

153

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XI. KÖTET. — 1. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
DOMANOVSKY ENDRE

LEV. TAG FELETT.

ALEXANDER BERNÁT

L. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1901. május 20-án tartott összes ülésén.)

Ára 30 fillér.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEÉMIA.

1901.

EMLÉKBESZÉDEK

A M. T. AKADÉMIA ELHÚNYT TAGJAIRÓL.

I. KÖTET.

I. Korponay János lev. tagról. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	— kor. 20 fill.
II. Suhayda János lev. tagról. Dr. <i>Konek Sándor</i> r. tagtól ...	— » 20 »
III. Morócz István lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	— » 20 »
IV. Révész Imre l. tagról. <i>Ballagi Mór</i> r. tagtól	— » 40 »
V. Broca Pál külső tagról. <i>Lenhossék József</i> r. tagtól	— » 60 »
VI. Asbóth Lajos lev. tagról. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	— » 20 »
VII. Ami Boué külső tagról. Dr. <i>Szabó József</i> r. tagtól	— » 20 »
VIII. Fabritius Károly lev. tagról. <i>Kozma Ferencz</i> lev. tagtól ...	— » 80 »
IX. Jerney János emlékezete. <i>Gyárfás István</i> lev. tagtól	— » 40 »
X. Mihálvi Károly lev. tagról. <i>Domanovszky Endre</i> lev. tagtól	— » 20 »

II. KÖTET.

I. Molnár Aladár levelező tagról. <i>Tanárky Gedeon</i> l. tagtól	— » 40 »
II. Árkosi Benkő Dániel lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— » 20 »
III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. <i>Szécsen Antal</i> t. tagtól	— » 20 »
IV. Charles Róbert Darwin k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> r. tagtól	— » 80 »
V. Wöhler Frigyes k. tagról. <i>Nendtvich Károly</i> l. tagtól	— » 20 »
VI. Érkövy Adolf l. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> l. tagtól	— » 20 »
VII. Zsivora György l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> rendes tagtól... ..	— » 40 »
VIII. Fenzl Ede k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> igazg. és t. tagtól	— » 60 »
IX. Sainte-Claire Deville Henrik k. tagról. <i>Than Károly</i> rendes tagtól	— » 60 »
X. Mignet Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. tagtól ...	— » 20 »

III. KÖTET.

I. Tarczy Lajos rendes tagról. <i>Török József</i> r. tagtól	— » 20 »
II. Thiers Lajos Adolf k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. s tiszttagtól	— » 20 »
III. Lönnrot I. k. tagról. <i>Hunfalvy Pál</i> r. tagtól	— » 40 »
IV. Baintner János l. tagról. <i>Apáthy István</i> r. tagtól	— » 20 »
V. Guizot Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	— » 20 »
VI. Horváth Cyrill tisztt. tagról. <i>Dr. Pauer Imre</i> tisztt. tagtól	— » 20 »
VII. Davis József Bernát k. tagról. <i>Lenhossek József</i> rendes tagtól	— » 40 »
VIII. Vandrák A. lev. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> lev. tagtól	— » 40 »
IX. Konek Sándor r. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	— » 20 »
X. Kruesz Krizosztom t. tagról. <i>Hollós Jusztián</i> lev. tagtól	— » 40 »

IV. KÖTET.

I. Zsoldos Ign. r. tagról.	Tóth Lőrincz r. tagtól	— »	60 »
II. Benfey Tivadar k. tagról.	Budenz József r. tagtól	— »	20 »

EMLÉKBESZÉDEK

A M. TUD. AKADÉMIA TAGJAI

FELETT

SZERKESZTI

A FŐTITKÁR

TIZENEGYEDIK KÖTET

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1904.

300822

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

Budapest, az Athenaeum r.-t. könyvnyomdája.

TARTALOM.

- I. Emlékbeszéd Domanovszky Endre l. tag felett. *Alexander Bernát* l. tagtól.
- II. Emlékbeszéd Hauer Ferencz k. tag felett. *Böckh János* l. tagtól.
- III. Emlékbeszéd Télfy Iván l. tag felett. *Pecz Vilmos* l. tagtól.
- IV. Emlékbeszéd Szilágyi Sándor r. tag felett. *Fraknoi Vilmos* r. tagtól.
- V. Emlékbeszéd Laufenauer Károly l. tag felett. *Kétly Károly* l. tagtól.
- VI. Emlékbeszéd Arneth Alfréd k. tag felett. *Károlyi Árpád* r. tagtól.
- VII. Emlékbeszéd Hollósy Jusztinián l. tag felett. *Fehér Ipoly* t. tagtól.
- VIII. Emlékbeszéd Jekelfalussy József r. tag felett. *Vargha Gyula* l. tagtól.
- IX. Emlékbeszéd Fodor József r. tag felett. (Arczképpel.) *Högyes Endre* r. tagtól.
- X. Emlékbeszéd Horvát Árpád l. tag felett. *Károlyi Árpád* r. tagtól.
- XI. Emlékbeszéd Halász Ignác l. tag felett. *Szilasi Mór* l. tagtól.
- XII. Emlékbeszéd Tóth Lőrincz r. tag felett. (Arczképpel.) *Vécsey Tamás* r. tagtól.

DOMANOVSZKY ENDRE L. T. EMLÉKEZETE.

(1817. nov. 17.—1895. ápril 18.)

ALEXANDER BERNÁT, 1. tagtól.

Derék ember, kiváló tudós és egészen a tudománynak szentelt élet emlékét újítjuk föl, midőn Domanovszky Endre életéről és munkásságáról szólunk. A sors megtagadta tőle a nagy sikereket, de nem tagadta meg tőle azt a belső nyugalmat, mely a lelki harmóniának közvetlen jutalma. Élete szépen összehangzott gondolkodásával, egész egyénisége eszmevilágával. Nemcsak filozófus, de filozófiai lélek is volt. Élete tanúbizonyságot tesz a mellett, hogy a kik a filozófiát igaz lélekkel művelik, nemcsak tudományösztönük kielégítését találják benne, hanem életük vezérlő hatalmát is, mely egész egyéniségüket általhatja. Domanovszky Endrének mint tanulónak és tanárnak nagy akadályokat kellett legyőznie, hogy tudományának élhessen. Pályája a szegény magyar tanulónak, a szűk viszonyok közt élő magyar tanárnak szinte tipikus példája. A legtöbb akkora kerülön át annyira megfogyott erővel jut el céljához, hogy nem csodálkozhatunk rajta, ha bágyadtan fog ahhoz a munkához, melyhez a legfrissebb életerő kellene. És ha ez föllángol is benne, csakhamar száz körülmény lohasztja, szűk életviszonyok, társadalmunk nagy közömbössége minden tudományos munkásság iránt, a buzdító elismerés hiánya, a segédeszközök gyér volta, az érvényesülés ritkasága, egész szellemi életünknek az a sok baja, melyet még ma is annyszor panaszolva említünk, mely negyven-ötven évvel ezelőtt még nyomasztóbb volt, főleg a vidéken, hol Domanovszky Endre

ifjú- és férfikorát élte. Mindezekhez az akadályokhoz Dománovszkynál még az a nehézség is járult, hogy szaktudománya a filozófia volt, melynek föllendülő tudományos életünkben alig voltak hagyományai, melynek az ő korában majdnem egyetlen organuma a magyar tudományos Akadémia volt. Mit jelent Akadémiánk a nemzet szellemi életében, ily alkalommal is látjuk. Akadémiánktól vette Dománovszky az első nagy elismerést, melyben életében részesült, midőn 1871-ben tagjává választotta; ezentúl is figyelemmel kísérte működését és három ízben jutalmával tüntette ki filozófia-történetének egyes köteteit. Ez az elismerés tartotta őt fenn a maga nehéz útjain, ez segítette őt elő abba az állásba, melyben, közel élete alkonyához, végre szabadabban élhetett tudományának és főiskolai széken taníthatta. Midőn tanszékétől megvált, a fővárosba költözködött, hetven éves korában, de nem hogy a jól megérdemelt nyugalmat élvezhesse. Ekkor írta meg nagy történeti művének negyedik kötetét, mely valamennyi között a legértetesebb és a legönállóbb és készült nyugalmasan az ötödik kötet megírására, melyhez széles előtanulmányokat tett. Elvonultan élt, hogy erejének minden megmaradt részét munkájára fordíthassa, csak a könyvtárakban lehetett az egyszerű, igénytelen, nyugalmas öreg úrral találkozni, ki munkájának negyedik kötetét csak nagy anyagi áldozatokkal adhatta ki. Mily nyomasztólag hatott ez lelkére, azt az előszóban halk hangon panaszolja el. De a munkától ez sem vette el kedvét; szellemi és lelki ereje az utolsó napig kitartott, íróasztala mellől szólította el a halál. Megindulással idézem föl emlékét ezen a helyen. Visszas körülmények közt fejlődött és élt, úgy hogy a tudományban sem érvényesülhetett annyira, mint türelmes, kitartó munkásságával és szellemi erejével megérdemelte volna. De élete hasznos tanulságokat rejt magában és talán sikerül kimutatnom, hogy tudományos törekvéseink történetében is helyet foglal. Rászolgált arra az elismerésre, melylyel emlékének adózunk.

I.

Domanovszky Endre 1817. nov. 17-én született Tót-Komlóson, Békésmegyében, ág. ev. hitvallású szülőktől, kik a fiút benső vallásos szellemben nevelték, mely akkor is megmaradt benne, midőn filozófiai tanulmányai a felekezetiesség köréből kivezették. Midőn a gymnasiumba került, Mező-Berényben, atyja annyira elszegényedett, hogy a fiú már mint első éves gymnasista, maga volt kénytelen magát fentartani. Tanára, Molitorisz Adolf vette magához, a minek fejében a tanár kosztosait kiszolgált. Így kezdte tanulmányait és hasonló módon folytatta, folyton küzdvén a végső szegénységgel, de bátorságot nem vesztvén. A ki életrevaló, megedződik ebben a küzdelemben, ámbár valószínű, hogy ilyen ifjuság sokszor a szellemi fejlődés rovására erősíti az akaratot. A tanuló szellemi fejlődését akkor egyéb körülmények is hátráltathatták. A mező-berényi gymnasium összes osztályaiban, pedig tíz évfolyam volt, mindössze három tanár látta el az egész tanítást. 1830—1834. járta a mező-berényi latin iskolát; 1834-ben az iskolát Szarvasra helyezték át és negyedik tanárral látták el, itt maradt Domanovszky 1836-ig. Ez évben Selmezbányára ment, melynek lyceuma valamennyi ev. intézet közt a legjobb nevű volt, s ott tanult 1839-ig. Selmezen több tanár működött, de azért a két évfolyamú retorikában és a három évfolyamú filozófiai-theológiai osztályban csak két tanár volt alkalmazva és hébe-korba segédtanár, ha akadt. Egy-egy tanár ily körülmények között nyolcz-tíz studiumot adott elő, olyat is, melyhez egyáltalán nem értett, pl. a matematikus előadta a görög és római régiségeket és a természetrajzot. A tanárság általában csak átmenet volt a jövedelmezőbb papi álláshoz, és ha valamely tanár távozott, néha hónapokig nem tudták állását alkalmas férfúval betölteni. Ilyen adatok némi bepillantást engednek a magyar cultura történetének intimitásaiba.

Selmezen bevégezvén tanulmányait, Domanovszkynak pályát kellett választania. Tanár akart lenni, tehát a theo-

lógiaira kellett beiratkoznia Pozsonyba, a hová a tanintézet jó neve és az 1839/40. országgyűlési viták nagy híre is vonzotta. De pozsonyi éveire is később csak kevés örömmel tekinthetett vissza. A theologiai tanulmányokat Pozsonyban az a fölszines rationalismus hatotta át, mely ép oly távol állott az igazi filozófiai felfogástól, mint a benső vallásos érzéstől. Más téren sem volt ott tanár, a ki lelkesíteni és vezetni tudta volna a fiatalságot. A studiumokat latin nyelven adták elő, mialatt az ország házában heves viták folytak a magyar nyelv ügyében, melyek az ifjuság lelkében élénk visszhangot keltettek és azt egészen elidegenítették a classikus tanulmányoktól. Maga Domanovszky önéletrajzában, melylyel a kolozsvári egyetem szervezése alkalmával a filozófiai tanszékért való folyamodását kísérte, kemény ítéletet mond a protestáns tanügy akkori állapotáról, helyesen rámutat annak főokára, a felekezet nagy szegénységére és az állami ingerentiát és támogatást oly értelemben követeli, mint azt az 1883-iki XXX. t.-cz. tényleg megvalósította. Domanovszky a helyzet alapos fölismerésével egy pillanatig sem féltette a felekezet autonomiáját és a tanítás szabad szellemét az állami felügyeleti jog szabatosabb és hatékonyabb meghatározásától. Még tizenhárom évig tartott azonban, míg az állam is megértette kötelességét és az autonom felekezetek is lemondtak arról az ellentállásról, melylyel mindaddig a törvény létesülését megakasztották.

Domanovszky 1842-ben letette a papjelölti vizsgálatot, a mi a pozsonyi ág. hitv. convent részéről évi száz forintnyi külföldi ösztöndíjat biztosított számára, de egyelőre még nem tehetett eleget régi vágyának, hogy külföldre menjen. Pozsonyban az utolsó évben Armbruster Dániel ajkai közbirtokos Gyula nevű fia mellett nevelősködött; Armbruster felszólította, hogy maradjon még egy évig fiánál és kísérje el Pápára. Domanovszky, kit az a kilátás csábított, hogy Pápán a jogot is elvégezheti, elfogadta az ajánlatot. Így került Pápára, a hol egyetlen egy tanár, Stettner (Zádor) György tanította az egész jogot, melyből Domanovszky az év végén le is tette a vizsgálatot. 1843. október havában végre teljesülni látta régi vágyát, kiemegetett Németországba,

és Halléban állapodott meg, a hol három évig maradt. 29 éves korában tért vissza hazájába.

Utolsó tanuló éveihez, melyeket Magyarországon töltött, életének egyik legkedvesebb emléke fűződik, Petőfivel való barátságának története. Nyilván már Selmezbányán ismerkedtek meg, a hová Petőfi 1838. aug. 31. iratkozott be, mint rhetor primi anni (V. osztály). (L. Ferenczy Zoltán: Petőfi életrajza 103. s köv. l.) Tudjuk, hogy Petőfi Selmezen a rendes tárgyakban nem nagyon szorgalmas volt, annál nagyobb hévvel működött az önképző körben, mely akkor a magyarságnak és a magyar nyelv ügyének egyedüli mentvára volt az eltótosodástól fenyegetett intézetben. Ennek a magyar társaságnak volt 1838—39-ben Szeberényi Lajos elnöksége alatt Domanovszky E. mint II-od éves permanens titkára. Petőfi már február 16-án búcsút vett az önképző körtől és az iskolai pályától, de a sors még több ízben összehozta Domanovszkyval. Petőfi megfordult Pozsonyban; 1840-ben, hóolvadási időben mint katona felkereste Domanovszkyt a lyceum könyvtárában; 1842-ben Pápán találkozott vele, ugyanez év október havának végén újra Pápára érkezett és Domanovszkyhoz szállt. De már november elején elhagyja Pápát, Székesfehérvárra megy, Unger Károly szintársulatához; ekkor írja Domanovszkynak, ne hagyják elveszni, gyűjtsenek számára tíz pengőforintot, a mivel kisegíthetné magát. Erre Domanovszky, Kozma, Szontag, Kerkápoly, Orlay összeadták a kért összeget és elküldték neki. (Ferenczy: I. 272. l.) A következő évben is Domanovszky adhattott neki szállást Pápán, most három hétre; Domanovszky-nak tanítványával együtt tágas szobája volt egy házban Bocsor István tanárral. Ez, úgy látszik, utolsó tartósabb találkozásuk volt. Midőn Petőfi hírneve teljes fényben felragyogott, Domanovszky csendes tanulói életet élt Halléban és a forradalom ideje alatt csak egyszer, futólágosan, találkoztak a fővárosban.

II.

A hallei egyetemen Domanovszky a filozófiára és theológiára iratkozott be, a filozófiára belső hajlandóságából, a theológiára mert ösztöndíja ehhez a föltételhez volt kötve. Az az ösztöndíj úgyis oly csekély volt, hogy lipcei kiadók számára magyar munkák correcturáját vállalta el, és a még mindig mutatkozó deficitet adósságokkal pótolta. De itt bizonyára könnyebben tűrte a szegénységet. Itt találkozott először igazi nagy tudósokkal, kik új világot nyitottak meg előtte, itt vetette meg tudományos munkásságának alapját, itt találta meg azt a filozófiai álláspontot, mely ezentúl egész gondolkodásának irányt adott.

Ez az álláspont Hegel filozófiája volt, melynek kitünő képviselője, Johann Eduard *Erdmann* (1805—1892.), már akkor a hallei egyetemnek egyik büszkesége volt. Erdmannt nemcsak elméjének ereje és tudásának gazdagsága minősítette kitünő tanárnak, hanem világos gondolkodása, nagy elméssége és kiváló előadó képessége is. A hegelianusok közt talán senki sem értett úgy a mester gondolatainak népszerűsítéséhez, mint Erdmann. Neki volt bátorsága a Hegel-féle lélektant népszerű módon, egy nőhöz intézett levelek formájában előadni; ez a mű hat kiadást ért és még ma is olvassák. A hegelianusok művei közt az övéit és a königsbergi Rosenkranzéit ismerték legjobban Magyarországon, de ő a hallei magyarok között élő szavával is sokakat megnyert a hegelianizmusnak. Kerkápoly is tanítványai közé tartozott 1847-ben, Greguss Ágost 1845-ben; Greguss Erdmann több értekezését lefordította magyarra és midőn a hetvenes évek végén Erdmann egy nyári utazása alkalmával ide vetődött Budapestre, nagy érdeklődéssel kereste föl Gregusst és egy kedves délutánt töltött egykori tanítványa lakásán. Molnár Aladár is főleg Erdmann volt hatással; egyik első irodalmi kísérlete Erdmann lélektanának átdolgozása volt. A hegelianizmus Erdmann révén termékenyítette meg e kiváló férfiú lelkét. Erdmann valóban megérdemli, hogy kegyelettel emlékezzünk meg róla, ő is

nagyon érdeklődött Magyarország iránt és fejlődő államunkat és ennek fővárosát valóságos elragadtatással nézte. De a tudomány egén az ő fényének legnagyobb része hatalmasabb csillagtól származott; az előadás ereje, finomsága és részletezése az övé volt; egyebekben Hegelhez híven ragaszkodott. Hogy Domanovszkynak megjelölhessük helyét tudományunk történetében, nem mellőzhetjük Hegel szerepének és jelentőségének legalább rövid vázolását.

Hegel filozófiájáról egy ideig szokásban volt fitymáló hangon beszélni és a fiatal filozófusok, ha lovaggá avató hőstettet kerestek, legalkalmasabbnak vélték, hogy a Hegel-féle *speculatio* légvárait ostromolják. Bizonyos is, hogy e *speculatio* vakmerő vállalatokba bocsátkozott, és midőn a világeszme immanens kifejlését kutatta, könnyen, szinte könnyelműen túltette magát a valóság vizsgálatán, sőt még lenézéssel is sujtotta azokat az empiristákat, kik az eszmék megvalósulásának és kifejlésének realis föltételeit méltatták figyelmükre. A *speculation*nak e gögös magatartása a gondolatok nyelvbeli kifejezésében is érvényesült. Hegel és még inkább Hegel tanítványai gyér kivételekkel felsőbb gondolataikat felsőbb nyelven is hirdették. Külön nyelvet, majdnem azt mondhatnók, külön jargont alkottak maguknak, melynek homályossága kétségbe ejtette az e filozófiához közeledőket; a ki e jargon használatában jártasságra akart szert tenni, úgy járt, mint az akrobaták, kiknek zsenge korukban kell kifíczamítani tagjaikat, hogy nyaktörő mutatványaikra elég alkalmassá tehessék őket. De a ki egyszer erre a jártasságra szert tett, az némikép föl volt mentve a gondolkodás kellemetlen munkájától. A Hegel-féle nyelv és ennek formulái végezték helyette ezt a munkát. A míg e filozófia prestige-e tartott, körülbelül a XIX. század derekáig, az emberek áhitattal nézték a bálványt és cifra köntösét. Mihelyt hitele megromlott, ellenfelei magában a rendszerben és még inkább külső formáján ezer sebezhető pontot találtak. Mondhatni, hogy ritkán bukott filozófia oly nagyot, mint a Hegel-féle filozófia, épen mert oly szédületes magaslatra emelkedett volt.

A rendszer erőszakosságát, egyoldalúságát és homályos

formulázását elismerve, mégis pártatlanul vizsgálunk kell, mi emelte oly magasra, mi adta neki azt a hatalmat, melylyel oly soká az emberek gondolkodását formálta. Mert nagy kulturhistóriai fontossága mindenestre van. Hatása épen-séggel nem szorítkozott Németországra. Van francia, angol, olasz hegelianus iskola és a mely filozófiai gondolatok Magyarországon a negyvenes évektől fogva elterjedtek, azok többnyire Hegel rendszeréből kerültek ki. Sőt újabban valóságos renaissance-át látjuk a hegelianizmusnak, melyről lassan-lassan lehullottak azok a mesterkélt formák, melyekben gondolatai először jelentkeztek és a fölismerhetetlenségig beburkolóztak. Bármily pessimistikusan gondolkodjunk is az emberek intelligentiájáról, azt csak nem hihetjük, hogy ennek okát mindenek fölött a rendszer értelmetlenségében vagy a józan értelemmel való dacolásában kell keresnünk.

Hegel rendszere minden fogyatkozása mellett is bámulatos conceptiója az emberi elmének. Impozáns már a rendszer teljessége is. A középkori befejezett gondolatrendszerek óta nem épült ily nagy alkotmánya az emberi tudásnak. A nagy rationalisták, Descartes, Spinoza, Leibnitz, többnyire csak egyetemes tervrajzokat készítettek, melyeknek csak egyes részei kerültek kivételre. Csak Wolf, a XVIII. században vállalkozott az egész épület elkészítésére, de nagy architektusának, Leibnitznek tervét nem értette meg egészen és sok helyütt egészen stíllellesesen épített. Az angol empiristák egyáltalán idegenkedtek a constructióktól, Kant oly mélyre ásta épületének fundamentomát, hogy még az egész földszinttel se készülhetett el. Fichte egyoldalúan az ész elvont filozófiájára szorítkozott, Schelling nyugtalan, fantasztikus és architektonikus erő nélkül való volt. Hegel ereje, mint minden korszakos emberé, velejében synthetikus; a fejlődés eredményeit össze tudja foglalni és egységbe kapcsolni. Óriási positiv tudása is volt, főleg a szellemi tudományokban és türelmes gondossága, melylyel tudását beledolgozta filozófiai constructióiba, nem volt kisebb, mint abstraháló és constructiv ereje. Az összes emberi fogalmak rendszerbe foglalva: ez Hegel filozófiája. Az egész emberi tudást belsőleg összefüggővé akarja tenni. Bizonyos, hogy

ez a vállalkozása nem sikerült, de maga a vállalkozás óriási volt, és az emberi lélek egy örök ösztönének, követelményének tesz eleget. Az elme mindig az egységet fogja keresni gondolkodásában, és a filozófia mindig ez egységvágynak lesz organuma. Belsőbb egységet pedig mint Hegel, még soha senki sem contemplált a gondolkodás történetében. A valóság lényegét a gondolatban, a gondolat lényegét a belső fejlődésben, a fejlődés lényegét egy triadikus mozgásban, ellentétekre való oszlásban és az ellentétek egyesítésében fedezte föl, és mindennek a megismerését ugyane folyamat subjectív megnyilatkozásában találta. Saját gondolatunk maga is végzi ezt a triadikus mozgást, midőn a világfolyamatot megismeri. Gondolkodásunk módszere egy a dolgok fejlődésének módjával. Ezért képes behatolni a dolgok lényegébe és a világszellem útjainak titkát napfényre hozni.

Skeptikus, elbátortalanodott korunkban alig tudjuk elképzelni, mily hatással volt ez a rendszer fogékony elmékre. Mindenek előtt nagy megnyugvást szült. Mindennek megvolt a maga helye ebben a rendszerben; mindennek még lehetett állapítani viszonyát mindenhez, azaz mindent meg lehetett magyarázni. Mily biztosságot adott ez az elmének, mely gyakran az előbb említett értelmi göggé fokozódott! De rendkívül elmemozdító, termékenyítő hatás is származott belőle. A mozgó, mozgékony szellemnek e rendszere mozgékonytá tette az elméket. A gondolatok szellemes vonatkoztatása rendkívül fejlesztette a gondolkodás vonatkoztató, synthetikus erejét. Igaz, hogy ez gyakran játékká fajult, külső, mesterkelt vonatkoztatásokban való ügyességgé, de ez a játék is többet ért, mint az egészen szellemtelen empiria, vagy az az üres formalizmus, mely a tudatlanságot palástolta. Hegel filozófiája kevés kárt tett a természettudományokban, melyek mindig idegenek maradtak hozzá, de a szellemi tudományok minden terét megtermékenyítette. A jogi és erkölcsi tudományok, a theologiai disciplinák, az aesthetika: mind föléledtek. De legtöbbet köszönnek neki mégis az összes történeti tudományok, általában: az emberi dolgok történeti fölfogása.

Ha van gondolat, mely a XIX. századot egységesen jellemzi és a XVIII-tól elkülöníti, akkor az a történeti fejlődés gondolata, melyet a XVIII. század vagy épenséggel nem, vagy csak nagyon tökéletlen formájában ismer. A XVIII. század legkülönbözőbb irányai abban egyetértenek, hogy főképp az ember mivoltát annak minden időben azonos lényegében keresik. Csak a francia forradalomra kell gondolnunk, mely minden történeti fejleményt el akar seperni, hogy az ész, a természet alapján, annak utasításai szerint, új, észszerű rendet teremtsen. Maguk a történeti tudományok ebben a korban inkább adatok és curiosumok gyűjteményei, vagy csak a kézzelfogható összefüggések kikutatására irányulnak. A matematika, a physika örök igazságainak módjára fogják föl a szellemi világot is. Lassan-lassan kialakul a fejlődés gondolata, melyet majd az egyik, majd a másik jelenség-csoportban felismernek, melyet a német filozófusok először elvontan gondolnak, míg Hegelnél a fejlődés gondolata igen konkrét formában egész rendszerének éltető gondolatává lesz. Hogyan lehetne azt a gondolatot, kihámozva skolasztikus formájából közérthetővé tenni? Talán a következő három mondat átgondolása vezethet célhoz. Az első: Minden a mi van, hosszú fejlődés lánczának egyik szeme. A második: E lánczot fejlődéssé az a körülmény teszi, vagy e lánczot természeti jelenségek szükséges egymásutánjától az a körülmény különbözteti meg, hogy a jelenségek fejlődési lánczának jelentése, értelme van, más szóval: valamely eszme jut benne kifejezésre. A harmadik: A fejlődés minden egyes lánczszemének van bizonyos jogosultsága, igazsága, mindegyik a kifejlő eszmét a maga módja szerint fejezi ki. Ennek a gondolatnak concipiálása és keresztülvitele teszi Hegelt a XIX. század filozófusává. Ez az ő igazi jogcíme a halhatatlanságra. Igaz, hogy a fejlődés mechanikus, természeti, causalis tényezőit, közvetítőit nem keresi. De a fejlődés gondolatát mégis ő hangoztatta először világelv gyanánt. Nem érdekes-e, hogy a XIX. század végén újra a fejlődés eszménye jelentkezik nagy erővel, Herbert Spencer filozófiájában, de most a természettudományi felfogással kiegészítve? Mintha ugyanazt a melódiát hallanók más-más

hangnemben, de egy nagyszerű akkordban egyesülve. Hegel óta lehetetlen a történetnek pusztán mechanikus fölfogása, azt organikusán kell értelmeznünk, mint Herbert Spencer is megkísérli. Emberi dolgok fejlődésének értelme van; az nem egyszerű, holt egymásután és értelmetlen váltakozás. És leggeniálisabban alkalmazza Hegel a maga felfogását a filozófia történetére. Itt is vége az élettelen, rövidlátó puszta adatgyűjtésnek. Valamely kor filozófiája benső kapcsolatban van a kor egész szellemi életével, sőt nem is egyéb, mint e szellemi élet elvont formulázása, mondhatni: magára eszmélése. De a korok összefüggnek egymással és hasonlóképen a filozófiai rendszerek. Mindegyik egy-egy mozzanat abban a küzdelemben, melyet az emberi elme az igazságért, azaz a saját maga megismeréseért folytat. A filozofia története nem egyéb, mint az emberi szellem magára eszmélésének hosszú folyamata. Hegel másképp formulazza e tételt, formuláit megtámadhatjuk, egyoldalúságait kiegészíthetjük, de a fejlődés gondolata értékének fölismerése Hegelt világfilozófussá teszi, mert vele az emberi gondolkodás tartalmát állandóan gazdagította.

Azért legjótékonyabban hatott Hegel a filozófia történetírására. Igen jellemző, hogy a Hegel-féle iskola az ötvenes éveken túl megszűnik termékenynek lenni, legalább nem többé közvetlenül termékeny, csak a filozófia történetének terén támadnak mindig új és új követői. Impozáns alakokat látunk magunk előtt; *Zeller* bámulatos műben megírja a görög filozófia történetét, *Kuno Fischer* a kötetek végtelen sorában az újkori filozófiát tárgyalja, *Erdmann* az egész filozófia történetének összefoglaló képét adja, a legújabbak közt *Windelband* Hegel gondolatait szabadabb, hogy úgy mondjam, modernebb formában alkalmazza. De *Baurt* is kellene említenem, ki a keresztény gondolat fejlődésének feltüntetésére szenteli életét, *Prantlt*, ki a logika történetét írja meg, nem is említve azokat, kik a művészeti, erkölcsi, kulturai fejlődés törvényeit vizsgálják; *David Fr. Strauss* is Hegel iskolájából kerül ki, sőt Hegel ellenfelei közül is a legtöbbben az ő iskolájában tanulják a fegyverek forgatását.

A jó sors vezette Domanovszkyt épen Halléba, a hol a történelmi iránynak egyik fő képviselője vezeti be Hegel rendszerébe. Itt érti meg, hogy a filozófiai képzés egyik legtermékenyebb forrása a filozófia története, már itt fogamzhatott meg benne az az eszme, hogy neki is e téren kell nemzetét szolgálnia. Az a körülmény, hogy Domanovszky a hegelianizmus legegészségesebb eszméjét ragadja meg és teszi irodalmi működésének nagy céljává, mutatja, hogy előképzettségének minden fogyatékosága mellett megértette mestereit. Domanovszky műve nem lesz kifogástalan, még kisebb mértékkel mérve sem, de hogy nem volt közönséges ember, abból is kitűnik, hogy korának főgondolatait megértette, a jót akarta és jó irányban haladt. De ideje, hogy élete és működése fonalát újra fölvegyük és most már megszokás nélkül végig szemléljük.

Domanovszky 1846-ban tért haza és minthogy tanári állás nem kínálkozott, egyelőre nevelői állást vállalt. Két évig Lónyai Gábor házában maradt, azután, bár marasztalták, Pestre ment, hogy itt az egyetemen habilitálja magát. A forradalomnak közben kitört vihara messze elsodorta céljától, a szabadságharc vége éreztette vele, hogy szabadságszerető, protestáns filozófusnak a pesti egyetemen egyelőre nincsen helye. Újra nevelői állás után nézett, Batthyányi Lajos grófné házában volt a szörnyű okt. 6-iki katasztrófa idején, azután Zichy Edmund grófhhoz került, de midőn 1850 elején a békési ág. hitv. esperes Szarvasra hívta meg tanáruul, Greguss Ágost helyére, kit a békési cs. kir. kormánybiztos egyszerűen elmozdított, otthagya anyagilag sokkal jövedelmezőbb állását és elfogadta a meghívást, hogy nyilvános állásban szolgálhassa hazáját legalább ideiglenesen, mert az ő körében azt hitték, hogy a dolgok hamar megfognak változni és Greguss, kivel még Halléban kötött barátságot, csakhamar visszakapja helyét. Irodalmi működése is itt kezdődik, a szarvasi gymnasium értesítőjében, melyben 1853-ban a gymnasiumi bölcsészeti oktatásról értekezett, másnemű irod. tevékenységről egyelőre szó sem lehetett. 1853-ban a soproni lyceumhoz hívták meg, és ő örömmel ment oda, mert itt nemcsak a filoz. propae-

deutikát taníthatta, hanem a filozófiai-theológiai osztályokban a logikát és metaphysikát, az ethikát és a bölcsészet történetét. Azonkívül tanította a magyar nyelvet és irodalmat, először négy osztályban, később kettőben és az általános és magyar történetet. A Kiss János alapította régi jóhírű ifjúsági önképző-egyesületet is ő vezette húsz éven keresztül. Lelkes, buzgó tanár volt, ki minden kötelességét nemcsak híven, de hévvel teljesítette, de ez igen nagyon megakasztotta tudományos működését. A lyceum annyira lefoglalta, tudományos lelkiismeretessége pedig oly széles és alapos készülést tett kötelességévé, hogy nagyszabású irodalmi terveinek kiviteléhez csak későn foghatott. Még házasságra is sokkal később léphetett, mint szíve akarta; de a boldogság, melyet családja körében talált, derék fiának sokat ígérő fejlődése sok keserűségért és csalódásért, mely életében érte, bőven kárpótolta. Szinte csudálatos, hogy lelke nyugalomát, szép egyensúlyát, nagy munkakedvét és munkabíró erejét élete végéig meg tudta őrizni. Egész soproni működése alatt szinte harcot kell folytatnia, hogy tudományának élhessen; az értesítőben már 1855-ben tesz közzé tanulmányt Aristotelés psychológiájáról, de csak 1870-ben adhatja ki a Bölcsészet Történetének első kötetét és 1875-ben a másodikat. Több ízben kísérletet tesz, hogy jobb álláshoz jusson. Érdekes, hogy már régebben, talán még mielőtt külföldre ment, folyamodott a pozsonyi lyceumhoz, hogy a filozófia történetét quasi mint magántanár taníthassa; az ötvenes évek elején is a pozsonyi lyceumhoz kívánczozott tanárnak. Midőn 1870-ben a kolozsvári egyetemet szervezik, Domanovszky hivatkozván történeti művének első kötetére, a filozófiai tanszékre pályázik és kinevezése, úgy látszik, az utolsó pillanatban hiúsul meg. Végre 1876-ban, 59 éves korában, főiskolai filozófiai tanszéket kap a nagyszebeni jogi akadémiánál, a hol élte alkonyán egészen szeretett tudományának élhet. Szívós természetével akkor is meg tud felelni állása nem csekély követelményeinek, melyeket lelkiismeretessége és buzgalma még csak megnövel számára, és két évvel kinevezése után kiadja a bölcsészet történetének harmadik kötetét. És mintha csak most hatolt volna be

feladatának mélyébe, oly széles körben folytatja tanulmányait, hogy csak 12 évvel később jelenhetett meg a mű negyedik kötete, melylyel még oda sem jutott el egészen, a hol Kuno Fischer a maga művét kezdte. Az ötödik kötetnek csak egyes részeit dolgozta ki, melyek kéziratban maradtak meg. A magyar tanárnak, hogy úgy mondjam, tragikuma tükröződik sorsában. A tudomány vágya él lelkeben; ez hajtja, hogy a tudomány forrásait fölkeresse. Ott egészen új, éltető légkörben találja magát, és lelke megtelik ambícióval, a tudományt akarja művelni, hazájának akar szolgálatot tenni; midőn azután hazatér, a legtöbb oly emésztő küzdelmeket kénytelen folytatni, küzdelmet a kenyérért, küzdelmet a közömbösség ellen, mely lassan-lassan mindenkit hatalmába kerít, küzdelmet száz más ellenséges körülmény ellen, hogy öt-tíz év múlva az egykori ambíciónak csak homályos emléke él a lelkekben. Domanovszky kitartott; sem a csalódások, sem az akadályok nem törték meg, bár fogyasztották erejét. Szerényen, nyugodtan, állhatatosan ment a maga útján. Csöndes, szinte prózai embernek látszott; mégis volt poesis benne, a tudományáért való lelkesedés poesise. Ez a szürke ember, ki soha sem szerepelt, egy nagy ügy szolgájának tudta magát, az elhanyagolt, a tespedő magyar filozófia szolgájának. Igen jól érezte erejének korlátozott voltát, talán nagyon is érezte. Semmiféle hivalkodás nem volt benne, tudományában is becsületes volt, mások érdemét szívesen elismerte, a magáét inkább kisebbítette. Kolozsvári folyamodványát azzal a mondatral fejezi be, hogy ha nála érdekesebb embert neveznek ki, az erő és érdem előtt szerényen meghajítja fejét, mert a magánérdeket a haza javának, az igazság hatalmának, a tudomány dicsőségének mindenkor alá tudja rendelni. Ez nála nem volt phrasis. Ahhoz a generációhoz tartozott, mely bőven termett ily férfiakat, kiket a mai kor naiv lelkeknek mond. Domanovszky nem állott az elsők sorában, de azt a helyet, melyen állott, megállotta. Ezt talán az eddigiekből is látjuk; és a következő rövid jegyzetek tudományos működésének tartalmáról sem fogják megczáfolni.

III.

Domanovszky irodalmi működése: egy sor értekezés és a filozófia történetének négy kötete. Az értekezések közül itt mellőzhetjük a már említett paedagogiaiakat, melyekhez az a nemes érzésű beszéd is tartozik, melyet Domanovszky a soproni ev. főiskola háromszázados jubileuma alkalmával mondott; valamint azokat is, melyek csak előtanulmányok a filozófia történetéhez, melyeket azután művébe bele is dolgozott, vagy részek belőle, melyeket külön is közölt. Csak kettő válik ezekből külön, az egyik akadémiai székfoglalója: A bölcsezszt szükségképeni tudomány (1872.), a másik: A logika fogalma (1874.), mindkettő megjelent értekezéseink sorában, valamint Mihályi Károlyról mondott emlékbeszéde is (1884.).

Ez elméleti filozófiai értekezésekben Domanovszky Endre a Hegel-féle filozófia álláspontján áll, melyet főleg az első értekezésben elemi fejtegetések útján akar közérthetővé tenni. Ki akarja mutatni, hogy a filozófia szükséges tudomány, először, mert az emberi megismerést, mint valamennyi egyes tudomány szükséges subjectiv kiegészítését csakis ő vizsgálja; másodszor, mert a mindenségnek mint egésznek és belső összhang szerint tagozott rendszernek a képét is nem az egyes tudományok, hanem csak a filozófia rajzolhatja. Ezekből a tétélekből jut el azután igazi álláspontjához, hogy az emberi elme az egyesítésnek ezt a munkáját saját maga végezheti, mert a valóságot az ész kormányozza, mert a valóság észrendszer, a nélkül azonban, hogy ezt az álláspontját bővebben megokolná. — Alaposabban tárja fel fölfogását *A logika fogalma* című értekezésében, melyben abból indul ki, hogy a logika a gondolkodás azon törvényeinek tudománya, melyek egyszersmind a létnek is törvényei és ezt részletesen, a fogalom, ítélet és következtetés lényegének fejtegetésével és az ellenkező nézetek czáfolásával iparkodik bizonyítani, és így eljutni ahhoz a hegeli főtételhez, hogy a logika és a metaphysika azonegy tudomány. Jól átgondolt, logikai rendben haladó érteke-

zés ez, mely tanúságot tesz a szerzőnek alapos filozófiai készségéről; teljesen járatos a hegeli filozófia eszmemeneteiben, fájdalom ennek nyelvében is. Ő, a ki székfoglalójában a nemzeti önálló filozófia szükségességét hangoztatta, mely »a tartalom általánossága és szükségessége mellett magán hordja nemzetének jellegét és megfelelően fejezze ki ennek tudását,« és mint ennek szükséges föltételét a szabad és tiszta előadást ismerte föl, a hegeli filozófiának csak legkülső formáitól birt szabadúlni; népszerűsíteni iparkodott ennek tartalmát, sokat feláldozott a rendszer szigorúságából, de föléje emelkedni, legalább annyiban, hogy csak lényegét tartotta volna meg, nem birt. Egyszersmind a hallei tartózkodás vészes hatással volt nyelvére; az akkori német filozófiai nyelv elvontságát alaposan megtanulta és bár szabadúlni iparkodott tőle és nyelve később javult is, igazán magyarossá, közérthetővé nem vált soha. Igaz, hogy pályatársai sem írtak jobban mint ő, hogy kora tudományos irodalmának nyelvét használta. Jó tanár volt; tudott elemi, közérthető módon is magyarázni, fejtegetni, de Hegel gondolatait megmagyarítani ő sem volt képes. Talán ő maga is fölismerete ebbeli működésének meddőségét és anachronizmusát. Negyven-negyvenöt évvel Hegel halála után nem lehetett Hegel filozófiáját mint élő szellemi organismust tanítani. Hegelnek meg volt a maga kora, a mely szülte, melynek megfelelt, melyet fejlesztett, és mely azután meghaladta. Ezt érezték német követői is, kik mindinkább visszavonultak az elméleti filozófia teréről és egészen a történeti vizsgálódásnak éltek. Az ő példájukat követte Domanovszky és 1876-tól fogva egyetlen egy elméleti értekezést sem tett közzé. Egészen a neki megfelelőbb munkának, a filozófia történetének élt.

A filozófia történetéből 1870—1890 négy kötet jelent meg; az első, melyet a komoly tudományt kedvelő magyar ifjuságnak ajánlott, az ókort tárgyalja; a második, Trefort Ágostonnak ajánlva csak az egyházi atyák korával végez; a harmadik a scholastikának van szentelve, a negyedik, Greguss Ágost emlékezetének ajánlva, a renaissance korát öleli föl. A szerző kezdetben három kötetre tervezte a filozófia

egész történetét és ennek az első kötet tartalma és mérsékelt terjedelme meg is felel. De keze alatt nőtt a munka. Midőn a középkorral foglalkozott, bővebben merült forrástanulmányokba, mint az első kötetben; némileg terra inculta-n is járt, mert hiszen a középkor filozófiájának ma sincs oly rövid és velős előadása, a milyen oly tárgyakról terem, melyeket sokszor földolgoztak; végre a theologus is megmozdult Domanovszkyban, midőn ehhez a korszakhoz jutott. Halléban is sokat foglalkozott theológiával, a Hegel-féle filozófia is nagyobb fontosságot tulajdonított a theológiának filozófiai tekintetben, mint a többi filozófiai iskolák, szeme előtt lebeggett a hit és tudomány ellentétének oly egyeztetése, melyet legbiztosabban történeti alapon lehet előkészíteni. Így történt, hogy egészen belemerült a patristika tárgyalásába, kitért a vallástörténet fontos mozzanataira és a keresztény vallás problémáit is fejtegette. Ezentúl mindinkább nőnie kellett a munkának. Ha a patristikának ekkora tér kellett, a skolastika jogosan még nagyobbat követelhetett. A mű elvesztett minden arányosságot. Most már az átmenet a középkori filozófiától az ujkorihoz, a sokkal kevésbbé jelentékeny renaissance filozófiai kezdetei, külön kötetben terjedtek szét és a mű folytatása szinte beláthatatlanná vált. Az ötödik kötetben, mint a hátramaradt kéziratokból kitűnik, tárgyalta volna a reformácziót, és a német mistikusokat, a természettudományi és modern jogi gondolkodás kezdeteit, talán Baconig és Descartesig jutott volna, a kikkel a modern filozófia kezdődik. Így elveszett a mű conceptiója, a filozófia történeti fejlődésének áttekintéséről szó sem lehetett többé, csak a kötetek bevezetései és befejezései iparkodnak legalább a nagy kapcsolatokat feltüntetni. Itt is viszontagságos életének kedvezőtlen körülményei nyomták. Oly későn jutott a tudományos munkához, hogy már nem ért rá rövidnek lenni és a részletekbe elmerülvén, a főczélt kellett eltévesztenie.

Nem lehet feladatam, hogy a kötetek részletes vizsgálatába merüljek ezen a helyen. Tisztelettel kell adoznunk nagy szorgalmának, kitartásának és tudásának. Mint

torzók is e kötetek számot tesznek filozófiai irodalmunkban. Az első kötet legkevésbé önálló, de legjobban megfelel céljának. Főleg Zeller nyomán, kit különben lelkiismeretesen idéz, jó áttekintését adja a görög filozófiának. A filozizálástól, mely iránt különben sem volt érzéke, egészen tartózkodik. A következő kötetekhez rengeteg előtanulmányokba mélyedt, és a ki a középkort alaposan tanulmányozni akarja, a II. és III. kötetben sok becses részletet fog találni. A compositio, a gondolatok összesűrítése és előadása e kötetekben nagyon fogyatékos. A legbecsesebb a negyedik kötet, melyben önállóságra való törekvése a legbiztosabb alapon, a források olvasásán, nyugszik, bár itt is néha észlelhető, hogy az olvasott forrásokat inkább kivonatolja, mint történetileg elemzi. Mentségül fölhozhatjuk, hogy a külföldi irodalmakban sincs egységes mű, mely ezt a korszakot ily behatóan tárgyalja.

Domanovszky filozófia-történeti munkáját is életének végzete csorbította és senyvesztette. Oly időben dolgozott régiebb módszerek szerint, midőn már újabbak tűntek föl és érvényesültek. Hegel nagy történeti felfogásának varázsa alatt állott. A filozófia története nem egyéb, mint a világszellem magára eszmélésének nagy folyamata. E szellemben írta meg maga Hegel a filozófia történetét és utána Hegel szellemének leginkább megfelelő módon Erdmann, Domanovszky mestere. Erdmann és Schweigler áttekintő művei e tekintetben még ma is fölötte becsesek. De már Zeller és Kuno Fischer nagyon eltértek Hegeltől. Kuno Fischer a maga specialitásává tette az egyes nagy filozófiai rendszerek mesteri reproductióját, úgy hogy ezek a reproductiók az illető rendszerek tanulmányozásánál szinte mellőzhetetlenek. Zeller a legmodernebb; rendkívüli gondot fordít a filozófiai gondolatok belső összefüggésének föltüntetése mellett a tényleges históriai kapcsolatok, a gondolatok keletkezésének földerítésére. A dogmatikus hegelianizmusnak alig van nyoma Zeller korszakos művében. A filozófia története ma Hegel tanításából csak azt a főelvet őrizte meg, hogy a gondolatoknak egymás közt és a kor kulturájával való kapcsolatát a leggondosabban kell vizsgálni; de nem specu-

latív, hanem empirikus úton halad, vizsgálja a filozófiai gondolatok és rendszerek keletkezését, kifejlését, és elágazását és nem tekintí e rendszereket minden véletlen részletükkel a világszellem megnyilatkozásának. Az irodalomtörténeti, a philologiai, a történeti kritika módszerei érvényesülnek benne a specifikus filozófiai szempontok mellett. Dománovszky e modern módszerekben nem volt oly járatos; érezte fontosságukat, iparkodott a legnagyobb erőfeszítéssel pótolni őket, nem bízott vakon Hegel constructióiban, de újakat már nem tudott helyükbe tenni. Innét művének némely dissonantiája, ez talán legmélyebb oka annak, hogy egészen lemondott az összefüggő történeti tárgyalásról és inkább a részletekbe merült.

Így is érdemei vannak a magyar filozófia körül. Fölismerete, hogy a filozófiai szellem felkeltésének és terjesztésének egyik leghatalmasabb módja: a filozófia történetének tanulmánya és tiszteletreméltó törekvéssel és erőfeszítéssel iparkodott ezen, a Magyarországon oly kevésé járt területen, nagy minták után, utakat törni. Élő tanításával számtalan elmékben hintette el nemes idealistikus gondolkodás magvait, írott műveivel pedig a kezdet nehézségeivel küzdve buzdította az utána következő nemzedéket. Élő kép ő a magyar cultura és tudomány viszontagságos multjából. A mit a boldogabb külföldön és most legalább részben már nálunk is a szerencsésebb fiatalok elérnek, hogy az igazi tudományos munkához erejük egész készletével foghatnak, azt tőle és legtöbb kortársától megtagadta a végzet. A legtöbb kimerült azokon a kerülő utakon, melyeken a sors kergette őket és melyeknek neve: szegénység, elégtelen előképzés, hiányos útmutatás, közömbösség, a tudományos munkásságnak teljes szervezetlensége. Kegyelettel kell tekintenünk azokra, kik ily körülmények közt nagyot akarva, el nem lankadva, lelkes munkássággal ha csak egy lépéssel is előbbre vittek bennünket.

III. Frankenburg Adolf l. tagról. <i>Vadnai Károly</i> l. tagtól ...	—	kor. 40 fill.
IV. Tárkányi Béla József t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	—	> 60 >
V. Dr. Henle Jakab k. tagról. Dr. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	—	> 20 >
VI. Pompéry János l. tagról. <i>Joannovics György</i> t. tagtól ...	—	> 20 >
VII. Gyárfás István l. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól ...	—	> 20 >
VIII. Kovács Pál lev. tagról. <i>Vadnai Károly</i> r. tagtól ...	—	> 20 >
IX. Ladányi Gedeon l. tagról. <i>Szabó Károly</i> r. tagtól ...	—	> 20 >
X. Korizmicz László t. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	—	> 20 >

V. KÖTET.

I. Fábíán Gábor rendes tagról. <i>Zichy Antal</i> t. tagtól ...	—	> 20 >
II. Tanárky Gedeon lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól ...	—	> 80 >
III. Dr. Zlamál Vilmos lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	—	> 20 >
IV. Fleischer Leberecht Henrik külső tagról. <i>Goldziher Ignác</i> l. tagtól ...	—	> 60 >
V. Hornyik János lev. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól ...	—	> 40 >
VI. Reichard Henrik Vilmos k. tagról. <i>Kanitz Ágost</i> lev. tagtól	—	> 40 >
VII. Boissier Péter Edmund k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> t. tagtól	—	> 40 >
VIII. Greguss Ágost rendes tagról. <i>Bánóczy József</i> l. tagtól ...	—	> 40 >
IX. Grote Artur külső tagról. Dr. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól ...	—	> 20 >
X. Rózsay József t. tagról. Dr. <i>Batizfalvy Sámuel</i> l. tagtól ...	—	> 40 >

VI. KÖTET.

I. Petzval Ottó r. tagról. <i>Kondor Gusztáv</i> l. tagtól ...	—	> 20 >
II. Ökröss Bálint lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól ...	—	> 40 >
III. Hunfalvy János r. tagról. <i>Keleti Károly</i> r. tagtól ...	—	> 60 >
IV. Tóth Ágoston lev. tagról. <i>Hollán Ernő</i> t. tagtól ...	—	> 40 >
V. Oppolzer Tivadar külső tagról. <i>Konkoly Miklós</i> tisz. tagtól	—	> 30 >
VI. Paúr Iván lev. tagról. <i>Hampel József</i> l. tagtól ...	—	> 50 >
VII. Pauer János l. tagról. Dr. <i>Czobor Béla</i> l. tagtól ...	1	> 20 >
VIII. Heer Oszvald külső tagról. <i>Klein Gyula</i> l. tagtól ...	—	> 80 >
IX. Balogh Kálmán r. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól ...	1	> 20 >
X. Pott Frigyes Ágoston k. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól ...	—	> 40 >
XI. Danielik János t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól ...	—	> 60 >
XII. Apáthy István r. tagról. <i>Matlekovics Sándor</i> l. tagtól ...	—	> 60 >
XIII. Römer F. Flóris r. tagról. <i>Hampel J.</i> l. tagtól ...	1	> 20 >
XIV. Zsigmondy Vilmos l. tagról. <i>Péchy Antal</i> l. tagtól ...	—	> 50 >
XV. Rónay János Jácint r. tagról. <i>Pór Antal</i> l. tagtól ...	—	> 60 >

VII. KÖTET.

I. Pesty Frigyes r. tagról. <i>Ortvay Tivadar</i> l. tagtól ...	—	> 80 >
II. Gorové István t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól ...	—	> 40 >
III. Beüthy Leó l. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól ...	—	> 40 >
IV. Jendrássik Jenő r. tagról. <i>Klug Nándor</i> l. tagtól ...	—	> 60 >
V. Rádzsa Rádzsendlála Mitra k. t.-ről. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	—	> 80 >
VI. Kacskovics Lajos l. tagról. <i>Nagy Iván</i> r. tagtól ...	—	> 20 >

VII. Ballagi Mór r. tagról. <i>Imre Sándor</i> r. tagtól	1 kor. — II.
VIII. Lenhossék József r. tagról. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól ...	— » 90 »
IX. Haán Lajos l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> l. tagtól	— » 60 »
X. Keleti Károly r. tagról. <i>Jekelfalussy József</i> l. tagtól	— » 60 »

VIII. KÖTET.

I. Szücs István lev. tagról. <i>Ballagi Géza</i> l. tagtól	— » 60 »
II. Renan mint orientalista. <i>Goldziher Ignác</i> r. tagtól	2 » — »
III. Pančić József külső tagról. <i>Kanitz Agost</i> l. tagtól	— » 80 »
IV. Bárány Kemény Gábor t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól ...	— » 60 »
V. Wenzel Gusztáv r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól	1 » 50 »
VI. Sir Richard Owen k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> t. tagtól	1 » — »
VII. Vajkay Károly l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— » 60 »
VIII. Grünwald Béla l. tagról. <i>Láng Lajos</i> r. tagtól	— » 60 »
IX. Deák Farkas r. tagról. Bárány <i>Radvánszky Béla</i> t. tagtól ...	— » 30 »
X. Szabó Károly r. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— » 30 »
XI. Markuszovszky Lajos t. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	— » 60 »
XII. Roscher Vilmos k. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	1 » 50 »

IX. KÖTET.

I. Cantù Caesar k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól	— » 60 »
II. Dankó József lev. tagról. <i>Pór Antal</i> r. tagtól	— » 60 »
III. Nagy Imre r. tagról. <i>Fejérpataky László</i> r. tagtól	— » 50 »
IV. Ludwig K. F. V. k. tagról. <i>Klug Nándor</i> r. tagtól	— » 60 »
V. Kronecker Lipót k. tagról. <i>Rados Gusztáv</i> l. tagtól	— » 30 »
VI. Margó Tivadar t. tagról. <i>Entz Géza</i> r. tagtól	— » 60 »
VII. Gneist Rudolf k. tagról. <i>Concha Győző</i> l. tagtól	— » 80 »
VIII. Du Bois-Reymond E. k. tagról. <i>Thanhoffer L.</i> r. tagtól ...	— » 60 »
IX. Xántus János l. tagról. <i>Mocsáry Sándor</i> l. tagtól	— » 60 »
X. Hazslinszky Frigyes r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S. I.</i> tagtól ...	— » 80 »
XI. Finály Henrik l. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól	1 » 20 »
XII. Török József és Antal Géza tagokról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	— » 60 »

X. KÖTET.

I. Spencer Wells k. tagról. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— » 30 »
II. Szathmáry György l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> r. tagtól ...	— » 60 »
III. Gladstone W. E. k. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— » 60 »
IV. Ábel Jenő l. tagról. <i>Hegedüs István</i> l. tagtól	— » 60 »
V. Horvát Boldizsár t. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	1 » — »
VI. Nagy Iván r. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól	— » 40 »
VII. Mihalkovics Géza r. tagról. <i>Thanhoffer Lajos</i> r. tagtól	— » 50 »
VIII. Pasteur Lajos k. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	1 » — »
IX. Capasso Bertalan k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól	— » 30 »
X. Jurányi Lajos r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz Sándor</i> l. tagtól ...	1 » — »
XI. Bunsen Róbert k. tagról. <i>Than Károly</i> r. tagtól	1 » — »
XII. Gr. Andrássy Manó l. tagról. <i>Br. Radvánszky Béla</i> t. tagtól	— » 30 »

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XI. KÖTET. — 2. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
HAUER FERENCZ

KÜLSŐ TAG FELETT.

MAGY. AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

BÖCKH JÁNOS

L. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1901. október 28-án tartott összes ülésén.)

Ára 1 kor. 20 fillér.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1901.

EMLÉKBESZÉDEK

A M. T. AKADÉMIA ELHÚNYT TAGJAIRÓL.

I. KÖTET.

I. Korponay János lev. tagról. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól ...	— kor. 20 fill.
II. Suhayda János lev. tagról. Dr. <i>Konek Sándor</i> r. tagtól ...	— » 20 »
III. Morócz István lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	— » 20 »
IV. Révész Imre l. tagról. <i>Ballagi Mór</i> r. tagtól ...	— » 40 »
V. Broca Pál külső tagról. <i>Lenhossek József</i> r. tagtól ...	— » 60 »
VI. Asbóth Lajos lev. tagról. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól ...	— » 20 »
VII. Ami Boué külső tagról. Dr. <i>Szabó József</i> r. tagtól ...	— » 20 »
VIII. Fabritius Károly lev. tagról. <i>Kozma Ferencz</i> lev. tagtól ...	— » 80 »
IX. Jerney János emlékezete. <i>Gyárfás István</i> lev. tagtól ...	— » 40 »
X. Mihályi Károly lev. tagról. <i>Domanovszky Endre</i> lev. tagtól ...	— » 20 »

II. KÖTET.

I. Molnár Aladár levelező tagról. <i>Tanárky Gedeon</i> l. tagtól ...	— » 40 »
II. Árkosi Benkő Dániel lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	— » 20 »
III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. <i>Szécsen Antal</i> t. tagtól ...	— » 20 »
IV. Charles Róbert Darwin k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> r. tagtól ...	— » 80 »
V. Wöhler Frigyes k. tagról. <i>Nendtvich Károly</i> l. tagtól ...	— » 20 »
VI. Érkövy Adolf l. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> l. tagtól ...	— » 20 »
VII. Zsivora György l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> rendes tagtól ...	— » 40 »
VIII. Fenzl Ede k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> igazg. és t. tagtól ...	— » 60 »
IX. Sainte-Claire Deville Henrik k. tagról. <i>Than Károly</i> rendes tagtól ...	— » 60 »
X. Mignet Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. tagtól ...	— » 20 »

III. KÖTET.

I. Tarczy Lajos rendes tagról. <i>Török József</i> r. tagtól ...	— » 20 »
II. Thiers Lajos Adolf k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. s tisztt. tagtól ...	— » 20 »
III. Lönnrot I. k. tagról. <i>Hunfalvy Pál</i> r. tagtól ...	— » 40 »
IV. Baintner János l. tagról. <i>Apáthy István</i> r. tagtól ...	— » 20 »
V. Guizot Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól ...	— » 20 »
VI. Horváth Cyrill tisztt. tagról. Dr. <i>Pauer Imre</i> tisztt. tagtól ...	— » 20 »
VII. Davis József Bernát k. tagról. <i>Lenhossek József</i> rendes tagtól ...	— » 40 »
VIII. Vandrák A. lev. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> lev. tagtól ...	— » 40 »
IX. Konek Sándor r. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól ...	— » 20 »
X. Kruesz Krizosztom t. tagról. <i>Hollósy Jusztinián</i> lev. tagtól ...	— » 40 »

IV. KÖTET.

I. Zsoldos Ign. r. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól ...	— » 60 »
II. Benfey Tivadar k. tagról. <i>Budenz József</i> r. tagtól ...	— » 20 »

HAUER FERENCZ LOVAG, KÜLSŐ TAG EMLÉKEZETE.

BÖCKH J Á N O S, 1. tagtól.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1901. október 28-án tartott összes ülésén.)

Midőn geológiai vándorlásaim közben többször tartózkodtam hazánk bérczes rengetegjeiben, csendes esti órákban nem egyszer hallottam az esti szél lengésével tompa moraj hangját, jeléül annak, hogy a rengeteg óriásai közül ismét áldozatul esett egy. Helyét, igaz, nemsokára újabb élet csemetéi foglalták el, de korántsem sikerült mindig a kidült hatalmas törzsnek teljes pótlása.

Az örök változás képe tárult itt eléem és ilyet nyújt maga az emberi élet is.

Ily nehezen pótolható veszteség érte a geológiai tudományt 1899. márczius 20-án, midőn este 9 órakor Hauer Ferencz lovag, Akadémiánk külső tagja, 77 éves korában jobb létre szenderült. Az osztrák geologusok Nestora dült ki vele az élők sorából, kinek neve monarchiánk mind a két fele geológiai ismeretei fejlődésével annyira összeforrt, hogy viselőjének emléke örökre biztosítva van.

Hauer Ferencz lovag k. tagnak elhunyt a Tekintetes Akadémiának 1899. márczius 27-én jelentetett be, s midőn ennek következtében a III-ik osztály határozatából az emlékbeszéd megtartása reám ruháztatott, e feladatomat annál szívesebben teljesítem, mert a boldogultban nemcsak az érdemekben megőszült tudóst tiszteltem mindenkor, hanem

a hála érzete is késztet erre azon férfi emléke iránt, a kinek felvételi osztályában és részben oldala mellett nyertem első bevezetést a geologiai felvételekbe 1865-ben Szob vidékén, s a ki a következő évben a dr. Guido Stache vezetésével megejtett felvételeinknél Eger környékén szintén több napon át dolgozott velünk.

Hauer Ferencz lovag régi bécsi nemesi család sarja volt; 1822. január 30-án született Bécsben, mint Hauer József lovag, a pénzverő és bányászati cs. kir. udvari kamara alelnökének harmadik fia, a ki maga is sokszorosan foglalkozott a természettudományokkal, nevezetesen pedig a palaeontológiával. A bécsi medencze harmadkori lerakódásai foraminiferáinak felfedezése az ő érdeme, melyeket azután Alcide d'Orbigny, francia palaeontologus, 1846-ban Párisban »Foraminifères fossiles du Bassin tertiaire de Vienne (Autriche) découverts par Son Excellence le chevalier Joseph de Hauer« cím alatt, egyúttal német szöveggel is ellátva, ismertetett meg.

Hauer József lovag palaeontologiai tekintetben különben még egyébként is működött, és tulajdonosa volt Bécs hajdan egyik legnagyobb palaeontologiai gyűjteményének, mely különösen a bécsi medencze szerves maradványaiban bővelkedett, s mely később vétel útján a bécsi földtani intézet tulajdona lett.

Könnyen érthető, hogy ily atya oldala mellett korán ébredt a fiúban is az érdeklődés a természet, nevezetesen pedig a geologia és palaeontologia iránt, a mint azt 1846-ban megjelent első nagyobb munkájában »Die Cephalopoden des Salzkammergutes stb.« a 4-ik l. maga említi, hogy »Frühe durch meinen innigst geliebten Vater in das Studium der fossilen organischen Formen eingeführt«.

Az iskolai első oktatást Hauer Ferencz lovag 1828—1832-ig mint magántanuló szülővárosában, a Szent-Anna című normális főiskolában nyerte. 1832—1838-ig ugyancsak Bécsben a skót benczések gymnasiumát, az úgynevezett Schotten-Gymnasiumot látogatta; a következő évben, azaz 1838-tól 1839-ig bölcsészeti tanulmányokkal foglalkozott a bécsi egyetemen.

Még 1839 őszen, talán épen atyja állásából és foglalkozásából kifolyólag, hazánk ősrégi, hírneves bányászati főiskoláját, Selmeczbányát kereste fel, hol 1839. október havától 1843. márczius haváig mint akadémiai hallgató végezte bányászati tanulmányait.¹⁾

A ki beletekint »A selmeczi m. kir. bányász és erdész akadémiai évszázados fennállásának emlékkönyve 1770—1870« című kiadványba, mely 1871-ben Selmeczbányán jelent meg, ennek az 1840-ik évfolyam hallgatói névsorát közlő részében a bányászok közt tényleg rá fog akadni Hauer Ferencz lovag nevére, a kinek évfolyambeli, vagy legalább egyidőbeli akadémiai társai közt találkozzunk ott oly nevek viselőivel is, mint Kudernatsch János, Lipold V. Márkus Hingenau Ottó báró, Fötterle Ferencz, a kikkel később, már mint geologus, a bécsi földtani intézet keretén belül karöltve működött a geologiai vizsgálatoknál.

Magyar geologusaink közül egyidőbeli, de évfolyamban kissé utána következő akadémiai társai voltak még Herbach Ferencz, prudniki Hantken Miksa és szent-miklósi dr. Szabó József, a kik immár mind jobblétre szenderültek, de geologiai téren érdemekben gazdagok, a mint 1841-ben Hauer Ferencz akadémiai társa volt hazánkiai közül a nemrég elhunyt koronaőrünk okányi Szilágyi József és néhai selmeczi Poeschl Ede, később a selmeczbányai bányászati és erdészeti akadémia érdemes tanára, a kinek Hauer Ferencz a fentebb említett első nagyobb munkájában közzétett szép kiviteli rajzok elkészítését köszönte.

Akadémiai tanulmányainak befejeztével Hauer Ferencz lovag államszolgálatba lépett s 1843. május 7-én mint cs. kir. bányagyakornok az eisenerzi cs. kir. bányagondnoksághoz osztatott be.²⁾

Kétséget alig szenvedhet, hogy a felső-stiriai gyönyörű

¹⁾ Ez adatokat illetőleg lásd dr. E. Tietze. Franz v. Hauer Sein Lebensgang und seine wissenschaftliche Thätigkeit. Jahrbuch d. k. k. geol. Reichsanstalt. Band 49. p. 684—685. és dr. A. Böhm Edler v. Böhmersheim. Zur Erinnerung an Franz v. Hauer. Abhandl. d. k. k. Geographischen Gesellschaft in Wien I. 1899. p. 94.

²⁾ Lásd dr. Tietze E. l. c. p. 685.

alpesi vidék, mely működésének helyét környezte, feltor-nyosuló bérczeivel mély benyomást és vonzóerőt gyakorolhatott a fiatal Hauerre, a kinek később, nevezetesen a keleti Alpések geológiai viszonyainak kifürkészésében vezérszerep jutott.

Felső-Stíriában való tartózkodása azonban csak rövid idejű volt, mert ugyancsak 1843. szeptember 29-én további kiképzetésre Bécsbe hivatott be, a Haidinger V. által akkoriban az ottani cs. k. bányászati múzeumon tartott mineralógiai előadásokhoz.

Akkorában az e szakbeli tudományos élet Bécsben még nagyon fejletlen viszonyokat tüntetett fel. Egyes kimagasló férfiak ugyan akkor sem hiányoztak, de a tudományos társulati élet épenséggel hiányzott; kizárólag a mineralógiai és geológiai tudományoknak szentelt irodalmi vállalatok ott nem léteztek, úgy hogy az e téren megjelenő dolgozatokkal, a mennyiben nem különállólág jelentek meg, vagy egyéb czélokot szolgáló folyóiratokhoz, vagy pedig egyáltalán a külföldhez kelle fordulni.¹⁾

Ennek megfelelőleg a tudományos gyűjtemények szintén nem állottak a mai fejlett fokon. A cs. kir. udvari mineralógiai gyűjtemény ugyan már magas fokon állt, világhírű volt, de p. o. az egyetem ásványtani gyűjteményét a Bécsbe meghívott Mohs Frigyes nagyhirű mineralógus, előadásai megtartására, teljesen elégtelennek nyilvánította.

Az imént említett Mohs Frigyes, a ki tudományunk megalkotóját, Wernert követte a freibergi bányászakadémia tanszékén, 1826-ban onnan Bécsbe hivatott meg cs. kir. egyetemi tanári czímmel, hogy ott e nagyhirű tudós a mineralogiából előadásokat tartson. Ezeket 1828-ban, még pedig a fentebbiek következtében a cs. kir. udvari mineralógiai gyűjtemény nyomán meg is kezdette, de minthogy e nagybecsű gyűjteménynek az előadásoknál való felhasználása ellen

¹⁾ Lásd ide vonatkozólag: Wilhelm Ritter v. Haidinger. Das k. k. montanistische Museum und die Freunde der Naturwissenschaften in Wien in den Jahren 1840 bis 1850. Wien 1869. Pagina 18. u. 20.

később aggodalmak merültek fel, Mohs Frigyes előadásai az 1834/5. évben ismét véget értek.¹⁾

Ekkortájban került a cs. kir. pénzverő- és bányászati kamara élére mint elnök Lobkowitz Ágost Longin herceg, a ki alatt egy nagy ásványtani-geognostikai központi gyűjteménynek Bécsben való egybeállítása határozottatott el, mi czélból az e hatóság alá tartozó hivatalok megfelelő, tan-czélokra is alkalmas anyag beküldésére hivattak fel s az új gyűjtemények felállítására az ugyancsak Lobkowitz Ágoston herceg alatt 1835-ben építeni megkezdett új pénzverő-épületben 4 terem jelöltetett ki, egyúttal lépések történtek Mohs Frigyesnek a cs. kir. udvari mineralogiai gyűjteménytől a pénzverő- és bányászati kamara részére bányatanácsosi minőségben való átvétele végett.

Noha a tervezett új gyűjtemény úgy önkéntes küldemények, mint ajándékok és Mohs gyűjtései által csakhamar gazdag és becses anyag birtokába jutott, mindazáltal Mohs Frigyesnek, e kitünő tudósnek 1839. szeptember 29-én utazása közben Agordon történt elhunyt következtében még felállítása előtt hirtelen árvaságra jutott.²⁾

Mohs Frigyes elhalálózása után 1840 tavaszán csakhamar legidősebb tanítványa, Haidinger Vilmos követte a cs. kir. pénzverő- és bányászati kamara mineralogiai gyűjtemény élén mint bányatanácsos s neki jutott feladatul az új gyűjtemények berendezése és felállítása. Még 1841-ben tárgyalta Haidinger Lobkowitz herceggel egy átnézetes geologiai térkép elkészítésének ügyét,³⁾ s ennek foganatosítása végett a herceg az alantas hivatalokhoz ki is bocsátotta rendeletét jelentések és térképek beküldése végett.

Lobkowitz Ágoston hercegben a mineralogiai gyűjtemény ügye meleg pártfogóra talált, de ő még 1842-ben aránylag fiatalon jobblétre szenderült s utána a cs. k. pénzverő- és bányászati udvari kamara elnöksége Kübeck Károly Frigyes báróra, a cs. k. általános udvari kamara elnökére

¹⁾ Haidinger l. c. p. 3—5.

²⁾ U. o. l. c. p. 10.

³⁾ U. o. l. c. p. 19.

ruháztatott; a ki azonban az itt szóban forgó gyűjtemény ügyeit, mint Haidinger írja, nagyon alárendelteknek tekintette.

Haidinger ennek daczára nem szűnt meg az időközben általa már felállított mineralogiai gyűjteményt s a vele kapcsolatos kérdéseket teljesen kidomborítani és dülőre vinni, mi czélból Kübeck Károly Frigyes báró elé még 1842. április 28-án beadványt terjesztett, melyben felsorolta feladatait és teendőit és ezek sorrendjét, iparkodván nézeteinek legfőbb előljáróját is megnyerni.¹⁾

A benyújtott programmban a mineralogiai gyűjtemény körüli gondozáson és gyarapításon kívül, felemlíti ismét a már fentebb érintett átnézetes geológiai térkép kiadásának ügyét, valamint egyelőre mineralogiai előadásokról tesz említést, gyakorlati tanulmányokkal a gyűjteményekben, melyekhez bizonyos számban selmeczbányai végzett bányászati akadémikusok volnának behivandók, a mint egyebek mellett záradécul egy már régebben tervezett bányászati folyóirat is szóba került. 1842. augusztus 15-én, tehát nem épen valami gyorsan, kapta Haidinger az értesítést, miként az általa tervezett mineralogiai tanfolyam tartására december havában 8 végzett bányászati akadémikus és gyakornok fog behivatni, a kikhez később egy kilenczedik is járult.

Ez tényleg meg is történt s a tanfolyamon, mely bő alkalmat nyújtott a behívott fiatal bányászoknak magasabb kiképeztetésre, 1843. január 9-én tartotta Haidinger Vilmos az első mineralogiai előadást.

Ez első tanfolyamból kerültek ki egyebek közt a körünkben is jól ismert felső-driethomai Pettkó János, Akadémiánknak később tagja, valamint Faller Gusztáv, a kik mind a ketten azután a selmeczbányai bányászati és erdészeti akadémián működtek mint tanárok, míg mások a tanfolyam bevégeztével visszatérvén a gyakorlati bányászat körébe, mindvégig ott működtek, s egyik-másik közülök szintén kimagasló állásban.

¹⁾ Haidinger l. c. p. 24—25.

A bányászati múzeumon Haidinger Vilmostól bevezetett tanfolyamoknak kétségkívül nagy jelentőségük volt, mert a magasabb kiképzetésre alkalmat nyert fiatal bányászok a tanfolyam bevégeztével sokkal tágabb látkörrel és bővebb ismeretekkel tértek vissza nehéz feladatukhoz, s mint a példa mutatta, e behívottak közül nem egy vált később a bányászat vagy geologia igaz díszére, mint ezt maga Hauer Ferencz lovag példája mutatja.

Ép ezért nem is késtem még 1883-ban a magy. kir. földtani intézet évi jelentésében ¹⁾ az illetékes hazai körök figyelmét újból e tárgyra irányítani s tényként említhetem, hogy 1900 ősze óta be van osztva, magasabb kiképzetésre egyelőre legalább egy fiatal bányamérnök, a m. kir. földtani intézethez 2 évi időtartamra.

A fentebb említett első tanfolyam néhány hallgatójával kezdette meg Haidinger a már említett átnézetes geologiai térkép egybeállítását is.

1843. május havában az első tanfolyam véget ért és ez év őszén érkeztek azután Bécsbe a második tanfolyamra behívott fiatal bányászok.

Ezek közt volt Hauer Ferencz lovag is, a ki, mint mondtam, ugyancsak még 1843. május 7-én az eisenerzi cs. kir. bányagondnoksághoz osztatott be mint bányagyakornok.

Hauer Ferencz loagnak a bányászati múzeumon rendszeresített tanfolyamra való behívása döntő befolyású lett egész későbbi pályájára, a mennyiben ennek befejeztével nem tért vissza a gyakorlati bányászat terére, mert 1844. május 25-én ²⁾ Haidinger Vilmos mellé osztatott be s így ennek oldala mellett mindjobban a tudományos működésre tért át.

A Haidinger-féle átnézetes geologiai térkép utolsó revízióját már Hauer Ferencz végezte.

1844. november havában a behívottak harmadik sorozatával kezdték meg a bányászati múzeumon az előadások s külön feljegyzendő, hogy ekkor 1844. december 10-én

¹⁾ 1883. Igazgatósági jelentés 172—173. l.

²⁾ Haidinger l. c. p. 53.

Hauer Ferencz lovag tartott, még pedig mint első, palaeontologiai előadásokat,¹⁾ melyeknek azelőtt Ausztriában teljesebb híjával voltak.

Haidinger Vilmosnak, e kitünő férfiúnak oldala mellett, a kinek a mineralogiai-geologiai kutatás és ennek fejlődése Ausztriában annyit köszön, ez időtájt, t. i. 1845-ben jutott közelebbi érintkezésbe Metternich herczeggel, a kinek Hallstatt vidékén gyűjtött és Simony Frigyesről megvett kövületek, nevezetesen ammonitek voltak birtokában, melyeket majdan a csehországi königswarti kastélyában kívánt felállítani, egyelőre ezek még a herczeg bécsi villájában voltak letéve.

Minthogy e sajtóságos, idegen alakjuk folytán akkorában különös figyelmet keltett fossiliák megismertetése igen kíváncsnak mutatkozott s e célra Simony Frigyes közvetítésére, a herczeg sajátjából 400 forintot adományozott, Hauer Ferencz e kövületek feldolgozását és megismertetését magára vállalta.

A munkához szükséges rajzokat Hauer Ferencznek egykori selmeczbányai hallgatótársa, Pöschl Ede készítette, a ki akkoriban az 1844/45-diki említett harmadik tanfolyamban szintén részt vett.²⁾

Hauer Ferencz lovag tudományos működésének ez első nagyobb gyümölcse »Die Cephalopoden des Salzkammergutes aus der Sammlung Seiner Durchlaucht des Fürsten von Metternich. Ein Beitrag zur Paläontologie der Alpen von Franz Ritter von Hauer k. k. Bergwesens-Praktikanten« cím alatt jelent meg 1846-ban Bécsben. Ehhez maga Haidinger Vilmos írta az előszót, melyben kifejezésre juttatta, mikép ezentúl v. Hauert is a természettudományi tanulmányok számára megnyertnek szabad tekintenie; mint erőteljes kutatót, kinek ez első, a nyilvánosság elé vezető lépéséhez még sok ugyanolyan értékűt kívánt.³⁾

Hallstatt vidékének gazdag ammonites faunájába itt

¹⁾ Haidinger l. c. p. 57.

²⁾ U. o. l. c. p. 62.

³⁾ F. Ritter von Hauer Die Cephalopoden des Salzkammergutes pa g. IV.

nyílt alkalom az első, szélesebbkörű betekintésre, mert habár, mint Hauer Ferencz lovag mondá, e vidék ammonitesei már rég el valának terjedve a gyűjteményekben, az irodalomban még csaknem ismeretleneknek voltak tekinthetők, a mennyiben művének megjelenése előtt csak kevés volt közülök leírva és még kevesebb lerajzolva.

Szóban forgó tanulmányánál a szerző a Metternich-féle gyűjteményeken kívül a cs. kir. udvari-ásványtani gyűjtemény, a cs. kir. bányászati múzeum sorozatait, valamint a Ramsauer hallstatti bányanagy által összehasonlításra beküldött ammoniteseket, úgyszintén atyja gyűjteményét is használhatta, tehát már nagyobb anyag felett rendelkezett.

Műve, megjelenésekor, nagy feltűnést keltett, s ebben Hauer az orthocerásoknak az osztrák Alpesek meszeiben ammonitessékké váló társulását, mi annak idején még több oldalról kétségbe vonatott, de ennek daczára már Boué által érvényben tartatott, a maga részéről is határozottan igazolta.

A lerakódások és zárványaik sajátsága, melyekkel Hauer e művében foglalkozott, szemben az Alpeseken kívüli képződésekkel, nem került ki figyelmét, miért is már e művében ajánlatosnak jelentette ki, az alpesi lerakódásoknak úgy viszonyaik tekintetében, mint faunisztikai irányban való beható tanulmányozását, mielőtt ezekre nézve Európának az Alpeseken kívüli részében a kifejlődött rendszerbe való beosztás továbbra is megkísérettik.

Hauer Ferencz lovagnak a bányászati múzeumban kifejtett tevékenysége csakhamar magára vonta szélesebb szakkörök figyelmét; mindennek előtt azonban legközelebbi főnöke, Haidinger Vilmos elismerését és vonzalmát nyerte meg, miért is ez tekintettel arra, hogy Hauer Ferencz lovagnak Haidinger oldala mellé történt beosztása csak ideiglenes volt s a bányászati múzeumhoz a 3-ik tanfolyamra behívott fiatal bányászoknak 1845. május havával való távoztával szintén véget ért, nem zárkozhatott el ama nézet elől, hogy ha Hauer Ferencz lovagnak most a tanfolyam berekesztésével Bécset ismét el kellene hagynia s helyét az imént lezárt cursuson bár elismerésre méltóan kiké-

pezett fiatal emberek egyikének elfoglalnia, ez a bányászati múzeum fiatal intézményére nagy kár volna.

Tekintettel erre, valamint Hauer Ferencznek folyamatban lévő munkáira, Haidinger Vilmos nem is késett Hauer Ferencz lovagnak a múzeum részére való további megtarthatása érdekében lépéseket tenni, mi czélból még 1845. április 9-én azon kérésével járult Kübeck báró elé, hogy Hauer Ferencz lovag állásában a következő tanfolyam tartamára is meghagyassék.¹⁾

Haidinger Vilmos ez iránti beadványa azonban igen kedvezőtlenül fogadtatott, mert Kübeck báró 1845. április 29-én kelt elintézésével Hauernek az elfoglalt állásában, nevezetesen a nyáron át való további meghagyását, tekintettel a költségekre, nem találta indokoltnak.

Kinyilatkoztatta továbbá Kübeck báró azt is, hogy az esetre, ha Hauer Ferencz, a mineralogiai szak iránti előszeretetből kifolyólag, a gyakorlati szolgálatba belépéssel szemben előnyt adna ez időszertint még a múzeumnál való maradásnak, az esetben hajlandó megengedni azt, hogy Hauer Ferencz lovag még egy évig, tehát 1846. május végéig, maradhasson Haidinger mellé beosztva, de fizetés nélkül.²⁾

E sajtóságos, korántsem buzdítónak mondható elintézés daczára Hauer egy perczig sem habozott, bár fizetés nélkül, továbbra is a bányászati múzeumnál megmaradni, mire járandósága 1845. május 1-től tényleg megszünttetett.

Haidinger Vilmos ez időtájt már nagyban foglalkozott egy természettudományi társulat megalakításának eszméjével, a mennyiben fenkölt szelleme igen jól méltányolta az ily tudományos testületek nagy fontosságát a tudományok ápolására és fejlesztésére, a mint továbbá saját tapasztalataiból élénken érezte tudományos, periodikus közlönyök Bécsben való megindításának a szükségét, noha némely oldalról e tervek keresztülvitelére az időt ekkor még nem tartották kedvezőnek.³⁾

¹⁾ Haidinger l. c. p. 66.

²⁾ U. o. l. c. p. 66.

³⁾ U. o. l. c. p. 68—69.

De ime mit látunk; 1845. november 8-án Hauer Ferencz fölkeresvén főnöket, Haidinger Vilmost, közölte vele, miként a természettudományok több fiatal barátja, természetvizsgálók, orvosok, bányászok óhajtának ismétlődő ülésekben a bányászati múzeum helyiségeiben egyesülni, a mihez az utóbbi készségesen megadta az engedélyt. E tömörülés eszméje Hauer Ferencz érdeme, a ki maga is igen jól érezte a tudományos társulati élet Bécsben való hiányának nagy hátrányait; hisz a palaeontologiai vezérfonalnak, melyet fent mondott előadásából kifolyólag megírt, kéziratként szintén íróasztalában kelle maradnia.¹⁾

Eszmájének keresztülvitelére mindenek előtt barátaival, Patera Adolf és Hörnes Móriczczal szövetkezett s az első e tárgybeli megbeszélések a »Bierlocal zum rothen Säbel auf der hohen Brücke« helyiségeiben voltak. Itt kezdett tehát az egyesület, mely azután csakhamar mint »Freunde der Naturwissenschaften« alakult meg, csirázni; s Haidinger V. maga mondja: »Diese drei jungen Männer dürfen wohl als der eigentliche erste Kern der Vereinigung betrachtet werden«²⁾ s ezekhez sorakoztak azután, elsőben Haidinger tanítványai közül, a többiek.

Az ekképen szövetkezettek első összejövetelén, mely 1845. november 8-án tartatott meg, Haidinger V. maga nem vett részt, a mennyiben, mint maga mondja, a fiatal emberekben a fejlődésbeli függetlenség érzését óhajtotta megóvni.

A második összejövetelben november 22-én azonban már Haidinger V. is résztvett s ekkor az első összejövetelben résztvevők száma már újabb jelentkezőkkel is öregbedett, jelölül annak, mily hézagpótló volt ez egyesület, mely Bécsben a társulati tudományos élet hajnalpirját jelentette.

E második összejövetelen Hauer Ferencz már előadást is tartott, és ez ülés végén hangsúlyozta Haidinger Vilmos, e fáradhatatlan férfi, mily szükséges volna egy valószínű tudományos társaságnak a megalkotása, s indítványa

¹⁾ Dr. Tietze E. — Franz v. Hauer p. 686.

²⁾ Haidinger V. l. c. p. 73.

elfogadása esetén késznek nyilatkozott további lépések megtételére is,¹⁾ a melyeket azután tényleg megtett.

Ezek nyomán azután tanácskozások is indultak meg Bécs természettudományi és matematikai köreiből, először legszűkebb, később tágabb körben, melyekben a résztvevők többsége a Haidingertől indítványozott tudományos társaság felállítása felé hajlott, de nem hiányoztak hangok sem, a melyek inkább egy tudományos akadémia felállítását kívánták. Az akadémia, tehát államilag támogatott intézet, 1847. május 14-én tényleg megalapított, de úgy látszik, hogy a Hauer F. kezdeményezése szülte társaságból kipattant mozgalomnak végső következményeiben gyorsító hatása volt magára a bécsi cs. kir. tudományos akadémia felállítására.²⁾

Hauer Ferencz valóban büszkeséggel tekinthetett mindenkor az általa kezdeményezett »Freunde der Naturwissenschaften« cím alatt megalakult és élénken működött társaságra, melyben végre meg volt adva a társulati tudományos működésre a lehetőség a természettudományok terén Bécsben is.

Az e társulattól kifejtett tevékenységről a Haidinger V. által kiadott »Berichte über die Mittheilungen von Freunden der Naturwissenschaften in Wien; gesammelt und herausgegeben von Wilhelm Haidinger« című sorozat, melyből az 1847—1851. időközben 7 kötet jelent meg Bécsben, valamint a »Naturwissenschaftliche Abhandlungen, gesammelt und durch Subscription herausgegeben von Wilhelm Haidinger Wien 1847—1851« megjelent 4 kötet tanúskodnak s ezek tartalma élénken illusztrálja Hauer Ferencznek kifejtett nagy buzgalmát is.

Az első helyen mondott sorozatban jelent meg egyebek kivül Hauer Ferencz lovag legelső közleménye is »Über die bei der Bohrung des artesischen Brunnens im Bahnhofe der Wien-Raaber Eisenbahn in Wien durchfah-

¹⁾ Haidinger l. c. p. 74.

²⁾ U. o. l. c. p. 75—82.

renen Tertiär-Schichten«¹⁾ melyhez azután számos más sorakozott.

Sajátságos világításba helyezi a tudományos működésre tömörült egyesület megalakulása idejében Ausztriában uralkodott szomorú politikai viszonyokat az a tény, hogy midőn Haidinger V. az egyesület törvényszerű elismerésének megszerzése végett, ennek kérésére, 1846. október 31-én az alsó ausztriai cs. kir. tartományi kormánynál a kérvényt benyújtotta, ez hosszú időn át elintézetlenül hagyatott és a legfelsőbb engedéllyel ellátott beadványt csak 1848. augusztus 11-én, tehát időközben teljesen megváltozott viszonyok közt kapta vissza. Érdekes továbbá az is, hogy a társulat alapszabályait, történelmi fejlődését és tervezetét tartalmazó iromány, mely amaz ülésről szóló jelentés részére állíttatott össze, melyben a törvényszerű elismerés megszerzése iránti lépés megtétele indítványoztatott és határozatba ment (1846. október 29.), az akkori censurahatóság által nyomban ép úgy töröltetett, mint az imént mondott ülés indítványa és határozata.²⁾

Ily nehéz viszonyok nyomása alatt kezdette Hauer Ferencz lovag tudományos működését és egy tudományos egyesületnek Bécsben való létrehozását.

A fiatal bányászok részére a bányászati múzeumon berendezett tanfolyamok negyedike még 1845 őszén indítatott meg, s ezen Hauer Ferencz lovag ismét tartott palaeontologiai előadásokat, s a mint Haidinger feljegyzi, számos válogatott hallgatóság tetszése mellett. Ugyancsak ez év november 9-én pedig Kübeck baró két fiával »privatissimumot« is kezdett meg.³⁾

Alighanem e körülmény adja meg a magyarázatot, hogy Hauer Ferencznek alkalmaztatását illetőleg a megelőzővel szemben előnyösebb hangulatváltozás kezdett beállani, mert Haidinger Vilmos 1845. november 2-án felhivatott, hogy az 1845/46-iki tanfolyam lefolyásával Hauer

¹⁾ W. Haidinger. Berichte über die Mittheilungen etc. I. Band p. 201. (Wiener Zeitung vom 11. April 1846.)

²⁾ Haidinger V. l. c. p. 95.

³⁾ U. o. l. c. p. 82.

kiemelt működését Kübeck báró előtt külön emlékezetbe hozza.

Még ennek berekesztése előtt alkalom nyílt, hogy Hauer Ferencz, Kübeck bárótól a cs. kir. központi bányagazgatóságához való beosztását kérelmezhetette, a mi neki engedélyeztetett s ekkor a lefolyt évben kifejtett munkálkodása elismerésben is részesült.

Ez intézkedések további folyományaként Haidinger Vilmosnak 1846. május 20-án Kübeck báróhoz benyújtott előterjesztésére s a legfelsőbb elhatározás elnyerése után, 1846. július 30-án a bányászati múzeum részére egy assistens alkalmaztatása engedélyeztetett s erre Hauer Ferencz neveztetett ki,¹⁾ de egyelőre csak három évre, mely intézkedéssel Hauer Ferencznek állandóan Bécsben való maradhatása, a mi, tekintve a megszeretett pályát, hő vágya volt, még csak némileg volt biztosítva. — Hauernek, úgymint már megelőzőleg, most is alkalma nyílt geológiai vizsgálatokra kint a természetben, mert 1846. június 17-én Haidingerrel elhagyta Bécset, hogy vele Stájerország és Karinthia némely részeiben foganatosítson vizsgálatokat; kíséretükben volt Morlot is.

E kirándulásról Hauer Ferencz, a kitől Haidinger váratlan betegsége következtében megválni volt kénytelen úgy hogy a malnitzi Tauern át Gastein és Salzburgba csak Morlottal tette meg útját, augusztus közepe felé tért vissza Bécsbe, hol a »Freunde der Naturwissenschaften« 1846. augusztus 24-én megtartott ülésében már előadást tartott ez utazásán Karinthiában, a Guttaring és Althofen táján előforduló barnaszénttartalmú lerakódáson tapasztaltakról.²⁾

A következő őszen és télen Hauer Ferenczet immár rendes foglalkozásánál látjuk, a mennyiben 1846. november 10-én palaeontológiai előadásait kezdette meg az 1846/47-ik évi 5-ik tanfolyamra időközben behívott bányászok előtt, de élénk tevékenységet fejtett ki a kezdeményezésére létre-

¹⁾ Haidinger l. c. p. 91.

²⁾ Haidinger. Berichte über die Mittheilungen etc. I. Band pag. 132.

jött társaság ülései körül is, a mint az e társaság kiadványai feletti felügyelet szintén vállaira nehezedett.

Az átnézetes geologiai térkép, melynek egybeállítását Haidinger Vilmos, mint fentebb láttuk, még 1843-ban kezdte meg az első tanfolyamra behívott fiatal bányászok segítségével, s melynek revisióját és correcturáját, mint tudjuk, Hauer Ferencz lovag végezte, még 1844. november havában lezárattott.¹⁾

A valóban hézagpótló munka igen szép kivitellel és a reá vonatkozó rövid jelentéssel »Bericht über die geognostische Übersichts-Karte der österreichischen Monarchie« W. Haidingertől. Bécs 1847. következő czímmel jelent meg: »Geognostische Übersichts-Karte der österreichischen Monarchie aus den in der Bibliothek der k. k. Hofkammer im Münz und Bergwesen vorhandenen und den von den k. k. montanistischen Aemtern eigesendeten Daten nebst den Arbeiten und Mittheilungen von F. S. Bendant, A. Boué, A. Graf Breunner, L. v. Buch, H. v. Dechen, H. Collegno, B. Cotta, W. Fuchs, K. Göttmann, J. Grimm, C. Lill v. Lilienbach, K. Naumann, P. Partsch, L. Pasini, A. Reuss, F. Rittler, F. v. Rosthorn, R. A. Schmidt, B. Studer, F. Unger, L. Zeuschner, F. Zippe, u. s. w. in dem k. k. Montanistischen Museo zusammengestellt unter der Leitung des k. k. Bergrathes Wilhelm Haidinger 1845. Im Masse 1/864,000 der Natur« és díszére vált mindazoknak, a kik körülötte foglalatoskodtak.

A szóbanforgó térkép első kész példánya 1846-ban, december 10-én terjesztetett Kübeck báró, mint az udvari kamara elnöke elé, a mint azután bemutatta Haidinger V. ez öröndetes feltűnést keltő és nagy haladást jellemző térképet ugyancsak 1846-ban a természettudományok barátainak november 27-én megtartott ülésében.²⁾

Egy sajtósági felfogással találkozunk a térkép megjelenése idejében még némely körökben országos földtani felvételek és vizsgálatok tekintetében. Haidinger Vilmosnak,

¹⁾ Haidinger V. l. c. p. 52.

²⁾ Haidinger Vilmos l. c. p. 97 és Berichte über die Mittheilungen etc. Wien 1847. II. Bd. pag. 29.

a kinek oldala mellett oly sokszorosán összeforrva működött ekkor még Hauer Ferencz lovag, óhaja volt mindjárt az imént nyert térkép alapján a jövőre pontosabb felvételt foganatosíttatni s e célból egy bizottság egybeállítását is javasolta, de ez indítványt Kübeck báró nem fogadta el, megjegyezvén, miként a pontosabb átkutatás magánegyesületek feladatának kell maradnia, mi mellett az állami administratio és nevezetesen a bányászat csak támogatólag és előmozdítólag hatni van hivatva.

E felfogást, mely tehát magánegyesületekre akarta ruházni a szem előtt lebegő igen fontos és a kivitelnél okvetetlen tetemes pénzösszegeket igénylő feladatok keresztyülvitelét, a későbbi fejlemények csakugyan megdöntötték.

Kübeck báró különben, a kinek Haidinger térképe egy példányát személyesen dedikálta, igen kedvesen fogadta a neki nyújtott példányt, mint ezt ez alkalomból 1847. augusztus 30-án Haidingerhez intézett szívélyes és elismerő sorai tanúsítják, melyekben egyebek mellett a térképet Haidinger »tudományos-gyakorlati tevékenysége elismerésre méltó emlékének« mondja.¹⁾

Az elismerő sorok tanújelét adják végre annak is, hogy a bányászati múzeumon alkalmazottak tevékenysége mindjobban méltánylásra és elismerésre talált az eddig még tartózkodóbb körökben is.

1847. augusztus 11—17-én tartatott meg Sopronban a magyar orvosok és természetvizsgálók 8-ik nagygyűlése, ama nagygyűlés, mely dr. Zipser András hazánkfíának ennek ülései egyikén tett ismert indítványa következtében a magyarhoni földtani társulat keletkezésére oly nevezetessé vált. Hauer Ferencz lovag, a ki egykori magyarországi tanuló társaival és barátaival később is mindig jó viszonyban volt, e nagygyűlésen szintén, még pedig tevékeny részt vett, a mint azután később alkalma nyílt az olasz tudósoknak ugyancsak 1847. szeptemberben Velenczében megtartott congressusán is megjeleni és szaktársaival való ismeretségét újból bővíteni.

Ez összejövetelekről a »Freunde der Naturwissenschaft-

¹⁾ Haidinger l. c. p. 100.

ten 1847. augusztus 20-iki, illetőleg október 15-iki ülésén számolt be.¹⁾

A velencei gyűlésen Németország legnagyobb geológusa, Leopold v. Buch is részt vett, a ki azután visszatérteben megtekintette a bécsi bányászati múzeum gyűjteményét is. Berlinbe való megérkezése után 1847. december 5-én levelet írt Haidingernek, melyben igen elismerőleg nyilatkozik a Bécsben tapasztalt tudományos törekvésekről és haladásról s ugyancsak e levélben Hauer Ferencz lovagról és munkálatairól is feljegyzésre méltóan szól. E levél folyamán, t. i. tekintettel az osztrák Alpeseekben, szemben az ezeken kívül tapasztaltakkal ellentétben állani látszó némely újabb megfigyelésre megjegyzi:

»Gewiss gebührt dem Herrn Franz von Hauer das grösste Verdienst. Er ist auch Gott sei Dank! schon über die verderbliche Rede hinaus, die man von Beamten so oft hört: Bei Ihnen mag das so sein, bei uns ist das ganz anders«; a mint a levél egy második pontján, az úgynevezett bécsi homokkő geológiai állására való tekintettel, a következőképen nyilatkozik: »Ich habe darüber das grösste Vertrauen zu Hauer, der gründlich untersucht und vergleicht; und nicht alles isolirt betrachtet«. ²⁾

Ily nyilatkozatok egy oly kiváló, gazdag tapasztalattal bíró tudós részéről, mint Leopold v. Buch volt, csakis a legszebb világításba állították Hauer Ferencz lovag személyét és munkálkodásának értékét.

A bécsi cs. tudományos akadémia, melynek felállítását »cs. kir. tudományos akadémia« czímmel ő Felsége még 1846. május 30-án rendelte el, s melynek első 40 valóságos tagja legfelsőbb helyen azután 1847. május 14-én neveztetett ki,³⁾ meg volt alapítva. Az első tagok névsorában Haidinger V. névvel is találkozunk.

Az akadémiaának matematikai-természettudományi osz-

¹⁾ W. Haidinger. Berichte über die Mittheilungen etc. III. Band p. 198. és 311.

²⁾ Haidinger V. l. c. p. 104—106.

³⁾ U. o. l. c. p. 89.

tálya első ülését 1847. december 2-án tartotta meg, s ebben került előterjesztésre a Haidinger-féle, fentebb már többszörösen említett átnézetes geognostikai térkép is, melyet a pénzverő és bányászati cs. kir. udvari kamara elnöksége küldött be.

Ezt az alkalmat Haidinger V. felszólalásra használta fel; először megismertetvén e térkép egybeállításának történetét, azután főbb vonásokban ecsetelte a térképen kifejezésre jutott eredményeket, de végül reá utalt arra is, hogy e térkép csak előkészítő lépés oly munkálatok keresztülvitelére, a melyek akkortájt már minden civilizált országban folyamatban voltak, részben már be is fejeztettek. Haidinger Vilmosnak már akkorában az országos geológiai nagy felvételek és ezekkel kapcsolatos tudományos kutatások lebegtek szeme előtt és tekintve az egyesek részéről már történeteket, de a még teendők sokaságát, kijelentette, miként itt magának az akadémiának kell a dolgot erőteljes kézzel megfognia, hogy* az egyes elszigetelt törekvéseket kapcsolatba hozza és a kitűzött cél felé vezesse.

Az osztály az imént hallott nézetet elfogadta és tagjai közül Partsch Pált és Haidinger Vilmost kérte fel közös javaslattételre, miként cselekedhetne az akadémia a jelzett cél előmozdítása érdekében.

Haidinger Vilmos, a ki mindenkor és mindenfelé, a hol tudományos működésről volt szó, csak buzdítólag hatott, e felszólalásában megemlékezett a térkép körül fáradozottak érdemeiről is, s ekkor Hauer Ferenczet is említette, a kire vonatkozólag azt mondotta: hogy különösen legnagyobb örömére szolgál fiatal barátjának, Hauer Ferencznek ezen és más tudományos működéseire utalni; a kit nem túl hosszú időben az akadémiához közelebb viszonyba hozva reményel.¹⁾

A megbízott két akadémikus feladatát azonnal teljesítette, úgy hogy már az 1847. december 9-én megtartott ülésben terjesztették be jelentésüket és ezzel kapcsolatosan

¹⁾ Sitzungsberichte der math.-naturwissenschaftl. Classe der k. Akademie der Wissenschaften. Wien, 1848. I. Band pag. 6. und 10.

indítványait az osztrák monarchia geológiai térképének egy, mint mondják, a tudomány állásának megfelelő és az osztrák monarchiához méltó alakban való elkészítése ügyében.

Az akadémiától e cél elérésére megindítandó előkészítő munkálatokra nézve ennek figyelmét két fiatal erőre irányították, a kik, mint a benyújtott jelentés mondja, a már is végzett munkálatok és a monarchia általános geológiai viszonyaival való pontos ismeretségük, a kívánatos fiatalerő, valamint a tudomány és hivataluk kötelezettségei tekintetében rég kipróbált odaadásuk folytán a szem előtt lebegő célra különösen alkalmasnak mutatkoztak.

Ezek pedig dr. Hörnes Móríc, a cs. kir. udvari ásványgyűjtemény és Hauer Ferencz lovag, a cs. kir. bányászati múzeum assistensei valának.

Minthogy továbbá az indítványozók igen kívánatosnak tartották, hogy a cél minél biztosabb elérésére az ajánlott két fiatal erőnek alkalom nyújtassék a művelt külföld, így Németország, különösen pedig Anglia és Franciaország ide vonatkozó institutióival és eljárásával, valamint az ottani képzettségekkel kint a helyszínen megismerkedhetni, javasolták azt is, hogy a Partsch P. és Haidinger Vilmos utasításai szerint foganosítandó tudományos utazásra úgy Hörnes Móríc, mint Hauer Ferencz lovagnak az akadémia részéről 1000—1000 p. forint úti pénz adassék és részükre 1848. május 1-től az illetékes hatóságnál fél évi szabadság eszköztessek ki.

Valamennyi indítványt az osztály magáévá tette és ezeket később az összes akadémia is elfogadta.¹⁾

Ennek következtében Hauer Ferencz útítársával 1848. május 1-én Bécsot elhagyta s beutazva Németországot, Belgiumot, Franciaország nevezetesen északibb részét, Angolország számos helyét, Svájcot, további útjukat Württembergben át Münchenbe vették, honnan több mint 5 hónapi távollét után végre Salzburg és Münchenen át Bécsbe visszatértek, hova 1848. október 7-én érkeztek meg.

¹⁾ Sitzungsberichte der math.-naturwissenschaftl. Classe. Wien, 1848. I. Band pag. 15—20.

Ezen utazás közben dús alkalmuk volt a kiküldötteknek tapasztalataikat minden irányban bővíteni, számos szaktárssal érintkezésbe lépni és állandó összeköttetést kötni. A meglátogatott helyek szakbeli gyűjteményeit szorgalmasan tanulmányozták, úgyszintén foganatosítottak geológiai kirándulásokat, nevezetesebb pontok megtekintése végett; az egyes országokban a geológiai felvételek körül divó eljárásokat pedig minden irányban szorgalmasan tanulmányozták.

Még utazásuk közben eljárásukról több levélben küldöttek közleményeket, melyeket Haidinger V. legelőször a bécsi akadémia matematikai és természettudományi osztályának 1848. július 20-án megtartott ülésében mutatott be;¹⁾ visszatértükkel Hauer Ferencz útitapasztalatairól három, szabadon tartott előadásban számolt be a bécsi akadémiában, még pedig az 1848. november 16. és 30-án, valamint a deczember 7-én tartott ülésekben,²⁾ a mint azután igen részletes képet nyújtott a különböző országok kormányaitól országuk geológiai átkutatása érdekében foganatba vett munkákról, mely egybeállítás azután nemcsak az utazásával érintett országokra szorítkozik s melyet a bécsi tudományos akadémia matematikai-természettudományi osztályának 1849. február 1-én, folytatólágosan pedig február 8-án és február 15-én megtartott üléseiben olvasott fel.

Ez egybeállítás ma is igen érdekes képet nyújt.³⁾

E felolvasások időpontjában Hauer Ferencz már tagja volt a bécsi tudományos akadémiának, melynek levelező tagjává még 1848. február 1-én neveztetett ki.⁴⁾

Az élénk tevékenységet, melyet Hauer Ferencz lovag tanulmányútajáról való visszatértével tudományos téren Bécsben ismét kifejtett, élénken illusztrálják, nevezetesen a Haidinger-féle »Berichte über die Mittheilungen von Freunden der Naturwissenschaften« és a »Naturwissenschaftliche

¹⁾ Sitzungsberichte der math.-naturwissenschaftl. Classe. Wien, 1848. I. Band pag. 303.

²⁾ U. o. p. 494., 579. és 583.

³⁾ U. o. 1849. II. Band p. 57., 98. és 131.

⁴⁾ Denkschriften der k. Acad. der Wissenschaften math.-naturwissenschaftl. Classe I. Band. Wien, 1850. pag. VIII.

Abhandlungen«-ekben, de egyebükt is, 1848. és 1849-ben megjelent számos közleményei és dolgozatai, melyek közt szerepel egybek mellett az »Über neue Cephalopoden aus den Marmorschichten von Hallstatt und Ausse« is 6 táblával; ez ugyancsak 1850-ben jelent meg, de a »Freunde der Naturwissenschaften« ülésein még 1848. április 28-án közöltetett,¹⁾ s kiegészítőleg sorakozik az 1846-ban megjelent »Die Cephalopoden des Salzkammergutes etc.« című munkájához; továbbá a »Cephalopoden vom Rossfeld«.²⁾

Ezeket csakhamar követte egy más igen fontos dolgozat, melynek kéziratát Hauer Ferencz a bécsi akadémia math.-természettudományi osztályának 1850. január 31-én nyújtotta be kinyomtatásra »Über die von Herrn Bergrath W. Fuchs in den Venetianer Alpen gesammelten Fossilien«.³⁾

Ezenkívül az 1848. november havában ismét megkezdette palaeontologiai előadásait az 1848/49-iki, azaz hetedik tanfolyamra behívott bányászok és az ezekhez önként szegődöttek előtt. E tanfolyam, daczára a közbejött politikai eseményeknek, 1848. november 20-án nyitott meg s ezen Hauer Ferencz a következő napon mondotta első előadását, mi mellett ekkor már az előbbenivel megtett nagy tanulmányútról szintén visszatért dr. Hörnes Móríc a behívottak előtt a geológiából tartott előadásokat.

E hetedik tanfolyamra behívott 5 bányászhoz valamivel nagyobb számban oly bányász akadémikusok is csatlakoztak, a kik az 1848-ik év nyári eseményei következtében Selmeczbányáról távoztak, s a kik most az ott megszakított tanfolyamok tárgyaiból utólagosan kívántak vizsgázni, vagy pedig további bányászati tanulmányokra kívántak a bányászati múzeumon előkészülni. Bécs tanintézeteinek, az egyetemnek, polytechnikumnak stb. tantermei e mozgalmas idő-

¹⁾ Haidingers naturwissenschaftliche Abhandlungen III. Band. Wien, 1850. pag. 1.

²⁾ Berichte über die Mittheilungen etc. Band III. Wien, 1848. pag. 476.

³⁾ Denkschriften der kais. Akademie der Wissenschaften, math.-naturwissenschaftl. Classe. II. Bd. Wien, 1851. pag. 109. (Lásd továbbá Sitzungsberichte der math.-naturwissensch. Classe 1849. II. Band p. 15.)

ben zárva voltak,¹⁾ s a kormánykörökben e nevezetes időszakban szintén nagy és gyors egymásutánban következett többszörös személyváltozások álltak be.

A bányászati múzeum legfőbb főnöke, Kübeck báró még 1848. márczius 17-én lépett vissza az udvari kamara elnökségéről²⁾ s nem követve az utána szerepelteket, csak azt akarom, tekintettel a később mondandókra, még felemlíteni, miként 1848. november 21-én földművelési és bányászati miniszterre »Ferdinand Edler Herr von Thinnfeld«, Mohs mineralogiai előadásainak maga is egykori hallgatója Grácban, Haidinger Vilmos sógora, neveztetett ki, a ki alá a bányászati múzeum ügyei is tartoztak,³⁾ melynek fejlődését már az előtt mindig rokonszenvvel kísérte.

A monarchia földtani térképének ügye, mely Haidinger V. felszólalása következtében, mint fentebb láttuk, 1847. december 2-án került legelőször a bécsi tudományos akadémia előtt szóba, s melyre az akadémia két bizottsági kiküldöttje, Partsch P. és Haidinger V. indítványából az előkészítő lépések megtételére már pénzbeli áldozatot is hozott, a Hauer Ferencz lovagnak és dr. Hörnes Mórícznak tanulmányútkra adott utazási összeg révén, ugyancsak a nevezett két bizottsági tagnak az 1849. április 26-iki osztályülésben tett újabb előterjesztése és indítványa alapján⁴⁾ ismét tárgyalatott.

Ebből kifolyólag Hauer Ferencz lovag és dr. Hörnes Móríc az akadémia részéről megbizattak, hogy az 1849. év nyarán a monarchia tartományai múzeumjainak tanulmányozása, a különböző helyeken geológiai téren működők felkeresése és velük való érintkezésbe lépés, nemkülönben kövületgyűjtések, végre némely helyek geológiai megvizsgálása végett, most már belföldi tanulmányútra keljenek; természetesen jelenleg csak oly terjedelemben, mint ezt a politikai helyzet engedte, mi czélból a matematikai-termé-

¹⁾ Haidinger V. l. c. pag. 117—118.

²⁾ W. Haidinger. Montanistische Museum, pag. 112.

³⁾ U. o. 119.

⁴⁾ Sitzungsberichte der math.-naturwissenschaftl. Classe. Wien, 1849 II. Band pag. 276—290.

szettudományi osztály részükre egyenkint 500 p. forintot engedélyezett, a mihez azután az összes akadémia is hozzájárult.¹⁾

E tanulmányútra 1849. június 1-től szeptember végéig tartó szabadságoltatást kértek az illetékes minisztériumtól.

Hauer Ferencz útitársával 1849. június 2-án kezdette meg tanulmányútját és csak ez év október 1-én tértek vissza, közben beutazván Morvaországot, Sziléziát, Galícia nyugati részét, Csehországot, azután Felső-Ausztriát, Salzburgot, Tirolt. Innen Veronába és Vizenzán át Páduába mentek, míg végre Velenczén, Triesten, Laibachon és Grácson át érkeztek vissza Bécsbe. Az utasítást, melyet az akadémia geológiai bizottsága a két kiküldött részére egybeállított, Haidingertől az 1849. június 14-én megtartott ülésben külön terjesztetett elő.²⁾

Ez utazásról, mely ismét dúsan nyújtott alkalmat tapasztalatok szerzésére, mostan Hauer útitársa, dr. Hörnes Móríczt olvasta fel jelentését a bécsi tudományos akadémia matematikai-természettudományi osztályának első ízben 1849. november 29-én, folytatólagosan pedig az 1850. január 10-én és február 7-én tartott ülésein.³⁾ A kiküldöttek ez utazása saját tapasztalataik mellett azonban lényegesen gazdagította a gyűjtött anyaggal a múzeum állományát, s midőn Hauer Ferencz lovag a bécsi tudományos akadémia 1850. február 21-iki és folytatólagosan márczius 21-iki ülésein előadta és benyújtotta »Über die Gliederung der geschichteten Gebirgsbildungen in den östlichen Alpen und den Karpathen«⁴⁾ című fontos dolgozatát, ennek elején maga mondja, miként, különösen a megelőző nyáron, az akadémia költségén az osztrák Alpeseekben és a Kárpátok egy részében foganatosított utazása adta meg neki a lehetőség-

¹⁾ Sitzungsberichte der math.-naturwissenschaftl. Classe. Wien, 1849. II. Band pag. 315.

²⁾ Sitzungsberichte der math.-naturwissenschaftl. Classe. Jahrg. 1849. II. Abth. pag. 7.

³⁾ U. o. p. 294. és Jahrg. 1850. I. Abtheilung pag. 31. és 156.

⁴⁾ U. o. Jahrg. 1850. I. Abth. pag. 274.

get az imént idézett dolgozatában kifejezésre jutott kísérlet megtételére.

1849 tavaszán, a 7-ik tanfolyam bevégeztével, mindjobban közeledett az időpont is, melyben Hauer Ferencznek a bányászati múzeumnál való alkalmaztatása megszűnt volna, a mennyiben tudjuk, hogy az 1846. évi július hó 30-án assistenssé való kineveztetése évi 400 frt működési fizetéssel és 80 frt szálláspénzzel csak három évre szóltott. Ugyancsak e rendelettel meghagyatott azonban Haidingernek az is, hogy a három évi szolgálat letelte előtt a további szükséges intézkedések iránt indokolt javaslatot tegyen.

E felső meghagyásnak Haidinger Vilmos még 1849. júl. 27-én felelt meg. Jelentésében kellőleg kiemelte Hauernek sokszoros és hasznos kiváló működését, melynek képét adják az előbbeniben összefoglaltak is, s végül azt indítványozta, hogy rendes tanszék szerveztessék s erre a cs. kir. bányászati múzeumnál a palaeontologia tanárává Hauer Ferencz lovag neveztesse ki ugyanazon járandóságokkal, melyeket Haidinger is élvezett, t. i. 1600 frt fizetéssel és 300 frt szálláspénzzel és utazásoknál a VII. díjosztály illetékeivel.¹⁾

E jelentésre válaszolva Thinnfeld minister 1849. augusztus 24-iki kelettel kijelenti, miként örömmel érzi magát indítatva, hogy a Hauer assistenstől ez állásban három éven át való alkalmaztatása alatt kifejtett tiszteletreméltó tevékenységért a kiérdemelt elismeréssel adózzon.

A mi azonban a tanárrá való kineveztetést illeti, oda nyilatkozott a minister, miként egy perczig sem kételkedik, hogy a javasolt tanári állás méltóbbra, mint Hauer Ferenczre ugyan nem ruháztathatnék, de minthogy Thinnfeldnek ekkor már, mint mondá, a bányászati múzeumra vonatkozólag más, magasabb, a közérdekre sokkal fontosabb, az államra méltóbb feladat lebegett szeme előtt, mint egy, bár kimagasló iskoláé, az indítványt így nem teljesíté, de felhívta Haidingert hogy e magasabb feladatot szem előtt tartva, ez irányban teljesen kidolgozott szervezési tervzetét terjeszsze fel.²⁾

¹⁾ W. Haidinger. Montanistische Museum pag. 122.

²⁾ U. o. 129.

Thinnfeld miniszternek e nyilatkozatainál már egy nagy, erőteljes geológiai intézet felállítása lebegett szeme előtt; mert utalva Angolország és részben Franciaország világhírű, a nevezett országok egész területének geológiai irányban való állandó átkutatására, állami költségen fenntartott intézményeire, világosan kijelenti e felhívásában, miként szándéka ily állandó intézetet Ausztriában is életbe léptetni, a mint kifejti az indokokat is, melyek következtében a geognosia és geológiának szánt nagyszerű birodalmi-intézet más kezekbe nem tehető, mint a cs. kir. bányászati múzeuméba.

Végül, mint mondtam, felhívta Haidingert ily értelemben a szükséges tervezeteknek mielőbb leendő előterjesztésére, megjegyezvén, miként addig is, míg ez megtörténik s Hauernek egy, ismereteinek és szolgálatainak megfelelő állás volna nyújtható, assistensi fizetésének további folyósítása iránt is intézkedik.¹⁾

Tág látkörű, tette kész férfi szelleme nyilatkozik itt meg Thinnfeld miniszter felhívásában, melyben azonban benne rejlik Haidinger Vilmos gondolkozásának szelleme is.

Haidinger Vilmos és köréje sorakozott barátai közel álltak legforróbb óhajuk megvalósításához, mert Thinnfeld földművelési és bányászati miniszternek egy a monarchia geológiai átkutatása végett megalkotandó birodalmi-intézet érdekében 1849. október 22-én ő Felsége elé terjesztett tervezete ő Felségének 1849. november 15-én Schönbrunnban kelt legfelsőbb elhatározásával szentesítést nyert.²⁾

Az így megalkotott intézethez ő Felségének 1849. november 29-én kelt legfelsőbb elhatározásával igazgatóvá Haidinger Vilmos neveztetett ki osztálytanácsosi címmel és jelleggel, a mint azután a cs. kir. földművelési és bányászati ministerium ugyancsak még 1849-ben december 14-én kelt rendelettel a bányászati múzeum eddigi assistensét, Hauer Ferencz lovagot az ujonnan felállított geológiai intézethez

¹⁾ W. Haidinger. Montanische Museum pag. 130.

²⁾ Jahrbuch der k. k. geologischen Reichsanstalt I. Band pag. 5.

első geologussá nevezte ki cs. kir. valóságos bányatanácsosi czímmel és ranggal.¹⁾

A geologiai intézet felállításával megszűnt a bányászati múzeum, s ez beolvadt magába az új intézetbe, a mint végre Hauer Ferencznek e kineveztetésével ismereteinek és tetteirejének megfelelő működési tér lett biztosítva, s ezzel záródik, mint egyik életírója egészen helyesen jegyzi meg, Hauer működésének első periodusa.²⁾

A »Freunde der Naturwissenschaften« gyűlései, mely egyesületnek létrejövetele, mint láttuk, annak idején Hauer Ferencz kezdeményező lépésében gyökerezett, feladata teljesítése után a földtani intézet megalkotásával csakhamar megszűnt; utolsó ülését 1850. november 29-én tartotta meg,³⁾ s ezt megelőzőleg az új földtani intézet első ülése 1850. márczius 5-ére esett.

Az előkészítő lépések s így nevezetesen a munkaerő megszerzése után, az új intézet 1850-ben azonnal hozzálátott feladata teljesítéséhez, s ezzel kapcsolatosan Hauer Ferenczet kezdettől fogva, Haidingernek 1866-ban az intézet igazgatóságától való visszaléptéig, folyton látjuk az intézet felvételeiben és egyéb teendőiben mint geologust élénken részt venni.

Az országos geologiai felvételek első tárgyául Haidinger 1850-ben az Északkeleti-Alpesek Bécs és Salzburg közötti részét választotta, még pedig akként, hogy ott bizonyos megállapított irányokban geologiai szelvények vétessenek fel. E programm keresztülvitelénél⁴⁾ Hauer Ferencz tevékenyen részt vett a 3-ik osztály feladatául kitűzött Steyer—Admont

¹⁾ Jahrbuch der k. k. geolog. Reichsanstalt I. Band pag. 6.

²⁾ Dr. E. Tietze. Franz v. Hauer. Jahrbuch der k. k. geol. Reichsanstalt XLIX. Band pag. 691.

³⁾ W. Haidinger. Das k. k. montanistische Museum pag. 132.

⁴⁾ W. Haidinger. Die Aufgabe des Sommers 1850 für die k. k. geologische Reichsanstalt in der geologischen Durchforschung des Landes. Jahrbuch der k. k. geol. Reichsanstalt I. Band pag. 6. és 176. (Vertheilung der reisenden Geologen.)

közötti vonalak felvételében, melyek észak felé csatlakoztak az Ehrlich Károly bejárásai alá tartozó, Linztól—Eisenerzig húzódó szelvényekhez, de alkalma volt a szomszédos területekre is ellátogatni.

Igazgatójának meghagyására a felveendő területekről mindenek előtt egybeállította mindazt, a mi ezekről az irodalomban már közölve volt, hogy ezáltal a vizsgálatokat foganatosítóknak feladatuk megkönnyíttessék. Ez egybeállítás »Über die geognostischen Verhältnisse des Nordabhanges der nordöstlichen Alpen zwischen Wien und Salzburg« cím alatt közöltetett.¹⁾

Nyári feladata eredményeiről az intézeti évkönyv I. kötetében (pag. 646.) számolt be. Mielőtt azonban e nyári feladatához fogott, a földtani intézet megbízásából beutazta Velenczét és Lombardiát, hogy az ottani geologusok munkálkodásával megismerkedjék és a bécsi földtani intézet feladatai megoldásához közreműködésüket megnyerje. E kiküldetéséről röviden még 1850-ben számolt be.²⁾

A következő évben nehéz munka háramlott Hauer Ferencz lovag vállaira, a mennyiben ekkor történt a földtani intézet átköltöztetése a bécsi főpénzverő hivatal épületéből, hol addig a bányászati múzeum elhelyezve volt, az intézet új, jelenleg is elfoglalt helyiségeibe, melynél a felügyelet Hauer Ferenczet és Foetterle Ferenczet terhelé s így az előbbeni ekkor a nyári felvételekben nem is vehetett részt,³⁾ de volt alkalma ősszel, Zichy Odön gróf felkérésére, földtanilag megvizsgálni ennek biharmegyei birtokait Élesd vidékén, s ebből kifolyólag jelent meg az »Über die geologische Beschaffenheit des Körösthales im östlichen Theile des Biharer Comitates in Ungarn« című dolgozata, egy földtani térképpel.⁴⁾

1852. nyarán Hauert ismét a felvételeknél találjuk. Munkaterületét ekkor is főleg Stájerország északi részei képezték, Neuberg, a Mürz völgye, Eisenerz stb., mi mellett

¹⁾ Jahrbuch der k. k. geol. Reichsanstalt I. Band pag. 17.

²⁾ U. o. 377.

³⁾ U. o. X. Jahrg. 1859. Verhandl. pag. 146.

⁴⁾ U. o. III. Band pag. 15.

azonban működése Sopron és Kőszeg vidékén magyarországi részekre is kiterjeszkedett. E felvételeiről, melyeket Foetterlével és másokkal végzett, ugyancsak ez évben az intézeti évkönyv III-ik évfolyamának 56—62-ik lapján számolt be. (Bericht über die Arbeiten der Section I.)

1853. nyarán Hauer Ferenczet Suess Edével együtt revizionális bejárásokkal látjuk elfoglalva Felső- és Alsó-Ausztriában; nevezetesen a mészkő alkotta Alpesek némely tagjai korának pontosabb megállapításával, valamint egy felső-ausztriai, a megelőző évből még fenmaradt rész felvételével foglalkozott,¹⁾ a mint ugyancsak ez év őszén jelent meg az »Über die Gliederung der Trias-, Lias- und Juregebilde in den nordöstlichen Alpen«²⁾ című fontos dolgozata, melyben a közvetlen megelőzőben idevágólag közölt két közleményével szemben már 4 évi felvételek eredményeire támaszkodhatott s így biztosabb alapra helyezkedhetett.

Ez évben a morvaországi Luhatschowitz-fürdő geológiai viszonyait is ismertette röviden, a melyeket Serényi Gábor gróf felkérésére vizsgált meg.³⁾

A felvételeket megelőzőleg április elején részt vett a stájerországi geognostikai-bányászati egyesületnek János főherczeg elnöklete alatt Grácban megtartott nagygyűlésén,⁴⁾ a mint még a megelőző évben Haidingerrel együtt a német természetvizsgálók és orvosok gyűlésén is ott volt Wiesbadenben.

Noha 1854. és 1855-ben a bécsi földtani intézet tagjai folytatták a felvételeket úgy Csehországban, mint az Alpesekben, de e működésben Hauer Ferencz lovag nem vehetett részt, mert a múzeumbeli tanulmányoknál és a kövületek körüli ismeretek gyarapodásával sok kérdés merült fel, melyek revisiókat igényeltek, s ezek legnagyobbára Hauerre hármlottak.

Még 1855-ben egy nagy szelvényt tanulmányozott az Alpeseken keresztül, Passzautól az Adriai tenger melletti

¹⁾ Jahrbuch der k. k. geol. Reichsanst. IV. Band pag. 436.

²⁾ U. o. 715.

³⁾ U. o. 193.

⁴⁾ U. o. 428.

Duinóig, hogy meg legyen a lehetőség az ez év szeptember havára Bécsbe várt német természetvizsgálóknak, az Alpesek vonulatának összetételét a legújabb kutatásoknak és nézeteknek megfelelően, egy nagy átmetszet nyomán bemutatni.

Ez tényleg meg is történt, habár csak a következő 1856. évben, mert az egybejövetel ekkorára halasztatott.¹⁾

E szelvény 1857-ben a bécsi tudományos akadémia közleményeiben jelent meg »Ein geologischer Durchschnitt der Alpen von Passau bis Duino« czímmel 4 táblával, a mint előzetesen tárgyalta a bécsi földtani intézet évkönyvében,²⁾ de beszámolt Hauer e kirándulásáról az »Allgemeiner Bericht über die geologischen Arbeiten der Section IV. der k. k. geologischen Reichsanstalt im Sommer 1855.« czímű közleményében,³⁾ a mint egy második közlemény »Das Quecksilbervorkommen von Gagliano bei Cividale in der Provinz Udine«,⁴⁾ ugyancsak ez év vizsgálataiban gyökerezik.

Az utóbb említett két évben Hauer rendkívüli tevékenységét még egyéb fontos közlemények és munkák is tanúsítják, melyek közül p. o. az osztrák Alpesek heterophyllusaira, vagy pedig capricorniusaira vonatkozó szintén a bécsi akadémiában jelentek meg,⁵⁾ a mint 1855-ben megjelent tőle a »Beiträge zur Kenntniss der Cephalopoden Fauna der Hallstätter Schichten« czímű dolgozata is.⁶⁾

A »Geologische Übersicht der Bergbaue der österreichischen Monarchie« czímű, Bécsben 1855-ben megjelent, ma is igen fontos és érdekes könyvét Foetterle Ferenczcel közösen adta ki.

E mellett, tekintettel arra, hogy időközben Felső- és Alsó-Ausztria, valamint Salzburg földtani térképe elkészült,

¹⁾ W. Haidinger. Jahrbuch der k. k. geol. Reichsanst. X. Bd. Verhandl. pag. 148.

²⁾ Jahrbuch der k. k. geol. Reichsanstalt VI. Band 1855. pag. 881. Sitzungsberichte der math.-naturw. Classe XXV. Band pag. 253.

³⁾ U. o. VI. Jahrg. 1855. pag. 741.

⁴⁾ U. o. 810.

⁵⁾ Sitzungsberichte der kais. Akad. der Wissenschaft. XII. Band 1854. pag. 861. és XIII. Band 1854. pag. 94.

⁶⁾ Denkschriften der kais. Akad. der Wissenschaft. IX. Band 1855. pag. 141.

meg volt bízva az északi Alpeseknek a Salzáig terjedő részéhez magyarázó szöveg írásával is és E. Suessel közösen meglátogatta a svájci természetvizsgálók St.-Gallenben megtartott gyűlését, hogy ott az alpesi geologia több fontos kérdését a svájci bűvárokkal, úgymint Merian P.-vel és Escher v. d. Linth-tel megbeszélje.¹⁾

Minthogy kíváнатossá vált az Alpesek déli lejtőinek földtani viszonyairól mihamarább legalább átnézetes képet nyerni, 1856-ban Hauer Ferencz lovag Lombardia északi részeivel foglalkozott, s segítségül egyidőre Zepharovich lovag volt hozzá beosztva. E működésének eredményeként birjuk tőle az »Erläuterungen zu einer geologischen Übersichtskarte der Schichtgebirge der Lombardie« című, 1 földtani térképpel ellátott dolgozatot.²⁾

Ugyancsak 1856. április havában Zepharovich V. lovaggal az egykori román-bánsági ezred területét vasércz és ásványyszén előjöveteleik ügyében látogatta meg, nevezetesen Illova, Karánsebes és Örményes vidékét, s e kirándulásáról röviden szintén beszámolt.³⁾ Egy további fontos mű jelent meg ez évben Hauer Ferencztől »Über die Cephalopoden aus dem Lias der nordöstlichen Alpen« címmel 25 táblával. E nagy érdeklődést keltett mű a bécsi tudományos akadémia matematikai-természettudományi osztályának még 1855. április 26-iki ülésén lett bemutatva, de csak 1856-ban került közlésre a »Denkschriften« 11. kötetében.

1857-ben, kapcsolatosan a megelőző évben Hauer Ferencz és Foetterle F. által a lombardiai-velencei királyságban teljesített működéssel, Tirol területe került bejárásra, melyre vonatkozólag jó alapot nyújtottak az ottani geognostikai-bányászati egyesület által már addig is elért eredmények.

Hauer Ferencznek Észak-Tirol és Vorarlberg területének átnézetes felvétele jutott feladatul, melynél Ferdinand Freiherr von Richthofen által támogatott.

¹⁾ Jahrbuch der k. k. geol. Reichsanst. V. Band 1854 p. 445. és pag. 875.

²⁾ U. o. IX. Band 1858. pag. 445. (Lásd továbbá Jahrbuch der k. k. geol. Reichsanst. VII. Band 1856 pag. 843.)

³⁾ U. o. VII. Band 1856. pag. 382.

Ekkor a határterületek felvételeinek összhangzása végett, kormánya megbízásából, az akkori bajor kir. bányanagy, Gümbel is hozzá csatlakozott, a mint ugyancsak e czélból, tekintettel a Svájcz felé eső részekre, egy időn át Hauer, Escher von der Linth-tel is működött.¹⁾

Ez év felvételeinél különben Hauer Ferencz, még mások, úgy mint Pichler A. innsbrucki tanár és Andrian F. báró közreműködésének is örvendett, sőt a felvételek vége felé B. v. Cotta freibergi bányászakadémiai tanár is hozzá csatlakozott.

Hauer Ferencz lovag e tevékenységébe különben, melyhez az intézeten belüli munkálkodás is csatlakozott, Haidinger Vilmosnak a felvételi jelentések alapján egybeállított évi jelentése enged betekintést.²⁾

A megelőző évi tevékenységéből kifolyólag Hauer Ferencz lovag a földtani intézet ez évi márczius 24-én megtartott ülésében a lombardiai Alpesek verrucanojáról is értekezett³⁾ és 1857. évfolyamán Fischer F. megkeresésére megvizsgálta az észak-stájerországi Tragöss-völgyben a pátvaskő előjövételét, később pedig Strachwitz gróf meghívására, Eszterházy Pál herczegnek Sopron megyében fekvő birtokait ásványszén és érczelőfordulások tekintetében.⁴⁾

Ugyancsak ez évben jelentek végre még meg Hauer Ferencztől a »Palaeontologische Notizen« és az »Ein Beitrag zur Kenntniss der Fauna der Raibler Schichten« című fontos közleményei,⁵⁾ melyek elsejének tartalmát az 1. Cephalopoden aus der unteren Trias vom Val Inferna bei Zoldo im Venetianischen. 2. Fossilien vom Monte Sal-

¹⁾ Jahrbuch der k. k. geol. Reichsanstalt. VIII. Band 1857. pag. 766.

²⁾ W. Haidinger. Ansprache in der Sitzung am 10. November 1857. Jahrbuch der k. k. geol. Reichsanstalt. VIII. Band 1857. pag. 768., 785., 795. és 801.

³⁾ Jahrbuch der k. k. geol. Reichsanstalt VIII. Band 1857, pag. 183.

⁴⁾ U. o. 767.

⁵⁾ Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften, math.-naturwissenschaftliche Classe XXIV. Band 1857. pagina 145. és 537.

vatore bei Lugano. 3. Fossilien aus dem Kalkstein von Lenna im Val Brembana. 4. Eine neue Ammoniten-Art aus den Klaus-Schichten (Am. rectelobatus Hau.) képezik.

Közelről érint bennünket Hauer Ferencznek 1858-ik évi felvételi működése. Ekkor foganatósította ő, t. i. mint a 4-ik osztály vezetője, hazánk északkeleti részében, úgymint Abauj-Torna, Sáros, Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros, Szatmár és Szabolcs megyékben, mintegy 685'6 □ mérföldnyi területen, az átnézetes földtani felvételeket, mely működésben őt Richthofen F. báró élénken támogatta, a mint hogy további résztvevők voltak e működésénél Hingenau Ottó báró és Glós Arthur.¹⁾

Működésük egyik eredményeként a földtani intézet 1858. november 16-án megtartott ülésében már bemutatta Hauer északkeleti Magyarország átnézetes földtani térképét,²⁾ 1.288,000 méretben, vagyis 1 hüvelyk = 4000', a mint azután a következő évben megjelent Hauer Ferencz- és Richthofen F. bárótól a »Bericht über die geologische Übersichts-Aufnahme im nordöstlichen Ungarn im Sommer 1858.« című dolgozat.³⁾

Ugyancsak ez évben nyújtotta be Hauer a már fentebb említett »Erläuterungen zu einer geologischen Übersichtskarte der Schichtgebirge der Lombardie« című munkáját 1 földtani térképpel, mely azután az intézeti Évkönyvben közöltetett.⁴⁾

»Über die Eocengebilde im Erzherzogthume Österreich und in Salzburg« című dolgozata szintén ez évben jelent meg,⁵⁾ a mint egyebeken kívül az intézet január 26-iki ülésén értekezett a Reutte vidékén tapasztaltakról; az április 27-iki ülésen pedig előterjesztette Tirol átnézetes földtani térképét.⁶⁾

¹⁾ Jahrbuch der k. k. geol. Reichsanstalt IX. Band 1858. Verhandlungen pag. 83., 96, 115.; továbbá 130. és 138.

²⁾ U. o. Verh. 143.

³⁾ U. o. X. Band 1859. pag. 399.

⁴⁾ U. o. IX. Band 1858. pag. 445. Lásd továbbá Verhandlungen pag. 81.

⁵⁾ U. o. 103.

⁶⁾ U. o. IX. Band 1858. Verhandl. pag. 16. és 74.

A szóbanforgó évben jelent meg továbbá a »Beiträge zur Palaeontographie von Österreich« két füzete, melyet Hauer Ferencz indított meg, s ennek első füzetében közli Hauer Ferencz az »Über die Cephalopoden der Gosauschichten« czímű dolgozatát 3 tábla rajzzal. Ez új folyóirat első füzetét Hauer Ferencz a földtani intézet április 27-iki ülésén mutatta be. Ennek előterjesztése után nyomban Haidinger emelt szót, s midőn a szóbanforgó folyóirat megjelenése felett örömét fejezte ki, felszólalása folyamán Hauer Ferencz lovagot, Reuss A. E. és Suess E. mellett a geologiai haladás oszlopainak nyilvánítá.¹⁾

1859. év nyarán Hauer Ferencz lovag, mint a 4-ik felvételi osztály vezetője, Erdély keleti- és középső részében volt felvételekkel elfoglalva Nagy-Szeben, Brassó, Homoród, Arapatak, Hosszúfalu, Kovászna, az Ójtozszoros és Borszék vidékén; munkatársa ekkor is Richthofen Ferdinand báró volt, a ki később különösen a Hargitta trachitvidékét kutatta át, a hol Hauert működésében más egyebeken kívül különösen Bielz A., mint kísérő is támogatta.

Ez időbeli erdélyrészi felvételeiről egyelőre rövidebb, az intézeti évkönyvben közzétett jelentésekben számolt be,²⁾ az intézet november 29-iki ülésében pedig, a közös működés eredményeként, bemutatta a kelet-erdélyi részek átnézetes geologiai térképét.³⁾

Hogy a szóbanforgó évben jelent meg Hauer Ferencz és Richthofen bárótól a megelőző évi felvételeik eredményét tárgyaló »Bericht über die geologische Übersichts-Aufnahme im nordöstlichen Ungarn im Sommer 1858.« czímű dolgozat, azt már fentebb említém, de megjelentek 1859. folyamán Hauer Ferencz lovagtól még egyéb, a megelőző évi működésben gyökerező rövidebb közlemények, úgymint: »Lias im nordöstlichen Ungarn«; továbbá

¹⁾ Jahrbuch der k. k. geolog. Reichsanst. IX. Band 1858. pag. 75 és 77.

²⁾ U. o. X. Band 1859. Verhandl. pag. 87, 105 és 130.

³⁾ U. o. 180.

»Jura im nordöstl. Ungarn«; és »Karpathensandstein im nordöstl. Ungarn«.¹⁾

Ugyancsak ez évben mutatta be Hauer Abb. Ant. Stoppani »Rivista geologica della Lombardia etc.« című munkáját, melyben a szerző Hauernek a Lombardiát illetőleg fentebb idézett dolgozatában kifejezésre jutott némely nézete ellen fordult, s ez alkalommal Hauer Stoppani munkájához megjegyzéseket fűzött.²⁾

Nem mellőzhetem el ez alkalommal reámutatni azon kitüntető, Hauer Ferencz lovag működését elismerő szavakra, melyekben őt Haidinger Vilmos a bécsi földtani intézetnek 1859. február 22-iki ülésében részesíté, midőn ennek arckép-albuma részére átadta Hauer Ferencz lovag arckép lithographiáját, többek közt kiemelvén, hogy a földtani intézet fejlődésében Hauer fiatal ereje, tehetsége és kiképeztetése, tapasztalata, vállalkozási szelleme és odaadása ennek leghathatósabb támasza.³⁾

A következő 1860-ik évben, mely a bécsi földtani intézet életét oly mélyen érinté, Hauer Ferenczet ismét a Királyhágon túli részben látjuk átnézetes geológiai felvételeit folytatva; ez alkalommal azonban ennek nyugati részében, hol mint a IV-ik felvételi osztály vezetője, nevezetesen az Érczhegység bányavidékei képezték működési terét, így nevezetesen Zalatna, Abrudbánya, Gyulafehérvár, Nagy-Enyed, Toroczkó, Nagy-Ag, Maros-Illye, Zám, Offenbánya stb. környéke. Északra tőle osztályának tagjai közül dr. Stache Guidó, délre pedig Déva vidékén Stur Dénes dolgoztak. Hauer Ferenczet ez alkalommal is hazánkfia, Bielz A. kísérte, egyidőn át pedig dr. Hörnes Móricz, a bécsi udvari ásványgyűjtemény igazgatója is hozzá csatlakozott. Az e felvételi működésére vonatkozó rövid jelentéseit az intézeti Évkönyv XI-ik évfolyama tartalmazza,⁴⁾ a mint azután a szóbanforgó

¹⁾ Jahrbuch der k. k. geolog. Reichsanst. X. Band 1859. Verhandl. pag. 21, 46, 67.

²⁾ U. o. 191.

³⁾ U. o. 34.

⁴⁾ U. o. XI. Band 1860. Verhandl. pag. 102—103, továbbá 108 és 113.

év november 20-án megtartott intézeti ülésben, saját és munkatársai utolsó két évi működésének eredményeként, bemutatta Erdély átnézeti geologiai térképét,¹⁾ mely később közlésre is került.

Hauer Ferencztől 1860 folyamán azonban még más fontos közlemények is jelentek meg. Így megjelent tőle az »Über die Verbreitung der Inzersdorfer- (Congerien-) Schichten in Österreich« című dolgozat,²⁾ melyre vonatkozólag előzményként szolgálnak az 1860. február 14-iki és 28-iki intézeti üléseken ide vonatkozólag tartott előadásai,³⁾ és a bécsi tudományos akadémiánál, korábbi dolgozatai folytatásául, a »Nachträge zur Kenntniss der Cephalopoden-Fauna der Hallstätter Schichten« munkáját adta ki 5 táblával.⁴⁾

Erdélyrészi ásvány kőzet és kövület előjövetelekre vonatkozólag Kovászna, Ditró és Brassó vidékéről ez időben szintén találunk Hauertől rövid közleményt.⁵⁾

Az 1860-ik év szomorú emlékezetűvé lett a bécsi földtani intézet életében, mert ez évben eddigi önálló szervezésének további folyamata forgott veszélyben.

Még 1853-ban, midőn az intézet felállítójának, Thinnfeld miniszternek visszaléptével s a földművelési és bányászati ministerium megszűntével báró Bach Sándor belügy-minister ügykörébe került, merültek fel hangok az iránt, vajjon nem volna-e ajánlatos a bécsi földtani intézetet a cs. tudományos akadémiával összekapcsolni.

Azonban 1859-ben az ez iránti tárgyalások befejeztettek s az intézet meghagyatott eddigi önállóságában.⁶⁾

Nem sokkal később Goluchowski Agenor gróf vette

¹⁾ Jahrbuch der k. k. geol. Reichsanstalt. XI. Band 1860. Verh. pag. 137.

²⁾ U. o. 1.

³⁾ U. o. 37 és 44.

⁴⁾ Sitzungsberichte der kais. Akademie der wissenschaft. math.-naturwissenschaftl. Classe 41. Band 1860 pag. 113.

⁵⁾ Jahrbuch der k. k. geol. Reichsanst. XI. Band 1860. Verhandl. 85—88.

⁶⁾ U. o. XIV. Band 1864. Verhandl. pag. 172.

át a belügyministerium vezetését, a ki csakhamar visszatért az alig eltemetett kérdésre, s tekintettel az állam kedvezőtlen pénzügyi viszonyaira, a földtani intézet önállóságának megszűntével némi megtakarításokat vélt elérhetni.

Ő Felségének 1860. június 4-én kelt, a bécsi tudományos akadémia elnökéhez, Baumgartner András báróhoz intézett legfelső kéziratában a bécsi földtani intézetnek a tudományos akadémiaival, még pedig ennek matematikai-természettudományi osztályával való egyesítése tényleg kimondatott, és elrendeltetett, hogy az intézet 1860. november 1-től a tartományok geológiai átkutatásának befejeztéig az akadémia egyik osztályát képezze.¹⁾

Ennyire azonban még sem került a dolog, mert midőn a bővített birodalmi tanácsnak 1860. szeptember 14-én megtartott ülésében a bécsi földtani intézet költségadományának kérdése került a költségvetési tárgyalás alkalmából szóba, erős pártfogásban részesült a földtani intézet a tanács nemcsak egy igen előkelő tagja részéről s valóban büszkeséggel emlékezhetünk vissza arra, hogy azok közt, a kik szavukat a már addig is annyi érdemeket szerzett tudományos intézet további önálló fentartása érdekében érvényesíték, hazánkiai közül Andrássy György gróf, Korizmics püspök, Szécsen Antal gróf is szerepeltek.

A hathatós támogatásnak, melyben az intézet ez ülésben a miniszterrel szemben részesült, köszönhető, hogy végre azon kérés terjesztetett ő Felsége elé, miként az intézet, tekintettel szolgálataira, önállóságában és jelenlegi szervezetében továbbra is meghagyassék és meglévő dotatiója 1861-re érintetlenül meghagyassék.²⁾

Ő Felsége még 1860. október 29-én kegyeskedett az intézetnek addigi költségadományát a következő évre meghagyni, és midőn december 13-án Schmerling Antal lovag lett államminiszter, az 1861. május 15-én kelt legfelső elhatározással elejtetett az intézetnek a tudományos akadémia

¹⁾ Dr. August Böhm. Zur Erinnerung an Franz von Hauer. Sonderausgabe pag. 99.

²⁾ Jahrbuch der k. k. geol. Reichsanstalt. XIV. Band 1864. Verhandl. pag. 174. (Ausprache des Directors W. Haidinger.)

miához való kapcsolása is, a mivel egy az intézet életében beállt izgalmas idő záródott le.

Goluchowszki minister a fentemlített ülésben kifogásolta a földtani intézet ügykezelését és nevezetesen pénzügyi túllépéseket és fizetési hátralékokat is említett.¹⁾

Erre vonatkozólag jelent meg azután, ugyancsak még 1860-ban, Hauer Ferencztől a Foetterle Ferenczczel közösen kiadott »Die Geschäftsgebarung der k. k. geologischen Reichsanstalt« című emlékirat, melyben ennek szerzői a földtani intézet igazgatóságát, az imént említett vádak ellen védik.

Az 1860-ban túlélt izgalmas napok következményei, nevezetesen az Évkönyv megjelenésében beállt zavar, csak a következő két év folyamán nyerhetett kiegyenlítést, úgy hogy az 1861. és 1862. évekre közös évfolyam adatott ki.

Ebben az erdélyi részeket illető, megelőző évi működéséből kifolyólag, Hauer Ferencztől ismét néhány közlemény jelent meg; így a fogarasi hegységről, valamint a Brassótól délre fekvő hegytömegekről,²⁾ a mint több irányban találunk tőle más előterjesztéseket is, melyek közül különösen felkeltheti figyelmünket a pozsonymegyei máriavölgyi palában talált, Suess E. által Amm. bifronsnak meghatározott leletre vonatkozó.³⁾

1861 nyarán Hauer Ferencz lovag, mint a IV-ik felvételi osztály vezetője, hazánk Duna jobbparti részében volt az átnézetes geologiai felvételekkel elfoglalva, osztály tagjai pedig rajta kívül dr. Stache Guidó és dr. Stoliczka Nándor voltak, a mellett részt vett a működésben mint önkénytes Paul C. M.

Hauer Ferencz ekkor dr. Stache-val és Paullal a Vértes és Bakony hegységekben dolgozott, kezdetben pe-

¹⁾ Dr. August Böhm. Zur Erinnerung an Franz von Hauer Sonderausgabe pag. 99. Nyilván ide czéloznak Haidinger V. fejtegetései Jahrbuch der k. k. geol. Reichsanstalt XI. Jahrg. 1860. Verh. pag. 135—136.

²⁾ Jahrbuch der k. k. geol. Reichsanstalt XII. Band 1861. és 1862. Verhandl. pag. 1 és 20.

³⁾ U. o. 46.

dig ezek szélein Győr, Pannonhalma, Tata és Székesfehérvár körül is. Felvételeik eredményéről rövidebb közlemények jelentek meg az intézeti Évkönyvben, úgy a magától Hauer Ferencztől eredő jelentések alapján,¹⁾ de munkatársai részéről is, a mint hogy azután az 1861. december 3-iki intézeti ülésen előterjesztette már a Duna és Dráva közti országrész átnézetes geológiai térképét, mint a nyári felvételek egyik eredményét.²⁾

Még a nyári felvételek előtt megtekintette Hauer Ferencz Sopronban Schwabenau udvari tanácsos palaeontológiai gyűjteményét, melyet ez főképpen Zircz és Bakonybél körül gyűjtött, melynek alapján némi tájékozást nyerhetett a következő nyári működés területére.³⁾ E gyűjteményből egy sorozatot Schwabenau megelőzőleg a földtani intézetnek ajándékol juttatott, melyet Foetterle Ferencz még 1860-ban az intézet egyik ülésén be is mutatott,⁴⁾ s a Bakony geológiai alkotásának érdekes voltát e gyűjtemény élénken illusztrálta.

Hauer Ferencz lovagot ez évben érte a kitüntetés, hogy a bécsi tudományos akadémia, melynek még 1848 óta volt levelező tagja, 1860. november 17-én rendes tagjává választotta, bár Haidinger Vilmos már néhány évvel előbb ajánlotta volt ezzé.

Székfoglaló előadását az akadémiának 1861. évi május 31-iki ünnepélyes ülésén tartotta meg »Die Geologie und ihre Pflege in Österreich« cím alatt.

Ezen, tárgyánál és tartalmánál fogva igen érdekes előadásért Haidinger Vilmos az értekezőt a földtani intézet 1861. június 30-iki ülésében melegen üdvözölte.⁵⁾

Még ez év leforgása előtt Hauer Ferencz lovag további két fontos dolgot nyújtott be az akadémiának közlésre, melyeknek elseje »Über die Ammoniten aus dem sogenann-

¹⁾ Jahrbuch der k. k. geol. Reichsanstalt XII. Band 1861 és 1862. Verhandl. pag. 73, 76—83.

²⁾ U. o. 110.

³⁾ U. o. 67.

⁴⁾ U. o. XI. Band 1860. Verh. pag. 76.

⁵⁾ U. o. XII. Band 1861 és 1862. Verhandl. pag. 71.

ten Medolo der Berge Domaro und Guglielmo im Val Trompia, Provinz Brescia« 1 táblával, másika pedig »Über die Petrefacten der Kreideformation des Bakonyer Waldes« czímmel 3 táblával jelent meg.¹⁾

A »Geologische Übersichts-Karte von Siebenbürgen« czímű térkép, mely Hauer Ferencz és munkatársai 1859. és 1860. felvételei alapján készült, ugyancsak 1861-ben jelent meg Nagy-Szebenben.

1862-ben Hauer Ferencznek, mint a III-ik felvételi osztály vezetőjének, dr. Stache Guidó közreműködése mellett Dalmácia átnézetes felvétele tüzetett ki feladatúl, s mint önkénytes csatlakozott hozzájuk egy időn át dr. Zittel Károly.

A felvételi működést legelőbb dr. Stache Guidó kezdte meg dr. Zittel Károlylyal Dalmácia északi részében, Zára vidékén, mert Hauer Ferencz lovag második nejének 1862. május 17-én történt elhunytá következtében csak később csatlakozhatott hozzájuk.²⁾

Felvételi működéséről Sebenico és Spalato vidékén, később pedig Cattaro és Ragusa, valamint Traun, Sign és a Narenta táján ezúttal is több jelentésben számolt be,³⁾ a mint még az év elején, t. i. a földtani intézet január 21-iki ülésén értekezett a Vértes és Bakony triasz lerakódásairól,⁴⁾ a még fentebb említett Medolo ammoniteseit ez ülésben szintén bemutatta.

A német orvosok és természetvizsgálóknak az említett évben Karlsbadban megtartott gyűlésén Hauer Ferencz, Foetterle Ferencz és dr. Stache Guidó kollegájával, szintén részt vett.⁵⁾

Hauer ez évben is számos előterjesztéssel volt terhelve, de különösen meg kell jegyeznem, miként azon körülménynél fogva, hogy az 1862. évi felvételekkel befejezett

¹⁾ Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissensch. math.-naturwissenschaftl. Classe Jahrg. 1861. 44. Band 1862. pag. 403 és 631.

²⁾ Jahrbuch der k. k. geolog. Reichsanstalt. XII. Band 1861. és 1862. Verh. pag. 235—236.

³⁾ U. o. 240. 257, 271.

⁴⁾ U. o. 164.

⁵⁾ U. o. 272.

nyert a monarchia átnézetes geológiai felvétele és ennek közlése megkövetelte előbb egy összehasonlító táblázat egybeállítását, ezt szintén Hauer Ferencz foganatosította.¹⁾

1863-ban még az év elején terjesztette elé Hauer Ferencz a megelőző évben munkatársaival végzett felvételei eredményeként Dalmácia átnézetes geológiai térképét.²⁾

Minthogy a megelőző évi felvételekkel részben részletes, részben pedig az 1856-tól 1862-ig folytatott átnézetes felvételek által be volt fejezve a monarchia területének geológiai első felvétele, természetszerűleg lépett előtérbe a nyert eredményeknek egy átnézetes térkép alakjában való összefoglalása és kiadása.

A kiadandó térkép mértékéül az 1.576,000 arány választották s a többféle előmunkálatok vezetése és keresztülvitele ugyancsak Hauer Ferencz feladatát képezte,³⁾ melyhez, mint láttuk, még a megelőző évben hozzá is fogott.

Még a nyári felvételek megkezdése előtt dr. Stacheval egyetemben az intézet múzeumában működött, felállítván ott vele a déli Alperekre vonatkozó palaeontológiai gyűjteményt.⁴⁾

Ez évben ismét súlyos csapás érte Hauer Ferenczet, mert február 2-án érdemdús atyját veszítette el.

A nyár beálltával Hauer Ferenczet megint a felvételeknél látjuk s minthogy a részletes felvételek ez időtájt Magyarországon kezdettek meg, mint a III-ik osztály vezetőjét a Vág és a Nyitra folyók közt találjuk, hol Vág-Újhelytől északra Trencsénig működött tüzetesen.

Osztálybeli tagjai ezúttal dr. Stache Guidó, és a bevont bányászok közül Pošepny Ferencz, Čermak József és kőszegi Winkler Benő voltak, továbbá mint önkéntesek dr. Madelung és dr. Hofmann Károly hazánkfia is részt vettek a munkálkodásban,⁵⁾ a kik közül az utóbbi

¹⁾ Jahrbuch der k. k. geol. Reichsanst. XII. Band 1861 és 1862. Verh. pag. 287.

²⁾ U. o. XIII. Band 1863. Verh. p. 14.

³⁾ U. o. 100.

⁴⁾ U. o. 63.

⁵⁾ U. o. 32 és 33, valamint pag. 74 és 76.

Beczkónál kagylómész kövületekre tett szert. Moravánál pedig egy melaphyr áttörésre akadt.¹⁾

Ép az imént említettem a behívott bányászokat. Erre vonatkozólag meg kell jegyeznem, hogy a mint a fiatal bányászoknak a bányászati múzeumhoz további kiképeztetésre való beosztása még annak idején 1849 tavaszig dívott, de azután a VII. tanfolyammal megszűnt, úgy 1863-ban Edler v. Plener pénzügyminister e behívásokat újra fogadtatba vette, s e hasznos intézkedés több éven át ismét érvényben volt.²⁾

A földtani intézethez behívott fiatal bányamérnökök, az intézeten belül, ennek tagjai részéről a geológiára vonatkozó előadásokat is hallgatták, s midőn az első tanfolyam résztvevői 1863. márczius havában Bécsbe érkeztek, úgy mint hajdanában, az újonnan megnyílt tanfolyamnál Hauer Ferencz lovag most sem hiányzott mint előadó, megismertetvén a behívottakkal az osztrák üledékes képződéseket a triasztól felfelé az alluviumig.³⁾

Ez újabban behívottak második sorozata előtt Hauer Ferencz lovag azonban már nem tartott előadást.

Ezen egymagában széles tevékenység mellett, az intézeti üléseken többször lépett fel Hauer Ferencz tudományos tárgyú előterjesztésekkel és közleményekkel, melyek közül, mint bennünket tüzetesebben érintőt, a fornai pusztá eocénbeli kövületeire vonatkozót említem, valamint a Trencsén-Teplicz és Dobrassov közt kifejlődött rétegsorozatra vonatkozót;⁴⁾ e mellett módot talált Hauer Ferencz, hogy Foetterle kollegájával a bányászoknak és kohászoknak szept. havában Ostrauban megtartott gyűlésén is megjelenjék.⁵⁾

Hauer Ferencz lovag és munkatársa, dr. Stache Guidó kiváló szakismeretének és szorgalmának igen szép bizonyítékát birjuk 1863 óta s ez a »Geologie Siebenbürgens«

¹⁾ Jahrbuch der k. k. geol. Reichsanst. XIII. Band 1863. Verh. pag. 106.

²⁾ U. o. 23.

³⁾ U. o. 39 és 103.

⁴⁾ U. o. 145 és 146.

⁵⁾ U. o. 108—109.

czímű mű, mely a »Verein für Siebenbürgische Ladeskunde« által adatott ki, s 1885-ben Bécsben második kiadásban is megjelent.

E munkában, mint az előszóban Hauer Ferencz mondja, nemcsak a már előbb megjelent »Geologische Übersichts-Karte von Siebenbürgen mit Benützung der neuesten von Franz Fischer topographisch richtiggestellten Karte des Landes für die k. k. geologische Reichsanstalt aufgenommen von Franz Ritter von Hauer unter Mitwirkung der Herrn Albert Bielz, Ferdinand Freiherr von Richthofen, Dr. Guido Stache und Dionys Stur 1861. 1. W. Zoll = 8000 W. K.« czímű térképhez kívánták a nélkülözhetetlen magyarázatokat nyújtani, hanem egyúttal összefoglalóképét adni mindannak, a mi úgy a szerzők mint elődjeik, valamint további munkatársaik vizsgálatai által az ország geológiájára vonatkozólag ismeretessé lett.

Midőn Haidinger Vilmos a földtani intézet 1863. november 3-iki ülésében a szóbanforgó művet előterjesztette, még akkor kinyilatkoztatta: »Das classische Werk wird auf lange Zeit hinaus die Grundlage zur Vergleichung späterer Studien bleiben« ¹⁾ s ezzel, azt hiszem, helyesen méltányolta e kiváló mű nagy értékét.

Az 1864. évre pillantván, ennek tavaszán Hauer Ferencz bemutatta, rövid megismertetés kíséretében, az osztálya megelőző évi felvételi területét, a Trencsén, Pöstyén és Nyitra vidékét ábrázoló geologiai térképet.²⁾

Nyári felvételi működését mint a III-ik osztály vezetője végezte, mely felvételi osztály feladatát képezte nyugat felé kapcsolatosan a megelőző év felvételeivel, ez alkalommal keleti irányban a Garam völgye felé, Körmöcz és Selmecz irányában való haladás.

Hauer Ferencz a melléje beosztott kőszeghi Winkler Benő bányamérnökkel Nyitra, Ghymes, K.-Tapolcsán és Fenyő-Kosztolán környéke felvételével foglalkozott tüzetesen

¹⁾ Jahrbuch der k. k. geol. Reichsanst. XIII. Band 1863. Verhandl. pag. 111.

²⁾ U. o. XIV. Band 1864. Verh. pag. 67.

s a végzett munkáról ez alkalommal is rövidebb közleményekben számolt be.¹⁾

Egy korábbi intézeti ülésben régészeti leletről értekezett, mely a nyitramegyei Moraván téglavetőjében találtatott, hol Hauer Ferencz helybeli megfigyelést is fogatosított.²⁾

Már fentebb láttuk, hogy Hauer Ferencz lovag ez időtájt élénken foglalkozott a monarchia kiadandó átnézetes geologiai térképével.

Az e czélból megindított előkészítő munkálatok 1864-ben annyira előre haladtak volt, hogy Hauer Ferencz ez év április havi intézeti ülésén bemutathatta a térképtervezet első alapjául vett 1.432,000 méretű geologiai térképet, míg a kibocsátandó térkép mértéke 1.576,000 arányban volt megállapítva.³⁾

Ez alkalommal egy második térképvázlatot is mutatott be, melyen fel volt tüntetve a kibocsátandó geologiai térkép alapját képező felvételek körül az 1851—1862. időközben működött 30 geologus működési területe.

Az 1865-ik ismét csak Hauer Ferencz nagy tevékenysége mellett tanúskodik.

Mindjárt az év elején egyik intézeti ülésben szólott Nyitra környékének földtani viszonyairól, a mint ezekkel a megelőző évben meg ismerkedett.⁴⁾

A következő nyári felvételi évad alatt, a II-dik felvételi osztály vezetője volt s osztálya részére Esztergom, Vác, Léva és részben Selmece vidékének felvétele tüzetett ki feladatúl; osztályához tartoztak mint munkatársak dr. Stache Guidó és Andrián F. báró osztálygeologusok, valamint Ott Adolf, Gessel Sándor és Böckh János bányamérnökök.

Hauer Ferencz e nyár folyamán mindennek előtt bejárta dr. Stache Guidóval a munkaterületük érintkezési határát,

¹⁾ Jahrbuch der k. k. geol. Reichsanst. XIV. Band 1864. Verhandl. pag. 129, 142 és 209.

²⁾ U. o. 104.

³⁾ U. o. 78.

⁴⁾ U. o. XV. Band 1865. Verh. p. 38.

Sz.-Lélek és Pilis-Sz.-Kereszt vidékét, Esztergomtól Kelet- és Délkeletre, később pedig az andezit területet a Duna jobbpartján, valamint Garam-Kövesd, Nagy-Maros, Ipoly-Damasd, Letkés környékét, dr. Szabó József hozzácsatlakozásával pedig még Kemencze, Börzsöny, Nógrád stb. területét is.

Még később Gesel és Ott társaságában Dorogh és Duna-Almás közt volt elfoglalva, felhatolt északi irányban a Garam-Ipoly közén Léva, Báth és Ipolyságig, nemkülönben Verebélyen át közel Aranyos-Maróthig.¹⁾ E működésközben Hauer Ferencz osztályának összes tagjai, vele együtt, június 24-én néhány napi tartózkodásra elmentek Selmeczbányára is, hol egy külön osztály foglalkozott a bányageológiai felvétellel.²⁾

A magyar orvosok és természetvizsgálók ez idei, azaz XI-ik nagygyűlésüket 1865. augusztus 28-tól szeptember 2-ig Pozsonyban tartották meg s midőn erre a bécsi földtani intézet is meghivatott, ennek köréből Hauer Ferenczen kívül még Lipold M. V., Foetterle Ferencz és dr. Stache Guidó vettek részt. E nagygyűléssel azonban kiállítás is volt kapcsolatos, melyben a bécsi földtani intézet szintén részt vett, még pedig általa Magyarországon felvett geológiai térképek kiállításával, valamint ezekre vonatkozó geológiai-palaeontológiai gyűjtemény bemutatásával, melynekegybeállítását Foetterle kezdette meg és Hauer Ferencz, Paul K. M.-el végezte be.³⁾

Hauer Ferencz a szóbanforgó nagygyűlésről az intézet szeptember 12-iki ülésén külön előterjesztésben számolt be,⁴⁾ sőt tudtunkkal az augusztus 28-iki megnyitó közülésén előszóval ismertette meg a cs. kir. birodalmi földtani intézetnek munkálatait Magyarországon.⁵⁾

¹⁾ Jahrbuch der k. k. geol. Reichsanst. XV. Band 1865. Verh. 150—151 és p. 178.

²⁾ U. o. 150.

³⁾ U. o. 146 és 227.

⁴⁾ U. o. 193.

⁵⁾ A magy. orv. és természetvizsgálók 1865. aug. 28-tól szept. 2-ig Pozsonyban tartott XI. nagygyűlés történ. vázlatja és munkálatai. Pozsony, 1866. pag. 73.

Hauer F. a fentebbi tevékenység mellett talált időt még egyéb működésre is, nem szólván külön az intézeti üléseken teljesített sokféle előterjesztésről és ismertetésről, melyek közül egyebek közt a Herbach és Menschen-dörfer által az erdélyi részekben gyűjtött különféle színtájbeli kövületek meghatározására és bemutatására utalok,¹⁾ vagy pedig a muzeális tevékenységre,²⁾ de hangsúlyozhatom, hogy mindemellett megjelent tőle 1865-ben még további 3 fontos dolgozat a bécsi tudományos akadémiában mint szorgalmának értékes gyümölcse, úgymint az »Über die Gliederung der oberen Trias der lombardischen Alpen«,³⁾ továbbá a »Die Cephalopoden der unteren Trias der Alpen«⁴⁾ 3 táblával és a »Choristoceras, eine neue Cephalopodensippe aus den Kössener Schichten«⁵⁾ 1 táblával, címűek.

1865. augusztus 3-án Hauer Ferenczet az a kitüntetés érte, hogy a bécsi cs. k. tudomány-egyetem 500 éves fennállásának ünnepélye alkalmából a philosophia tiszteletbeli doctorává avatta,⁶⁾ a mihez hozzá tehetem azt is, hogy midőn a bécsi földtani intézet ugyancsak 1865-ben az internationalis mezőgazdasági kiállításon Kölnben kiállította a monarchia geológiai átnézeti térképét 1.432.000 méretben, e munkájáért az aranyérmét nyerte el;⁷⁾ mint-hogy pedig ismeretes, mily nagy mérvben fáradozott Hauer Ferencz az átnézetes geológiai térkép megteremtése és egybeállítására körül, a méltó kitüntetésnek ő is jogos részese.

1866-ra térvén át, e történelmileg nevezetes év jelentőségteljes lett Hauer Ferencz lovagra is.

Az év nagyobb részén át még rendes foglalkozásánál találjuk őt. Ismét többszörös ülésbeli előterjesztéseken kívül,

¹⁾ Jahrbuch der k. k. geol. Reichsanst. XV. Band 1865. Verhandl. p. 255.

²⁾ U. o. 220.

³⁾ Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaft math.-naturwissenschaftl. Classe LI. Band II. Abth. 1865. pag. 33.

⁴⁾ U. o. LII. Band I. Abth. 1865. pag. 605.

⁵⁾ U. o. LII. Band 1865. pag. 654.

⁶⁾ Jahrbuch der k. k. geol. Reichsanst. XV. Band 1865. Verhandl. pag. 171.

⁷⁾ U. o. 143—225.

melyek közül egyesek, mint p. o. a horvátországi Lipovec melletti gázkiömlésre, továbbá a knyahinai meteorkő esésre vonatkozó, vagy pedig dr. Kner Rudolfnak magyarországi fosszilhálak meghatározásával foglalkozó és a Herbach-féle Hauernek meghatározásra beküldött erdélyi, nemkülönben Göttmann-féle máramarosi kőületeket tárgyaló előterjesztései bennünket tüzetesebben is érdekelnek.¹⁾

Hauer Ferencz lovag nyári geologiai felvételeit ez évben is magyar területen foganatosította. Az általa vezetett második felvételi osztálynak Gyöngyös, Mező-Kövesd, Eger és Miskolcz környékének felvétele jutott osztályrészül, osztályának tagjai pedig dr. Stache Guidó, Andrián F. báró, nemkülönben a beosztott bányamérnökök közül Rączkiewicz M., Gesell Sándor és Böckh János valának, a kiken kívül mint önkénytes még Klein Vilmos említendő.²⁾

Hauer Ferencz mindenekelőtt résztvett egy időn át a Bükk-hegység felvételében s ekkor Eger volt a főhadi szállítás, később pedig Gesellel Tisza-Füred felé vonult le.

Egerben való tartózkodásunkkor ismerkedtünk meg az akkoriban ott élő Ipolyi Arnolddal, a ki élénk érdeklődéssel kísérte a folyamatban volt geologiai felvételeket s ő közvetítette tisztelegésünket kis-apponyi Bartakovics Béla egri érseknél is, a ki szintén igen szívesen fogadta Hauert és kísérőit Eger melletti nyaralójában.

A muzeális felállításokban Hauer Ferencz ismét élénken résztvett, s dr. Stache Guidóval a déli Alpeselek és a Kárpátok anyagát állította fel,³⁾ e mellett alkalmat talált az intézet november 6-iki ülésén a készülőben lévő, már többször említett átnézetes geologiai térkép első kész próbálennyomatát, mely az alpesi terület nyugati részét ábrázolja (V-ik lap), előterjeszteni.⁴⁾

Ez időtájt Hauer Ferenczre már mind jobban rá nehezedtek az intézet vezetésének gondjai is, a mennyiben Haidin-

¹⁾ Jahrbuch der k. k. geol. Reichsanst. XVI. Band 1866. Verh. pag. 30, 105, 143, 191 és 195.

²⁾ U. o. 73 és 126.

³⁾ U. o. 130.

⁴⁾ U. o. 134.

ger Vilmos súlyos betegségbe esvén, már hathatósab és tartósabb helyettesítést igényelt, a mit végre Haidinger Vilmosnak az intézet vezetésétől való végleges visszavonulása követett.

Az 1866-ik év így ismét lényeges fordulópontot alkot Hauer Ferencz lovag életében.

Haidinger Vilmos, a ki már az 1865/6. telén igen beteg volt, ő Felségének 1866. október 7-én kelt legfelső elhatározása alapján nyugdíjba lépett, mely alkalommal a legfelső elismerésben részesült, a földtani intézet vezetése pedig egyelőre ideiglenesen Hauer Ferenczre ruháztatott, a ki azután ugyancsak az 1866. deczember 1-én a bécsi földtani intézet igazgatójává neveztetett ki osztálytanácsosi címmel és ranggal.¹⁾

Magától értetődik, hogy e változás következtében Hauer Ferenczre, a ki még Haidinger Vilmos igazgatósága alatt igen sokszor támogatta ezt az ez állásából kifolyó belső teendőkben, igazgatóvá való kineveztetésével az intézet teljes vezetése és sulya nehezedett.

A földtani intézet vezetésének szelleme és működésének szabad iránya megmaradt Hauer Ferencz igazgatósága alatt is ép oly teljes épségben, mint elődje alatt, a kivel különben is mindig karöltve járt el, s a ki ez irányban mindig oly szép példát nyújtott, de mindjobban kidomborította Hauer a reá bízott intézetet és napról-napra magasabbra emelte ezt.

Mindjárt első teendői közé tartozott a »Verhandlungen der k. k. geologischen Reichsanstalt« című közlemények sorozatát, mely azelőtt az Évkönyvek alkatrészét képezte, 1867 óta önállósítani és tartalmában sok tekintetben bővíteni, a mi igen szerencsés gondolat volt.

Hauer is, úgymint elődje, mindig kész volt mások becsületes törekvését és munkálkodását a maga részéről melegen támogatni, a tudományos fejlődést elősegíteni.

Azért nem is késett 1871-ben, tehát már igazgató-

¹⁾ Jahrbuch der k. k. geol. Reichsanst. XVI. Band 1866. Verh. p. 123 és 171.

sága alatt, midőn a mineralogiai-petrográfiai tudományok mindjobban követelték külön közlöny megalkotását, segédkezet nyújtani és lehetővé tenni, hogy a dr. Tschermak Gusztáv tanártól 1871-ben megindított »Mineralogische Mittheilungen« című folyóirat ez évtől kezdve 1877-ig a földtani intézet Évkönyvének mellékleteként jelenhetett meg míg az új folyóirat végre megerősödve, az utóbbi évtől kezdve már teljesen önállólag bocsáttathatott ki.

A mint Hauer Ferencz lovag még annak idején fiatal korában, 1845-ben megtette a kezdeményező lépést a »Gesellschaft der Freunde der Naturwissenschaften« megalkotására, úgy később sem szünt meg egyéb természetű szakegyesületek létesítésében és működésében tevékenyen résztvenni.

Ez egyesületek közül, melyeknek megalapításában még mint igazgató vett részt: az Anthropologiai társaság (1869), a Wissenschaftliche Club Bécsben (1876), melynek mindjárt első alelnöke volt és a Section für Naturkunde des österreichischen Touristen-Club (1879) nevezhetők,¹⁾ mely utóbbinak keletkezését röviden maga Hauer Ferencz ismertette meg;²⁾ de ezekkel a sorozat nincsen kimerítve, mert úgy előbb, mint azután később is még számos más egyesület, mint p. o. a k. k. Zoologisch-Botanische Gesellschaft (létesült 1851), a k. k. Geographische Gesellschaft (1856) stb. megalakulásában is élénken részt vett és némelyikénél elnök vagy alelnök, sőt tiszteletbeli elnök is volt.³⁾

Hauer Ferencz lovag 1866. december elejétől 1885. február közepéig állt a bécsi földtani intézet élén mint igazgató, s e hosszú idő alatt ugyancsak nagy tevékenységet fejtett ki, s igazgatói vagy egyéb elnöklő állásából

¹⁾ Dr. E. Tietze. Franz v. Hauer Jahrbuch der k. k. geol. Reichsanst. XLIX. Band 1899. pag. 707—708.

²⁾ Franz R. v. Hauer. Die Vorgeschichte unserer Section Mitth. der Section für Naturkunde des österreichischen Touristen-Club I. Jahrg. Wien, 1889. p. 2.

³⁾ Dr. Aug. Böhm Edl. v. Böhmersheim. Zur Erinnerung an Franz v. Hauer Abh. der k. k. geogr. Gesellschaft in Wien I. 1899. pag. 108. Lásd különben Annalen des k. k. naturhist. Hofmuseums VII. Band 1892. Notizen pag. 25. Hauer beszédje.

kifolyólag igen számos ez időre eső, kisebb-nagyobb szakbeli előterjesztésre vagy közleményre, emlékbeszédre, megnyitási és ünnepélyes beszédekre stb. utalhatunk, melyek tőle erednek.

Különösen azonban két monumentalis munka az, melyet Hauer Ferencznek ez időből köszönünk.

A fentebbiekből tudjuk, hogy még Haidinger Vilmos igazgatósága alatt megkezdettek az előkészületek a monarchia átnézetes geologiai térképének kiadására, s hogy e nagyszabású munka előkészítése és vezetése már akkor Hauer Ferencz lovag kezébe tétetett le.

A földtani intézet igazgatóságának Hauer Ferenczre való átruházásával gyorsan közeledett a tervbe vett munka a tényleges megvalósításhoz és az 1867—1871-iki időközben Hauer Ferencz lovag szorgos kezei alatt megszülemlett a »Geologische Übersichts-Karte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie nach den Aufnahmen der k. k. Geologischen Reichsanstalt bearbeitet von Franz Ritter von Hauer« című 1:576,000 méretű nagy térkép egészben 12 lappal, mely először mutatta be az Osztrák-magyar monarchia két felének geologiai összetételét teljes képen, a mint ezt a földtani intézet tagjainak felvételei, de még egyéb szövetkezettek munkálkodásai is eredményezték, s mely működésben Hauer Ferencz lovagnak kezdettől fogva vezérszerep jutott.

A térképhez legszorosabban csatlakozik a magyarázó szöveg, a melynek első füzete 1867-ben jelent meg és 1873-ban egészen befejezve állott előttünk.

E magyarázó szöveg világos, a viszonyokról könnyű áttekintést engedő tárgyalásával mindenben ép úgy Hauer Ferencz mesterkezére vall, mint maga a földtani térkép összeállítása.

Egy valóban tapasztalt, széles látkörű szakférfi remeke áll e művekben előttünk, melyek örökké diszét fogják képezni az osztrák irodalomnak.

Az imént említett térkép 1875-ben kisebbített mértékben 1:2.016,000 is megjelent s azóta 1896-ig 5-ik javított kiadását (az utóbbit veje, dr. Tietze E. átdolgozásával) érte el.

S itt emlékezem meg mindjárt Hauer Ferencz lovagnak egy második, közismert könyvéről, mely »Die Geologie und ihre Anwendung auf die Kenntniss der Bodenbeschaffenheit der Österreichisch-Ungarischen Monarchie« czím alatt először 1875-ben, második bővített és javított kiadásban pedig 1878-ban Bécsben jelent meg. E könyv, melyet szintén Hauer Ferencznek köszönünk, tartalmával messze elűt a közönséges, szokásos tankönyvektől s nevezetesen a leíró geológiai rész megírásánál felhasználta mind azt, a mit az Osztrák-magyar monarchia területén, a részben maga által is foganatosított geológiai felvételek és kutatások, az újabb időkig geológiai téren megállapítottak.

Hauer Ferencz lovag annak idején palaeontológiai előadásokat tartott a bányászati múzeumhoz behívottaknak, sőt a mint láttuk, még 1863/4-ben is tartott ily előadásokat a földtani intézethez behívott fiatal bányamérnökök tanfolyama előtt is. Valóban meglepő, hogy a viszonyaiban időközben beállt nagy változások és a reágháramlott nagy feladatok dacára 1874-től 1885-ig még mindig talált alkalmat, hogy a gazdasági főiskolán a geológia terén, mint tiszteletbeli tanár működjék.¹⁾

Hauer Ferencz lovag kiváló működésének elismerésül Ő Felsége 1873. márczius 19-én kelt legfelső elhatározásával az udvari tanácsosi czímet és jelleget adományozta.²⁾

A londoni angol geológiai társaság pedig, melynek 1871 óta Foreign Memberje volt, 1882. február 17-én megtartott közgyűlésén a Wollaston-aranyéremmel tüntette ki, s midőn a társulat elnöke, Etheridge Róbert az érmet Hauer Ferencz lovag képviselőjének, Bauermann H.-nak kézbesítette, felszólította ezt: tolmácsolja Hauer előtt, hogy a földtani társulat válaszmánya e legfőbb díját Hauernek az osztrák-magyar geológiára vonatkozó értékes dolgozatai elismeréseként adományozta és különösen hosszú időn át kiterjedt országterületek átkutatása érdekében foly-

¹⁾ Dr. A. Böhm Edl. v. Böhmersheim. Zur Erinnerung an Franz v. Hauer. L. c. p. 100.

²⁾ Verhandlung. der k. k. geol. Reichsanstalt 1873. p. 119.

tatott működéseért, valamint a számos munkáért, melyet a nagy térképbeli munka elkészítése közben közzétett.¹⁾

Hauer Ferencz lovag mint igazgató 18 évnél hosszabb ideig állt a bécsi földtani intézet élén s igazgatóságának ideje az intézetre kétségkívül csakis áldásthozó volt.

1885. február 17-én azonban megvált Hauer Ferencz az intézettől, melynek kezdettől fogva tagja volt, a mennyiben mint az 1884. július 18-án elhunyt Ferdinand von Hochstetter utódja, a cs. kir. természetrajzi udvari múzeumok élére állíttatott intendánsul s egyúttal valóságos udvari tanácsos lett.

Hauer Ferenczre ekkor ismét nagy feladatok vártak, mert habár az 1872-ben megkezdett természetrajzi udvari múzeum remek palotáinak építkezése 1881-ben külsőleg befejeztetett s az új nagyszerű intézet szervezési terve még Hochstetter előterjesztései szerint 1876-ban legfelsőbb helyen szentesítést nyert, s egyébként is, mint Hauer mondja, Hochstetter nagyszabásu terveit már annyira elkészítette, hogy utána már csak az maradt vissza, hogy ezeket, a részletekben aránylag csekély, azóta szükségesnek mutatkozott változásokkal foganatosítsák²⁾: még sem szabad elfelejteni, hogy az óriási tudományos és egyéb anyagnak a régi muzeális helyiségekből az új intézeti palotákba való áthelyezése és ott újból való felállítása, az illető muzeális tisztviselők és szolgák minden tevékenysége mellett is, az intézet új intendánsát érintetlenül nem hagyta.

Ez átköltözködés az új palotákba részben ugyan még 1884-ben, de javarészből az 1885 folyamán, tehát már Hauer Ferencz alatt történt meg.

Hauer Ferencz új állásában első feladatai közé tartotta még a nagyszerű intézetnek, melynek élére állíttatott, saját irodalmi közegét is megteremteni, melyben ez működéséről, belső életéről saját zászlaja alatt adhatna életjelt s melylyel állandó összeköttetéseket köthet a tudományos világ rokontermészetű intézményeivel és organumaival.

¹⁾ Verhandl. der k. k. geol. Reichsanst. 1882. pag. 95.

²⁾ Annalen des k. k. Naturhistorischen Hofmuseums I. Band 1886. pag. 2.

Így szülemlett meg az »Annalen des k. k. Naturhistorischen Hofmuseums, redigirt von Dr. Franz von Hauer« című becses és fontos folyóirat, melynek 1-ső kötete 1886-ban adatott ki Bécsben s azóta szakadatlanul folytatódik. Ezzel Hauer Ferencz nagyban emelé az új intézet jelentőségét és fényét.

Az új muzeális épületek ünnepélyes megnyitása ő Felsége jelenlétében 1889. augusztus 10-én történt meg, s ezzel kapcsolatosan Hauer Ferencz lovagnak augusztus 20-án a Lipót-rend kiskeresztje adományoztatott. Az általános kalauz, mely a cs. kir. természettudományi udvari múzeumra vonatkozólag a gyűjteményfőnökök közreműködésével első ízben ugyancsak 1889-ben adatott ki, szintén Hauer Ferencz tollából való.

E nagy tevékenység közepett két irányban is közreműködött Hauer Ferencz lovag az »Osztrák-magyar monarchia írásban és képben« című ismert nagy műnél. Először is ő írta a geológiai tájékozást a bevezető kötet részére, melynek 1887-ben Budapesten kiadott magyar részét dr. Szabó József dolgozta át, a mint ő volt az előadó a természettudományi szakokra és Becker udvari tanácsossal együtt a tájképbeli leírásokra,¹⁾ később pedig Stefánia ő Fensége által a szóbanforgó mű igazgató tanácsába is meghívatott.²⁾

Hauer Ferencz a Karszt területek még ismeretlen barlangjai és odui kikutatására és hozzáférhetővé tételére, nevezetesen pedig az eltűnő folyók földalatti folyásának kinyomozására irányult működésben is tevékeny részt vett. E vizsgálatokat az osztrák turista egyesület Karszt-bizottsága indította meg és ennek elnöke Hauer Ferencz lovag volt.³⁾

Igen szép ünnepély folyt le Bécsben 1892. január 30-án, midőn Hauer Ferencz lovag 70-ik életévét töltötte be. Ezt az időpontot felhasználták jóakarói és barátai, hogy iránta táplált elismerésüknek és ragaszkodásuknak kifejezést adjanak.

¹⁾ Annalen des k. k. Naturhistorischen Hofmuseums I. Band 1886. pag. 40.

²⁾ U. o. VII. Band 1892. pag. 28.

³⁾ U. o. I. Band 1886. pag. 40.

A tisztelgők hosszú sora kereste fel őt ez alkalommal szóval és írásban, még pedig a legtávolabb vidékekről is, s ezek közt hazánk tudományos testületei közül szintén többen szerepeltek üdvözlő irataikkal.¹⁾

Igen helyesen mondotta ekkor a bécsi földtani intézet igazgatója, Stur Dénes, midőn az intézet összes tagjait egykori igazgatójuk elé vezette: »In Ihnen verehren wir vor Allem einen der hervorragendsten Führer auf dem Gebiete der geologischen Forschung und den Mann, der dieser Forschung zuerst die Wege gezeigt hat, auf welchen sie im gesammten Bereiche der österreichisch-ungarischen Monarchie zu wandeln hatte«. ²⁾

Hauer Ferencznek, 70-ik születésnapjának évfordulója alkalmából, Albert szász király ő felsége az Albrecht rend I-ső osztályú közép (komthur-) keresztjét adományozta.³⁾

További kitüntetés érte őt ugyancsak 1892-ben, midőn ez év október 31-én kelt legfelsőbb kézirattal élethossziglan a birodalmi tanács urak házába hivatott meg.⁴⁾

Az előbb említett, 70-ik életkorával kapcsolatos ünnepélyből kifolyólag a következő nap estjére, azaz január 31-ére barátjai bankett megtartását is tervezték, mely szeretett királynénk anyjának, Ludovica bajor hercegasszony elhunytá következtében azonban elmaradt.⁵⁾

A már is befizetett összeg az érdekeltek hozzájárulásával azonban egy igen szép emlék előállítására fordított. A cs. kir. földrajzi társaság t. i. 1893. márczius 21-én Hauer Ferencz 70-ik születési napja ünnepélyének emlékeül ezüstből Hauer-éremre tett alapítványt, mely a földrajz körüli kiemelkedő érdemek jutalmazására szolgál s így Hauer Ferencz emlékét, a ki a társaság körül hervadhatlan érdemeket szerzett, méltó módon örökítette meg. Ez

¹⁾ Franz v. Hauer's siebzigster Geburtstag. Annalen des k. k. naturh. Hofmuseums VII. Band 1892. Notizen pag. 1—26.

²⁾ Franz v. Hauers siebzigster Geburtstag pag. 2.

³⁾ U. o. Annalen etc. VII. Band 1892. Notizen pag. 1.

⁴⁾ Annalen des k. k. naturhist. Hofmuseums VII. Band 1892. Notizen pag. 135.

⁵⁾ U. o. 24.

érem egyik, aranyból vert példánya Hauer Ferencznek kézbesített emlékül.¹⁾

Intendánsi állásában is talált magának alkalmat, hogy régi kedvencz tárgyaihoz visszatérjen, s ez időből maradt reánk három fontos dolgozat, melyeknek elseje 1887-ben, másodika 1891-ben és harmadika 1895-ben terjesztetett a bécsi tudományos akadémia elé; ezek czíme pedig: »Die Cephalopoden des bosnischen Muschelkalkes von Han Bulog bei Sarajevo« 8 táblával; ²⁾ továbbá »Beiträge zur Kenntniss der Cephalopoden aus der Trias von Bosnien. I. Neue Funde aus dem Muschelkalk von Han Bulog bei Sarajevo« 15 táblával ³⁾ és végre »Beiträge zur Kenntniss der Cephalopoden aus der Trias von Bosnien II. Nautilen und Ammoniten mit ceratitischen Loben aus dem Muschelkalk von Haliluci bei Sarajevo« 13 táblával.⁴⁾

Noha Hauer Ferencztől azután még 1897-ben is jelentek meg egyéb természetű közlések, de szorosan tudományos dolgozatai közt a legutóbb említett volt hattyúdala.

Hauer Ferencz lovag dolgozatainak és különféle közleményeinek száma valóban legio.

A legfontosabbakat kötelességemnek tartottam az előbenieikben felemlíteni, de egybeállítva találhatók ezek, a mennyire lehet összeségükben, 1846-tól 1897-ig veje, dr. E. Tietzenek Hauer Ferencz emlékezetét tárgyaló művében, miért is ez alkalommal ez irányban az utóbbira utalhatok.⁵⁾

Ép úgy hosszú sorát csatolhatnám ide a legkülönbözőbb kitüntetéseknek és elismeréseknek, melyek Hauer Fe-

¹⁾ Dr. A. Böhm Edler v. Böhmersheim. Zur Erinnerung an Franz v. Hauer. Abh. der k. k. geogr. Gesellschaft in Wien I. 1899. pag. 116. és Mitth. der k. k. geograph. Gesellschaft in Wien XXXVI. Band 1893. pag. 189.

²⁾ Denkschriften der kais. Akademie der Wissenschaft. math.-naturwissenschaftl. Classe LIV. Band. Wien, 1888. I. Abth. pag. 1.

³⁾ U. o. LIX. Band. Wien, 1892. pag. 251.

⁴⁾ U. o. LXIII. Band. Wien, 1896. pag. 237.

⁵⁾ Dr. E. Tietze. Franz v. Hauer. Sein Lebensgang und seine wissenschaftliche Thätigkeit. Ein Beitrag zur Geschichte der österreichischen Geologie. Jahrbuch der k. k. geol. Reichsanstalt. 1899. XLIX. pag. 794—825.

renczet hosszú élete folyamán kitünő működése közben a közölteken kívül érték; ezeket egy másik életírójánál, dr. August Böhm Edler von Böhmersheimnél találhatjuk feljegyezve.¹⁾

Hauer Ferencz lovag 1896. november 16-án lépett vissza a természettudományi udvari múzeum éléről és vount nyugalomba, mely alkalommal legfelső elismerésben részesült.²⁾

Azonban nem sokáig élvezhette ezt. Astmatikus nehézségek már régebb idő óta gyötörték s ezekhez 1898 őszén tüdőizzadmány és torokbaj is szegődött, s 1899. márczius 20-án este 9 órakor a kitünő férfi 77 éves korában jobblétre szenderült.³⁾

Hauer Ferencz kétszer nősült, egymásután két nővért birván feleségül, mind a két frigy elhalálozás következtében azonban csak rövid tartamú volt. Egyetlen őt túlélte gyermeke, Róza, dr. Tietze Emil főbányatanácsosnak, a bécsi földtani intézet igazgatójának neje.

Haidinger Vilmos, midőn 1856-ban Partsch Pálnak, az udvari mineralogiai gyűjtemény egykori igazgatójának elhalálzásáról szólott s ennek Hauer József lovaggal, tehát Ferencz atyjával fennállott barátságát említette, mondá, miként e két férfi barátságos viszonyában volt meg az első indok a fiú tanulmányainak természettudományi hajlamához ⁴⁾ és e körülmény, tekintve a későbbi fejlődményeket, valóban szerencséthozó volt a geologiai tudományra egyáltalán, de nevezetesen az Osztrák-magyar monarchia s ezen belül különösen a keleti Alpések és Kárpátjaink geologiai ismeretének helyes alapokon való felépítése és kidomborítása tekintetében.

¹⁾ Dr. A. Böhm Edler v. Böhmersheim. Zur Erinnerung an Franz v. Hauer pag. 111—116.

²⁾ Annalen des k. k. naturwissenschaftl. Hofmuseums XII. Bd. 1897. Notizen pag. 1.

³⁾ Dr. E. Tietze. Franz v. Hauer. Sein Lebensgang und seine wissenschaftl. Thätigkeit. Jahrbuch der k. k. geol. Reichsanst. 1899. XLIX. Band pag. 712—713.

⁴⁾ Jahrbuch der k. k. geol. Reichanst. VII. Band 1856. p. 814.

A ki szem előtt tartja, milyen volt a mondott hegységek geológiai viszonyai ismeretének állapota Hauer Ferencz működését megelőzőleg, s hol állunk e tekintetben ma épen e férfi fáradhatatlan és lelkiismeretes tevékenysége következtében, a ki már első fellépését igen szerencsésen használta fel Bécs tudományos társadalmi élete egykori szomorú helyzetének javítására, a ki tudja, mily roppant nehézségekkel kelle Hauernek megküzdenie, mily óriási munkát végeznie kint a természetben, ép a részletmegfigyelések körül, az alkotandó épület biztossága és szilárdsága érdekében, melyet a keleti Alpések és Kárpátjaink geológiájának nevezünk: az fogja csak érteni az óriási veszteséget, mely tudományunkat Hauer Ferencz elhunytával érte.

Egészen helyesen mondja dr. August Böhm, Hauer Ferenczről, hogy őt az idősebb svájci geológusok, úgymint: Bernhard Studer, Arnold Escher von der Lindt és mások mellett épenséggel mint az alpesi geologia megalapítóját kell ünnepelni.¹⁾

Hervadhatatlan érdemeket szerzett Hauer Ferencz Magyarország geológiája körül, miért is neve aranybetűkkel van bevésve geológiánk történetébe.

A magyar tudományos Akadémia 1865-ben választotta meg külső taggá, a magyarhoni földtani társulat pedig 1867-ben tiszteleti tagjává, a Verein für Siebenbürgische Landeskunde Nagy-Szebenben 1871-ben tiszteleti taggá (1847. levelező-taggá), a Siebenbürgischer Verein für Naturwissenschaften Nagy-Szebenben 1885-ben tiszteleti tagjává (1850. levelező-tag); a magyar földrajzi társaság végre 1897-ben tiszteleti tagjává.

A magyar geológusok nem késtek Hauer Ferencz iránt érzett tiszteletüket és hálájukat ravatalánál is kifejezésre juttatni és valóban nagy megnyugvásunkra szolgálhat mindenkor Hauer Ferenczhez oly közel állt férfiúnak, vejének, dr. Tietze Emilnek az ipa emlékezetének szentelt soraiban kifejezett ez a nyilatkozata: »Nirgends ist auch

¹⁾ Dr. August Böhm Edler v. Böhmersheim. Zur Erinnerung an Franz v. Hauer pag. 101.

das Verdienst Hauer's neidloser anerkannt worden, als eben in Ungarn«. ¹⁾

Hauer Ferencz lovag egyenes, nemes gondolkozása, nyílt jelleme, szeretetreméltósága, akár az elnöki székekben, akár egyebütt, valamint tiszteletet gerjesztő fellépése örökké emlékezetesek fognak maradni mindazokra, a kik életükben vele valaha érintkezésbe léptek.

Nyugodjék, tevékeny élete után, békében!

¹⁾ Dr. E. Tietze. Franz v. Hauer. Sein Lebensgang u. seine wissenschaftliche Thätigkeit. Jahrb. der k. k. geol. Reichsanst. 1899. XLIX. Band. pag. 772.

III. Frankenburg Adolf l. tagról. <i>Vadnai Károly</i> l. tagtól	— kor. 40 fill.
IV. Tárkányi Béla József t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	— > 60 >
V. Dr. Henle Jakab k. tagról. Dr. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	— > 20 >
VI. Pompéry János l. tagról. <i>Joannovics György</i> t. tagtól	— > 20 >
VII. Gyárfás István l. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 20 >
VIII. Kovács Pál lev. tagról. <i>Vadnai Károly</i> r. tagtól	— > 20 >
IX. Ladányi Gedeon l. tagról. <i>Szabó Károly</i> r. tagtól	— > 20 >
X. Korizmics László t. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— > 20 >

V. KÖTET.

I. Fábián Gábor rendes tagról. <i>Zichy Antal</i> t. tagtól	— > 20 >
II. Tanárky Gedeon lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 80 >
III. Dr. Zlamál Vilmos lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— > 20 >
IV. Fleischer Leberecht Henrik külső tagról. <i>Goldziher Ignác</i> l. tagtól	— > 60 >
V. Hornyik János lev. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 40 >
VI. Reichard Henrik Vilmos k. tagról. <i>Kanitz Ágost</i> lev. tagtól	— > 40 >
VII. Boissier Péter Edmund k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> t. tagtól	— > 40 >
VIII. Greguss Ágost rendes tagról. <i>Bánóczi József</i> l. tagtól	— > 40 >
IX. Grote Artur külső tagról. Dr. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 20 >
X. Rózsay József t. tagról. Dr. <i>Batizfalvy Sámuel</i> l. tagtól	— > 40 >

VI. KÖTET.

I. Petzval Ottó r. tagról. <i>Kondor Gusztáv</i> l. tagtól	— > 20 >
II. Ökröss Bálint lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 40 >
III. Hunfalvy János r. tagról. <i>Keleti Károly</i> r. tagtól	— > 60 >
IV. Tóth Agoston lev. tagról. <i>Hollán Ernő</i> t. tagtól	— > 40 >
V. Oppolzer Tivadar külső tagról. <i>Konkoly Miklós</i> tiszt. tagtól	— > 30 >
VI. Paúr Iván lev. tagról. <i>Hampel József</i> l. tagtól	— > 50 >
VII. Pauer János l. tagról. Dr. <i>Czobor Béla</i> l. tagtól	1 > 20 >
VIII. Heer Oszvald külső tagról. <i>Klein Gyula</i> l. tagtól	— > 80 >
IX. Balogh Kálmán r. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	1 > 20 >
X. Pott Frigyes Ágoston k. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól	— > 40 >
XI. Danielik János t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	— > 60 >
XII. Apáthy István r. tagról. <i>Máttekovics Sándor</i> l. tagtól	— > 60 >
XIII. Rómer F. Flóris r. tagról. <i>Hampel J.</i> l. tagtól	1 > 20 >
XIV. Zsigmondy Vilmos l. tagról. <i>Pécs Antal</i> l. tagtól	— > 50 >
XV. Rónay János Jácint r. tagról. <i>Pór Antal</i> l. tagtól	— > 60 >

VII. KÖTET.

I. Pesty Frigyes r. tagról. <i>Ortvay Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
II. Gorové István t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
III. Beöthy Leó l. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
IV. Jendrássik Jenő r. tagról. <i>Klug Nándor</i> l. tagtól	— > 60 >
V. Rádzsa Rádzsendralála Mitra k. t.-ről. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
VI. Kacs Kovics Lajos l. tagról. <i>Nagy Iván</i> r. tagtól	— > 20 >

VII. Ballagi Mór r. tagról. <i>Imre Sándor</i> r. tagtól	1. kor. — fill.
VIII. Lenhossék József r. tagról. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól ...	— > 90 >
IX. Haán Lajos l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> l. tagtól	— > 60 >
X. Keleti Károly r. tagról. <i>Jekelfalussy József</i> l. tagtól	— > 60 >

VIII. KÖTET.

I. Szücs István lev. tagról. <i>Ballagi Géza</i> l. tagtól	— > 60 >
II. Renan mint orientalista. <i>Goldziher Ignác</i> r. tagtól	2 > — >
III. Pančić József külső tagról. <i>Kanitz Ágost</i> l. tagtól	— > 80 >
IV. Báró Kemény Gábor t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól ...	— > 60 >
V. Wenzel Gusztáv r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól	1 > 50 >
VI. Sir Richard Owen k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> t. tagtól ...	1 > — >
VII. Vajkay Károly l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 60 >
VIII. Grünwald Béla l. tagról. <i>Láng Lajos</i> r. tagtól	— > 60 >
IX. Deák Farkas r. tagról. Báró <i>Radvánszky Béla</i> t. tagtól ...	— > 30 >
X. Szabó Károly r. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 30 >
XI. Markusovszky Lajos t. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól ...	— > 60 >
XII. Roscher Vilmos k. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	1 > 50 >

IX. KÖTET.

I. Cantù Caesar k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól	— > 60 >
II. Dankó József lev. tagról. <i>Pór Antal</i> r. tagtól	— > 60 >
III. Nagy Imre r. tagról. <i>Fejérpataky László</i> r. tagtól	— > 50 >
IV. Ludwig K. F. V. k. tagról. <i>Klug Nándor</i> r. tagtól	— > 60 >
V. Kronecker Lipót k. tagról. <i>Rados Gusztáv</i> l. tagtól	— > 30 >
VI. Margó Tivadar t. tagról. <i>Entz Géza</i> r. tagtól	— > 60 >
VII. Gneist Rudolf k. tagról. <i>Concha Győző</i> l. tagtól	— > 80 >
VIII. Du Bois-Reymond E. k. tagról. <i>Thanhoffer L.</i> r. tagtól ...	— > 60 >
IX. Xántus János l. tagról. <i>Mocsáry Sándor</i> l. tagtól	— > 60 >
X. Hazslinszky Frigyes r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S.</i> l. tagtól ...	— > 80 >
XI. Finály Henrik l. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól	1 > 20 >
XII. Török József és Antal Géza tagokról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	— > 60 >

X. KÖTET.

I. Spencer Wells k. tagról. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 30 >
II. Szathmáry György l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> r. tagtól ...	— > 60 >
III. Gladstone W. E. k. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 60 >
IV. Ábel Jenő l. tagról. <i>Hegedüs István</i> l. tagtól	— > 60 >
V. Horvát Boldizsár t. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	1 > — >
VI. Nagy Iván r. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól	— > 40 >
VII. Mihalkovics Géza r. tagról. <i>Thanhoffer Lajos</i> r. tagtól ...	— > 50 >
VIII. Pasteur Lajos k. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	1 > — >
IX. Capasso Bertalan k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól	— > 30 >
X. Jurányi Lajos r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz Sándor</i> l. tagtól ...	1 > — >
XI. Bunsen Róbert k. tagról. <i>Than Károly</i> r. tagtól	1 > — >
XII. Gr. Andrassy Manó l. tagról. <i>Br. Radvánszky Béla</i> t. tagtól	— > 30 >

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XI. KÖTET. — 3. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
TÉLFY IVÁN

LEVELEZŐ TAG FELETT.

MAGY. AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

PECZ VILMOS

L. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1902. február 24-én tartott összes ülésén.)

Ára 80 fillér.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1902.

I. Korponay János l. t.-ről. <i>Kápolnai Pauer István</i> l. tagtól	— kor. 20 fill.
II. Suhayda János lev. tagról. Dr. <i>Konek Sándor</i> r. tagtól	— » 20 »
III. Morócz István lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— » 20 »
IV. Révész Imre l. tagról. <i>Ballagi Mór</i> r. tagtól	— » 40 »
V. Broca Pál külső tagról. <i>Lenhossék József</i> r. tagtól	— » 60 »
VI. Asbóth Lajos lev. tagról. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	— » 20 »
VII. Ami Boué külső tagról. Dr. <i>Szabó József</i> r. tagtól	— » 20 »
VIII. Fabritius Károly lev. tagról. <i>Kozma Ferencz</i> lev. tagtól	— » 80 »
IX. Jerney János emlékezete. <i>Gyárfás István</i> lev. tagtól	— » 40 »
X. Mihályi Károly lev. tagról. <i>Domanovszky Endre</i> lev. tagtól	— » 20 »

I. Molnár Aladár levelező tagról. <i>Tanárky Gedeon</i> l. tagtól	— » 40 »
II. Árkosi Benkő Dániel lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— » 20 »
III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. <i>Szécsen Antal</i> t. tagtól	— » 20 »
IV. Charles Róbert Darwin k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> r. tagtól	— » 80 »
V. Wöhler Frigyes k. tagról. <i>Nendtvich Károly</i> l. tagtól	— » 20 »
VI. Érkövy Adolf l. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> l. tagtól	— » 20 »
VII. Zsivora György l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> rendes tagtól	— » 40 »
VIII. Fenzl Ede k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> igazg. és t. tagtól	— » 60 »
IX. Sainte-Claire Deville Henrik k. t.-ről. <i>Than Károly</i> r. tagtól	— » 60 »
X. Mignet Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. tagtól	— » 20 »

I. Tarczy Lajos rendes tagról. <i>Török József</i> r. tagtól	— » 20 »
II. Thiers Lajos Adolf k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	— » 20 »
III. Lönnrot I. k. tagról. <i>Hunfalvy Pál</i> r. tagtól	— » 40 »
IV. Baintner János l. tagról. <i>Apáthy István</i> r. tagtól	— » 20 »
V. Guizot Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	— » 20 »
VI. Horváth Cyrill tisztt. tagról. Dr. <i>Pauer Imre</i> tisztt. tagtól	— » 20 »
VII. Davis József Bernát k. tagról. <i>Lenhossek József</i> rendes tagtól	— » 40 »
VIII. Vandrák A. lev. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> lev. tagtól	— » 40 »
IX. Konek Sándor r. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	— » 20 »
X. Kruesz Krizosztom t. tagról. <i>Hollósy Jusztián</i> lev. tagtól	— » 40 »

I. Zsoldos Ign. r. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— » 60 »
II. Benfey Tivadar k. tagról. <i>Budenz József</i> r. tagtól	— » 20 »
III. Frankenburg Adolf l. tagról. <i>Vadnai Károly</i> l. tagtól	— » 40 »
IV. Tárkányi Béla József t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	— » 60 »
V. Dr. Henle Jakab k. tagról. Dr. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	— » 20 »

TÉLFY IVÁN LEV. TAG EMLÉKEZETE.

PECZ VILMOS I. tagtól.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1902. febr. 24-én tartott összes ülésén.)

A midőn a M. T. Akadémia megbízásából a magyar philologusok Nestorának, Télfy Ivánnak emlékét ezennel felújítom, teszem ezt nemcsak az egykori tanítvány szívesen visszaemlékező rokonszenvével és tiszteletével, hanem azzal a meggyőződéssel is, hogy a megboldogult teljes mértékben rászolgált arra, hogy megemlékezzünk életéről és munkásságáról.¹⁾ Megemlékezésünk azonban az ő hosszú életéhez

¹⁾ Emlékbeszédem megírásánál a következő segédeszközöket használtam: Pallas Nagy Lexikona. Somogyi: Magyar lexikona. Ferenczy-Danielik: Magyar írók élete. Wurzbach: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich. De Gubernatis: Dictionnaire international des écrivains du jour. Petrik: Magyarország bibliographiája, 1720—1860. Petrik: Magyar Könyvészet, 1860—1875. Kiszlingstein: Magyar Könyvészet, 1876—1885. Magyar Könyvészet, 1886—1896. Horváth Ignác: A budapesti kir. m. tud.-egyetem bölcsészeti karának irodalmi munkássága 1780—1895. Ezredévi emlékkönyvül a kar megbízásából, Budapest, 1896. Szepesi Imre: Jelen viszonyaink az ó-classicai irodalomhoz. A M. T. Akadémia I. osztályában 1868. április 27-ikén felolvasott értekezés. Bécs, nyomtatott Holzhausen Adolfnál, 1868. A hellén világ vége. Pesti Napló, 1898. augusztus 3. Ponori Thewrewk Emil megemlékezése Télfyről a Budapesti Philologiai Társaság 1899. január 11-én tartott XXIV. közgyűlésén felolvasott elnöki megnyitó beszédében. Egy. Phil. Közlöny, 1899. 165—174. II. A nyelvtudomány és philologia története egyetemünkön. Beszéd, melylyel a budapesti magyar kir. tudomány-egyetem rectori székét az 1899—1900. tanév ünne-

és sokoldalú, szakadatlan, nagy munkásságához képest csak vázlatos lehet. Mert a gondviselés nem kimélte ugyan meg Télfyt az emberi természet minden fogyatékosától, s így életének, munkásságának nem minden mozzanata érdekelhet bennünket, de viszont meg is ajándékozta nem mindennapi adományaival, melyek őt a köznapi emberek fölé helyezik. Télfy Iván szerencsés ember volt. Megadatott neki, hogy egészségben hosszú életet élhessen, és ha nőtlen létére nem is részesült a családi élet boldogságában, legalább meg volt kimélve a munkakedvet dermesztő csapásoktól. Kiváló emlékező- és nyelvtelhetségének köszönhetette nagy olvasottságon alapuló sokoldalú tudását, de mindennek fölött volt tudós pályájának két vezérlő csillaga: a magyarság és görögség között való kapcsolat létesítésének és az ó- és újkori görögség azonosságának gondolata, melyeket, a mint egyszer föltűntek lelkében, soha többé szeme elől nem tévesztett, melyeknek igazát évek hosszú soráu át lankadatlan buzgalommal védelmezte, mert ámbár bizonyító módszerét sokszor erősen megtámadták, ügyének igazságáról való meggyőződése mégis mindvégig rendületlenül élt lelkében.

I.

Télfy Iván 1816. június 18-án született római katolikus szülőktől Nagyszombatban, hol 1826-tól 1831-ig elvégezvén a gymnasiumi tanfolyamot, az ottani katolikus papnevelőben hallgatta 1832—1834-ben a theologiai és

pies megnyitásakor 1899. október 1-én elfoglalta Ponori Thewrewk Emil. Hegedüs István: A philologia az egyetemen. Egy. Phil. Közlöny, 1899. 865—869. A budapesti egyetem tanrendei, almanachjai és vitái Télfy tanárkodása idejéből. Télfynek a M. T. Akadémia főtítkári hivatalában elhelyezett önéletrajza (kéziratban), továbbá munkái, a mennyiben azok saját könyvtáramban, a M. T. Akadémia, M. N. Múzeum éa a budapesti egyetem könyvtáraiban rendelkezésemre állottak. Megjegyzem, hogy Télfynek a budapesti egyetem könyvtárának hagyományozott könyvei között a lapokban megjelent cikkei, továbbá kisebb dolgozatai a következő címek alatt vannak egybekötve: »Télfy akadémiai értekezései, 1864—1888.« »Télfy philologiai dolgozatai.« »Télfy kisebb dolgozatai, 1867—1889 végeig.« »Télfy vegyes czikkei.«

bölcsészeti tantárgyakat. 1834 augusztus 29-én a szépművészetek és bölcsészet tudorává avatták föl a pesti egyetem. Azután három évig volt a bécsi Pazmaneum növendéke, s az ottani egyetemen hallgatta a hittani kar előadásait, 1836 december 9-én pedig kiállotta a görög és sémi nyelvekből a tudori szigorlatot. Kilépvén a papságból, Jordánszky Elek tinniniai püspök segélyével 1837. május 1-ig Bécsben maradt. Jordánszky volt Télfynek a papságból való kilépése után is legnagyobb jóltevője, kivel Télfy folyton latinul, néha latin versekben levelezett, s a kinek 1840 februarius 17-én bekövetkezett halálakor Télfy egy alagyaival rója le iránta érzett háláját. Bécsből Olaszországba utazott, honnan hazánkfia Stéer Márton páduai egyetemi tanár ajánló levelével Triesztbe menvén, ott a hanza városok consulának tanácsára olasz és német nyelven kiállott vizsgálat után a póstaigazgatóságnál mint díjnok s rövid idő múlva az állami számvevőségnél mint első gyakornok nyert alkalmazást. De nem érezvén e foglalkozás iránt hajlamot, 1838 végén Pestre utazott, hol Jordánszky Elek költségén magánvizsgálatokat állott ki a jogi tudományokból. 1840 szeptember havában pályázati vizsgálatot tesz az oklevéltani, novemberben a mezőgazdasági, technológiai és természetrajzi tanszékre, 1841-ben köz- és váltótörvényeségi ügyvéd lesz, és 1843—1844-ben a távollevők követe a pozsonyi országgyűlésen. Ekkor választják meg a páduai tudományos és művészeti akadémia levelező tagjává. Az országgyűlés vége felé egy küldöttség hívta meg, hogy telepedjék le mint ügyvéd Nagyszombatban. Télfy engedett a meghívásnak, és polgártársai őt az épen megalakult ipari védegyelet jegyzőjévé választották, melynek elnöke Zay Károly gróf volt. A védegyelet buzdítására és Télfy közreműködésével keletkezett Nagyszombatban egy gyapjuszövet-, egy czinóber- és pecsétviasz-, egy lőszer- és egy szivargyár, s Télfy mint jegyző mindezekről jelentést tett az ipar-egyesület által kiadott Hetilapban. De az országos ipari védegyeletnek Pesten a megyeház nagytermében 1845-ben tartott közgyűlésén is előadta a hazai ipar fejlesztésére vonatkozó nézeteit, és a védegyeleti tagokhoz intézett beszé-

deiből egy külön értekezést is készített, mely Bürgerthum cím alatt jelent meg a Pressburger Zeitung 1846-iki évfolyamának több számában.

Most azonban váratlanul jelentős fordulat áll be Télyf életében. A jog- és államtudományi irodalom meg a közélet terén folytatott munkássága közepette 1846. martius 1-én elfoglalja meghívás folytán a m. kir. egyetemen a görög nyelv és irodalom tanszékét mint helyettes tanár, jóllehet görög tudásának bizonyítéka csupán a Bécsben szerzett doctori diploma és a Literáriai Csarnokban megjelent fordítások a görög anthológiából, de már ugyanennek az évnek novemberében, a mikor Tamaskó István szanszkrit, Télyf görög ódáival üdvözli József nádort ötven éves kormányzásának ünnepélyekor, és két év után megjelenik Gyakorlati ó- és új-görög nyelvtana. Ettől az időtől, de különösen 1851-től kezdve Télyf irodalmi munkássága mindvégig a classica philologia terén mozog, és tanügyi dolgozatai is főképen a classikus tanítás ügyét szolgálják. Mivel szívvel-lélekkel magyar volt és külsőleg is annak akart mutatkozni. Zima nevét 1846-ban tanárrá való kinevezése után atyjával és Olaszországban tanárkodó bátyjával együtt Télyre változtatta. A következő évben elvállalta az olasz nyelv és irodalom helyettes tanárságát is, s egyszersmind fogalmazta a bölcsészeti kar helyettes igazgatója, a magyarul keveset tudó Wolfstein József számára az összes hivatalos fölterjesztéseket és levelezéseket. Nagy elfoglaltságának közepette zajlott le körülötte a szabadságharcz. Gyulai Pál curiosumként szokta volt Télyf jelenlétében emlegetni, hogy mikor 1848 november havában minden utca sarkán Jelasicsról szóló falragasz volt látható, mindjárt mellette ott volt a nagy hirdetés, hogy Télyf görög nyelvtana megjelent. Az események csak annyiban nem hagyták őt érintetlenül, hogy 1849-ben a hadi törvényszék előtt több vádpont ellen kellett magát védelmeznie, de nem lett semmiféle bántódása.

1850-ben kötelezővé tették a görög nyelv tanulását az egyetem bölcsészeti karának másodéves hallgatóira nézve, kiket kiméleltből nem akartak az új szervezetű gymnasium nyolczadik osztályába küldeni, mivel 1849—50-ben már

mint elsőéves bölcészek egyetemi polgárok voltak. Ezek hetenként két órában tanulták Télfynél az ő Gyakorlati ó- és új-görög nyelvtanából az élő hellenek kiejtése szerint a görög classikus nyelvet, még pedig oly jó eredménnyel, hogy 1851. július 30-án az egyetem nagytermében nyilvános szavalatokat tartottak görög nyelven nagyszámú közönség jelenlétében. A szavalók és szavalatok jegyzéke a Télfy által görögül, magyarul és németül irt meghívó szerint a következő: 1. Sokrates védelme Platótól. Előadják Fidler Ignác, Risz Ede, Dégen Gusztáv, Agorasztó Szilárd, Manin Antal. 2. Sappho éneke Aphroditára. Szavalja Vannay József. 3. Aeschylus Perzsáiból a salamisí tengeri ütközet elbeszélése. Szavalják Gadjánszky Lyubomér, Pikk József, Neumann Antal, Tedits Sándor. 4. Sz. István első magyar királynak a veszprémi apácák javára kiadott oklevele. Előadja Diófi Péter. 5. Homér Odysseájának 9-ik éneke. Szavalják Forinyák Béla, Günther Károly, Palkovics József, Vojticz Adolf, Tóth János, Supka Antal. 6. Sólón alagyája. Előadja Viener Joákim. 7. A szemtelenség, Theophrast jellemeiből. Előadja Lechner Auguszt. 8. Theognis emlékmondatai. Szavalja Rózsavölgyi Márton. 1852-ben kinevezte ő Felsője a classica philologia rendkívüli tanárának, és még ugyanebben az évben szaktársává lett a pesti egyetemen a kiváló tudós, Halder Konrád, ki a magyarul előadó Télfy mellett német nyelven tartotta előadásait. Azonban Halder rövid hat és fél évi működés után (1852—3-tól 1858—9 második feléig) 1859 elején a bécsi kormány sürgető kívánságára elhagyva tanszékét elvállalta az organisierender Schulrath für Ungarn-féle állást, s így Télfy most már hat és fél éven át (1858—9 második felétől 1864—5-ig) egyedül képviselte a classica philológiát az egyetemen, miglen az 1865—6-ik tanév elején új szaktársat nyert Szepesi Imrében. 1859-ben az athenaei archaeologiai társaság, 1864-ben a M. T. Akadémia levelező tagjává, a bölcészet magántanárává és a gymnasiumi tanárvizsgáló bizottság tagjává lesz, 1868-ban pedig kineveztetik a classica philologia rendes tanárának, megválasztják az Association pour l'encouragement des études grecques en France ren-

des, és 1869-ben a görög irodalmat terjesztő athenaei társulat tiszteleti tagjának. 1870—1-ben a tanárképezde tanárává és a bölcsészeti kar dékánjává lesz, mely tisztséget öt éven át viselvén, 1875—6-ban prodékán, miután a karnak hatodízben is reá eső választását el nem fogadta. 1874—5-ben a görög philologiai Muzeum igazgatója, és mint a budapesti egyetem küldöttségének vezetője magyar és latin üdvözlő beszédet tart a zágrábi egyetem megnyitásakor. 1876—7-ben az országos középiskolai tanárvizsgáló bizottság alelnökévé lesz, de 1881—2. óta mint ennek a bizottságnak egyszerű tagja szerepel. Ebben az időtájban több rendbeli kitüntetésben részesül: megválasztatik 1873-ban az athenaei Byron-társaság tiszteleti, 1875-ben a magyar történeti társulat rendes, 1876-ban a budapesti philologiai társaság, 1880-ban az athenaei Parnassos-társaság és a görög középkori kutatások konstantinápolyi társasága tiszteletbeli tagjának, míg ugyanebben az évben a görögök királya a megváltórend arany koronás keresztjével tünteti ki, és 1881-ben az athenaei Didaskalikos Syllogos is tiszteleti tagjai közé sorozza. 1884. augusztus 29-én csendes visszavonultságban ülte meg Bécsben Sz. István templomában bölcsészeti tudorságának ötvenedik évfordulóját, el nem fogadva a bölcsészeti kar által tervezett jubiláris ünnepélyt, 1886 végén pedig negyven évi tanárkodás után saját kívánságára nyugdíjaztatott. 1891-ben még az amsterdami philologiai társaság jutalmazta tiszteleti tagsággal munkásságát, melyet szakadatlanul folytatott 1898. augusztus 2-án bekövetkezett haláláig, a mikor is az egyetem és a M. T. Akadémia nevében Heinrich Gusztáv mondott sírjánál megható búcsuszavakat.

II.

A mily szakadatlan és sokféle tevékenységet mutatnak Tély Iván életének imént felsorolt külső mozzanatai, épen olyan folytonosság és sokoldalúság jellemzi írói tevékenységét. Életének nyolczvankét évéből ötvennyolcz esik (1839-től 1896-ig) irodalmi munkásságra, és ez alatt a

hosszú idő alatt csak két ízben (1847-ben és 1874-ben) szakad meg a közlemények sorozata. Munkáinak száma 329, de a közlemények mintegy 646 számot tesznek ki. *Vegyes*¹⁾ tartalmú dolgozatai között találunk beszédeket, útleírásokat, modern irodalmi ismertetéseket, a magyarok őstörténetét és az etikát tárgyaló munkákat; *költeményekben*²⁾ majd üdvözlő, vigasztaló, gyászoló énekeket ad, majd Ruth bibliai történetét dolgozza fel dráma és Athenae 30 zsarnokáét regény alakjában; *jog- és államtudományi*³⁾ munkái főként a gazdaságtan és statistika terén mozognak, míg *tanügyi*⁴⁾ dolgozatai főképen a classikus tanítás ügyét szolgálják ugyan, de foglalkoznak egyetemi kérdésekkel is, így pl. már helyettes tanár korában (1846—1851 között) dolgozott ki egy törvényjavaslatot a magyar királyi egyetem szervezetére vonatkozólag.⁵⁾ Irodalmi munkásságának eme irányai azonban csak előzményeit vagy kiegészítő részeit képezik tulajdonképen való szakának, a *classica philológiának*, melyet, mint említettük, helyettes tanársága, azaz 1846 óta úgyszólván kizárólagosan művelt, még pedig annak különböző ágazataiban. A classica philologiai *vegyesek*⁶⁾ csoportjába sorozhatók a mai görögökről szóló és az Egyetemes Magyar Encyclopaediába írt cikkei, és itt említjük 1864-ben megjelent, A classica philologia encyclopaediája című munkáját, mely a maga idejében igen jó szolgálatokat tett, és mint az illető tudományba bevezető,

¹⁾ L. a függelék 1., 2., 6., 13—14., 23., 25., 40., 48—49., 63., 65., 68., 72., 106., 111., 115., 120., 124—125., 145., 162—164., 166., 179., 189., 225—228., 245., 279., 283., 295., 301—302., 306., 314., 322., 327. számait.

²⁾ L. a függelék 3., 7—8., 134., 154., 156., 161. számait.

³⁾ L. a függelék 5., 9—12., 15—22., 26., 28—31., 43—44. számait.

⁴⁾ L. a függelék 32—36., 41., 85., 148., 152., 170., 172—173., 237., 238., 241—242., 267., 270., 285., 325., 329. számait.

⁵⁾ L. a függelék 325. számát.

⁶⁾ L. a függelék 37., 83., 88., 92., 100., 105., 109., 130., 136., 144., 149., 151., 155., 157., 168., 171., 183., 196—197., 201., 203., 214—216., 221., 239., 253., 259., 269., 272., 282., 284., 286., 290., 296., 321., 324., 326. számait.

egyetlen magyar nyelven megjelent kézi könyv még ma sem vált hasznavehetetlenné. A görög *régiségek*¹⁾ körébe tartoznak az attikai jogot tárgyzó dolgozatai, nevezetesen legnagyobb és legjelentékenyebb műve, az 1868-ban megjelent Corpus juris attici, mely az összes görög források rendszeres tárgyalásával, latin nyelven való fordításával és magyarázásával adja az attikaiak törvénykönyvét, s a melynek megírásánál Télfy igen jó hasznát vette általános jogismereteinek. Görög *irodalomtörténeti*²⁾ munkái nagyobb részt ismertetések; kezdetben az ó-görög irodalomra, nevezetesen Aeschylus és Sophocles drámáira szorítkoznak, később azonban, különösen 1877 óta, a közép- és főleg az új-kori görög irodalomnak karolják fel különböző termékeit. Magyarra való classica-philologiai *fordításai*³⁾ Tacitus Agricolájának és Germaniájának kivételével a görögre, és pedig nagyrészt az ó-kori iskolai classikusokra (Homerus, Herodotus, Xenophon, Demosthenes, Plato) szorítkoznak. Télfy ezekkel a fordításokkal nem akart magasabb műfordítási igényeket kielégíteni, s azért a kötött beszédben írott műveknél is a prózai formát használta, mindazonáltal hasznos szolgálatot teljesített velük, mert érdemük lévén, hogy szószerint adják az eredeti szöveg értelmét, segítségükkel képesek a görög nyelvet nem igen bírók is eligazodni az eredetinek értelmén. Ezért fordításainak némely részei többszörös kiadást értek el, különösen a Ilias és Odyssea fordítása, mely nemcsak a tanulóknak, hanem íróinknak és költőinknek is valóságos segéd-könyvévé vált. Sajnos, hogy

¹⁾ L. a függelék 87., 90., 131—132., 137—142., 146., 177., 185., 199., 205., 207—208., 217., 243., 318., 323., 328. számait.

²⁾ L. a függelék 38., 50—55., 67., 69., 70—71., 73—77., 81—82., 98—99., 104., 110., 113—114., 121—122., 126., 143., 147., 158., 165., 167., 174—176., 178., 181—182., 186—188., 190—193., 195., 202., 204., 206., 209—210., 218—220., 223—224., 233—234., 237., 247—252., 254., 258., 261., 265., 268., 271., 280., 291—292., 299., 317. számait.

³⁾ L. a függelék 4., 42., 47., 57—62., 64., 66., 78—80., 86., 89., 93—94., 101—102., 108., 112., 116—119., 127—129., 133., 150., 159—160., 169., 194., 198., 211—213., 222., 229—230., 235—236., 240., 255—257., 262—264., 274—276., 287—289., 308—311., 313., 315—316., 320. számait.

sokat vétett bennük a magyarság ellen, a miért azután kiméletlen támadásban részesült Szepesi Imrétől Jelen viszonyaink az ó-classikai irodalomhoz című, 1868-ban megjelent könyvében, és Szarvas Gábortól a Magyar Nyelvőr 1889-iki évfolyamában. Görög *nyelvi*¹⁾ dolgozatai főként az ó-görög kiejtés körül forognak, de találunk köztük görögre való fordításokat, sőt egy eredeti görög ódát is, melylyel, mint említettük, helyettes tanár korában 1846-ban József nádort üdvözölte ötven éves kormányának ünnepélyekor. Ebben a homerusi nyelven írt hexameteres költeményben még nem sikerül neki megküzdenni a görög nyelv minden nehézségeivel (eltekinthetve a sok ékezési hibától nem egy benne a komolyabb nyelvbotlás), de két évvel később, 1848-ban kiadott Gyakorlati ó- és új-görög nyelvtanának a gymnasiumok ötödik osztályának szánt első részében (a hatodik osztálynak való második rész nem jelent meg) már megfelelő készültséget mutat nemcsak az ó-, hanem az új-görög nyelvben is, mely utóbbinak ismeretét bizonyára még mint a Pazmaneum növendéke szerezte meg Bécsben való tartózkodása alkalmával, a hol akkoriban számos görög üzletember tartózkodott. Egyaránt tökéletesen bírta és könnyen kezelte az új-görög nyelvet szóban és írásban, a minek bizonyítéka az a szabad előadás, melyet 1888-ban tartott Athenaeben a Parnassos társulat egyik ülésén Magyarország iskoláiról, továbbá számos, különösen görög hirlapokban közölt czikkei. Új-görögre való fordításai valóságos műfordítások, mint Vörösmarty Szózatáé, melylyel 1861-ben a Bach-korszak elmúltával nemzeti életünk új hajnalát üdvözölte, és Kisfaludy Károly Mohácsáé, melynek lefordítására Kassai Gusztáv Télfyt ki nem elégtő, hasonló fordításának megjelenése (Egyet. philol. közlöny, 1890. 641—643. ll.) adott alkalmat. Sőt magukkal a görögökkel is versenyre kell nyelvük kezelésében, mint mikor

¹⁾ L. a függelék 24., 27., 39., 45—46., 56., 84., 91., 95—97., 103., 107., 123., 135., 153., 180., 184., 200., 232., 244., 246., 260., 266., 273., 277—278., 281., 293—294., 297—298., 300., 303—305., 307., 312., 319. számait.

pl. Schiller Die Götter Griechenlands című költeményének Ioannu Fülöptől való fordítását kifogásolja, és ennek ellenében egy versszaknak maga eszközölte fordítását adja mutatványképen (Egyet. Philol. közlöny, 1877. 400—401. ll.)

Télffy Iván tudományos munkásságát kettős cél vezérli, egy gyakorlati és egy tudományos, melyeknek egyikét se téveszti soha szem elől, s a melyek minduntalan szemünkbe ötlő jellemvonást adnak működésének. Az egyik hirlapírói tevékenységében nyilvánul, melyhez egész hosszú írói pályáján át hű maradt. Olaszországi utam című, a Regélő 1839-iki évfolyamában adott közleményével hirlapban lép az írói pályára, és ugyanott zengi írói hattyudalát, a mikor az Esztia című athenaei hirlapnak a magyarokról szóló cikkét ismerteti a Nemzet 1896-iki évfolyamában. A magyar és görög hirlapokban közölt cikkei azt a gyakorlati célzt szolgálják, hogy a magyar és görög világot egymás felől tájékoztassák, egymásnak becsülésére bírják, s ily módon *a magyarság és görögség között kapcsolatot létesítsenek*. Gyakorlati ó- és új-görög nyelvtanának előszavában is annak hangsúlyozásával akarja honfitársait az új-görög nyelv megtanulására buzdítani, hogy a magyarság már földrajzi helyzeténél fogva is hivatva van a Balkán-félsziget nagyrészt görög kézben levő kereskedelmében fontos szerepet játszani. Hogy Télffy ebbeli céljának megvalósításától oly távol esett, annak oka nemcsak abban keresendő, hogy hirlapírói tehetséggel nem rendelkezett és a magyar nyelv se volt kellőképen hatalmában, hanem abban is, hogy a politikai viszonyok nem kedveztek, és a magyar sajtó a görögség jelenében és multjában való hiányos tájékozottsága folytán azzal nem rokonszenvezett.

Másik, tudományos célja volt *az ó- és új-kori görögség azonosságának* bizonyítása. Ez a tétel Télffy idejében még nagyon is rászorult a bizonyításra, mert kevéssel az ő fellépése előtt Fallmerayer, a történelem tanára a müncheni egyetemen, azt állította, hogy a mai görögök többé nem is görögök, hanem egy fajra és nyelvre nézve teljesen elszávosodott nemzet. A hírneves történész fényes dialectikával vitatott theoriája csakhamar számos hívőre akadt, és mint-

egy új halálra látszott kárhoztatni a majdnem négyszáz éves szolgaságból alig hogy új életre ébredt nemzetet. Csohátkozhatunk-e tehát, ha a görögök, jóllehet e kérdésben azóta javukra döntött a tudomány, még ma sem tudnak megbocsátani Fallmerayernek? Egy érdeme a tudós történésznek azonban tagadhatatlan, hogy t. i. ő az, ki a mai görögök eredetének és az ó-kori görögökhöz való viszonyának kérdését napirendre kerítette. Az idevágó legújabb anthropologiai és ethnologiai tanulmányok kétségtelenné tették ugyan, hogy a szláv, albán és oláh elem a görögöket physikailag befolyásolta, de a Fallmerayer-féle theoria helytelenségét legesattanósabban az bizonyítja, hogy az említett három nép a görögök nyelvére úgyszólván semmi befolyással se volt, míg a rómaiak, román népek és törökök, jóllehet a görögökkel csak kis mértékben vegyültek, ezeknek szókinsét meglehetősen mértékben gyarapították. Azonban a görög nép nagy önfenntartó ereje a kilenczedik század óta teljesen assimilálta a szláv elemet és napról napra jobban hellenizálja a tizennegyedik században behatolt albánokat. kik nyelvileg ugyan még el vannak különítve a görögöktől, de a népszokásra és nemzeti érzületre nézve tőlük alig különböznek. Viszont a görög nyelv annyira kiküszöbölte a török és román szókinszet, hogy ma a legtisztább nyelvek közé tartozik. Curtius Ernő már 1857-ben úgy nyilatkozik (*Das Neugriechische in seiner Bedeutung für das Altgriechische sowie für vergleichende Sprachforschung. Göttinger Nachrichten*), hogy kivéve némely ion sziget lakóit, kik helyzetüknél fogva nagyon is ki voltak téve az olasz nyelv befolyásának, a legutolsó görög is tiszta görögséggel beszél. Annak a körülménynek se tulajdonítandó csekély fontosság, hogy a mai görögök népies hitének és szokásainak számos vonásai az ó-korral való szoros kapcsolatról tanuskodnak. Ha tehát valamely nép mivoltának meghatározásánál nem a testi, hanem a szellemi tulajdonok döntenek, nem az anthropologia, hanem az ethnologia mond ítéletet, akkor a mai görögöket a régiek utódainak kell tekintenünk. A görög nyelv és irodalom, régiségek és történet bőségesen nyújtanak adatokat ennek az állításnak

igazolására, de Télyf közölük úgy szólva csak a nyelv hangbeli jelenségeinek felhasználására szorítkozott, a mikor az ó- és új-kori görögség azonosságának bizonyítása czéljából az *ó- és új-görög kiejtés azonosságának* tételét odaállította, és annak igazát élte folytaig fiatalos hévvel vitatta. A kitarásnak, melyet Télyf ebben a kérdésben tanusított, megtaláljuk a forrását, ha tudjuk, minő állást foglalnak el ezzel a kérdéssel szemben a mai görögök, s ha tudjuk, hogy Télyf velük állandó összeköttetésben volt, hogy sokakat közölük jó ismerősei, barátai közé sorozott. A mai görögök igen szép és nagybecsü nemzeti jellemvonása, hogy szívósan ragaszkodnak nagy őseik hagyományaihoz. Ennek a ragaszkodásnak köszönhetik, hogy mind e napig léteznek, ez adott nekik erőt arra, hogy hosszú és nehéz küzdelmek után kivívják szabadságukat a mult század első harmadában. Sőt tudva azt, hogy »nyelvében él a nemzet«, nyelvüket tartják legföltettebb nemzeti kincsüknek, melylyel szemben épen őseikhez való ragaszkodásuknál fogva a legconservatívabb álláspontra helyezkednek. Élénken illusztrálja ezt az athenaei egyetemi tanuló ifjúságnak mult év novemberében való lázongása a miatt, mert arról volt szó, hogy a szentírás könnyebb megértés czéljából az eredeti görög nyelvből a mai görögre lefordíttassék. A mozgalom a fordítás elmaradását és a kormány bukását eredményezte, a mi csak úgy magyarázható, hogy az ifjúság tiltakozását erős közvélemény támogatta. Nem kevésbbé erős meggyőződése a mai görögnek, hogy nyelve az ó-korítól a kiejtés tekintetében miben sem különbözik, és az athenaei egyetem tanulóí akkor is zúgolódnak, ha a tanár a görög nyelv hangbeli fejlődéséről, változásáról mer szólni. Íme a felfogás, jobban mondvá a görög nemzeti érzés, melyet Télyf a kiejtés kérdésében szeretettel, lelkesedéssel a magáévá tett! De csak nem is oly régen mi is tanúi voltunk ennek a görög nemzeties kíváncsolom megnyilatkozásának. 1890. november 6-án Haris Pál görög királyi főconsul memorandummal járult gróf Csáky Albin akkori vallás- és közoktatásügyi minster elé, melyben az ó- és új-görög kiejtés azonosságát bizonyítva, arra kérte, hogy a görög nyelv tanításánál a rendelkezése

és vezetése alatt álló középiskoláknak az új-görög kiejtés használatát elrendelni méltóztassék. Minthogy az emlékirat nemcsak a gyakorlati paedagogia, hanem főleg és első sorban a tudomány szempontjából volt elbírálandó, a minister úr azt a M. T. Akadémiának küldötte meg, azzal a kéréssel, hogy a kérdés tudományos oldalára vonatkozó pontjai iránt véleményt mondjon. A M. T. Akadémia a kérdés tárgyalására Hunfalvy Pál, Ponori Thewrewk Emil és Télfy Iván személyében hármass bizottságot küldött ki, mely 1891. április 17-én tartotta tanácskozó ülését. Ezen az ülésen az előadó, Ponori Thewrewk Emil, egy a Haris-féle memorandum tudományos bizonyítását czáfoló, de egyébként az új-görög kiejtésnek practikus tekintetből a tanításban való alkalmazását nem ellenző választ terjesztett a bizottság elé, melyet nemcsak Hunfalvy Pál, de maga Télfy is aláírt, úgy hogy az mint a hármass bizottság egyhangu felelete került a M. T. Akadémia 1891. május 25-iki összes ülése elé, a honnan azonban Schwarz Gyula felszólalása következtében az utolsó passus miatt, mely a görögellenes áramlat megakasztására czélozott, visszautasították az I. osztályhoz, illetőleg a nevezett hármass bizottsághoz. Ekkor azonban Télfy, ki a válasz aláírásával nem akarta tudományos meggyőződését desavouálnak tekintetni, visszavonta aláírását, és az ó- és új-görög kiejtés azonosságát megokoló különvéleményt terjesztett a M. T. Akadémia 1891. június 22-iki összes ülése elé, mely az ügyet most másodszor tárgyalta, és Télfy különvéleményének mellőzésével a Thewrewk-féle elaboratumot elfogadta. Így került vissza az ügy a minister úrhoz, ki azután az új-görög kiejtésnek a középiskolai tanításban practikus tekintetből való használata iránt a közoktatási tanácshoz intézett kérdést. Ez a testület paedagogiai tekintetből az új-görög kiejtés ellen nyilatkozott, mint a mely a nyelv tanítását megnehezíti, s így elmaradt a gymnasiumokban való használatának hivatalos elrendelése, de az a jó eredménye mégis megvolt a Haris-féle memorandumnak, hogy nyomában a budapesti keleti kereskedelmi akadémiában az új-görög nyelv számára tanári állást szerveztek. Tehát valamint Haris Pál, úgy Télfy is

az ó- és új-görög kiejtés azonosságát vitatja, és ő is azon van, hogy az új-görög kiejtésének a tanításban való alkalmazása hivatalosan elrendeltessék. »Az iskolát nem szabad,« mondja egy helyen (Egyet. Philol. Közlöny, 1891. 496. l.), »az élettől eltávolítani, hanem meg kell kívánni tőle, hogy az étellel karöltve járjon; s ha ezt nem teszi, kormányhatalommal kell ráparancsolni, hogy eszére térjen.« Hogy elvét diadalra juttassa, régebben, mint maga beismeri (Egyet. Philol. Közlöny, 1891. 466. l.), azt is megtette, hogy a tanárjelöltektől a pesti tanári vizsgálatok legelső éveiben a vizsgálatok letétele után írásbeli, utóbb pedig szóbeli ígéretet kért, melyben arra kötelezték magukat, hogy az iskolákban az ó-görög szöveget új-görög kiejtéssel fogják olvasni és olvastatni.

Íme, Télfynek a kiejtés kérdésében a mai görögökével teljesen azonos természetű buzgalma, melyért oly sok és kemény támadást kellett kiállania! Régebben kartársával Szepesi Imrével vívott heves harczokat, majd Ponori Thewrewk Emil érveléseinek hatása alatt a M. T. Akadémia is ellene nyilatkozott, s amikor két év után (1893-ban) említett különvéleményét bővebben kidolgozva német nyelven jelentette meg (Chronologie und Topographie der griechischen Aussprache), a külföld részéről is erős visszautasításban részesült. Nézzük már most, mennyiben van Télfynek avagy ellenfeleinek igazuk! A mi mindenek előtt az új-görög kiejtésnek a gymnasiumokban való használatát illeti, nézetem szerint helyesebb, ha azt, a helyett hogy kényszert alkalmaznánk, a tanárok belátására bizzuk, mert az új-görög kiejtés szerint való tanítás önkéntes elvállalása egyszersmind a tanítás sikerének is biztosítékát képezi, holott ennek az erasmusinál paedagogiailag kétségtelenül nehezebb kiejtésnek a tanár meggyőződése ellenére parancsszóval való elrendelése csak veszélyeztethetné különben is válságos helyzetbe jutott görög tanításunkat. Hogy pedig az ó- és új-görög kiejtés egymáshoz való viszonyának megítélésében tisztán láthassunk, tekintsünk el mindjárt eleve az erasmianistáktól és reuchlinistáktól — mert mind a két tábor elfogult — és vigyük az ügyet a nyelvtudomány tárgyilagossági ítélőszéke elé.

Ennek legújabb eredményei azt mutatják, hogy az új-görög nyelvnek a magánhangzók zárt *i* hangu, a diphthongusok monophthongikus és a mássalhangzók hehesített kiejtésében mutatkozó tulajdonságai legnagyobb részt előfordulnak ugyan már a Kr. előtti századokban, tehát a nyelv ó-korában is, de csak részben mint általánosan elterjedt nyelv-jelenségek, a mennyiben körülbelül fele részükben csak szórványos, dialektikus tulajdonságoknak bizonyulnak. Vagyis, kivéve az *η*-t, melynek *i* hangja csak a Kr. utáni második, és az *υ*-t meg *ου*-t, melyeknek *i* hangja csak a Kr. utáni kilenczedik-tizedik században mutatható ki, az új-görög kiejtés többi tulajdonságai fellelhetők már a Kr. előtti századokban, még pedig, egyrészt az *ε*-nak *i* hangja, a *δ*-nak és *θ*-nak az angol lágy és kemény *th*-val megegyező interdentalis spirans volta, a *ζ* zöngés spirans (*z*) hangja és a *σ*-nak *β*, *γ*, *δ*, *λ*, *μ*, *ν* és *ρ* előtt való szintén zöngés spirans (*z*) hangja mint általánosan elterjedt nyelvjelenségek, másrészt az *αι*-nak *e* kiejtése, az *αυ*-ban és *ευ*-ben az *υ*-nak majd zöngés spirans (*v*) majd zöngétlen spirans (*f*) hangja, a *β*-nak zöngés spirans (*v*), a *γ*-nak spirans *j* hangja, és a spiritus aspernek psilosisa (hangtalanná változása) mint szórványos, dialektikus jelenségek. De már a Kr. utáni első századokban ez utóbbiak is általánosakká váltak, úgy hogy a Kr. u. negyedik században, a mikor az ó-kori *κοινή διάλεκτος*-ból kialakult a közép- és új-kori görögség azonos tulajdonokkal bíró s azért az ó-göröggel szemben közös néven újabb görögnek nevezett nyelve, kialakult, a későbbi időkbe eső *i* hangu *υ* és *ου* kivételével, ezzel az újabb görög nyelvvel együtt a lényeges tulajdonságát képező új-görög kiejtés is. Télfy eljárása tehát annyiban nem helyeselhető, hogy általános jelentőséget ad szórványos ó-kori hangbeli jelenségeknek is. Valamint Magyarok őstörténete című, 1863-ban megjelent munkájában a görög íróknak a szittyákra vonatkozó adatait olybá veszi, mintha azok mind a magyarok őstörténetét mutatnák nekünk, úgy a kiejtés kérdésében is általánosaknak veszi az ó-korra nézve az akkoriban csak szórványosan mutatkozó hangtüneményeket is, következésképen azonosságot állapít meg az ó- és új-kori kiejtés között, s ennek alapján

követeli, hogy az ó-kori, nevezetesen a Kr. előtti ötödik századbeli görög classikusok a mai kiejtés szerint olvastassanak, holott ennek a kiejtésnek a kialakulását a nyelvtudomány csak a Kr. utáni negyedik századba helyezheti. Másrészt azonban hangsúlyoznunk kell azt, hogy a nyelvtudomány lényegileg mégis inkább Télfynek és a mai görögöknek, illetőleg a reuchlinistáknak ad igazat mint az erasmianistáknak, a mennyiben constatálja, hogy az új-görög kiejtés gyökerei belenyúlnek a classikus ó-korba, és hogy e kiejtés nem egy tulajdonsága már akkor általánosan ki volt fejlődve, hogy tehát az új-görög hangtünemény nem valami idegenszerűség, hanem az ó-görög nyelvnek természetes továbbfejlődése. Mindezekről az erasmianistáknak nincs tudomásuk vagy legalább nem akarnak, nem szeretnek tudomást venni róluk. Az erasmianismusnak csak a célja helyes, a mennyiben t. i. oda törekszik, hogy az ó-kori görög szövegeket az akkori kiejtés szerint olvassa, de ez a helyes szándéka azután a praxisban hajótörést szenved teljes mértékben, mert az erasmianismus nemcsak hogy nem igen törekszik értékesíteni a nyelvtudomány eredményeit, hanem valósággal tele tölti az ó-görög kiejtést az egyes modern nyelveknek a görögre nézve idegen hangelemeivel. Innen van az, hogy megkülönböztethető magyar, olasz, német, francia, angol stb. erasmianismus, melyek között oly nagy a kiejtésbeli különbség, hogy a beszélők meg se értik egymást. Igaz ugyan, hogy a reuchlinismus se igen törődik a nyelvtudomány eredményeivel, de legalább nem visz bele a görögbe idegen nyelvbeli hangelemeket, hanem csak anachronistikusan használja a görög nyelvnek későbbi időkben kifejlett, de régi hagyományon alapuló nemzeties kiejtését az ó-kori irodalmi termékek olvasásánál. A két kiejtés közül tehát, ha eltekintünk a reuchlinismussal együtt járó paedagogiai nehézségektől, minden esetre ennek adandó az előny az ó-kori szövegek olvasásánál szemben az erasmianismussal. Télfynek teljesen igaza van, a mikor azt állítja, hogy az erasmianismusnak nincsen tudományos bece. Maguk az erasmianisták is kezdik ezt belátni újabb időkben, s törekeshetnek kiejtésük javítására, így pl. Zacher boroszlói

egyetemi tanár, ki 1888-ban megjelent munkájában (Die Aussprache des Griechischen. Teubner) a német erasmusi kiejtést csak részben akarja megtartani, mert több tekintetben megváltoztatandónak látja a nyelvtudomány eredményei szerint, melyek, mint maga is beismeri, néhány pontban az új-görög kiejtés elfogadását javallják. Hogy az erasmianismus csakugyan nem veszi komolyan a nyelvtudomány tanulságait, azt a mi magyar erasmianismusunk is mutatja, mely pedig a többi nemzetekéhez képest még az igazsághoz legközelebb állónak mondható. Ugyanis a magyar erasmianismus a következőkben ignorálja a nyelvtudomány eredményeit: 1) *ei*-nek mondatja az *ε*-t, jöllehet ez csak eredetileg hangzott *ei*-nek, de már a Kr. előtti ötödik században zárt *e*-be ment át az attikaiban és *i*-be a boeotiai-ban, mely utóbbi, új-göröggel azonos hangja azután általánossá lett már a Kr. előtti harmadik században; 2) *d* + zöngés spiransnak vagyis *dz*-nek ejteti a *ζ*-t, noha ennek eredeti hangja a dór kivételével az egész ó-kori görögségben épen megfordítva zöngés spirans + *d* vagyis *zd*, és már a Kr. előtti negyedik századtól fogva egyszerű zöngés spirans *z*, úgy a mint az a mai görögben is mutatkozik; 3) szeszély szerint majd zöngétlen spiransnak (*sz*-nek), majd zöngés spiransnak (*z*-nek) mondatja a *σ*-t, melynek pedig már a classikus korszakban volt szabályszerűen *β*, *γ*, *δ*, *λ*, *μ*, *ν* és *ρ* előtt zöngés spirans (*z*), különben pedig zöngétlen spirans (*sz*) hangja, mint hasonló körülmények között a mai görögben is; 4) és 5) nem aspirált media *d*-nek ejteti a *δ*-t és aspirált tenuis *th*-nak a *θ*-t, pedig mind a kettőnél már a classikus korban igen elterjedt volt az angol lágy és kemény *th*-val megegyező interdentatis spirans-féle kiejtés. Szóval, az ó-görög *ε*, *ζ*, *σ*, *δ* és *θ* a nyelvtudomány tanulságai alapján megköveteli az új-görög kiejtést.

Télfi abban a helyes meggyőződésben, hogy az új-görög nyelv ismerete magában véve is érdemes dolog, meg az ó-görög nyelv ismeretét is hatalmasan elősegíti, előbbinek begyakorlása czéljából rendszerint fordítottatott az egyetemen, még pedig latinból (Cicero, Caesar, Vergilius Ovidius, Tacitus).

tus, Eutropius műveiből) új görögre, négy félévben pedig (1867—8 első, 1868—9 első és második, 1882—3 első felében) új-görög társalgási gyakorlatokat is tartott. Sajnos, hogy mint az ó-görög philologia tanára állásának meghatározott körvonalainál fogva nem tartott előadásokat az új-görög nyelvről, a közép- és új-kori görög írókról és irodalomtörténetből. Ha ezt teszi, bizonyára még számos egyéb alkalmra nyílik az ó- és új-kori görögség azonosságának bizonyítására, valamint a közép- és új-kori görögség tekintetében különösen a classikus philologusoknál mutatkozó ellenszenv és tájékozatlanság eloszlatására. Küzdeni ez ellen, valamint Télfy tette, különösen közöttünk, főként német tudomány hatása alatt álló magyar classikus philologusok között, szükséges, mert a közép- és új-kori görögség iránt nyilvánuló félszeg érzéstől és felfogástól talán épen az egyébként hódolatra készítő német classica philologia ment a legkisebb mértékben. Azért sóhajtott fel Wagner Vilmos, a középkor végéről való rhodusi szerelmi dalok kiadója és fordítója (*Das ABC der Liebe, eine Sammlung rhodischer Liebeslieder*, Teubner, 1879), a bevezetésben (2. lap) ilyképen: *Dass meine Lieder von Rhodus von der grossen Mehrzahl meiner Fachgenossen, ich meine der klassischen Philologen, mit einem überlegenen Lächeln der Geringschätzung bei Seite gelegt werden, weiss ich ja freilich — denn für sie schliesst die griechische Sprache und Litteratur mit »dem Romantiker auf dem Thron der Caesaren« oder, wenn's hoch geht, mit Prokopis ab; jedoch finden sich vielleicht einige wenige, welche wahre, aus dem Herzen kommende und deshalb auch wieder zum Herzen dringende Poesie selbst in dem Gewande »barbarischer« Gracität zu erkennen vermögen!* Valóban, csakis a közép- és új-kori görögség ignorálásából származhatik az a történeti felfogás is, hogy a görögök története ott végződik a hol a rómaiaké kezdődik. Tehát talán már Kr. e. 338-ban Chaeroneánál, a hol macedoniai Fülöp a görögöket legyőzi? avagy még csak 146-ban Kr. e., a mikor Corinthusnak Mummius által való lerombolása után Görögország a kevés-sel azelőtt meghódított Macedonia római helytartójának

főhatósága alá kerül? Ugyanis a classikus hellenismus túlzó hívei már a macedonismust se akarván görögségnek tekinteni, Chaeroneával zárják le a görög történetet, pedig a macedonok a nyelvi és történeti bizonyítékok szerint ¹⁾ görög néptörzs, s a macedonismus az ó-kori pogány görögség leg-hatalmasabb politikai erő kifejtése, mert csak Fülöpnek és Nagy Sándornak sikerült az, a mire Athenae, majd Sparta és Thebae hegemoniája hiába törekedett, t. i. az európai görögség politikai egyesítése. Ennek az egyesítésnek nyomában járt Nagy Sándor alatt a görög faj és művelődés elterjedése Ázsiában egészen India határáig, a mi viszont a középkori keresztény görögség, a byzantinismus kialakulásának veti meg alapját, mert az ázsiai hellenismus az az egységes, hatalmas organum, melynek segítségével a kereszténység világra szóló szellemi hatalommá fejlődik, s az ázsiai hellenismus az a kútforrás, melyből s byzantinismus legjobb erőit meríti, míg vele szemben a középkorban az európai görögség háttérbe szorul. A byzantinismus a görög, keresztény és ázsiai szellem sajátos vegyülete, s a byzantiumi birodalomnak a kereszténységtől és asianismustól áthatott görögség az éltető eleme. Igaz, hogy a byzantiumi birodalmat keletrómai császárságnak szokás nevezni, de ez ne téveszsen meg bennünket a dolgok lényege felől. Mikor a 324-ben trónra lépő Nagy Constantinus császár székhelyét 330 táján Rómából a róla Constantinopolisnak elnevezett Byzantiumba helyezte át, tette ezt azért, mert látta, hogy birodalmának nyugati felében a római nép kipusztulásával nincs nemzet, s a pogányság elzűllésével nincs vallás, nincs erkölcsi erő, melyekre támaszkodhatnék, míg keleten a görög nép, a görög cultura és az immár megerősödött kereszténység a birodalom fennállásának biztos alapjait szolgáltatják. A nagy császár előrelátását csakhamar igazolták az események, mert a birodalom már 395-ben két részre oszlott és

¹⁾ I. N. Χατζιδάκις, *Περὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων, Ἀθηνᾶς*, 1895. Ugyanez németül: G. N. Hazidakis: *Zur Abstammung der alten Makedonier, eine ethnologische Studie von —. Athen Druck von Gebrüder Perris, 1897.*

nyugati fele 476-ban fölbomlott. Világos tehát, hogy a római birodalom fennmaradó keleti része nem egyéb mint római államhatalommal szervezett, de nem római, hanem görög nemzeti és kulturális alapokon nyugvó birodalom, melynek uralkodó nyelve, irodalma és története egyaránt a középkori görögség nyelve, irodalma és története. De az se téveszsze meg ítéletünket, hogy maguk a középkori görögök is rómaiaknak nevezték magukat és birodalmukat, mert ez a szokás nem egyéb, mint a Rómával való politikai egység idejéből átszármazott hagyományos elnevezés (a görög nép még ma is *Ῥωμαῖοι*-nak nevezi magát), míg a hozzá való szívós ragaszkodás annak a politikai igénynek kifejezésre juttatása, melyet a byzantiumi császárok a nyugat-római birodalom birtoka iránt tápláltak, s a mely igényükből kifolyólag nem akarták elismerni a Nagy Károly által 800-ban új életre ébresztett nyugat-római császárságot.

III. Leo pápa volt az, a ki Nagy Károlynak a római császári koronát felajánlotta, nemcsak szorult helyzetéből, hanem abból az antagonizmusból is kifolyólag, melyben a pápaság Byzantiummal állott a miatt, hogy ez a pápának, mint Péter apostol utódának és legrégibb, legtekintélyesebb patriarchának a keresztények egyetemességében csak elnöklési jogát (*προεδρία*) ismerte el, de nem elsőségi, uralkodói jogait (*τὰ πρωτεῖα*). Ime a politikai és vallási okok, melyekből Nyugat-Európának Byzantium iránt való ellenszenve származik, melyet még a legújabb időkben se tudtak teljesen eloszlatni a tárgyilagos kritikával folytatott tanulmányok. De a középkorban Nyugat-Európának ellenszenve ellenséges indulattá, sőt gyűlöletté fokozódott, s ez a gyűlölet mérte a keresztes hadjáratok alkalmával, nevezetesen a latin császárságnak 1204-ben Konstantinápolyban való felállításával a végzetes csapást a byzantiumi birodalomra, melynek azóta tengődő életére már csak kegyelem-dőfés volt a fővárosnak 1453-ban a törökök által való elfoglalása. Valóban megrendítő tragikum tárul elénk a középkori görögség történetében: jóllehet világhódító, világüdvözítő hatalommá fejlesztvén a kereszténységet, megajándékozta vele Európát, és az arab mohamedanizmus ellen folytatott

erőteljes küzdelmeivel megmenti emennek vészes hatalmától, mégis a keresztes hadjáratok alkalmával Európa is reá tör, s a mikor a török mohamedanizmus nyugot felé irányuló első hatalmas hullámveréseinek útját állva elesik a küzdelemben, még akkor is Európa gondviselészerű jóltevője, mert a classikus ó-kor örök értékű szellemi kincseivel menekülő tudósai felidézik ott a középkor tudatlanságából a humanizmus, az új-kori művelődés korszakát. Sőt a tizenhatodik századbéli nyugot-európai nagy reformatió előzményeit is megtaláljuk a középkori görögség történetében, mert az úgynevezett képrombolásnak a nyolczadik század elejétől a kilencedik közepéig tartó másfél százados korszaka nem egyéb mint a vallási és közállapotok javítását célzó reformtörekvésekből eredő küzdelmek sorozata, melyeket bölcs császárok a katonasággal és a felvilágosultakkal válllvetve vívtak a műveletlen nép, az asszonyok és a szerzetesek tömegei ellenében. De a byzantinizmus letűntével a görögség a török uralom dermesztő hatása alatt sem szűnt meg létezni. Az ó-kori Görögország földjére eső része, mely a középkorban az ázsiai görögséggel szemben háttérbe szorult, új életre ébredve a mult század elején kivívta függetlenségét, és tagadhatatlan, hogy jelenleg Kelet népei között az európai művelődésre legképesebbek közé tartozik. Szóval, a görögség mai nap is létezik, és közel három évezredes történeti életének minden szaka rászolgált érdeklődésünkre, tanulmányunkra. Helyesen járunk el tehát, ha nemcsak az egyetemen, de a középiskolában se ragaszkodunk mereven a classikus ó-korhoz, s így pl. föltétlenül helyeselhető, hogy boldogult Ábel Jenő Schenkl Károly görög elemi olvasókönyvének magyar átdolgozásában Priscus rhetornak Attiláról való tudósításából is közöl részletet, és hogy legújában Wilamowitz-Moellendorf a gymnasialis oktatást szolgáló görög olvasókönyvében (Berlin, Weidmann) a Kr. e. 6. századtól kezdve egészen Kr. u. 4. századig, tehát még az ó-keresztény irodalomból is vesz fel mutatóványokat. A latint illetőleg a középiskolai tanítás classikus exclusivitásának helyessége ellen már a külföldön is kezdenek fölmerülni kételyek, a minek nyilván való bizonyossága az, hogy a mult

évi brüsszeli középiskolai congressuson a viták alapjául szolgált tételek egyike az volt, hogy kell-e a latin tanításában a classikusokra szorítkozni, s hogy nem vonható-e be bizonyos mértékben a középkor és renaissance latin irodalma is? Íme a tanulságok, melyek Tély tanításából levonhatók! A mit ő nálunk a görögségre nézve hirdetett, azt igazolta később a külföld, a hol jelenleg az ó-görög mellett az új-görög és különösen a középkori görög tanulmányok is egyre növekvő érdeklődésnek örvendenek.

Télyt mint tudóst a hajthatatlan czéltudatosság, mint embert az önzetlenség, a jó szív és a temperamentumából és classikus életphilosophiájából eredő nyugodt, derült kedélyhangulat jellemzik. Mondják, hogy egykor szép örökséget akartak reá hagyni s ő azt magától elhárította, nehogy az örökhagyó rokonai rövidséget szenvedjenek. Mikor Ábel Jenő 1886. július 2-án arról értesíti, hogy a rendes tanárságért folyamodott, hogy nem az ambitio, hanem a szükség kényszerítette erre a lépésre, mert rendkívüli tanári fizetéséből nem bírja eltartani családját, s azt a forcírozott szellemi munkát, melylyel mindedig a deficitet elkerülni sikerült, gyöngye idegei aligha fogják már soká kitartani, Tély e levél vétele után azonnal benyújtotta lemondását a tanárképző intézet görög osztályának vezetéséről, melylyel 400 frt évi fizetés járt s Ábel Jenőt ajánlotta maga helyébe, hogy rögtön legalább némileg segítsen rajta. Utóbb azt is meggondolta, hogy a classica philológiának két rendes tanára mellé aligha fog a minister még egy harmadik rendes tanárt is rendszeresíteni, azért 1886. szeptember 3-án 40 évi tanári működése után végleges nyugdíjaztatásáért folyamodott, a minek következtében Ábel Jenőt csakugyan kinevezték később rendes tanárnak. Mint társas kedélyű ember megalapította 1872-ben a tudomány- és műgyetem tanárainak eranosát, mely a téli időben havonként egyszer gyűlt össze társas vacsorára a Hungária szálloda dísztermében, s a melynek tizenegy éven át maga Tély volt az elnöke (eranarchosa). Világlátó kedvében a nagy szünidőket rendszerint utazásokkal töltötte el, melyeknek folyamán beutazta egész Európát, és kétszer látogatta meg kedves

Görögországot: először 1869-ben, a mikor Törökországot is útjába vette; másodszor 1888-ban, a mikor említett előadását tartotta görög nyelven az athenaei Parnassos társulat egyik ülésén. A mai görögök iránt érzett rokonszenvének szép tanujele az az élte utolsó éveiben tett pénzbeli alapítvány, melynek körülbelül kétszáz koronát kitevő kamatait évenként a budapesti keleti kereskedelmi akadémia azon magyar nevű tanulója kapja, ki az új-görög nyelvben legtöbb haladást tud felmutatni. Könyvtárát a budapesti egyetem könyvtárának hagyományozta, új-görög könyveit pedig részben ennek a könyvtárnak, részben a budapesti keleti kereskedelmi akadémia könyvtárának meg görög jóismerőseinek juttatta, de egy részük, úgy látszik, el is kallódott. Mindazok, a kik Télfy egyéniségéhez közel állottak, bizonyára fájdalmasan nélkülözik barátságát, mi szakemberek pedig, kik a tudóst tartjuk szemünk előtt, tudva azt, mily fontos szolgálatot tett Télfy hazánkban a görög philológiának az által, hogy a görög élet és szellem hatalmas arányaihoz mért látókört nyitott előttünk: hálás tisztelettel adózunk emlékének.

FÜGGELÉK.

Télffy munkáinak lajstroma.

Tekintve, hogy Télffy oly sokat írt sokat és hosszú időn át, szükségesnek láttam (zárjelben adott tájékoztató megjegyzések kíséretében) egybeállítani munkáinak lehetőleg teljes lajstromát, mert az eddigi jegyzékek, még azok is, melyeket maga Télffy állított össze, többé-kevésbé hiányosak.

1839.

1. Olaszországi utam. Regélő, 21. 23. *(Két közlemény.)*
2. Jézus Krisztusnak Nápolyban talált halálitélete. Olasz forrás után. Társalkodó, 39—40. *(Két közlemény.)*

1840.

3. Alagya méltóságos s főtisztelendő Jordánszky Elek úr felszentelt tinninai püspök . . . 1840. évi Február 17-kén történt halálára. Esztergami K. Beimel József betűivel.
4. Fordítások a görög Anthológiából. Literáriai Csarnok, 42.
5. Ancillon gondolatai a társaságról. Literáriai Csarnok, 43—44. *(Két közlemény.)*
6. Margit szelleme, angolból. Literáriai Csarnok, 49.

1841.

7. Ruth, eredeti dráma három felvonásban. Pesten. Esztergami K. Beimel József betűivel.

1842.

8. Egyházunk nesztora. Öröm-ének méltóságos és főtisztelendő Klobusiczky Péter úr kalocsai s bácsi egyesült megyék érsekének . . . midőn 1842. június 26-án 90-ik születésnapját ünneplé. Pest. *(Közltemény.)*

9. Fényes Elek, Statistika. Világ, 55. (*Ismer tetés.*)
 10. Zsoldos Ignác, Szolgabírói hivatal. Világ, 80. (*Ismer tetés.*)

1843.

11. Sz. kir. városi melodiák. Pozsony. Kaliwoda József sajátja.
 12. Vergangenheit, Gegenwart und wünschenswerthe Zukunft der königlichen Freistädte. Nach seiner ungarischen Broschüre »Szab. kir. városi Melodiák« übersetzt von . . . Pressburg. Verlag von Joseph Kaliwoda.
 13. A jelenkori spanyol irodalom. Világ, 46—48. (*Három közlemény, a Revue des deux Mondes után.*)
 14. Pozsonyi és Pozsony-nagyszombati hírek. Világ, 53, 58—59, 63, 65—66, 70, 72, 74, 78—79, 84—85, 88. (*Tízennégy közlemény, mindennemű politikai és társadalmi dolgokról.*)
 15. A földművelés méltósága. Magyar Gazda, 24.
 16. A dohányz statisztikája. Magyar Gazda, 91.

1844.

17. A statistika elmélete. Pozsony.
 18. Gesetzartikel des ungarischen Reichstages 1843—1844. Au dem Ungarischen nach der Originalausgabe übersetzt und mit den Zitaten der veränderten Gesetzartikel versehen. Tirnau. Verlag von Felix Wachter.
 19. Legum articuli comitiorum anni 1844. Pozsony. (*Az előbbinek latin kiadása.*)
 20. Macchiavelli Miklós. Világ, 16—17. (*Két közlemény.*)
 21. Földművelő gyarmatok Franciaországban. Magyar Gazda, 48.

1845.

22. A mezeti gazdaság elvont statisztikája. Pozsony.
 23. Tudósítás Nagyszombatról. Hetilap, 38. (*A Nagyszombatban felállított gyárakról.*)

1846.

24. Έγρος εις την Αυτοκρατορικὴν καὶ βασιλικὴν Μεγαλειότητα Ἰωσήφ τὸν Διοικητὴν καὶ Παλατῖνον τῆς Οὐγγαρίας ἐφ' ἐορτασμῷ τῆς Αὐτοῦ πεντηκοντοῦτου ἀρχῆς ἐν Νοεμβρίῳ τοῦ ἔτους 1846. Dicsének Ő császári királyi Fensége József Magyarország helytartója és nádorához ötven évi kormányzásának ünnepélyekor 1846-ki novemberben. Budán, a magyar királyi egyetem betűivel.
 25. A m. kir. Természettudományi Társulat alapszabályainak francia fordítása. Pest, Trattner-Károlyi.
 26. Bürgerthum. Pressburger Zeitung (*Öt közlemény.*)

1848.

27. Gyakorlati ó- és új-görög nyelvtan. Összehasonlítva mintegy 70 nyelvvel. Tanodák használatául. Első rész. Budán. Nyomatott a magyar kir. egyetem betűivel.

28. Országgyűlési tudósítások. Pester Zeitung.

1849.

29. A catholicismus bukása Grönlandban. Religio, 15.

30. Bűnbánó menhelyek Amerikában. Religio, 18.

31. Munkásgyarmatok Franciaországban. Religio, 248.

32. Az egyetemi tanulmányok szervezete Ausztriában. Religio.

1850.

33. Törvényjavaslat a közoktatásról Franciaországban. Religio, 14.

34. Thiers beszéde a közoktatásról. Religio, 16, 21, 23, 25—26. *(Öt közlemény.)*

35. Montalembert beszéde a közoktatásról. Religio, 18—19. *(Két közlemény.)*

36. Deschamps beszéde a közoktatásról Belgiumban. Religio, 56.

1851.

37. *Πρόσκλησις*. Meghívás. Einladung. *(Meghívó a budapesti egyetemi hallgatók által tartott görög szavalatokra.)*

38. Der erste Gesang der Iliade von Stephan Szabó. Zeitsch. f. d. österr. Gymn. *(Ismertetés.)*

39. Ungarische Lehrbücher für die griechische Sprache. Zeitschr. f. d. österr. Gymn. *(Lichner Pál és Tatai András görög nyelvkönyveinek ismertetése.)*

40. Ungarische Literatur. Zeitschr. f. d. österr. Gymn.

41. Bericht über das Obergymnasium der Pester Piaristen im Schuljahre 1850/51. Zeitschr. f. d. österr. Gymn. *(Ismertetés.)*

42. Xenophon munkája a háztartásról. Gazdasági Lapok, 38—52. *(Hét közlemény, fordítás.)*

43. Kivonat egy magánlevélből. Gazdasági Lapok. *(A selyemtenyésztésre vonatkozik.)*

44. Selyemtenyésztés. Gazdasági Lapok.

1852.

45. A görög betűk kiejtéséhez. Pesti Napló, 643, 645, 646. *(Három közlemény, az erasmusi kiejtés ellen Szepesi Imre görög nyelvtanának Lonkay által a Pesti Naplóban való ismertetése alkalmából.)*

1853.

46. Studien über die Alt- und Neugriechen und über die Lautgeschichte der griechischen Buchstaben. Leipzig. Verlag von C. H. Reclam sen.

47. Párbeszéd a görög világból. Kivonat Xenophonnak a mezőgazdaságról írt munkájából. Gazdasági Lapok, 18—20. (*Három közlemény, Xenophon háztartásról szóló munkája 1851-ben elkezdett fordításának folytatása és befejezése.*)

48. Arcádia a magyarok hazája. Pesti Napló, 777. (*Szabó István ellen.*)

49. Az arcádiái magyarnak. Pesti Napló, 797. (*Szabó István ellen.*)

50. A görög remekírók szelleme. Pesti Napló, 1038, 1039, 1041, 1044, 1048, 1050. (*Hat közlemény, Gaumenak a görög classikusok ellen intézett támadása alkalmából ezek védelmére írva.*)

51. Aeschylus Perzsái. Divatcsarnok, 34. (*Ismertetés.*)

52. Aeschylus Prometheusa. Divatcsarnok, 40. (*Ismertetés.*)

53. Heten Théba ellen. Aeschylus drámája. Divatcsarnok, 47. (*Ismertetés.*)

54. Aeschylus Orestíája. Divatcsarnok, 52. (*Ismertetés.*)

55. Aeschylus Könyörgő Leányai. Divatcsarnok, 67. (*Ismertetés.*)

1854.

56. Zur Recension meiner Studien über die Alt- und Neugriechen. Neue Jahrb. f. Phil. u. Päd. 70.

57. Xenophon munkája a lovászatról. Gazdasági Lapok, 10. (*Kivonat a görög eredetiből.*)

58. Xenophon a vadászatról. Gazdasági Lapok, 30. (*Kivonat a görög eredetiből.*)

59. Plutarch a nevelésről. Családi Lapok, 10. (*Kivonat a görög eredetiből.*)

1855.

60. Aretaphila. Plutarchnak a nők erényeiről írt munkájából. Divatcsarnok, 48. (*Fordítás.*)

61. Plutarch házassági parancsai. Családi Lapok, 5. (*Kivonat a görög eredetiből.*)

62. Plutarch a költészeti olvasmányról. Családi Lapok, 9. (*Kivonat a görög eredetiből.*)

63. Die Classification der Sprachen . . . von H. Steinthal. Magyar Nyelvészet, 3. (*Ismertetés.*)

1856.

64. Xenophonnak Cyrus hadjárata vagy Anabasisa. Görögből fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta . . . Első füzet. Pest. Kiadja Lampel Róbert.

65. Altaji nyelvű ékiratok. Magyar Nyelvészet, 7—8. (*Norris, Haug és Holzmänn után.*)

66. Görög adomák és emlékmondatok Laërti Diogenes munkájából. Magyar Néplap, 5, 6, 14, 15. (*Négy közlemény.*)

67. Sophocles Ajaxa. A hellen remekirodalom korából. Családi Lapok, első félév, 1. (*Ismertetés.*)

1857.

68. Jegyzéke azon philologiai dolgozatoknak, melyeket közrebocsátott . . . Verzeichniss der im Drucke erschienenen philologischen Arbeiten von . . . Gedruckt bei Trattner-Károlyi in Pest.

69. Herodotos. Magyar Nyelvészet, 2. (*Herodotus születése évéről.*)

70. Anaximenes rhetorikája. Magyar Nyelvészet, 2. (*A munka hitelességét kétségbe vonó Campe ellen.*)

71. Oidipusz király. Fordította Szabó Károly. Magyar Posta, 51, 53, 57. (*Három közlemény, bírálat.*)

72. Indiai életképek. Magyar Posta. (*Három közlemény, elbeszélések.*)

73. Sophokles Oedipusa. I. Oedipus király. Családi Lapok, első félév, 3. (*Ismertetés.*)

74. Sophokles Oedipusa. II. Oedipus Kolonban. Családi Lapok, első félév, 4. (*Ismertetés.*)

75. Sophokles Antigonéja. Családi Lapok, első félév, 13. (*Ismertetés.*)

76. Sophokles Electrája. Családi Lapok, második félév, 1. (*Ismertetés.*)

77. Trachiniai nők. Sophokles drámája. Családi Lapok, második félév, 2. (*Ismertetés.*)

78. Szittyá barátság. Történeti beszély. Családi Lapok, 165—169, 177—179, 192—195. (*Tizenkét közlemény.*)

1858.

79. Plátónak Socrates védelme vagy Apológiája és Critonja. Görögből fordította . . . Pest. Kiadja Lampel Róbert.

80. Homér Iliasa. Görögből fordította folyó beszédben . . . Első füzet. Pest. Kiadja Lampel Róbert.

81. Jelenkori görög irodalom. Budapesti Szemle, 3—4. (*Két közlemény.*)

82. Jelenkori görög irodalom. Pesten. Nyomatott Herz Jánosnál. Különnyomat a Budapesti Szemléből.

83. Italok és görögök. Italiker und Gräken von Ross. Magyar Nyelvészet, 3. (Ismertetés.)

84. Grammatik der griechischen Vulgarsprache von Mullach. Magyar Nyelvészet, 3. (Ismertetés.)

85. A gymnasiumi tantervről. Budapesti Hirlap, 8, 12, 14, 17, 19, 21, 30. (Hét közlemény.)

86. Lucían szittya beszélyei. Budapesti Hirlap, 135—139. (Öt közlemény, fordítás Lucianus Τόξαις ἡ γιλία-jából.)

1859.

87. Zu den attischen diäteten. Philologus, 15.

88. Abammon, Abaris, Achaeus, Achilles Tattius, Acominát, Aron, Actuarius, Acusilaus, Adamantius, Adynatok, Aegikórok, Aeginéta, Aelián, Aelius Aristides, Aeneas Tacticus, Aenianus, Aesopus, Aesymnetes, Aëtius, Africanus Sextus Julius, Agatharchides, Agathémér, Agathias, Agatho, Agathoergok, Agélák, Agonothéták, Agora, Agoranómok, Agraphion. Egyetemes Magyar Encyclopaedia, 1.

1860.

89. Homér Iliasa. Görögből fordította folyó beszédben ... Második füzet. Pest. Kiadja Lampel Róbert.

90. Das προσηταίβλημα. Philologus, 16.

91. A görög hangsúly. Magyar Nyelvészet, 5.

92. Alagya (elegia), Alcaeus (lyrikus), Alcidas, Alcinous (philosophus), Alciphron, Alcmaeon (pythagoreus), Alcman, Alectryonomachia, Alexander (Thrax, Polyhistor, Aetolus, ἔξ Ἀφροδισιάδος, Ephesus, Lychnus, Myndius, Numerius, Peloplaton, Philaethes, Trallianus), Alexandridis Demeter, Alexandrini korszak, Alexis (comikus), Allatius Leo, Alphabetum (görög), Alypius, Amelesagoras. Egyetemes Magyar Encyclopaedia, 2.

1861.

93. Homér Iliasa. Görögből fordította folyó beszédben ... Harmadik füzet. Pest. Kiadja Lampel Róbert.

94. Tacitus Agricolája és Germaniája. Fordította ... Pest. Kiadja Lampel Róbert.

95. Πρόσκλησις, ἐκ τοῦ Οὐγγρικοῦ τοῦ Μιχαήλ Vörösmarty. Ἰανδώρα, ιά. (Vörösmarty Szózata görögül.)

96. Vörösmarty szózata görögül és adalék a görög vers történetéhez. Magyar Nyelvészet, 6.

97. Vörösmarty szózata görögül és adalék a görög vers történetéhez. Pest, Emich Gusztáv. Különnyomat a Magyar Nyelvészetből.

98. Történelmi népdalok a jelenkori görögöknél. Szépirodalmi Figyelő, 3, 4, 6. (*Három közlemény, ismertetés mutatványokkal.*)

99. A hellen költészet a jóniai szigeteken. Szépirodalmi Figyelő, 29, 30, 32—33. (*Négy közlemény, ismertetés mutatványokkal.*)

100. Amipsias, Amirasz (Konstantin), Amphictyonok, Anacreon, Anacreoni versek, Anacrisis, Ananias, Anasyntaxis, Anaxandrides, Andocides, Andreas (Carystusból, Panormusból), Andriscus, Androcyd, Androlepsia, Andromach Cretából, Andron (Ephesusi, Teosi, Alexandriai, Halicarnassusi), Andronicus Callistus János, Androtion (a rhetor, a történész, az oeconomus), Andrutysz, Angelosz Kristóf, Antagoras, Anthemius, Antigonus Carystius, Antimach, Antiochiai János (a historikus, a scholastikus), Antiochus Syracusából, Antipater (a philosophus, a költő), Antiphanes, Antiphil (az építész, a festő, a költő), Antiphon, Antyll, Apaturia, Apelles, Apharens a köllő és rhetor, Aphrodas, Aphthonius, Apion, Apocleták, Apodecták, Apollodor (Artemitából, Athenből, Carystusból, Citiumból, Gelából, Lemnusból, Logisticus, Pergamumból, Tarsusból), Apollonides (a grammatikus, a tragikus, az orvos, a geographus), Apollonius (Citiumból, Dyscolus, Empiricus, Herophilus, Molon, Organicus, Pergából, Pergamumból, Rhodius, Sophista, Stratonius, Tarsusból, Tyaneus, Tyrusból), Apolophanes (a komikus, az orvos), Apostolius Mihály, Appianus, Apsines, Apsyrt az orvos, Archagathus az orvos, Archebulus a költő, Archedicus a komikus, Archemachus a historikus és rhetor, Arcestratus (az atheni, a gelai), Archias a költő, Archibius (a grammatikus, az orvos), Archidamus az orvos, Archigenes az orvos, Archilochus, Archimedes, Archimelus, Archinus, Archippus, Archon, Archytas, Ardettus, Areopag, Aresas, Aretaeus, Aretaphila, Arete, Argyramnos Sándor, Argyropulos János, Ariphron, Aristagoras, Aristarchus (Samosból, Samothracéból, Tegeából), Aristides az igazságos, Aristovulus Cassandriából, Aristonicus (Marathonból, Alexandriából, Tarentumból), Aristophanes (a komikus, Byzantiumból), Artemon. Egyetemes Magyar Encyclopaedia, 3.

1862.

101. Demosthenes beszédei. Első füzet. Olynthiaiak és Fülöp elleniek. Görögből fordította . . . Pest. Kiadja Lampel Róbert.

102. Xenophon Cyropádiája. Görögből fordította . . . Első füzet. Pest. Kiadja Lampel Róbert.

103. *Ἡμεῖς Ὁδύγησις*. Vörösmarty szózata görögül. És adalék a görög vers történetéhez. Fordította és írta . . . Második kiadás. Pest. Lampel Róbert. (*Az előző évben megjelent különnyomat második kiadása.*)

104. Történelmi népdalok a jelenkori görögöknél. Szépirodalmi Figyelő, 3, 4, 6. (*Három közlemény, az előző évben megkezdett cikksorozat folytatása és befejezése.*)

105. Asclepiades (lyrikus, Myrleai, Pharmacion, Prusai, Samusi), Asius, Asopios, Aspasia, Astrampsychus, Athanasius (Emesából, Péter), Athenae, Athenio, Athenodorus (Cordylío, Cananites), Athleta, Athlo-theták, Atthidák, Attica, Atticai jog, Atticisták. Egyetemes Magyar Encyclopaedia, 4.

1833.

106. Magyarok története. Görög források a scythák történetéhez. Pest. Kiadja Lauffer Vilmos. (*Külön kiadás a Magyar Tudományos Értesítő 2. kötetének 1—5. füzetéből.*)

107. *Πρὸς τὴν τῶν ἑλληνικῶν στίχων ἱστορίαν. Πανδώρα*, 169, 193, 217, 249. (*Négy közlemény.*)

108. Váratlan találkozás. Írta görögül Ramphosz. Koszorú, 8. (*Fordítás.*)

1864.

109. A classica philologia encyclopaediája. Pest. Emich Gusztáv tulajdona.

110. *Ἰνῶμαι ἑλληνικῶν Συγγραμμάτων. Sententiae Scriptorum Graecorum. Πέστιναι καὶ ἐν Αἰνσίμῳ. Αὐπάραις Ῥοβέρτου Λαμπελίου.* Pestini et Lipsiae. Sumtibus Roberti Lampelii.

111. Ethika, vagy bölcészeti erkölestan. Pest. Kiadja Heckenast Gusztáv.

112. Homér Odysseája. Görögből fordította folyó beszédben... Első füzet. Pest. Kiadja Lampel Róbert.

113. Az Iliás szerzőjének egységéről. Székfoglalólag értekezett... Akadémiai Értesítő, 3.

114. Válasz Bajáky Gyula úr észrevételeire. Hon, 109—110. (*Két közlemény, az Iliás szerzőjének egységéről szóló akadémiai székfoglalója tárgyában.*)

115. Üdvözet Kúti Márton úrnak, mint kritizáló ethikusnak. Kalauz. (*Ethikája tárgyában.*)

116. A foltozó varga. Írta görögül Vallindasz. Koszorú, 14. (*Fordítás.*)

117. Az újévi ajándék. Elbeszélés Angelosztól. Új-görögből. Fővárosi Lapok, 4, 5. (*Két közlemény.*)

1865.

118. Homér Iliasa. Görögből fordította folyó beszédben... Negyedik füzet. Pest. Kiadja Lampel Róbert.

119. Homér Iliasa. Görögből fordította folyó beszédben... Ötödik füzet. Pest. Kiadja Lampel Róbert.

120. Üdvözet Kúti Márton úrnak, mint kritizáló ethikusunk. Pest, 1865, nyomtatott az Első Magyar Egyesületi könyvnyomdában. Különnyomat a Kalauz előző évi folyamából. (*Ethikája tárgyában.*)

121. Hellen irodalmi ügyek. Új Korszak, 9, 11. (*Két közlemény, új-görög írókról és munkákról.*)
122. Aristoteles Politikája. A m. kir. egyetemen 1864-ik évi október 19. és 22-én tartott előadás. Hon, 22—24. (*Három közlemény.*)
123. A »Times« cikkei a hellen kiejtésről. Hon, 45. (*Az új-görög kiejtést támogató cikkek ismertetése.*)
124. Trencsin-Teplitz. Hon, 95. (*Fürdői levél.*)
125. Szent-Katolna, közmíveltség, tudomány, tanügy. Hon, 103, 107, 108, 109. (*Négy közlemény, Szent-Katolna Magyar író külföldön czímű munkájának bírálata.*)
126. Plutarchus még sem utibiztos. Hon, 134. (*Polemia Szent-Katolnával fent említett munkájának bírálata alkalmából.*)

1866.

127. Homér Iliasa. Görögből fordította folyó beszédben . . . Első füzet. Második kiadás. Bővítve Homér életrajzával és a homéri kérdés tárgyalásával. Pest. Kiadja Lampel Róbert.
128. Homér Iliasa. Görögből fordította folyó beszédben . . . Hatodik és utolsó füzet. Pest. Kiadja Lampel Róbert.
129. Plátónak Sokrates védelme vagy Apológiája és Critonja. Görögből fordította . . . Második kiadás. Pest. Kiadja Lampel Róbert.
130. Babrias, Bacchius (a zenész, az orvos, a physiologus, a versláb), Bacchylides, Baeto. Egyetemes Magyar Encyclopaedia, 5.

1867.

131. Συναγωγή τῶν Ἀττικῶν νόμων. Corpus Juris Attici Graece et Latine. Fasciculus I. Pestini et Lipsiae. Sumptibus Guilelmi Laufferi.
132. Solon adótörvényéről. Érték. a nyelv- és széptud. köréből, 1. Kiadja a M. T. Akadémia.
133. Tacitus Agricolája és Germaniája. Fordította . . . Második kiadás. Pest. Kiadja Lampel Róbert.
134. Latin és magyar versek Perlaki Károly úr vigasztalására. Téli füzet kisebb dolgozatai, 2. (*A budapesti egyetemi könyvtárban.*)
135. Miller Károly görög codex felfedezéseiről. Akadémiai értesítő, 3.
136. Latin ódák Szepesi Imrétől. Nyelvtudományi Közlemények, 6. (*Bírálat.*)

1868.

137. Συναγωγή τῶν Ἀττικῶν νόμων. Corpus Juris Attici Graece et Latine. Fasciculus II—VIII. Pestini et Lipsiae. Sumptibus Guilelmi Laufferi.
138. Συναγωγή τῶν Ἀττικῶν νόμων. Corpus juris attici. Graece et latine. E fotibus composuit, commentario indicibusque instruxit

... Pestini et Lipsiae. Sumptibus Guilelmi Laufferi. Londini apud Dulan & soc. Parisiis apud Haar & Steinert. Amstelodami apud Johannem Müller.

139. Az attikai törvénykönyvről. Nyelvtudományi Közlemények, 6.

140. Adalékok az attikai törvénykönyvhöz. Érték. a nyelv és széptud. köréből. 2. Kiadja a M. T. Akadémia.

141. *Τὸ Σολώνειον τίμημα. Κλειώ*, 351.

142. *Ἀνάμικτα ἐκ τοῦ Ἀττικοῦ δικαίου. Κλειώ*, 372.

143. Vélemény Aristoteles Metaphysicájának fordításáról Habern Jonathan által. Akadémiai Értesítő. *? Hunsfalvy!*

144. Belaras, Bendotes, Benizelos, Benjamin (Lesbosi), Beras (Anthimus), Bergikios (Angelos), Beta, Bias, Bion (a matematikus, a bucolikus, a philosophus), Blachos (Angelos, Gerasimus), Blantes (Spyridon), Botyras (Nicolaus), Brachylogia, Brailas, Brétos (Andreas Papadopoulos, Marinos Papadopoulos), Bulgaris (Eugenios, Demetrius), Buros (Ioannes), Byzantios (Anastasios, Christos), Callisthenes, Chalcondylas (Demetrius), Chantzerisz (Demetrius), Charburis (Marinos, Ioannes, Marcos), Charitnymos (Chrystonymos Hermonymos), Chios, Chiotes (Panagiotes), Chitonia, Chortatzes (Georgios), Chrisodoros (a költő), Christodulos (Acarnan), Christopulos (Athanasios, Charalampos), Chrysippus, Chrysoloras (Manuel), Cimon, Cineas, Circe, Cleon, Clio, Clithenes, Clitomachus. Egyetemes Magyar Encyclopaedia, 6.

1869.

145. *Τὸ βασιλικὸν στέμμα τῆς Οὐγγαρίας. Κλειώ*, 441. Ugyanaz. *Χρόνος*, 18—19. Ugyanaz. *Κωνσταντινούπολις*, 726. Ugyanaz. *Ἐθροφύλαξ*, 1874—1875.

146. Réponse a l'article 50. Revue critique d'histoire et de littérature, 25. (*Válasz Caillmernek a Corpus juris atticiról szóló bírálatára*).

147. A jelenkori görög irodalomról. Nyelvtudományi Közlemények, 7.

148. A görög tanulmányok Franciaországban. Akadémiai Értesítő.

149. Levél Athénből. Fővárosi Lapok, 203.

150. A tervező. Beszély. Hellenből Logiotatides Spyridon után. Hazánk, 3—10. (*Nyolcz közlemény, fordítás.*)

151. Codrus, Colchis, Corinna, Crates, Critolaus, Croton, Cyclopok, Cypselus, Cyrenaici, Dactyliomantia, Dactylus, Damascius, Damos, Damon, Daphnae Pelusiae, Daphne. Egyetemes Magyar Encyclopaedia, 7.

1870.

152. Ἑλληνικά ἐν Ἑλλάδι. Κλειώ, 496.

153. A történeti mód az igetanban. Akadémiai Értesítő. (Hof-fer Endre hasonló című értekezésének bemutatása ellenszrevételek kíséretében.)

1871.

154. Athén harmincz zsarnoka. Regény. Pest. Kiadja Lauffer Vilmos.

155. Jegyzetek a mai Athénről. Az előbbi munka függelékében.

156. Athens dreissig Tyrannen. Roman. Pest. Verlag von Wilhelm Lauffer.

157. Anmerkungen über das heutige Athen. Az előbbi munka függelékében.

158. Solomos Dénes költeményei és a hétszigeti népnyelv. Érték. a nyelv- és széptud. köréből, 5. Kiadja a M. T. Akadémia.

1872.

159. Xenophonnak Cyrus hadjárata vagy Anabasisa. Görögből fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta . . . Első füzet. Második kiadás. Pest. Kiadja Lampel Róbert.

160. Homér Iliasa. Görögből fordította folyó beszédben Második füzet. Második kiadás. Pest. Kiadja Lampel Róbert.

161. Οἱ τριάκοντα τύραννοι τῶν Ἀθηῶν μυθωτόρημα. Μεταφρασθὲν ἐκ τοῦ Ἱεγμᾶρικοῦ ἐπὶ Περικλέους Ἱψηγοριάδου. Ἐξεδόθη ἐπὶ Π. Κανελλίδου. Ἐν Ἀθήναις τύποις »Ἑλληνικῆς Ἀνεξαρχισίας.«

162. Beszéd dr. Jedlik Ányoshoz félszázados tudorsága alkalmából.

163. Allocutio, qua Ioannes Télfy . . . Franciscum Toldy . . . rectoris magnifici munus ineuntem pridie nonas octobres anno MDCCCLXXI salutavit. Acta reg. scient. universitatis hung. anni 1872. Fasc. 1.

164. Beszéd, mellyel Télfy Iván . . . az 1871—1872-ki tanévet 1871. évi október 8-án megnyitotta. Acta reg. scient. universitatis hung. anni 1872. Fasc. 1.

1873.

165. Ὁ ἐνταφιασμὸς τοῦ Σοφοκλέους. Καιροί, 65.

1875.

166. Üdvözlő beszéd horvátul, magyarul és latinul a zágrábi egyetem megnyitásakor. A zágrábi egyetem Spomenica-gyűjteményében.

1876.

167. Aeschylus. Érték. a nyelv- és széptud. köréből, 5. Kiadja a M. T. Akadémia.
168. *Ἡ διδασκαλία τῆς Ἀντιγόνης ἐν Βουδαπέστη. Κλειώ*, 780.
169. Deák Ferencz, az államférfiú mintaképe. Livadas Theagenestől. Fordította . . . Ellenőr, 54—55. *(Két közlemény.)*
170. Egyetemi collegium-pénz. Ellenőr, 61.
171. Görögök, bolgárok és Jiretsék. Ellenőr, 66. *(Jiretsék a bolgárok őstörténetét tárgyazó munkájának bírálata.)*
172. Tudori szigorlatok és felavatás. Ellenőr, 67—68. *(Két közlemény.)*
173. Egyetemi hatóságok. Ellenőr, 80—81. *(Két közlemény.)*
174. Sophokles Antigonéja. Életképek, 1. *(Ismertetés nevezett darabnak 1876. május 28-án a Nemzeti Színházban való színrehozatala alkalmából.)*
175. Antigoné alapeszméje. Életképek, 2.
176. Therianos Eustathios és a görög zene. Életképek, 27—28. *(Két közlemény, ismertetés.)*

1877.

177. Eranos. Érték. a nyelv- és széptud. köréből, 6. Kiadja a M. T. Akadémia.
178. Drámai irodalom az új-görögöknél. Budapesti Szemle, 30.
179. Az emberi művelődés története. Írta P. Szathmáry Károly. Első füzet. Ős-kor és Ó-kor. Budapesti Szemle. *(Bírlát.)*
180. *Φιλολογος* és *φιλολόγος*. Egyet. Phil. Közl. 1.
181. *Δοκίμιον ιστορίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ὑπὸ Α. Μαυρογούδου*. Egyet. Phil. Közl. 1. *(Ismertetés.)*
182. *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη ἐπιστολαί Κ. Ν. Σάθα*. Egyet. Phil. Közl. 1. *(Ismertetés.)*
183. Hírek a görög világból. Egyet. Phil. Közl. 1. *(Öt közlemény.)*
184. Görög helyesírás és kiejtés. Egyet. Phil. Közl. 1.
185. Eranos. Egyet. Phil. Közl. 1.
186. *Περὶ τῆς μουσικῆς τῶν ἑλλήνων . . . ὑπὸ Λυσιαθίου Θερεσιανοῦ*. Egyet. Phil. Közl. 1. *(Ismertetés.)*
187. *II. Καλλιβοῦρσος ἱατροῦ νησιωτικὰ ἐπη.* Egyet. Phil. Közl. 1. *(Ismertetés.)*
188. *Ἱστορικαὶ ἀναμνήσεις ὑπὸ Ν. Αραγούμη*. Egyet. Phil. Közl. 1. *(Ismertetés.)*
189. Le Chevalier Jean. Conte magyar par A. Petoei . . . traduit par A. Dozon. Egyet. Phil. Közl. 1. *(Ismertetés.)*
190. *Φιλολογικὰ Πάρεργα Φιλίππου Ἰωάννου Θεσσαλομάγνητο.* Egyet. Phil. Közl. 1. *(Ismertetés.)*

191. *Λόγιος Ἐπιμῆς, σύγγραμμα φιλολογικόν.* Egyet. Phil. Közl. 1. (Ismertetés.)
192. *Ἀθῆναιον, σύγγραμμα περιοδικόν.* Egyet. Phil. Közl. 1. (Ismertetés.)
193. *Θηραϊκῆς γλωσσολογικῆς ὕλης τεύχος α' . . . ὑπὸ Νικολάου Παιαῖα.* Egyet. Phil. Közl. 1. (Ismertetés.)

1878.

194. Tacitus Agricolája és Germaniája. Fordította . . . Harmadik kiadás. Budapest. Kiadja Lampel Róbert.
195. Julian der Abtrünnige, von Kleon Rhankavis. Literarische Berichte aus Ungarn, 2. (Ismertetés.)
196. Az európai Törökország néprajzához. Ellenőr, 341. (K. Paparigópulosznak egy Kiepert ellen írt munkája alapján.)
197. Görögország fejlődéséről. Ellenőr, 356. (Egy görög névtelen francziául írt munkája alapján.)
198. Görög jelentés a Galatea magyar előadásáról. Hon, 20. (Fordítás az *Ἡμέρα* című görög hírlapból.)
199. Tengeri betegség az ó-görögöknél. Egyet. Phil. Közl. 2.
200. Schliemann és neje a görög nyelvről. Egyet. Phil. Közl. 2.
201. Hírek a görög világból. Egyet. Phil. Közl. 2. (Két közlemény.)
202. *Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης . . . ὑπὸ Κλέωνος 'Ρ. Παγκαβῆ,* Egyet. Phil. Közl. 2. (Ismertetés.)
203. A görög világból. Egyet. Phil. Közl. 2.
204. *Βυζαντινὰ μελέται . . . ὑπὸ Α. Γ. Πασπάτη.* Egyet. Phil. Közl. 2. (Ismertetés.)
205. *Synopsis nummorum veterum . . . edidit Achilles Postolacca.* Egyet. Phil. Közl. 2. (Ismertetés.)
206. *Τὰ δάκρυα τῆς χήρας τοῦ Μάρκου Βότζαρη.* Egyet. Phil. Közl. 3. (Ismertetés.)
207. Az athéni népgyűlések Illés Ráfaeltól. Egyet. Phil. Közl. 2. (Ismertetés.)
208. A görögök előitéletes napjai és az athéni ünnepek Dudinszky Györgytől. Egyet. Phil. Közl. 2. (Ismertetés.)
209. *Τιμούρ.* Egyet. Phil. Közl. 2. (Ismertetés.)

1879.

210. Rankavis Kleon új-görög drámája. Érték. a nyelv- és széptud. köréből. 7. Kiadja a M. T. Akadémia. (Hitehagyott Julianus című drámájának ismertetése.)
211. Homér Iliasa. Görögből fordította folyó beszédben . . . Első füzet. Harmadik kiadás. Budapest. Kiadja Lampel Róbert.
212. Homér Odysseája. Görögből fordította folyó beszédben . . . Első füzet. Második kiadás. Budapest. Kiadja Lampel Róbert.

213. Plátónak Socrates védelme vagy Apológiája és Critonja. Görögből fordította . . . Harmadik kiadás. Budapest. Kiadja Lampel Róbert.

214. A görög kérdéshez. Havi Szemle, 8.

215. Τὸ ἑλληνικὸν ζήτημα. Κλειώ, 963—964. (Két közlemény.)

216. A görög világból. Egyet. Phil. Közl. 3. (Három közlemény).

217. Dodone et ses ruines, par Const. Carapanos. Egyet. Phil. Közl. 3. (Ismertetés.)

218. Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας . . . ὑπὸ Ν. Κοτζίᾶ. Egyet. Phil. Közl. 3. (Ismertetés.)

219. Μ. Τ. Κικέρωνος Λαίλιος . . . εἰς τὴν ἑλληνικὴν φωνὴν μεταφρασθεὶς ὑπὸ Β. Ἀντωνιάδου. Egyet. Phil. Közl. 3. (Ismertetés.)

220. Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου . . . ἐπιστολαί. Egyet. Phil. Közl. 3. (Ismertetés.)

1880.

221. Συγγράμματα ἑλληνικά. Ἀ πρότερον μὲν ἐν ἑλληникаῖς ἐφημερίαις συνέγραψε, νῦν δὲ ἀγομένης τῆς ἑκατονταετοῦς τοῦ ἀνακαινισθέντος Οὐγγρικοῦ Βασιλικοῦ Πανεπιστημίου ἑορτῆς συλλεχθέντα ἐξέδωκεν . . . Opuscula graeca. Quae primum in Graecorum ephemeridibus scripsit, nunc autem sollemniter celebrato seculari restauratae Regiae Scientiarum Universitatis Ungaricae festo collecta edidit . . . Βουδαπέστην. Τύποις τοῦ Οὐγγρικοῦ βασιλικοῦ πανεπιστημίου. Budapestini. Typis regiae scientiarum Universitatis Ungaricae.

222. Homér Odysseája. Görögből fordította folyó beszédben . . . Második füzet. Budapest. Kiadja Lampel Róbert.

223. Σύμμικτα περὶ Αἰσχύλου. Παρελλήμιον Ἡμερολόγιον.

224. Államtudományi irodalom az uj-görögöknél. Budapesti Szemle, 47—48. (Két közlemény.)

225. Az Orvosegylet latin levele Hyrtlhez és Langenbeckhez. Orvosi Hetilap.

226. Jelentés a budapesti egyetem újjáalakításának százados évfordulója alkalmából tartott ünnepről.

227. Latin meghívó a külföldi egyetemekhez a budapesti egyetem évszázados ünnepe alkalmából.

228. Latin felköszöntő a budapesti egyetem évszázados ünnepének lakomáján.

1881.

229. Herodot történeteinek kilencz könyve. Görögből fordította . . . Első füzet. Budapest. Kiadja Lampel Róbert.

230. Xenophon Cyrus hadjárata vagy Anabasisa. Görögből fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta . . . Első füzet. Harmadik kiadás. Budapest. Kiadja Lampel Róbert.

1882.

231. A klassikai tanügy Németországban. Közoktatás, 21—22. (Két közlemény, egy a görög és latin tanítása ellen névtelenül írt német röpirat megjelenése alkalmából.)

232. A Kármániták levele, vagy a szatirák szatirája. Közoktatás, 23. (Az erasmusi kiejtés ellen.)

1883.

233. Középkori görög verses regények. Érték. a nyelv- és széptud. köréből, 11. Kiadja a M. T. Akadémia. (Ismertetések Lampros Spyridon és Bikelas kiadásai alapján.)

234. Új-görög irodalmi termékek. Érték. a nyelv- és széptud. köréből, 11. Kiadja a M. T. Akadémia.

235. Homér Odysseája. Görögből fordította folyó beszédben . . . Harmadik füzet. Budapest. Kiadja Lampel Róbert.

236. Herodot történetének kilencz könyve. Görögből fordította . . . Második füzet. Budapest. Kiadja Lampel Róbert.

237. Οὐγγρική ἐκθεσις περὶ νεοελληνικῶν συγγραμμάτων. Κλειώ, 1148. (Az új-görög irodalmi termékeket ismertető magyar munkájának ismertetése.)

238. A görög nyelv a gymnasiumban. Egyetértés, 76. (Védi a görög nyelv tanítását.)

1884.

239. Ἐπιστολὴ τοῦ καθηγητοῦ Τέλφ. Νέα ἡμέρα, 518. (Rhigopulos Görögország hanyatlásáról való állításainak czáfolata.)

240. Új-görög népdalok. Vasárnapi Újság, 1. (A következő költemények fordításai: A szerelmes átka. Esődal. Fecske. A féltékeny. Rút feleség. Kedves a közelben. Furfangos eskü.)

241. Egyetemi collegium-pénz. Közoktatás, 12—13. (Két közlemény.)

242. Egyetemi collegium-pénz. Budapest. Lampel Róbert könyvkiadása. Bővített lenyomat a Közoktatásból.

243. Institutionum graeca paraphrasis Theophilo Antecessori vulgo tributa . . . recensuit E. C. Ferrini. Berl. Phil. Wochenschr. 43. (Ismertetés.)

244. Anecdota Laurentiana et Vaticana . . . Edidit E. C. Ferrini. Berl. Phil. Wochenschr. 52. (Ismertetés.)

1885.

245. Ἐκ τῶν ὁδοπορικῶν τοῦ καθηγητοῦ Ἰωάννου Τέλφ. Ἰδπερος, 100. (A Magyar Posta 1857. évfolyamában megjelent Indiai életképei közül A négy bolond bramin címűnek görög fordítása.)

246. Nyelvészeti mozgalmak a mai görögöknél. Érték. a nyelv- és széptud. köréből, 12. Kiadja a M. T. Akadémia.

247. »Theodóra«. Rankavis Kleon görög drámai költeménye. Fővárosi Lapok, 72—73. (*Két közlemény, ismertetés.*)

248. Théodora, Poème dramatique en grec moderne de Cléon Rancavis. Revue Internationale, Deuxième Année. (*Ismertetés.*)

249. Sardou levele Rankavis Kleonhoz. Fővárosi Lapok, 119. (*Ismertetése annak a levélnek, melyben Sardou a saját és Rankavis Theodora című drámájáról nyilatkozik.*)

250. Ἡ Μομφερσαίου Πραγματεία περὶ προγαμίας δωρεᾶς. Berl. Phil. Wochenschr. 29—30. (*Ismertetés.*)

251. Κ. Κόντου Γλωσσικαὶ παρατηρήσεις. Berl. Phil. Wochenschr. (*Ismertetés.*)

252. Σ. Κομμαροῦδης, Συναγωγή λέξεων ἀθηναυσίων. Berl. Phil. Wochenschr. (*Ismertetés.*)

253. A kyklopok mint történeti nép. Közoktatás, 24. (*A. Boltz hasonló című német munkájának bírálata.*)

1886.

254. Heraclius, Rankavis Kleon hellén drámája. Nyelvészeti jegyzetekkel. Érték. a nyelv- és széptud. köréből, 13. Kiadja a M. T. Akadémia.

255. Xenophon Cyropädiája. Görögből fordította... Első füzet. Második kiadás. Budapest. Kiadja Lampel Róbert.

256. Plátónak Socrates védelme vagy Apológiája és Critonja. Görögből fordította... Negyedik kiadás. Budapest. Kiadja Lampel Róbert.

257. Homér Odysseája. Görögből fordította folyó beszédben... Első füzet. Harmadik kiadás. Budapest. Kiadja Lampel Róbert.

258. Ἀπάντησις τῷ Κ. Βάσῃ. Ἐξδομὰς, 88. (*Válasz Vászisznak, ki Télfynek Kóndosz munkájáról írt bírálatára ellenbírálatot írt.*)

259. Görögország a keleti kérdésben. Egyetértés, 6. (*D. Vikélasz francia értékezésének ismertetése.*)

260. A görög nevek írása. Egyetértés, 108. (*Az erasmusi írásmód ellen.*)

1887.

261. Jelentés új-hellén munkákról. Ért. a nyelv- és széptud. köréből, 14. Kiadja a M. T. Akadémia.

262. Homér Iliasa. Görögből fordította folyó beszédben... Első füzet. Negyedik kiadás. Budapest. Kiadja Lampel Róbert.

263. Homér Odysseája. Görögből fordította folyó beszédben... Negyedik füzet. Budapest. Kiadja Lampel Róbert.

264. Homér Odysseája. Görögből fordította folyó beszédben... Ötödik füzet. Budapest. Kiadja Lampel Róbert.

265. Homeros philosophiája. Közoktatás, 2. (*Ferenczi Gyula* hasonló című munkájának ismertetése.)

266. Engel és az erasmusi czopf. Közoktatás, 14. (*Engel Griechische Frühlingstage* című munkájának ismertetése.)

267. A hegeli vargalegény vagy az általános csizma. Közoktatás, 37. (*Lindner Lajos* hasonló című gúny-drámájának ismertetése.)

268. Ἡράκλειος Κλέωνος Παγκαβῆ ἑλληνικὸν δοῦμα. Μετὰ γλωσσικῶν σημειώσεων. Ἀπηγγέλθη ἐν τῇ συνεδριάσει τῆς οὐγγρικῆς ἀκαδημίας τῇ 22 Μαρτίου 1886. Ἰστία, 586. (*Az előző évben megjelent hasonló című magyar értekezésével azonos tartalmú.*)

269. Πρὸς τὸν ἐξοχώτατον πρωθυπουργὸν τῆς Ἑλλάδος, Χαρίλαον Τρικούπη, Νέα Ἡμέρα, 634.

270. Ὁ ἐγγεληνὸς ἐργάτης ὑποδηματοποιῶν ἢ τὸ ἀπόλυτον ὑπόδημα. Νέα Ἡμέρα, 671. (*A fentemlített magyar czikkkel azonos tartalmú.*)

271. Οὐγγρική ἐκθεσις περὶ νεοελληνικῶν συγγραμμάτων. Νέα Ἡμέρα, 677. (*Újhellén munkákról szóló magyar ismertetésének kivonata.*)

272. Τῷ κυρίῳ Ἀγγέλῳ Καπύττῃ πρώτῳ γυμνασιούχῳ εἰς Τρίπολιν τῆς Ἑλλάδος. Ἀρχαΐα, 978.

1888.

273. Három francia hellenista (*Egger, Miller, d'Eichthal*) és a volupük. Ért. a nyelv- és széptud. köréből, 14. Kiadja a M. T. Akadémia.

274. Homér Odysseája. Görögből fordította folyó beszédben . . . Hatodik és utolsó füzet. Budapest. Kiadja Lampel Róbert.

275. Herodot történetének kilencz könyve. Görögből fordította . . . Harmadik füzet. Budapest. Kiadja Lampel Róbert.

276. Demosthenes beszéde a Békéről hellén magyarázattal. Közoktatás, 8. (*Th. Ikonomidisz munkájának ismertetése.*)

277. A görög szók helyesírása. Közoktatás, 19. (*Várkonyi Endre ellenében védi a latinos írásmódot.*)

278. Ismét a görög szók helyesírásáról. Közoktatás, 23. (*Viszoncálás Várkonyi Endre válaszára.*)

279. Római és nápolyi utam. Egyetértés, 29, 31. (*Két közlemény, a Budapesti Népkövelő Egyletben 1888. januárius 12-én tartott felolvasás.*)

280. Egy görög uti naplóból. Egyetértés, 96. (*Livathinópulosz munkájának ismertetése.*)

281. A hellének és a világnyelv. Egyetértés, 286. (*Boltz, Hellenisch die allgemeine Gelehrtensprache der Zukunft* című munkájának ismertetése.)

282. Görögországi utam. Egyetértés, 309, 310, 322, 327, 332. (*Öt közlemény.*)

283. Ἡ ὁδοποιρία μου εἰς Ῥώμην καὶ Νεάπολιν. Ἀπηγγέλη ἐν τῷ Βουδαπεσταίῳ Συλλόγῳ τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ λαοῦ. τῇ ¹²/₂₄ Ἰανουαρίου. Νέα Ἡμέρα, 686. (Hasonló című magyar felolvasásának görög fordítása.)

284. A görög király albumába. Ἑστία. (Görögül.)

285. Σχολεῖα ἐν Ὀδύγγοις. Παρουσός. (Görög előadás az athe-naei Parnaszosz nevű társaság 1888. november 23-án tartott ülésén.)

286. Συνάφτια Ἑλλήνων καὶ Οὐγγρων. Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος, 18, παράρτημ. (A nevezett, Konstantinápolyban megjelenő folyóirat illető száma a török kormány akadékoskodása folytán csak 1890-ben adatott ki).

1889.

287. Homér Odysseája. Görögből fordította folyó beszédben ... Második füzet. Második kiadás. Budapest. Kiadja Lampel Róbert.

288. Herodot történetének kilencz könyve. Görögből fordította ... Negyedik füzet. Budapest. Kiadja Lampel Róbert.

289. A dalnok és a tánczosnő. Hellén mese Drossinis Györgytől. Fővárosi Lapok, 300. (Fordítás.)

1890.

290. Meine Erlebnisse in Athen. Budapest. Wien. Leipzig. Verlag von Wilhelm Lauffer.

291. Újabb hellén munkák és a hellén nyelvtanítás. Érték. a nyelv- és széptud. köréből, 15. Kiadja a M. T. Akadémia.

292. Komnénéi Alexius. Hellén dráma Pervánoglos Jánostól. Fővárosi Lapok, 31. (Ismertetés.)

293. Brassai Bácsinak. A mai hellén nyelv tárgyában. Budapesti Hirlap, 137.

294. Zwei philhellenische Damen. Pester Lloyd, 279.

295. Bergsteiger. Westungarischer Grenzbote, 6090.

296. Παρωτηγόρεις εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις ὑπὸ τοῦ Κ. Πολίτου ἐκδιδόμενον ἐγκυκλοπαιδικὸν λεξικόν. Νέα Ἡμέρα, 797.

1891.

297. Kisfaludy Károly »Mohácsa« görögül. Érték. a nyelv- és széptud. köréből. Kiadja a M. T. Akadémia.

298. Különvélemény a görög kiejtés tárgyában. Akadémiai Értesítő, 21. (Az új-görög kiejtés érdekében.)

299. Hellén irodalom és hellén nyelvtanítás. Egyet. Phil. Közl. 15.

300. A görög kiejtésről. Nemzet, 182.

301. Utazás Hollandiában. Budapesti Hirlap, 275.

302. Magyarok és oláhok. A *Καίροι* cz. athéni hírlap után. Budapesti Hírlap, 307.

303. Die Betonung des Hellenischen. *Ελλάς*, 3.

304. Die hellenische Aussprache in der Ungarischen Akademie. *Ελλάς*, 3. (*A fentemlített közlemény ismertetése.*)

305. *Μόχαις, Ἑλεγεία τοῦ οὔγγρου ποιητοῦ Καρόλου* Kisfaludy, μεταφρασθεῖσα ὑπὸ . . . *Ελλάς*, 3. (*Kisfaludy Mohácsának görög fordítása a magyar szöveg és a német fordítás mellékelésével.*)

306. *Βίος Καρόλου* Kisfaludy. *Ελλάς*, 3.

307. *Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐν Οὐγγαρίᾳ. Ἀρόπολις*, 3233.

1892.

308. Homér Iliasa. Görögből fordította folyó beszédben . . . Második füzet. Harmadik kiadás. Budapest. Kiadja Lampel Róbert.

309. Homér Iliasa. Görögből fordította folyó beszédben . . . Harmadik füzet. Második kiadás. Budapest. Kiadja Lampel Róbert.

310. Homér Odysseája. Görögből fordította folyó beszédben . . . Első füzet. Negyedik kiadás. Budapest. Kiadja Lampel Róbert.

311. Xenophonnak Cyrus hadjárata vagy Anabasisa. Görögből fordította. bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta . . . Első füzet. Negyedik kiadás. Budapest. Kiadja Lampel Róbert.

1893.

312. Chronologie und Topographie der griechischen Aussprache. Nach dem Zeugnisse der Inschriften. Leipzig. Verlag von Wilhelm Friedrich. (*Az új-görög kiejtés érdekében.*)

313. A pálmák árnyékában. Görögből Metaxas után. Fővárosi Lapok, 175.

314. Lipesei napok. Budapesti Hírlap, 214.

1894.

315. Homér Iliasa. Görögből fordította folyó beszédben . . . Negyedik füzet. Második kiadás. Budapest. Kiadja Lampel Róbert.

316. Homér Odysseája. Görögből fordította folyó beszédben . . . Harmadik füzet. Második kiadás. Budapest. Kiadja Lampel Róbert.

317. Új-görög munkák ismertetése. Érték. a nyelv- és széptud. köréből, 16. Kiadja a M. T. Akadémia.

318. A harcztudós Aeneas munkája az ostromlott városok védelméről. Katonai Lapok, 8.

1895.

319. Két új-görög nyelvtan magyarul (*a Horváth Györggyé és Pecz Vilmosé*) és a mai görög verstan. Érték. a nyelv- és széptud. köréből, 16. Kiadja a M. Tud. Akadémia.

320. Egy görög polgármester kinszenvédei. Anninosz Haralempisznak »Attikai napok« cz. görög munkájából. Magyar Hirlap, 270. (Fordítás.)

321. Die Klephtenpolitik im Pester Lloyd. Budapester Tagblatt. 30.

322. Zum Jahreswechsel. Deutsches Dichterheim, 2.

1896.

323. A Parthenon kijavítása. Akadémiai Értesítő, 81. (Ellenvélemény Ruszópulosznak e tárgyban írt munkájával szemben.)

324. A magyarok. Az Esztia című athéni hirlapból. Nemzet, 119.

Dolgozatok, melyeknek ideje nincs meghatározva.

325. Törvényjavaslat a magyar királyi egyetemről. (Irtá mint helyettes tanár 1846—1851 között.)

326. Nyílt levél a vak Hertelendyről (ki Homerus Iliasát nagyrészen lefordította). Télfy vegyes czikkei, 3. (A budapesti egyetemi könyvtárban.)

327. Rivista Comense. Manuale della Provincia di Como per l' anno 1854. Pesti Napló. Télfy vegyes czikkei, 15. (A budapesti egyetemi könyvtárban. Ismertetés.)

328. A görög archäologiai társaság Athénben. Magyar Posta. Télfy philologiai dolgozatai, 9. (A budapesti egyetemi könyvtárban. Ismertetés.)

329. Zur Gymnasialfrage. Télfy philologiai dolgozatai, 14. (A budapesti egyetemi könyvtárban. Általános tantervi elmefuttatás.)

VI.	Pompéry János l. tagról.	<i>Joannovics György</i> t. tagtól	—	kor.	20	fill.
VII.	Gyárfás István l. tagról.	<i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	—	>	20	>
VIII.	Kovács Pál lev. tagról.	<i>Vadnai Károly</i> r. tagtól	—	>	20	>
IX.	Ladányi Gedeon l. tagról.	<i>Szabó Károly</i> r. tagtól	—	>	20	>
X.	Korizmicz László t. tagról.	<i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	—	>	20	>

V. KÖTET.

I.	Fábián Gábor rendes tagról.	<i>Zichy Antal</i> t. tagtól	—	>	20	>
II.	Tanárky Gedeon lev. tagról.	<i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	—	>	80	>
III.	Dr. Zlamál Vilmos lev. tagról.	<i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	—	>	20	>
IV.	Fleischer Leberecht Henrik k. t.-ről.	<i>Goldziher Ign.</i> l. tagtól	—	>	60	>
V.	Hornyik János lev. tagról.	<i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	—	>	40	>
VI.	Reichard Henrik Vilmos k. tagról.	<i>Kanitz Ágost</i> lev. tagtól	—	>	40	>
VII.	Boissier Péter Edmund k. tagról.	<i>Haynald Lajos</i> t. tagtól	—	>	40	>
VIII.	Greguss Ágost rendes tagról.	<i>Bánóczy József</i> l. tagtól	—	>	40	>
IX.	Grote Artur külső tagról.	<i>Dr. Duka Tivadar</i> l. tagtól	—	>	20	>
X.	Rózsay József t. tagról.	<i>Dr. Batizfalvy Sámuel</i> l. tagtól	—	>	40	>

VI. KÖTET.

I.	Petzval Ottó r. tagról.	<i>Kondor Gusztáv</i> l. tagtól	—	>	20	>
II.	Ökröss Bálint lev. tagról.	<i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	—	>	40	>
III.	Hunfalvy János r. tagról.	<i>Keleti Károly</i> r. tagtól	—	>	60	>
IV.	Tóth Agoston lev. tagról.	<i>Hollán Ernő</i> t. tagtól	—	>	40	>
V.	Oppolzer Tivadar külső tagról.	<i>Konkoly Miklós</i> tiszt. tagtól	—	>	30	>
VI.	Paúr Iván lev. tagról.	<i>Hampel József</i> l. tagtól	—	>	50	>
VII.	Pauer János l. tagról.	<i>Dr. Czobor Béla</i> l. tagtól	1	>	20	>
VIII.	Heer Oszvald külső tagról.	<i>Klein Gyula</i> l. tagtól	—	>	80	>
IX.	Balogh Kálmán r. tagról.	<i>Hőgyes Endre</i> r. tagtól	1	>	20	>
X.	Pott Frigyes Ágoston k. tagról.	<i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól	—	>	40	>
XI.	Danielik János t. tagról.	<i>Szvorényi József</i> t. tagtól	—	>	60	>
XII.	Apáthy István r. tagról.	<i>Matlekovics Sándor</i> l. tagtól	—	>	60	>
XIII.	Rómer F. Flóris r. tagról.	<i>Hámpel J.</i> l. tagtól	1	>	20	>
XIV.	Zsigmondy Vilmos l. tagról.	<i>Péchy Antal</i> l. tagtól	—	>	50	>
XV.	Rónay János Jácint r. tagról.	<i>Pór Antal</i> l. tagtól	—	>	60	>

VII. KÖTET.

I.	Pesty Frigyes r. tagról.	<i>Ortvay Tivadar</i> l. tagtól	—	>	80	>
II.	Goróvé István t. tagról.	<i>György Endre</i> l. tagtól	—	>	40	>
III.	Beöthy Leó l. tagról.	<i>György Endre</i> l. tagtól	—	>	40	>
IV.	Jendrássik Jenő r. tagról.	<i>Klug Nándor</i> l. tagtól	—	>	60	>
V.	Rádsza Rádzsendralála Mitra k. t.-ről.	<i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	—	>	80	>
VI.	Kacskovics Lajos l. tagról.	<i>Nagy Iván</i> r. tagtól	—	>	20	>
VII.	Ballagi Mór r. tagról.	<i>Imre Sándor</i> r. tagtól	1	>	—	>
VIII.	Lenhossék József r. tagról.	<i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	—	>	90	>
IX.	Haán Lajos l. tagról.	<i>Zsilinszky Mihály</i> l. tagtól	—	>	60	>
X.	Keleti Károly r. tagról.	<i>Jekelfalussy József</i> l. tagtól	—	>	60	>

VIII. KÖTET.

I. Szücs István lev. tagról. <i>Ballagi Géza</i> l. tagtól	—	kor. 60 fl.
II. Renan mint orientalista. <i>Goldziher Ignác</i> r. tagtól	2	> — >
III. Pančić József külső tagról. <i>Kanitz Ágost</i> l. tagtól	—	> 80 >
IV. Báró Kemény Gábor t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	—	> 60 >
V. Wenzel Gusztáv r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól	1	> 50 >
VI. Sir Richard Owen k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> t. tagtól	1	> — >
VII. Vajkay Károly l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	—	> 60 >
VIII. Grünwald Béla l. tagról. <i>Láng Lajos</i> r. tagtól	—	> 60 >
IX. Deák Farkas r. tagról. <i>Bárá Radvánszky Béla</i> t. tagtól	—	> 30 >
X. Szabó Károly r. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	—	> 30 >
XI. Markusovszky Lajos t. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	—	> 60 >
XII. Roscher Vilmos k. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	1	> 50 >

IX. KÖTET.

I. Cantù Caesar k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól	—	> 60 >
II. Dankó József lev. tagról. <i>Pór Antal</i> r. tagtól	—	> 60 >
III. Nagy Imre r. tagról. <i>Fejérpataky László</i> r. tagtól	—	> 50 >
IV. Ludwig K. F. V. k. tagról. <i>Klug Nándor</i> r. tagtól	—	> 60 >
V. Kronecker Lipót k. tagról. <i>Rados Gusztáv</i> l. tagtól	—	> 30 >
VI. Margó Tivadar t. tagról. <i>Entz Géza</i> r. tagtól	—	> 60 >
VII. Gneist Rudolf k. tagról. <i>Concha Győző</i> l. tagtól	—	> 80 >
VIII. Du Bois-Reymond E. k. tagról. <i>Thanhoffer L.</i> r. tagtól	—	> 60 >
IX. Xántus János l. tagról. <i>Mocsáry Sándor</i> l. tagtól	—	> 60 >
X. Hazslinszky Frigyes r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S.</i> l. tagtól	—	> 80 >
XI. Finály Henrik l. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól	1	> 20 >
XII. Török József és Antal Géza tagokról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	—	> 60 >

X. KÖTET.

I. Spencer Wells k. tagról. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	—	> 30 >
II. Szathmáry György l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> r. tagtól	—	> 60 >
III. Gladstone W. E. k. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	—	> 60 >
IV. Ábel Jenő l. tagról. <i>Hegedüs István</i> l. tagtól	—	> 60 >
V. Horvát Boldizsár t. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	1	> — >
VI. Nagy Iván r. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól	—	> 40 >
VII. Mihalkovics Géza r. tagról. <i>Thanhoffer Lajos</i> r. tagtól	—	> 50 >
VIII. Pasteur Lajos k. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	1	> — >
IX. Capasso Bertalan k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól	—	> 30 >
X. Jurányi Lajos r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz Sándor</i> l. tagtól	1	> — >
XI. Bunsen Róbert k. tagról. <i>Than Károly</i> r. tagtól	1	> — >
XII. Gr. Andrassy Manó l. tagról. <i>Br. Radvánszky Béla</i> t. tagtól	—	> 30 >

XI. KÖTET.

I. Domanovszky Endre l. tagról. <i>Alexander Bernát</i> l. tagtól	—	> 30 >
II. Hauer Ferencz k. tagról. <i>Böckh János</i> l. tagtól	1	> 20 >

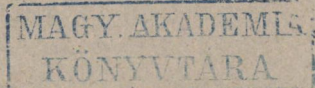
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XI. KÖTET. — 4. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
SZILÁGYI SÁNDOR

RENDES TAG FELETT.

FRAKNÓI VILMOS

RENDES TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1901. november 26-án tartott összes ülésén.)

Ára 2 korona.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1902.

EMLÉKBESZÉDEK

A M. T. AKADÉMIA ELHÚNYT TAGJAIRÓL.

I. KÖTET.

I. Korponay János 1. t.-ról. <i>Kápolnai Pauer István</i> 1. tagtól	—	kor. 20	fill.
II. Suhayda János lev. tagról. Dr. <i>Konek Sándor</i> r. tagtól ...	—	» 20	»
III. Morócz István lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	—	» 20	»
IV. Révész Imre 1. tagról. <i>Ballagi Mór</i> r. tagtól	—	» 40	»
V. Broca Pál külső tagról. <i>Lenhossék József</i> r. tagtól	—	» 60	»
VI. Asbóth Lajos lev. tagról. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	—	» 20	»
VII. Ami Boué külső tagról. Dr. <i>Szabó József</i> r. tagtól	—	» 20	»
VIII. Fabritius Károly lev. tagról. <i>Kozma Ferenc</i> lev. tagtól ...	—	» 80	»
IX. Jerney János emlékezete. <i>Gyárfás István</i> lev. tagtól	—	» 40	»
X. Mihályi Károly lev. tagról. <i>Domanovszky Endre</i> lev. tagtól	—	» 20	»

II. KÖTET.

I. Molnár Aladár levelező tagról. <i>Tanárky Gedeon</i> l. tagtól	—	»	40	»
II. Árkosi Benkő Dániel lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	—	»	20	»
III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. <i>Szécsen Antal</i> t. tagtól	—	»	20	»
IV. Charles Róbert Darwin k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> r. tagtól	—	»	80	»
V. Wöhler Frigyes k. tagról. <i>Nendtvich Károly</i> l. tagtól	—	»	20	»
VI. Érkövy Adolf l. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> l. tagtól	—	»	20	»
VII. Zsivora György l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> rendes tagtól	—	»	40	»
VIII. Fenzl Ede k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> igazg. és t. tagtól	—	»	60	»
IX. Sainte-Claire Deville Henrik k. t.-ről. <i>Than Károly</i> r. tagtól	—	»	60	»
X. Mignet Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. tagtól ...	—	»	20	»

III. KÖTET.

I. Tarczy Lajos rendes tagról.	<i>Török József</i> r. tagtól	— » 20 »
II. Thiers Lajos Adolf k. tagról.	<i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	— » 20 »
III. Lönnrot I. k. tagról.	<i>Hunfalvy Pál</i> r. tagtól	— » 40 »
IV. Baintner János l. tagról.	<i>Apáthy István</i> r. tagtól	— » 20 »
V. Guizot Ferencz k. tagról.	<i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	— » 20 »
VI. Horváth Cyrill tiszt. tagról.	<i>Dr. Pauer Imre</i> tiszt. tagtól	— » 20 »
VII. Davis József Bernát k. tagról.	<i>Lenhossek József</i> rendes tagtól	— » 40 »
VIII. Vandrák A. lev. tagról.	<i>Vécsey Tamás</i> lev. tagtól	— » 40 »
IX. Konek Sándor r. tagról.	<i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	— » 20 »
X. Kruesz Krizosztom t. tagról.	<i>Hollósy Jusztinián</i> lev. tagtól	— » 40 »

IV. KÖTET.

I. Zsoldos Ign. r. tagról.	Tóth Lőrincz r. tagtól	—	>	60	>
II. Benfey Tivadar k. tagról.	Budenz József r. tagtól	—	>	20	>
III. Frankenburg Adolf l. tagról.	Vadnai Károly l. tagtól	—	>	40	>
IV. Tárkányi Béla József t. tagról.	Szvorényi József t. tagtól	—	>	60	>
V. Dr. Henle Jakab k. tagról.	Dr. Mihalkovics Géza r. tagtól	—	>	20	>

SZILÁGYI SÁNDOR EMLÉKEZETE.

1827—1899.

FRAKNÓI VILMOS rendes tagtól.

(Olvastatott a Magyar Tud. Akadémia 1901. november 26-iki összes ülésében.)

Nem egyedül az Akadémia parancsának hódolok, mikor ma ezt a helyet elfoglalom, hogy felejthetetlen társunk, Szilágyi Sándor emlékét ünnepelem. Kötelezettségnek teszek eleget, melyet övele szemben sajtóságos körülmények között kellett elvállalnom.

Még a hetvenes évek közepetáján történt, hogy heves tüdőlob a sír szélére vitte Szilágyit. Barátai sorában én is megjelentem ágyánál. Biztató szavaimra csüggedve válaszolt, egyszersmind azzal a felszólítással lepett meg: ígérjem, hogy az Akadémiában az emlékbeszédet én tartom fölötte.

Nehéz helyzetbe hozott. Ha az ígéretet habozás nélkül megteszem, készségemben halálsejtelmei igazolását láthatja. Ha megtenni vonakodom, magatartásomat olyan motivumoknak tulajdoníthatja, melyek kínosan érinthetik.

Az a szándék, hogy mindkét irányban megnyugtassam, azt hiszem, szerencsés gondolatot sugalmazott. Ohajtásának teljesítését ahhoz a föltételhez kötöttem, hogy, ha túlél engem, ő tartja meg fölöttem az emlékbeszédet.

Derült mosolylyal ajkain, hálás kézszorítással járult ehhez az egységhez, melyet egy századnegyed folyamán ismételtlen megújítani kívánt.

Isten akarata volt, hogy ő távozzék előbb a földi életből.

Jól tudom, nem dicsőítő beszédet várt tőlem az ő őszinte szerénysége, sem apologiát az ő tiszta lelkiismerete. Feladatul nem akarhatott nekem egyebet kitűzni, mint a történetírás terén kifejtett munkásságának igazságos, tárgyilagos méltatását.

Úgy látszik, szellemi fejlődésünk és pályánk útjainak elágazásainál fogva, nagyobb értéket tulajdonított annak a dísz nélküli borostyánágnak, a mit az én kegyeletem tehet sírjára, mint az ékesszólás virágainak, melyekből akár az ifjúkori küzdelmek részeseinek barátsága, akár az aggkorában őt környező tanítványok hálája szívesen font volna újabb díszes koszorút emlékére.

I.

Szilágyi Sándor nem tartozott a szerencse azon kedvenceihez, kik nyilvános pályájuknak mindjárt küszöbén fölismerik valódi hivatásukat és betöltésére szentelhetik egész életüket, összes erejüket.

Ezt a hivatást számára kijelölni látszottak családi hagyományok. Nagyatya és atyja, a két Szilágyi Ferencz, tanárok és történetírók voltak.

Tőlök csakugyan örökölte ő a folytonos tanulás, különösen a történeti mult alapos megismerésének vágyát, egyszersmind azt az uralkodó ösztönt is, mely a szerzett ismereteknek másokkal közlésére ellenállhatatlan hatalommal késztet.

De megvolt benne ifjúkorától kezdve és elkísérte sírjáig az érdeklődés a közélet actualis kérdései, a nap eseményei iránt; a munkában való páratlan kitartással egyesült nála a léleknek az a nyugtalansága, mely nem enged egy tárgynál hosszasan időzni, és nem várva be míg a kitűzött cél el van érve, már egy másik felé irányítja a törekvést. Minden hatás előtt megnyíló, új gondolatok felkarolására mindig készen álló szelleme nem keresetett kielégítést a tanári pályán, mely egyforma munkásságban,

aprólékos pontosság, végtelen türelem és kicsiny nehézségekkel való folytonos küzdelem árán, néma sikerekkel jutalmaz.

Temperamentumával sem fért meg a külső fellépés dignitása, az a merev, feszes magatartás, a mit az ő környezetében a tanártól megkövetelt a közvélemény. Egyéniségében lappangott valami abból a mit kevésbé szabatos, de ma mindenkitől megértett kifejezéssel bohème-hajlamlak neveznek, a mely a munkás élet folyamán megneemesült utóhatásaiban a feszélyezetlen szeretetreméltóság báját adta meg modorának.

A ki ő rá alkalmazni akarná azt a divatos módszert, mely a jellemek alakulásának rejtélyéhez az átöröklés elméletében megtalálhatni véli a kulcsot; keresné azon elemek befolyását, a melyeket a francia nagyanya vére az erdélyi őskével egybevegyülve származtatott át az unokára; és talán megállapodnék annál a pikáns körülménynél, hogy ez a nagyanya a Fouquier családi nevet viselte, a mely a francia forradalom legvéresebb napjaiban lett híressé.

Szilágyi Sándor jogi tanulmányokat végezett és 1845-ben az államhivatalnoki pályára lépett. De sem munkakörének köznapi teendői, sem az azokkal kapcsolatos jogi kérdések nem érdekelték őt. A költészet varázsképei töltötték be lelkét. Novellákat írt, a külföldi irodalmak műveinek fordításához fogott. Első irodalmi terméke, mely 1845-ben napvilágot látott, Gutzkow »Czopf és Kard« című magyarra fordított drámája, mely I. Frigyes Vilmos porosz király udvaránál játszik, és politikai vonatkozásaival vonta magára az ő figyelmét.

Az 1848-ik év tavaszán a szabadság eszméinek diadalmasan előnyomuló árai magukkal sodorták Szilágyit is, ki ekkor a mozgalom céljainak és jelentőségének ismertetésére kis könyvet (»A bécsi, pesti, kolozsvári forradalom« czímmel) adott ki, melynek lapjai az új vívmányokért rajongó lelkesedést, nemzet-megújító erejökben szilárd hitet sugároznak ki.

Ugyanakkor egyik politikai lap munkatársa lett. Azon tulajdonságok közül, a melyeket a napi sajtó követel mun-

kásaitól, egyet sem nélkülözött. Könnyen kezelte a tollat, gyors volt a felfogásban, bátor véleménye nyilvánításában. Az a vonzó erő, melyet a journalista foglalkozás élete végeig gyakorolt rá, pályája kezdetén olyan helyzetbe vitte, a mely végzetessé válhatott volna, szerencsére következmények nélkül átvonuló epizód maradt életében.

Az 1849-ik esztendő első napjaiban Budapesten a »Pesti Hírlap« szerkesztőségében dolgozott. A császári hadak bevonulásakor nem menekült; Jókai helyére lépve, átvette a lap szerkesztését. A huszonegyesztendősi ifjú félelem nélkül vetette magát a Scylla és Charibdis örvényei közé.

A hatalom tetteinek bírálatától tartózkodnia, a függetlenségi harc eseményeiről hallgatnia kellett; de minden alkalmat megragadott, hogy elveit és érzelmeit kifejezésre juttassa.

Saját neve alatt közlött egyik cikkében, a kremsieri országgyűlésnek a népfenség elvével összefüggő tárgyalásairól szólván, hirdeti, hogy »az uralkodó joga történelmi alapon, a nép szeretetén nyugszik, ezen kell nyugodnia, ez a bázisa, ez a palládiuma.«

Néhány nappal utóbb a sajtószabadságról írt cikkét olyan nyilatkozattal zárja be, a melynek bátorsága és nemes formája egyaránt figyelemre méltó. »A magyar — úgymond — csak élével veszti el nemzetiségét. Mi részünkről nem képzelünk rosszakaratot, mely azt elvenni akarná, sem erőt, mely azt elvenni tudná.«

Ilyenképen szerkesztői pályája nem nyulhatott hosszúra. Még az első hónap sem telt le, mikor a katonai főparancsnokság a lap kiadását betiltotta.

A világozi katasztrófa után, az országra boruló halálcsend közepett, Szilágyi Sándor tolla volt a legelső, a mely a függetlenségi harc titáni erőfeszítéseinek elbeszélésében, kiemelkedő alakjainak jellemrajzaiban a nemzetet a megaláztatás érzésétől felszabadító, a csüggedésből felrázó, önbizalmat ébresztő olvasmányokkal ellátni megkísérlé.

Még az 1849-ik év őszén, közvetlenül az aradi kivég-

zések lesújtó hatása alatt, írta meg »A magyar forradalom napjai 1849. július elseje után.«

Azt hitte, hogy a néhány hét előtt történeteknek pártatlan történetírójává lehet. »Higgadtan fogtam a dolgozathoz — úgymond — mintha századok előtt történetekről szólnék.« A pártatlanságot abban kereste, hogy mindenkit elítélt. Görgey áruló, Kossuth »táblabíró«. Nézete szerint egyik sem volt forradalmi ember; mert »egyiknek sem volt elegendő bátorsága túladni a másikon... azt, a ki útjában állott a Grève-térre (azaz a nyaktiló alá) küldeni«. Mindkettőnek bukásában »Isten kezét, Isten büntetését« ismeri föl.

A reactio rémuralmának napjaiban álmélkodva olvasták a franczia forradalmi rémuralom doctrináinak dicsőítését, a függetlenségi küzdelem meghiúsulásának illeten magyarázatát. Egy hónap alatt a könyv összes példányai elfogytak, s már 1849 december közepén második kiadása bocsáttatott forgalomba.

Hasonló kedvező fogadtatásra talált, s szintén rövid idő alatt két kiadást ért »A magyar forradalom férfiai« című nagyobb munkája, mely jellemrajzokat tartalmaz.

Az államférfiak sorában hódolattal hajol meg Széchenyi előtt, kinek politikáját az események által igazolva látja. Deák Ferenczben »a legjobb magyar diplomatát, a legjobb magyar politikust« ismeri föl.

Szigorú kritikát gyakorol a magyar sereg vezérei fölött. Mészáros »jó hadvezér, de mint strategista a lőport nem találta föl«. Vetter »jó strategista, de midőn a dolog kivitelre került, ő ott semmit sem ért«. Dembinsky »jó tábor-kari főnök, de egyéb semmi«. Perczel »jó hazafi lehetett, de tábornoknak, fényes, eredménydús csatái daczára, gyenge volt«.

Elismeréssel adózik Bem, Kis Ernő és Anlich emlékének. Hannibállal, Ney és Masséna maréchalokkal hasonlítja őket össze. Különösen Bem tábornokról rajongó tisztelettel szól. »Tettei — úgymond — csodák, a milyeneket csak tündérregékben olvashatni.« Két külön munkácskát is szentelt neki, még ugyanazon esztendőben: »Bem és az

erdélyi hadjárat», »Közlemények Erdély Bem előtti és alatti életéből.

A kritikus szerepét folytatta »Görgei és fegyverletétele« című kiadványában, melyben a dictatort bűnösnek azért nyilvánítja, mert a fegyverletételre nem korábban határozta el magát, akkor »midőn volt még menteni való«.

Majd Kossuth ellen fordul a »Magyar forradalmi adattár« első és egyetlen kötetében, mely a kormányzónak Widdinből az angol és franciaországi politikai ágensekhez intézett nevezetes emlékiratát közli. A hozzá csatolt jegyzetekben úgy nyilatkozik, hogy Kossuth árulónak bélyegezve Görgeyt a saját »gyengeségének« következményeiért nem háríthatja el a felelősséget. Egyébiránt constatálja, hogy azok, a kik a magyar forradalmat megindították, nem voltak igazi »forradalmi emberek« s alig volt egy is közöttök, a ki »buzgalomnál egyebet tudott volna kifejteni«.

Mindazáltal Kossuth szónoki hatalmának csodálója volt, s Karadfi álnév alatt Rátkaival, — a mely álnév kultúrái közéletünk egyik tisztelt alakjának Ráth Györgynek személyét fődözte — »Kossuth parlamenti élete« megismertetésére vállalkozott. Szándékuk volt egymás után külön kötetekben az országgyűlési követ, a pénzügyminiszter és az országkormányzó beszédeit tárgyak szerint csoportosítva közzétenni. Csak az első kötet jelenhetett meg, mely az 1847/8-iki országgyűlésen elmondott beszédeket, rövid, tárgylagos bevezetésekkel, tartalmazta.

Politikai természetű nyolcz kiadványa mellett az 1850-iki évi irodalmi munkásságának termékeihez tartozik négy könyve, melyek rajzokban, elbeszélésekben, adomákban hirdették a forradalom dicsőségét:

»Tollrajzok az 1848/9-iki magyar hadakból.«

»Magyar nők forradalmi életéből.«

»Egy szemüveg naplója a forradalom előtti, alatti és utáni időkből.« (Névtelenül.)

»Honvéd- és huszárélet adomákban.« (Karadfi álnév alatt.)

Ezen nagyarányú, talán páratlanul álló termékenység mellett, Szilágyi azon volt, hogy működési tért nyisson

másoknak is; első sorban az irodalom azon kiváló munkáinak, kiket a körülmények tétlenségre kárhoztattak. Folyóirat kiadásának tervét pendítette meg és csodálatos gyorsasággal valósította. Ezen folyóiratnak is azt jelölte ki főadatúl, hogy kizárólag a forradalom eseményeit tárgyalja versben, novellában, történeti rajzban. Ezt nyíltan hirdette a cím: »Magyar Emléklapok 1848—9« és az első füzet élén megjelent, 1850. ápril 9-ikén keltezett, program: »Nekünk, kik megmaradtunk — írja — kötelességünk feledtetni a hazával a közelmúltak miatti veszteséget, ápolóivá, őreivé lennünk nemzeti létünk egyetlen palládiumának, édes hazai nyelvünknek.... Összekötő kapcsot teremteni a közelmúlt napok gyászemléke és derűsbb jövőnk reménye között.« Arra utal, hogy »az erőben, számban, pártfogásban gazdag, hatalmas, nagyjövőjű német és szláv elemek közé lökve, a parányi, idegen, rokontalan nemzet fönmaradása biztosítékát csak önmagában leli föl. Ezért kell mindnyájunknak egyesült erőnkkel munkálni.«

Arany, Csengeri, Garai, Gyulai, Jókai, Kemény följajánlották neki közreműködésüket és ellátták nagyértékű közleményekkel, melyek mind a forradalom apotheosisát képezték.

Az első hat füzet akadály nélkül látott napvilágot. A július első napján megjelent hetedik elkoboztatott a rendőrség által, a mi maga után vont a folyóirat betiltását.

De néhány nap múlva más, ártatlanul hangzó címmel mint »Magyar írók füzetek« Szilágyi újból megindította. S mikor ezeket ugyanazon sors érte, még egy harmadik kísérletet tett a »Pesti röpívekkel«, melyeknek próbaszámában a maga és munkatársai azon elhatározását hirdette, hogy csüggedés nélkül haladnak tovább kitűzött céljuk felé. »A nemzet élni akar — így szólal meg a szerkesztő — s az hív föl bennünket munkára; imádott nemzetiségünk megtermé az akaratot lelkünkbe... Pályánkról nem rettent vissza akadály és gát, bármely oldalról jöjjön az... Meg kell mutatnunk, hogy habár megbénult a karunk; a szív, a lélek mint arabskő megedzve s erősödve hatott át a tisztító tüzen;... hogy tetterőnkéből is birunk

reményt sarjasztani jövőnk iránt... Nyelvünk, irodalmunk oly kincsek, melyekkel... az elveszett fényt visszaszerezhetni. Varázsszer, melylyel a nemzetet, habár meghalt volna is, új életre lehet támasztani. De nemzetünk nem halt meg, a csapás csak elszédíté... Jövőnk, mely előbb tán csak a harc mennydörgéseiben nyilatkozott, most ihletett lantokról fog zengeni.»

Ezen folyóirat élete szintén rövid volt. A december 15-iki füzet lefoglaltatott. S így kilencz hónap alatt negyedik vállalata sírba szállott.

Új kísérletet többé nem kockáztathatott. Leleményes szelleme akkor szépirodalmi albumokkal kívánta pótolni a folyóirat hiányát.

Az 1851-ik év folyamán kiadta a »Magyar írók albumát« és a »Nagyenyedi albumot,« első rangú írók tollából származó gazdag tartalommal. De a mikor a következő évben sajtó alá bocsátá a »Nagyenyedi album« második évfolyamát s ebbe Rákóczi Ferencz 1705-ik évi szécsényi országgyűlésének végzéseit fölvette, ezzel a rendőrség lefoglaló és büntetető végzését provocálta.

Eszerint Szilágyi három éven keresztül lázas munka és izgalmas küzdelem közepett élte napjait. Ő maga később, 1875-ben »Rajzok a forradalom utáni napokból« című könyvében kimerítően írja meg a császári hatóságokkal való érintkezéseinek érdekes történetét, s közli a dicsérő oklevelekké vált megrovó és fenyítő rendeleteket s a melyeknek egyike különösen szemére veti »szentelenségét (Unverschämtheit), melylyel a vett parancsok ellen folytonosan vétetni merészel.« De ezen részleteknél, a melyek Szilágyi Sándor életírójára nézve értékesek lehetnek, nem időzhetem; mert nekem az ő írói egyénisége kifejlődésének föltüntetésére kell szorítkoznom.

Igy tehát csak azt kívánom jelezni, hogy küzdelmeiben izmosodtak meg azok a jellemvonások, a melyet élte végéig kísérik és az általa más téren elért eredmények tényezőivé válnak: úgymint a kezdeményezésnek merészséggel határos bátorsága, — a képesség nagy feladatok megoldásának munkájába hivatott erőket egyésíteni, — a szí-

vós kitartás, mely akadályoktól vissza nem riad, nehézségekkel szembeáll; végre a határozottság véleményeinek, meggyőződésének nyilvánításában, a nélkül, hogy akár a hatalom, akár a népszerűség kedvezéseinek megszerzésére gondolna.

II.

Küzdelmeinek, melyeket a hatalom közegeivel folytatott, következménye volt, hogy távoznia kellett a fővárosból. A viszonyok kényszerűsége a tanári pályára vezette, a melyet azonnal elhagyott, mihelyt más működési kör nyílt meg előtte. De erre tizenöt esztendeig kellett várakoznia, a melyből egyet a kecskeméti, tizennégyet a nagykőrösi lyceumnál töltött.

Nemcsak külső életkörülményeiben, hanem írói egyéniségének fejlődésében is lényeges fordulat állott be, majdnem olyan mélyreható, mint a világfié, kit a fényűzés öléből, a szórakozások zajából valamely katasztrófa szigorú zárdá néma falai közé űz.

Szilágyi búcsút vett attól a munkásságtól, mely gyorsan hírt, népszerűséget szerzett neki és a hatalommal való nem veszély nélküli mérkőzés emótióival is gyönyörködtette.

Szerencsés temperamentuma és önzetlen jelleme megkönnyítette neki ezt a lépést. Utógondolat nélkül lemondott arról az ambícióról, hogy a nemzeti közszellem vezetői között foglaljon helyet. Belátta, hogy az előőrsök csatározásaiban véghezvitt bravour-tettek nem jogcímek seregek vezérletére.

Egyébiránt az ötvenes években az iskola a nemzeti politikának még sokkal jelentékenyebb tényezője volt mint ma; mert a nemzeti eszmények cultusának végső menhelyéül szolgált. A történetírás mindenkor tisztelettel fog megemlékezni arról a hűségről, melylyel katolikus papok és protestáns tanárok egyaránt az ifjú lelkekben a hazaszeretet lángját éleszeni igyekeztek.

Szilágyi a tanszéket elfoglalva, a tollat nem ejtette ki kezéből. Írni és nyomtatni életföltétel volt rá nézve. Történetíró lett.

A mikor arra szánta el magát, hogy a letűnt századok földerítését tűzi ki életcélul, ennek elérésére határozott úti terv nélkül indult meg.

Ebben a fogvatkozásban osztoztunk vele mindnyájan, kik mint autodidakták léptünk a történetírás mezejére. Mesterek útmutatása, kellő előkészület hiányában a tudomány állása iránt kellően tájékozva, erőink megítélésére képesek nem lehettünk.

Így tehát föladatunk megválasztásában a véletlen esélyei: kezünkbe akadt új források, kitűzött pályakérdések, szerkesztőktől kapott felszólítások, ünnepi alkalmak voltak mérvadók. Ebből sokféle hátrányok keletkeztek. Gyakran olyanra vállalkoztunk ami erőnket meghaladta, vagy olyan munkát végeztünk, a mire kár volt időt pazarolni. E mellett a legtöbbször az át nem hidalt átmenet egyik korszakról a másikra, a legeltérőbb tárgyakkal való foglalkozás, mondhatnám: kapkodás, megbénította munkaerőnket.

A történeti semináriumok, a melyek ma a főiskolák mellett működnek, a történetírói pálya hivatott jelöltjeit ezentúl meg fogják óvni a tétovázó bolyongás erőfogyasztó esélyeitől.

Szilágyi Sándort lelkének legmélyebben gyökerező hajlamai szülőföldjének, Erdélynek, története felé irányították; de soká másfelé csábították a külső körülmények. Egyrésztől az iskolában érezhető szükség kielégítésére világtörténelmi tankönyvet írt; másrésztől nem volt képes ellensúlyozni azon hatásokat, a miket tanári működésének színhelye, a magyar alföld gyakorolt rá.

Hazánk ezen gazdag és legmagyarabb területén semmi sem beszél a középkori századok küzdelmeiről és munkájáról. Középkori templomai és zárdái, várai és urilakai, a bennök fölhalmozott tudományos és művészeti kincsekkel együtt elenyésztek. Ez a helyzet fokozott értéket kölcsönözött Szilágyi szemeiben azon történelmi emlékeknek, a melyek a török foglalás korából fönmaradtak, s más tekintetben is megragadták figyelmét.

A török hódoltság a régibb magyar történetírás számára valóságos terra incognita maradt, felfedezőre vára-

kozott. A Buda elfoglalásától a karloviczi békekötésig (1541—1699), százhatvan esztendőre terjedő kornak történetírói az ország egyik feléről, a mely a törököt uralta, teljesen megfélemltek, a minél fogva másik felének története is hézagos maradt. A hódoltságnak csak a békekötések által szabályozott magyar közjogi viszonyait ismerték; belső életet, vármegyei és községi állapotai, a török kormányzat viszonyai felől senki sem igyekezett tájékozást keresni és nyújtani. »Mintha — jegyzi meg Salamon Ferencz — éppen csak a török uralom története nem keltett volna bennünk érdeklődést; mintha borzalommal fordultunk volna el azon vastag homálytól, mely a hódoltságok viszonyait fődte, vagy azon szolgaságtól és nyomortól, melyet már e homálynál fogva is oly dicstelemnek képzelünk, hogy legjobbnak tartottuk a setét fátylat meg sem lebbenteni.«

Ezen fátyolt legelsőben Akadémiánk kísérle meg föl-lebbenteni. Már 1845-ben pályafeladatul tűzte ki »Magyarország török hatalom alatt volt részei földirati és polgári viszonyainak ismertetését.« A beérkezett egyetlen pályamunka jutalmat nyert, de kiadásra érdemesnek nem ítéltetett, nem is látott napvilágot. A föladat sikeres megoldásának előfeltétele nem volt meg, források nem álltak rendelkezésre.

Ezért az ötvenes évek elején az Akadémia megbízta a keleti nyelvekben jártassággal bíró alkönyvtárnokát, Repiczky Jánost, a hazánkat illető török történeti munkák és a hazai levéltárainkban található török oklevelek lefordításával.

Repiczky megbízatásában eljárván, fölkereste Nagy-Köröst. Az általa itt talált és lefordított levelek becses tartalma impulsust adott Szilágyinak, a török hódoltság idejéből az alföld levéltáraiban megmaradt magyar és latin nyelvű történeti emlékek összegyűjtésére. Körülményei miatt ezen munkát egyedül nem végezhetette. Miként előbb költöket és politikai írókat, most történetnyomozókat csoportosított maga körül. Lugossy Józsefhez, Szabó Károlyhoz, Szilágyi Istvánhoz fordult. Ezek az ő lelkes fölhívásának készséggel engedtek. Velök indította meg 1856-ban

a »Történeti emlékeket a magyar nép községi és magán-életéből.« Első kötetébe fölvette Balló Gergely XVIII. századbeli nagykőrösi bíró krónikáját, mely a XVII. és XVIII. századi népelet ismeretére előtte becseseknek látszó részleteket tartalmazott.

Már hét esztendővel közrebocsátása után jegyzé meg Salamon Ferencz, hogy ez a krónika »jelentéktelen adaléknak fog tetszeni a török uralkodás történetéhez, mint a szürkületi sugár jelentéktelen a nappalihoz képest; de a szürkületi sugár világosságot jelentett a merő homályban.«

Becsesebbek voltak a Repiczkytól lefordított török levelek, melyeket Szilágyi részint a Balló-féle krónikához csatolt függelék gyanánt, részint a nagykőrösi lyceum programjában adott ki.

Repiczky ekkor már nem élt többé. A megkezdett munka folytatását társunk, Szilády Áron vette át, s vele együtt kutatta át Szilágyi Czegléd, Dömsöd, Halas és Szeged levéltárait. Az egybegyűjtött anyagot az Akadémia adta ki 1863-ban »Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon« cím alatt, két kötetben. A magyar és török hatóságok levelezését pénzügyi iratok egészítik ki, melyek az adózási és közgazdasági állapotokat világosítják meg.

Majd még szélesebb körre terjesztették ki kutatásait. A török-magyar diplomacia irományait, királyok, erdélyi fejedelmek, magyar kormányférfiak, kapitányok levelezését a szultánokkal, basákkal gyűjtötték egybe és a »Török-magyarkori állam-okmánytár« hét kötetében (1868—1872) tették közzé.

Szilágyi ezen dús anyag értékesítésére is gondolt. S hogy a képesség nem hiányzott benne, arról tanúskodik egy felolvasása, melyet (1864.) a nagykőrösi olvasóköriben tartott: »Egy év egy hódoltsági város történetéből.« Mesteri rajz, a mely a részletekben való pontossággal az előadás érdekfeszítő élénkségét párosítja.

Az 1672 szent György napja reggelén a nagykőrösi városházára vezet minket, a hol megválasztatik a bíró, a kit a következő napokon kísérünk hivatalos működésében,

a mikor a város külső és belső gazdaságát megszemléli, felmegy Budára, hogy a török kincstartónak megvigye a város adóját, s bevásárolja azokat a czikkeket, melyeket a város boltja nem tart készletben, majd haza térve eleget tesz a magyar kormányzat, a váczai püspök és a haszonbérben tartott puszták birtokosai iránt a város tartozásának; intézi az igazgatás rendes ügyeit és kibontakozik felmerülő bonyodalmakból.

Szilágyi elbeszélése folyamán különösen kiemeli, hogy »noha a rabszolgaság megalázza, bűnre, hazugságra, tettesre tanítja a lelkeket, soha a bűnt jobban nem üldözték, az erkölcstelenséget szigorúbban nem büntették mint a török hódítás idején«; és tanulmányai eredménye gyanánt hirdeti, hogy magyar alföld lakossága »erkölcsi tisztaságát megőrizve, erejében megedzve, multjához, hazájához híven maradva várta a felszabadulás óráját, útjából elhárította az akadályokat, sietteté közeledését«.

Szilágyi nem folytatta a hódoltság történeti emlékének feldolgozását, mivel erre a feladatra barátja Salamon Ferencz nagy készséggel és éles kritikai elmével vállalkozott. Az általa egybegyűjtött diplomáciai anyagot mindazáltal ő maga is kellően értékesítette Erdély történetével foglalkozó műveiben, a melyek számukat és értéküket tekintve irodalmi munkásságának legjelentékenyebb eredményét alkotják.

III.

Mint Erdély történetírója szintén nem előre körvonalazott terv ösvényein haladott. Mindazáltal kiadványai, melyek egyenként és megjelenésök időrendbeli egymásutánkövetkezésében a szeszélyes véletlen szülötte gyanánt tűnnek föl, most már együttvéve összhangzó egészszé forrottak egybe, a melyben a hosszú, tevékeny életpályához méltó, hatalmas méretű alkotást tisztelhetünk.

Az alapot Erdély egész történetét tárgyaló munkája, továbbá XVI—XVIII. századbéli irodalmát ismertető tanulmányai, végre másfélszázados önálló állami léte folyamán tartott országgyűléseinek okirattára vetik meg.

Ezen alap fölött emelkednek egyes kiváló alakokat, fontos eseményeket, rövid időszakokat ismertető monografiai és forráskiadásai, melyeknek száma a százat meghaladja.

Ha Szilágyi, mikor az erdélyi történetírás útján megindult, mértföldjelzőt akart fellállítani, hogy pontosan meg lehessen határozni mennyire fog előrehaladni, azaz mennyivel fogja előbbre vinni Erdély múltjának ismeretét: ezt elérte »Erdélyország története« közrebocsátásával, 1866-ban.

Teljesen igénytelenül lépett föl ezzel a két kötetes munkával, a melyet a nagy közönségnek, főképen az ifjúságnak olvasókönyvül szánt. E mellett szemei előtt lebegett az a szándék is, hogy kiegészítse Magyarország történetének nagy kézikönyveit, melyek a múlt század ötvenes és hatvanas éveiben megjelentek, de Erdély történetére csak annyiban terjeszkednek ki, a mennyiben az Magyarországgal érintkezésben áll, minélfogva sem sajátos intézményeinek fejlődésével nem foglalkoznak, sem azt a hivatást, melyet Erdély a magyar nemzet életében betöltött, kellő világításba nem helyezik.

Ezen hiány pótlását tűzvén ki céljául, nem hibázatható az az eljárása, hogy könyvében háromszor annyi tért szentel a mohácsi vészre következő három századnak, mint a megelőző ötszáz évnek. Ugyanis azon idő alatt, míg Erdély és Magyarország ugyanazt a király uralta, történetök úgy szólván összeolvadt; később pedig mint két külön állam folytatták életüket, egyszersmid szüntelenül kölcsönösen lényegesen befolytak egymásnak sorsára.

Szilágyi azokról a sokoldalú politikai mozgalmakról és diplomáciai actiokról, a melyeknek Erdély az önálló fejedelmek uralkodása alatt színhelye vala, különösen arról a viszonyról, a melyben a portához állott, világos képet alkotott.

Munkáját méltán Szalayé és Horváth Mihályé mellé helyezhetjük, pedig neki nagyobb nehézségekkel kellett megküzdeni mint amazoknak; mert nem állottak előtte sem olyan összefoglaló nagy munkák, a milyeneket Pray és

Katona alkottak; sem olyan feldolgozások, milyeneket Engelnek és Feszlernek köszönhetünk.

Szilágyi Sándor könyvének értékét emeli az a körülmény, hogy kiadatlan történeti emlékeket, különösen XVII. századbeli politikai levelezéseket bőségesen használt föl.

A nyomtatott források alapos tanulmányozására már korábban nyílt alkalma, mikor »Erdély irodalomtörténete különös tekintettel történeti irodalmára« című tanulmányai sorozatát 1858 és 1860 között a Budapesti Szemle és az Új Magyar Múzeum füzetében közzétette.

Ezen munka megírására ösztönt adott Schuler-Libloy Frigyes erdélyi szász írónak magában véve jelentéktelen kis dolgozata, mely Erdély irodalomtörténetének vázlatát a legrégibb időkbeli a XVIII. század végéig foglalja magában, kiinduló pontja az a tétel, hogy az irodalom Erdélyben germán alapon fejlődött ki, s állandóan germán befolyás alatt állott.

Noha nem most első ízben hirdették a szász földről azt a tant, hogy Erdélybe a nyugati civilizációt a szászok hozták be, terjesztették és tartották fenn: Szilágyi Sándor a magyar alföldről felemelte tiltakozó szavát.

De helyes érzékétől vezérelve nem bocsátkozott polemikába. Az irányzatosan, egyúttal kritikátlanul összehalmozott részletek czáfolata helyett önmálló új munkát írt, mely az irodalomnak Erdélyben fejlődését, hanyatlását és újra emelkedését mutatja be, az egyes írók munkáiban és az ő összhatásukban.

Erdélyben három nemzet elkülönítve, össze nem keveredve élt egymás mellett; mindegyik külön intézmények védfala mögé vonta meg magát. Ezen állapot különböző erkölcsöket, szokásokat hajlamokat fejlesztett ki, a melyeknek az irodalomban is érvényesülniök kellett, mihelyt a XVI. században az egyetemes egyházi és klasszikai befolyás nivelláló hatalma csökkenni kezdett.

Ennek következtében Szilágyi, a mohácsi vészt megelőző kornak csak néhány lapot szentelvén, a XVI., XVII. és XVIII. századok keretében találta meg az alkalmas tért annak nyomozására, hogy az egyes irodalmi termékek

milyen mértékben viselik magukon írójuk származásának és nemzetiségének eltörölhetetlen bélyegét.

Nem riadott vissza attól a fáradságos munkától, a melylyel a theologiai irodalom tanulmányozása jár, a mire előtte magyar történetíró még nem vállalkozott. Az ő világos és szabatos ismertetései föltárják előttünk az egyes művek tartalmát, megismertetnek azzal a hatással, a mit azok a vallási mozgalmakra gyakoroltak, bepillantást engednek a közszellem alakulásának műhelyébe, megértetik velünk azt a szoros összefüggést, a miben az uralkodó vallási irányzatok a politikai és társadalmi élet eseményeivel állottak.

Különös előszeretettel irányozta figyelmét Szilágyi a történeti irodalomra, mely Erdélyben a XVI. század második felében nagy lendületet és sajátságos irányt vett; egyúttal mind az írók egyénisége, mind műveiknek az egykorú és közelmúlt eseményeket tárgyaló tartalma által a közéletre nagyobb hatást gyakorolt, mint Magyarországon és más országokban.

Nem szándékom azt állítani, hogy Szilágyi az irodalomtörténet új módszerének alkalmazásában elérte azt a színvonalat, a mit akkor már Sainte-Beuve vagy Planche műveiben csodálhattunk; az aesthetikai és lélektani analysisnek ő általok elért tökélyétől távol állott. De műve irodalmunkban haladást jelez.

Mig Erdély egyetemes történetét kézikönyv, szellemi életének fejlődését folyóirat szűk korlátai között kellett ismertetnie: a szerencse kedvezése lehetővé tette neki, hogy Erdély politikai életének legjelentékenyebb megnyilatkozásával, országgyűléseinek történetével olyan monumentális munkában foglalkozott, a melynek határait ő maga szabta meg.

Az Akadémia Történelmi Bizottsága a hetvenes évek elején, fölhasználván azt az előnyös helyzetet, melyet egyrésről az államtól nyert jelentékeny dotatio, másrésről az állami levéltárak megnyitása teremtett, elhatározá a mohácsi vész utáni időkben tartott országgyűlések emlékeinek kiadását két sorozatban, a melyeknek egyike a

magyar, másika az erdélyi országgyűléseket karolná föl. Az előbbinek szerkesztését énám, az utóbbiét Szilágyira bízta. Közösén állapítottuk meg a követendő irányelveket, az alkalmazandó módszert. Találkoztunk abban a felfogásban, hogy a szoros értelemben vett hivatalos irományokon kívül különös gondot kell fordítanunk a tárgyalások folyamát felderítő jelentések és levelezések felkutatására; továbbá, hogy a közzéteendő anyagnak földolgozásához történeti bevezetésekben meg kell tennünk az első lépést.

Egy időben fogtunk a munkához. De míg én már tizenegy esztendő múlva, a nyolczadik kötet közrebocsátása után, kifáradtam, más föladatokat által elvonattam, jeles utódom, Károlyi Árpád pedig csak három kötetet készült el, így tehát sorozatunk összesen 11 kötetet mutathat föl; Szilágyi Sándor következetes kitartással egyenletesen haladt előre, minden esztendőben egy-egy kötetet adott ki, és az elvállalt föladatokat szerencsésen megoldva, a huszonegyedik kötetben eljutott Erdély történetének azon pontjáig, a mikor I. Lipót magyar királynak meghódolt, és ezzel önálló állami élete véget ért.

Miután Erdélyben évenként rendszerint kétszer, rendkívüli körülmények között sűrűbben, sőt néha ötször, hivattak egybe a rendek, másfél száz esztendő alatt 542-re megy a megtartott országgyűlések száma. Így tehát egy kis állam parlamentáris történetének olyan gazdag anyagkészlete van közzétéve, a milyennel nagy államok sem dicsekedhetnek.

Ezen anyag kiválasztásában nem mindig tartotta meg szigorúan a kiszabott határokat; gyakran képtelen volt ellenállani a kísértésnek, hogy érdekes darabokat vegyen föl köteteibe vagy azokhoz függelék gyanánt csatoljon, a melyek az országgyűlésekkel csak igen laza összefüggésben állottak.

Történeti bevezetéseinek szerkesztésében azt a helyes eljárást követte, hogy az országgyűléseket beillesztette a köztörténet keretébe, a nélkül hogy ezt kelletén túl szélesbíteni igyekezett volna.

A munka gazdag tartalmának alapján Erdély parlamentáris életének jellemrajzát megírni könnyű feladattá vált, s ez a legkiválóbb politikai írók érdeklődésére méltó volna.

Területét, lakóinak számát tekintve jelentéktelen kis ország áll előttünk, mely két hatalmas birodalom közé beékelve, könnyen megszerezhető zsákmányul látszik kínálkozni; mely a fejedelemválasztás törvény és szokás által nem korlátozott szabadságának birtokában, folytonosan a polgárháború veszélyei között forog; mely három elismert nemzet és négy bevett vallás hívei nyílt vagy lappangó versengésének színhelye. Ennek daczára a nemzeti képviselőlet functiói szabályosan folynak, ritkán zavartatnak meg, sohasem szünetelnek. A rendek a hatalommal, melyet az alkotmány, a fejedelemnek körükből kiemelkedése és közöttük tartózkodása részükre biztosít, nem élnek vissza. A politikai érettség és fegyelmezettség ezen látványával nem sűrűn találkozunk a világtörténet lapjain. Erdély rendeiben több volt az áldozatkészség és önmegtagadás, mint az ellenállási képesség és erély. Szűkkeblűségükkel sohasem hiusítják meg hatalmas uralkodók nagy terveit; ellenben nem állják útját mindig a veszélyes vállalkozásoknak, sőt nem egyszer a fejedelmek személyes boszúvágyának tényeit hozzájárulásukkal lehetővé teszik és szentesítik.

IV.

Szilágyi Erdélyország történetének és irodalomtörténetének megírásával, a török-magyar államokmánytár és az erdélyi országgyűlési emlékek kiadásával megszerezte magának a széles látkör előnyeit. Ezek megóvták őt a részletek feldolgozásánál az optikai csalódástól, a melynek a monográfiák szerzői és a levéltárak bűvárai, a kellő nézpont hiányában, mind az egyes korszakok, életpályák és események megítélésénél, mind pedig a napvilágra hozott történeti anyag értékének megállapításánál ki vannak téve.

Ő is, mint ifjabb szaktársai, idegenek előtt naivnak látszó lelkesedéssel csüggött mindenkor a tárgyon, a melylyel foglalkozott és átérezte azt az idegenek előtt érthetetlenül.

len gyönyört, mely a levéltárak bűvárait fáradozásaikért még jelentéktelen eredményeknél is jutalmazza; de mikor a tollat kezébe vette, nyugodt, elfogulatlan ítéllettel állapította meg mindennek fontosságát és értékét; a mi annál inkább tudható be érdemül neki, mert Erdély történetének egy félszázada volt leginkább érdeklődésének és munkásságának tárgya: az az ötven esztendő melyet Bocskay István halála s II. Rákóczy György bukása határolnak.

A mohácsi vészt megelőző kornak és János király uralkodása történetének gazdagításához egyetlen monografiával sem járult és János-Zsigmond fejedelem uralkodásának idejére vonatkozólag Ferdinand király Erdély megszerzésére irányuló első diplomáciai kísérletének és Mayláth István bukásának ismertetése minden a mit tőle felmutathatunk. Fráter György politikai pályának földerítéséhez néhány okleveles adaléknál többet nem nyújtott. De »Az erdélyi alkotmány megalakulásáról« írt értekezésében néhány érdekes vonással járult az ő államférfiúi geniejének ismertetéséhez. Báthory Istvánnak csak vetélytársa, Békés Gáspár vonta magára figyelmét. Báthory Zsigmond uralkodása három kisebb értekezésre szolgáltatott neki tárgyat: az 1588-iki medgyesi országgyűlés — a fejedelem nejének Mária Krisztina főhercegnőnek jellemrajza, — a fejedelem gyóntatójának diplomáciai küldetése.

Föltűnő, hogy Bocskay István hatalmas egyénisége nem gyakorolt rá vonzerőt. Az Illésházy István levéltárában általa föl kutatott irományoknak közzététele minden a mivel az 1604-iki fölkelés és az arra következő alkudozások történetét gyarapította.

De érdekes, hogy Bocskay végrendelete egyik pontjának mintegy végrehajtója lett Szilágyi. A fejedelem ugyanis Szamosközy István által klasszikus latin nyelven megíratta a maga és elődeinek történetét, a mely halála idején sajtókészen állott s a melynek kiadására 2000 forintot hagyományozott, meghagyván végrendelete végrehajtóinak, hogy »kinyomtatására szorgalmatos gondjuk legyen« és — úgymond — »az Istennek széke eliben idéztük őket érette, hogy ha abban szorgalmatosan el nem járnak«.

megírta: Báthory Gábor, kit mint uralkodót kegyetlenségeért, mint embert kicsapongásaiért a történetírás megbélyegezett. Arra vállalkozott, hogy őt rehabilitálja. Legelőbb az előszóban ezt a szándékát jelenti be. De elbeszélésében történetírói igazságossága visszatartja őt attól a hiú kísérlettől, hogy fehérre mossa a szerecsent. Nem lepeli a fejedelem erőszakoskodásait, nem vet fátyolt orgiáira. Úgy jellemzi őt, hogy »pezsgő vére lehetetlenné tette nála a higgadt megfontolást; az államférfiúi bölcsesség helyét vakmerőség, dölyf foglalta el; helyzetét félreismerte, számítani nem tudott; minélfogva megbuktatta önmagát.«

Be kell vallanunk, hogy ez az ítélet a rehabilitálásra való törekvés őszintesége iránt kétséget támaszthatna.

Szilágyi azt hitte, hogy azokra is, kik a népek sorsát igazgatják, alkalmazható az, hogy »tout comprendre c'est tout pardonner«. Ezért arra szorítkozott, hogy megismertesse a környezetet és viszonyokat, a melyek Báthoryban a gonosz hajlamokat kifejlesztették, a hűtlenség és féktelenség légkörét, melynek miasmái a fejedelem lelkében termékeny talajra akadtak.

Azonban, hogy ez a tényállás Báthory bűneinek súlyát nem csökkentheti, utódjának, Bethlen Gábornak története hirdeti, ki ugyanazon környezetben élt és kezdte még pályafutását.

Alig csalódom, ha fölteszem, hogy Szilágyit az a szándék készítette a sötét kép megfestésére, hogy ezen háttérrel még fokozza azt a fényt, a melyben Bethlen Gábor alakját elő akarta tüntetni.

Ezért ő, kinek tiszta tolla óvatosan került a chronique scandaleuse-ök ingoványait, drámai elevenséggel rajzolta meg azt a vad jelenetet, a mikor Bethlen Gábor, miután becsületszavával biztosította volt Szeben hölgyeit, hogy a fejedelem meghívását elfogadva erényüket veszély nem fogja érni, az udvari ünnepély lefolyása alatt Báthoryra, ki egyik vendégét a táncsteremből sötét mellékhelyiségbe vonszolta, fáklyával kezében rá tör, de eltűnni kénytelen, hogy szakállában oltja el a fejedelem az égő szövétneket.

De a munkát, mely több mint harmadfél századon át kéziratban maradt, csak Szilágyi adta ki az Akadémia »Monumentái« során négy kötetben.

Erdély fejedelmeinek sorából a legelső, a kinek jellemrajzát és uralkodásának történetét külön monografiában

Bethlen Gábor történetét Szilágyi Sándor, sajnos, nem írta meg összefüggő előadásban. Mindvégig abban a véleményben volt, hogy a történeti anyag még kiegészítésre szorul.

Míg ő maga 1857-től szüntelenül gyűjtötte és publicálta Bethlen Gábor levelezését, de ezt csak töredékes értekezésekben dolgozta föl: sikerült neki Gindely Antal prágai egyetemi tanárt, a harminczéves háború hírneves történetíróját rábírni, hogy német nyelven írja meg Bethlen Gábor életrajzát, melyet magyar fordításban a Történeti Életrajzok során adott ki. Ezzel azt is elérte, hogy Bethlen az európai történetírásban elfoglalta azt a helyet, mely megilleti.

Az a félszázad, a melynek körében, mint jeleztem, Szilágyi legszívesebben időzött, azért bilincselte le őt, mert erre az időre esik Erdély világtörténelmi szereplése a harminczéves és az arra következő észak-keleti háborúkban. Mivel pedig a külföldi történetírók nem méltatták kellően az erdélyi fejedelmek szereplését, sőt a magyar történetírás sem ismerte eléggé Bethlen és a Rákóczyak európai összeköttetéseit: czélul tűzte ki magának Erdély diplomáciájának földerítését.

A történetírók régtől fogva tájékozva voltak a diplomatiái emlékek, első sorban a külföldre küldött és a külföldről jött követek jelentéseinek nagy értéke iránt. De a magyar történetíróknak csak a Zsigmond, Hunyady Mátyás és II. Lajos udvarainál megfordult pápai követek jelentéseiből néhány töredék állott rendelkezésükre a XIX. század közepéig, a mikor Gévay Antal megindította a bécsi levéltárból a portára küldött királyi és császári követek jelentéseinek kiadását; míg Firnhabernek egy kis közleménye sejtetni engedte, hogy Velence magyarországi követeinek irataiból történetírásunk jelentékeny gyarapodást várhat, a mit később Wenczel Gusztáv kiadásai igazoltak.

A hatvanas években kezdték meg magyar bűvárok a külföldi levéltárakat kiaknázni. Angliából, Olasz-, Spanyol- és Oroszországból dús eredményről számolhattak be az Akadémiának.

Szilágyi Sándoré az érdem, hogy Svédországra is kiterjeszkedtek a nyomozások; miután előre volt látható, hogy Gusztáv Adolf és utódainak az erdélyi fejedelmekkel folytatott diplomatai érintkezéseire vonatkozó emlékek az enyészetet elkerülték.

A stockholmi királyi levéltárból és az upsalai egyetem kéziratgyűjteményéből nyert értékes anyagot Szilágyi orosz, lengyel, bécsi és magyarországi levéltárakból jelentékenyen kiegészítette; ennek alapján teljes képet nyújthatott Bethlen és a Rákócziak észak-európai diplomacziájáról.

Gusztáv Adolf tette meg az első lépést, hogy nagy politikai vállalkozásának érdekkörébe Erdélyt bevonja. Mikor 1626-ban a II. Ferdinánddal szoros szövetségben álló Lengyelország ellen háborút indított, kíváncsnak látszott előtte, hogy biztosítsa magának Bethlen szövetségét. Követet küldött hozzá. Bethlen erős egyénisége nem volt hajlandó magát eszközül fölhasználtatni. Nem helyeselte a svéd király haditervét, s azt javasolta neki, hogy közvetlenül II. Ferdinánd ellen vezesse seregét, s az Odera mentén nyomuljon Sziléziába; csak ilyen támadás esetén helyezte kilátásba közreműködését.

Ezen tanács helyességét a svéd király elismerte, ajánlatát fejezte ki a fölött, hogy elkésve kapta, s többé nem követheti; de megújította azt a felhívását, hogy Bethlen csatlakozzék hozzá a Visztulánál, vagy legalább ezer lovast küldjön segítségére.

Bethlen állhatatos maradt, sőt II. Ferdinánddal egyeségre lépett.

Ennek daczára Gusztáv Adolf két év múlva újabb kísérletet tett nála. Bizalmas tanácsosát, Strassburg Pált küldötte hozzá. Ekkor már mint vetélytársak állottak egymással szemközt. Ugyanis Bethlen Lengyelország trónjára vágyott s lépéseket tett, hogy terveihez a porta jóváhagyását és a moszkvai czár támogatását kieszközölje.

Gusztáv Adolf előtt, ki szintén a lengyel koronára áhítozott, mindezt titkolta s azon volt, hogy őt kijátszsza. Míg ő maga Strassburggal közvetlenül tárgyalt, egy Bonczidai Márton nevű ügynökét éjszaki Németországba küldötte, hogy a hatalmas svéd kancellárral, Oxenstiernával érintkezhessék.

Az erdélyi diplomata kétségkívül álarczul használta azt a naiv, mondhatnók együgyű modort, a melylyel uralkodójának megbízásában eljár s úgyszólván komikus szerepet játszott. Oxenstierna megbízottjának jelentéseiből ismerteti Szilágyi az erdélyi követ nyilatkozatait, a melyekben folytonosan azt hangoztatja, hogy az erdélyi fejedelem a svéd királyt ragaszkodásáról biztosítja, szívét küldé neki; és mikor tőle egyéb közléseket is várnak, megütközve kérdezi: »hát az nem elég, ha uram szívét ajánlja?« majd türelmetlenül kifakad: »ha uram szabályját küldötte volna, azt hoztam volna el; szívét küldötte, érétek be vele.«

Straszburg jelentéseiből pedig megismerkedünk azzal a nagy kiterjedésű diplomatiái munkássággal, melyet Bethlen az ő élte utolsó napjaiban kifejtett, mikor egy időben a szultánhoz, a tatár kánhoz, a moszkvai fejedelemhez, a francia, angol és dán királyokhoz, a savoyai, mantuai és orániai hercegekhez, a svajci és németalföldi köztársaságokhoz küldött követet, a kinek föladata volt a Lengyelország ellen indítandó hadi vállalatot előkészíteni.

A terv végrehajtását Bethlen halála akadályozta meg. Straszburg jelentéseiben nagy tisztelettel szól az ő kiváló tulajdonságairól és később szándéka volt életrajzát megírni. Ennek a munkának Szilágyi nem jöhetett nyomára.

Bethlen diplomatiájának történetéhez becses adalékokat szerzett azon gyűjteményben, mely a velencei köztársaság levéltárainak iratait tartalmazza, s az ő javaslata és útmutatása mellett Óváry Lipót szerkesztése mellett látott napvilágot.

Az oklevél-kiadványok hosszú sorozata Bethlennek a magyarországi támadásokban és békekötésekben követett politikáját ismertetik. Különösen érdekes e tekintetben viszonya a korona őréhez, a királyhoz ragaszkodó Révai

Péterhez, ki a gondjaira bizott szent kincscsel a fejedelem első támadása alkalmával az ő hatalma alá jutott. Szilágyi kimutatja, hogy Bethlennek soha sem volt szándéka magát megkoronáztatni s vérmesebb híveinek sürgetései egy pillanatra sem ingatták meg elhatározásában.

Nem kevésbbé tanulságosak azok az emlékek, a melyek Bethlennek saját országa igazgatásában kifejtett tevékenységét tárják föl; mint szervezte közigazgatását, törvénykezését, pénzügyeit, felszerelte várait, állandó zsoldos hadat tartott, rendezte a nemzeti haderőt, hajlékot emelt a tudománynak, politikájában egyesíté nyugot és kelet pompáját és műkincseit; Erdélyt belső erejének kifejlesztése által a hatalom, jólét, műveltség olyan magas fokára emelte, mint elődei és utódai közül egyik sem.

V.

Bethlen Gábor utódja, politikájának örököse, I. Rákóczi György még nagyobb mértékben foglalkoztatta Szilágyit, ki 1868-ban a »Rákócziak kora Erdélyben« cím alatt egy sok kötetre tervezett munkát indított meg, a melyben ezen fejedelmi dynastiának száz esztendő lefolyása alatt szereplő összes tagjainak történetét szándékozott összefoglalni. Azonban megváltoztatta szándékát, egymástól független monografiák és oklevéltárak kiadására szánta el magát.

Igy jelentek meg, 1870 és 1891 között: I. Györgynek, nejének Lorántfi Zsuzsannának, fiainak II. Györgynek és Zsigmond hercegnek életrajzai a Történeti Életrajzok gyűjteményében és az Akadémia Évkönyvében;

I. Rákóczy György és Pázmány viszonyának ismertetése mint önálló kiadvány;

I. Rákóczi György és a diplomácia, — Rákóczi György összeköttetései a svédekkel, az Akadémia Értekezései között; Georg Rákóczy I. im dreiszigjähri-gen Krieg az Ungarische Revue-ben és külön kiadásban;

Okmánytár I. Rákóczi György svéd és francia összeköttetései történetéhez, — Okirattár Straszburg Pál követése és Rákóczi György első diplomatai összeköttetései

történetéhez, — A két Rákóczi György családi levelezése, — A linczi békekötés okirattára, — Okirattár II. Rákóczi György diplomatiái összeköttetéseihez, — Erdély és az északkeleti háború.

Összesen tizenöt kötet, a melyekhez csatlakozik a Rákóczi-ház levelezéseinek gyűjteménye, mely a Történelmi Tárnak 1883-tól 1898-ig úgy szólván minden füzetében jelentékeny tért foglal.

I. Rákóczi Györgyben Szilágyi nem találja föl azt a politikai lángelmét, a melylyel elődje dicsekedhetett; de igazságtalannak tartja azon történetírók ítéletét, kik cselekvésének legfőbb motivumát a bírvágban keresik. »Államférfiúnak mondja őt, kiben óvatosság és erély, kitartás és vasakarat, elszántság, hol szükségesnek látta s a körülményekkel alkudni tudás egyesültek.«

A Bethlen Gábor által kijelölt nyomokon haladva, uralkodásának kezdetétől azon volt Rákóczi, hogy abba az európai szövetségbe, mely a Habsburg-ház hatalmának megtörésére Franciaország és a protestáns államok között létrejött, fölvétsék.

Straszbürg Pállal, kit Gusztáv Adolf visszaküldött Erdélybe, kezdette meg a tárgyalásokat, a melyeknek azonban csakhamar véget vetett a svéd király eleste a lützeni csatatéren.

Rákóczi összeköttetésében II. Ferdinánd ellenségeivel őt esztendei szünet állott be. Ugyanis erre az időre esik az ő érintkezése Pázmány Péterrel, ki bizalmat tudot kelteni benne nemcsak a saját személye, hanem politikája iránt is és meg tudta őt győzni a felől, hogy Erdély önállása és a magyar nemzeti érdekek biztosítása a Habsburg-dynastiának magyarországi uralmával megegyeztethető.

Levelezések tanulmányozása Szilágyit arra az eredményre vezette, hogy »mindkettőnél a legmagasabb szempont szerepelt, a mi államférfit vezethet: a haza megmentésének kérdése; nézeteikben a felfogás egysége okozá a jó viszonyt, jellemök hasonlatossága fokozta azt, a körülmények pedig állandósíták; a magyarság égető kérdése volt Erdély fenntartásának szüksége.«

Bizonyára az volt intentiója Szilágyinak, hogy a legnagyobb dicsérettel halmozza el Pázmányt, mikor azt hirdeti róla, hogy Erdély önállósága érdekeinek »türelmetlen vallási fanatizmusát« képes volt alárendelni.

Alighogy a nagynevű primás tetemét a pozsonyi sirbölt befogadta, Rákóczi ismét a Habsburg-ellenes szövetség felé fordult. Azon diplomaták közt, kik a fejedelem udvaránál most megfordultak, előkelő helyet foglalt el egy tudós német pap Bisterfeld Henrik János, kinek politikai szereplését történetünkben legelső Szilágyi derítette föl, s megmutatta, hogy 1637-től 1641-ig Rákóczi összes diplomatai alkudozásaiban tanácscsal, tollal, követi missiók végrehajtásával nagy szerepe volt, s különösen az első három évben szüntelenül járt-kelt nyugati és éjszaki Európa udvarainál. Ő volt az, a ki Párisban Rákóczi szövetségi ajánlatait előterjesztette, elfogadtatta és kieszközölte, hogy 1638 őszén francia követ Du Bois d'Avaugour megjelent a fejedelem beszercei udvaránál, azzal az ajánlattal, hogy XIII. Lajos az első évben 140 ezer, a következőkben 100,000 tallérral fogja segíyezni és oda fog hatni, hogy Baner, a svéd hadak vezére vele közösen működjen III. Ferdinánd ellen. Szilágyi commentár nélkül közli a követ előterjesztésének záró szavait, melyekkel jelenté, hogy Richelieu bibornok — úgymond — »Magasságod kezeit csókoltatja«.

Azonban Rákóczi most a szövetségbe belépését újabb föltételekhez kötötte, a melyeket Kemény János az ő memoirés-jaiban »képtelen conditióknak« nevez. Az alkut tehát meghiusult.

Szerényebb igényekkel lépett föl a fejedelem, mikor 1642-ben a svéd hadak diadalmas vezére Torstenson vette föl a tárgyalások fonalát. Ezek hosszúra nyúltak. Szilágyi nyomozásai nemcsak a svéd és francia diplomatákkal folytatott értekezleteket és jegyzékváltásokat ismertetik meg, hanem azon ellentétes irányokat is, a melyek a fejedelem környezetében vívtak harczot. Mert az erdélyi tanácsurak között találkoztak, kik a merész vállalkozás kockázatától visszariadtak.

Maga a kancellár, Kassay állott élükön; minélfogva egyik svéd ügynök Torstensonhoz küldött jelentése heves kifakadásokat tartalmaz »der verfluchte Kassay« ellen. De az ő befolyását az idegen Bisterfeld az európai politika és protestáns felekezet érdekeit képviselve, ellensúlyozni tudta. Rákóczi aláírta a szövetséglevelet. A francia követ a portánál kieszközölte a szultán engedélyét, hogy a fejedelem a háborút megindíthassa. Minden készüllet meg volt téve, hogy erdélyi hadak egyesüljenek a Szileziában táborozó Torstensonnal, mikor ez rendeletet kapott, hogy seregével Dánia ellen menjen. Rákóczi ekkor magára hagyatva kényszerült a hadi munkálatokat megindítani, s Magyarországra nyomult, a mi által a császári sereg egy részét lekötötte és a svédek elleni háborútól elvonta. Ezzel szövetségeseinek jelentékeny szolgálatokat tett, a nélkül hogy viszont ők elvállalt kötelezettségeiknek eleget tettek volna.

Az ő szemeikben, mint sok más alkalommal is, Erdély arra volt hivatva, hogy »diversiók« által könnyítse helyzeteket. Rákóczinak Szilágyi által közzétett leveleiből, különösen azokból, a melyeket nejéhez írt, kitörnek a csüggedés és méltatlankodás szavai. »Látja az Úr Isten — írja egy ízben — én kész volnék mindent azt cselekedni az mi legjobb volna és az Úr Istennek tetszenék, több országoknak is használna; ... de egy emberbeli egy fillérnyi segítségeket nem láttuk ... Meghidd édesem, vajki állhatatlan, elvetemedett, az hitet, becsületet, isteni tisztességet, hazája szabadságát semmire becsülő emberekkel vagyon nekem bajom ...« Békealkudozásokat indított meg a királylyal. De mikor a francia király követe Croissy marquis újabb ajánlatokkal jött hozzá, nem utasította el. Újabb szerződést kötött vele. Csak hogy most a császár ajándékai által megnyert szultán eltiltotta őt a háború megindításától. Ennek következtében Rákóczi megkötötte III. Ferdinánddal a linczi békét.

Ismeretes, hogy a magyar protestantismus részére hazánk területén lezajlott politikai és vallási harczok vívmányait a bécsi és a linczi békekötések szentesítették és állandósították. A XVII. és XVIII. századon keresztül

azoknak czikkelyei mint tengely körül forogtak a magyar közélet kerekéi.

Ez a két békekötés, létesülésüknek módja és a szerződő felek egymáshoz való viszonya tekintetében államjogi unicumnak tekinthetők, a minek érdekességét még növeli szoros kapcsolatuk az európai politikával.

Történetök még mindig nincs kellően megírva. Évek óta türelmetlenül várja a magyar történetírás azon oklevélgyűjtemény közzétételét, melyet Akadémiának egyik külső tagja, a 80 éves Fiedler, félszázadon keresztül ritka buzgósággal hozott össze, a Történelmi Bizottságnak kiadás végett följáránlott, de még mindig kiegészíteni iparkodik.

Szilágyi, mikor az Erdélyi országgyűlési emlékek kiadásának folyamán a linczi békekötésre vezető tárgyalásokhoz eljutott, abban a meggyőződésben volt, hogy azok a munka keretén kívül állanak. Ezért önálló munkát szentelt nekik. Ebben is kizárólag a tárgyalások azon részét vette tekintetbe, a melyre Erdély illetőleg Rákóczi befolytak.

Viszontagságos volt a három esztendeig elhúzóódó alkudozásoknak menete, a melyet az ellentetés irányzatok éles összeütközése ismételten megakasztott. Kezdetben mindkét fél a bécsi békekötésre hivatkozott, de csakhamar kitűnt, hogy ez egyiket sem elégítette ki többé, az egyiknek sok, a másiknak kevés volt. 1606 óta ugyanis az ellenreformáció diadalai a helyzetet lényegesen megváltoztatták; minélfogva a katolikusok vívmányaikhoz ragaszkodtak, a protestánsok új biztosítékok szükségét érezték. Az egyesség létrejöttét leginkább Esterházy Miklós megingathatatlan szilárdsága késletette, míg végre Rákóczi a királynak tudomására hozta, hogy Esterházyval tárgyalni többé nem hajlandó, s a király a nádort értesíté, hogy — mint a Szilágyi által közölt levélben olvassuk — a fejedelem ezen »frívól követelését« a körülmények kényszerűségének engedve, teljesíti.

A Szendrőn, Sárosvárában, Nagyszombatban és Lamperdsdorfban folyt alkudozásoknak valóságos képét rajzolja meg Szilágyi, noha kitűzött feladatánál fogva teljesen ki nem dolgozhatta. Kiterjeszkedik a tokaji és eperjesi tárgyalásokra is, melyek a Linczben aláírt szerződés végrehajtása

ügyében még három éven át folytak, s a melyekről történetírásunk úgyszólván semmit sem tudott.

I. Rákóczi György egyéniségének jellemzésével Szilágyi ismételve foglalkozott. Míg elismeri, hogy »a jó hadvezérnek majdnem minden kelléke hiányzott benne«; az ő diplomatiái képességeinek nagy elismeréssel adózik; noha igazságérzete nem engedte elhallgatni, hogy »Machiavelli tanai egészen vérebe mentek«.

Föltétlen hódolattal hajolt meg a magánember, a családfő erényei előtt, és azok a dolgozatok, a melyekben az ő családi életét ecseteli, tartalom és forma tekintetében egyaránt kiváló értéket képviselnek, annál inkább, mivel a fejedelem családi körében nemcsak a diplomatiái és politikai események visszhangja üti meg fülünket, hanem a közélet más természetű problémái foglalkoztatták a szellemeket.

Mind Rákóczi György maga, mind neje vallásuknak buzgó, mély érzésű hívei valának, kik a mellett hogy felekezetöknek a külső hatalom előnyeit lehető legnagyobb mértékben megszerezni igyekeztek, azon voltak, hogy az irodalom terén, a templomban és az iskolában is a protestantismus szellemét uralkodóvá tegyék.

Szilágyi kellően méltatja ezt a momentumot. Behatóan ismerteti a Rákóczi-házaspár befolyását a katolikus és protestáns írók között dúló polemiákra és a protestáns dogmatikai irodalom fejlődésére.

Alaposan tárgyalja azon tevékenységöket, a melyet a közoktatás terén különösen az úgynevezett udvari iskolának Gyulaféhérvárt megalapítása körül kifejtettek, úgyszintén azt a viszonyt, a melyben ők maguk és fiúk Zsigmond a XVII. század hírneves paedagogiai tekintélyéhez, Amos Comeniushoz állottak.

VI.

A magyar történetírók ismételten utaltak arra a kivételes szerencsétlenségre, a mely a nemzetet azon tekintetben üldözte, hogy leghatalmasabb uralkodói sirba szállottak a nélkül, hogy trónjukat gyermekökre szállíthatták

volna át. Csak is az újabb kor keretében maradvá, Hunyadi Mátyást, Báthory Istvánt, Bethlen Gábort említjük meg. A mikor pedig az uralkodás átmegy a második nemzedékre, a fiú nem képes fönttartani az apának művét. Zápolyai János-Zsigmondhoz és Báthory Zsigmondhoz sorakozik I. Rákóczi György fia és utódja.

Szilágyi Sándor II. Rákóczi György uralkodásának történetét ugyanazzal a gondossággal igyekezett földeríteni, a melyet a megelőző kornak szentelt; fájdalmas érzéssel, de semmit sem leplező igazsággal adta elő a fejedelem vakmerő politikájának, kalandos vállalatainak viszontagságait.

Svéd-, Orosz-, Lengyel- Németország, Ausztria és Magyarország levéltáraiból gazdag anyagot gyűjtött össze, mely különösen a diplomáciai történet kimerítő előadására tette képessé. Így azon homályt, mely az események előterében álló kozák-ügyet és Rákóczinak vele való összeköttetését borítá, sikerült teljesen eloszlatnia.

Lengyelország területén a kozák törzsek a lengyelektől szenvedett üldözés miatt 1638-ban lázadást támasztottak, a mely következményeiben messze kiható eseménynyé lett, mikor 1647-ben egy nagy agitatori és hadvezéri tehetségekkel felruházott férfiú, Chmelniczki Zenobius Bogdán hetman állott élére. Ez IV. Ulászló lengyel király halála után, visszaemlékezve Báthory Istvánra, kinek a kozákok szabadságukat köszönhették, I. Rákóczi György jelöltségét támogatta. De János-Kázmér választatott meg királylyá, a ki a kozákoktól feltétlen meghódolást követelt és háborúval fenyegetődött. Ekkor a hetman II. Rákóczy Györgyhez fordult azzal az ajánlattal, hogy testvéröccsét Zsigmond herceget a lengyel trónra segíti. Másfelől a lengyel király is küldött követet Erdélybe, szövetség kötése érdekében. A fejedelem elfogadván tanácsosai javaslatát, tartózkodó állást foglalt el s az események kifejlődését kívánta bevégni.

Csak három évvel utóbb vettek a tárgyalások a kozák hetmannal komolyabb irányt, mikor ez arra ajánlkozott, hogy a fejedelmet a kozákok királyává választatja meg. Rákóczi ekkor késznek nyilatkozott segélyekre menni, ha a

csos érkezett a Sárospatakon mulató fejedelemhez; s innen azzal a jelentéssel tért vissza, hogy Rákóczi hajlandó Svédországgal szövetséget kötni.

A következő években a fejedelem tettvégya a legeltérőbb irányzatokban nyilvánult. Előbb a lengyelek és a kozákok segítségét biztosítá magának azon esetre, ha a moldvai vajda ellen kellene háborút viselni; majd a lengyelek és kozákok között békeközvetítőnek ajánlkozott; azután egy lengyel-erdélyi szövetség létesítésére törekedett; 1655-ben titkárát Angliába, Svédországba, Dániába, Hollandiába küldötte, a protestáns hatalmasságok tervezett szövetségébe fölvételét kérve; mindenütt különösen Cromwellnél is, ki abban az időben Anglia kormányának élén állott, meleg fogadtatásra talált, de eredmény nélkül tért vissza.

Ezen meddő alkudozások után végre közeledett a tettek ideje.

X. Károly svéd király hadat üzent Lengyelországnak s azt elárasztotta seregével. A lengyel király végső szükségben Rákóczihoz folyamodott. Ennek udvaránál találkoztak a svéd és a lengyel követek. A fejedelem ingadozott. Interventiójáért ugyanis nem kisebb árt szabott mint a lengyel koronát.

A tárgyalások hosszúra nyúltak. A következő évben a lengyel király végre késznek nyilatkozott a fejedelem fiát fiául fogadni, vagy akár mindjárt a lengyel rendek által királylyá megválasztatni; de azt a feltételt szabta, hogy a herczeg katholikussá legyen és állandóan Lengyelországban lakjék. Rákóczi ebben nem nyugodott meg s azt a portán kieszközlik, hogy a törökök megvédjék őt III. Ferdinánd eshetőleg bekövetkező támadása ellen, a tatárok pedig felvegyék őt a szövetségbe, továbbá ha legalább 12.000 fegyveressel csatlakoznak hozzá.

De ezen tárgyalások alatt a lengyelek döntő győzedelmet arattak a kozákok fölött, a kik békekötésre szánták el magukat. Rákóczi tehát arra szorítkozot, hogy a portával, a tatár kánnal, a havasalföldi vajdával érintkezésbe lépett, esetleges támadás esetén segítségöket biztosítandó magának. Ezen idő alatt egy svéd követ, Skytte Benedek államtaná-

reménységét fejezte ki, hogy fia a koronát »lelke vesztesége nélkül« megszerezheti.

Ezért a lengyel királylyal a tárgyalásokat megszakítván, az orosz csárhoz küldött követeket, barátságát felajánlandó. A válasz azonban üres szavakból állott.

A lengyel király ezalatt szövetségre lépett III. Ferdinánddal, ki Rákóczit rábírní igyekezett, hogy ellenséges szándékaival hagyjon föl.

De Rákóczi ekkor megkötötte a szövetséget a svéd királylyal. Szilágyi közli a stockholmi állami levéltárból Sternbach és Welling svéd követeknek Gyulafehérvárról és Radnótról közvetlenül uralkodójukhoz intézett jelentéseit, a melyekben nem hallgatják el, hogy a fejedelmet családja és tanácsosainak túlnyomó többsége »éjjel-nappal« ostromolják kéréseikkel, ne hagyja magát háborúra csábítani; hogy a papok az egyházi szószékekről megróják politikáját. Azonban Rákóczi nem hallgatott az eszélyesség szavára. Deczember 6-ikán aláírta a szerződést, melyből megtudjuk, hogy Lengyelország felosztása állapítottatott meg, a mennyiben jelentékeny területei a svéd király, a brandenburgi választó- és Radzivil herczeg részére biztosítottak.

A szerencsétlen lengyelországi hadjárat történetéhez Szilágyi az új adatok egész tömegével járul. Ezek alapján szigorúan ítéli el a svéd király eljárását, mely szerint éppen akkor, mikor három ellenség, a szultán, a khán s a magyar király már elindították seregeiket Rákóczi megtámadására, mikor a lengyelek döntő csatára, a kozákok lázadásra készültek, tehát a legválságosabb pillanatban, önzőleg és kíméletlenül tépte szét a szövetséglevelet.

Ezzel menthetetlenné lett Rákóczi helyzete. A vereségnek, a mely a csatátéren érte, a megalázó fegyverletételnek, a melyre magát el kellett szánnia, nemcsak az ő személyes állására végzetes következményei voltak, hanem maguk után vonták azt, hogy »Erdély — Szilágyi szavai szerint — megszűnt politikai tényező lenni az európai diplomatia combinatióiban.«

Ha Szilágyi Sándor diplomatiái dolgozatait és forráskiadványait végigtanulmányozzuk, természetsszerűen föl kell

vetni azt a kérdést, vajjon azon áldozatok, a melyeket Erdélyre »világtörténelmi szereplése« rótt, arányban állanak-e az előnyökkel, a melyeket részére termett?

Azok a czélok, a miket a fejedelmek ambíciója akár a lengyel korona, akár a kisebb keleti államok fölötti souverainitás kiküzdése tekintetében kitűzött, elérhetetleneknek bizonyultak. Magyarország területén sem voltak képesek terjeszkedésüket folytatni. A nyugati és éjszaki hatalmasságok magatartása elvállalt kötelezettségeik teljesítésében a csalódásoknak hosszú sorozatát hozta nekik.

Mindazáltal jelentékeny súlylyal nehezednek a mérleg másik serpenyőjébe az erkölcsi természetű előnyök, a melyeket Erdélynek és vele a magyarságnak az európai összeköttetések biztosítottak. Már magában véve az a széles működési tér, a mely a politikusok és katonák előtt megnyílt, a nemzeti erők fejlesztésének jelentőségteljes tényezőjévé lett. Az a prestige, a mely a kis országot környezé: anyagi erejét meghaladó hatalomra emelte, s lehetővé tette föladatának betöltését, a török birodalom és a római császárság között az egyensúly föntartását.

Ez lehetetlenné vált II. Rákóczi György szerencsétlen hadjárata után, mikor Erdély magárahagyatottsága a szultánt felbátorította arra, hogy legerősebb két végvárát, Váradot és Jenőt elvegye.

Szilágyi ennek a ténynek horderejét fölismerte, hogy t. i. a porta ily módon »egy csapással gyengévé és ellenségévé tette Erdélyt, s a német birodalom karjaiba hajtá azt.« Érdekes az a felfogása, hogy ezt az új folyamatot Erdély politikai életében sietteté a vasvári békekötés, a melynek megítélésében eltér más történetíróktól.

Szerinte »a bécsi udvar hű maradt hagyományaihoz; egy diadalmas hadjárat közepében, dicsőségesen kivívott csaták után, a szerencsének és sikernek minden esélyeivel szemben, olyan békét kötött, mely egy legyőzött hatalomhoz illett volna; de a jelenre nézve megalázó béke a jövőre siker és kárpótlás reményét foglalta magában az által, hogy Erdélyre nézve az emelkedést és fejlődést jövőre

végkép lehetetlenné tette és midőn a béke által a törököt az Erdélytől elfoglaltak birtokában hagyta. Ily módon jövőre Erdélynek egy szereplési lehetőség volt fennhagyva: az imperiummal tartani akkor, ha a két hatalom között egy újabb háború esélye áll be.«

Az erdélyi állam hanyatlásának kora és önálló állami létének megszűnése nem esett Szilágyi Sándor érdeklődésének és figyelmének körén kívül. A mellett, hogy az Erdélyi Országgyűlési Emlékek utolsó köteteiben foglalkoztatták, több értekezés merírására szolgáltatott neki tárgyat, néhány forráskiadásban is világíttatnak meg.

Különösen Kemény János rövid, de viszontagságos fejedelemségét a dolgozatok egész sorozatában tárgyalta.

Külön kötetben adta ki Rosnyay Dávidnak, »az utolsó török deáknak«, vagyis az utolsó állandó ügynöknek, ki az erdélyi fejedelmet a portán képviselte, irományait.

Két kötetet töltenek meg Alvinczi Péternek Szilágyi által kiadott irományai az 1685—1689. évekből, a melyeknek történetére nagy fontossággal bírnak. Alvinczi ugyanis, mint erdélyi ítélőmester, jegyzője volt azon országos bizottságnak, melyet 1685 végén az erdélyi országgyűlés teljes hatalommal ruházott föl az ország igazgatására és mind a portával, mind a bécsi udvarral a tárgyalások vezetésére. Teleki volt ezen bizottságnak lelke, Alvinczi a tolla; az erdélyi diplomaták hosszú sorában az utolsók, kiknek már csak az a föladat jutott osztályrészül, hogy a nagy átalakulás, a melyen Erdély állami élete keresztülment, az országra minél kevesebb terhet rójon és önállóságából minél kevesebb áldozatot követeljen.

Erdélynek XVIII. századbeli történetéből már csak néhány kulturai momentum ragadja meg Szilágyi figyelmét: az igyekezetek, a melyek egy protestáns egyetem és egy tudós társaság megalapítására czéloztak; úgy szintén a magyar nyelv érdekében folytatott harcok II. József korában.

VII.

Szilágyi Sándor irodalmi munkásságának csak legkiemelkedőbb mozzanataira mutathattam rá. Teljes áttekintést nyújtani arról, minden tárgyat, a melylyel ő foglalkozott, megérinteni sem lehetséges.

Tudományos folyóiratokban és évkönyvekben, képes hetilapokban és a napi sajtó közleményeiben folytonosan jelentek meg tőle terjedelmes értekezések és kisebb czikkek, oklevél-kiadások, könyvismertetések és nekrológok. Mint a legérzékenyebb aeolhárját, az ő tollát megszólaltatták a történettudomány terén jelentkező minden öröndetes jelenség és minden gyászos eset fuvallatai.

Irodalmi hagyatékának fölhasználásával készült bibliografiája, mely mintegy félezer tételt foglal magában, emlékbeszédemhez függelékül csatolva, világosan föl fogja tüntetni tevékenységének dimenzióit.

Végig tekintve hosszú sorozatán a köteteknek, értekezéseknek és közleményeknek, melyekkel Szilágyi Sándor Erdély múltjának földerítésében közreműködött, kísértetbe jövünk azt a kérdést vetni föl: vajjon azokkal, mennyiség és érték tekintetében, fölér-e az, a mit Erdély többi történetírói és bűvárai együttvéve az egész elmúlt század folyamán tettek?

Az kétségtelen, hogy olyan eredményeket e téren elődei közül senki sem mutatott föl és aligha fog fölmutatni valaki a jövőben.

Íratai nem dicsekedhetnek ugyan sem az előadás művészi szépségével, sem a philosophai felfogás mélységével; de a széles látkör, az alapos tanulmány és a világos nyelv előnyeit egyesítik magukban. E mellett az események és egyének tárgyilagos, elfogulatlan megítélésére irányuló becsületos törekvés bélyegét viselik magukon. Pedig ezen jellemvonás kifejlesztésére alig volt alkalmas a légkör, a melyben nevelkedett; és Erdély történetírójának a nemzetiségi, vallási és politikai ellentétekből kiemelkedő sokféle szirtek között kell keresztül evezni. Minél mélyebbre ért tudása, minél szélesebb lett látköre, annál tisztultabb lett felfogása és igazságosabb ítélete.

Az a százados antagonismus, mely — mint láttuk — Erdélyben a magyar és a szász történetírókat elválasztá. érintetlenül hagyta őt, és egyik munkájában, melyet éppen a szász történetírás irányzatossága hívott életre, joga volt dicsekedni azzal, hogy a szász nép irodalmi munkássága iránt több méltányosságot tanúsít, mint a mennyit tőle magyar írók tapasztalnak.

Az osztrák uralkodóház törekvései és az önálló Erdély politikája között másfélszáz éven keresztül folyt küzdelmek történetírója nem lépett azoknak nyomaiba, kik a nemzeti eszme és bajnokai iránt hódolatukat azzal kívánják igazolni, hogy az ellentétes irány képviselőit mint a haza és a nemzet ellenségeit, árulóit tüntetik föl. Azon államférfiaktól sem tagadja meg elismerését, a kik Bethlen Gáborral és I. Rákóczi Györggyel szemközt állottak, s törekvéseiket meghiusították. Forgách Zsigmondról, Révai Péterről, Esterházi Miklósról szívesen hirdeti, hogy megvolt bennök »a magyarság és a hazafiság erős érzete«, hogy »nem férhetett szó sem hazafiságukhoz, sem államférfiúi bölcseségökhöz«.

Absolonról, ki előbb Apafi Mihálynak és a bujdosóknak diplomatája volt XIV. Lajosnál, később pedig Munkácsot mint áruló a császári tábornok kezére játszotta, ezeket e nemes szavakat olvassuk egyik értekezésében:

»Emlékezetét csak kárhoztatott tette tartotta fönn. Egészen... elnyomta az utóbbi árny a régi fényt. Senki sem beszélt arról két hosszú századig, mennyi odaadással, mily kitartással szolgálta terhes és sötét napokban a szabadság ügyét, mennyit fáradt és türt érte. Elfeledték teljesen mindazt, a mit a bujdosók diplomatájának évek hosszú során át köszönhetett a kitartó küzdelem, s hogy ennek sikerében neki is volt része... Ám bennünket ne tegyen elfogultakká a nevéhez kötött vád.«

Azokban is, kik Erdélynek a Habsburgház uralma alá jutását előkészítették, nem keresi elhatározásuk motivumait önző számítás sugalataiban; fölteszi, hogy a nagy állami érdekek és a politikai exigenciák tárgyilagos mérlegelése volt szemeikben a döntő tényező.

Szilágyi, a protestantismusnak lelke mélyében híve,

mikor a katolikus egyház intézményeiről és vezérlő egyéniségeiről kellett nyilatkozni, nem egyszer tiszteletre érdemes méltányosságot tanúsított. Kiemeltem már azt, hogy Pázmányról miképen ítélt. Az ellenreformáció másik megindítójának, Forgách Ferencznek, szintén igazságot szolgáltatott.

Loyalitását legjellemzőbb módon világítja meg a következő eset. Régibb dolgozataiban a Báthory Zsigmond fejedelmet környező jezsuitákról, különösen Cariglio atyáról, a fejedelmi gyóntatóról ismételte azt a hagyományos vádat, hogy »az ország ügyeire, mint mindenütt, kárhozatos befolyást gyakoroltak«. Az 1877-ik évben történt azután, hogy a bécsi titkos levéltárban Cariglio levelezésére akadt. Tanulmányozásának eredményét külön akadémai felolvasásban ismertette. Nyíltan vallotta, hogy Cariglio »politikai szereplésének megítélése kortársai előtt épp úgy mint halála után nem ment a tévedésből... Missiója nem az volt a mit a történetírás neki tulajdonít, hogy Erdélyt a Habsburgház provinciájává tegye, hanem hogy megszerezze, megtartsa a kereszténységnek; nem az volt, hogy Erdély Rudolf örökös tartománya legyen, hanem egy nagy confoederatio élére akarta állítani azt«. Úgy jellemezte őt, hogy »a túlzások és a kormány tehetetlen lethargiája egyaránt távol állottak az eseményekkel megalkudni kész tevékeny lelkétől«.

VIII.

Az író és a kutató érdemeit méltatva, nem szabad megfeledkeznünk azon eredményekről, melyeket mint szerkesztő mutatott föl.

Páratlanul álló munkaerejét saját irodalmi feladatai és hivatalos állásának kötelességei nem merítették ki. Egymás után négy történelmi vállalat vezetését vette át és képes volt élete végén mind a négyet egy időben vezetni; mert látott az ő felügyelete alatt napvilágot. A mi már maga egy egész munkás élet betöltésére elegendőnek látszhatnék.

A négy vállalatból csak egyiknek rendeltése a könyv- és levéltárakban lappangó történeti emlékeket közkinccsé tenni. A többi hivatva volt a történeti anyagot feldolgozva

nyújtani a művelt nagy közönségnek; s ezeket olyan színvonalon tudta tartani, hogy a tudományt előbbre is vitték és mind szélesebb rétegekben terjesztették,

Helyes érzéket tanúsított a dolgozatok megválasztásában és csoportosításában, az egyoldalúság kikérülésében és a sokféle szétágazó igények kiegyeztetésében. Előkelő hangot tudott meghonosítani.

De a leglényegesebb tényező sikereiben az a képesége volt, melylyel a munkatársak egész seregét vállalatai, vagy jobban mondva személye, körül csoportosítani tudta. Ezeknek jó részét maga nevelte.

A magyar tudományosság terén azon kevesekhez tartozott ő, a kik iskolát alapítottak. Nem olyan értelemben tette ezt, mintha a saját írói egyénisége bélyegét nyomta volna tanítványokra, vagy ezeknek a felfogásban és módszerben irányát ő állapította volna meg. Az volt a törekvése, hogy a történetírói pálya ujonczait magához vonva, a saját munkálkodásában részeltetve, gyakorlatilag beavassa a levéltári kutatás, a történeti editio, a földolgozás és a szerkesztés titkaiba; a legszerényebb functióktól a nagyobb feladatokig emelte föl őket; olyanformán a hogy a renaissance művészei cselekedtek tanítványaikkal. Miként ezek, ő is. példájával, útmutatásával, melegen érző szívének az atyai komolyságot és a pajtás kedélyességét egybeolvasztó bánásmódjának hatásával, a történetírás nem egy jeles mesterét nevelte Akadémiánknak.

De azokkal is, kik előtte vagy vele egyidőben, vagy az ő hatásának körén kívül léptek a történetírás és kutatás terére, teljes számban találkozunk munkatársai között. Mindenki örömmel bocsátotta mukássága gyümölcseit az ő rendelkezésére és működött közre vele együtt közös czélok elérésére. Ha ezt a készséget, melylyel találkozott, arra vezetném vissza, a mit »conciliáns modernak« szoktak nevezni, az ő jellemző tulajdonságaihoz tartozott az, hogy a mit létesített, azt fönn is tudta tartani; a mit fölkarolt, azt kezeiből kisiklani többé nem engedte.

1875-ben mint a Történelmi Társulat titkára közlönyének a »Századok« szerkesztője lett.

1878-ban az Akadémia a negyedéves folyóirattá átalakított »Történelmi Tárt« bízta rá.

1885-ben a Történelmi Társulat megbízásából a »Magyar Történelmi Életrajzok« gyűjteményét indította meg.

1893-ban az ő javaslatára határozta el az Athenaeum részvénytársaság, a magyar állam ezer éves fennállása emlékének megünneplésére »A magyar nemzet történetének« fényesen illusztrált tíz kötetben megiratását és közzétételét, a melynek szerkesztését ő vállalta el és vezette befejezéséig.

Ily módon 24 esztendő alatt 90 terjedelmes kötet fölületesen ítélném meg őt és nem zárnám ki azt a föltevést, hogy útját talán azzal az indifferentismussal egyengette, mely az eszmények és az erős meggyőződések hiányát jelezi.

Ellenkezőleg, eszményekért való lelkesedés és meggyőződéshez való ragaszkodás abban a nemes formában jelentkezett nála, mely a mások eszményeinek és meggyőződéseinek tiszteletével jár.

Szilárd hite volt, hogy a tudomány terén az egymástól eltérő, sőt egymással ellentétben álló irányok, ha képviselőik a jóhiszeműség és komolyság kellékeit nem nélkülözik, egymás mellett és egymást kölcsönösen támogatva végezhetik az igazság keresésének munkáját, mely így fokozott erővel fejtheti ki a szellemekre emelő hatását.

Ezért, a mikor most Szilágyi Sándor emlékétől búcsút veszek, úgy hiszem hozzá méltó módon teszem ezt annak az óhajtnak kifejezésével, hogy Akadémiánk körében állandóan uralkodjék az a szellem, mely a tudomány birodalmát egy új Treuga Dei színhelyévé avathatja, hol azok is, kik más téren mint küzdő felek állanak egymással szemközt, egyesült erővel működhetnek a nemzeti kultúra emelésére, terjesztésére és nemesítésére.

SZILÁGYI SÁNDOR IRODALMI MUNKÁSSÁGA.

1842—1899.

Összeállította: Dr. DÉZSI LAJOS.

I. Önálló művek.

(Eredeti és fordított művek, oklevél- és forrásmű-publicatiók.)

1845.

Czaff és Kard. Históriai vígjáték. Gutzkow Károly után Szilágyi Sándor. Kolozsvárt. Az ev. ref. főiskola könyv- és könyvmó intézetében. Ifj. Tilsch János által. 1845. — Kis 8r. 2. 123 lap. [Magyar-gerőmonostori gróf Kemény Sámuelnek ajánlva.]

Történettár növendék ifjakkak. Kiadja Tilsch János. I. kötet. Hajdankor történetei. Lamé Fleury után. Francziából Szilágyi Sándor. Kolozsvárt. 1845. Kis 8r. X, 192 lap. A »Kék könyvtár« V-dik szállítványa. [Ism. Hon és Külföld. 1845. II. 69. szám: 273—6 lap. (Sz. Gy. M.) Második kiadása 1865-ben jelent meg.]

1848.

Forradalmi mozgalmak Bécs, Pest, Kolozsvárt (1848-ban). Kolozsvárt. Kiadja Tilsch János könyvtáros. 1848. — 8r. 78 lap. [Névtelenül jelent meg.]

Bécs-Pest-Kolozvári forradalom. (1848 marciusban.) Irta Sz. S.* Kiadja Tilsch János könyvtáros Kolozsvárt. 1848. — 8r. 78 lap.

1849.

A magyar forradalom napjai julius elsője után. Sz. S.-tól. Pest. 1849. Heckenast Gusztávnál. — 8r. VIII, 103 lap.

Die letzten Tage der magyarischen Revolution. Enthüllung der Ereignisse in Ungarn und Siebenbürgen seit dem 1. Juli 1849.

* Ettől kezdve a szerző nevét helykimélés végett csak a kezdőbetűkkel jelöltük meg.

Unter Mitwirkung des Verfassers ins Deutsche übertragen. Mit einem Anhang von 29 grösstentheils noch unbekannten Documenten aus den letzten Tagen der Revolution. Pest. 1850. Gustav Heckenast. — 8r. VIII, 107 lap.

Pest ágyuztatása és Buda megostromlása. Az 1849. apr. 24-től május 22-ig terjedő napok története. Ludasi Mórész után Sz. S. Pest. 1849. Heckenast Gusztáv. — 8r. 2, 64 lap. [Elkobozták.]

1850.

A magyar forradalom története 1848- és 49-ben. Sz. S.-tól. Pest. 1850. Heckenast Gusztáv sajátja. — 8r. VIII, 424 lap.

A magyar forradalom napjai 1849. július elsője után. Sz. S.-tól. Második, átdolgozott kiadás. Pest. 1850. Heckenast Gusztávnál. — 8r. 110, 2 lap.

A magyar forradalom napjai 1849. július elsője után. Sz. S.-tól. Harmadik kiadás. Pest. 1850. Heckenast Gusztáv sajátja. — 8r. 192 lap. Az előszó szerint [Kelt 1850. febr. 15-én Pesten]: »Új kiadásban új javításokkal adom át jegyzetkéimet a közönség ítélőszékének.«

A magyar forradalom férfiai 1848/9-ből. »A magyar forradalom napjai július elsője után« szerzőjétől. Pest. 1850. Heckenast Gusztáv sajátja. — 8r. VIII., 247 lap, 4 levél autograph-melléklet. [Autographok: Kossuth Lajos. Gr. Batthyány Lajos. Nyáry Pál. Madarász László. Szemere Bertalan. Csány[i] László. Horváth Mihály. Gr. Batthyány Kázmér. B. Perényi Zsigmond. Hajnik Pál. Pulszky Ferencz. Jósika Miklós. Pálffy Albert. Görgei Arthur. Perczel Mór. Mészáros Lázár. Klapka György. Aulich Lajos. Guyon Richard esquire. Répáshy Mihály. Petőfi Sándor.]

A magyar forradalom férfiai 1848/9-ből. Sz. S.-tól. Második átdolgozott és bővített kiadás. Két autograph-melléklettel. Pest. 1850. Heckenast Gusztáv sajátja. — 8r. 8, 344 lap, 5 levél autograph-melléklet. [Az autograph-melléklet az első kiadásban felsoroltakon kívül: »Kossuth Lajos kézirati másolata: Ujabb tudósítás Győzelmünkről a Szőnyi Sándornál. Pest. Julius 3. 1849.«]

Die ungarischen Revolutions-Männer. Von Alexander Szilágyi. (Aus dem Ungarischen übersetzt in Birnbaum's literarischem Bureau.) Pesth. 1850. Verlag von Gustav Heckenast. — N. 8r. 48 lap. [Borítékon: Erstes Heft. Arthur Görgei. — Moritz Perczel.] Hat füzetre volt tervezve. Heckenast katalogusa szerint (Verlags-Catalog. Ende Mai. 1850. 17. lap.) két füzet jelent meg belőle.

Magyar nők forradalmi életéből. Sz. S.-tól. Pest. Nyomatott Kozma Vazulnál. 1850. — 8r. 2, 178, 2 lap. [Tartalma: Klaudia. — Philhungara. — Mindennapi történet. — Áldozat. — Látogatás a budai sirkertben. — Speculatio házasságból. — Fresco egy character nélkül quietált nőhonvéd életéből. — Két szomszéd.]

Magyar forradalmi adat. Kiadja Sz. S. I. kötet. Kossuth a forradalom végnapjairól. (Viddin, September 12-iki szózata az angol és francia politikai agensekhez.) Jegyzetekkel kísérve Sz. S.-tól. Pesten, 1850. Heckenast Gusztáv sajátja. [Nyomatott Landerer és Heckenastnál.] — 8r. 4, 74 lap. [Több nem jelent meg.]

Ludwig Kossuth's Sendschreiben aus Widdin. Mit Anmerkungen von A. Sz. Aus dem Ungarischen übersetzt von C. R. Pesth. 1850. Gedruckt bei Landerer und Heckenast. — 8r. 72 lap.

Görgei és fegyverletétele. Egy honvédtiszt naplójából. Kiadja Sz. S. (Egy képpel.) Pest. 1850. Heckenast Gusztáv sajátja. — 8r. 63 lap. [A mellékelt fametszet: »A világosi fegyverletétel.«]

Közlemények Erdély Bem előtti és alatti életéből. Sz. S.-tól. (Egy képpel.) Pest. 1850. Heckenast Gusztáv sajátja. — 8r. 71 lap. [A mellékelt fametszetű kép: »Magyar tűzerek.« Tartalma: [Bevezetés.] — Szamosujvár. — A havasok s mőczai. — Zalathna. — Gyulafehérvár s ostroma.]

Tollrajzok az 1848/9-iki magyar hadakból. Sz. S.-tól. (Egy képpel.) Pest. 1850. Heckenast Gusztáv sajátja. — 8r. 6, 57 lap. A mellékelt fametszetű kép: »Csikosok.« [így] [Rózsa Sándor csapatát ábrázoló ismeretes kép.] A kötet tartalma: Két magyar hölgy. — Az ácsi csata. — Görgei fejsebe. — Egy jelenet az ácsi csatából. — 1848. dec. 31-ike Pesten. — Egy guerillavezér. — Maros-Vásárhely. — Bangya s működése. — Fiáth Pompéjus. — Csikós. — Székely huszár arája.]

Karádfi [Szilágyi Sándor.] *Honvéd- és huszárelét anekdotáiban.* Pest. 1850. Heckenast Gusztáv sajátja. — 12r. 127 lap.

Kossuth parlamenti élete. Közlik Karádfi [Szilágyi S.] és Ráthkay. [Ráth György] I. kötet. (Az országgyűlési követ.) II. kötet. (A pénzügyminiszter.) Pest. 1850. Heckenast Gusztáv sajátja. — I: 8r. 100 l. II: VI, 2, 196 lap.

Klapka emlékiratai. Ford. Sz. S. [Nyomatott Heckenast Gusztávnál.] [Szilágyi maga írja a »Rajzok« 104 lapján: »(A katonai parancsnokság) nem rég foglaltatta le egyszerre 3 munkámat: Klapka emlékiratai fordítását...« [Egy példánya se ismeretes.]

1851.

Egy szemüveg naplója, a forradalom előtt, alatt és utáni korzakkból. Kiadja a szemüveg utolsó birtokosa. Pest. 1851. Magyar Mihálnál. — 8r. 101. 1 lap. [Névtelenül jelent meg.]

Gli ultimi giorni della rivoluzione ungherese dal 1° Luglio 1849 in poi di Alessandro Szilágyi. Versione del dottor Da Ney. — Giornale dell' assedio di Temesvár dal 25 Aprile al 9 Agosto del Barone Rukavina, comandante di quella fortezza. Tradotto dal MS. Originale. Modena. Tipografia di Carlo Vincenzi 1851. — 8r. 8. 160 lap. [Ebből 1—75 lap Sz. művére esik.]

1852.*

* *Kiadta*: Kemény Zsigmond. Férj és nő. 1. 2. kötet. Kiadja Szilágyi Sándor. Pest 1852. [Emich és Eisenfels könyvnyomdája]. — Sr. I: 4. 224., II: 253. 1 lap. (Kemény Zsigmond regényei 1. 2.)

1855.

Világ-történet. Irta Sz. S., a nagykorösi nyilv. ref. főgymnasium-ban a történet-tan r. tanára. I. kötet. Krisztus születése előtti történetek. Pest. 1855. Müller Gyula sajátja. (Müller Emil könyvnyomdája 1854.). — Sr. 2., 211., 11 lap.

Többekkel együtt fordította: *Ókori földrajz és történettan alaprajza*. Algyimnasiumok számára. Pütz Vilmos német szövege után magyarra tette néhány nagykorösi tanár. [Ballagi Károly, Kiss Lajos és Szilágyi Sándor.] I. II. III. kötet. Pest. 1855. Heckenast Gusztáv. — I: 6, 151 l., II: 4, 140 l., III: IV. 145 l.

1860.

Többekkel együtt kiadta: *Történeti emlékek a magyar nép községi és magánéletéből a XVIII. század végéig*. Kiadják Lugossy József, Szabó Károly, Szilágyi István és Sz. S. I. kötet. Nagy-Körösi Krónika. Irta Balla Gergely. Jegyzetekkel s oklevéltárral ellátva kiadták Szabó Károly és Sz. S. Kecskeméten. 1856. Szilády Károly könyvnyomdája. A kiadók sajátja. — Sr. 4. IV, 156 lap. — [Ism. Pesti Napló. 1856. 333—4. szám. — Magyar Sajtó 1856. 137. szám. (Ism. P.)]

1859.

Bánffy Dénes kora és megöletése. Történeti rajz, melylyel a Magyar Tudományos Akadémiában mártius 19-én 1859. széket foglalt Sz. S. levelező tag. (Különnyomat a Magyar Akadémiai Értesítőből.) Pest. Emich Gusztáv nyomtatása. 1859. — Sr. 85 lap.

Nagy-Körös városa török levelei. A város levéltárában levő eredetiekből fordította Repiczky János. Bevezetéssel ellátva kiadta Sz. S. Kecskeméten. 1859. Nyom. Szilády Károlynál. — 4r. 28 l. [Először megjelent a »Tudósítvány a Nagy-Körösi hely. hitv. ev. Főgymnasiumról 1858/9. évről.« cz. kiadványban.]

1860.

Többekkel együtt kiadta: *Történeti emlékek a magyar nép községi és magánéletéből*. Kiadják Lugossy József, Szabó Károly, Szilágyi István és Sz. S. II. kötet. Inezédi Pál naplója 1660—1697. Késmárki Névtelen nemes naplója 1682—1683. Szakál Ferencz naplója 1698—1718. Vizaknai Briccius György naplója. 1693—1717. Jegye-

tekkel és oklevéltárral ellátva kiadják Szabó Károly és Sz. S. Pest. Kiadja Pfeifer Ferdinánd. Kolozsvárott, Stein János bizománya 1860. [Pest 1859. Nyomatott Herz Jánosnál.] — 8r. 4, 130 lap.

1861.

A Rákóczi-család a XVII. században s a XVIII. elején. Pest. 1861. Pfeifer Ferdinánd. — 8r. 61 lap.

Többekkel együtt kiadta: *Történeti emlékek a magyar nép községi és magánéletéből.* Kiadják Lugossy József, Szabó Károly, Szilágyi István, Sz. S. III. kötet. Kis-Kun-Halas város története. Irta Tooth János. Jegyzetekkel és oklevéltárral ellátva kiadta Sz. S. Pest. 1861. Pfeifer Ferdinánd bizománya. Nagy-Kőrös, a kiadó tulajdona. [Nyomatott Kecskeméten Szilády Károlynál.] 8r. 4, IV., 124 lap. [Ism. Budapesti Szemle. XII. 1861. 407 l. XIII. 140 l. (Gyárfás I.) V. ö. Magyar Tud. Értekező. 1862. I. 456. II. 49. — Sárospataki Füzetek 1861. 870 l. (Baló Benjámín).]

1863.

Egyetemes történet. Magyar és Erdélyországi közélettanodák, algymnasiumok és magánintézetek számára. Irta Sz. S. professor s a M. Tud. Akadémia tagja. I. füzet. Az Ó-kor története: kezdettől a népvándorlásig. Pest. Kiadja Pfeifer Ferdinánd. 1863. [Nyomt. Emich.] — 8r. Czimlap nélkül. [A címet a borítékról vettük.] 176 l. [Ism. Sárospataki Füzetek. 1864. 762—8. l. (Orbán József).]

Szilády Áronnal együtt: *Török-magyarokori történelmi emlékek.* Kiadja a M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottmánya. I. osztály: Okmánytár. 1. 2. Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon. Nagy-Kőrös, Czegléd, Dömsöd, Szeged, Halas levéltáraiból. Összegyűjték Szilády Áron és Sz. S. I. II. kötet. Pest 1863. Eggenberger F. akad. könyvtárosnál. (Nyomatott Emich Gusztáv m. akad. nyomdásznál.) — 8r.: I. XXX., 458, 2 lap. II. köt. 4, 480, 2 lap. [Ism. G—y [Garády = Fabó András] Pesti Napló 1864. 185. szám.]

1864.

[*Egyetemes történet.* II. füzet. Középkor. Pest. 1864. Nyomt. Emich.] — 8r. Czimlap nélkül. 1 lev. [Pótczimlap.] 179—325, 1 lap.

1865.

A hajdankor története. Növendék ifjakkak elbeszélte Fleury Lamé, fordította Sz. S. Második kiadás. Kolozsvárott. 1865. Stein János tulajdona. [Nyom. az ev. ref. főtanoda betüivel]. — 12r. IV., 132., 2 lap, négy színes képpel.

Egyetemes történet. Magyar és Erdélyországi protestans közélettanodák és magántanintézetek számára. Irta Sz. S. professor s a M.

Tud. Akademia tagja. 3-dik füzet. Uj-kor. Pest. Kiadja Pfifer [így] Ferdinand. 1865. [Nyomt. Emich G.] 1864. — 8r. 2 lev. [Czím lap. pótczl. 329—523, 1 lap.]

1866.

Erdélyország története tekintettel művelődésére. Irta Sz. S. I. II. kötet. Pest. Kiadja Heckenast Gusztáv. 1866. [Nyomatott Heckenast Gusztávnál]. — 8r. I. kötet: Diszczimlap, XV., 862, 2 lap. II. kötet: Diszczimlap, VIII., 511 lap. A diszczimlapon az I. kötetben »Báthori István a fejedelem«, a II. kötetben Bethlen Gábor aczélmetszetű arczképével. [A metsző neve nincs jelezve].

Kösziklân épült ház ostroma. Kocsi Csergő Bálint latin munkája után fordította Felső-Csernátoni Bod Péter. Bevezetéssel ellátva és jegyzetekkel kísérve. Lipcse 1866. Kiadja Köhler K. F. 8r. 2. 163 lap. [Bevezetés és jegyzetek Szilágyi Sándortól.]

Magyarországi és erdélyi vértanúk. Történeti rajzok a XVII-ik századnak második és a XVIII-iknak első feléből. Sz. S. által. Pest. Kiadja Heckenast Gusztáv. 1866. (Nyomatott Heckenast Gusztávnál). — 8r. 48 lap. — [Tartalma lett volna az előző szerint Zrinyi Péteren kívül Apáczai Cséri János, Szász János, Bethlen Kata stb. Csak az első: »Zrinyi Péternek és társainak ligája és a rendkívüli törvényszékek« nyomatott ki, de ez is félbemaradt s példányai elkoboztattak. A Szilágyi-könyvtárban fenmaradt példányra szerző ezt írta rá: »Az elkobzott példány.«]

1867.

Báthory Gábor fejedelem története. Irta Sz. S. Pest. 1867. Kiadja Rath Mór. [Nyomatott Bécsben, Holzhausen Adolfnál]. — IV, 329, 3 lap.

Bethlen Gábor fejedelem trónfoglalása. Sz. S. I. tagtól. Pest 1867. Eggenberger Ferdinánd m. akad. könyvtárusnál. (Athenaeum nyomása). — 8r. 74, 2 lap. — Értekezések a történeti tudományok köréből. Kiadja a M. Tud. Akadémia. I. köt. 6. szám. [Ism. Tanügyi Füzetek III. 1868—69. 59. lap. (Csillagh Gyula).]

Rozsnyai Dávid, az utolsó török deák, történeti maradványai. Összeszedte s jegyzetekkel és oklevél-tárral kísérve kiadta Sz. S. m. akad. I. tag. Pest 1867. Eggenberger Ferdinánd m. akad. könyvtárusnál. (Nyom. Emich Gusztáv m. akad. nyomdász.) — 8r. 463, 9, I. II. Függelék: 6, 465—544 lap. [Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. II. osztály Irók: VIII. kötet. [Régi magyar szavait közölte a M. Nyelvőr VI. 514 l. (Veres I.). — Ism. Budapesti Szemle. Uj foly. XIV. 1869. 318 l. (Garády).]

Vértanúk a magyar történetből. Történeti tanulmányok. Irta Sz. S. Pest. Kiadja Heckenast Gusztáv. 1867. (Nyomatott Heckenast Gusztávnál). — 8r. VII, 495, 1 lap. — [Tartalma: Kemény János

fejedelemsége és halála. Apáczai Cséri János és kortársai. Haller Gábor megöletése. Bánffi Dénes kora és megöletése. Béli Pál és a bujdosók. Szász János tragoediája. Bethlen Kata. Rákóczy Ferencz Párizsban. Az utolsó Rákóczy. Cserey az emlékiró. Mikes Kelemen. Okleveles toldalék. Ism. Magyarország és a Nagyvilág 1862. 2. szám. (Tóvölgyi Titusz.)]

Zrinyi Péter és társai ligája s a rendkívüli törvényszékek. Történeti korrajz írta Sz. S. Lipcse 1867. Kiadja Köhler K. F. [Lipcse. Edelmann A.]. Kis 8r. 2, 122 lap. [Ism. Magyarország és a Nagyvilág 1867. 6. szám].

1868.

Szilády Áronnal együtt: *Török-Magyarkori történelmi emlékek.* Kiadja a M. Tud. Akadémia Tört. Bizottsága. I. osztály. Okmánytár. III. kötet. Török-magyarkori államokmánytár. Szerkesztették és jegyzetekkel ellátták Szilády Áron és Sz. S. akadémiai tagok. I. kötet. Pest. 1868. Eggenberger Ferd. akadémiai könyvtárusnál. [Nyomatott Emich Gusztáv m. akad. nyomdásznál]. — 8r. VIII, 481, 9, 1 lap. egy táblázattal. — [Ism. III. IV. kötet együtt: Századok 1872. 107. 326 l. (Garády).]

A Rákócziak kora Erdélyben. Írta Sz. S. I. kötet. Pest. 1868. Pfeiffer Ferdinánd tulajdona. [Bécs. Nyom. Fromme Károly]. — 8r. 8, 328 lap. — [Több nem jelent meg belőle. Ism. Századok. 1868. 255 l. (Pauler Gy.) — Tanügyi Füzetek III. 1868—69. 59. l. (Csillagh Gyula).]

1869.

Szilády Áronnal együtt: *Török-magyarkori történelmi emlékek.* Kiadja a M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottsága. I. osztály. Okmánytár. IV. kötet. Török-magyarkori állam-okmánytár. Szerkeszték és jegyzetekkel ellátták Szilády Áron és Sz. S. akadémiai tagok. II. kötet. Pest. 1869. Eggenberger Ferd. akad. könyvtárusnál. [Nyom. az Athenaeum nyomdájában]. — 8r. 523 lap.

1870.

Diplomatarium Alvincianum. Alvinczi Péter okmánytára. A M. Tud. Akadémia Tört. Bizottságának megbízásából közzétette Sz. S. m. akad. I. tag. I. kötet. 1685—1686. augusztus 27-dikéig. II. kötet. 1686. augusztus 22-dikétől 1688-ig. Pest. 1870. Eggenberger Ferdinánd m. akadémiai könyvtárusnál. [Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.] — 8r. I: VI, 421 l., II: 4, 338., LVIII, 3 lap. — [Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. I. Osztály. Okmánytárak. XIV. XV. kötet. — A III. kötetét 1887-ben Gergely Samu

és Pettkó Béla adták ki. Szilágyi S. csak előszót írt hozzá. *Ism. Reform. 1871. 85. szám. I. kötet ism. Pesti Napló 1873. 185—87.]*

Rákóczy és Pázmány. Történeti rajz. Irta s a két államférfi levelezésével és okmánytárral ellátva, kiadta Sz. S. Pest 1870. Pfeifer Ferdinánd sajátja. [Első Magyar Egyesületi Könyvnyomda: Büchler, Harsányi, Nagy]. — 8r. VIII 244, 2 lap. B. Eötvös Józsefnek ajánlva.

Szilády Áronnal együtt: *Török-magyarkori történelmi emlékek.* Kiadja a M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottsága. I. osztály. Okmánytár. V. VI. kötet. Török-magyarkori államokmánytár. Szerkesztették és jegyzetekkel ellátták Szilády Áron és Sz. S. akadémiai tagok. 3. 4. kötet. Pest. 1870. Eggenberger Ferd. akadémiai könyvtárusnál. [Nyomatott az Athenaeum nyomdájában. 1869—70.] 8r. I: 530., II: 519, 1 lap. — [Ism. Századok VII. 1873. 558 l. (Garády).]

1871.

Egyetemes történet. Középtanodák, reálistiskolák és magántanintézetek számára. Irta Sz. S. a Magy. Tud. Akadémia tagja. I. füzet. Ó-kor. A népvándorlásig. Második javított kiadás. Pest. Pfeifer Ferdinánd. 1871. [Pesti könyvnyomda r. t.] — 8r. 176 lap.

Szilády Áronnal együtt: *Török-magyarkori történelmi emlékek.* Kiadja a M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottsága. I. osztály. Okmánytár. VII. VIII. kötet. Török-magyarkori államokmánytár. Szerkeszték és jegyzetekkel ellátták Szilády Áron és Sz. S. akadémiai tagok. 5. 6. kötet. Pest. 1871. Eggenberger Ferdinánd akadémiai könyvtárusnál. [Nyomatott az Athenaeum nyomdájában. 1871.] — 8r. I: 552., II: 560 lap.

1872.

Szilády Áronnal együtt: *Török-magyarkori történelmi emlékek.* Kiadja a M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottsága. I. osztály. Okmánytár. IX. kötet. Török-magyarkori állam-okmánytár. Szerkeszték és jegyzetekkel ellátták Szilády Áron és Sz. S. akadémiai tagok. 7. kötet. Pest. 1872. Eggenberger Ferdinánd akad. könyvtárusnál. [Nyomatott az Athenaeum r. társ. könyvnyomdájában 1872.]. — 8r. 645 lap. [Ism. Pesti Napló 1874. 23. szám, esti kiadás. (Jakab Elek.)]

Lorántffy Zsuzsánna. Történeti, család- és jellemrajz. Pest. 1872. — 4r. 104 lap. [A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei XIII. kötet 9. darab.]

1873.

Adalékok Bethlen Gábor szövetkezéseinek történetéhez. Irta Sz. S. lev. tag. (Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1873. márczius 10-ki ülésén.) Budapest. 1873. Eggenberger-féle akad. könyvkereske-

dés. [Nyomatott az Athenaeum r. társ. könyvnyomdájában.] — 8r. 96, II lap. Egy tábla-melléklettel. A III. számú okmány pecsét-rajzai. [Értekezések a történeti tudományok köréből. Kiadja a M. Tud. Akadémia. II. köt. 8. szám. Ism. Századok 1873. 523 l.]

Okmánytár I. Rákóczy György svéd és francia szövetkezéseinek történetéhez. A M. Tud. Akadémia Tört. Bizottsága megbízásából szerkeszté s jegyzetekkel ellátta Sz. S., r. t. Budapest. 1873. Eggenberger Ferdinánd akad. könyvtárúsnál. [Nyomatott az Athenaeum r. társ. könyvnyomdájában.] — 8r. IX, 3, 491, 1 lap. [Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. I. osztály. Okmánytár. XXI. kötet. Ism. Budapesti Közlöny 1874. 137. szám. (Jakab Elek.)]

1874.

Egyetemes történet. Középtanodák, reáliskolák és magántanintézetek számára. Irta Sz. S. a M. Tud. Akadémia rendes tagja. Második javított kiadás. II. füzet. A népvándorlástól az ujkorig. 3-dik füzet. Uj-kor. Pest. Kiadja Pfeifer Ferdinánd. 1874. [Nyomatta Hornyánszky Victor.] — 8r. 164, 199 lap. [A 2-dik füzetet nem kaphattam kézhez. V. ö. 1885.]

Szilády Áronnal együtt: *Név- és tárgymutató a Török-magyar kori állam-okmánytár I—VII. köteteihez.* A M. Tud. Akadémia Tört. Bizottsága megbízásából kiadták Szilády Áron és Sz. S. akad. tagok. Budapest. Eggenberger-féle akad. könyvkereskedés. 1874. [Nyomatott az Athenaeum r. társ. könyvnyomdájában. 1874.] — 8r. 82 lap.

Okmánytár II. Rákóczy György diplomáciai összeköttetéseihez. A M. Tud. Akadémia Tört. Bizottsága megbízásából szerkeszté Sz. S. r. t. Budapest. Eggenberger-féle akad. könyvkereskedés. 1874. [Nyomatott az Athenaeum r. társ. könyvnyomdájában.] — 8r. VII, 740, 1 lap. [Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek I. Osztály. Okmánytár. XXIII. kötet. »II. Rákóczy György és az európai diplomácia. Budapest. 1875. (Ráth M.)« címmel is.]

1875.

Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae. Erdélyi országgyűlési emlékek. Történeti bevezetésekkel. A M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottsága megbízásából szerkeszti Sz. S. r. tag. I. kötet. (1540—1556.) Budapest. 1875. A M. T. Akadémia könyvkiadó hivatala. [Athenaeum r. társ. könyvnyomdájában.] — 8r. XVI., 596, 1 lap. [Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. III. osztály. [A következő II—XXI. köteteket lásd alább.]

A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése. A M. Tud. Akadémia Tört. Bizottsága megbízásából szerkeszté Sz. S. r. t. (Két

fényvéseti hasonmással.) Budapest. A M. Tud. Akadémia könyvkiadó hivatala. 1875. [Nyomatott az Athenaeum r. társ. könyvnyomdájában.] — 8r. XXII, 644 lap. [Hasonmások: 1. Lorántfy Zsuzsánna 1636. nov. 10-ki levele. 2. Rákóczy végrendeletének első lapja. Beszédes Kálmán »fényvésete.« Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. I. osztály. Okmánytárak. XXIV. kötet. Ism. Budapesti Közlöny 1875. 42. szám.]

Rajzok és tanulmányok. Irta Sz. S. I. II. kötet. Budapest. Az Athenaeum tulajdona. 1875. [Nyomatott az Athenaeum r. társ. könyvnyomdájában. 1874.] — 8r. I: IV, 2, 351 l. II: 6, 377 lap. [Tartalma: I. kötet: Erdély helyzete két nagyhatalmasság közt. Békés Gáspár versengése Báthory Istvánnal. Az 1588-ik évi december 8—23-iki megyesi országgyűlés története és törvényczikkei. Egy nő a trónon. [Mária Krisztierna.] Rákóczy és Pázmány. Fejedelmi Parainesis. II. Rákóczy György fejedelemmé választása és beigtatása. Dalnady István svédországi követsége. Lorántfy Zsuzsánna. — II. kötet: II. Rákóczy Ferencz összeköttetése Nádasdy Ferenczczel. Egykoru levelek II. Rákóczy György lengyel hadjáratáról. II. Rákóczy György lengyel hadjárata 1657-ben. Egy év egy hódoltsági város történetéből. [Nagy-Kőrös.] Egy magyar város a hódoltságban. [Nagy-Kőrös.] Az erdélyi hódoltság és végvárai. Pater Dunod küldetése Erdélybe. Rozsnyai Dávid az utolsó török deák. Alvinczy Péter. Régi levelestárczákból. A nyugoti latinság missiója keleti Európában. Az erdélyi Országos Muzeum előzményei. Dr. Ötvös Ágoston emlékezete. Caelius és kedvese. A chilloni fogoly.]

Révay Péter és a szent korona. (1619—1622.) Sz. S. r. tagtól. (Olvastatott a M. T. Akadémia 1875. márczius 2-iki ülésén.) Budapest. 1875. A M. T. Akadémia könyvkiadó hivatala. [Nyomatott az Athenaeum r. társ. könyvnyomdájában.] — 8r. 95 lap. [Értekezések a történeti tudományok köréből. Kiadja a M. Tud. Akadémia. V. kötet. 1. szám.]

1876.

Monumenta Comititalia Regni Transsylvaniae. Erdélyi országgyűlési emlékek. Történeti bevezetésekkel. A M. Tud. Akadémia Tört. Bizottsága megbízásából szerkeszti Sz. S. r. tag. II. kötet. 1556 szept.—1576. jan. Budapest. 1876. A M. Tud. Akadémia könyvkiadó hivatala. [Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.] — 8r. IV, 578, VI lap. — [Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. III. osztály.]

Emlékbeszéd Nagy-Ajtai Kovács István l. tag fölött. Sz. S. rendes tagtól. (Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1876. ápril 24-iki ülésén.) Budapest. 1876. A M. T. Akadémia könyvkiadó hivatala. [Nyomatott az Athenaeum r. társ. könyvnyomdájában.] — 8r. 23

lap. [Értekezések a történeti tudományok köréből. Kiadja a M. Tud. Akadémia. IV. kötet. 7. szám.]

Nádasdy Tamás első követsége Erdélyben 1540. Sz. S. rendes tagtól. (Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1876. január 24-iki ülésében.) Budapest. 1876. A M. T. Akadémia könyvkiadó hivatala. [Nyomatott az Athenaeum r. társ. könyvnyomdájában.] [Értekezések a történeti tudományok köréből. Kiadja a M. Tud. Akadémia. V. kötet. 4. szám.]

Rajzok a forradalom utáni időkből. — Az első magyar katonai tanintézet. Irta Sz. S. Budapest. Az Athenaeum tulajdona. 1876. [Nyomatott az Athenaeum r. társ. könyvnyomdájában.] — 8r. VII, 201. 3 lap. — [T a r t a l m a : Első folyóiratok a forradalom után. Az »Emléklapok«, »Magyar írók füzetei«, »Pesti Röpivek« és későbbi irodalmi vállalatok története.] Tollrajzok az ötvenes évekből: Egy hangverseny; Kemény Zsigmond cipője; A censura történetéhez. — Az első magyar katonai tanintézet.]

1877.

Monumenta Comititalia Regni Transsylvaniae. Erdélyi országgyűlési emlékek. Történeti bevezetésekkel. A M. Tud. Akadémia Tört. Bizottsága megbízásából szerkeszti Sz. S. r. tag. III. kötet. 1576—1596. Budapest. A M. T. Akadémia könyvkiadó hivatala. 1877. [Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.] — 8r. XVI, 509 l. — [Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. III. osztály.]

Carrillo Alfonz diplomacziái működése. (1594—1598.) Sz. S. m. akad. r. tagtól. (Olvastatott a M. Tud. Akad. febr. 19-iki ülésén.) Budapest. 1877. A M. Tud. Akadémia könyvkiadó hivatala. [Nyomatott az Athenaeum r. társ. könyvnyomdájában.] — 8r. 60 lap. [Értekezések a történeti tudományok köréből. Kiadja a M. Tud. Akadémia. VI. kötet. 10. szám. — Ugyanez újra megjelent ugyanazon évben s ugyanazon cím alatt: »Okmányok és levelek« című toldalékkal; e különkiadás terjedelme: 151 lap.]

Szamosközy István történeti maradványai 1566—1603. Az erdélyi fejedelmek birtokában volt eredeti példányról kiadta Sz. S. a M. Tud. Akad. r. t. I. kötet. 1566—1586. II. kötet. 1598—1599. III. kötet. 1603. Budapest. 1877. A M. Tud. Akadémia könyvkiadó hivatala. [Nyomatott az Athenaeum r. társ. könyvnyomdájában.] — 8r. I; 4, 31, 249 l. II: XIV, 383 l. III: 4, 368 l. — [Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. II. osztály. Írók. XXI. XXVIII—XXIX. kötet.]

1878.

Monumenta Comititalia Regni Transsylvaniae. Erdélyi országgyűlési emlékek. Történeti bevezetésekkel. A M. T. Akadémia Tört. Bizottsága megbízásából szerkeszti Sz. S. r. tag. IV. kötet. 1597—1601.

Budapest. A M. T. Akadémia könyvkiadó-hivatala. 1878. [Athenaeum r. t. könyvnyomdája.] — 8r. 4, 589, VIII lap. — [Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. III. osztály.]

Georg Rákóczy I. und die Diplomatie. Nach Alexander Szilágyi's Forschungen. (Separatabdruck aus den »Literarischen Berichten aus Ungarn«. Herausgegeben von Paul Hunfalvy. Budapest. 1878. II. Bd. 3. Heft.) — 8r. 17 l.

I. *Rákóczy György és a diplomácia.* Székfoglaló értekezés Sz. S. m. akad. rendes tagtól. (Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1873. decz. 9-én és 1878. jan. 11-én tartott ülésein.) Budapest. 1878. A M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatala. [Nyomatott az Athenaeum r. társ. nyomdájában.] — 8. r. 92 lap. [Értekezések a történeti tudományok köréből. Kiadja a M. Tud. Akadémia. VII. kötet. 1878. 5. szám. Külön borítékkal is megjelent.]

1879.

Monumenta Comititalia Regni Transsylvaniae. Erdélyi országgyűlési emlékek. Történeti bevezetésekkel. A M. Tud. Akadémia Tört. Bizottsága megbízásából szerkeszti Sz. S. r. tag. V. kötet. 1601—1607. Budapest. 1879. A M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatala. [Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.] — 8r. — [Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. III. osztály.]

Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei. A Magyar Tud. Akadémia Történelmi Bizottsága megbízásából kiadta Sz. S. akad. r. tag. A M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatala 1879. [Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.] — 8r. XIV, 2, 496 lap. — [Ism. Pesti Napló 1879. 43. szám. (Dr. Acsády I.) Literarische Berichte aus Ungarn IV. 1880. 307—311 l.]

1880.

Monumenta Comititalia Regni Transsylvaniae. Erdélyi országgyűlési emlékek. Történeti bevezetésekkel. A M. Tud. Akadémia Tört. Bizottsága megbízásából szerkeszti Sz. S. rendes tag. VI. kötet. 1608—1614. Budapest. A M. T. Akadémia könyvkiadó-hivatala. 1880. [Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.] — 8r. 560 l. — [Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek III. osztály.]

Jelentés a gyulafehérvári káptalan levéltárában tett kutatásokról. Felolvastatott a M. Tud. Akadémia II-ik osztályának 1880. okt. 11-ikén tartott ülésében. Sz. S. rendes tag által. Budapest. 1880. A M. T. Akadémia könyvkiadó-hivatala. [Athenaeum r. t. könyvnyomdája.] — 8r. 20 l. — [Értekezések a tört. tudományok köréből. Kiadja a M. Tud. Akadémia. IX. köt. 3. szám.]

Emlékbeszéd Urházy György felett. Irta Sz. S. Budapest 1880.

— 8r. 23 l. — [Értekezések a társadalmi tudományok köréből. Kiadja a M. Tud. Akadémia. VI. köt. 4. szám.]

Szamosközy István történeti maradványai. 1542—1608. Eredeti és egykoru példányokból kiadta Sz. S. a m. tud. akad. r. t. IV. kötet. Vegyes feljegyzések. 1880. A M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatala. [Az Athenaeum r. t. könyvnyomdája.] — 8r. XXI, 3, 430, 2 lap. — Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. II. osztály. Írók. XXX. kötet.

Történeti rajzok. Írta Sz. S. Buda-Pest. Franklin-társulat magyar irod. intézet és könyvnyomda. 1880. — 16r. 248 lap. [Olcsó könyvtár 100. szám. Új sorozatszám: 236—240. sz. — T a r t a l m a : 1. Mayláth István bukása. 2. Báthory Endre fejedelem és bibornok bukása 1599-ben. 3. Egy régi árulás történetéhez. 4. Boeckay halála. 5. Révay Péter és a szeut korona. 6. Alvincz és Eger. 7. Thurzó György kincstára. 8. A »gazdasszony háza«. 9. A Zrinyiek történetéből: A Zrinyiek ősi fészke. Zrinyi Ilona Munkácson. 10. Egy erdélyi udvarház regénye.]

1881.

Monumenta Comititalia Regni Transsylvaniae. Erdélyi országgyűlési emlékek. Történeti bevezetésekkel. A M. Tud. Akadémia Tört. Bizottsága megbízásából szerkeszti Sz. S. r. tag. VII. kötet. 1614—1621. Buda-Pest. A M. T. Akadémia könyvkiadó-hivatala. 1881. [Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.] — 8r. 4, 567 lap. — [Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. III. osztály. Rövv. kivon. az 1881. febr. 7-iki akad. ülésen felolvasott részből: Ungarische Revue 1881, 187. l.]

Nápolyi Péter. Egy diplomata a XVII-ik század elejéről. Sz. S. r. tagtól. (Felolvasatott a M. Tud. Akadémia II-dik osztályának 1881. máj. 9-én tartott ülésében.) Budapest. 1881. A M. T. Akad. könyvkiadóhivatala. [Athenaeum r. t. könyvnyomdája.] — 8r. 23 lap. — [Értekezések a tört. tudományok köréből. Kiadja a M. Tud. Akadémia. IX. köt. 7. szám. Rövid kivon. Ungarische Revue 1881. 544. l.]

1882.

Monumenta Comititalia regni Transsylvaniae. Erdélyi országgyűlési emlékek. Történeti bevezetésekkel. A M. T. Akadémia Tört. Bizottsága megbízásából szerkeszti Sz. S. r. tag. VIII. kötet. 1621—1629. Buda-Pest. A M. T. Akadémia könyvkiadó-hivatala 1882. [Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.] — 8r. 4, 544 lap. — [Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. III. osztály.]

Okirattár Strassburg Pál 1631—1633-iki követsége és I. Rákóczy György első diplomáciai összeköttetései történetéhez. A M. Tud.

Akadémia Történelmi Bizottsága megbízásából szerkeszti Sz. S. akad. r. tag. Budapesten. 1882. A M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatala. [Az Athenaeum r. t. könyvnyomdája. 1883.] — 8r. XXVIII, 152 lap. — [Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. I. osztály. Okmánytárak. [XXVI. kötet.]

Bethlen Gábor és a svéd diplomácia. A stockholmi kir. svéd államlevéltárban s az upsalai egyetemi könyvtárban őrzött adatok alapján írta Sz. S. a m. tud. akad. r. t. (Felolvastatott a II. osztály 1881. oct. 10-én tartott ülésében.) Budapest. 1882. A M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatala. [Az Athenaeum r. t. könyvnyomdája.] — 8r. 75 lap. — [Értekezések a történeti tudományok köréből. Kiadja a M. Tud. Akadémia. X. köt. 1. szám.]

Gabriel Bethlen und die schwedische Diplomatie. Aus dem Ungarischen Original des Alexander Szilágyi. (Separatabdruck aus der »Ungarischen Revue« 1882.) Budapest, Friedrich Kilian's k. ung. Universitäts-Buchhandlung. 1882. [Gedruckt in der kön. ung. Universitäts-Buchdruckerei.] — 8r. 76 lap.

A budapesti királyi magyar tud. egyetemi könyvtár. Az 1882-ki berlini egészség- és mentésügyi kiállítás alkalmából a vallás- és közoktatásügyi magyar királyi minister megbízása folytán ismerteti Szilágyi Sándor, a könyvtár igazgatója. Budapesten, nyomtatott a magyar királyi egyetemi könyvnyomdában. 1882. 4r. 11 lap. — [A vallás- és közoktatásügyi magyar királyi minisztérium tanintézetének leírása cz. gyűjtemény egy füzeté, magyar és német nyelvű szöveg; az utóbbi külön címlappal.]

1883.

Monumenta Comititalia Regni Transsylvaniae. Erdélyi országgyűlési emlékek. Történeti bevezetésekkel. A M. Tud. Akadémia Tört. Bizottsága megbízásából szerkeszti Sz. S. r. tag. IX. kötet. 1629—1637. Budapest. A M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatala. 1883. [Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.] — 8r. 4, 693, 1 lap. — [Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. III. osztály.]

Georg Rákóczy I. im dreissigjährigen Kriege 1630—40. Budapest. 1883. 8r. [Különlenyomat az »Ungarische Revue« 1883. évfolyamából.]

I. Rákóczy György első összeköttetései a svédekkel. Irta Sz. S. akad. r. t. (Felolvastatott a II. osztály 1883. jan. 15-én tartott ülésében. Budapest. 1883. A M. T. Akadémia könyvkiadó-hivatala. [Athenaeum r. t. könyvnyomda.] — 8r. 20 lap. — [Értekezések a tört. tudományok köréből. Kiadja a M. T. Akadémia. X. köt. 9. sz.]

Levelek és okiratok I. Rákóczy György keleti összeköttetései történetéhez. A M. Tudományos Akadémia Tört. Bizottságának megbízásából szerkesztette Sz. S. r. tag. Budapest. 1883. Knoll K. akad.

könyvkereskedése. [Az Athenaeum r. t. könyvnyomdája.] — 8r. 6, II. 3—924 lap. — [Ism. Budapesti Szemle 1889. LX. köt. 307—320 l. (Acsády J.)]

1884.

Monumenta Comititalia Regni Transsylvania. Erdélyi országgyűlési emlékek. Történeti bevezetésekkel. a M. Tud. Akadémia Tört. Bizottsága megbízásából szerkeszti Sz. S. r. tag. X. kötet. 1637—1648. Budapest. A M. T. T. Akadémia könyvkiadó-hivatala. 1884. [Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája]. — 8r. 4, 534 lap. — [Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. III. osztály.]

Bethlen Gábor fehérvári siremléke és alapítványai. Sz. S. rendes tagtól. Olvastatott a M. Tud. Akadémia II. Osztályának 1884. márczius 10-én tartott ülésében. Budapest. Kiadja a M. Tud. Akadémia 1884. — 8r. 21 lap. [Értekezések a tört. tudományok köréből. Kiadja a M. Tud. Akadémia. XI. kötet. 6. szám. Rövid kivon. Ungarische Revue 1884. 276—77 l.]

1885.

Egyetemes történet. Középtanodák, reáliskolák és magántanintézetek számára írta Sz. S., a M. Tud. Akadémia rendes tagja. Második javított kiadás. II. füzet. A népvándorlástól az új korig. Budapest. Kiadja Pfeifer Ferdinánd. 1885. [Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája]. — 8r. 2, 164 lap. — [V. ö. 1874. Márki: Irodalmi Értesítő 1878. 38 l. 1874. évből említ egy második kiadást. A »második kiadás« cz. évből e szerint tulajdonkép 3-ik lenne.]

Bethlen Gábor. Irta Szilágyi Sándor. Pozsony—Pest. Stempel Károly. [1885.] — 8r. 28 lap. — [Magyar Helikon. 46. füzet. II. osztály. 2. kötet 2. füzet.]

A linzi béke okirattára. A M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának megbízásából szerkeszté s jegyzetekkel ellátta Sz. S. m. t. akad. r. t. Budapest. 1885. Kiadja a M. Tud. Akadémia. [Az Athenaeum r. t. könyvnyomdája.] — 8r. VI, 668, 2 lap.

1886.

Egyetemes történet. Középtanodák, reáliskolák és magántanintézetek számára írta Sz. S. a M. Tud. Akadémia rendes tagja. Harmadik javított kiadás. III. füzet. Új-kor. Budapest. Kiadja Pfeifer Ferdinánd 1886. [Hornýánszky Viktor sajtója]. — 8r. 200 lap.

Monumenta Comititalia Regni Transsylvaniae. Erdélyi Országgyűlési emlékek. Történeti bevezetésekkel. A M. Tud. Akadémia

Tört. Bizottsága megbízásából szerkeszti Sz. S. r. tag. XI. kötet. 1649—1658. Budapest. A M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatala. 1886. [Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája]. — 8r. 4, 485 lap. — [Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi emlékek. III. osztály.]

Felső-vadászi Rákóczy Zsigmond. 1622—1652. Irta Sz. S. Budapest. Méhner Vilmos kiadása. 1886. [Franklin-társulat könyvnyomdája]. — 8r. 4, 183 lap, 3 színnyomatu, 2 önálló, 41 szövegbe nyomott képpel s 2 oklevélmelléklettel. — [Magyar Történelmi Életrajzok [III.] 1886—87-iki évfolyam. — Bö ismertetés képekkel: Ungarische Revue 1887. 104—121. l. (Ac nádý Ignác).]

1887.

Monumenta Comititalia Regni Transsylvaniae. Erdélyi országgyűlési emlékek. Történeti bevezetésekkel. A M. Tud. Akadémia Tört. Bizottsága megbízásából szerkeszti Sz. S. r. tag. XII. kötet. (1658—1661.) Budapest. A M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatala. 1887. [Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.] — 8r. 4, 546 lap. — [Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. III. osztály.]

Bethlen Gábor fejedelem levelezése. A M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának megbízásából kiadta Sz. S. m. akad. r. tag. Budapest. 1887. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása. [Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája]. — 8r. 4, 470 lap.

Emlébeszéd Gyárfás István, a M. Tud. Akadémia lev. tagja felett Sz. S. rendes tagtól. (Olvastatott a M. Tud Akadémia 1887. márcz. 20-iki összes ülésén). Budapest. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 1887. [Hornýánszky Viktor könyvnyomdája.] — 8r. 18 l. — [Emlébeszédék a M. T. Akadémia tagjai fölött. IV. 1888. kötet. 7. szám.]

Gróf Kuun Géza Maros-Németi levéltára. A Magyar Történelmi Társulat 1887. október 6-án tartott ülésében ismertette Sz. S. Budapest. 1887. [Az Athenaeum r. t. könyvnyomdája.] — 8r. 49 l. — [Különlenyomat a »Századok« 1887. évi »Történelmi társulat Hunyad-megyei kirándulása« című mellékletéből].

Ipolyival együtt: *Alsó sztrégovai és rimai Rimay János államiratai és levelezése.* A Magyar Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának megbízásából szerkesztette Ipolyi Arnold akad. r. tag. Budapest. A M. T. Akadémia kiadása. 1887. [Athenaeum r.-t. könyvnyomdája.] XII, 422, 1 lap. — [Hogy e művet Szilágyi rendezte sajtó alá, maga mondja a »Bevezetés«-ben: »Engedtem a Történelmi Bizottság rendeletének és a Bevezetés megírását elvállaltam, ... mert a sajtó alá adáskor a boldogult püspök nem volt Pesten s a nyomtatás és correktúra vezetését rám bízta.«]

1888.

Monumenta Comititalia Regni Transsylvaniae. Erdélyi országgyűlési emlékek. Történeti bevezetésekkel. A M. Tud. Akadémia Tört. Bizottsága megbízásából szerkeszti Sz. S. r. tag. XIII. kötet. (1661—1664.) Budapest. 1888. Kiadja a M. T. Akadémia. [Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.] — 8r. 4, 587, 1 lap. — [Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. III. osztály.]

A gróf Eszterházyak családi naplója. A kismartoni levéltárban levő eredetiről közli Sz. S. Budapest. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája. 1888. — 8r. 19 l.

Relationes diaetales Johannis Simonii provincialis notarii nationis Saronicae. (1651—1657.) E volumine XIII. actorum diaetalium Transsylvaniae. — Simonius Jánosnak, a szász nemzeti egyetem jegyzőjének országgyűlési tudósításai. (Külön lenyomat az Erdélyi Orsz. Emlékek XIII. kötetéből.) Budapest. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája. 1888. — 8r. 138 lap.

1889.

Monumenta Comititalia Regni Transsylvaniae. Erdélyi országgyűlési emlékek. Történeti bevezetésekkel. A M. Tud. Akadémia Tört. Bizottsága megbízásából szerkeszti Sz. S. r. tag XIV. kötet. 1664—1669. Budapest. A M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatala. 1889. [Az Athenaeum r. t. könyvnyomdája.] — 4, 488 l. — [Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. III. osztály.]

Emlékeszéd Hornyik János, a M. Tud. Akadémiai [így] lev. tagja felett Sz. S. rendes tagtól. (Olvastatott a M. T. Akadémia 1888. december 17. tartott összes ülésén.) Budapest. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 1889. [Hornýánszky Viktor könyvnyomdája.] — 8r. 28 lap. — [Emlékeszéddek a M. T. Akadémia tagjai fölött. V. kötet. 1889. 5. szám. [Rövid ism. Ungarische Revue IX. 1889. 44—45. l.]

1890.

Transsylvania et bellum boreo-orientale. — Erdély és az északi háboru. Levelek és okiratok. A M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának megbízásából bevezetésekkel és jegyzetekkel ellátva közzétette Sz. S. r. t. I. kötet. (1648—1655.) Budapest. 1890. A M. T. Akadémia kiadása. [Franklin-társulat nyomdája.] — 8r. VIII. 636 lap. [Rövid ism. Ungarische Revue XI. 1891. 92. l.]

1891.

Transsylvania et bellum boreo-orientale. — Erdély és az északi háboru. Levelek és okiratok. A M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának megbízásából bevezetésekkel ellátva közzétette Sz. S.

r. t. II. kötet. (1656—1660. jul. 27.) Budapest. 1891. A M. Tud. Akadémia kiadása. [Franklin társulat nyomdája.] — 8r. 2, 596 lap.

II. *Rákóczy György. 1621—1660.* Irta Sz. S. 1891. Budapest. A Magyar Történelmi Társulat kiadása. 1891. [Franklin-társulat könyvnyomdája.] — 4, 212 lap, 8 önálló, 89 szövegbe nyomott képpel. 1 oklevélmelléklettel s egy térképpel. — [Magyar Történelmi Életrajzok [VII.] 1890—91. évfolyam.]

1892.

Monumenta Comititalia Regni Transsylvaniae. Erdélyi országgyűlési emlékek. Történeti bevezetésekkel. A M. Tud. Akadémia Tört. Bizottsága megbízásából szerkeszti Sz. S. r. tag. XV. kötet. 1669—1674. Budapest. A M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatala. 1892. [Az Athenaeum r. t. könyvnyomdája.] — 8r. 4, 586 lap. — [Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. III. osztály.]

1893.

Egyetemes történet középtanodák, reáliskolák és magánintézetek számára. Irta Sz. S., a M. Tud. Akadémia r. tagja. I. füzet. Ó-kor, a népvándorlásig. Harmadik javított kiadás. Budapest. 1893. Kiadja Pfeifer Ferdinánd. [Hornyánszky V. nyomása.] — 8r. 2, 176 lap. — [Tipray: Magyarországi könyvészet 1878. LXIII. lapján 1878-ból említ egy 3-ik kiadást.]

Monumenta Comititalia Regni Transsylvaniae. Erdélyi országgyűlési emlékek. Történeti bevezetésekkel. A M. Tud. Akadémia Tört. Bizottsága megbízásából szerkeszti Sz. S. r. tag. XVI. kötet. 1675—1679. Budapest. 1893. A M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatala. [Az Athenaeum r. t. könyvnyomdája.] — 8r. 4, 699 lap. — [Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. III. osztály.]

I. *Rákóczy György. 1593—1648.* Irta Sz. S. Budapest. A Magyar Történelmi Társulat kiadása. 1893. [Franklin-társulat könyvnyomdája.] — 8r. 8, 424 lap, 1 heliogravure-rel, 2 oklevélhasonmással, 1 térképpel, 2 színnyomatu, 4 önálló, 102 szövegbe nyomott képpel. — [Magyar Történelmi Életrajzok. [IX.] 1892—93. évfolyam. Bay Ilonának ajánlva.]

1894.

Monumenta Comititalia Regni Transsylvaniae. Erdélyi országgyűlési emlékek. Történeti bevezetésekkel. A M. Tud. Akadémia Tört. Bizottsága megbízásából szerkeszti Sz. S. r. tag. XVII. kötet. 1679—1682. Budapest. 1894. A M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatala. [Az Athenaeum r. t. könyvnyomdája.] — 8r. 4, 491 lap. — [Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. III. osztály.]

Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI—XVIII. századokból. II. kötet. Gyulafy Lestár feljegyzései. Közli Sz. S. a M. T. Akad. r. tagja. — Keczer Ambrus naplója. Közli Tasnádi Nagy Gyula, a M. T. Akadémia tagja. — Krmann Dániel superintendens 1708—1709-iki oroszországi utjának leírása. Közlik Mencsik Ferdinand és Kluch János. Budapest. 1894. A M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatala. [Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.] — 8r. 4, 638, 2 lap. — [Monumenta Hungariae Historica. II. osztály. Írók. XXXIII. kötet. Szilágyi közlése 1—80. lapon.]

1895.

Monumenta Comititalia Regni Transsylvaniae. Erdélyi országgyűlési emlékek. Történeti bevezetésekkel. A M. Tud. Akadémia Tört. Bizottsága megbízásából szerkeszti Sz. S. r. tag. XVIII. kötet. 1683—1686. Budapest. 1895. A M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatala. [Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.] — 8r. 4, 607 lap. — [Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. III. osztály.]

1896.

Monumenta Comititalia Regni Transsylvaniae. Erdélyi országgyűlési emlékek. Történeti bevezetésekkel. A M. Tud. Akadémia Tört. Bizottsága megbízásából szerkeszti Sz. S. r. tag. XIX. kötet. (1686—1688.) Budapest. 1896. A M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatala. [Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.] — 8r. 4, 534 lap. — [Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. III. osztály.]

Emlékeszéd Szabó Károly r. tag felett. Sz. S. r. tagtól. Budapest. [Athenaeum r. társ.] 1896. — 8r. 18 lap, 1 arczképpel. A M. Tud. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékeszédék. VIII. köt. 10. szám.

Benczur Gyula Budavár visszavétele 1686-ban. Budapest. 1896. [Akad. Almanach. 189 lap.]

1897.

Monumenta Comititalia Regni Transsylvaniae. Erdélyi országgyűlési emlékek. Történeti bevezetésekkel. A M. Tud. Akadémia Tört. Bizottsága megbízásából szerkeszti Sz. S. r. tag. XX. kötet. (1688—1691.) Budapest. 1897. A M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatala. [Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.] — 8r. 4, 492 lap. — [Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. III. osztály.]

1898.

Monumenta Comititalia regni Transsylvaniae. Erdélyi országgyűlési emlékek. Történeti bevezetésekkel. A M. T. Akadémia Tört. Bizottsága megbízásából szerkeszti Sz. S. rendes tag. XXI. kötet. (1692—1699.) Budapest. 1898. A M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatala. [Az Athenaeum r. t. könyvnyomdája.] — 8r. 4, 472 lap. [Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. III. osztály. (Ism. Századok 1899. 379. és 452—5. l. (A. D.)]

II. Folyóiratokban, hirlapokban megjelent értekezések, tárczacikkek; könyvismertetés, adatközlés.

1842.

Erdély képekben. Kiadja Szathmári Pap Károly. I., II. füzet. Kolozsvár. 1842. [Ismertetés] Regelő Pesti Divatlap. 1842. 15, 13, 65. szám.]

1846.*)

Uti képek. Honderű 1846. II. 6, 11, 15—17, 19, 21, 22, 26. szám.
Párbeszéd egy nő és nőtlen közt. Kiskövet. Általános ismertető. I. évf. 1846. (Kolozsvár).

Bohóc és szerelmes. Paul de Kock »Sans cravate«-jából. Kiskövet. Általános ismertető. I. évf. 1846.

Toledói vártorony. Ercségi beszélyke a spanyol népeletből. Kiskövet. Általános ismertető. I. évf. 1846.

Kerek-kő. Történeti beszély. Kolozsvári naptár. II. 1846. 52—58 lap.

1847.

Utazás Erdélyben című munkából. Mutatvány. Hazánk. 1847. 85, 86. szám.

Adatok Erdély irodalomtörténetéhez. I. Próbák a tudóstársaság létesítéséhez. Hazánk 1847. 117, 118. szám.

Uti Album. Honderű. 1847. I. 6, 26. szám. II. 18, 21, 24—25.

1848.

Rákóczi Ferencz proclamatiója. Budapesti Divatlap. 1848. 16. szám.

*) A »Tavaszi Zsebkönyv. Pápa 1845« című műben Szilágyi Sándortól több költeményt találunk. De ez a Sz. a pápai iskola növendéke volt, míg a mi Szilágyink iskoláit Kolozsváron végezte.

Görgény. Életképek. 1848. I. 25. szám.

Küküllő vár és megyéje. Életképek. 1848. II. 14, 18. szám.

Egy nap Kolozsvár történeteiből. (Mart. 21. 1848.) Hazánk. 1848. 197. szám.

Kecskekő. Uti tárczából. Honderű. 1848. 4. szám.

Kolozsvár évrája (krónikája). Kolozsvári Naptár az 1848-ik szökő évré. 21—38 lap. U. o. 39—40 l.: *A kolozvári országgyűlések chronologiai rendezetének I. része 1466—1609-ig*, ugyancsak Szilágyitól. [»A jövő évben vége következik.«]

Adatok Kolozsvár jelenéből. [»Mephistopheles« álnév alatt.] Életképek. X. kötet. 1848. [Petrik I. 607. szerint Sz. írta.]

Arany-fonal. Kolozsvári Naptár. 1848. 42—45. l.

Az 1575-ki erdélyi országgyűlés. Országgyűlési Emlék. Szerk. Vahot I. 1848.

1849.

Gábor Áron. Magyar Hirlap. 1849. 18. szám.

1850.

Klaudia. »Schlachfelderblüthen aus Ungarn. Novellen nach wahren Kriegsscenen. Leipzig 1850.« cz. műben.

1851.

Remény a magyar szépirodalom és művészet érdekében. Szerk. Vahot Imre. 1. füzet. [Ismertetés zS. aláírással.] Magyar Hirlap. 1851. 386—388. sz.

»Pesti Röpirvek« ügyében annak olvasóihoz. Sz. S. Kozma Vazul. Magyar Hirlap. 1851. 367. szám.

»Pesti Füzetek« című szépirodalmi vállalatra előfizetési felhívás. Pest, máj. 25. 1851. Sz. S. szerkesztő, Lukács László, kiadó. Pesti Napló. 1851. 393. szám.

A Báthoryak jelleme. Remény. Szerk. Vahot Imre 1851. II. 245.

Bécsi levél egy pesti barátomhoz. Május 10-éről 1851. Remény. Szerk. Vahot I. 1851. I. 359. l.

1852.

Legenda Szent László királyról. Családi lapok. 1852. II. 7. szám.

Kolosmonostori kálvária. Új Magyar Muzeum. II. 1851—2. I. 230—5. l.

1853.

Garay emlékezete (nov. 6-án.) Hölgfutár. 1853. 242. szám.

Látogatás Iduna sirjánál. Nagy-Kőrös, okt. 15-én 1853. Hölgfutár. 1853. 222. szám.

Bónis-Pogány Karolina oklevélgyűjteményéből. 1. Lorántfy Susanna levele Gerendy Istvánhoz. [Utána: L. S. életrajza.] — Kubinyi és Vahot: Magyarország és Erdély képekben. I. köt. 1853. 127—129. l., egy pecséttrajzzal és autogramm-hasonmással. [A B.-Pogány Karolina oklevél-gyűjteményéből közölt másik oklevelet II. köt. 128—9. l. Kelecsényi J. közölte.]

Gróf Esterházy Miklós levele Brandenburgi Katalinhoz. Uj Magyar Muzeum. 1853. I. 120. l.

1854.

Hagyományok a magyar előkorból. Hölgfutár. 1854. 42—44, 61, 62, 65, 67. szám.

Báthori István, Erdély fejedelme és Lengyelország királya. Kubinyi és Vahot: Magyarország és Erdély képekben. III. 1854. 66—70. lap.

Martinuzzi vagy Frater György. Kubinyi és Vahot: Magyarország és Erdély képekben. III. 1854. 71—76. lap.

Budvár. Kubinyi és Vahot: Magyarország és Erdély képekben. III. 1854. 130—1. l. (képpel.)

A székelyek. Kubinyi és Vahot: Magyarország és Erdély képekben. IV. 1854. 100—104. lap.

1855.

Az erdélyi emigrációk történetéhez: 1. Tököli végnappjai. 2. Rákóczi Ferencz emigrációja. 3. Rákóczi József. Erdélyi Naptár. II. 1855. évre.

A nikápolyi csata. Hölgfutár. 1855. 89—90. szám.

A török birodalom kezdete. A Nagy Világ képekben. 1855. 214. lap.

Adatok a tűzpróba történetéhez Magyarhonban. Uj Magyar Muzeum. V. 1855. I. 438—440. l.

Brandenburgi Katalin trónraléptére vonatkozó oklevelek. Uj Magyar Muzeum. V. 1855. I. 470—476. lap.

A Nagykőrösi krónika. Uj Magyar Muzeum. V. 1855. I. 602—607. l. [Mutatvány a »Történeti Emlékek«-ben később megjelent műből.]

Murakkik és Esma. Arab történet Lamartine »Törökország történeté«-ből. Vasárnapi Ujság. 1855. 2. szám: 12—13. lap.

Galeswinthe. Történeti kép. Vasárnapi Ujság. 1855. 33. 35. szám: 262—3, 274—6. lap.

1856.

Egy szó az ordaliákról. Az igazság érdekében. Sz. S. nagy-kőrösi tanár. Budapesti Hírlap. 1856. 74. szám.

Szolimán 1543-iki hadjárata. Hölgyfutár. 1856. 131—132. sz.

A Nagykovácsi krónikából. Pesti Napló. 1856. 166. szám.

Adatok a törökök kormányzatához Magyarországon. Pesti Napló. 1856. 286—287. szám.

I. Rákóczy György s Bethlen István versengése. 1636. Uj Magyar Muzeum. 1856. I. 233. l.

XVII. századi magyar divatok. [Mutatványul a Nagykovácsi krónikából.] Vasárnapi Ujság. 1856. 1. szám : 5. lap.

1857.

II. Rákóczy György lengyel hadjárata 1657-ben. Család könyve. III. 1857. 280. l.

Oklevelek Bethlen Gábor MDCXIX—XXI-iki hadjáratai történetéhez. Magyar Történelmi Tár. IV. köt. 1857. 183—224. lap.

Kerekgyártó Árpád : Magyarok életrajzai. 1—2. füzet. Pest. 1856. [Könyvismertetés.] Pesti Napló. 1857. 31, 33—36, 194, 195, 198. szám.

Rosty Zsigmond : A tatárjárás története IV. Béla korában. Pest. 1856. [Könyvismertetés.] Pesti Napló 1857. 63, 64, 66—67, 73, 74. szám.

Az Erdélybe talált viaszos lapokról. A magyar akad. elébe terjesztette dr. Érdy János. [Könyvismertetés.] Pesti Napló. 1857. 224. szám.

Müller Friedr. Beiträge zur Geschichte des Hexenglaubens und Hexenprocesses in Siebenbürgen. Braunschweig. 1854. [Könyvismertetés.] Pesti Napló. 1857. 275. szám.

Mihelyes János naplója. [Mutatvány. a »Történeti Emlékek« III. kötetéből.] Uj Magyar Muzeum. VII. 1857. I. 260—273. l.

Erdélyi történeti oklevelek : Ahmet szultán levele Bátori Gábor fejedelem ellen. — 2. Rákóczy György kiáltványa a lengyel rendekhez. Uj Magyar Muzeum. VII. 1857. I. 345—49. lap.

1858.

Erdély irodalomtörténete, különös tekintettel történetirodalmára. Budapesti Szemle. Szerk. Csengery A. 1858. III. köt. 140—189. IV. köt. 3—47, 190—241, 395—426. l.

A szörényi bánság elfoglalása és Barcsai Ákos egy oklevele. Delejtű I. 1858. 173. szám.

Az 1588-ik évi december 8—23. Meggyesen tartott országgyűlés története és artikulusai. Az akad. elébe terjesztette október 25.

1858. Sz. S. tanár. Magyar Akadémiai Értesítő. XVIII. év. 1858. IX. szám. 503—535. l. [Uj M. Muzeum. VIII. 1858. II.]

Haller Gábor megöletése. Marosvásárhelyi Füzetek. I. 1858. 287. lap.

Pálkövy (Palkovics) Antal: Magyarország története. III. kötet. Sárospatak. 1857. [Könyvismertetés.] Pesti Napló. 1858. 3, 15, 48, 51, 112, 113. szám.

Kecskeméti ref. anyakönyvi feljegyzések. Sárospataki Füzetek. 1857—58. 652., 1858. 65. l. [L. 1860. alatt is.]

Diplomatikai tarlózatok. I. II. III—IV. Uj Magyar Muzeum. V. 1858. I. 339—341, 373—77. l.

1859.

Erdély irodalomtörténete, különös tekintettel történetirodalmára. Budapesti Szemle. Szerk. Csengery A. 1859. V. köt. 32—57, VI. köt. 3—48, 288—311, VII. kötet: 232—253. lap. [Folytatását l. 1860. Uj Magyar Muzeum.]

Az Erdélyi Országos Muzeum előzményei. Budapesti Szemle. Szerk. Csengery A. 1859. VII. köt. 325—348. l.

Egykorú levelek II. Rákóczy György lengyel hadjáratáról. (Pótléku az irodalmi szemléhez.) Budapesti Szemle. (Szerk. Csengery A.) 1859. V. kötet. 356. l.

Bánfi Dénes kora és megöletése. [Kivonat az 1859. márcz. 19-iki székfog. értekezéséből.] Budapesti Szemle. [Szerk. Csengery A.] V. 1859. 334. l.

Gr. Lázár Miklós: A gróf Lázár-család Kolozsvárott. 1858. [Könyvismertetés.] Delejtű. II. 1859. 219. szám.

Felső-győri Nagy Iván: A lubellei és kishaludi Liptay-család nemzedékrendje és oklevelei. Pest. 1868. [Könyvismertetés.] Delejtű. II. 1859. 219. szám.

Történeti följegyzések 1481—1752. Magyar Történelmi Tár. VI. kötet. 1859. 81—100. lap.

Erdélyi történelmi adatok. Szerk. Mikó Imre. III. kötet. Kol. 1858. [Ismeretetés.] Pesti Napló. 1859. 56. szám.

Nagy-Kőrös városa török levelei, néh. Repiczky János fordítása szerint bevezetéssel ellátva közli Sz. S. Hatodik Tudósítvány a nagykovácsi hely. hitv. ev. főgymnasiumról 1858/9. tanévben. Kecskemét. 1859. 28. l. [Különlenyomatban is megjelent.]

Bánfi Dénes kora és megöletése. Történeti rajz, melylyel a M. Tud. Akadémiában 1859. Martius 19-én székét foglalt Sz. S. lev. tag. Uj Magyar Muzeum. 1859. II. [M. Akad. Értesítő. XIX. 1859. I. 137—220. l.]

Apafi Mihály Érsekujvár alá menetele 1663-ban. Czeglédi Ist.

vántól. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva közli Sz. S. Uj Magyar Muzeum IX. 1859. I. 49—64. l.

A leleszi konvent. [Wagner Károly után közli Sz. S.] Uj Magyar Muzeum. IX. 1859. I. 170—174. l.

A Péro-féle mozgalom történetéhez. Uj Magyar Muzeum. IX. 1859. I. 181—199. l.

Egy névtelen naplója a XVII. századból s az 1690-iki keresztyénszigeti országgyűlés. Uj Magyar Muzeum. IX. 1859. I. 365—383. lap.

Diplomatikai tartózatok. VII—XIV. Uj Magyar Muzeum. IX. 1859. I. 427—438. l.

1860.

Béldi Pál és a bujdosók. Történeti korrajz. Budapesti Szemle. Szerk. Csengery A. 1860. XI. köt. 237. l.

Kemény János fejedelemsége. Budapesti Szemle. Szerk. Csengery A. 1860. X. kötet. 21—70. l.

Magyar hölgyek levelezése. Családi Kör 1860. 8, 11. sz.

Régi levéltárca. [Ahmet karánsebesi bég levele Tarnya Péterhez. 1670. márt. 6. — II. Kazinczy Ferencz levele báró Vay tábornokhoz. (1813. jun. 7.) — III. 1. Bethlen Gábor. 2. Bornemisza Anna. 3. Jeddi Pál, Csontos István, Suri András levelei.] Delejtű. III. 1860. 2, 7, 13, szám: 12, 50, 100—101. lap.

Szomorú esztendő. (Történeti rajz.) Delejtű. III. 1860. 27, 28, 30, 31. szám: 209—11, 216—9, 233—5, 231—2. lap.

Apáczai Cseri János és kortársai. Adalékul a XVII. századi m. tudományosság történetéhez. Olvastatott oct. 22. 1860. Magyar Akadémiai Értesítő. Nyelv- és széptud. osztály Közlönye. I. 1860. 446—502. l.

Békés Gáspár 1521—1579. [Sz. S. aláírással.] Magyar Színházi Lap. 1860. 32. szám.

Béldi Pál. Magyar Színházi Lap. 1860. 53. szám.

Báthori István, Erdély fejedelme és Lengyelország királya. »Magyar Történelmi Képcsarnok. A Vizkeleti B. által rajzolt s Vahot Imre által kiadott képek történeti és költői magyarázata. Pest. 1860.« 48—58. lap.

Kemény János kora és fejedelemsége, új adatokkal illusztrálva. Magyar történelmi Tár. VII. kötet. 1860. 127—210. lap.

Czeplédi István életrajza. Protestans Egyh. és Isk. Lap. 1860.

Kecskeméti anyakönyvi följegyzések. IV. [Folytatás.] Sárospataki Füzetek. 1860. 247—54, 338—355. l.

Bethlen Gábor levele Alvinczi Péterhez. Sárospataki Füzetek. 1860. 550—553. l.

Gróf Bethlen Kata. Szigeti Album. MLCCCLX. Kiadták Szilágyi I. és P. Szathmáry K. Pest. 1860. 225—234. l.

Vázlatok az erdélyi magyar irodalom történetéből 1790-től maig. Uj Magyar Muzeum. 1860. I. 204—28, II. 3—22, 150—161. l. (Folytatása a »Budapesti Szemlé«-ben megjelent tanulmánynak.)

Bethlen Gábor a szárdobosi savanyúvízben. Uj Magyar Muzeum. 1860. II. 424. l.

Kornis Gáspár feljegyzései Erdély és családja viszontagságairól 1678—1683. Uj Magyar Muzeum. 1860. II. 333—51. l.

Rác dúlások a Rákóczi-támadásban 1709. Uj Magyar Muzeum. 1860. II. 429—30. l.

Irodalmi ritkaságok. Uj Magyar Muzeum. 1860. II. 125—132. lap. [Akad. Értesítő XX. köt.]

1861.

Városaink monographiái: II. Kecskemét város története. Hornyik János által. I. köt. Kecskemét. 1860. — III. *Munkács multja és jelenje.* Irta: Tabódi J. Pest. 1861. Budapesti Szemle. (Szerk. Csengery A.) 1861. XII. köt. 217—222., 401—7. l.

Egy magyar város a török hódoltságban. Történeti rajz. [Okmánytár a hódoltság tört. I. köt.] Budapesti Szemle. (Szerk. Csengery A.) 1861. XIII. köt. 89—109. l.

Magyar hölgyek levelezése. Családi Kör. 1861. 14. sz.

Rákóczy Ferencz Párizsban. Családi Kör. 1861. 15. 16. szám.

Szamos-Ujvár. Emich G. Nagy Képes Naptára. II. 1861. 138. lap.

Békés Gáspár versengése Báthori Istvánnal. (1571—1575.) Történelmi rajz. Az Erdélyi Muzeum-egylet Évkönyvei. I. köt. 1859—61. 107. l.

[Kisebb közlések:] 1. *Magyarország pénzügyi állapotához a XVI. században.* 2. *Az eperjesi béke 1633.* Magyar Történelmi Tár. VIII. kötet. 1864. 245—259. l.

Okmányok az erdélyi tudóstársasági igyekezetek történetéhez. 1793—1845. Magyar Történelmi Tár. IX. kötet. 1861. 177—209. lap.

Körütekintés történelmi irodalmunkban. Magyar Tudományos Értekező. 1861—2. I. 63. l.

Történetirodalmi visszapillantások. Magyarország. I. 1861. 262, 269, 271. II. 298. sz.

Könyvismertetés és még valami. Protestáns Egyh. és Isk. Lap. 1861.

Az Árpádház korában élt írók magyarul. Protestáns Egyh. és Isk. Lap 1861.

Perényi Gábor végrendelete. Sárospataki Füzetek. 1861. 355—7. l.

Adalék az unió-vitály történetéhez 1822-ben. Sárospataki Füzetek. 1861. 616—28. l.

Csapó Kálmán: Székes-Fehérvár története. Székes-Fehérvár 1861. [Könyvismertetés Sz. S. aláírással.] Szépirodalmi Figyelő. I. 1861. 42. szám.

Szathmár-Németi történetei. Összeszedte Sarkadi Nagy Mihály, rendbeüjtötte és kiegészítette Bartók Gábor. Szatmár. 1861. [Könyvismertetés Sz. S. aláírással.] Szépirodalmi Figyelő. I. 1861. 42. szám.

1862.

Ujabb adalék a török uralom történetéhez Magyarországon. [Hornyk J. Kecskemét város tört. II. köt. Kecskemét 1861.] 1. 2. közlemény. Budapesti Szemle. (Szerk. Csengery A.) 1862. XIV. köt. 395—419., XV. köt. 373—385. l.

Városaink monographiái: V. Szathmár-Németi története. Sarkadi Nagy Mihály és Bartók Györgytől. Szathmár. 1861. — VI. Sz. k. Kassa városának történelmi évkönyve. Irta Tutkó József. Kassa. 1861. — Budapesti Szemle (Szerk. Csengery A.) 1862. XIV. kötet. 213—220, 479—488. l.

Tofeüs Mihály erdélyi püspök. Házi Kincstár. III. 1862. — 220. lap.

Gelei Katona István. Házi Kincstár. III. 1862. 235. l.

A Halasi Krónika ügyében. Magyar Tudományos Értekező. 1862. II. 49. lap. (V. ö. U. o. I. 456 l.)

Történetirodalmi visszapillantások. Magyarország. 1862. 8, 10. sz.

Erdélyi történelmi adatok. IV. köt. (Új folyam 1. köt.) Szerk. Szabó K. [Ismertetés Sz. S. aláírással.] Ország. 1862. 1. 2. szám.

Szegedi A. Kilit: A Szeged-alsóvárosi templom és kolostor történelmi vázlata. Szeged 1862. [Könyvismertetés.] Ország 1862. 57. sz.

Adalék a Tolnai per történetéhez. Sárospataki Füzetek. 1862. 540—2. lap.

Néhány szó a közönséghez bizonyos ifjabb Kun Pál-féle falsificatiók ügyében. Sürgöny. 1862. 5. szám.

Kézai Simon mester Magyar Krónikája. Ford. Szabó Károly. Pest. 1862. [Könyvismertetés.] Szépirodalmi Figyelő. 1861—1. II. 3. szám.

Ötvös Ágoston: Brandenburgi Katalin fejedelemsége. [Ismertetés Sz. S. aláírással.] Szépirodalmi Figyelő. 1861—2. I. 5. szám.

Vertler Mátyás: Történelmi adatok a magyar nemzet életéből. Pest. [Könyvismertetés. Sz. S. aláírással.] Szépirodalmi Figyelő. 1861—2. I. 5. szám.

II. Rákóczy Ferencz és nevezetesebb kortársainak némely kiadatlan eredeti leveleik. Pest. 1861. [Könyvismertetés. Sz. S. aláírással.] Szépirodalmi Figyelő. 1861—2. I. 7. szám.

Komáromi Jánosnak törökországi diariuma és experienciája. Közli Nagy Iván. Pest. 1861. [Könyvismertetés.] Szépirodalmi Figyelő 1861—2. II. 12. szám.

Hornyik János: Kecskemét város története oklevéltárral. II. kötet. Kecskemét 1861. [Könyvismertetés Sz. S. aláírással.] Szépirodalmi Figyelő 1861—2. I. 21. szám.

Tutkó: Kassa városának történelmi évkönyve. Kassa. 1861. [Könyvismertetés Sz. S. aláírással.] Szépirodalmi Figyelő. 1861—2. I. 21. szám.

Négyszáz magyar levél a XVI. századból. Pest, 1861. [Könyvismertetés Sz. S. aláírással.] Szépirodalmi Figyelő. 1861—2. I. 22. sz.

1863.

Jakab Elek: János Zsigmond. [A »Keresztény Magvető«-ben megjelent tanulmány ism. Sz. S. aláírással.] Koszorú. 1863. II. 9. sz.

Adalék a Martinovics-féle per történetéhez. Koszorú. 1863. II. 10. szám.

Mikes Kelemen. Koszorú. 1863. I. 12. szám.

Nyílt levél Szász Károlyhoz, Magyarország. Uj folyam. 1863. 1. 2. szám.

Hornyik János: Kecskemét város története oklevéltárral. III. kötet. Kecskemét. 1863. [Könyvismertetés.] Ország. 1863. évf. 21. sz.

Puritán mozgalmak a magyar földön. Prot. Képes Naptár. IX. 1863. 42. l.

Protestans püspökök életrajzai: I. Geleji Katona István. II. Tofeusz Mihály. Protestans Naptár. 1863.

Báthory Zsigmond levele. Sárospataki Füzetek. 1863. 759—60. l.

1864.

Báthory Gábor erdélyi fejedelemsége. 1. 2. közl. Budapesti Szemle. (Szerk. Csengery A.) 1864. XIX. 183—214., XX. köt. 3—53. lap.

Ötvös Ágoston. (1811—1851.) Budapesti Szemle. (Szerk. Csengery A.) 1864. XIX. köt. 130—138. l.

Mészáros Károly: Ungvár története a legrégibb időktől máig. Pest. 1861. [Könyvismertetés.] Budapesti Szemle. (Szerk. Csengery A.) XIX. köt. 1864. 301 l.

Szász János tragédiája. (Történeti rajz.) Emich G. Nagy Képes Naptára. 1864. 79—83. l.

Történetirodalmi Szemle. (Potemkin: Sárosmegye. Thierry: Attilamondák. Joannis Burii Micae hist. Evangelicorum in Hungaria.) [Könyvismertetések.] Magyar Sajtó. 1864. 68. szám.

Egyháztörténeti okmányok: 1. Bocskay István levele az erdélyi országi jezsuitákhoz. — 2. Békési István mecseki pap folyamodványa a

*nagykőrösi tanács*hoz. — 3. *A makai egyház folyamodványa N.-Kőrös városa egyházához.* — 4. *A debreczeni iskola levele a nagykőrösi egyházhoz.* Sárospataki Füzetek. 1864. 818—822. lap.

Sárospataki Füzetek. 1864. 1—4. füzet. [Ismertetés.] Magyar Polgár. 1864. 166. szám.

Monumenta Hungariae Historica. Scriptores. VII. Gr. Illés-házy István nádor följegyzései 1592—1603. és Hidvégi Mikó Ferencz históriája. 1594—1613. Biró Sámuel folytatásával. Közli Kazinczy Gábor. Pest 1863. [Könyvismertetés.] Magyar Sajtó 1864. 9. szám.

Egy év egy behódolt város történetéből. Történeti rajz. Vasárnapi Ujság 1864. 10—13. szám. 93—4, 103—4, 111—2, 119—120 lap.

1865.

Báthory Gábor háborúja Havasalfölde és Magyarország ellen. (1611.) Budapesti Szemle. Új folyam. [Csengery—Lónyay szerk.] II. köt. 1865. 3—43. l.

Báthory Gábor udvarából. Töredék egy nagyobb történeti rajzból. Emich Gusztáv Nagy Naptára. VI. 1865. 79. lap.

Bethlen Gábor fejedelem levele Virginás János hagyatékát illetőleg. Hazánk s a Külföld. 1865. 27. szám.

Az Aranybulla s a német lovagrend Erdélyben. Hazánk s a Külföld. 1865. 1—5. szám.

Zrinyi Ilona fejedelemasszony parancsolatja a gonosztevőkről. Hazánk s a Külföld. 1865. 27. szám.

Bornemisza Anna levéltárczájából. I—V. — Kolozsvári Nagy Naptár. I. 1865. 69—71. lap.

Az erdélyi három nemzet uniója 1437-ben. Hazánk s a Külföld. 1865. 45, 46. szám.

Zápolya János erdélyi vajdasága. Korunk Tárczája. 1865. 14, 15. sz.

Róbert Károly uralkodása Erdélyben. Koszorú. 1865. I. 2. sz.

Két monographia. (Pusztaszer. Irta Hornyik János. Kecskemét. 1865. — Az egri egyházmegye alakulása. Irta Balássy Ferencz Eger. 1865.) Politikai Hírlap. 1865. 23. szám.

Egyháztörténelmi okmányok. [1. Alvinczi Péter levele Mágócsi Ferenczhez. 2. Bellarmin levele H. Drugeth Györgyhöz.] Sárospataki Füzetek. 1865. 930—2. lap.

1866.

Báthory Gábor fejedelem bukása. I. II. közlemény. Budapesti Szemle. (Szerk. Csengery A.) Új folyam. V. 1866. 3—50, 383—427. l.

A magyar királyi szék betöltése és a pragmatica sanctio története. Irta Salamon F. Pest. 1866. [Sz. S. aláírással.] Budapesti Szemle. (Szerk. Csengery és Lónyay.) Új folyam. V. köt. 1866. 218. lap.

Beythe István életrajza. Fabó Andrástól. Pest. 1866. [Sz. S. aláírással.] Budapesti Szemle. (Szerk. Csengery és Lónyai M.) Új folyam. VI. köt. 1866. 218—9. l.

Egy nevezetes színpad 1821. márczius 12. Kolozsvártt főrangu műkedvelők által játszott »Zrinyi« Körnertől. Közli Sz. S. Hazánk s a Külföld. 1866. 17. szám.

Zrinyi és Frangepán utolsó találkozása. [Képpel.] Hazánk s a Külföld. 1866. 47. szám.

Nevezetes aláírások. VII. Közli Sz. S. Hazánk s a Külföld. 1866. 50. szám.

Az 1743/4-iki novellaris articulusok keletkezése. (Jogtörténeti tanulmány.) Jogtudományi Közlöny 1866. évf. 13—21. szám.

Bethlen Gábor és a protestáns szövetség. Kolozsvári Nagy Nap-tár. II. 1866. 51—61. lap.

Nyílt szózat Attila, Attila fiai és utódai történelmének magyar fordítása ügyében. Pesti Napló. 1866. 102. szám.

II. Rákóczy György és Csengery István levelezése. Sárospataki Füzetek. 1866. 302—10. l.

Adalék Lorántfy Zsuzsánna irodalmi életéhez. Sárospataki Füzetek. 1866. 678—680. l.

1867.

Bethlen Gábor fejedelem trónfoglalása. (Kivonat a hasonló című Akad. Értekezésből.) Akad. Értesítő. I. 1867. 182. l.

Keresztény Magvető. Szerk. és Kiadják Buzogány Áron és Ferencz Józsi. III. kötet. Kolozsvár. 1867. [Ismertetés.] Budapesti Közlöny. 1867. 36. szám.

Monumenta Hungariae Hist. II. Scriptorum. XVII. Baronyai Decsi János Magyar históriája 1592—1598. A szerző életével közli Toldy F. Pest. 1866. [Könyvismertetés.] Budapesti Közlöny. 1867. 158. szám.

A kassai béke 1631-ben. Budapesti Közlöny. 1867. 166, 167. szám.

Monumenta Hungariae Historica. Codex dipl. Arpad. Az eredetiek után közzéteszi ifj. Kubinyi F. Pest. 1867. [Könyvismertetés Sz. S. aláírással.] Budapesti Közlöny. 1867. 201. szám.

Dózsa Elek 1803—1867. Budapesti Közlöny 1867. 212. szám.

Keresztési József krónikája. Bécs, 1868. [Könyvismertetés Sz. S. aláírással.] Budapesti Közlöny. 1867. 217—218. szám.

Bethlen Gábor utolsó tervei és halála. Budapesti Szemle. Új foly. VII. 1867. 217—278. l.

Salamon Ferencz: Két magyar diplomata a XVII-ik századból. Közli —. Pest. 1867. [Könyvismertetés.] Budapesti Szemle. (Szerk. Csengery A.) Új folyam. VIII. 1867. 124—128. l.

Rozsnyai Dávid deák testamentuma. Kolozsvári Nagy Nap-tár. III. 1867. 46—48. l.

Látogatás Horváth Mihálynál. Levéltöredék. (Genf. 1865. aug. 21—31.) Kolozsvári Nagy Naptár. III. 1867. 103—5. l. (Arczképpel.)

Adalék Magyarország kapuzám-szerinti ismeretéhez a török uralom idejében. Magyar Történelmi Tár. XIII. v. Második folyam I. kötete. 1867. 220—6. l.

A magyar történeti forrásokról. Magyarország. 1867. I.

Verbőczy István. Magyarország képekben. I. 1867. 7. lap. (Arczképpel.)

Kemény János. Magyarország képekben. I. 1867. 96. l. (Arczképpel.)

Tanárky Gedeon: Magyarország helyzete az európai állam-szerkezetben. Pest. 1867. [Könyvismertetés.] Pesti Napló. 1867. 1. 2. 5, 6. szám. — Sürögöny. 1867. 8—10, 14, 19. szám.

Adalék a sárospataki főiskola történetéhez. Sárospataki Füzetek. 1867. 722—3. l.

II. Rákóczy György fejedelem megválasztatása és beigtatása. I—III. Közlemény. Vasárnapi Ujság. 1867. 37—39. szám: 453—5, 466—7, 478—9. lap. (Két arczképpel.)

1868.

Rákóczy és Pázmány. [Kivonat az 1868. nov. 2-án tartott értekezéséből.] Akad. Értesítő. II. 1868. 314—8. l.

Mike Sándor. 1795—1867. Budapesti Közlöny 1868. 3. 4. szám.

Horváth Mihály kisebb történeti munkái. 1. 2. kötet. Bécs. 1867. [Könyvismertetés Sz. S. aláírással.] Budapesti Közlöny. 1868. 14. sz.

Rozsnyai Dávid, az utolsó török deák. Budapesti Közlöny 1868. 20, 21. szám.

Erdélyi János. [Sz. S. aláírással.] Budapesti Közlöny. 1868. 21. sz.

Mikó Imre: Benkő József élete és munkái. Pest. 1867. [Könyvismertetés.] Budapesti Közlöny. 1868. 54, 55, 66, 67. szám.

Gentis felicitas, speculo exhibita iis, qui num felices sint et quomodo fieri possint, cognoscere velint. Ad ser. Transylvaniae Principem G. Rakoci. (Év és h. n.) Ismerteti Sz. S. Budapesti Közlöny. 1868. 189. szám.

Oktatás Magyarország romlott állapotja segedelméről való elmelkedésre. Egy politikai röpirat a XVII. századból. Budapesti Közlöny. 1868. 214. szám.

Bocskay István. Magyarország képekben. II. 1868. 65 l. (Képpel.)

Történeti adomák. Népiszkolai Könyvtár. Szerk. Molnár A. 1868. 1. füzet.

Képek a magyar hódoltság történetéből. 1672. Népiszkolai Könyvtár. Szerk. Molnár A. 1868. 1. füzet. 129. l.

Bethlen Gábor levele Alvinczy Péter kassai refor. paphoz. Századok. 1868. 224—238. lap.

1869.

Az 1867-iki kiegyezés és Bocskay, Illésházy, Bethlen, Rákóczy népszövetségi politikája. Pest. 1769. [Könyvismertetés.] Budapesti Közlöny. 1869. 65, 71. szám.

Knauz Nándor: II. Endre szabadságlevelei. [Könyvismertetés zS. aláírással.] Budapesti Közlöny. 1869. 171. szám.

Thaly Kálmán ur olvasóinak. Budapesti Közlöny. 1869. 219. sz. *Genfi levél.* Fővárosi Lapok. 1869. 188. szám.

Egy apáca a Rákóczy-házból. [Rákóczy Anna Mária.] Fővárosi Lapok. 1869. 147. szám.

Adalék II. Apafi Mihály történetéhez. [Sz. S. aláírással.] Hazánk s a Külföld. 1869. 40. szám.

Kazinczy Gábor egy kiadatlan czikke. Közli Sz. S. A »Magyar Polgár« Nagy Naptára. I. 1869. 20—23. l.

Szabó Károly: A magyar vezérek kora Árpádtól Szent Istvánig. Pest. 1869. [Könyvismertetés.] Pesti Napló. 1869. 248. szám.

Egy oláh röpirat. (La mission de l'occident latin dans l'orient de l'Europe.) [Ismeretetés.] Reform. 1869. 15. szám.

Őz Pál utolsó levele. Vasárnapi Ujság. 1869. 14. szám.

1870.

A német uralkodás kezdete Erdélyben. I. Pater Dunod követ-sége. [Kivonat az 1870. jun. 20-án tartott akad. értekezésből.] Akad. Értesítő. IV. 1879. 192—5. l. — Reform. 1870. 188. szám.

Kemény Zsigmond tanulmányai. Budapesti Közlöny 1870. 293. szám.

Egy nő a trónon. (Történeti rajz.) Fővárosi Lapok. 1870. 86—91. szám.

Előzmények a széchenyi konvent történetéhez. Kazinczy Gábortól. Közli Sz. S. A »Magyar Polgár« Nagy Naptára II. 1870. 1—12 lap.

Erdély helyzete két nagy hatalmasság közt a XVII. században. Pesti Napló 1870. 307. szám.

A német uralkodás kezdete Erdélyben. Reform. 1870. 188. szám.

1871.

Jelentés a Török-magyarhoni állam-okmánytár IV. kötetéről. Akad. Értesítő. V. 1871. 69—79. lap.

Jelentés a Török-magyar Okmánytár VI-ik kötetéről. Budapesti Közlöny. 1871. 54. szám.

A chiloni fogoly. Budapesti Közlöny. 1871.

Egy hangverseny az ötvenes évekből. Fővárosi Lapok. 1871. 6. szám.

Egy régi divatlapról. A »Pesti Röpivek«. Fővárosi Lapok. 1871. 148. szám.

Lorántffy Zsuzsánna, a magyar anyák s gazdasszonyok mintája. Fővárosi Lapok. 1871. 299. szám.

A kolozsvári nemzeti színház megnyitása történetéhez. Kelet. 1871. 77. szám.

Zrínyi Miklós egy ismeretlen levele. Ország-Világ. 1871. 1. szám.

A Rigire! Vasárnapi Ujság. 1871. 42. szám. 523. lap. (2 képpel.)

1872.

Lorántffy Zsuzsánna családja körében. (Történeti rajz.) Fővárosi Lapok. 1872. 121—127. szám.

A nők fürdőjéből. [Franzensbad.] Fővárosi Lapok 1872. 199. sz.

Csáki László levele Bethlen Évához. Hazánk s a Külföld. 1872. 1. szám.

Hogyan keletkeztek a jobbágyságok? Hazánk s a Külföld. 1872. 1. sz.

Bornemisza Anna fejedelemsasszony parancslevele Riti János gálfalvi adózójának. Hazánk s a Külföld. 1872. 33. szám.

Széchy Mária levéltárából (1668 elejéről). A »Magyar Polgár« Nagy Naptára. III. 1872. 42—5. lap.

Visszaemlékezés szerkesztői pályámra. I. Hogyan keletkeztek az »Emléklapok«? II. Az »Emléklapok« első füzeté. III. Az »Emléklapok« többi füzetéi. IV. Az »Emléklapok« betiltása. V. Betiltott helyek az »Emléklapok« VII. füzetében. VI. A »Magyar írók füzetéi« megindulása. VII. A többi füzetek. VIII. A »Füzetek betiltása«. [Folytatását l. a köv. év alatt.] Pesti Napló. 1872. 13, 31, 32, 36, 37, 69, 70, 79, 80, 85, 103, 114. szám.

Lorántffy Zsuzsánna. Pesti Napló. 122—124. szám.

Lorántffy Zsuzsánna. Reform. 1872. 144—146. szám.

Id. Rákóczi György születési éve, s a Bocskayról szóló ének. Századok. 1872. 56. lap.

Irodalomtörténeti adalékok. Századok. 1872. 202—5. lap.

Magyar nyelvemlékek. Századok. 1872. 477—480. l.

1873.

I. Rákóczy György és a diplomácia. [Kivonat az 1873. decz. 9-én tartott r. tagi székfoglaló értekezéséből.] Akad. Értesítő. VII. 1873. 206—211. l.

Fejedelmi parainesis. Öreg Rákóczy György intése fiához. Athenaeum. I. 1873. 1. szám. 21—27. lap.

Bethlen Gábor államszerződésai. [Kivonat az 1873. márczius 10-én tartott akad. felolvasásból.] Athenaeum. I. 1873. 11. szám. 699—703. lap.

Du Bois követsége I. Rákóczy Györggyel. [»I. Rákóczy György és a diplomácia« cz. műből.] Athenaeum. IV. köt. 1873. 51. szám : 3241—7. lap.

Az erdélyi hódoltság és végvárai. [Török-Magyarkori Államokmánytár. IV—VII. köt. Pest. 1870—1872.] Budapesti Szemle. (Szerk. Gyulai P.) 1873. II. köt. 299—322. l.

Báthory Zsófia áttérése. Erd. Prot. Közlöny. III. 1873. 14. szám 109—111 lap.

Kamper Fiora. Fővárosi lapok 1873. 86. szám.

Magyar hölgyek levelezése a XVII. században. A »Magyar Polgár« Nagy Naptára. IV. 1873. 29—32. lap.

Egyháztörténelmi adatok I. Rákóczy György erdélyi fejedelemről. Magyar Prot. Egyházi és Isk. Figyelmező. IV. 1873. 181—2. l.

A debreczeni nyomdászat történetéhez. [1. Töltési István. 2. Lisznay Pál levele.] Magyar Prot. Egyh. és Isk. Figyelmező. (Szerk. Révész I.) IV. 1873. 275—7. l.

Visszaemlékezés szerkesztői pályámra. IX. »Röpirvek« keletkezése. A »Röpirvek«. Polemiák írókkal, közönséggel, sajtóhatósággal. A »Röpirvek« betiltása. Későbbi vállalatok. Pesti Napló. 1873. 40, 61, 68, 76. sz.

1874.

Az »Okmánytár« (Monum. Diplom.) XXIII. kötetéről jelentés. Akad. Értesítő. VIII. 1874. 233—8. l.

Dalmady István svédországi követjárása 1648-ban. Athenaeum. V. köt. 1874. 1. szám. 22—28. hasáb.

A költő Zrínyi két levele. Athenaeum. VI. kötet. 1874. 14. szám : 872—879. hasáb.

A Történelmi Társulat besztercebányai kirándulása. [Sz. S. aláírással.] Budapesti Közlöny. 1874. 190—192, 197. szám.

I. Rákóczy György fejedelem és Geleji Katona István püspök levelezéséből. Erdélyi Prot. Közlöny. IV. 1874. 3. szám : 21—23. lap.

A kolozsvári egyház történetéhez. Erdélyi Prot. Közlöny. IV. évf. 1874. 21—22. szám : 165—6, 172—4. lap.

Egy magyar alumnus levele Angliából. [Bánfi-hunyadi János.] Erdélyi Prot. Közlöny. IV. 1874. 34. szám. 269—270. lap.

Magyar alumnusok levelei. [Csanaki Máté, Salánki György és Zempléni György, Beck Sebestyén, Kolosi Dániel, Sipos András, Rimaszombathi István, Sepsi Gáspár, Görgei Thamás.] Erdélyi Prot. Közlöny. IV. 1874. 51—53. szám : 405—6, 413—4, 421. lap.

Egyháztörténelmi adatok. I—IV. Az unitáriusok 1638-iki üldöztetéseinek s a deési complanationnak történetéhez. VI. A zsidók történetéhez. [Az V. más közlőtől van.] Keresztény Magvető. IX. 1874. 150—161, 246—260. l.

A Tolnai-per történetéhez. (1646 első feléből.) M. Prot. Egy. és Isk. Figyelmező. V. 1874. 35—42. l.

Báthory Zsófia áttérésének történetéhez. M. Prot. Egyh. és Isk. Figyelmező. V. 1874. 337—9. l.

Levelék és államokmányok (1552—1623.) a vörösvári levéltárból. Magyar Történelmi Társ. XIX. Más. folyam. VII. 1874. 1—59. l.

Monumenta Comitatus Regni Hungariae. Szerk. Fraknói V. I. köt. (1526—1536.) Pest. 1874. [Könyvismertetés.] Pesti Napló. 1874. 106. szám.

Zrinyi a költő két levele II. Rákóczy Györgyhez. Századok. 1874. 357—9. lap.

II. Rákóczy György fejedelem összeköttetése gr. Nádasdy Ferenczcel. Századok. 1874. 441—476. lap.

1875.

Révay Péter s a szent korona. [Kivonat az 1875. márcz. 1-én tartott értekezéséből.] Akad. Értesítő. 1875. 49—50. l.

Első szövetkezés Lengyelország felosztására nézve 1656-ban. (Okmánytár II. Rákóczy Gy. dipl. összeköttetéséhez. 1648—1660. Bpest. 1874.) Budapesti Szemle. (Szerk. Gyulai P.) 1875. VIII. köt. 290—331. l.

Miskolczy István és Görgei János eszperesek levelei I. Rákóczy Györgyhez. Erdélyi Prot. Közlöny. V. 1875. 34—35. szám: 267—9, 276—278. lap.

Egyházi férfiak levelei. [I—IV. levél: Keresztesi Máté, Komáromi Florián Gáspár, Besenyei János és Kereszturi Páltól.] Erdélyi Prot. Közlöny. V. 1875. 9. szám: 69—70. l.

Két levél Lorántffy Zsuzsánnától. Erdélyi Prot. Közlöny. V. évf. 1875. 17, 18, 19, 20. szám: 133—4, 140—2, 149—150, 159. l.

A Balaton mellől. Fővárosi Lapok. 1875. 175. szám.

V. Ferdinánd. Hon. 1875. 146. szám.

Egy levél Mikó Ferencztől. Keresztény Magvető. X. köt. 1875. 123—6. lap.

A nemzeti Ludovica Akadémia története. Levéltári adatok nyomán írta Sz. S. A Ludovica Akadémia Közlönye. 1875. januáriusi füzet. 1—23. l. — Febr. füzet. 83—95. lap. — Márcziusi füzet. 175—194. l.

Utolsó haditanács Komáromban. [Karády álnéven.] Magyar Polgár Nagy Naptára. VI. 1875. 78—80. l.

Az érsekséjvári reformátusok segélyért folyamodnak Lorántffy Zsuzsánnához 1651. M. Prot. Egyh. és Isk. Figyelmező. VI. 1875. 44—45. l.

Pozsony városának előljárói evang. főiskola építéséhez fogván, segélyt kérnek Lorántffy Zsuzsánna fejedelemnőtől. 1656. M. Prot. Egyh. és Isk. Figyelmező. VI. 1875. 153—4. l.

Csere-e vagy Cséri? Magyar Prot. Egyh. és Figyelmező. VI. 1875. 275—6. l.

Mehemet pasa tigrás levele. [Hasonmással.] Magyarország és a Nagyvilág. 1875. 14. szám.

Egy tigrás level. Magyarország s a Nagyvilág. 1875. 24. 25. sz.

A Tálib. Magyar Prot. Egyh. és Isk. Figyelmező. IV. 1875. 416—8. l.

Egyháztörténelmi adatok. 1. A tarczali generalis zsinat levele I. Rákóczy Györgyhoz Prágai András szerencsi pap ügyében. 2. Bényei János pataki professzor folyamodványa Rákóczyhoz. Magyar Prot. Egyh. és Isk. Figyelmező. VI. 1875. 524—9. l.

A censura történetéhez. A »Pesti Napló« 25 éves jubileuma alkalmából. Pesti Napló. 1875. 59. szám.

Egy monumentális munka. Knausz Ferd.: Monumenta Ecclesiae Strigoniensis Tom. I. II. Strigonii 1874. [Könyvismertetés.] Pesti Napló. 1875. 73. szám.

Alvincz és Eger. Pesti Napló. 1875. 221. szám.

I. Rákóczy György fejedelem levelezése Tolnai István sáros-pataki pappal. Protestans Egyh. és Isk. Lap. 1875. 19. kk. szám.

Witnyédi István kiadatlan leveleiből. Protestans Naptár. 1875.

Gúnyirat Bethlen Gábor idejéből. [»Judás tanítványi, Kainak fiai« kezdetű pasquillus az 1619—1620. évek eseményeiről és személyeiről.] Századok. 1875. 382—396. l.

Vor zweihundert Jahren. Bilder aus dem Kronstädter Leben. Von Eugen Transchenfels. Kronstadt. 1875. Ism. Sz.[ilágyi] S.[ándor]. Századok. 1875. 559—61. l.

Die Besitzergreifung Siebenbürgens durch die das Land jetzt bewohnenden Nationen. Von Fr. Maurer. Landau. 1875. [Könyvismertetés. Sz.[ilágyi] S.[ándor] aláírással.] Századok. 1875. 639—641. lap.

Az Izsák-család levéltárából. [Sz. S. aláírással.] Századok. 1875. 653—5. lap.

Salamon Ferencz kisebb történelmi dolgozatai. Budapest. 1875. [Könyvismertetés.] Századok. 1875. 720—4. lap.

Békes Gáspár életéhez. [János Zsigmond egy rendelete. 1570. ápr. 12. zS. aláírással.] Századok. 1875. 735—6. lap.

Kisebb közlemények, jegyzőkönyvek a VIII. füzetből kezdve minden számban. Századok. 1875.

Lorántfy Zsuzsánna életéhez. Történelmi Lapok. I. 1874—5. 1. szám.

Az 1655-ki pozsonyi országgyűlés történetéhez. Történelmi Lapok. I. évf. 1874—5. 7—11. szám.

Mednyánszky Jónás jelentései 1649—1652. Történelmi Lapok. I. évfolyam. 1874—75. 14—18. szám.

Adalék a Történelmi Lapok 253—254. l. közlött oklevélhez. [Rákóczi György fejedelem utasításai a portán levő megbízottjához. 1655.] Történelmi Lapok. I. évf. 1874—5. 19. szám : 303. lap.

Mednyánszky Jónás jelentései II. Rákóczy Györgyhez és ennek anyjához. Történeti Lapok. I. évf. 1874—5. 23—39. szám.

Wesselényi Ferencz leveles tárczájából. Történeti Lapok. I. évfolyam 1874—5. 30—40. szám.

A sztárvjicskai levéltárból. (1611—12.) Történeti Lapok. I. évf. 1874—5. 43—44. szám.

Okmányok és levelek az 1611-ik év történetéhez. Történeti Lapok. I. évf. 1874—5. 44—49. szám.

Okmányok és levelek az 1613-ik év történetéhez. Történeti Lapok. I. évf. 1874—5. 49—50. lap.

Aldana ítélete. [1554.] Történeti Lapok. I. évf. 1874—5. 51. sz.

Okmányok és levelek az 1613-ik év történetéhez. Történeti Lapok. II. évf. 1875. 1—4. szám.

Maximilián rendelete Hagymási Kristófhöz. Történeti Lapok. II. évf. 1875. 5. szám.

Debreczen városának hitlevele. Történeti Lapok. II. évf. 1875. 6. szám.

Magyar nők levelezése a XVII. századból. [1614—1661.] Történeti Lapok. II. évf. 1875. 7—11. szám.

Egy érdekes okmány a vörösvári levéltárból. Történeti Lapok. II. évf. 1875. 8. szám.

Vajda László tanácsur fogsága és kiszabadulása. Történeti Lapok. II. évf. 1875. 11. szám.

Két okmány I. Apafi Mihály idejéből. Történeti Lapok. II. évf. 1875. 12. szám.

Mivelődestörténeti adatok. Történeti Lapok. II. évf. 1875. 12. szám.

Bethlen Gábor és a felsőmagyarországiak. 1614—1619. Történeti Lapok. II. évf. 1875. 13—19. szám.

Bethlen János bizonyosságlevele Theököly István mellett. Történeti Lapok. II. évf. 1875. 22. szám.

Gritti életéhez. Történeti Lapok. II. évf. 1875. 22. szám.

Gróf Nádasdy Tamás nádor életéhez. Történeti Lapok. II. évf. 1875. 22. szám.

Zrinyi Ilona életéhez. Történeti Lapok. II. évf. 1875. 23. szám.

Bethlen Gábor és a felsőmagyarországi mozgalmak történetéhez. Történeti Lapok. II. évf. 1875. 24. szám.

Bethlen Ferencz menedéklevele I. Ferdinándtól. Történeti Lapok. II. évf. 1875. 25. szám.

Fogarasz történetéhez. Történeti Lapok. II. évf. 1875. 26. szám.

Kemény János leveles tárczájából. 1649—1661. Történeti Lapok. II. évf. 1875. 20—26. szám.

Mayláth István halála történetéhez. Történeti Lapok. II. évf. 1875. 26. szám.

Martinuzzi életéhez. Történeti Lapok. II. évf. 1875. 27. szám.

I. Rákóczy György fejedelem levelezése Kassay Istvánval. (1634—1639.) Történeti Lapok. II. évf. 1875. 28—33, 35—39. szám.
Békes Gáspár, 1521—1579. (Arczképpel.) Vasárnapi Ujság. 1875. 25. szám: 386—7. lap.

1876.

Nádasdy Tamás első követsége Erdélybe 1541. [Kivonat az 1876. jan. 24-iki felolvasásból.] Akad. Értesítő. X. 1876. 29—31. l.

Protestáns egyháztörténelmi adatok. Erdélyi Prot. Közlöny. VI. 1876. 22, 23, 24, 25. szám.: 173—5, 181—2, 191—2, 199—200. lap.

Medgyesi Pál levelei. [I—IV. levél.] Erdélyi Prot. Közlöny. VI. 1876. 51—52. szám: 306—9, 320—2. lap.

A zuhatag mellől. Admont, jul. 8. Fővárosi Lapok. 1876. 156. szám.

Az Alt-ausseei magyar klub. Fővárosi Lapok. 1876. 169. szám.

Az unitáriusok egyháztörténelméhez a XVII-ik században. Keresztény Magvető. XI. kötet. 1876. 62—64. l.

Bottka Ferencz a pápai iskola számára rektort kér Sárospatakról s Lorántfy Zsuzsánna pártfogásáért esd a dunántúli ref. egyházak számára. 1651. M. Prot. Egyh. és Isk. Figyelmező. VII. 1876. 43—44. l.

Füzesgyarmati lelkész, Taly András segélyt kér Lorántfy Zsuzsánnától. 1656. M. Prot. Egyházi és Isk. Figyelmező. VII. 1876. 317—9. l.

A kiskomáromi várórség köszönő levele Lorántfy Zsuzsánnához. 1650. M. Prot. Egyh. és Isk. Figyelmező. VII. 1876. 459—460. l.

1456. 1606. 1876. Pesti Napló. 1876. 26. szám.

A Dedák-album. Pesti Napló. 1876. 29. szám.

Ipolyi újabb művei: Veresmarty élete és kora és Oláh Miklós levelei. Budapest. 1875. [Könyvismertetés.] Pesti Napló. 1876. 58. szám.

A Zrinyiek ősi fészke. [Csáktornya.] (Úti emlékeimből.) Pesti Napló. 1876. 71. szám.

A »gazdasszony háza«. [Fogarasz.] Pesti Napló. 1876. 89. szám. (Husvétii czikk.)

Egy erdélyi udvarház regénye. Pesti Napló. 1876. 112, 113. sz.
Gr. Széchen Antal tört. tanulmányáról. Pesti Napló. 1876. 231. szám.

Az erdélyi alkotmány megalakulása a separatió kezdetén. Századok. 1876. 36—48. lap.

A kalandosok történetéhez. [Sz. S. aláírással.] Századok. 1876. 87—90. l.

Geleji Katona István Egyházi kánonai és a szathmári reform. egyházmegye érvényes Statutumai. Összeállította Kiss Kálmán. Kec-

kemét. 1875. — *A Magyar Protestáns Egyházra vonatkozó összes országos törvények.* Budapest. 1876. [Könyvismertetés. zS. aláírással.] Századok. 1876. 159—160. lap.

Rhédey Ferencz mármarosai főispán hitlevele 1618-ból. [Oklevél-közlés. zS. aláírással.] Századok. 1876. 172—3. lap.

Szamosközy történeti műve s annak eredeti példánya. Magyar Könyvszemle. 1876. 209—221. lap.

Siebenbürgischer Volkskalender für das Jahr 1876. Hermannstadt. 1876. [Könyvismertetés. Sz. S. aláírással.] Századok. 1876. 227—230. l.

L'invasion des Mongols en Hongrie dans les années 1241 et 1242. Par M. E. Sayous. Paris, 1876. [Könyvismertetés.] Századok. 1876. 234. lap.

Schematismus Historicus Dioecesis Neosoliensis pro anno saeculari M.DCCCLXXVI. Neosolii. [Könyvismertetés.] Sz. S. aláírással. Századok. 1876. 323—7. lap.

Szigetvár 1555-ki védelmének történetéhez. Századok. 1876. 255—7. l.

Adatok az ipar s kereskedelem történetéhez Rima-Szombaton a XVI. és XVII-ik században. A M. Tört. Társulat 1876-ik évi aug. 21—28-iki vidéki kirándulása Gömörmegyébe. Budapest. 1876. 27. l.

A Történelmi Társulat 1876. aug. 22—28-iki kirándulása Gömörmegyébe. A M. Tört. Társulat 1876-ik évi aug. 21—28-iki kirándulása Gömörmegyébe. Bpest. 1876. 27—37, 103—108. l.

I. Rákóczy György fejedelem levelezése Kassay Istvánnal. Történelmi Lapok. II. évf. 1876. 1—2. szám.

Erdély pénzügyi történetéhez a XVI-ik században. Történelmi Lapok. III. évf. 1876. 8—9. szám.

X. Leo pápa levelei Báthori Istvánhoz. Történelmi Lapok. III. évf. 1876. 9. szám.

A gyulai kapitányság történetéhez. Történelmi Lapok. III. évf. 1876. 9. szám.

Mayláth Gábor életéhez. Történelmi Lapok. III. évf. 1876. 10. szám.

Czarnkowszky követsége I. Ferdinándhoz. Történelmi Lapok. 1876. 15. szám.

Gritti életéhez. Történelmi Lapok. III. évf. 1876. 15. szám.

Erdélyi városok folyamodása fejedelem Rhédey Ferenczhez. Történelmi Lapok. III. évf. 1876. 19. szám.

Zilah városának kérése II. Rákóczy Györgyhez. Történelmi Lapok. III. évf. 1876. 19. szám.

Kassai István levelezése I. Rákóczy Györggyel és Bethlen Istvánnal. Történelmi Lapok. III. évf. 1876. 20—22. szám.

Rákóczy László leveleiből. Történelmi Lapok. III. évf. 1876. 20—22. szám.

Magyar nők levelei 1650—1665. Történeti Lapok. III. évf. 1876. 27. szám.

A pocsaji hajduvitézek folyamodása 1651-ből. Történeti Lapok. III. évf. 1876. 27. szám.

Lorántfy Zsázsaanna jelentése herczeg Rákóczy Zsigmondné haláláról. Történeti Lapok. III. év. 1876. 27. szám.

Egy adat Rákóczy Zsigmond menyegzőjének történetéhez. Történeti Lapok. III. évf. 1876. 28. szám.

Öreg Rákóczy György özvegyének Lorántfy Zsuzsánnának levelezése. (1649—1655.) Történeti Lapok. III. évf. 1876. 28—38. sz.

Castaldo két titkos levele I. Ferdinándhoz. Történeti Lapok. III. évf. 1876. 32. szám.

Pernyeszy Gábor levele Dóczy Andrásához. Történeti Lapok. III. évf. 1876. 39. szám.

I. Rákóczy György nejének, Lorántfy Zsuzsánnának levelezése. (1646—1648.) Történeti Lapok. III. évf. 1876. 40. szám.

Gróf Zrinyi Péter levele II. Rákóczy Györgyhez. Történeti Lapok. III. évf. 1876. 40. szám.

I. Rákóczy György özvegyének, Lorántfy Zsuzsánnának levelezése 1656—1658. között. Történeti Lapok. III. évf. 1876. 46—47. sz.

Révai Péter koronaőr és történetíró levele nejéhez. A Magyar Polgár Nagy Naptára. VII. 1876. 33. lap.

Egy menyegzői meghívó a XVII-ik századból. A Magyar Polgár Nagy Naptára. VIII. 1877. 73. lap.

1877.

Carrillo Alfons diplomatiai tevékenysége Erdélyben. [Kivonat az 1877. febr. 19-én tartott értekezésből.] Akad. Értesítő. XI. 1877. 55—6. l.

A Köpcsényben levő Illésházy levéltárról. Ellenőr. 1877. 350. sz.

Medgyesi Pál levelei. Az eredeti példányokról közli Sz. S. [V, VI, VII. levél.] Erdélyi Prot. Közlöny. VII. 1877. 1, 2, 3. szám. (3—4, 17—18, 29—30. l.)

Tavak és jéghegyek mellől. Fővárosi Lapok. 1877. 184. szám.

A köpcsényi várkastélyban. Fővárosi Lapok. 1877. 217. szám.

Dunai confederatio a XVI. század végén. Hon. 1877. 80. sz.

A bécsi Theresianum könyvtárának XVI. századbeli magyar unicum-jai és az első magyar Horác-fordítás. Magyar Könyvszemle. 1877. 1—4. lap.

Lorántfy Zsuzsanna Erdélyben. (1651. decz. — 1652. ápril.) [5 levél.] A Magyar Polgár Nagy Naptára. VIII. 1877. 73—75. l.

Egyháztörténelmi tárcza. 1. Adatok a nagybányai ref. templom elvételének történetéhez. 1676. 2. Az esztergomi érsekség területéről a prot. lakosok erővel kihajtatnak. 1672. febr. 3. Verécei

Ferencz sárospataki lelkész tudósítja Lorántfy Zsuzsánnát a m. prot. mozgalmakról. S.-Patak. 1646. febr. 20. 4. Váczi András szoboszlai pap és esperes levele. 1643. apr. 26. Prot. Egyh. és Isk. Figyelmező. VIII. 1877. 37—39, 153—154, 340—1, 435—6. l.

Oklevelek az ipar és kereskedés történetéhez Magyarországon, a XVI. és XVII. században. Magyar Tört. Tár. XXII. Más. folyam. X. köt. 1877. 237—258. l. [Hibaigazítás és Pótlék U. o.]

Okmányok és levelek az 1595—1598-ki prágai alkudozások történetéhez. A bécsi cs. k. államlevéltárban levő eredetiekről közli Sz. S. Magyar Történelmi Tár. XXIII. v. II. folyam XI. kötete. 1877. 149—239. l.

A Corvinákról. Pesti Napló. 1877. 95. szám.

Thurzó György kincstára. Vasárnapi Ujság. 1877. 46. 47. szám : 723—5, 738—742. lap.

1878.

Báthori Endre fejedelem bukása. [Kivonat az 1878. máj. 13-án tartott ak. értekezéséből.] Akad. Értesítő. XII. 1878. 95—96. l.

Bocskey halála. Összeállítva egykoruak leveleiből. Fővárosi Lapok. 1878. 222, 223. szám.

Dunai Confoederatio a XVI-ik század végén. Hunyadi Album. Szerk. Szabó E. és Szathmáry Gy. Budapest. 1878. 132—7. l.

Báthory Endre bukása. Magyar Polgár. 1878.

Veréczi Ferencz pataki első praedicator levele Lorántfy Zsuzsánnához. 1644. decz. 5. M. Prot. Egyh. és Isk. Figyelmező. IX. 1878. 36—37. l.

Egyháztörténelmi tárcza. 1. Az »eretnek« papok kiűzése Esztergomból. 2. Rudolf rendelete a prot. papok kiűzése ügyében. M. Prot. Egyh. és Isk. Figyelmező. IX. 1878. 301—4. l.

Egyháztörténelmi tárcza. 1. Szántai Molnár Mihály váradi lelkész levele Lorántfy Zsuzsánnához, a pocsaji templom dedikálása ügyében. 1645. jun. 15. 2. Veréczi Ferencz pataki lelkész két levele Lorántfy Zsuzsánnához 1645. jan. 30. 1645. márcz. 2. M. Prot. Egyh. és Isk. Figyelmező. IX. 1878. 373—4, 473—5. l.

A litterarium stallum. Századok. 1878. 375—8. lap.

A »Magyar Történelmi Társulat« 1878. augusztus 27. szept. 1-sei kirándulása Kassa városába és Abauj-vármegyébe. A M. Tört. 1878. évi vidéki kirándulása 140—5. lap. [Századok. 1878. melléklete.]

Bocskey István és Illésházy István levelezése 1605. és 1606-ban. Legnagyobb részben a köpcsényi levéltárban levő eredetiekből közli Sz. S. Történelmi Tár. 1878. 1—84, 271—338, 577—642. lap.

Péchy Imre levelei Thurzó Imréhez. 1620. decz. 24. 1621. május 13. A gróf Batthyány József köpcsényi levéltárában levő eredetiekről közli Sz. S. Történelmi Tár. 1878. 117—136. lap.

Temetkezési költségek a XVII. századból. [Sz. S. aláírással.] Történelmi Tár. 1878. 357—8. lap.

A magyar árak történetéhez. [zS. aláírással.] Történelmi Tár. 1878. 359—361. lap.

Három uralkodói levélke. [Sz. S. aláírással.] Történelmi Tár. 1878. 388—392. lap.

Az 1604-iki országgyűlés óvása. [Sz. S. aláírással.] Történelmi Tár. 1878. 700—702. lap.

Illésházy István és más főurak levelezése 1605—1608-ban. Gróf Batthyány József köpcsényi levéltárban [így] levő eredetiekről közli Sz. S. Történelmi Tár. 1878. 819—900. lap.

Adalék Mária Krisztierna s Carrillo Alfonz történetéhez 1598. és 1599-ben. Történelmi Tár. 1878. 974—982. lap.

1879.

Bethlen Gábor jellemzése, saját leveleiből. [Kivonat a »Bethlen G. pol. levelei« cz. mű bevezetéséből.] Akad. Értesítő. XIII. 1879. 8. l.

Egy régi ékszer történetéhez. Archaeologiai Értesítő. XIII. 1879. 191—3. lap.

János Zsigmond aranykeresztje. Archaeologiai Értesítő. XIII. 1879. 385—392. lap.

Bethlen Gábor levele Alvinczi Péterhez. [»Bethlen Gábor levelezése« cz. kiadványából mutatvány.] Erdélyi Prot. Közlöny. IX. 1879. 3. szám. 26—27. l.

Zrinyi Ilona Munkácson. Fővárosi Lapok. 1879.

XVI-ik századi magyar zenészeti író. [Münzer.] Magyar Könyvszemle. 1879. 67—69. lap.

Régi hazai könyvfeljegyzések a budapesti egyetem könyvtárában. Magyar Könyvszemle. 1879. 207—211, 284—7. l.

Okiratbeli szók. Magyar Nyelvőr. VIII. 1879. 367. l.

Tarcsal város folyamodása Lorántffy Zsuzsánnához 1654. febr. 12. M. Prot. Egyh. és Isk. Figyelő. Szerk. Czelder M. I. 1879. 103—104. l.

Báthory Zsófia üldözéseinek történetéhez. M. Prot. Egyh. és Isk. Figyelő. Szerk. Czelder M. I. 1879. 538—540. l.

Jelentés a gróf Teleki-család levéltárában tett kutatásokról. (Olvastatott Mar.-Vásárhelyt az 1879-ik év aug. 23-án tartott nagygyűlésen.) Maros-Tordai kirándulás 106—115. lap. [Századok. 1879. melléklete.]

A Magyar Történelmi Társulat 1879. aug. 20—30. kirándulása. A M. T. Társulat 1879. évi . . vidéki kirándulása 158—164. lap. [Századok. 1879. melléklete.]

Illésházy István török levelezése. 1607—1609. A gróf Bat-

thyány József köpcsényi levéltárában lévő eredetiekről.) Történelmi Tár. 1879. 63—95. l.

Bethlen Gábor fejedelem uralkodása történetéhez. Történelmi Tár. 1879. 219—261, 429—465, 742—786. l.

V. László magyar király leánykérő követsége. Brozik festménye. (Képpel.) Vasárnapi Ujság. 1879. 11. szám : 166. l.

1880.

Szalárdi János Siralmas Krónikájának történetéhez. Abafi : Figyelő. VIII. köt. 1880. 255—263. l.

Jelentése a gyulafehérvári káptalani levéltárban tett kutatásairól. [Kivonat az 1880. okt. 11-én tartott akad. felolvasásból.] Akad. Értesítő. XIV. 1880. 122. l.

History of our own Times. By I. Mac-Carthy I. Vol. — Geschichte Englands Von I. Macarthy. I. Band. [Könyvismertetés.] Budapesti Szemle. (Szerk. Gyulai P.) 1880. XXIV. köt. 441—45 l.

Egyháztörténelmi adatok. Apafi Mihály korából. [I—VII. levél.] Erdélyi Prot. Közlöny. X. 1880. 1—4. szám. 10—12., 22—23., 35—37., 46—47. lap.

Egyháztörténelmi adatok. [I—V. levél.] Erd. Prot. Közlöny. X. 1880. 32., 34., 36., 38. szám ; 313—14., 329—330., 344—45., 360—361. lap.

Egy hírlapírónak emlékezete. Akadémiai tárcza. (Urházy Györgyről.) Fővárosi Lapok. 1880. 68. szám.

Zrinyi Róna Munkácson 1686. tavaszán. A fejedelemasszony sajátkezű levele alapján. Fővárosi Lapok. 1880. 11. szám.

Kleine Mittheilungen. Korrespondenzblatt III. Jhrg. 1880.

Régi hazai könyvfeljegyzések a budapesti egyetem könyvtárában. Magyar Könyvszemle. 1880. 16—19., 134—135. lap.

Bizottsági jelentés a Somogyi-könyvtár állapotáról, Tisza Lajos szegedi kir. biztoshoz. [Fraknói Vilmos és Hunfalvy Pállal együtt.] Magyar Könyvszemle. 1880. 189—191. lap.

Egy tigrás levél. Magyarország és a Nagyvilág. XII. 1880.

Mentovich emlékezete. Magyar Polgár 1880.

A bűbajosok. Ország-Világ. 1880.

A székelyek. Felelet a székelyek scythia-hun eredetűségére. Irta Hunfalvy Pál. Budapest. 1880. [Könyvismertetés.] —i—r. jegy alatt. Századok. 1880. 243. lap.

Jelentés a maros-vásárhelyi levéltárban tett kutatásokról. Századok. 1880. 692—94. lap.

Az esztergomi főegyház kincstára. Kiadta Dankó József. Esztergom. 1880. [Könyvismertetés.] Századok. 1880. 834—39. lap.

Kemény János és Bornemisza Pál levelezése az 1644—1645. hadjárat idejéből. Történelmi Tár. 1880. 13—56., 277—320. lap.

Zrinyi Ilona levelei. Történelmi Tár 1880. 417—424. lap.
Brandenburgi Katalin életéhez. Történelmi Tár. 1880. 760—769. lap.

Mihály vajda életéhez. [Sz. S. aláírással.] Történelmi Tár. 1880. 791—93. l.

1881.

Wallenstein gyilkosa. [Schebek: Die Lösung der Wallenstein-Frage. Berlin. 1881. ismertetése.] Budapesti Szemle. (Szerk. Gyulai P.) 1881. XXVIII. köt. 62—78. l.

L'empereur Charlemagne par L. Double. Paris. 1881. [Könyvismertetés.] Budapesti Szemle. (Szerk. Gyulai P.) 1881. XXVIII. köt. 314—16. l.

Geleji Katona István püspök két levele. Erdélyi Prot. Közlöny. XI. 1881. 1. szám. 6—7. lap.

Bethlen Gábor és Kendy István. Erdélyi Prot. Közlöny. XI. 1881. 16. szám. 125—27. lap.

Gablman Miklós XVI. századi hadtörténeti író munkáiról. Magyar Könyvszemle. 1881. 134—136. lap.

Buda városának egy 1685-ik évi rézmetszete. [Közli Sz. S. aláírással.] Magyar Könyvszemle. 1881. 189 lap.

Keserői Dayka János levele Bethlen Gáborhoz. M. Prot. Egyh. és Isk. Figyelő. Szerk. Czelder M. III. 1881. 32—34. l.

1. *A reformátusok és Lutheránusok megegyezése az uracsora dolgában Komjátin 1615. szept. 9.* — 2. *Bethlen Gábor levele Korothenai Farkashoz. 1616. febr. 19.* M.-Prot. Egyh. és Isk. Figyelő. Szerk. Czelder M. III. 1881. 258—59. l.

Bethlen Gábor és a kassai pap. M. Prot. Egyháztörténelmi monographiák. Budapest. 1881. 1—24. lap. [Prot. Theologiai Könyvtár. XIII. kötet.]

Egy államférfiú fiatalságából. Századok. 1881. 61—65. l.

Fabritius Károly. [Nekrolog. Névtelenül.] Századok. 1881. 179—181. lap.

Révész Imre. [Nekrolog.] Századok. 1881. 274—5. lap.

A boszorkányok történetéhez. Századok. 1881. 593—602. lap.

A XVI. században tartott magyar-reform. zsinatok végzése. Összeszedte Kiss Áron. Budapest. 1881. [Könyvismertetés Sz. S. aláírással.] Századok. 1881. 786. lap.

A Magyar Tört. Társulat sárosmegyei kirándulása. A M. Tört. Társ. 1881. évi vidéki kirándulása 140—48. lap. [Századok. 1881. melléklete.]

Toldalagi Mihály Évkönyve 1613—5. Történelmi Tár. 1881. 1—11. lap.

A kis gróf utazásához. [Sz. S. aláírással.] Történelmi Tár. 1881. 197—99. lap.

Zrinyi Ilona leveleiből. [—r. aláírással.] Történelmi Tár. 1881. 204. lap.

Adatok a Béli Pál-féle mozgalom történetéhez. Történelmi Tár. 1881. 209—241. lap.

Oklevelek a Homonnai-féle mozgalom történetéhez. Történelmi Tár. 1881. 401—449. lap.

Bethlen Gábor és a porta. I. közlemény. Történelmi Tár. 1881. 593—640. lap.

Tanuvallatás a XVI-ik századból. [—i-r aláírással.] Történelmi Tár. 1881. 787—88. lap.

Verhältniss Gabriel Bethlens zu Gustav Adolf. [Röv. kivonat az 1881. okt. 11. felolvasásból.] Ungarische Revue. 1881. 909. l.

Geheime Punkte der Tyrnauer Friedensschlüsse zwischen Matthias II. und Gabriel Bethlen im Jahre 1615. und 1617. [Rövid kivonat.] Ungarische Revue. 1881. 678 l.

1882.

Kalauz az országos magyar iparművészeti muzeum részéről rendezett könyvkiállításhoz. Budapest. 1882. Budapesti Szemle. (Szerk. Gyulai P.) 1882. XXX. köt. 433—35. l.

Német bibliographiai ritkaságok a budapesti könyvkiállításon. Magyar Könyvszemle. 1882. 31—36. lap.

A Corvina történetéhez. Magyar Könyvszemle. 1882. 336—340. l.

Egy érdekes papi per a XVII-ik századból. (1628. okt. 14.) M. Prot. Egyh. és Isk. Figyelő. Szerk. Czelder M. IV. 1882. 22—27., 99—101. l.

A kassai nagytemplom történetéhez. M. Prot. Egyh. és Isk. Figyelő. Szerk. Czelder M. IV. 1882. 545—557. l.

Fráter György levelezése. 1535—1551. Közl. Károlyi Árpád. Budapest. 1881. [Könyvismertetés — R. aláírással.] Századok. 1882. 428—29. lap.

Regesták a külföldi levéltárakból. Közl. Marczali H. Budapest. 1882. [Könyvismertetés — R. aláírással.] Századok. 1882. 429. lap.

Bethlen Gábor és a porta. II. közl. Történelmi Tár. 1882. 34—77. l.

Oklevelek Bethlen Gábor és Gusztáv Adolf összeköttetéseinek történetéhez. Történelmi Tár. 1882. 235—278. l.

Tholdalagi Mihály 1619-iki követjárásának történetéhez. Történelmi Tár. 1882. 470—475. l.

Egy arany gyűrű-per a XVII-ik századból. Történelmi Tár. 1882. 476—481. l.

Gyulai Ferencz 1685-iki követsége Carafához. Történelmi Tár. 1882. 482—91. l.

Kemény János és a krimiai rabok levele. Történelmi Tár 1882. 593—621. l.

Henckel János levelezéséből. Történelmi Tár. 1882. 769—772. l.

Magyar Történelmi Évkönyvek és Naplók a XVI—XVIII-ik századokból. — *Gyulafi Lestár feljegyzései.* [Könyvismertetés Sz. S. aláírással.] Századok. 1882. 426—28. lap.

Gabriel Bethlen und die schwedische Diplomatie. Ungarische Revue. 1882. 457—488. l.

Gabriel Bethlen und die Juden. [Rövid jelentés az 1882. okt. 5-én tartott Történelmi Társulati ülésről.] Ungarische Revue. 1882. 753—54. lap.

1883.

Wallenstein horvát karabélyosai 1623—1626. Irta dr. Ballagi Aladár. Budapest. 1882. [Sz. S. aláírással.] Budapesti Szemle. (Szerk. Gyulai P.) 1883. XXXIV. köt. 137—141. l.

Bocskay István. Erdélyi Nagyobb Képes Naptár. IX. évf. 1883. 17—27. l.

Luther Mártonnak a törökök ellen írt munkái. [Sz. S. aláírással.] Magyar Könyvszemle. 1883. 216—17. lap.

Kaprinay István egy könyvfeljegyzése. Magyar Könyvszemle. 1883. 218 lap.

Adatok az 1640—1642-iki irodalmi per történetéhez. [Oklevelek: Közli Sz. S.] Magyar Könyvszemle. 1883. 249—257. l.

Adatok Alvinczi Péter életéhez. M. Prot. Egyh. és Isk. Figyelő. V. 1883. 92—96. l.

Alvinczy Péter levele Magócsy Ferenczhez 1609. szept. 29. M. Prot. Egyh. és Isk. Figyelő. Szerk. Czelder M. V. 1883. 549—550. lap.

Emlékezzünk régiekről. Nemzet. 1883. decz. 24. szám.

Absolon Dániel külföldi követségei. Századok. 1883. 31—49. l.

Die Freien von Sanech und ihre Chronik als Grafen von Cilli. Von Dr. Franz Kronos. Graz. 1883. [Könyvismertetés.] Századok. 1883. 892. lap.

Régi levelek. VII. Lakodalmi meghívó a XVII. századból. [Az I—VI. és VIII. másoktól közölve.] Székely-egyleti Képes Naptár. II. 1883. 79—80. l.

Absolon külföldi követségei. Történelmi Tár. 1883. 1—60. l.

A »Collectio Camerariana«-ból. Történelmi Tár. 1883. 217, 261. lap.

Jelentés a kismartoni levéltárról. Soproni és sopronmegyei ki-rándulás. 67. lap. (Századok. 1883. melléklete.)

Georg Rákóczy I. im 30-jährigen Kriege. Ungarische Revue. 1883. 237—260. l. [Különlenyomatban is megjelent.]

1884.

Maros-Némethi s a gróf Gyulayak. Athenaeum Képes Naptára. 1884. 115 s kk. l.

A Nagy-Károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. Sajtó alá rendezi Géresi K. I., II. kötet. Budapest. 1882/3. [Könyvismertetés.] Budapesti Szemle. (Szerk. Gyulai P.) 1884. XXXVII. kötet. 473—75. l.

II. Rákóczy György fejedelem lakodalma. Fővárosi Lapok. 1884. 207—209. szám.

Erdélyi ifjak iskoláztatása külföldi egyetemeken. (Szilágyi Ferencz hátrahagyott irataiból.) Hazánk. I. 1884. 8—22. l.

Adalék a naptáriródlalom történetéhez. [Közli Sz. S.] Magyar Könyvszemle. 1884. 56—57. lap.

A deési complanatio s a szombatosok kiirtása 1638-ban. Magyar Polgár. 1884. 171—172. szám.

Egyháztörténelmi adatok I. Rákóczy György leveleiből. M. Prot. Egyh. és Isk. Figyelő. Szerk. Czelder M. VI. 1884. 76—80, 349—353. l.

Megyessy Pál vótuma. M. Prot. Egyh. és Isk. Figyelő. Szerk. Czelder M. VI. 1884. 457—460. l.

A valópererek történetéhez. M. Prot. Egyh. és Isk. Figyelő. Szerk. Czelder M. VI. 1884. 541—44. l.

Az »Özveggy és leányá«-nak történelmi hátttere. Nemzet. 1884. ápr. 13. szám.

Az erdélyi országház. Nemzet. 1884.

Luther és a török háboru. Ország-Világ. 1884. febr. 6. sz.

A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve 1881—83. évekre. II. kötet. Szerk. Kun Róbert. [Könyvismertetés.] Sz. S. aláírással.] Századok. 1884. 615—17. lap.

Az 1635. pozsonyi országgyűlés történetéhez. Történelmi Tár. 1884. 115—123. l.

Gyulay Ferencz végrendelete. [Sz. S. aláírással.] Történelmi Tár. 1884. 137—144. l.

Huszár Gál életéhez. [Sz. S. aláírással.] Történelmi Tár. 1884. 196—198. l.

Mansfeld egy kiadatlan levele. [Sz. S. aláírással.] Történelmi Tár. 1884. 208. lap.

Levelek Bethlen István támadása történetéhez. I., II. közl. Történelmi Tár. 1884. 304—306., 486—512. l.

I. Rákóczy György fejedelemsége történetéhez. Történelmi Tár. 1884. 658—693. l.

»Magyarország családai«. Turul. II. 1884. 5—9. lap. (Egy czimerrajzzal.)

- Rozsnyai Dávid családja.* Turul. II. 1884. 170—71. l.
Daniel Absolons Ausländische Missionen. 1677—1680. Ungarische Revue. IV. 1884. 136—146., 195—205. l.

1885.

- Péchy Simon lappangó munkáiról.* Abafi Figyelő. XIX. kötet. 1885. 1—3. lap.
A forradalom végnapjaiból. Hazánk. II. kötet. 1885. 241—45. l.
Egy asszony-merénylő a XVII. századból. (Történeti rajz.) Magyar Bazar. 1885. 1. szám.
Somody Zsigmond folyamodása Ungvármegyéhez. 1657. decz. 22. M. Prot. Egyházi és Isk. Figyelő. Szerk. Czelder M. VII. 1885. 72—74. l.
Egyháztörténelmi adatok. 1. 1627. jun. 24. — 2. 1627. márcz. 11. [Kassa város levéltárából.] M. Prot. Egyh. és Isk. Figyelő. Szerk. Czelder M. VII. 1885. 431—33. l.
A sárospataki egyház és iskola történetéhez. M. Prot. Egyh. és Isk. Figyelő. Szerk. Czelder M. VII. 1885. 497—501. l.
Tisza István. Egy államférfi a XVII. századból. Nemzet. 1885. 29. szám.
A Jósikák várkastélya. Mult nyári emlényeimből. Nemzet. 1885. 354. szám.
Kétszáz év előtt. (Történeti rajz.) Nemzet. 1885. deczember 21-iki szám.
Tempora mutantur. Ország-Világ. 1885. 11. szám.
Bethlen Gábor ifjúságából. [Sz. S. aláírással.] Századok. 1885. 68—72. lap.
Adatok I. Rákóczy György kora történetéhez. Történelmi Tár. 1885. 32—74. lap.
Bethlen Gábor levelei. Történelmi Tár. 1885. 209—256, 431—480., 623—673. lap.
A fejedelem boszúja. Vasárnapi Ujság. 1885. 43—44. szám.
Előszó. A zentai csata. Monografiai részlet Zenta város történetéből. Irta Dudás Gyula. Előszóval bevezette Ss. S. Zenta. 1885. 88. VIII., 79. lap.

1886.

- Az Erdélyi Múzeum keletkezésének történetéhez.* Abafi Figyelő. XXI. kötet. 1886. 323—26. lap.
A musnai reformátusok és unitáriusok versengése történetéhez. Keresztény Magvető. XXI. 1886. 29. lap.
Lónyay Zsigmond pere saját papjaival. M. Prot. Egyh. és Isk. Figyelő. Szerk. Czelder M. VIII. 1886. 147—149. l.

Adalék a magyar egyháztörténeti kútforráshoz. Magyar Prot. Egyh. és Isk. Figyelő. Szerk. Czelder M. VIII. 1886. 417—424. l.

Az első sárospataki nyomtatvány. [Két hasonmással]. Magyar Könyvszemle. 1886. 11—18. lap.

Magyar »Istituto di studii storici« Rómában. Nemzet. 1886. 10. szám.

Nyílt levél a szerkesztőhöz. Budapesti Szemle. 1886. 110. 114. szám.

Dicsőséges napok. Nemzet. 1886. 132. szám.

Ipolyi Arnold. Nemzet. 1886. 334. szám.

Kalinka Valerian. (Nekrolog.) Nemzet. 1886. 349. szám.

Waldstein während seines ersten Generalats. 1625—1630. Von A. Gindely. I, II. Prag. 1886. [Könyvismertetés.] Századok. 1886. 632—37. lap.

Rákóczy Zsigmond és Kemény János. Századok. 1886. 720—722. lap.

Levelek és akták Bethlen Gábor uralkodása történetéhez. Történelmi Tár. 1886. 1—57, 209—249, 401—446, 609—678. lap.

1887.

Hermann Christof Graf v. Rusworm kaiserlicher Feldmarschall in Türkenkämpfen unter Rudolf II. Von A. Stauffer. München. 1884. [Könyvismertetés.] Budapesti Szemle. (Szerk. Gyulai P.) 1887. L. köt. 327—332. l.

A maros-németi kastély. Fővárosi Lapok. 1887. 223. szám.

Barcsay Ákos fejedelemmé választása. Kolozsvár. 1887. 222. 226. szám.

Országgyűlési karczolatok. Kolozsvár. 1887. decz. 24-iki szám.

Borsáti Ferencz ismeretlen alkalmi költeménye 1636-tól. Magyar Könyvszemle. 1887. 93—99. lap.

Nyelvtörténeti adatok. Szók és szólásmódok. Magyar Nyelvőr. XVI. 1887. 185—87. l.

Nyelvtörténeti adatok. Régi okiratbeli szók és szólások. Magyar Nyelvőr. XVI. 1887. 231—2. l.

Nyelvtörténeti adatok. Magyar Nyelvőr. XVI. 1887. 464—66. l.

A régiek. [Két levél I. Rákóczy Gy. korából.] M. Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelő. Szerk. Czelder M. IX. 1887. 195—208. lap.

Tanulmányok. Nemzet. 1887. 258. szám.

Visszaemlékezések Tanárky Gedeonra. Nemzet. 1887. 323. szám.

Az ötvenes évekből. Nemzet. 1887. 354. szám.

A reformáció kezdete. Protestáns Népkönyvtár. I. 1887. 1. szám.

Jelentés a marosnémeti levéltárról. Dévai és hunyadmegyei kirándulás. 50—71. lap. (Századok. 1887. évi melléklete.)

Levelek és okiratok Bethlen Gábor utolsó évei történetéhez. (1627—1629.) I. közl. Történelmi Tár. 1887. 1—52. lap.

Okiratok a két Rákóczy György történetéhez. Történelmi Tár. 1887. 209—242. lap.

Herczeg Rákóczy Zsigmond levelezése. I. II. közl. Történelmi Tár. 1887. 417—462., 653—684. l. [Folytatatását lásd 1888. 1890. 1891. év alatt.]

1888.

Forradalmi országgyűlések. [Erdélyi országgyűlési emlékek. XII. köt. Budapest. 1887.] Budapesti Szemle. (Szerk. Gyulai P.) 1888. XIII. köt. 1—34. l. [Röv. kivon. Ungarische Revue. 1888. 79—80. lap.]

Nyílt levél Bartal Antal úrhoz. Egyetemes Philologiai Közöny. XII. 1888. 682—6. lap. [Bartal válasza. 686—8. l.]

Esterházy Miklós nádor levelei. Felsőmagyarországi Múzeum-Egylet Évkönyve. IX. 1888.

Adalék két tüérszertár történetéhez. Hadtörténelmi Közlemények. I. 1888. 177. l.

Kemény Simon vezérre választása 1662-ben. Kolozsvár. 1888. 194—196. szám.

Két ritka XVII. századbéli nyomtatvány. [A kereszturi 1617-iki naptár. Egy XVII-ik századi vizsgarend.] Magyar Könyvszemle. 1888. 52—58. lap.

Csirág, czirák. Magyar Nyelvőr. XVII. 1888. 267. l.

Régi magyar szavak 1540-ből. Magyar Nyelvőr. XVII. 1888. 275—6. lap.

Máglás. Magyar Nyelvőr. XVII. 1888. 450. l.

Bevezetés. Magyarország bibliographiája 1712—1860. Összeállította s tudományos szakmutatóval ellátta Petrik Géza, bevezetéssel Szilágyi Sándortól. I. kötet. Budapest. 1888. I—IV. lap.

A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára. Nemzet. 1888. 29. szám.

Deák Farkas. [Nekrolog.] Sz. S. névaláírással. Századok. 1888. 577—9. l.

Frank András naplójegyzetei. 1657—1661. Történelmi Tár. 1888. 35—63. lap.

Herczeg Rákóczy Zsigmond levelezése. III. IV. közl. Történelmi Tár. 1888. 104—119, 285—300. lap.

Gróf Batthyány József köpcsényi levéltárából. I. II. küzlemény. Történelmi Tár. 1888. 401—434, 609—639. l.

Kassa város levéltárából. I. II. [Sz. S. aláírással.] Történelmi Tár. 1888. 597—8. l.

Bethlen Gábor életéhez. Történelmi Tár. 1888. 801—7. l.

Régi gúnyrajzok. Vasárnapi Ujság. 1888. 1. szám.

1889.

Az őtvösség történetéhez Erdélyben. Archaeologiai Értesítő. Új folyam. IX. 1889. 173—4. l.

II. *Rákóczy György és a szászok.* [Simonius János »Országgyűlési tudósításai«-ról. Bpest. 1888.] Budapesti Szemle. (Szerk. Gyulai P.) 1889. LIX. köt. 31—60. l. Rövid kivonat: Ungarische Revue. 1888. 828. l.

Fustel de Coulanges: Histoire des institutions politiques de l'ancienne France. [Könyvismertetés.] Budapesti Szemle. 1889. 145. szám.

A »sült galamb« története. Kolozsvár. 1889. 177—179. sz.

Az erdélyi nyomdászat történetéhez. Magyar Könyvszemle. 1889. 84—87. lap.

Az erdélyi katolikus autonomia keletkezése. — Az erdélyrészi katolikus autonomia történetéhez. Nemzet. 1889. 140, 144. szám.

Erdély a multban. Kolozsvár. 1889. december 24-iki szám.

Az »egyetlen« kozák. Nemzet. 1889. decz. 25-iki szám.

Szamosközy István történeti maradványai. Történelmi Tár. 1889. 26—69. lap.

Bethlen Gábor 1629-iki alkudozásai történetéhez. 1. Az 1620-iki pozsonyi tárgyalásokhoz. 2. Haller István követsége. 3. Laminger követsége. 4. Thurzó Imre követsége. Történelmi Tár. 1889. 71—118. l.

Levelek és okiratok II. Rákóczy György fejedelem diplomáciai összeköttetései történetéhez. Történelmi Tár. 1889. 326—353, 451—490, 637—677. lap.

Kemény Simon házassága. [Sz. S. aláírással.] Történelmi Tár. 1889. 399—400. lap.

1890.

Skytte Benedek követjelentései 1651—52-ből. (Kivonat Sz. S. rt. junius 9-én tartott felolvasásából.) Akadémiai Értesítő. Szerk. Szily K. I. 1890. 429—432. l.

Oroszország története, eredetétől kezdve 1848-ig. Irta Rambaud A. I. II. köt. Budapest. 1890. [Könyvismertetés.] Budapesti Szemle. (Szerk. Gyulai P.) 1890. LXI. köt. 479—490. l.

Égy mult századi boszorkány-per. Hazánk. VII. köt. 1890. 230—236. lap.

Visszaemlékezés. Kolozsvár. 1890.

Lupuj vajda elűzetése 1653-ban. Kolozsvár. 1890. 235. 236. szám.

A Báthori-biblia történetéhez. Magyar Könyvszemle. 1890. 21—22. lap.

Szabó Károly. 1824. decz. 24. — 1890. aug. 31. [Nekrológ.] Magyar Könyvszemle. 1890. 295—299. lap.

A várkulcs. Epizód Erdély történetéből. Nagy-szebeni Naptár. 1890.

Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Nemzet. 1890. máj. 6-iki szám.

II. Rákóczi György és a svédek. Pesti Napló. 1890. június 10-iki szám.

A karácsonyi könyvpiacz ma és 40 év előtt. Pesti Napló. 1890. 353. szám.

Medgyesy Pál életéhez. Protestáns Szemle. II. 1890. 146—154. lap.

A gyulafehérvári palota történetéhez. [Sz. S. aláírással.] Századok. 1890. 368—70. lap.

Szabó Károly. [Nekrológ.] Századok. 1890. 677—8. lap.

Hogyan pereltek a régi székelyek. Székely Naptár. 1890.

Naplók és emlékiratok a XVII-ik század második feléből. I. Paskó Kristóf emlékirata 1668-ból. — II. Apáczai Tamás 1671-iki portai követsége. — III. Jelentés az 1672-iki mozgalmakról. — Köleséry Sámuel naplója. Történelmi Tár. 1890. 25—49. l.

Frank Bálint nagyszebeni királybíró kinevezési okmánya. Történelmi Tár. 1890. 201—2. l.

Comenius egy ismeretlen munkája. [Sz. S. aláírással.] Történelmi Tár. 1890. 202—4. l.

Zrinyi Miklós két ismeretlen levele II. Rákóczy Györgyhez. Történelmi Tár. 1890. 204—207. l.

Az adóbeszolgáltatás történetéhez. [Sz. S. aláírással.] Történelmi Tár. 1890. 208. l.

Herczeg Rákóczy Zsigmond levelezése. V—VII. közl. Történelmi Tár. 1890. 229—60, 424—455, 597—636. l.

Két levél Apafi Mihály uralkodása első idejéből. [Sz. S. aláírással.] Történelmi Tár. 1890. 393—4. l.

Oklevelek Teleki Mihály és a bujdosók diplomáciai alkudozásainak történetéhez. (1675—1685.) A gróf Teleki-család marosvásárhelyi levéltárából. I. II. közl. [—I—R. aláírással.] Történelmi Tár. 1890. 511—528, 637—699. l.

Benedikt Skytte's Berichte aus Siebenbürgen. 1651. und 1652. Ungarische Revue. X. 1890. 841—858. l. U. o. 612. l. [Rövid jelentés a felolvasásról.]

1891.

Erdély és az északkeleti háború. [A hasonló című kiadvány bevezetésének kivonata.] Akad. Értesítő. (Szerk. Szily K. II. 1891. 133—143. l.)

II. *Rákóczy György Lengyelországban.* (Kivonat Sz. S. rt. máj. 11-én olvasott értekezéséből.) Akadémiai Értesítő. (Szerk. Szily K.) II. 1891. 474—6. l.

Az erdélyi 1681-iki hadjárat előkészületei történetéhez. Hadtört. Közlemények. IV. 1891. 415—420. l.

Az erdélyi törvénykezés és az oláhok. Hunfalvy-Album. Budapest. 1891.

Madách Imre két levele Pajor Istvánhoz. [Közli Sz. S.] Irodalomtört. Közlemények. I. 1891. 481—2. lap.

Szamosközy István szótára. Magyar Könyvszemle. 1891. 297—301. lap.

Erdély és a svéd történetírás. [Sz. S. aláírással.] Századok. 1891. 67—70. lap.

Somogyi Péter fogsága. Irta Stromp László. Pozsony. 1891. [Könyvismertetés. Sz. S. aláírással.] Századok. 1891. 327. l.

Chernel Kálmán. [Nekrolog. Sz. S. aláírással.] Századok. 1891. 412—3. lap.

Egy XVII. századi recept. [Sz. aláírással.] Századok. 1891. 420. lap.

Két új tankönyv Magyarország történetéről. [Csánky és Baróti tankönyvei. Sz. S. aláírással.] Századok. 1891. 421—2. lap.

Grünwald Béla. [Nekrolog. Sz. S. aláírással.] Századok. 1891. 499. lap.

A kassai püspök diszműve. [Cornaro Frigyes jelentései. Sz. S. aláírással.] Századok. 1891. 589—590. lap.

Hunfalvi Pál. [Nekrolog. Sz. S. aláírással.] Századok. 1891. 850. lap.

Herczeg Rákóczy Zsigmond levelezése. VIII, IX. közl. Történelmi Tár. 1891. 75—108, 209—236. l.

Erdély és a harmincz éves háború. II. közlemény. III. Lengyel levéltárakból. IV. Sadler Fülöp követsége Bethlen Gáborhoz. Történelmi Tár. 1891. 406—430. l. [Az I. közl. I. II. részét Bopp Á. és Szabó Gyula közölték.]

Illésházy Gáspár emlékirata. Történelmi Tár. 1891. 559—588. lap.

Siebenbürgen und der Krieg im Nordosten. I. 1648—1650. Ungarische Revue. XI. 1891. 442—463. l. (5 képpel.)

Georg II. Rákoczy in Polen. Ungarische Revue. XI. 1891. 627—8. l. [Rövid jelentés az 1891. máj. 11-iki felolvasásról.]

1892.

Az 1671—2. évi zajos országgyűlések Erdélyben. (Kivonat Sz. S. rt. június 13-án tartott értekezéséből.) Akad. Értesítő. Szerk. Szily K. III. 1892. 510—514. l.

Szatmár capitulációja 1644-ben. Hadtörténelmi Közlemények. V. 1892. 141—156. l.

Szemere Miklós két levele Pajor Istvánhoz. [Közli Sz. S.] Irodalomtört. Közlemények. II. 1892. 117—120. l.

Titkári jelentés. (Visszapillantás az első század-negyedre: 1867—1892.) Emlékkönyv a M. Tört. Társulat negyed-százados fennállásának évforduló napján. 11—24. lap. [Századok. 1892. évi melléklete.] V. ö. Ung. Revue. XI. 1891. 367—8. lap.

Szerémi György és emlékirata. Irta Erdélyi László. Budapest. 1892. [Könyvismertetés Sz. S. aláírással.] Századok. 1892. 432—3. l.

Apáczai Cséri János életrajzához és műveinek bibliographiájához. Irta Gyálui F. Kolozsvár. 1892. [Könyvismertetés Sz. S. névaláírással.] Századok. 1892. 512—3. lap.

Az erdélyi százszok Codex Diplomaticus-a. Urkundenbuch der Deutschen in Siebenbürgen. I. Band. Hermannstadt. 1892. [Könyvismertetés. Sz. S. aláírással.] Századok. 1892. 691—2. lap.

Die siebenbürgisch-sächsischen Schulordnungen. Herausgeg. von Dr. Fr. Teutsch. II. Band. Berlin. 1882. [Könyvismertetés Sz. S. aláírással.] Századok. 1892. 693. lap.

Salamon Ferencz. [Nekrolog. Sz. S. aláírással.] Századok. 1892. 696—7. lap.

Gindely Antal. [Nekrolog. Sz. S. aláírással.] Századok. 1892. 774—5. lap.

II. Rákóczy György levelei Rhédey Ferenczhez. Történelmi Tár. 1892. 96—126. l.

Szelepcsényi György leveles tárczájából. Történelmi Tár. 1892. 193—208. lap.

Ujabb pöttek Szamosközy történeti följegyzéseihez. I. II. közl. Történelmi Tár. 1892. 402—439, 578—580. l.

Siebenbürgen und der Krieg im Nordosten. II. 1651—1655. Ungarische Revue. XII. 1892. 24—44., 624—643. l. (4 képpel.)

Alte Drucke über die Entdeckung Amerika's. [Ungarische Revue. XII. 1892. 732 l. [Rövid jelentés a Tört. Társulat üléséről.]

1893.

Bánffy Dénes tragédiája. (Sz. S. r. t. felolvasása az 1892. decz. 5-i ülésen.) [Az »Erd. Orsz. Emlékek« XV. kötete alapján.] Akad. Értesítő. (Szerk: Szily K.) 1893. 6—9. lap.

Krones Fr. Der Jesuitenorden. Budapesti Szemle. 1893. LXXIV. köt. 350. l.

Az erdélyi hadszervezet történetéhez. Hadtört. Közlemények. VI. 1893. 155—160. l.

Ujévi lakoma 300 év előtt. A »Magyar Hirlap« karácsonya. 1893.

I. Rákóczy György udvari iskolái történetéhez. Magyar Könyvszemle. 1892—3. 91—101. lap.

Negyven év előtt. (A Bach-korszak történetéből.) Pesti Napló. 1893. 359. szám.

Dr. Teutsch György. 1817—1893. (Nekrolog. Sz. S. aláírással.) Századok. 1893. 635. lap.

Flegler Sándor. [Nekrolog. Sz. S. aláírással.] Századok. 1893. 80—81. lap. Röv. kivon. Ungarische Revue. 1893. 234. l.

Gyulaffi Lestár történeti maradványai. Történelmi Tár. 1893. 109—145. 193—231. lap.

Fráter György leveles-könyve. [—i—r. aláírással.] Történelmi Tár. 1893. 250—290. lap.

Bethlen Gábor és a bányavárosok. Történelmi Tár. 1893. 474—504. lap.

A Rákóczyak levéltárából. Történelmi Tár. 1893. 577—600. l. *Jahresbericht über die Thätigkeit der Historischen Gesellschaft.* [Röv. kivonat.] Ungarische Revue. 1893. 237—8. l.

Georg Rákóczy's I. Feldzug und Unterhandlungen in Jahre 1645. [Röv. kivonat.] Ungarische Revue. 1893. 541—2. l.

1894.

I. Rákóczy György 1634-iki hadi szabályzata. (Az oláhországi hadjárat alkalmából.) Hadtört. Közlemények. VII. 1894. 143—8. lap.

Adalék Köleséri Sámuel életéhez. Magyar Könyvszemle. 1894. 303. lap.

Az amsterdami biblia történetéhez. [Két levél közlése.] Magyar Könyvszemle. 1894. 378—379. lap.

Caricaturák a magyar művészek életéből. Nemzet. 1894. okt. 13-iki szám.

Egy oláh püspök pöre Erdélyben a XVII. században. Nemzeti Ujság. 1894.

A »Vaczulik-collectio«. (Jelentés az okirat-gyűjteményről, melyet Vaczulik Imre ajándékozott a M. Tört. Társulatnak.) Századok. 1894. 40—44. lap.

Nagy Imre. 1822—1894. [Nekrolog Sz. S. aláírással.] Századok. 1894. 475. l.

Révay Ferencz jelentése a magyarországi végvárak állapotáról 1588-ban. [—I—R. aláírással.] Történelmi Tár. 1894. 29—50. l.

A Rákóczyak levéltárából. II. és III. közlemény. Történelmi Tár. 1894. 106—134, 656—680. lap.

Újabb okiratok I. Rákóczy György külföldi összeköttetései történetéhez. [—I—R. aláírással.] Történelmi Tár. 1894. 355—373. lap.

Apafi Mihály udvartartása. [—I—R. aláírással.] Történelmi Tár. 1894. 557—563. lap.

A pénzügyi viszonyok történetéhez I. Rákóczy György idejében.
[—I—R. aláírással.] Történelmi Tár. 1894. 703—726. l.

Jókai arcképe 1860 elejéről. (Képpel.) Vasárnapi Ujság.
1894. 2. szám : 26. lap.

Tomory Anasztáz. (1823—1894.) (Arczképpel.) Vasárnapi Ujság.
1894. 42. szám : 685. l.

1895.

A XVI. század történetirodalma. A magyar irodalom története.
Szerk. Beöthy Zsolt. I. kötet. 1895. [Ugyanez a 2. kiadásban 1899.
187—195. l.]

II. Rákóczy György egyik ménesének összeírása. Magy. Gazdaságtörténelmi Szemle. II. 1895. 52—54. lap.

Emlékeszéd Salamon Ferencz felett. Felolv. a M. Tud. Akadémia 1894. nov. 26-iki összes ülésében. Századok. 1895. 1—25. lap.
Röv. kivonata Ungarische Revue. 1894. 556—7. l.

Debreczen város levéltára. [Sz. S. aláírással.] Századok. 1895.
85—86. lap.

Zichy Jenő ázsiai expedíciója. [Szerk. aláírással.] Századok.
1895. 473—478. l.

Rákóczyak levéltárából. 1611—1630. IV., V., VI., VII. közlémény. Történelmi Tár. 1895. 104—144, 307—328, 457—485, 653—676. l.

Öreg Rákóczy György birtokviszonyai történetéhez. [—I—R. aláírással.] Történelmi Tár. 1895. 157—195. l.

Öreg Rákóczy György védlevele a brassói kőműves czéhnek.
[—YI—R. aláírással.] Történelmi Tár. 1895. 587—8. l.

Történelmi apróságok: 1. Stroya vornik levele Bély Pálhoz jobbágyok ügyében. (1675. máj. 28.) — 2. A debreczeni nyomda történetéhez. (1685. júl. 12.). 3. Buzinkay Gy. tudósttja a fejedelmet Pósa házy haláláról. (1686. aug. 4.). 4. I. Apafi Mihály fiatalsága történetéhez. (1686. jan. 21.) [—YI—R. és —I—R. aláírással.] Történelmi Tár. 1895. 590—1, 756—8. l.

A hódoltsági adózás történetéhez. 1. Az egri basa az adó beadását sürgeti. (1685. ápr. 19.). — 2. Mustafa szolnoki bég levele Theököly Imréhez. (1685. ápr. 25.) [—I—R. aláírással.] Történelmi Tár. 1895. 591—2. l.

II. Leopold levele Péczelyhez. (Hasonmással.) Vasárnapi Ujság.
1895. 1. szám : 11. lap.

Gyulai Pálról. Vasárnapi Ujság. 1895. 7. szám : 99. lap.

1896.

A forradalom után. A magyar irodalom története. Szerk. Beöthy Zsolt. II. kötet. 1896. [Ugyanez megjelent a 2. kiadásban is 1900. 421—9. lap.]

Nyílt levél Ádám Gerzsonhoz. A Nagy-kőrösi ev. ref. főgymnasium története. Irták Ádám Gerzson igazgató és dr. Joó Imre tanár. Nagy-Körös. 1896. V—VIII. lap.

Tetétlen. Fővárosi Lapok. 1896. szeptember 6-iki szám.

Pusztaszer. Magyar Hirlap. 1896.

Titkári jelentés. Századok. 1896. 196—198. lap.

Gróf Széchen Antal. [Nekrolog Sz. S. aláírással.] Századok. 1896. 673. lap.

Theököly István levelező könyve. (1657—1666.) [—I—R. aláírással.] Történelmi Tár. 1896. 193—366. l.

A Muraközön levő Zrinyi javak összeírása. [—I—R. aláírással.] Történelmi Tár. 1896. 529. l.

1897.

Bevezetés. Magyarország története. A középiskolák felső osztályainak használatára írta Király Pál. Bevezetéssel ellátta Sz. S. Budapest. (Lampel R.) 1897. 8r.

Arany János mint paedagogus. Magyar Pestalozzi. Szerk. Havas Gyula. I. évf. 1897. 1. sz.

Az Országos Levéltár a képriselőházban. Századok. 1897. 169—171. lap.

Titkári jelentés. Századok. 1897. 196—200. lap.

1898.

Koronázás. A király könyve. Lipese—Budapest—Bécs. Herzig Miksa kiadása. [1898. 4r. XIII—XXIV. lap.]

Titkári jelentés. Századok. 1898. 195—199. lap.

Okmányok I. Rákóczy György történetéhez 1631-ben. Történelmi Tár. 1898. évf. 17—71. lap.

1899.

Bocskay Istvánné kötéslevele. [Sz. S. aláírással.] Történelmi Tár. 1899. 350—4. lap.

Okiratok I. Rákóczy György uralkodása történetéhez. 1632. [—I—R. aláírással.] Történelmi Tár. 1899. 385—392, 577—637. l.

A kassai kamara instructiója Raisz János és Udvarhelyi Péter számára. 1646. május 24. és augusztus 20. [—I—R. aláírással.] Történelmi Tár. 1899. 551—559. lap.

III. Szerkesztés:

1849—50.

Hölgyfutár 1849—1850. Szilágyi Sándor ez idő alatt társszerkesztője volt e lapnak.

1850.

Erinnerungs-Kalender für 1850. (Zusammengestellt von Alexander v. Szilágyi.) Pest. Landerer és Heckenast. Nagy 2-rét 1 l.

Magyar Emléklapok 1848. és 49-ből. Irják A.... [Arany J.], Berecz K., Bátor M. [Lévay József], Bernát G., Cs. A. [Csengery Antal], Csomaközi [Vachot Sándor], Dózsa D. Felsőbányai, Imrefi [Vachot Imre], Karádfy [Szilágyi S.], Kelemér, Kopasz L. [Fekete Mihály], K...y L. [Kőváry László], Gyulai P., M. K.—t.—a [Madarassy Klotild], Mentovich F., Obernyik, Orion [Bérczy Károly], Pájer, Petőfi S., Ráthkay B. [Ráth György], Ráthkay M. [Ráth Mór], Sajó [Jókai], Szilágyi S., Sz. K. [Szász K.], Temes, Tibor, Tóth E., Tóth K., T... [Tompai], Zalár. Szerkeszti Sz. S. I. kötet. [I—VI. füzet.] Pest. 1850. Landerer és Heckenast sajátja. — 8r. VII., 484 lap. [Szilágyitól vannak benne: Egy guerilla vezér (106—111. l.). Emlékezés hazámra. (Képek Erdély végnapjaiból): Zalatna. Nagy-Enyed. Abrudbánya. Gyulafehérvár s ostroma. Mócok Erdélyben. (1848/9 előtti és alatti képek.) Maros-Vásárhely a forradalom előtt és alatt. Miért tartom Görgeit árulónak. 138—160, 221—228, 357—375, 449—452. l. Karádfy álnév alatt: 1848 decz. 31-ike Pesten. Történeti rajz. U. o. 39—47. lap.]

Magyar Emléklapok. Történeti és szépirodalmi közlöny az utolsó forradalom korából. Szerkeszti s kiadja Sz. S. Új folyam. I. füzet. Pest. 1850. Geibel Ármin bizománya. [Nyomatott Kozma Vazulnál.] — 8r. 80 lap. [A szintén hirdetett 2. [vagy az egésznek 9.] füzete nem jelent meg. Szilágyitól »Philhungara« cz. beszély van benne. Ism. I. füzet: Pesti Napló. 1850. 9. szám. 3—5. füzet: U. o. 1850. 78. szám. 1—3. füzet (—y—y—y-tól): Magyar Hirlap. 1850. 111, 117, 140. szám.]

Magyar írók albuma. Irják: Arany, Apafi [Szathmáry Károly], Bérczy K., Berecz K., Bernát G. Csengery, Dobsa, Dózsa, Gyulai, Horváth, Kopasz L. [Fekete Mihály], Kovács A., Kőváry L. Ilma [szintén Kőváry L.] Lauka, Riza [Tóth Kálmán nőtestvére], Sajó [Jókai], Szász K., Szilágyi Sánd., Tompa, Tóth E., Zalánczy Zalár. Kiadja: Sz. S. Pest. 1850. Geibel Ármin bizománya. [Nyomatott Kozma Vazulnál.] — 8r. VII., 312 lap. [A négy füzet, melyből e folyó-

irat állott, »*Magyar írók füzetei I. II. III. IV. Szerkeszti s kiadja Sz. S.*« czimet is viselt. Mint Szilágyi »Rajzok a forradalom utáni időkből« (89—90. l.) cz. művében mondja: »A négy füzet főlöszleges példányai egy részét új czimmel: »Magyar Írók Albuma« s tartalomjegyzékekkel ellátva könyvtárusi kézre bocsátám.« A IV. füzetét elkobozták. Szilágyi művei benne: Klaudia. Görgény vára. Gyalu s környéke.]

Pesti röpivek. Magyar írók füzetei a szépirodalom, társasélet és divat köréből. Szerkeszti Sz. S. Kiadja Kozma Vazul. I. évf. [1850. okt. 6., decz. 15. 1—11. szám.] — 8r. 4, 352 lap, 2 divatlap melléklettel. [A 10. és 11. szám a borítékon köv. czimet viseli: »*Pesti iverk.* A szépirodalom, társasélet és divat köréből.« A 11. számot elkobozták s e szám 22. iver (337—352. lap) csak kefelevonatban maradt fenn. Az első számból »Próbaszám« is jelent meg (1—32. lap.) Szilágyitól van benne: »Bevezetés helyett.«]

1851.

Pesti Füzetek. Heti lap. 1-ső szám. 1851. julius. Szerkeszté Sz. S. — 8r. 32 lap. [Szilágyi jegyzete: »Elkoboztatott, s a folyatásra nem nyert concessiót. Egyetlen fenmaradt példány.«]

Kelet népe. Divatlap. Program-szám. 1851. [Szilágyi mondja a »Rajzok« 125. lapján: »Időközben »Kelet népe« czim alatt divatlapot akartam megindítani — azok a hazafiak, kik a Nemzeti könyvtár kiadására vállalkoztak, fogadták el organumúl . . . A concessiót nem adták meg, a *program-számot* lefoglalták . . .« Egy példány se maradt fenn.]

Történeti Naptár 1851. közönséges évre. Történeti leírásokkal, elbeszélésekkel, költeményekkel s átnézeti táblákkal az 1848/9. évből. Első évfolyam. Pesten. Nyomatott Kozma Vazulnál. — 4r. 14 számozatlan lap, 15—38, 8. szatlan lap. [A »Rajzok« 104. lapján említi Szilágyi: [A katonai parancsnokság] »nem rég foglaltatta le *történeti naptáramat*.« Egy példánya fennmaradt a budapesti egyetemi könyvtárban. A hónapoknál 1848/9-es krónika van az 1849. január—február, 1848. márczius—december hónapok magyarországi főbb eseményeivel. A szokásos naptári tartalom mellett kívül következők vannak benne (mindenik a szerző neve nélkül, részben magától a szerkesztőtől: Utolsó hadi tanács Komáromban. — Egy-két szó Damjanichról. — Komáromról. [Jókai:] F***y Gyula. — A kém. — A két pisztoly. — A szerencsétlen szélkakas. (Fresco.) — [Költemények:] Pálinkás kun őrnagy. (Költői beszély.) Az isten katonája. (Aug. 20-án 1849-ben.) — Világosi huszár. — Alföldi népdalok. 1. 2. 3. — Jaj már minékünk. — Az özvegy s fiai.]

Nagyenyedí Album. MDCCCLI. Szerkeszti Sz. S. Buda-Pest.

Kiadja Lukács László. [Nyomatott Lukács Lászlónál.] — 8r. 6, 276 lap. [Szilágyinak nincs benne dolgozata. Ism. Magyar Hirlap. 1851. 601—2, 604. szám. (Kövári) Pesti Napló. 1852. 554. szám.]

1852.

Nagynyedű Album. II. kötet. 1852. 8r. [Czimlap nélkül. E második kötet sohasem jelent meg. A Szilágyi Sándor könyvtárában fennmaradt példányban 16 iv = 1—256 lap van kinyomtatva, ezenkívül a 255—6. lap (másodszor) és még 26 levél, valamint a 2-ik iv (17—32. lap), az előbbtől teljesen különböző tartalommal, szintén kétszer van meg benne. Szilágyi a »Rajzok« 125. lapján következőket mondja e kötetéről: »Lefoglalták [a 2. kötetet] Jósika egy novel-lájáért »Ara a halottas ágynál«, melynek tárgya a móri csatából vétetett s Kazinczy Gábor történeti rajzáért: »A széchenyi convent.« Mindkettőt ki kelle vágni — de a miket helyökbe tettem, Kazinczytól »Kelet népe« s tölem »Szomoru esztendő — 1603—« hasonlólag nem nyertek kegyelmet. Most az egész második kötetet elkobozták . . . az elkobzott példányokból nem kaptam vissza még a 12 ivet sem, melynek kiadását első ízben megengedték, s melynek tartalma ellen most sem volt kifogás.« Szilágyitól a most említett »Szomoru esztendő«-n kívül még egy másik »Török frigy« cz. történeti korrajz van e kötetben.]

Viszhang. 1852. Társzerkesztője volt Sz. ez idő alatt.

1853.

Nők könyve. Almanach 1853-ra. Kiadja Sz. S. Pest. 1853. Emich Gusztáv bizománya. — 8r. 4, 225 lap. [Szilágyitól »Kemény János trónfoglalása« (212. s köv. l.) cz. értekezés van benne.]

1875—1899.

Századok. A Magyar Történelmi Társulat Közlönye. A választmány megbízásából szerkesztették Thaly Kálmán (I—VII.). Szilágyi Sándor (VIII—X.) titkár. IX. évfolyam. 1875. Budapest. 1875. Kiadja a M. Tört. Társulat. [Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.] — 8r. 4, 742 l. — 1876-iki évfolyam. A választmány megbízásából szerkeszti Szilágyi Sándor titkár. Budapest. 1876. 6, 864 l. — 1877-ik évi folyam. Budapest. 1877. — 6, 896 lap. — 1878-iki évi folyam. 1878. — 6, 866 lap. — 1879-ik évi folyam. (XIII. évfolyam.) 1879. — 6, 792 lap. — 1880. évfolyam. (XIV. évfolyam.) 1880. — 6, 874 l. Egy geneal. táblával. — 1881. évi évfolyam. (XV. évfolyam.) 1881. — 2, IV, 802 l. — 1882. évi folyam. (XVI. évfolyam.) 1882. — 6, 888 lap. — 1883. évi folyam. (XVII. évfolyam.) 1883. — 6, 908 l. —

1884. évi folyam. (XVIII. évfolyam.) 1884. — 6, 918 l. — 1885. évi folyam. (XIX. évfolyam.) 1885. — 6, 1772 l. — 1886. évi folyam. (XX. évfolyam.) 1886. — 6, 946 l. — 1887. évi folyam. (XXI. évfolyam.) 1887. — 8, 878 lap. — 1888. évi folyam. (XXII. évfolyam.) 1888. — 6, 972 lap. — 1889. évi folyam. (XXIII. évfolyam.) 1889. — 6, 810 l. — 1890. évi folyam. (XXIV. évfolyam.) 1890. — 6, 840 lap. — 1891. évi folyam. (XXV. évfolyam.) 1891. — VIII., 870 l. Egy képpel. — 1892. évi folyam. (XXVI. évfolyam.) 1892. — 2, 884, IX. l. 4 képmelléklettel — 1893. évi folyam. (XXVII. évfolyam.) 1893. — VIII., 928 l. — 1894. évi folyam. (XXVIII. évfolyam.) 1894. — VIII., 962 l. — 1895. évi folyam. (XXIX. évfolyam.) 1895. — VI., 976 l. — 1896. évi folyam. (XXX. évfolyam.) VIII., 958 l. — 1897. évi folyam. (XXXI. évfolyam.) 1897. — VII., 972 l. — 1898. évi folyam. (XXXII. évfolyam.) 1898. — VII., 964 l. — 1899. évi folyam. (XXXIII. évfolyam.) A választmány megbízásából szerkesztették I. Szilágyi Sándor. II—X. Nagy Gyula titkár. 1899. X, 2, 958 l. *Mellékletei:* I. *Társulati vidéki kirándulások.*

1876. A Magyar Történelmi Társulat 1876-ik évi aug. 21—28-iki vidéki kirándulása Gömörmegyébe. A választmány meghagyásából szerkeszti Sz. S. titkár. Budapest. 1876. A M. Tud. Akadémia könyvkiadó hivatalában. 8. r. 108 l. [A »Századok« mellékleteként s külön is megjelent.]

1877. A Magyar Történelmi Társulat 1877-ik évi aug 23—30-iki vidéki kirándulása Pozsony városába s vármegyébe. Budapest. 1877. [Athenaeum r.-t. nyomdájában.] — 116 lap.

1878. A Magyar Történelmi Társulat 1878. évi aug. 27—szept. 1-sei vidéki kirándulása Abauj vármegyébe s Kassa városába. Budapest. 1878. — 145 lap.

1879. A Magyar Történelmi Társulat 1879. évi aug. 23—30-iki vidéki kirándulása Maros-Torda vármegyébe s Maros-Vásárhely és Segesvár városába. Budapest. 1879. — 164 lap.

1881. A Magyar Történelmi Társulat 1881. évi aug. 22—28-iki vidéki kirándulása Sáros vármegyébe s Eperjes és Bártfa városaiba. Budapest. 1881. — 148. lap.

1883. A Magyar Történelmi Társulat 1883. évi aug. 22—27-iki vidéki kirándulása Sopron városába és Sopron vármegyébe. Budapest. 1883. — 104 lap.

1887. [A Magyar Történelmi Társulat 1887. évi jul. 24—31-iki vidéki kirándulása Déva városába és Hunyad vármegyébe. [Külön czimlap nélkül. Századok. 1887. okt. VIII. füzete. 97 lap.]

1889. A Magyar Történelmi Társulat 1889. aug. 25—31-iki vidéki kirándulása Máramaros vármegyébe és Nagy-Bánya városába. Budapest. 1889. — 154 lap.

II. Tört. congresszus irományai. Emlékkönyv. Évkönyv.

1885. A M. Tört. Társulat 1885. jul. 3—6. napjain Budapesten

tartott congresszusának irományai. A választmány megbízásából szerkeszti Sz. S. titkár. (A »Századok« 1885-iki folyamának VIII. füzeté.) Budapest. Athenaeum r.-társ. könyvnyomdája. 1885. — 8r. 2, 202 l. [Az 1885. évi Századok másik melléklete: »A M. Tört. Társulat kiadványainak czim- és tartalom-jegyzéke: 1867—1884. Bp. 1885. 71 lap.« Szádeczky L. és Barabás S. műve.];

1892. Emlékkönyv a M. Tört. Társulat negyed-százados fennállásának évforduló napján 1892. május 15-én tartott ünnepélyes közgyűlése alkalmára. Budapest. 1892. — 150, 2 lap.

1895. A Magyar Tört. Társulat Évkönyve MDCCCXCV. Budapest. Az Athenaeum r.-társulat könyvnyomdája. 1895. — 4, 140 lap.

III. Névkönyvek.

1876. A Magyar Történelmi Társulat Névkönyve. 1876. Budapest. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat. 1876. — 8r. 32 l. [A »Századok« mellékleteként s külön is megjelent.]

1884. A M. Tört. Társulat Névkönyve 1884. Budapest. 1884. — 52 lap.

1889. A M. Tört. Társulat Névkönyve. 1889. Budapest. 1889. — 54 lap.

1878—1899.

Történelmi Tár. Évnegyedes folyóirat. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat közvetítése mellett a M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottsága. 1878-diki évfolyam. Budapest. 1878. A Magyar Történelmi Társulat tulajdona. [Az Athenaeum r.-társ. könyvnyomdája.] — 8r. 4, 992 l., egy oklevélmell. — 1879-iki évfolyam. 1879. — 4, 832 l. — 1880-iki évfolyam. 1880. — 4, 820 l. — 1881-iki évfolyam. 1881. — 4, 800 l. — 1882-iki évfolyam. 1882. — 4, 811 l., egy oklevélhasonmással. — 1883-iki évfolyam. 1883. — 4, 832 l. — 1884-iki évfolyam. 1884. — V., 810 l. — 1885-iki évfolyam. 1885. — IV., 829 l. — 1886-iki évfolyam. 1886. — IV., 810 l. — 1887-iki évfolyam. 1887. — IV., 831 l. — 1888-iki évfolyam. 1888. — IV., 819 l. — 1889-iki évfolyam. 1889. — IV., 823 l. — 1890-iki évfolyam. 1890. — 4, 812 l. — 1891-iki évfolyam. 1891. — 4, 715 l. — 1892-iki évfolyam. 1892. — 4, 792 l. — 1893-iki évfolyam. 1893. — IV., 763 l. — 1894-iki évfolyam. 1894. — IV., 764 l., egy czimerképpel. — 1895-iki évfolyam. 1895. — IV., 787 l. — 1896-iki évfolyam. 1896. — IV., 768 l. — 1897-iki évfolyam. 1897. — IV., 796 l. — 1898-iki évfolyam. 1898. — IV., 751 l. — 1899-iki évfolyam. 1899. — IV., 786 l. [Ez utolsó évfolyam szerkesztését Barabás S. fejezte be.]

1879—97.

A budapesti magyar királyi tudomány-egyetemi könyvtár gyarapodási czimjegyzéke III—XXII. 1878—1897. Budapest. [M. kir. tud. egyetemi nyomda.] 1879—1898. 8r. Szilágyi felügyelete alatt

készült. Mindenik kötetben a vallás- és közokt. miniszterhez intézett évi jelentés van a könyvtár állapotáról, melyek a »Magyar Könyvszemle« megfelelő évfolyamában is megjelentek.]

1881.

A budapesti magyar királyi tud. egyetemi könyvtár codexének címjegyzéke. Budapest. [M. kir. tud. egyetem nyomdája.] 1881. 8r. 156. l. Szilágyi felügyelete alatt készült s előszót is ő irt hozzá. Ugyanez latin címmel [»Catalogus codicum.«] és előszóval is megjelent.

1882.

Székely-egyleti Képes Naptár. I. évfolyam. 1882. [A későbbi évfolyamoknál is résztvett Szilágyi a szerkesztésben s benne volt a bizottságban, melynek tagjai voltak: Bockor Károly, Buzogány Áron, Deák Farkas, Imecs Jákó, Szász Károly, Szilágyi Sándor, Turóczi Adolf.]

1889—1899.

Magyar Történeti Életrajzok. A Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Történelmi Társulat megbízásából szerkeszti Sz. S. Budapest. A Magyar Tört. Társulat kiadása. A Franklin-Társulat könyvnyomdája. Nagy 8r.

I. 1884—5-iki évfolyam: I. Mária Magyarország királynéja. 1370—1395. Irta Márki Sándor. 1885. — 4, 191 lap, 3 chromolithographiai képpel, egy oklevélhasonmással, egy térképpel, 4 önálló és 38 szövegbe nyomott képpel.

II. Csömöri Zay Ferencz. 1505—1570. Irta Thallóczy Lajos. 1885. — 4, 171 lap, 1 rézkarczczal, 1 színnyomatu képpel, 2 hasonmással, 8 önálló és 36 szövegbe nyomott képpel.

III. Széchy Mária. 1610—1679. Irta Acsády Ignác. 1885. — 4, 268 lap, 3 színnyomatu, 6 önálló, 35 szövegbe nyomott képpel, 1 oklevélmelléklettel.

II. 1885—6-iki évfolyam: I. Forgách Zsuzsánna 1582—1632. Irta Deák Farkas. 1885. — 4, 108 lap, 4 önálló, 18 szövegbe nyomott képpel s egy oklevélmelléklettel.

II. Pázmány Péter. 1570—1637. Irta Fraknói Vilmos. 1886. — 4, 344 lap, 4 színnyomatu, 16 önálló, 64 szövegbe nyomott képpel s 5 oklevélmelléklettel.

III. Kun László. 1272—1290. Irta Szabó Károly. 1886. — 4, 192 lap, 4 önálló, 30 szövegbe nyomott képpel s két oklevélmelléklettel.

III. 1886—7-iki évfolyam: I. Felső-vadászi Rákóczy Zsigmond. 1622—1652. Irta Sz. S. 1886. — 4, 183 lap, 3 színnyomatu, 2 önálló, 41 szövegbe nyomott képpel, 2 oklevélmelléklettel.

II. Kornyi Békés Gáspár. 1520—1579. Irta Szádeczky Lajos. 1887. — 4, 103 lap, 3 szinnyomatu, 3 önálló, 28 szövegbe nyomott képpel, 1 oklevélhasonmással.

III. Uzoni Béli Pál. 1621—1679. Irta Deák Farkas. 1887. — 4, 215 lap, 1 szinnyomatu, 12 önálló, 41 szövegbe nyomott képpel, 2 oklevélhasonmással.

IV. Bedegi Nyáry Krisztina. 1604—1641. Irta Ipolyi Arnold. 1887. — 4, 132 lap, 6 önálló, 37 szövegbe nyomott képpel, 3 oklevél-melléklettel.

IV. 1887—8-iki *évfolyam*: I. Bethlenfalvi gróf Thurzó Imre. 1598—1621. Irta Kubinyi Miklós. 1888. — 4, 172 lap, 1 szinnyomatu, 10 önálló, 53 szövegbe nyomott képpel, 2 oklevélhasonmással.

II. Késmárki Thököly Imre. 1657—1705. Irta Angyal Dávid. I. rész. 1888. — 6, 290 lap, 9 szinnyomatu, 8 önálló, 95 szövegbe nyomott képpel s két oklevélmelléklettel.

III. Trencsényi Csák Máté. 1260—1321. Irta Pór Antal. 1888. — 4, 170 lap, 1 szinnyomatu, 4 önálló, 39 szövegbe nyomott képpel.

V. 1888—9-iki *évfolyam*: I. Erdődi Bakócz Tamás élete. Irta Fraknoi Vilmos. 1889. — 4, 220 lap, 6 szinnyomatu, 12 önálló, 63 szövegbe nyomott képpel, 3 oklevélmelléklettel.

II. Késmárki Thököly Imre. 1657—1705. Irta Angyal Dávid. II. rész. 1889. — 4, 292 lap, 2 szinnyomatu, 13 önálló, 77 szövegbe nyomott képpel.

III. Maylád István. 1502—1550. Irta Majláth Béla. 1889. — 4, 120 lap, 4 önálló, 50 szövegbe nyomott képpel s egy oklevélmelléklettel.

VI. 1889—90-iki *évfolyam*: I. Bethlen Gábor és udvara. 1580—1629. Irták Gindely és Acsády Ignác. 1890. — 4, 264 lap, 16 önálló, 71 szövegbe nyomott képpel.

II. Hunyadi Mátyás király. 1440—1490. Irta Fraknoi Vilmos. 1890. — 4, 416 lap, 2 szinnyomatu, 17 önálló, 94 szövegbenyomott képpel, 3 oklevélhasonmással.

VII. 1890—91-iki *évfolyam*: I. Kovacsóczy Farkas. 1576—1594. Irta Szádeczky Lajos. 1891. — 4, 140 lap, 7 önálló, 41 szövegbe nyomott képpel, 1 oklevélhasonmással.

II. Mária Terézia. 1717—1780. Irta Marczali Henrik. 1891. — 4, 332 lap, 15 önálló, 99 szövegbe nyomott képpel, 4 oklevélmelléklettel.

III. II. Rákóczy György. 1621—1660. Irta Szilágyi Sándor. 1891. — 4, 212 lap, 8 önálló, 89 szövegbe nyomott képpel, 1 oklevél-melléklettel s egy térképpel.

VIII. 1891—2-iki *évfolyam*: Nagy Lajos. 1326—1382. Irta Pór Antal. I. fele. (I—II. könyv.) II. fele. (III—VI. könyv.) 1892. — 6, 256 ; 4, 257—628 lap, 20 önálló, 175 szövegbe nyomott képpel.

IX. 1892—3-iki *évfolyam*: I. Weisz Mihály. Egy százsz államférfiu a XVII. századból. Irta Mika Sándor. 1893. — 4, 219 lap, 8 önálló, 56 szövegbe nyomott képpel.

II. I. Rákóczy György. 1593—1648. Irta Szilágyi Sándor. 1893. — 8, 424 lap, 1 heliogravure-rel, 2 oklevélhasonmással, 2 színnyomatu, 4 önálló, 102 szövegbe nyomott képpel s 1 térképpel.

X. 1893—4-iki *évfolyam*: I. Gr. Gvadányi József. 1725—1801. A Rontó Pál megjelenésének százados évfordulójára írta Széchy Károly. 1894. — 4, 320 lap, 1 színnyomatu, 16 önálló, 71 szövegbe nyomott képpel s egy verses levélmelléklettel.

II. Hunyadi Corvin János. 1473—1504. Irta Schönherr Gyula. 1894. — 4, 332 lap, 2 színnyomatu, 8 önálló, 110 szövegbe nyomott képpel s 3 oklevélmelléklettel.

XI. 1894—5-iki *évfolyam*: I. Herczeg Eszterházy Pál nádor. 1635—1713. Bubics Zsigmond közreműködésével írta Merényi Lajos. 1895. — 4, 282, 4 lap, 3 színnyomatu, 9 önálló, 69 szövegbe nyomott képpel.

II. Gróf Zrinyi Miklós. 1620—1664. Irta Széchy Károly. I. kötet. 1896. — X, 2, 334, 2 lap, 1 genealogiai táblával, 6 önálló, 97 szövegbe nyomott képpel.

XII. 1895—6-iki *évfolyam*: Gróf Széchenyi István életrajza. Irta Zichy Antal. Első kötet. Első fele: 1791—1831. 1896. — 4, 256 lap. Első kötet második fele: 1831—1845. 1896. — 4, 257—628 lap, 7 önálló, 118 szövegbe nyomott képpel, 2 levélmelléklettel.

XIII. 1896—7-iki *évfolyam*: I. Gróf Széchenyi István életrajza. Irta Zichy Antal. Második kötet. 1845—1860. 1897. — 4, 380 lap, 6 önálló, 85 [119—203. számu] szövegbe nyomott képpel, 1 levélmelléklettel.

II. Szenczi Molnár Albert. (1574—1633.) Irta Dr. Dézsi Lajos. 1897. — 4, 244 lap, 2 oklevélhasonmással, 2 önálló és 63 szövegbe nyomott képpel.

XIV. 1897—8-iki *évfolyam*: [Szerkesztették Szilágyi Sándor és Dézsi Lajos.]

I. Gróf Zrinyi Miklós. (1620—1664.) Irta Széchy Károly. II. kötet. 1898. — 4, 300 lap, 6 önálló és 80 szövegbe nyomott képpel.

II. Magyar író és könyvnyomtató a XVIII. században. Irta Dr. Dézsi Lajos. [Misztótfalusi Kis Miklós. (1650—1702.) — Pápai Páriz Ferencz. (1649—1716.).] 1899. — 4, 332 lap, 1 oklevélhasonmással, 5 önálló, 91 szövegbe nyomott képpel.

1889—1894.

A budapesti magyar királyi tud. egyetemi könyvtár kéziratainak czimjegyzéke. 1. 2. rész. Budapest. [M. kir. tud. egyetemi nyomda.] 1889. 1894. — 8r. VI, 303; 8, 313—810, 1 lap. [Befejezetlen. Sz. felügyelete alatt készült s az előszót is ő írta hozzá.]

1895–1898.

A magyar nemzet története. Szerkeszti Szilágyi Sándor. Kiadja az Athenaeum irodalmi és nyomdai r.-társulat. I—X. kötet. Budapest. 1895–1898. — 8r.

I. kötet. Magyarország a királyság megalapításáig. Vaszary Kolos bevezetésével irták Fröhlich Róbert, Kuzsinszky Bálint, Nagy Géza és Marczali Henrik. 1895. — 15, CCCLII, 335 lap, 44 önálló melléklettel és 392 szöveggel.

II. kötet. Magyarország története az Árpádok korában. (1038—1301.) Irta Marczali Henrik. 1896. — 4, 706 lap, 41 önálló melléklettel és 470 szöveggel.

III. kötet. Az Anjou-ház és örökösei. (1301—1439.) Irták Pór Antal és Schönherr Gyula. 1895. — 4, 668 lap, 42 önálló melléklettel és 381 szöveggel.

IV. kötet. A Hunyadiak és Jagellók kora. (1440—1526.) Irta Fraknói Vilmos. 1896. — 4, 695 lap, 44 önálló melléklettel és 282 szöveggel.

V. kötet. Magyarország három részre oszlásának története. 1526–1688. Irta Acsády Ignác. A M. Tud. Akadémia által a Bük László-alapból 1000 forinttal jutalmazott munka. 1897. — 4, 680 lap, 41 önálló melléklettel és 235 szöveggel.

VI. kötet. Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig. Irta Angyal Dávid. A társadalmi és műveltségi állapotokról szóló függeléket írta dr. Dézsi Lajos. 1898. — 4, 600 lap, 38 önálló melléklettel és 221 szöveggel.

VII. kötet. Magyarország története I. Lipót és I. József korában. (1657—1711.) Irta Acsády Ignác. 1898. — 4, 716 lap, 42 önálló melléklettel és 232 szöveggel.

VIII. kötet. Magyarország története III. Károlytól a bécsi congressusig. (1711—1815.) Irta Marczali Henrik. 1898. — 4, 625 lap, 40 önálló melléklettel és 157 szöveggel.

IX. kötet. A nemzeti államalkotás kora. 1815—1847. Irta Ballagi Géza. 1897. — 4, 724 lap, 38 önálló melléklettel és 291 szöveggel.

X. kötet. A modern Magyarország. (1848—1896.) Irták Márki Sándor és Beksics Gusztáv. 1898. — XII, 867 lap, 47 önálló melléklettel és 180 szöveggel.

1900-ban, halála után jelent meg, [Pauler Gyulával közösen szerkesztette:]

A magyar honfoglalás kútfoi. A honfoglalás emlékére a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából gróf Kuun Géza

tiszt., Fejérpataky László, Hampel József, Thallóczy Lajos rendes, Marczali Henrik lev., Jagić V. k. tag, Hodinka Antal, Maróthi Rezső és dr. Vári Rezső közreműködésével szerkesztették Pauler Gyula és Sz. S. rendes tagok. Budapest. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 1900. [A Franklin-társulat könyvnyomdája.] — 4r. VIII., 878 lap, 135 szövegbe nyomott képpel. [Az előszó szerint Szilágyi a kiadvány technikai és nyomdai részét vezette, később Pauler Gyula kérelmére társszerkesztőnek is megválasztották.]

VI. Pompéry János l. tagról. <i>Joannovics György</i> t. tagtól ...	—	kor. 20 fill.
VII. Gyárfás István l. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól ...	—	> 20 >
VIII. Kovács Pál lev. tagról. <i>Vadnai Károly</i> r. tagtól ...	—	> 20 >
IX. Ladányi Gedeon l. tagról. <i>Szabó Károly</i> r. tagtól ...	—	> 20 >
X. Korizmics László t. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	—	> 20 >

V. KÖTET.

I. Fábíán Gábor rendes tagról. <i>Zichy Antal</i> t. tagtól ...	—	> 20 >
II. Tanárky Gedeon lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól ...	—	> 80 >
III. Dr. Zlamál Vilmos lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	—	> 20 >
IV. Fleischer Leberecht Henrik k. t.-ról. <i>Goldziher Ign.</i> l. tagtól	—	> 60 >
V. Hornyik János lev. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól ...	—	> 40 >
VI. Reichard Henrik Vilmos k. tagról. <i>Kanitz Ágost</i> lev. tagtól	—	> 40 >
VII. Boissier Péter Edmund k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> t. tagtól	—	> 40 >
VIII. Greguss Ágost rendes tagról. <i>Bánóczi József</i> l. tagtól ...	—	> 40 >
IX. Grote Artur külső tagról. Dr. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól ...	—	> 20 >
X. Rózsay József t. tagról. Dr. <i>Batizfalvy Sámuel</i> l. tagtól ...	—	> 40 >

VI. KÖTET.

I. Petzval Ottó r. tagról. <i>Kondor Gusztáv</i> l. tagtól ...	—	> 20 >
II. Ökröss Bálint lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól ...	—	> 40 >
III. Hunfalvy János r. tagról. <i>Keleti Károly</i> r. tagtól ...	—	> 60 >
IV. Tóth Agoston lev. tagról. <i>Hollán Ernő</i> t. tagtól ...	—	> 40 >
V. Oppolzer Tivadar külső tagról. <i>Konkoly Miklós</i> tisz. tagtól	—	> 30 >
VI. Paúr Iván lev. tagról. <i>Hampel József</i> l. tagtól ...	—	> 50 >
VII. Pauer János l. tagról. Dr. <i>Czobor Béla</i> l. tagtól ...	1	> 20 >
VIII. Heer Oszvald külső tagról. <i>Klein Gyula</i> l. tagtól ...	—	> 80 >
IX. Balogh Kálmán r. tagról. <i>Hőgyes Endre</i> r. tagtól ...	1	> 20 >
X. Pott Frigyes Ágoston k. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól ...	—	> 40 >
XI. Danielik János t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól ...	—	> 60 >
XII. Apáthy István r. tagról. <i>Matlekovics Sándor</i> l. tagtól ...	—	> 60 >
XIII. Rómer F. Flóris r. tagról. <i>Hampel J.</i> l. tagtól ...	1	> 20 >
XIV. Zsigmondy Vilmos l. tagról. <i>Péck Antal</i> l. tagtól ...	—	> 50 >
XV. Rónay János Jácint r. tagról. <i>Pór Antal</i> l. tagtól ...	—	> 60 >

VII. KÖTET.

I. Pesty Frigyes r. tagról. <i>Ortvay Tivadar</i> l. tagtól ...	—	> 80 >
II. Gorové István t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól ...	—	> 40 >
III. Beöthy Leó l. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól ...	—	> 40 >
IV. Jendrássik Jenő r. tagról. <i>Klug Nándor</i> l. tagtól ...	—	> 60 >
V. Rádzsa Rádzsendralála Mitra k. t.-ról. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	—	> 80 >
VI. Kacsokovics Lajos l. tagról. <i>Nagy Iván</i> r. tagtól ...	—	> 20 >
VII. Ballagi Mór r. tagról. <i>Imre Sándor</i> r. tagtól ...	1	> — >
VIII. Lenhossék József r. tagról. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól ...	—	> 90 >
IX. Haán Lajos l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> l. tagtól ...	—	> 60 >
X. Keleti Károly r. tagról. <i>Jekelfalussy József</i> l. tagtól ...	—	> 60 >

VIII. KÖTET.

I. Szücs István lev. tagról. <i>Ballagi Géza</i> l. tagtól	—	kor. 60 fill.
II. Renan mint orientalista. <i>Goldziher Ignác</i> r. tagtól	2	> — >
III. Pančić József külső tagról. <i>Kanitz Ágost</i> l. tagtól	—	> 80 >
IV. Báró Kemény Gábor t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	—	> 60 >
V. Wenzel Gusztáv r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól	1	> 50 >
VI. Sir Richard Owen k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> t. tagtól	1	> — >
VII. Vajkay Károly l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	—	> 60 >
VIII. Grünwald Béla l. tagról. <i>Láng Lajos</i> r. tagtól	—	> 60 >
IX. Deák Farkas r. tagról. <i>Bárá Radvánszky Béla</i> t. tagtól	—	> 30 >
X. Szabó Károly r. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	—	> 30 >
XI. Markusovszky Lajos t. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	—	> 60 >
XII. Roscher Vilmos k. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	1	> 50 >

IX. KÖTET.

I. Cantù Caesar k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól	—	> 60 >
II. Dankó József lev. tagról. <i>Pór Antal</i> r. tagtól	—	> 60 >
III. Nagy Imre r. tagról. <i>Fejérpataky László</i> r. tagtól	—	> 50 >
IV. Ludwig K. F. V. k. tagról. <i>Klug Nándor</i> r. tagtól	—	> 60 >
V. Kronecker Lipót k. tagról. <i>Rados Gusztáv</i> l. tagtól	—	> 30 >
VI. Margó Tivadar t. tagról. <i>Entz Géza</i> r. tagtól	—	> 60 >
VII. Gneist Rudolf k. tagról. <i>Concha Győző</i> l. tagtól	—	> 80 >
VIII. Du Bois-Reymond E. k. tagról. <i>Thanhoffer L.</i> r. tagtól	—	> 60 >
IX. Xántus János l. tagról. <i>Mocsáry Sándor</i> l. tagtól	—	> 60 >
X. Hazsliinszky Frigyes r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S.</i> l. tagtól	—	> 80 >
XI. Finály Henrik l. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól	1	> 20 >
XII. Török József és Antal Géza tagokról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	—	> 60 >

X. KÖTET.

I. Spencer Wells k. tagról. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	—	> 30 >
II. Szathmáry György l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> r. tagtól	—	> 60 >
III. Gladstone W. E. k. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	—	> 60 >
IV. Ábel Jenő l. tagról. <i>Hegedűs István</i> l. tagtól	—	> 60 >
V. Horvát Boldizsár t. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	1	> — >
VI. Nagy Iván r. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól	—	> 40 >
VII. Mihalkovics Géza r. tagról. <i>Thanhoffer Lajos</i> r. tagtól	—	> 50 >
VIII. Pasteur Lajos k. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	1	> — >
IX. Capasso Bertalan k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól	—	> 30 >
X. Jurányi Lajos r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz Sándor</i> l. tagtól	1	> — >
XI. Bunsen Róbert k. tagról. <i>Than Károly</i> r. tagtól	1	> — >
XII. Gr. Andrássy Manó l. tagról. <i>Br. Radvánszky Béla</i> t. tagtól	—	> 30 >

XI. KÖTET.

I. Domanovszky Endre l. tagról. <i>Alexander Bernát</i> l. tagtól	—	> 30 >
II. Hauer Ferencz k. tagról. <i>Böckh János</i> l. tagtól	1	> 20 >
III. Télfy Iván l. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól	—	> 80 >

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XI. KÖTET. — 5. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
LAUFENAUER KÁROLY

LEVELEZŐ TAG FELETT
MAGY. AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

KÉTLY KÁROLY

L. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1902. április 28-án tartott összes ülésén.)

Ára 30 fillér.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1902.

EMLEKBESZÉDEK

A M. T. AKADÉMIA ELHÚNYT TAGJAIRÓL.

I. KÖTET.

I. Korponay János l. t.-ről. <i>Kápolnai Pauer István</i> l. tagtól	— kor. 20 fill.
II. Suhayda János lev. tagról. Dr. <i>Konek Sándor</i> r. tagtól ...	— » 20 »
III. Morócz István lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	— » 20 »
IV. Révész Imre l. tagról. <i>Ballagi Mór</i> r. tagtól ...	— » 40 »
V. Broca Pál külső tagról. <i>Lenhossék József</i> r. tagtól ...	— » 60 »
VI. Asbóth Lajos lev. tagról. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	— » 20 »
VII. Ami Boué külső tagról. Dr. <i>Szabó József</i> r. tagtól ...	— » 20 »
VIII. Fabritius Károly lev. tagról. <i>Kozma Ferencz</i> lev. tagtól ...	— » 80 »
IX. Jerney János emlékezete. <i>Gyárfás István</i> lev. tagtól ...	— » 40 »
X. Mihályi Károly lev. tagról. <i>Domanovszky Endre</i> lev. tagtól	— » 20 »

II. KÖTET.

I. Molnár Aladár levelező tagról. <i>Tanárky Gedeon</i> l. tagtól	— » 40 »
II. Árkosi Benkő Dániel lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— » 20 »
III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. <i>Szécsen Antal</i> t. tagtól ...	— » 20 »
IV. Charles Róbert Darwin k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> r. tagtól	— » 80 »
V. Wöhler Frigyes k. tagról. <i>Nendtvich Károly</i> l. tagtól ...	— » 20 »
VI. Érkövy Adolf l. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> l. tagtól ...	— » 20 »
VII. Zsivora György l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> rendes tagtól ...	— » 40 »
VIII. Fenzl Ede k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> igazg. és t. tagtól	— » 60 »
IX. Sainte-Claire Deville Henrik k. t.-ről. <i>Than Károly</i> r. tagtól	— » 60 »
X. Mignet Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. tagtól ...	— » 20 »

III. KÖTET.

I. Tarczy Lajos rendes tagról. <i>Török József</i> r. tagtól ...	— » 20 »
II. Thiers Lajos Adolf k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	— » 20 »
III. Lönnrot I. k. tagról. <i>Hunfalvy Pál</i> r. tagtól ...	— » 40 »
IV. Baintner János l. tagról. <i>Apáthy István</i> r. tagtól ...	— » 20 »
V. Guizot Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól ...	— » 20 »
VI. Horváth Cyrill tisz. tagról. Dr. <i>Pauer Imre</i> tisz. tagtól	— » 20 »
VII. Davis József Bernát k. tagról. <i>Lenhossék József</i> rendes tagtól	— » 40 »
VIII. Vandrák A. lev. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> lev. tagtól ...	— » 40 »
IX. Konek Sándor r. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól ...	— » 20 »
X. Kruesz Krizosztom t. tagról. <i>Hollósy Jusztinián</i> lev. tagtól	— » 40 »

IV. KÖTET.

I. Zsoldos Ign. r. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól ...	— » 60 »
II. Benfey Tivadar k. tagról. <i>Budenz József</i> r. tagtól ...	— » 20 »
III. Frankenburg Adolf l. tagról. <i>Vadnai Károly</i> l. tagtól ...	— » 40 »
IV. Tárkányi Béla József t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	— » 60 »
V. Dr. Henle Jakab k. tagról. Dr. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	— » 20 »

LAUFENAUER KÁROLY LEV. TAG EMLÉKEZETE.

KÉTTY KÁROLY 1. tagtól.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1902. április 28-iki összes ülésén.)

A Magy. Tud. Akadémia megtisztelő felhívásának készségesen engedve, kegyeletes tartozást rovak le, a midőn *Laufenauer Károlyról*, Akadémiánk korán elhunyt lev. tagjáról emlékezem meg. E megemlékezés nemcsak alkalmi s formai kötelesség, hanem tartozás az elhunyt iránt, ki életében az egyetem, a tudomány s az orvosi kötelességek egyik legkiválóbb munkása volt, — beszámoló a történelemnek, mely az élet végén az emberek egész multja felett ítél, s tanúság a jövő nemzedéknek, mely az elköltözöttek sorában magának ideálokat keres.

Szomorú érzéssel veszem a tollat kezembe, a midőn visszatekintek annak érdemdús pályafutására, ki tanítványom, majd benső barátom és tanártársam lett. Korra nálamnál jóval fiatalabb lévén, benne mindig a jövő emberét láttam, ki szaktudásának teljes fegyverzetével, idealismusának varázserejével, jelleme szilárdságával még hosszú s az eddigi eredmények után dicsőséges pályára volt hivatva. Gyorsan és izzó fényvel égő életfáklyája fagyos szél által 1901. április 27-én váratlanul, pillanat alatt oltatott ki. Barátai, kartársai, tisztelői, rokonai megrendítve álltak körül korai sírját s őszinte könyeket hullattunk vesztességünk felett...

Laufenauer Károly 1848. év július hó 17-én született Székesfehérvárott, polgári szülőktől. Elemi és gymnasiumi tanulmányait ugyanott végezte s 1868-ban, mint »eximio modo maturus«, lépett a budapesti egyetem orvosi szakának hallgatói sorába, s ugyancsak itt avattatott 1873-ban orvos-doctorrá. Vagyontalan szülők gyermeke lévén, már mint orvostanhallgató tanítással kereste kenyerét s talán ez magyarázza, hogy egész életén keresztül a munkaszeretet s szünetet nem ismerő tevékenység voltak, kiváló szellemi erői mellett, sikereinek egyedüli rugói. Practikus esze, gyors felfogása és biztos ítélőképessége már medicus korában közbeszéd tárgyát képezte. A lényegest a lényegtelenről, a szükségest a nélkülözhetőtől, a hasznost a feleslegestől alig tudta kortársai közül valaki oly gyorsan megkülönböztetni, mint ő. Ezen képességei révén jóval kevesebb fáradsággal érte el azt, mi másoknak nagyobb munkába került. Szigorlatait kitűnő eredménnyel végezte. E mellett nem hanyagolta el a társadalmat sem. Humora, szellemessége, tapintatossága közkedvelté tették. Egyetemi tanulmányai közben szépirodalmi működésre is maradt ideje, apróbb tárczákat és novellákat közölt. Befejezve egyetemi pályáját, még mielőtt orvosdoctori diplomáját elnyerte volna, boldogult *Schwartzer Ferencz* budai magán elmeegógyintézetében nyert 1873-ban, mint másodorvos, alkalmazást. E körülmény lett pályafutásának fordulópontja. Gyorsan letette szigorlatait és, bár állását eleintén csak átmenetinek tekintette s orvosi praxisra szülővárosába vágyakozott, csupa kötelesség-szeretetből komolyan kezdett foglalkozni a pszichiátriával. Az előtte új szakmát *Schwartzer Ferencz* atyai vezetése mellett csakhamar megszerette. Megismerte az orvosi tudomány ezen, akkoriban még nagyon mostoha viszonyok között lévő ágát. Belátta rendkívüli fontosságát és szükségét érezte annak, hogy a tárgy behatóbban és tudományosan műveltessék. Elodázhatatlannak vélte ezen speciális szakma tanítását az egyetemen és sürgős intézkedéseket követelt a szegény, szánandó elmebajosok ellátása és elhelyezése tekintetében.

Laufenauer 1875-ben megjelent, de ma is változat-

lanul értékes kis monographiájában (Az elmeegógyintézetek túltömöttsége, annak okai- és elhárításáról. Budapest 1875.) figyelembe veszi az elmebetegek ügyének nemzetközi statisztikáját, keresi a túltömöttség okait s arra a következtetésre jut, hogy a civilizáció, az öröklés és iszákosság, a népesség gyarapodásának $\frac{1}{10}$ -ától függetlenül szaporítják az elmebetegek számát s ez egyik fő oka a túltömöttségnek. Ezen következtetését az egész világon gyűjtött számadatok ma is igazolják s tényleg, ha senki nem vonja kétségbe azt, hogy az ipar fejlődésével az ipari megbetegedések is szaporodnak, az is természetes, ha az agyvelő mindinkább fokozott igénybevételével ezen szerv megbetegedése is gyakoribbá válik.

Egy másik oka elmeegógyintézeteink túltömöttségének a »no restraint« behozatala és az elmeegógyító helyek humánusabb szelleme.

»Mostani elmeegógyintézeteink már közönséges kórházak jellegével bírnak, minden tartózkodás nélkül keresztheti fel bárki s a hol lehet gyógyulást, a chronikus bajoknál ápolást nyújtanak a betegeknek.«

»A mióta elmeegógyintézeteink ezen nagy reformokon mentek keresztül, a gyógyulási százalék tetemesen nagyobbodott, az elmeegógyintézetek szokványos lármáját nagyobb csend váltotta fel, az intézmény pedig a nagy közönség háláját és elismerését érdemelte ki. S így nem csoda, ha az elmebetegek mind oda tódulnak s csakhamar elégtelenek a betegek befogadására.«

Egy más természetes oka a túltömöttségnek az intézeti halálozás csökkenése: »... mert a szorgos ápolás által a halandósági $\frac{1}{10}$ tetemesen kisebbedik«. Számításokat tesz és kimutatja, hogy ezen alapon egy 500 főre berendezett intézetben 10 év alatt 200 főnyi pangás létesül.

Egyik legfőbb oka azonban az elmeegógyintézetek túltömöttségének a gyakorló orvosok járatlansága az elmebajok felismerésében. Ez okból, mire az elmebetegek az intézetbe felvétetnek, betegségük egyik-másik stádiumán már átmentek s rendesen mint gyógyíthatatlan betegek válnak az intézet terhére és így elfoglalják más, friss esetek

elől a helyet. Ezt, s a további okokat is elévülhetetlen igazsággal sorolja fel: . . . »ezen lassú eljárás practikus, valamint tisztí orvosainknak az elmegyógyászatban való járatlanságában leli magyarázatát. Legtöbb orvosaink a psychiatriát mellékes, jelentéktelen és alárendelt studiumnak tartják, mely meg sem érdemli, hogy valaki vele tüzetesen foglalkozzék. Legtöbben elhagyják az egyetemet a nélkül, hogy psychiatriát hallgattak volna, vagy, ha be is iratkoztak egy félévre, elégnék tartják egy-két felolvasáson megjelenni; s ezzel a tudományyal fölfegyverkezve sokan elég erősnek is hiszik magukat adandó alkalommal a diagnosist megcsinálni, sőt lege artis a therapiát is megállapítani.« A túltömöttség és az elmebetegek ügyének elhanyagolását illetőleg egy más, ma is fennálló tényező, az elmebetegek hiányos gyógyítása nemcsak az intézet falain kívül, hanem azokon belül is . . . »Jól tudjuk, hogy a provinciális kórházak hogy vannak berendezve az elmebetegeket illetőleg! S így nem csoda, ha a gyógyulási % tetemesen alászáll, vagy pedig a gyógyulási tartam felette meghosszabbodik, a mi ismét a gyógyintézetek túltömöttségéhez vezet!«

A nemes emberbarát s sociologus is megnyilatkozik benne már e kis munka keretében: »a társadalom egy munkás kéztől lesz megfosztva, az állam egy adófizető polgárt veszít; az illető család kenyérkeresőjétől fosztatik meg s végre is a beteg csak az állam terhére esik. Pedig az elmebetegek ellátása sokkal költségesebb mint a szegényügy«. A kérdésnek ilyen gondos és mélyen átgondolt tárgyalása után az okok elhárításáról értekezik. Szól az öröklésről és az iszákosságról, hangsúlyozza az elmekórtan egyetemi oktatásának szükségét, felhívja a figyelmet a törvényszéki elmekórtan fontosságára s egyetemi elmekórtani klinika felállítását sürgeti s végül áttér az elmebetegek ügyének direct megoldási módszereire. Kifejti, hogy túlsúfolt intézetekben nem lehet gyógyítani, hogy az elmebetegeket gyógyíthatóság s gyógyíthatatlanság czímén külön intézetekben elhelyezni képtelenség és csak árt az egész ügynek. — Ezen, ma már az egész művelt világban elhagyott s még csak nálunk istápoltt elvvel szemben részletes számadatokkal

kifejti a családi és coloniás ápolás előnyeit: ... »a coloniák tökéletesen pótolják a nagy költséggel emelt és dotált tápintézeteket és mintegy természetes csatornáit a zárt intézeteknek, a melyeken át túltelt osztályaikat leapasztthatják a rendes létszámra. Másrészt, a coloniák képezik az összekötő hidat az elmeógyintézet és a külvilág között ... s e szerint a visszaesések veszélye is tetemesen kisebbedik.« Ezt az utóbbi tételt 25 évvel később az utolsó párisi kiállítás alkalmával *Oláh* az összes nemzetek elmeorvosainak helyeslésével hangoztatta.

Laufenauer látja és elmondja azt, hogy: »zárt intézetek egyhangúsága nagy fokban nyomasztólag hat a betegre, bizonyos közönyösség fejlődik ki náluk, az akaraterő önkéntes nyilvánulása megszűnik s napról-napra szemlélhetjük az illető betegek szellemi degenerációját és morális elszegényedését. Ilyen betegek a szabadság igen élénkítőleg hat, jobban mint bármely más excitans ... Magunkról tudjuk, mily különbség van egy oly ember között, ki órákra menő teendőit a szobában s a között, ki a szabad természetben végzi azokat«.

A szabadság mint elsőrendű tényező mellett igen nagy szerepet játszik még a mérsékelt munka hatása.

Végül hangsúlyozza az építési költségek csekély voltát, a coloniák gazdasági hasznát, az olcsó fentartást s a mind-ebből eredő nemzetgazdasági hasznát s így végszavait még ma is bátran ajánlhatnók a magyar elmebeteg-ügy vezetőinek figyelmébe ... »A coloniák sokkal olcsóbbak és eredményeikben messzehatóbbak, mint azon táp- és ápoló osztályok, melyek mai napság a túltömött intézetek részben való kiürítése céljából emeltetnek.«

»A colonia napjainkban már minden nagyobb elme-
gyógyintézetnek a humanizmus és tudományos előhaladás által követelt kiegészítő része, amaz egyetlen tartós módszer, a melylyel az elmeógyintézetek túltömöttségét elháríthatjuk.«

Ezt a *Laufenauer* által oly szépen kifejtett álláspon-
tot vallja ma az egész modern pszichiatria és ezt az elvet:
»mert jobb és olcsóbb« követik is az összes kulturállamok.

Képessége, tudományos munkássága az egyetemi körök figyelmét is felkeltették s *Laufenauer* 1876-ban ösztöndíjat nyert, s külföldi tanulmányútra indult. A tudomány iránt fogékony lelke egész hevével fordult most amaz új irány felé, a mely az agy-idegkórtani bűvárkodás terén derengeni kezdett.

A midőn Franciaországban 1792-ben *Pinel* és később Angliában *Conolly* az elmebetegeknél beszüntették a kényszereszközöket s a humánusabb és észszerűbb bánásmód, egészségesebb áramlatot indított meg az elmegyógyászat terén, a XIX. század elején több kiváló elmeorvos, mint: *Esquirol*, *Bayle*, *Calmeil*, *Foville*, *Schroeder van der Kolk*, *Nasse* stb. az orvosi tudomány szakmái közt az elmekórtannak is polgárjogot biztosítottak, s az előző századok babonás, téves hite, felfogása letűnt, a sokáig domináló philosophiai és metaphysikai irány elhomályosodott; a természettudományok exact vizsgálati módszereinek alkalmazása mellett élesebben kezdett kidomborodni a klinikumi kutatások módszere, a melynek eredményei főleg akkor öltöttek tudományos alakot, a midőn *Flemming*, *Jessen* és főleg *Zeller* nyomán haladt *Griesinger* korszakalkotó tanácskönyve 1845-ben megjelent. *Laufenauer* ezen irány befolyása alatt fejlődött s szerezte meg psychiatriai ismereteinek alapjait.

A klinikumi irányt azonban csakhamar háttérbe szorították s a szakbúvárok figyelmét nagyban lekötötték amaz eredmények, a melyeket az agy fejlődéstana, bonczolástana, élettana és kísérletes kórtana terén eszközölt vizsgálatok értek. A 70-es években *Fritsch*, *Hitzig*, *Ferrier*, *Munk*, *Balogh* és mások által az agy működésére vonatkozó kutatások; *Stillling*, *Flechsig*, *Westphal*, *Luis*, *Meynert* s másoknak az agy finomabb szerkezetét megvilágító buvárlatai újabb látókört nyitva, a szakemberek egész sorát buzdították tevékenységre.

Laufenauert, a fiatal psychiatert, ez új irány lelkesítette s *Meynert* és *Westphal* kórodáján a mesterek vezetése mellett elsajátította az idegrendszer finomabb bonczolási és szövetvizsgálati módszereit. Ezen tanulmányaiból kifolyólag

jelentek meg közlései az Orvosi Hetilapban 1877-ben »kettős hidképződés; a kis-agy összefüggése a nagy agygyal« czímen; ezután a bécsi elmekórtani társulatban »Anatomisch-pathologischer Befund bei einem Falle von progressiver Paralyse« czímen tartott előadása; majd a magy. tudom. Akadémia értesítőjében 1879-ben »Agyszövetteni vizsgálatok« stb. Mindezen dolgozatok értékesek és magyar orvosi irodalmunkban úttörők voltak.

Külföldi útjáról hazatérve, 1878. márczius 1-től 1882. év augusztus 31-ig a lipótmezei országos tébolydában mint másodorvos volt alkalmazva. A tébolyda nagy beteg- s bonczolási anyaga bő alkalmat s teret nyújtott arra, hogy elmekórtani buvárlatait folytassa. Különösen kötve tartotta figyelmét a tébolyda törvényszéki megfigyelési anyaga, miután az időben a férfiosztályon állandóan 30—40 fegyencz elmebeteg volt megfigyelés alatt. Az elmekórtan e legnehezebben elbírálnak alakjainak megfigyelésébe merülve, a törvényszéki orvostanban nagy iskolázottságra tett szert. A tébolyda rendes munkakörén kívül főleg az idiotismus, a paralysis progressiva, az epilepsia, a koponyasértésekből származott elmebajok és az agy góczbántalmai képezték tanulmányai tárgyát, de legbehatóbban azon elmekóralakokkal foglalkozott, a melyeket gerinczvelőbántalmak kísérték.

Minthogy a tébolydának prosectora nem volt, *Laufener* végezte az összes bonczolásokat. Az általa végig észlelt kóreset és a szintén általa végzett bonczolás tette lehetővé, hogy az élön észlelt elváltozások okait az elhalt agyában keresni alkalma nyílt. Ezen vizsgálatai eredményeként néhány ezer görcsövi készítményt hagyott hátra.

Az 1878-ik év elején a budapesti egyetemen az elmekór- és gyógytan magántanárává képesítettetett. 1881-ben pedig a szent Rókus-kórház megfigyelő osztályának rendelő orvosává s 1882-ben nyilv. rendk. tanárrá nevezetett ki s egyúttal a törvényszéki lélektan előadására is megbízást nyert. Majd 1891-ben nyilv. rendes tanárrá léptettetett elő s tanítási jogosultsága az idegkórtanra is kiterjesztetett. Ezen időben még mindig előszeretettel foglalkozott az agy és idegrendszer kórbonczolástanával s histológiájával, a

mit egyes későbbi közlései bizonyítanak. Ilyenek »Három kórbonc- és szövettani készítmény demonstratiója«, »A mandolamag betegségeiről«, »A chorea gravis kórképe és szövettana« stb.

Mint minden elmeorvosnak, neki is éreznie és tapasztalnia kellett, hogy habár az ép és kóros viszonyok durvább és finomabb bonczati vizsgálata a központi idegrendszer szerkezetére vonatkozó ismereteinket több irányban gyarapította: az egyes elmekórformák lényegét, a psychés zavarok anyagi alapját nem volt képes megvilágítani s ezért az elmekórtanban a domináló szerep mégis csak a klinikumi észlelések és megfigyelések számára marad. Innen magyarázható, hogy jóllehet működésének előbbi időszakában sem feledkezett meg szakmájának klinikumi alapon való műveléséről, a mi mellett szólanak napvilágot látott cikkelei, mint »Az agykérgi epilepsiáról«, »A tejsav mint altató szer«, »Adatok a brómkálium és nátrium hypnotikus hatásához«, »Az agybujakór gyógykezeléséhez«, »A typhus viszonya az elmebántalmakhoz«, »Az iszákos rezgőrgöngök, fehérjevizelése« stb. — tevékenységének későbbi szakában csaknem kizárólag a klinikumi irány művelésének szentelte idejét. A mellett, hogy semmiféle, szakmája körébe tartozó újabb áramlat sem kerülte el figyelmét, tevékenysége súlypontját, számos külföldi elmeorvos példájára, az idegkórtanra helyezte.

1883. év márczius havában édes atyját veszíté el. Anyja szül. Eisenbarth Júlia pedig 1892. márczius 9-én halt el. A gyengéden érző és szülőit szerető fiú szívére mély benyomást gyakorolt mindkét haláleset.

A midőn *Heidenhain*, *Charcot*, *Bernheim* s mások a hypnotizmus és hysteria körül végzett észleletei megjelentek, *Laufenauer* az elsőik között volt, a ki teljes odaadással szentelte idejét ezen állapotok tanulmányozására. Hazánkban tulajdonképen ő foglalkozott legelőször tudományos alapon ezen kérdésekkel, később *Högyes Endrével* szövetkezve, az ide vonatkozó tünetények kutatása közben több fontos élettani törvényt derítettek fel, nem egy kérdésben előzve meg a külföldi bűvárkodást is. Különösen érdekes ezen

vizsgálatokból kifolyólag azon új tények felfedezése, hogy hypnotizált nőknél a retináról fénynyel, a hallóideg végkészülékéről hangokkal, a test bizonyos izmaiban összehúzódásokat lehet létesíteni. Ide vonatkozó közleményeinek egész sora jelent meg »A hypnotismus tünetényeiről hysterio-epileptikus nőknél »Hemianaesthetikus testrészek villamos ingerelhetőségének viszonyai«, »Suggestiókról és a provokált paralysisról«, »Hysteriás ideg-izomtúlingerlékenységről«, »Az orvosságok távolságra hatásáról«, »Des contractures spontanées et provoquées de la langue chez les hystéro-épileptiques«, »Súlyos hysteria esete«, »Elalvási rohamok hystero-epileptikus neurosis kapcsán«, »Hysterikus paraplegia autosuggestio folytán«, »Fiúgyermek hystero-epilepsiájáról«, »Castrált hystero-epilepsia esete«, »Monoplegia hysterica esete«, »Hysteriás petit mal esete«, »Hysteriás hemiplegia«, »Perimetrikus vizsgálatok a látótérszűkületet illetőleg«, »A hypnotismusról«, »Az idegességről«.

1890-ben a magyar jogászegylet egyik teljes ülésében »kétes elmeállapotok a törvényszék előtt« czímen tart nagy érdeklődéssel fogadott előadást; ugyanitt azon év végén a psychiatria és büntető jogról értekezett, mely értekezésében főleg egy jogi író tanulmányának czáfolatával foglalkozott, kijelentvén, hogy a bíró semmi esetre sem szerepelhet mint pathopsychologus. Kimondja azt is, hogy az a felvétel, mintha valakinek azért, mert idióta, beszámíthatósága fel volna függesztve, nem áll.

1894-ben a természettudományi társulat népszerű estélyén tart sorozatos előadásokat, melyeket 1897-ben a szabad Lyceumban tartott felolvasása »az idegességről a családi életben« követett. Ezen előadások 1899-ben könyvalakban is megjelentek.

1898-ban az Akadémiában megtartja levelező tagsági székfoglalóját »A mult századi boszorkányperek« czímen, 1899-ben pedig ugyanott a »vérizzadásról« értekezik. A belgyógyászat kézikönyvébe a »hűdéses elmezavar«, a »vízfejűség«, »a maladie des tics«, a »hysteria« és »neurasthenia« nagy fejezeteit írta meg. Ezen dolgozatokban is nemcsak az évek hosszú során át szakmunkában megizmosodot agy-

velő becses termékét látjuk, hanem úgy mint mindenben, a mit *Laufenauer* alkotott, az ő megválogató képességét s divatos felfogástól függetlenségét. Lesznek sokan, kik az ő felfogásának, mely szerint a neurasthenia és hysteria egy és ugyanazon betegség, ellentmondanak; de határozottan érdem számba megy minden önálló nézet, mihelyest új szempontokat állít fel és új oldalról világítja meg a tárgyat, a mely a megoldástól még távol áll és a melynek lényegmagyarázatához minden újabb theoria egy-egy lépéssel közelebb vezet.

Ezekben kimerítően és tárgyilagosan méltányoltuk *Laufenauer* tudományos munkásságát, térjünk most már át tanári működésének bírálatára. *Laufenauer* volt egyetemünkön az elmekórtan első rendes tanára s így a tanszék története voltaképen vele kezdődik, noha az elmekórtan oktatásával egyetemünkön már régebben is találkozunk. *Schwartz* *Ferencz* 1860-ban lett az elmekórtan magántanára, kit kivételesen nemcsak az előadási kísérlettől, hanem a »tudományos beszélgetéstől« is felmentettek. Közkedveltségű előadásait sokan látogatták; *Schwartz* *Ferencz* nemcsak a munkás tanítványok egész sorát nevelte, hisz *Bolyó*, *Niedermann*, maga *Laufenauer*, *Lechner*, *Schwartz* *Ottó* mind az ő iskolájából kerültek ki s az elmeorvosátságot megszeretni s előbbre vinni tőle tanulták, hanem *Schwartz* *Ferencz* írta meg 1858-ban az első magyar rendszeres elmekórtani tankönyvet »A lelki betegségek általános kór- és gyógytana, törvényszéki lélektannal. Orvosok, egészségügyi hivatalnokok és törvényszéki bírák számára«. Pest, 1858.

Laufenauer tananyagát a megfigyelő osztályból merítette és azt jól ki is aknáztá, de élete legfőbb vágyát, hogy modern berendezésű elmeorvosátsági klinikát kapjon, elérni nem tudta. Vigasztalására szolgált idegkórtani ambulatoriuma, mely az üllői-úti orvosi telep központi épületében talált elhelyezést, s melyen évenként közel 3000 járó beteg fordult meg s ugyanott rendezte be laboratóriumát is, melynek értékes metszet-gyűjteménye első rangú külföldi kapacitások előtt is elismerést aratott. Tanítványai

sorából *Moravcsik*, *Schaffer*, később *Pándy* nevei eléggé dicsérik a mester kezét. *Laufenauer* és tanítványai alkotják az első, külföldön is számot tevő magyar elme- és idegkórtani iskolát.

1891-től kezdve publicatiói gyérebben jelennek meg, úgy látszik, mintha ekkor tanítványai vették volna át az irodalmi munkásság terheit s *Laufenauert* intézetének vezetése, a tanítás, közéleti tevékenység s az elme- és idegkórtani gyakorlat vennék igénybe. Természeti törvény, hogy minden élő lény idővel lassítja, majd beállítja munkáját s azt az utódok kezdik átvenni, — a legdúsabban termő fa is magvaiban tenyészik tovább, így a tudós hivatását csak akkor tölti be teljesen, ha maga helyére munkát átvevő és azt sikeresen folytató utódokat nevel. S hogy *Laufenauer* e tekintetben egyike volt legkiválóbb tanárainknak, azt bizonyítja egy egész könyvtárt kitevő munkásság, mely az ő szellemi fensőbbségének befolyása alatt klinikumáról kikerült. Több mint 200-ra rúg azon dolgozatok száma, melyeket tanítványai 16 év alatt magyar, német, francia nyelven közrebocsátottak.

Egyéni, társadalmi felfogását jellemző módon tüntetik fel a paralysis progressiváról írt következő sorai: »Keresztül kell magát a társadalomban törnie azon elvnek, hogy kiki arra a helyre álljon, a melyre szellemi képességeinél fogva hivatva van; a ki nem bírja a középiskolai munkát, az legyen mesterember, gazdálkodó, szóval válasszon olyan életpályát magának, melyet szellemi erőivel megbir. Hány nagy reményekre jogosító fiatal embert láttam már férfikorának delén összeroskadni a munka súlya alatt, melynek megtanulására erőltetve, elvégzésére képesítve nem volt...«

A gyakorlatra igen fontos az a kijelentése, hogy a paralysis gyógyítható. A legtöbben, kik e baj classikus eseteit ismerik csupán, túlmerésznek tartják ez állítását; de a kinek, mint éppen *Laufenauer*-nek, alkalma volt a paralysis legkezdetibb szakait észlelni, melylyel a beteg még tébolydába is alig vagy sohasem kerül s a baj további lefolyását követni, az joggal mondhatta: »hogy a következő évek alatt minél gyakrabban fogjuk olvashatni, hogy

a paralysis gyógyítható. Nézetem szerint annak oka, hogy eddig oly kevés gyógyult eset ismeretes, a hiányos észlelésben rejlik. Eddig csak a manifest paralysisok gyógyult eseteit ismerjük, de mennyi lehet azoknak száma, kiknél a betegség megáll és visszafejlődik a nélkül, hogy a valódi baj felismertetett volna.»

Igen szépen, az életnek közvetlen ismeretével, írja a neurasthenia fejezetében a következőket, melyek méltók arra, hogy a társadalom minden rétegében megszivleltessenek: »Neurasthenia fejlődik, midőn a túlfeszített munkához, a pihenés és erőpótlás hiányához, az egyre fáradtabb elmét mesterségesen izgató szerek túlságos élvezete járul. Tantervkészítők, kik szükségeset és feleslegeset óhajtanak válogatás nélkül a fiatal agyvelőkbe préselni, mely a tanultak nagy részének soha az életben semmi hasznát nem veszi; tanárok, kik nem a tanításban, hanem rosszul készült tankönyvek betanultatásában, szigorú censurázásban vélnek eleget tenni hivatásuknak; szülők, kik hiúságból vagy hogy a tandíjat megtakarítsák, szorítják reá kevésbbé tehetséges gyermeküket is a minden áron jeles osztályzatért való önsanyargatásra; a társadalom, mely elnézi, sőt megköveteli, hogy kiki többet mutasson, mint a miye van, hivatalok, melyekben protectio hiányában csakis a stréberkedés visz előre; az állam és a bürokratizmus, mely hivatalnokainak idegenergiáját roskadásig kihasználja, pihenést pedig csak akkor enged, ha alkalmazottja teljes munkaképtelenségével bizonyítja, hogy erre szüksége van: ezek többek között főbb forrásai az ideggyöngöseséget kiváltó szellemi túleröltetésnek.«

Bölcsen és a betegség lényegébe mélyen belátva osztja orvosi tanácsait. Hangsúlyozza, hogy a beteg az orvosban nemcsak rideg gyógykezelőjét, hanem egyszersmind jótevő embertársát is lássa. Jellemző *Laufenauer* elfogulatlanságára, hogy ő, hazánkban a hypnosisnak első nagy mestere, annak »óvatos« és »ritka« alkalmazását nem tudja eléggé hangsúlyozni.

Az egyetem 1872-ben tett felterjesztésében egy 50 ágyas elmeorvosi klinikum terveztetik, de fájdalom e tervpium desiderium maradt, daczára, hogy a kolozsvári egye-

tem 1900-ban fényes és mintaszerű elmekórtani klinikumot kapott, hol pedig az összes orvostanhallgatók száma alig múlja felül *Laufenauer* egy-egy félévi hallgatóinak számát; daczára, hogy ő a klinikum építését folytonosan sürgeti, a budapesti egyetemen ma sincs a pszichiatriának kórodája. Valóban csakis *Laufenauer* szívós egyéniségén mult, hogy kedvét ilyen viszonyok közt sem veszíté el.

A tanítás ügye sajnálatos visszaesést mutatott, a midőn 1889-ben a főváros tanácsa a megfigyelő osztályt Budán, egy egészen más célra épült, s így psychotherapiára s klinikumi oktatásra teljesen alkalmatlan házba helyezte át. A nagy távolság s a közlekedés nehézségei miatt a hallgatók száma tetemesen megcsökkent a budai oldalon; ellenben az orvoskari központi épületben tartott előadásait tömegesen látogatták. *Laufenauer* nagy lelki energiájára vall az, hogy ő a legmostohább viszonyok közt is dolgozott és dolgoztatott. Éber szemmel őrködött azon, hogy az anyag tudományosan értékesítve legyen, tudva azt, hogy az irodalmi munkásság nemcsak felfedezésekre és az egyéni hiúság kielégítésére való, nem is csupán repraesentativ kötelessége a klinikumnak, hanem a tanításnak, önképzésnek is legbiztosabb eszköze. Azért nála mindenkinek, lett legyen az assistens, gyakornok vagy kórházi orvos, dolgoznia kellett, a dolgozatokat mindig ő maga ellenőrizte.

Az idegorvos *Laufenauer* soha sem vesztette el szemei elől azt, hogy ép idegműködés csak egyébként is ép szervezetben lehet, s ezzel hű maradt mesteréhez, *Wagner János* tanárhoz, kinek arczképét mindig kegyelettel őrizte íróasztalán. De nemcsak a test egészségét tartja szükségesnek az idegrendszer normális működéséhez, hanem a józan biologikus viszonyokat, a consolidált társadalmi rendet is. S itt megnyilatkozik benne az igaz emberbarát nemes socialismusa: »minden okos feleségnek első és főgondja legyen, hogy a családfő agyon ne dolgozza magát, okos munkabeosztást kövessen és tartson« ... Óva int a nőemancipatio túlhajtásaitól: »nagy aggodalommal tekintek, mondja ő, minden olynemű törekvésre, mely a nőt kizavarná a természettől neki jelölt hatásköréből.«

Laufenauer az ő egyéni kiválóságait, szakmájának szeretetét, mély humanizmusát az orvosi gyakorlatban is érvényesítette, mint elme-, kedély- és ideg orvos rövid idő alatt nagy gyakorlatra és közkedveltségre tett szert. Úgy mint a tudományban, a gyógyítás terén sem volt sohasem merev, egyoldalú s elfogult. Nem kereste a doctrinair therapiái elvek diadalát, csupán a beteg gyógyulását tűzte ki célul, bármi úton érte is azt el. Ő a nemes, öntudatos suggestióban felülmulthatatlan gyógyító szert látott s a hitnek, bizalomnak, orvosi tekintélynek gyógyító értékét folyton hangoztatta.

Kötelességteljesítése körül engedményekre nem volt hajlandó, de személyzete iránt a legjobb indulattal, atyai támogatással viselkedett. Társadalmi téren lekötelező, udvarias modorával sok barátot szerzett.

Részt vett a közügyekben mint fővárosi bizottsági tag s szava mindig méltánylásban részesült. Az egyetemi ifjúság érdekeit szíve egész hevével pártolta és védte. Collegái szerették, betegei benső ragaszkodással csüggték rajta. Szép lelke a művészetben, zenében nagy élvezetet talált. Nősülni, gyenge testalkatát hozván fel okul, soha sem akart.

A betegség, mely váratlanul okozta hirtelen halálát, lopva fészkelte be magát szervezetébe. Néhány héten át időközönként érzett szívtájéki szorongást, mely naponként néhány perczig gyötörte. Az ez okból megejtett orvosi vizsgálat már életében a függőér és környéki verőerek elmeszesedését állapította meg s a mult év április hó 27-én reggel a szív koszorúereinek hirtelen elzáródása rögtöni halálát idézte elő.

Eredményes tudományos munkássága maradandó, nemes szíve és humánus gondolkodása kegyeletos emléket biztosítanak számára.

VI. Pompéry János l. tagról. <i>Joannovics György</i> t. tagtól	— kor. 20 fill.
VII. Gyárfás István l. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 20 >
VIII. Kovács Pál lev. tagról. <i>Vadnai Károly</i> r. tagtól	— > 20 >
IX. Ladányi Gedeon l. tagról. <i>Szabó Károly</i> r. tagtól	— > 20 >
X. Korizmics László t. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— > 20 >

V. KÖTET.

I. Fábián Gábor rendes tagról. <i>Zichy Antal</i> t. tagtól	— > 20 >
II. Tanárky Gedeon lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 80 >
III. Dr. Zlamál Vilmos lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— > 20 >
IV. Fleischer Leberecht Henrik k. t.-ről. <i>Goldziher Ign.</i> l. tagtól	— > 60 >
V. Hornyik János lev. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 40 >
VI. Reichard Henrik Vilmos k. tagról. <i>Kanitz Agost</i> lev. tagtól	— > 40 >
VII. Boissier Péter Edmund k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> t. tagtól	— > 40 >
VIII. Greguss Ágost rendes tagról. <i>Bánóczi József</i> l. tagtól	— > 40 >
IX. Grote Artur külső tagról. Dr. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 20 >
X. Rózsay József t. tagról. Dr. <i>Batizfalvy Sámuel</i> l. tagtól ...	— > 40 >

VI. KÖTET.

I. Petzval Ottó r. tagról. <i>Kondor Gusztáv</i> l. tagtól	— > 20 >
II. Ökröss Bálint lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 40 >
III. Hunfalvy János r. tagról. <i>Keleti Károly</i> r. tagtól	— > 60 >
IV. Tóth Agoston lev. tagról. <i>Hollán Ernő</i> t. tagtól	— > 40 >
V. Oppolzer Tivadar külső tagról. <i>Konkoly Miklós</i> tiszt. tagtól	— > 30 >
VI. Paúr Iván lev. tagról. <i>Hampel József</i> l. tagtól	— > 50 >
VII. Pauer János l. tagról. Dr. <i>Czobor Béla</i> l. tagtól	1 > 20 >
VIII. Heer Oszvald külső tagról. <i>Klein Gyula</i> l. tagtól	— > 80 >
IX. Balogh Kálmán r. tagról. <i>Hőgyes Endre</i> r. tagtól	1 > 20 >
X. Pott Frigyes Ágoston k. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól ...	— > 40 >
XI. Danielik János t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	— > 60 >
XII. Apáthy István r. tagról. <i>Matlekovics Sándor</i> l. tagtól ...	— > 60 >
XIII. Rómer F. Flóris r. tagról. <i>Hampel J.</i> l. tagtól	1 > 20 >
XIV. Zsigmondy Vilmos l. tagról. <i>Péchy Antal</i> l. tagtól	— > 50 >
XV. Rónay János Jácint r. tagról. <i>Pór Antal</i> l. tagtól	— > 60 >

VII. KÖTET.

I. Pesty Frigyes r. tagról. <i>Ortvay Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
II. Gorové István t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
III. Beőthy Leó l. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
IV. Jendrássik Jenő r. tagról. <i>Klug Nándor</i> l. tagtól	— > 60 >
V. Rádzsa Rádzsendralála Mitra k. t.-ről. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
VI. Kacs Kovics Lajos l. tagról. <i>Nagy Iván</i> r. tagtól	— > 20 >
VII. Ballagi Mór r. tagról. <i>Imre Sándor</i> r. tagtól	1 > — >
VIII. Lenhossék József r. tagról. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól ...	— > 90 >
IX. Haán Lajos l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> l. tagtól	— > 60 >
X. Keleti Károly r. tagról. <i>Jekelfalussy József</i> l. tagtól	— > 60 >

VIII. KÖTET.

I. Szücs István lev. tagról. <i>Ballagi Géza</i> l. tagtól	—	kor. 60 fill.
II. Renan mint orientalista. <i>Goldziher Ignác</i> r. tagtól	2	> — >
III. Pančič József külső tagról. <i>Kanitz Ágost</i> l. tagtól	—	> 80 >
IV. Báró Kemény Gábor t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	—	> 60 >
V. Wenzel Gusztáv r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól	1	> 50 >
VI. Sir Richard Owen k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> t. tagtól	1	> — >
VII. Vajkay Károly l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	—	> 60 >
VIII. Grünwald Béla l. tagról. <i>Láng Lajos</i> r. tagtól	—	> 60 >
IX. Deák Farkas r. tagról. Báró <i>Radvánszky Béla</i> t. tagtól	—	> 30 >
X. Szabó Károly r. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	—	> 30 >
XI. Markusovszky Lajos t. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	—	> 60 >
XII. Roscher Vilmos k. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	1	> 50 >

IX. KÖTET.

I. Cantù Caesar k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól	—	> 60 >
II. Dankó József lev. tagról. <i>Pór Antal</i> r. tagtól	—	> 60 >
III. Nagy Imre r. tagról. <i>Fejérpataky László</i> r. tagtól	—	> 50 >
IV. Ludwig K. F. V. k. tagról. <i>Klug Nándor</i> r. tagtól	—	> 60 >
V. Kronecker Lipót k. tagról. <i>Rados Gusztáv</i> l. tagtól	—	> 30 >
VI. Margó Tivadar t. tagról. <i>Entz Géza</i> r. tagtól	—	> 60 >
VII. Gneist Rudolf k. tagról. <i>Concha Győző</i> l. tagtól	—	> 80 >
VIII. Du Bois-Reymond E. k. tagról. <i>Thanhoffer L.</i> r. tagtól	—	> 60 >
IX. Xántus János l. tagról. <i>Mocsáry Sándor</i> l. tagtól	—	> 60 >
X. Hazslinszky Frigyes r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S.</i> l. tagtól	—	> 80 >
XI. Finály Henrik l. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól	1	> 20 >
XII. Török József és Antal Géza tagokról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	—	> 60 >

X. KÖTET.

I. Spencer Wells k. tagról. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	—	> 30 >
II. Szathmáry György l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> r. tagtól	—	> 60 >
III. Gladstone W. E. k. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	—	> 60 >
IV. Ábel Jenő l. tagról. <i>Hegedüs István</i> l. tagtól	—	> 60 >
V. Horvát Boldizsár t. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	1	> — >
VI. Nagy Iván r. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól	—	> 40 >
VII. Mihalkovics Géza r. tagról. <i>Thanhoffer Lajos</i> r. tagtól	—	> 50 >
VIII. Pasteur Lajos k. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	1	> — >
IX. Capasso Bertalan k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól	—	> 30 >
X. Jurányi Lajos r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz Sándor</i> l. tagtól	1	> — >
XI. Bunsen Róbert k. tagról. <i>Than Károly</i> r. tagtól	1	> — >
XII. Gr. Andrassy Manó l. tagról. <i>Br. Radvánszky Béla</i> t. tagtól	—	> 30 >

XI. KÖTET.

I. Domanovszky Endre l. tagról. <i>Alexander Bernát</i> l. tagtól	—	> 30 >
II. Hauer Ferencz k. tagról. <i>Böckh János</i> l. tagtól	1	> 20 >
III. Télfy Iván l. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól	—	> 80 >
IV. Szilágyi Sándor r. tagról. <i>Fraknoi Vilmos</i> r. tagtól	2	> — >

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XI. KÖTET. — 6. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
ARNETH ALFRÉD

KÜLSŐ TAG FELETT.

MAGY. AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

KÁROLYI ÁRPÁD

R. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1902. május 26-án tartott összes ülésén.)

Ára 40 fillér.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1902.

EMLÉKBESZÉDEK

A M. T. AKADÉMIA ELHÚNYT TAGJAIRÓL.

I. KÖTET.

I. Korponay János l. t.-ról. <i>Kápolnai Pauer István</i> l. tagtól	— kor. 20 fill.
II. Suhayda János lev. tagról. Dr. <i>Konek Sándor</i> r. tagtól ...	— » 20 »
III. Morócz István lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	— » 20 »
IV. Révész Imre l. tagról. <i>Ballagi Mór</i> r. tagtól	— » 40 »
V. Broca Pál külső tagról. <i>Lenhossek József</i> r. tagtól	— » 60 »
VI. Asbóth Lajos lev. tagról. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	— » 20 »
VII. Ami Boué külső tagról. Dr. <i>Szabó József</i> r. tagtól	— » 20 »
VIII. Fabritius Károly lev. tagról. <i>Kozma Ferencz</i> lev. tagtól ...	— » 80 »
IX. Jerney János emlékezete. <i>Gyárfás István</i> lev. tagtól	— » 40 »
X. Mihályi Károly lev. tagról. <i>Domanovszky Endre</i> lev. tagtól	— » 20 »

II. KÖTET.

I. Molnár Aladár levelező tagról. <i>Tanárky Gedeon</i> l. tagtól	— » 40 »
II. Árkosi Benkő Dániel lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— » 20 »
III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. <i>Szécsen Antal</i> t. tagtól	— » 20 »
IV. Charles Róbert Darwin k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> r. tagtól	— » 80 »
V. Wöhler Frigyes k. tagról. <i>Nendtvich Károly</i> l. tagtól	— » 20 »
VI. Érkövy Adolf l. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> l. tagtól	— » 20 »
VII. Zsivora György l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> rendes tagtól	— » 40 »
VIII. Fenzl Ede k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> igazg. és t. tagtól	— » 60 »
IX. Sainte-Claire Deville Henrik k. t.-ról. <i>Than Károly</i> r. tagtól	— » 60 »
X. Mignet Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. tagtól ...	— » 20 »

III. KÖTET.

I. Tarczy Lajos rendes tagról. <i>Török József</i> r. tagtól	— » 20 »
II. Thiers Lajos Adolf k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	— » 20 »
III. Lönnrot I. k. tagról. <i>Hunfalvy Pál</i> r. tagtól	— » 40 »
IV. Baintner János l. tagról. <i>Apáthy István</i> r. tagtól	— » 20 »
V. Guizot Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	— » 20 »
VI. Horváth Cyrill tiszt. tagról. Dr. <i>Pauer Imre</i> tiszt. tagtól	— » 20 »
VII. Davis József Bernát k. tagról. <i>Lenhossek József</i> rendes tagtól	— » 40 »
VIII. Vandrák A. lev. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> lev. tagtól	— » 40 »
IX. Konek Sándor r. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	— » 20 »
X. Kruesz Krizosztom t. tagról. <i>Hollósy Jusztinián</i> lev. tagtól	— » 40 »

IV. KÖTET.

I. Zsoldos Ign. r. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— » 60 »
II. Benfey Tivadar k. tagról. <i>Budenz József</i> r. tagtól	— » 20 »
III. Frankenburg Adolf l. tagról. <i>Vadnai Károly</i> l. tagtól	— » 40 »
IV. Tárkányi Béla József t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	— » 60 »
V. Dr. Henle Jakab k. tagról. Dr. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	— » 20 »

ARNETH ALFRÉD KÜLTAG EMLÉKEZETE.

KÁROLYI ÁRPÁD r. tagtól.

Nem csupán Akadémiánk régi, kegyeletes szokásának tesztek eleget, midőn a II. osztály megtisztelő felszólítására az Akadémia előtt fölelevenítem elhunyt jeles kültagjának, Arneth Alfréd osztrák történetírónak emlékezetét. A magam részéről is a tartozás egy nemét rovom le azon férfiú iránt, a ki mellett két évtizedet töltöttem a hivatalos működés mezején, a kinek jóakaratával ezen idő alatt nem egy ízben dicsekedhettem s mindvégig varázsa alatt állottam egyénisége szeretetreméltó voltának, jelleme és gondolkodásmódja nemességének és előkelő modora finomságának.

Ezek a megnyerő lelki tulajdonságok Arnethre ép úgy anyai örökségkép szállottak mint testi előnyei: elegáns termete s arcának nem csupán nyájas és kedves, de valóban szép vonásai.

A kiváló asszonyt, a kiről méltán s nem a fiúi szeretet elfogultságával mondhatta Arnethünk, hogy »egyike volt a legrokonszenvesebb női lényeknek, a kik valaha e földön járdaltak«, családi nevén Adamberger Antóniának hívták. Azok, a kik a német színművészet történetét ismerik, tudják, hogy e név viselője a bécsi udvari színháznak fénykorában egyik legnagyobb művésznője, a császárváros előkelő köreinek ünnepelt szépsége, egy valódi művészdynastia, a hírneves Jaquet-család leszármazottja volt.

De irodalomtörténeti emlék is fűződik Arnethünk anyja nevéhez. Nem azokat a mémoire-szerű töredékes föl-

jegyzéseket értem itt, a melyeket a nő már öreg korában az övéi kértére mondott tollba; mert e végtelen bájjal írt lapok bár — szerény nézetem szerint — a német próza legkedvesebb termékei közé tartoznak, még eddigelé nem lőnek általánosabban ismertekké. Hanem arra a körülményre érzélok, hogy a Napoleon elleni fölszabadító harcok Tyrtæusa, a németek Petőfije, Körner, Arnethünk anyjának vőlegénye volt. A költőnek nem egy művét sugalmazá e nő tiszta szerelme, melynek poézise még fél század múlva is megrezgett a hetven éves matróna lelkében, mikor gondolatai az enyészet küszöbéről még egyszer visszaszállottak ahhoz az ifjú hőshöz, a kinek emlékét az eszményi szerelem, a költészet és az önfeláldozó hazaszeretet hármasság glóriája koszorúzta.

Körner hősi halála után menyasszonya vigasztalást művészetében keresett. Évek múlva Pichler Karolina termeiben egy fiatal, vele egykorú, szerény tudóssal ismerkedett meg, a ki drezdai útjából visszatérve, meglepetéssel látta azt a nagy hasonlatosságot, mely Rafael sixtusi madonnájának s Körner menyasszonyának arczvonásai közt volt észlelhető s a ki mély szenvedélyre lobbant az ünnepezt művésznő iránt. A fiatal férfiú őszinte jelleme, egyenessége és mesterkéletlen komolysága rokonszenvet támasztott a nő lelkében is, a ki lemondva minden dicsőségről, kezét az egyszerű tudósnak nyujtá. Így lőn Arneth József, a később hírneves archaeolog, akkor a bécsi régészeti és érmészeti kabinet őre, utóbb igazgatója, az elesett költő menyasszonyának férjévé.

Az Arneth-család felső-austriai eredetű. Abból az egészséges, hosszúéletű, nehézkes, de munkabíró és kötelességtudó hegyvidéki bajor népfajból származik, mely egykoron legelső szállotta meg a németek keleti márkáját. Fajuk e jellemző vonásai az Arnehekben mind föllelhetők. Hosszúéletű voltukról bizonyosságot tesznek Arnethünk nagyszülői, a kik jóval túléltek aranylakodalmukat, atyja, a ki fél századon túl hivataloskodott, nagybátyja, a ki, mint a sz.-flóriáni ágostoniak prelátusa, nyolczvanhárom éves korában halt meg, testvérbátyja, a ki jelenleg, nyolczvannégy éves

korában, testi s lelki erői teljes biztokának örvend, s maga Arnethünk, kinek kezéből a halál hetvenkilencz éves korában vette ki a tollat. — A szívós munkabírási és kötelességérzet pedig nem egyet emelt ki a falusi serfőző gyermekei és unokái közül abból a szerény körből, melybe születésük utalta. Csak idősebb fiára, a most említett prelátusra, egyik unokájára, Moser bankkormányzóra s legfiatalabb gyermekére, az archaeologusra utalok, a ki családjának és fájának e becses tulajdonságait nemcsak örökölte, de ráhagyta két fiára is, a kik közül az ifjabbik, Akadémiánk kültagja, 1819-ben Bécsben született.

Gyermekkorát és tanulóéveinek nagyobb részét Bécsben, a szülők oldalánál tölté Arnethünk. Testi és lelki, erkölcsi és értelmi nevelésénél a szigorú, roppant munkásságú s munkásságra szoktató apának s a minden szépért és jóért lelkesülő, finom műveltségű anyának befolyása a legszerencsebb harmoniában találkozott. Itt, a családi körben, aztán a kremsmünsteri benczések gymnasiumában, a hol néhány évet tölte, meg nagybátyja, a prelátus társaságában oltódott bele az a fölvilágosodott vallásosság, melyet mindvégig kincs gyanánt őrzött meg keblében s melynek apostolát tisztelé nagybátyjában, a kiről azt mondá, hogy »vallásunk isteni megalapítójának ínye szerinti ember volt. Telve jámborsággal és kötelességérzettel önmaga, jóakarattal, szelidséggel és türelemmel mások irányában«.

A jótékony hatást, melyet a szülői ház, a rokoni és iskolai környezet gyakorolt a természettől testileg és lelkiileg egyaránt megáldott fiúra, csak fokoznia lehetett annak a tiszteletreméltó társadalmi körnek, mely az ifjú embert s a fiatal férfit szülei révén befogadta s buzdította. Egyéniségük, művészi és tudományos híruk-nevük Bécs legtekintélyesebb rétegeivel hozta a szülőket érintkezésbe és barátságba. Anyjának egyik barátnéjáról, Lilien bárónőről, nagy Eötvös Józsefünk édes anyjának nővéréről s ennek estélyeiről hálás szavakban emlékezik meg a művésznő fia. Ez estélyek egyik vonzó alakja volt Beethoven benső barátjának, gróf Brunswick Ferencznek özvegye, Arnethünk anyjának másik barátnéja, a ki Arnethéket gyakran látta vendégeiül Martonvásárrt s

megismertette a környékbeli Salamon, Ürményi s gróf Cziráky családokkal. Gróf Rhédeyné, Oettingen-Wallenstein hercegné, a nagyműveltségű Pereira báróné, Arnethünk anyjának egész életükön át bizalmasbb barátnői valának. A ritka képzettségű öreg gróf Dietrichstein József maecenása volt az apának, a ki barátai közé számlálta Stahl Fülöp udvari cancellárt, Hammert, a híres orientalistát, a sz.-flóriáni Kurzot és Chmelt, e két nagyérdemű osztrák historicust, és Grillparzert, a költőt. Legbensőbb viszonyban azonban a család Huszárnak, az állami cancellária egyik udvari tanácsosának, Endlicherünknek és Gévaýnknak családjával élt, a kiknek társaságában szívta magába Arnethünk a magyarok iránti őszinte rokonszenvét, mely eltérő politikai nézetei ellenére is mindvégig élénken megmaradt benne.

A fiatal Arneth 1840 legvégén Chmel védőszárnyai alatt lépett be a történetíróink és jogászaink előtt ismeretes Firnhaberrel egyidejűleg a titkos levéltár szolgálatába. Itt fogamzott meg benne a gondolat, hogy édes atyjának osztrák történeti kézikönyvét átdolgozza. Hozzá is kezdett a munkához; de nem a levéltárban fejezé be, hanem az állami cancellária kötelekében, a hol mint fogalmazó tiszt bár csekély, de oly javadalommal dotált állásra tőn szert, mely képesíté őt családi tűzhely alapítására. A nő, Schaffer jónevű bécsi orvos leánya, kit a huszonöt éves férfi élete társául választott s kinek bájait Grillparzer egy kedves verse örökíté meg, ugyan nem tartós, de annál igazibb boldogsággal aranyozta be férje fiatal éveit; persze, az egyetlen, nagy csapás is, mely Arnethünk külső sikerekben és benső, erkölcsi eredményekben oly gazdag életét sujtotta, e nőnek hosszas betegsége és aránylag korai halála volt.

Az állami cancellária alantas szolgálati viszonyai közt valóságos üdülés értékével bírt a nagyratörő férfiúra azon szellemi foglalkozáshoz térhetni, melyet a levéltárban megkezdett már. A hazafias osztrák eszmék behatása alatt, melyek atyját és osztrák historicus barátait a negyvenes években betöltötték, érlelődött meg Arnethben a terv, hogy a legmesszebb menő eredeti kutatások alapján megírja a kiváló császári hadvezérnek, gróf Starhemberg Guidónak

életét s ezzel mintegy megjelöli az utat, a melyen az újabb-kori történetnek, Austriában akkor ugyancsak parlagon fekvő mezején haladni kellene. Nagy buzgalommal s valóban széles, Austriában addig nem észlelt alapon fogott kutatásaihoz, midőn munkájában 1848 márcziusa megállíttá.

Mint Bécs értelmiségének nagyobb része, úgy Arneth is őszinte örömmel üdvözlé a napot, a mely az alkotmányos kormányzás jótéteményeit helyezte kilátásba az addig sokszor önkényes rendőr-államban. De mint német származására mindig sokat tartó ember, a nagy német nemzet egységeért is ép úgy lelkesedett. Ennek megvalósításában közreműködhetni forró vágya lőn a különben csendes természetű huszonkilencz éves Arnethnek. Vágyai útját előtte egy alsó-austriai kerület nyitotta meg, midőn 1848 nyarán beválasztá őt a már együtt ülő frankfurti parlamentbe.

Megérkezése a legnagyobb parlamenti viharok idejére esett. A Schmerling elnöksége alatti németbirodalmi alkotmányos ministeriumnak javaslata, mely a malmói fegyverszünetet elfogadásra ajánlá, ép a ház asztalán feküdt. A szenvedélyek éktelen tusái közt, melyek e gyűlöletes szerződést körültombolták, fiatal politikusunk, a ki a jobb-centrum kötelékében az augsburgi udvarról elnevezett clubb-nak tagja volt, szorosán Schmerling álláspontjára helyezkedett. Tulajdonképeni szerepe azonban Arnethnek akkor kezdődött, midőn azon tizenöttagú állandó parlamenti bizottságba választották, melynek főadata volt a németbirodalmi érdekeknek Austriában való ápolása ügyében a kellő javaslatokat a nemzetgyűlés elé benyújtani.

Fáradhatatlan harczosa lőn úgy e bizottságban mint a parlamentben annak a »nagy-német« pártnak, mely a megalakítandó egységes németbirodalomba Austriát is beleérté, ellentétben a poroszparti »kis-németekkel«, a kik a német egységből, a megalakítandó birodalomból Austriát ki akarták zárni. De ellentétben azon nagyrészt osztrák elemekkel is, a kik a nagy-német eszméért, tehát az osztrák-németek benmaradásáért küzdöttek, a németbirodalmi alkotmánytervezet második és harmadik szakaszait azonban a porosz-párttal együtt elfogadták.

E szakaszok elseje, mint tudjuk, azt mondja ki, hogy az új német birodalom egy országának sem szabad nem-német országokkal egy állammá egyesítve lennie; a második szakasz pedig az esetre, ha valamely németbirodalmi ország-nak valamely nem-német országgal közös uralkodója volna, azt határozza, hogy e két (német és nem-német) ország közti viszony a legtisztább personál-unió elvei szerint rendezendő vagy alakítandó át.

Az a nekünk, magyaroknak épenséggel nem kedvező politikai traditio, a melyben Arneth született és fölnevelkedék, s a mely a Habsburgok alatti összes országok egy-ségesítését és centralisatióját mindennél előbbre helyezte, a németbirodalmi alkotmánytervezet e szakaszaival természetesen nem tudott kibékülni. Arneth is küzdött hát e szakaszok elfogadása ellen s módosító indítványa mellett nagyobbszabású szónoklatot is tartott. Rokonszenves egyénisége, mesterkéletlen előadása, a hev és erő, a melylyel az osztrák-németek hű németiségét, a német egységhez való ragaszkodását ecsetelte, élénk tetszéssel találkozott ugyan, de nem volt képes megakadályozni a tervezett szakaszok elfogadását.

E körülmény magában véve is megnehezíté Arneth helyzetét Frankfurtban. Még kellemetlenebbül hatott rá a bécsi kormány habozása, mely a német egységgel szemben nem akart színt vallani. S mikor aztán a Schwarzenberg-Stadion ministerium kremsieri programja az osztrák kormány kétes magatartását hivatalosan is documentálta, az időközben megerősödött porosz-császár-párti elemek sértő kérdése pedig, hogy mit keresnek hát az osztrák képviselők a frankfurti nemzetgyűlésben? ismételten fölhangzott: Arneth mindinkább arra a meggyőződésre jutott, hogy az osztrák képviselők tovább alig maradhatnak Frankfurtban. Elhatározó lón rá nézve az 1849-diki márcziusi osztrák alkotmány, mely — persze papiroson — megteremtette az egységes és oszthatatlan osztrák császárságot a maga olasz, magyar, horvát s egyéb nem-német provinciáival s így nyílt ellentétbe jött a németbirodalmi alkotmány-tervezettel. Arneth levonta a következtetést s lemondott mandátumáról.

Keserű politikai csalódásokkal, de személyére nézve szép és lélekemelő emlékekkel hagyta oda a majnaparti várost. A német nyilvános élet számos kitünősége, pártállásra való tekintet nélkül, tisztelni s becsülni tanulta meg az őszinte, de finom modorú, rokonszenves osztrák képviselőt. Csak Dahlmann, Beseler György, Waitz, Duncker, báró Vincke és Radowitz tábornok neveit emlitem. Legbecsesb volt azonban Arnethre nézve az a szoros viszony, mely Frankfurtban közte és az általa mindig nagyrabecsült Schmerling közt szövődött. Ez államférfiú behatása alatt kovácsolódott benne maradandó formába az a mértéket tartó, de mindamellett őszinte liberalismus, melynek zászlajához a frankfurti ultramontánok és demagógok, ó-conservatívok és republicanusok küzdelmei közt szegődött s melyhez úgy a politikai életben mint történetírói fölfogásában sirjáig hű maradt.

E fölfogásnak persze kifejezést adnia hosszú időre nem volt lehetséges. Bécsbe térve, a külügyministeriumnál, az állami cancellária e jogutódjánál foglalta el szerény hivatalát, melyben nehezen is haladt előre, nem is sok örömet talált.

Annál nagyobb buzgósággal fogott újra történeti tanulmányaihoz. Már 1853-ban megjelent tőle egy vastag kötetben Starhemberg Guidó élete, melyhez még, mint mondvá volt, 1848 előtt hozzákezdett. Az a rokonszenves fogadtatás, a melyben a közönség és a kritika egyaránt részeltette a művet s melynek Arnethre leghízelgőbb megnyilatkozása a hírneves történetírónak, Häussernek föltétlenül elismerő bírálata volt, a kezdő historicust munkálkodása folytatására ösztönzé. Nagy ambícióval s még szélesb alapon fogott hát bele második, már sokkal nagyobb, háromkötetes művébe, melynek tárgya a geniális hadvezérnek s államférfiúnak, Savoyai Jenőnek élettörténete. Az erkölcsi diadalok valóságos sorozata volt az a sok üdvözlés, melylyel ez alkalmából a fiatal történetírót a német olvasóközönség legkülönfélébb rétegeiből elhalmozták. Megnyílt előtte a bécsi akadémia kapuja is, mely őt a mű befejezése után tüstént, 1858-ban, levelező tagjává választotta. De megnyitá jó tolla azt az

utat is, mely őt később életcéljához vala vezetendő. Igaz, hogy nagy kerülőn át.

Hő óhaja volt ugyanis udvari titkári állásából a titkos levéltár 1858-ban megüresült aligazgatói állására léphetni elő. Furcsa természetű akadályok, melyekre még pár szóval majd rá kell térnem, meggátolák egyelőre e vágya teljesedését. E helyett a folyékony tollú íróembert az akkor először szervezett sajtóirodába helyezték s mint ennek tagját 1860-ban különös missióval bízták meg, az ú. n. »megerősített« vagy »kibővített« Reichsrath körében. E testület tanácskozásai nem voltak nyilvánosak, de elnöke, Rajner főherczeg, utasítást nyert a tanácskozások lefolyását kivonatosan közölni a hivatalos lapban. Ezen kivonatok készítésével és sajtó alá szerkesztésével lőn Arneth megbízva. Bő alkalma nyílt itt az illustis testület tagjait jól megismerni, a kik közt Arneth tanúsága szerint a magyarok bátran fölvehették a keztyűt az osztrákokkal szemben, sőt a mi a szónoki képességet illeti, az osztrákok legkitünőbbje is »végtelenül távolra esett« (ipsissima verba) magyar collegái, különösen Majláth György, gróf Apponyi György és gróf Szécsen Antal mögött. — Főfeladatát az összes pártok teljes megelégedésére oldván meg Arneth, jutalmul a kormány által még 1860-ban kineveztették a titkos levéltár aligazgatójává. Ez az állás képesíté őt aztán arra, hogy ideje és munkáereje javát főfeladatának, Mária Terézia története megírásának szentelhesse.

Mert már 1857-ben, Savoyai Jenője utolsó kötetének sajtó alá adásakor elhatározta magában, hogy e nagy és szép főladattal meg fog birkózni. Kisebb előmunkálatok után, melyek közül Velence XVIII. századbéli bécsi követi összefoglaló jelentéseinek kiadását említem csak meg, 1865-ig közrebocsátá a 10 kötetre tervezett hatalmas mű három kötetből álló első részét, mely az aacheni békekötésig terjed s az osztrák levéltárakból merített, teljesen új anyag alapján épült föl. Az elismerés, melylyel e mű osztrák és délnémet részről találkozott, jóval felülmulta Arneth eddigi sikereit; ezen is túltőn azonban az a szinte hihetetlen érdeklődés, melyet Arneth egy újabb publicatioja: Mária

Teréziának leányával, a gyászos végű francia királynéval való levélváltása Európaszerte keltett s a mely Franciaországban híres irodalmi harczot, egy egész literaturát hozott létre. Tudjuk, hogy Mária Antoinette ezen igazi correspondentiája álcázta le azokat a részben banális, részben sentimentális hamisítványokat, melyeknek olvasását Eugénia császárné jónak látta párisi termeiben a krinolinok és új kalapok fölötti eszmecserek helyett egy időre divatba hozni.

Egymás után követte e kiadványt a szerencsétlen francia királynénak két császári fivérével, aztán Mária Teréziának fiával, II. Józseffel s ez utóbbinak II. Katalin orosz császárnővel való levélváltása, mind megannyi revelatio Európa XVIII. századi történetének mezejéről.

A már nagytekintélyű történetíró, a kit a bécsi akadémia és a müncheni nagy történelmi bizottság régen rendes tagjai közé választott be, e tevékenysége közben, 1868-ban, a bécsi titkos levéltár igazgatójává nevezték ki.

Jelentős fordulópont ez a mondott tudományos intézet életében. Most, épen e napokban, mikor ez a levéltár odahagyva régi helyét a Habsburgok bécsi várában, a számára emelt új palotába költözik, méltó dolog megemlékezni arról, hogy mi volt ez az intézet a tudomány szempontjából Arneth igazgatósága előtt s mivé lön ő általa.

Abból az alapos értekezésből, melyben az intézet jelenlegi igazgatója, dr. Winter udvari tanácsos a levéltár megalapításának történetét tárgyalja és a mely pár héttel ezelőtt hagyta el a bécsi akadémia kiadványai közt a sajtót, hű képet nyerünk az előbbiről. Láthatjuk, hogy midőn Mária Terézia a XVIII. század közepén a bécsi burghban, Bécs-Újhelyen, a németbirodalmi cancellária volt prágai helyiségeiben, a gráci és innsbrucki főhercegi várakban elrejtett nemzetközi és közjogi levéltári anyagot összehordatta, és az így megalapított házi és udvari levéltárat az állami cancellár hatásköre alá helyezte: az új intézmény a czélnek, t. i. a Habsburgok jogairól és igazairól szóló okiratok megőrzésének megfelelően, zárt és titkos jelleggel birt, annyira, hogy pl. az első időkben eredeti okleveleket kiemelni csak az állami cancellár jelenlétében volt egyáltalán szabad.

Ezt a szigorú jellegét megtartá több mint egy évszázadon át, noha a fenkölt gondolkodású Kaunitz még Mária Terézia életében utalt azon előnyökre, a melyek a levéltár kincseinek tudományos kihasználásából származhatnak s noha két emberöltő mulva 1840-ben Metternich herczeg határozottan hangoztatta egy a Felséghez intézett előterjesztésben, hogy a szorosb állami czélok szolgálata mellett az intézettől a tudományos jelleg sem tagadható meg továbbra. Csak elvértve s csak különös kegy- és kivételkép nyert egy-két teljesen megbízhatónak tartott egyén engedélyt a XIX. század folyamán is a kutatásra s még ezek számára is darabonként vizsgálták meg az eléjük adott anyagot, bármi közömbös volt légyen az. Még Metternich szabadabb fölfogásával szemben is győzött a szigorú ó-conservativ elv, mely a levéltárat »a történet-közjogi harcokhoz szükséges fegyverek lehetőleg jól rendezett arzenáljának« tartá.

Hogy mennyire ment s mily különféle tekintetektől függött az aggódó pedantéria, azt egy épen Arnethünkkel történt jellemző eset mutatja. Starhemberg élettörténetéhez tett kutatásai közben figyelmét különösen megragadta a titkos levéltárban egy, tárgyára vonatkozó levelezés, melyet III. Károly, barcelóniai tartózkodása idején, 1705 és 1711 közt egyik bécsi bizalmasával, a hazai történetünkben is ismert gróf Wratislaw cseh főcancellárral folytatott. E correspondentiát, mint elsőrangú forrást, külön ki is adta a bécsi akadémia iratai közt s műve első példányai egyikét tisztelete jeléül hivatali főnökének, a tudományszeretetéről s jó tolláról ismert báró Werner külügyi államtitkárnak nyújtá át. Mily nagy lón azonban meglepődése, midőn az öreg államtitkár azzal rivallt rá, hogy: »Szerencsétlen ember, hogyan juthatott Önnek eszébe a császári család egyik tagjának leveleit közzétenni?... Ha valami öreg udvari dáma kivetni valót talál az Ön publicatiójában s Önt felső helyen bevádolja: én mosni fogom kezeimet s Önt nemcsak meg nem védem, hanem a méltó büntetésnek egyenest ki fogom szolgáltatni«.

Ez a legalább is furcsa vélekedés, melyben egyébként a hivatalos körök s köztük a levéltár akkori igazgatója is

osztottak, bírta rá az államtitkárt arra, hogy Arnethnek aligazgatóvá való kinevezését két esztendőn keresztül megátolja, nehogy a vakmerő ember után, a ki nem habozott egy császár leveleit közzétenni, mások is hasonló merénylet céljából kopogtassanak a titkos levéltár ajtaján. — Nem javult a helyzet még a hatvanas évek közepén sem. A már aligazgatóvá kinevezett Arnethnek nem sikerült pl. Ranke számára kieszközölni az engedélyt a monarchia párisi követe 1756-diki jelentéseinek áttekintésére.

Mihelyest azért Arneth 1868-ban a titkos levéltár igazgatója lőn, első és legsürgősebb kötelességének tartá e rideg és szűgyenletes állapotnak végét vetni. Beusthoz intézett előterjesztésében meggyőzően és szellemesen fejtegette a szűkkeblű fölfogásnak úgy a belföldi mint az egyetemes történetírás érdekeire káros voltát. Különösen hatott abbeli érvelése, hogy a monarchiának nincsen oka szűgyenlenie a multban követett külpolitikáját; hogy lehetett hibás a monarchia államférfiainak eljárása, de sem tisztességtelen, sem eltitkolandó soha nem volt; sőt a hibákat is megérteni és menteni lehet, ha megismeri a történetírás azokat az okokat, melyek a monarchia sorsát intézőkre annak idején elhatározó befolyással voltak.

Előterjesztésével az új igazgató diadalt aratott. A levéltár a tudományos kutatás előtt megnyílt s az új elvnek teljes érvényt tudott szerezni Arneth akkor is, mikor reactionarius elemek utolsó kísérletkép mindent elkövettek, hogy a porosz Sybelt a levéltár használatában megakadályozzák. Azóta minden komoly kutató, akár bel-, akár külföldi, minden nehézség nélkül, egyszerű, szóbeli jelentkezésre is megkapja az igazgatótól a használati engedélyt. Őszinte s méltó megelégedés töltötte el Arneth lelkét, mikor tüstént az új elv proclamálása után, elsőrendű kutatók a világ minden részéből: egy Bancroft és Froude, Ranke és Noorden, Hüffer és Schäfer, Oncken és mások siettek a levéltár kincseit kiaknázni s meleg köszönettel fejezték ki szerencsekívánataikat, az igazgató előtt, a kinek előzőeken liberalismusát a magyar kutatók hosszú sora is bizonyítja. S még nagyobb volt és lehetett öröme, midőn azt tapasztalá, hogy

az általa adott példa apránként és egymásután Európa minden művelt államában követésre talált s nem volt befolyás nélkül arra a nagylelkű elhatározásra sem, melylyel a fennkölt szellemű XIII. Leó a világ első levéltárát, a vaticánit, a szabad kutatásnak megnyitotta . . .

Hivatali teendői s a történetirodalom terén kifejtett nagymérvű tevékenysége nem gátolták azonban a munkabíró Arnethet abban, hogy az osztrák alkotmányos élet beálltával a politikában is szerepet játszzék. Schmerling egyenes kívánságának engedve, bevásárlta magát az alsó-ausztriai tartományi gyűlésbe s e tartomány autonóm állandó bizottságába, a hol mint közoktatási előadó kilencz éven át csaknem újjáteremté a tartományi nép-, közép- és szakiskolákat. Mint nem jelszavak után induló, hanem bár mérsekelte, de igazán szabadelvű politikus, azt tartá, hogy a hol a népoktatás kötelező, ott tandíjnak nincs helye, s mikor erre czélzó törekvései hajótörést szenvedtek, nem vállalt többé mandátumot, hanem örömmel követte 1869-ben a Felsőg hívását, a ki őt az Urak háza tagjává nevezte ki. Munkaerejének tiszteletreméltó tanúbizonysága az a megfeszített tevékenység, melyet itt 1870 és 1880 közt a legkülönbélebb bizottságokban kifejtett. Másodmagával ő volt a ház legelfoglaltabb tagja. Mint az alkotmányhü szabadelvű párt egyik főtisztje gyakran szólalt föl különféle egyházpolitikai kérdéseknél, pl. a concordatum fölmondása ügyénél. A házasságjog szabadszelleme revideálásánál elfoglalt józan, minden illusiótól mentes álláspontját a következmények igazolták. Nem egyszer volt alkalma e házban Magyarországot érintő ügyekkel is foglalkoznia, s noha lelke bensejében mindig Schmerling híve maradt, a veleszületett igazságérzetnél fogva nem habozott Magyarország pártjára kelni, ha meggyőződése szerint is itt volt az igazság, mint pl. az osztrák és magyar delegációk legelső közös ülése alkalmával.

Részben politikai működésének is jutalmául 1880-ban, hatvanegy éves korában, valóságos belső titkos tanácsossá lón. Részben, mondom. Mert e kitüntetésben a másik, szélesebb alapot az a körülmény szolgáltatá, hogy ő volt az osztrák tudományos világ legelőkelőbb képviselője, a bécsi

tudományos akadémia elnöke, a mely tisztséget haláláig, tizennyolcz éven át viselte, miután előzőleg négy ízben egymásután választották volt meg alelnököknek.

S az akadémia választása valóban méltó emberre esett. Mert csaknem hihetetlen az a nagy munkásság, melyet Arneth a maga szakában élete delén és ezen túl is kifejtett. — 1870-től 1879-ig Mária Terézia uralkodásának történetéből megírta az utolsó hat kötetet; e közben kiadta Geoffroy francia akademikussal a nagy fejedelemasszonynak párisi követével, Mercy-Argenteau gróffal folyt levélváltását, II. Józsefnek öcscsével, II. Lipóttal való levelezését s elkészíté szép monografiáját Bartensteinről, Mária Terézia hűséges állami referendáriusáról. Élete hetedik évtizedébe esik négykötetes kiadványa, mely királyi hősnőjének gyermekeivel és bensőbb híveivel folytatott levelezését foglalja magában. Mint hetven éves ember, két roppant vaskos kötetben Flammermont francia kutató társaságában adott ki az osztrák és francia érintkezések történetére vonatkozó kútfőket, s midőn 1890-ben tisztelői és a két világrész szakemberei aranyéremmel ünnepelték Arneth hivataloskodása ötvenedik évfordulóját: viszonzásul a róla megemlékezőket megajándékozta önéletrajzával, melynek első fele a márczius előtti osztrák idők művelődéstörténetéhez különösen becses adalék. Hetvenhat éves volt, mikor egy nagyon szépen megírt kötetben állított emléket a nyolczvannolcz esztendőskorában elhunyt Schmerling frankfurti szereplésének s közvetlen azután az ó-osztrák szabadelvűek legrégibb bajnokának, a becsületes Wessenbergnek, a bécsi congressus alatt készült német Bundesact szerzőjének életrajzához fogott. E kétkötetes, halála előtt már sajtó alá adott művével, a melynek minden lapja írója szellemi ruganyosságáról tanuskodik, végezé be a hetvenkilencz éves Arneth azt az életet, melyhez munkakedvben és munkabírásban, termékenységben és megérdemelt sikerekben hasonlót keveset mutat föl a toll embereinek köztársasága...

... Ha a mellől a mély barázda mellől, a melylyel a halál ekéje határmesgyét húzott az aggastyán szünni nem akaró munkásságának, e nagy tevékenység eredményeire egy

vizsgáló pillantást vetünk: *tartalmi* értékük leghívebben jut kifejezésre abban az általánosan elfogadott véleményben, hogy Arneth és kiadványai nélkül Európa XVIII. századbeli politikai történetét csak csonkán és hiányosan ismernők.

Nem talál azután ellenmondásra Arnethnek azon érdeme sem, hogy az újabb kor történelmének kutatásában és művelésében a németek közt is az *úttörők* sorában dolgozott, Austriában pedig az egyedüli úttörő volt. Annak nem ő az oka, hogy emitt az ösvényre utána oly kevesen léptek s az osztrák történetirodalom e tekintetben mögötte és a németek mögött egy emberöltővel elmaradt.

A mi ellenben történetírói *irányát* és *fölfogását* illeti, már ennek értéke felől megoszolnak a vélemények. Csak egyoldalú osztrák szempontból találkozik föltétlen helyesléssel. Mert vörös fonálként húzódik keresztül valamennyi művén, az elsőtől, Starhembergtől, a legutolsóig, Wessenbergig, az a kidomborított meggyőződés, hogy a Habsburgok összes birtokait magában foglaló »osztrák« birodalomnak világtörténelmi missiója volt és van s hogy ez a német hegemónia alatti nagy Austria világtörténelmi szükség. Ez a meggyőződése szilárd és egyenletes, mint a jóöntésű szobor. E missió teljesítésében főhőse Mária Terézia, a ki a kormánypálczája alatti laza egybefüggésű, egymással ellenkező területekből teremtető kézzel tudott egy egységes, modern birodalmat alkotni, melyben a közigazgatási szabadelvű reformok szelleme a centralizmussal ellentétbe jövő minden áramlatot legyőzött.

Kemény összeütközésbe jut e fölfogás a *német-porosz-szal* ott, a hol az egységes nagy osztrák birodalom ekként megszerkesztett missiója útját keresztezi annak a másik küldetésnek, melynek élére Nagy Frigyes állott. Mert azt, hogy a porosz király küldetést teljesített föllépésével, Arneth nem ismerte el; azt tartá, hogy a »missió« itt csak a siker nyomában fakadt jelszó vagy gondolat s hogy a siker elmaradása esetén a történelem Nagy Frigyes eljárását a jobb módú szomszéd erszéynének rovására való gazdagodásvágy jelzőjével illetné. Hogy e fölfogás Austriában és egyebütt széles körök nézeteivel egybehangzott s hogy mögötte a jelen-

ben is még sokan állanak: az alig szenved kétséget, noha osztrák történetírók is akadnak már, a kik előtt a gáncsolt eljárás a vele elért cél szemléleténél alig jó tekintetbe.

Míg azonban az osztrák és porosz eszme küzdelmeiben Arneth az előbbinek történeti jogait hevesen védelmezte: addig készségesen lelép a történeti jogalapról, ha dolga műveiben *Magyarországgal* van, melynek államiságát mint megválthatatlan áldozatot viszi bálványa oltárára. Igaz, hogy nem egyedül viszi, mert osztrák szaktársai mind segítettek s most is segítenek neki. Sőt kevesedmagával ő még annyiban eltért a többiektől, hogy fajunk iránt igaz és nem csinált rokonszenvet érez, jó tulajdonságait szíves örömet elismeri, hazaszeretetét bámulja s nem fukarkodik dicséretével még abban az időben sem, mikor divat, sőt érdem volt végigütni rajtunk. De, bár őszinte rokonszenve jól esik, bár mélyreható kutatásaiért, melyek a mi történelmünknek is nem egy szakaszát bevilágították, a ránk is vonatkozó tények és események földerítéseért őszinte köszönetünket becsületesen kiérdemelte: az ő ó-osztrák gondolatvilága merev választófal gyanánt áll közte és közöttünk. Neki, a biograficus történetírónak, a mi történelmünk legszebb alakjai csak botránykövek azon az egyenes úton, melyen ő a maga *Austriáját* missiója felé vezette. Az ő magyarjának eszményképe az öreg nádor, Pálffy János, a ki szerinte »életének összes cselekedeteivel azt bizonyítja, hogy mindazokat a szolgáltatásokat, melyeket az összállamnak *Austriának* tőn, olybá fogta föl, mint speciális hazájának, Magyarországnak tett szolgáltatásokat«. A mi küzdelmeink Arneth előtt nem legitim küzdelmek. Szenvedéseinket sajnálja, de önmagunkat vet okaiul. Jogainkat elavultaknak, hagyományainkat csekély értékűeknek, törekvéseink célját az ő »nagy egészének« céljaival meg nem egyeztethetőnek tartja. Nem nem-akarja, hanem nem tudja megérteni multunkat. Illik rája az, a mit Ranke a római történettel foglalkozó halycarnassusi Dionysiosról mondott, hogy t. i. a fejlődő Rómával csak annyira érezhetett együtt, a mennyiben erre egy görög képes volt. A magyar történetet Arneth csak annyira érté meg, a mennyire ez osztrák embertől kitelik...

Szólnom kell még tudományos munkásságánakképéről és jelleméről.

Egy osztrák bírálója azt mondá róla, hogy mindig lelkiismeretesen kereste az actaszerű igazságot; de lélektani megokolásokba nem bocsátkozott s alanyi ítéleteket nem szeretett koczkáztatni; a népek benső életét nem kutatta, mert kútfői csak a hivatalos tevékenység történetének forrásai voltak.

E szigorú bírálatban a mennyi igazság, annyi túlzás és félreértés is van. Arneth mindig csak politikai történetet akart írni: az állam történetét. Addig pedig, míg az emberi társadalom legmagasabb fejlettségű szervezete az állam, addig ez a szándék jogosult. S a míg a történetírás gerinczét a politikai történelem képezi: addig ennek művelése hasznos marad. Gáncs a historicust csak akkor érhetné, ha nem terjeszkedett volna ki az állami élet minden oldalára, az állami tevékenység mindennemű megnyilatkozására. Ez a gáncs pedig Arnethre nem illik, legkevésbé Mária Teréziájában, a hol mindama kérdéseket felöleli, a melyek a XVIII. századbéli modern állam előtt állami föladatok gyanánt jelentkeztek.

Lélektani fejtegetésekbe, az igaz, ritkán bocsátkozott. Tán ritkábban, mint alkalmá volt rá. De a hol ez az alkalom oly módon kínálkozik, hogy kihasználása nem kényszeríti a történetírót sem kétes értékű föltevésekre, sem magas-sarkú cothurnus viselésére: ott szívesen megragadja. Példárá a fiatal királyné lelkiállapotának ecsetelése, midőn 1741-ben német tanácsosai többsége ellenére az elhagyatott nő azokhoz a magyar rendekhez fordul, a kik hatalmas őseivel szemben annyiszor daczoltak.

Még kevesebbet találkozzunk műveiben történetfilozófiai okoskodásokkal, bár alkalom bőven kerülne. Itt a pragmaticus történetíró lép előtérbe, a maga gyakorlati programmjával, melynek elve Ranke ismert mondása szerint abban áll: kutasd és beszéld el: »wie es eigentlich gewesen ist«. Igaz, hogy szűkebb térre szorítá ezt az elvet mint Ranke, mert a tények mellett csak azok kézzelfogható, utolsó, mondjuk: gyakorlati okait adta elő. Ilyen értelemben csakugyan

megelégedett az actaszerű, a biztosan megállapítható történeti igazság keresésével.

Ebből a tulajdonságából folyik, hogy soha nem túloz. Hogy gondosan mérlegeli a pro-t és a contrát, majdnem oly pontosan, mint a gyógyszerész az orvosság alkatrészeit finom mérlegén. Ezért nincs dramaticus erő benne. De ezért nem igyekszik sem dialecticával, sem más szónoki fogással rábeszélni. Csak azt mondja el, hogy a keresett tényt vagy a cselekvő egyént az adatokban ilyennek vagy amolyannak találta. Tehát sokszor nem győz meg, de többször éri el azt, hogy hiszünk neki, s a hol csak ő rá vagyunk utalva, ott megbizunk benne.

Alakjai nem oly határozott körvonalakkal bírók, nem oly plasticusok, mint elvárhatnók tőle. Jellemzéseiből többnyire hiányzik az általánoshoz, a magasabb szempontból szemlélt egyetemeshez való viszonyítás. Lehet, hogy erő hiánya az oka e jelenségnek. De épen úgy lehet oka, s pedig tudatos oka, mint én is hiszem, az a józanság, az a soliditás, mely az adatokból biztosan föl nem ismerhető, talán igaz, de mégis képzeleti vonásokat nem akarja a képbe belerajzolni. Innen van aztán, hogy arczképei is a lefestett egyént a maga átlagos valóságában, egyéniségének csak előtérbe lépő ismérveivel állítják elének; azokat a mélyebben rejlő characteristicumokat azonban, a melyeket rendkívüli viszonyok vetnek a jellem fenekéből a fölszínre, ezeken az ügyes, jól eltalált arczképeken nem szabad keresnünk. — Kitünő portraitistája Arneth nem a mezítelen, hanem a szemmel látható cselekedetei mezébe bújtatott embernek.

Írálya csendes, lágyan és könnyen folyó, mondhatnám csörgedező, üde cascadeokkal; -de elbeszélés közben sokszor széles mederben terül el. Ezért, részletekben élvezve, kellemes olvasmány, hosszasabban egyhangúvá lesz, noha szárazzá, szögletesé soha nem válik. Annak köszönhető ez, hogy igyekszik, a mennyire művei terjedelme engedi, a művészi előadásra. Ez határozott, kimondott célja volt eleitől kezdve, s legelső munkájánál Häusser ezt ki is emelte. Persze az előadás művészi volta iránt a német

történetírás akkor még szerényebb követelményeket támasztott; de ezek azóta sem emelkedtek oly túlságos nagyra, hogy Arneth ne bírta volna őket legalább nagyjából követni. Emlékiratai első kötete azonban sokkal szigorúbb kívánalmaknak is megfelel. Bartensteinjét irányra és compositió tekintetében sokan valóságos gyöngynek mondják. Ide sorozom még Schmerlingről írt monografiáját, melyet részemről igen sikerült alkotásnak tartok bármely, élete virágában levő írótól s nemcsak a már hetvenhat éves historicustól. Figaró könnyelmű poétájának, Beaumarchaisnak egy vidám epizódjáról szóló kis művét pedig egy neves német szakember a »Kabinet-Stück« jelzővel ruházza föl.

Arneth történetírói munkásságának *formája* csodálatoskép kivétel nélkül a biographicus. — »Az életrajz a történetirodalmi tevékenységnek tán a legvonzóbb föladata«, mondja egy legújabbkori német történetbölcseledő. Így okoskodhatott Arneth is, a nélkül azonban, hogy a biografia legfőbb szabályát mindig szem előtt tartotta volna. Mert míg kisebb munkáiban ebből a szempontból semmi kifogásolni valót nem találhatunk: már nagyobb művei közül csak Mária Teréziájában igazi központ a tollra vett alak; a többiben hősei az események azon keretén belül, a melyben élniök adatott s életírójuk elkíséri őket, nem központok, csak nagyobb szerepet játszanak. Ez a forma-hiba azonban olyan, a melyben Arneth-tel az életírók nagyobb része kénytelen osztozni. S annál kevésbbé számít, mert hasznunkra téveszt meg. A cím lap kevesebbet ígér, mint a mit a könyvek tartalma nyújt.

Munkáiban és egyéniségében egyaránt ez a soliditás jellemezte Austriának eddig tán legnagyobb történetíróját.

VI. Pompéry János l. tagról. <i>Joannovics György</i> t. tagtól	— kor. 20 fill.
VII. Gyárfás István l. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— » 20 »
VIII. Kovács Pál lev. tagról. <i>Vadnai Károly</i> r. tagtól	— » 20 »
IX. Ladányi Gedeon l. tagról. <i>Szabó Károly</i> r. tagtól	— » 20 »
X. Korizmicz László t. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	— » 20 »

V. KÖTET.

I. Fábián Gábor rendes tagról. <i>Zichy Antal</i> t. tagtól	— » 20 »
II. Tanárky Gedeon lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— » 80 »
III. Dr. Zlamál Vilmos lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— » 20 »
IV. Fleischer Leberecht Henrik k. t.-ről. <i>Goldziher Ign.</i> l. tagtól	— » 60 »
V. Hornyik János lev. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— » 40 »
VI. Reichard Henrik Vilmos k. tagról. <i>Kanitz Ágost</i> lev. tagtól	— » 40 »
VII. Boissier Péter Edmund k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> t. tagtól	— » 40 »
VIII. Greguss Ágost rendes tagról. <i>Bánóczy József</i> l. tagtól	— » 40 »
IX. Grote Artur külső tagról. Dr. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— » 20 »
X. Rózsay József t. tagról. Dr. <i>Batizfalvy Sámuel</i> l. tagtól ...	— » 40 »

VI. KÖTET.

I. Petzval Ottó r. tagról. <i>Kondor Gusztáv</i> l. tagtól	— » 20 »
II. Ökröss Bálint lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— » 40 »
III. Hunfalvy János r. tagról. <i>Keleti Károly</i> r. tagtól	— » 60 »
IV. Tóth Ágoston lev. tagról. <i>Hollán Ernő</i> t. tagtól	— » 40 »
V. Oppolzer Tivadar külső tagról. <i>Konkoly Miklós</i> tisz. tagtól	— » 30 »
VI. Paúr Iván lev. tagról. <i>Hampel József</i> l. tagtól	— » 50 »
VII. Pauer János l. tagról. Dr. <i>Czobor Béla</i> l. tagtól	1 » 20 »
VIII. Heer Oszvald külső tagról. <i>Klein Gyula</i> l. tagtól	— » 80 »
IX. Balogh Kálmán r. tagról. <i>Hógyes Endre</i> r. tagtól	1 » 20 »
X. Pott Frigyes Ágoston k. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól ...	— » 40 »
XI. Danielik János t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	— » 60 »
XII. Apáthy István r. tagról. <i>Mattekovics Sándor</i> l. tagtól	— » 60 »
XIII. Rómer F. Flóris r. tagról. <i>Hampel J.</i> l. tagtól	1 » 20 »
XIV. Zsigmondy Vilmos l. tagról. <i>Péchy Antal</i> l. tagtól	— » 50 »
XV. Rónay János Jácint r. tagról. <i>Pór Antal</i> l. tagtól	— » 60 »

VII. KÖTET.

I. Pesty Frigyes r. tagról. <i>Ortvay Tivadar</i> l. tagtól	— » 80 »
II. Gorové István t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— » 40 »
III. Beöthy Leó l. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— » 40 »
IV. Jendrássik Jenő r. tagról. <i>Klug Nándor</i> l. tagtól	— » 60 »
V. Rádzsa Rádzsendralála Mitra k. t.-ről. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— » 80 »
VI. Kacsikovics Lajos l. tagról. <i>Nagy Iván</i> r. tagtól	— » 20 »
VII. Ballagi Mór r. tagról. <i>Imre Sándor</i> r. tagtól	1 » — »
VIII. Lenhossék József r. tagról. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól ...	— » 90 »
IX. Haán Lajos l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> l. tagtól	— » 60 »
X. Keleti Károly r. tagról. <i>Jekelfalussy József</i> l. tagtól	— » 60 »

VIII. KÖTET.

I. Szücs István lev. tagról. <i>Ballagi Géza</i> l. tagtól	—	kor. 60 ill.
II. Renan mint orientalista. <i>Goldziher Ignác</i> r. tagtól	2	> — >
III. Pančić József külső tagról. <i>Kanitz Agost</i> l. tagtól	—	> 80 >
IV. Bárány Kemény Gábor t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól ...	—	> 60 >
V. Wenzel Gusztáv r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól	1	> 50 >
VI. Sir Richard Owen k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> t. tagtól	1	> — >
VII. Vajkay Károly l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	—	> 60 >
VIII. Grünwald Béla l. tagról. <i>Láng Lajos</i> r. tagtól	—	> 60 >
IX. Deák Farkas r. tagról. Bárány <i>Radvánszky Béla</i> t. tagtól ...	—	> 30 >
X. Szabó Károly r. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	—	> 30 >
XI. Markusovszky Lajos t. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	—	> 60 >
XII. Roscher Vilmos k. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	1	> 50 >

IX. KÖTET.

I. Cantù Caesar k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól	—	> 60 >
II. Dankó József lev. tagról. <i>Pór Antal</i> r. tagtól	—	> 60 >
III. Nagy Imre r. tagról. <i>Fejérpataky László</i> r. tagtól	—	> 50 >
IV. Ludwig K. F. V. k. tagról. <i>Klug Nándor</i> r. tagtól	—	> 60 >
V. Kronecker Lipót k. tagról. <i>Rados Gusztáv</i> l. tagtól	—	> 30 >
VI. Margó Tivadar t. tagról. <i>Entz Géza</i> r. tagtól	—	> 60 >
VII. Gneist Rudolf k. tagról. <i>Concha Győző</i> l. tagtól	—	> 80 >
VIII. Du Bois-Reymond E. k. tagról. <i>Thanhoffer L.</i> r. tagtól ...	—	> 60 >
IX. Xántus János l. tagról. <i>Mocsáry Sándor</i> l. tagtól	—	> 60 >
X. Hazslinszky Frigyes r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S.</i> l. tagtól ...	—	> 80 >
XI. Finály Henrik l. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól	1	> 20 >
XII. Török József és Antal Géza tagokról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	—	> 60 >

X. KÖTET.

I. Spencer Wells k. tagról. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	—	> 30 >
II. Szathmáry György l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> r. tagtól ...	—	> 60 >
III. Gladstone W. E. k. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	—	> 60 >
IV. Ábel Jenő l. tagról. <i>Hegedüs István</i> l. tagtól	—	> 60 >
V. Horvát Boldizsár t. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	1	> — >
VI. Nagy Iván r. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól	—	> 40 >
VII. Mihalkovics Géza r. tagról. <i>Thanhoffer Lajos</i> r. tagtól ...	—	> 50 >
VIII. Pasteur Lajos k. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	1	> — >
IX. Capasso Bertalan k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól	—	> 30 >
X. Jurányi Lajos r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz Sándor</i> l. tagtól ...	1	> — >
XI. Bunsen Róbert k. tagról. <i>Than Károly</i> r. tagtól	1	> — >
XII. Gr. Andrássy Manó l. tagról. <i>Br. Radvánszky Béla</i> t. tagtól	—	> 30 >

XI. KÖTET.

I. Domanovszky Endre l. tagról. <i>Alexander Bernát</i> l. tagtól ...	—	> 30 >
II. Hauer Ferencz k. tagról. <i>Böckh János</i> l. tagtól	1	> 20 >
III. Télfy Iván l. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól	—	> 80 >
IV. Szilágyi Sándor r. tagról. <i>Fraknoi Vilmos</i> r. tagtól	2	> — >
V. Laufenaner Károly l. tagról. <i>Kétly Károly</i> l. tagtól	—	> 30 >

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XI. KÖTET. — 7. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
HOLLÓSY JUSZTINIÁN

LEV. TAG FELETT.

FEHÉR IPOLY

TISZT. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1902. nov. 24-én tartott összes ülésén.)

Ára 40 fillér.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1903.

EMLEKBESZÉDEK

A M. T. AKADÉMIA ELHÚNYT TAGJAIRÓL.

I. KÖTET.

I. Korponay János l. t.-ről. <i>Kápolnai Pauer István</i> l. tagtól	—	kor. 20 fill.
II. Suhayda János lev. tagról. Dr. <i>Konek Sándor</i> r. tagtól	—	» 20 »
III. Morócz István lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	—	» 20 »
IV. Révész Imre l. tagról. <i>Ballagi Mór</i> r. tagtól	—	» 40 »
V. Broca Pál külső tagról. <i>Lenhossék József</i> r. tagtól	—	» 60 »
VI. Asbóth Lajos lev. tagról. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	—	» 20 »
VII. Ami Boué külső tagról. Dr. <i>Szabó József</i> r. tagtól	—	» 20 »
VIII. Fabritius Károly lev. tagról. <i>Kozma Ferencz</i> lev. tagtól	—	» 80 »
IX. Jerney János emlékezete. <i>Gyárfás István</i> lev. tagtól	—	» 40 »
X. Mihályi Károly lev. tagról. <i>Domanovszky Endre</i> lev. tagtól	—	» 20 »

II. KÖTET.

I. Molnár Aladár levelező tagról. <i>Tanárky Gedeon</i> l. tagtól	—	» 40 »
II. Árkosi Benkő Dániel lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	—	» 20 »
III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. <i>Szécsen Antal</i> t. tagtól	—	» 20 »
IV. Charles Róbert Darwin k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> r. tagtól	—	» 80 »
V. Wöhler Frigyes k. tagról. <i>Nendtvich Károly</i> l. tagtól	—	» 20 »
VI. Érkövy Adolf l. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> l. tagtól	—	» 20 »
VII. Zsivora György l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> rendes tagtól	—	» 40 »
VIII. Fenzl Ede k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> igazg. és t. tagtól	—	» 60 »
IX. Sainte-Claire Deville Henrik k. t.-ről. <i>Than Károly</i> r. tagtól	—	» 60 »
X. Mignet Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. tagtól	—	» 20 »

III. KÖTET.

I. Tarczy Lajos rendes tagról. <i>Török József</i> r. tagtól	—	» 20 »
II. Thiers Lajos Adolf k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	—	» 20 »
III. Lönnrot I. k. tagról. <i>Hunfalvy Pál</i> r. tagtól	—	» 40 »
IV. Baintner János l. tagról. <i>Apáthy István</i> r. tagtól	—	» 20 »
V. Guizot Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	—	» 20 »
VI. Horváth Cyrill tisz. tagról. Dr. <i>Pauer Imre</i> tisz. tagtól	—	» 20 »
VII. Davis József Bernát k. tagról. <i>Lenhossek József</i> rendes tagtól	—	» 40 »
VIII. Vandrák A. lev. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> lev. tagtól	—	» 40 »
IX. Konek Sándor r. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	—	» 20 »
X. Kruesz Krizosztom t. tagról. <i>Hollósy Jusztinián</i> lev. tagtól	—	» 40 »

IV. KÖTET.

I. Zsoldos Ign. r. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	—	» 60 »
II. Benfey Tivadar k. tagról. <i>Budenz József</i> r. tagtól	—	» 20 »
III. Frankenburg Adolf l. tagról. <i>Vadnai Károly</i> l. tagtól	—	» 40 »
IV. Tárkányi Béla József t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	—	» 60 »
V. Dr. Henle Jakab k. tagról. Dr. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	—	» 20 »

EMLÉKBESZÉD HOLLÓSY JUSZTINIÁN

lev. tag felett

FEHÉR IPOLY tisz. tagtól.

(Felolvastatott a M. Tud. Akadémia 1902. nov. 24-iki összes ülésén.)

A tek. Akadémia engem tisztelt meg azzal, hogy emlékbeszédet mondjak dr. Hollósy Jusztinián elhunyt tagtársunk felett. Készségesen vállalkoztam erre, mert egyike vagyok azoknak, a kik Hollósynak szerény körben való működését, szellemét, egyéniségét hosszabb időn át közvetetlenül megfigyelhették. Tanítványa, majd tanártársa voltam; mint tanár szolgáltam az ő igazgatósága alatt; végre rendfőnöke lettem.

De szívesen vállalkoztam a megtisztelő megbízásra főleg azért, mert így alkalmam nyílt, hogy az elhunyt irányában táplált érzelmeimnek az Akadémia díszes körében, s ez úton szélesebb körökben is kifejezést adhassak s ezzel emlékének áldozhassak, úgyis mint rendtársa, úgyis mint rendfőnöke az egész testület nevében.

Hollósynak élete keskeny mederben, magas hullámvetések nélkül folyt; nemcsak azért, mert, mint szerzetes, egész életét a kolostor falai között töltötte; de azért is, mert szerényen visszavonuló egyénisége mindenütt és mindenben kerülte a zajt és feltűnést. Czellájában, könyvei közé visszahúzódva érezte magát igazán otthon; ezen kívül csak azt az időt töltötte, a melyet egészségi szempontból a szabadban való sétáira, meg a melyet üde kedélyességgel rendtársai házi körének szánt.

De ezeket a szórakozásokat szigorú pontosságú életrendjéhez számította, épen úgy, mint az elzárkózottsággal munkában töltött óráit. Idejét egész életén át harmonikus arányban osztotta meg a szellemi munka, a szabad természetben való mozgás és a rendtársaival való szórakoztató, kedélyes érintkezés között. Zavartalan harmoniában tartotta mindenkor szellemének, physikumának és kedélyének egyensúlyát. Soha sem engedte meg magának azt, hogy ezt az egyensúlyt bármelyik tényezőnek előnyére vagy hátrányára megzavarja.

S ebben a szigorúan következetes, tudatosan okos életrendben találja magyarázatát az, hogy gyenge és úgy a lelki, mint a physikai behatások iránt fölötte érzékeny organismusa mellett is 80 éves magas kort ért el, egészségének nagyobb krízisei és az öregkornak szokásos fogyatkozásai nélkül. Életének lángja, mint a védett gyertyáé, mindvégig egyenletesen égett és néhány utolsó fellobbanással, hosszabb előzmények nélkül, hamarosan aludt ki.

Sokat tanulhatnánk tőle, mint a makrobiotikának igazi mesterétől, mi kortársai, a kiket a lázas munka és a nagy lelki emóciók idő előtt, oly gyorsan megörlömek.

* * *

Hollósy Jusstinián 1819-ben decz. 26-án N.-Szombatban született, a hol atyja Hollósy Mihály akkoron uradalmi erdőtiszt volt. A gymn. I. osztályt 18²⁹/₃₀-ban N.-Szombatban, a többi osztályokat pedig Pozsonyban végezte, a hová atyja, már mint magánzó, nyugalomba vonult. Minden osztályban a jeles tanulók első soraiban foglalt helyet. A humaniorák második osztályának, vagyis a hatodik osztálynak befejeztével, 1835. szept. 16-án Pannonhalmán, mint novicius, a Szt. Benedek-rend ruháját öltötte fel és Ernő keresztnéve mellé a Jusstinián rendi nevet kapta. A benczés rendbe való belépésénél, egyéni hajlamán és hivatottságán kívül bizonyára befolyással lehettek reá pozsonyi benczés tanárai is, közöttük a költői lelkű Takáts Bernardin, a ki a poesisben volt tanára, s a ki a mily lelkes tagja, ép oly magas szárnyalású classikus latin költője volt a Rendnek.

A novicziusi év elteltével az 1836⁶/₇. és 1837⁷/₈. iskolai éveket Győrött töltötte a Rend házi intézetében, egyebek közt Czuczor Gergely tanári vezetése mellett, filozófiai tanulmányokkal, a melyeknek befejeztével 1838⁸/₉. évre Bakonybélbe került a tanári vizsgálatra való készülés céljából. Akkoron u. i. a Rend növendékei, mielőtt theologiai tanulmányaikat megkezdették, a bakonybéli paedagogiumban töltöttek egy évet a paedagogia és aesthetika, a classikus auctorok, a rhetorika és a poezis tanulmányozásával, az év végeztével pedig ugyanott, a győri tankerületi kir. főigazgató előtt, tanári vizsgálatot tettek. Így tett Hollósy Jusztinián is.

A Bakonybélben töltött év irányító hatással volt az ő fogékony lelkületére. Az apát, nemzeti irodalmunknak egyik kiváló alakja, Kazinczy Ferencznek és Döbrentei Gábornak bizalmas barátja, a vallási uniónak lelkes szószólója, a költői lelkületű Guzmics Izidor volt, kiről Rónay Jácint, a ki három évvel előbb töltötte Bakonybélben a paedagogiumi évet, Napló-Töredékeiben úgy emlékezik meg, mint kittünő hazafiról, tudósról és mindig szelid atyáról, »a ki alatt a zárdát magyar szellem lelkesíté, a magyar nyelv élteté«.

A tanári oklevéllel kezében, 1839. őszén kezdette meg négy évi theologiai tanulmányait Pannonhalmán, a hol egyidejűleg készült a filozófiai doctoratusra is, a melynek oklevelét a budapesti egyetemen 1843. őszén nyerte el.

1843. júl. 25-én ünnepélyes fogadalommal véglegesen a Rend kötelékébe lépett; ugyanazon év augusztus hó végén Pannonhalmán fölvette az egyházi kisebb rendeket, okt. 8-án pedig ugyanott áldozópappá szenteltetett.

Papi tanulmányait is teljesen befejezván, 1843-ban lépett a tanári működés terére Győrött, a hol akkor Czuczor Gergely és Rónay Jácint is mint tanárok működtek. Hollósy az előbbivel két évet, Rónayval pedig öt évet töltött Győrött s ezeknek közvetlen hatása alatt alakult ki Hollósynak, mint fiatal tanárnak iránya. Czuczor jóval idősebb volt ugyan ő nála; de Czuczornak élénk temperamentuma és költői lelkülete, a korkülönbség daczára is, nagyon lekötötte a fiatal tanárnak fogékony lelkét.

Rónay Jáczt úgy korára, mint kedélyének alaphangjára nézve már sokkal közelebb esett hozzá. Rónay és Hollósy között alig volt egy-két év korkülönbség; lelki vonásaik meg sokban megegyeztek; üde kedély, fogékony lélek lakott mind a kettőben; de kerülte mind a kettő a zajt és feltűnést; legszívesebben szobájokba visszavonulva mélyedtek el tanulmányaikba, gondolataikba; szabad idejüket pedig legszívesebben a szabadban sétálva, egymás társaságában töltötték, bizalmas és kedélyes csevegéssel, meg komoly tárgyú eszmecserevel. Mint Castor és Pollux, mint lélekben összeforrott két jó barát voltak naponként együtt láthatók sétaikon mindaddig, míg az 1848. évi események hullámai hátukra vették Rónayt s kezdetben, 1848. tavaszán, csak Győrött vitték őt ki a kolostor csendjéből a nyilvános szereplés terére; majd 1848. végén elszakították őt Győrtől is, hogy megkezdje a hazafinak nehéz küzdelmeit, bujdosását, menekülését és száműzetését.

Rónayban Hollósy lelkének fele szakadt le. Ő ugyan a zajos események fejleményeinek körén kívül maradt; de mint élete párját veszített madár némán huzódott meg fészékében, a honnan nemsokára szintén ki kellett költöznie.

1848. év őszén u. i. a győri benczés székház nagy része betegek számára foglaltatván le, kiszorult onnan a Rend házi tanintézete, a melyet a főapát Pannonhalmára helyezett át. Ekkor került Hollósy Jusztinián a győri gymnasiumtól Pannonhalmára, mint a rendi növendékek tanára. Itt élte át a szabadságharcz további fejleményeit és katastropháját; itt találkozott 1849. elején ismét Rónayval, midőn ezt a győri császári biztos két hónapra Pannonhalmára internálta; s itt maradt Hollósy 1850. derekáig, a midőn őt főapátja a soproni benczés főgymnasiumba küldötte tanárnak.

S itt kezdődik az ő életirányának második korszaka. Míg u. i. eddig, főleg Győrött, a szépirodalmi téren nyilatkozott meg belseje: 1850-től kezdve teljesen elejtette ezt az irányt, és áttért a természettudományok terére. Főleg a physika és csillagászat tanulmányozásába mélyedett bele. Ezen a téren aratott később irodalmi sikert is. De e mellett folytonosan foglalkozott a természettudományok egyéb ágai-

val is, részint egyes kérdésekbe, részint összefoglaló tanulmányokba elmélyedve.

A soproni főgymnasiumban töltött. tizenkét év után rendfőnöke 1862-ben a physika tanárául Pannonhalmára szólította Hollósyt, a rendi növendékek gymnasiumi VII. és VIII. osztályába, és a tanárjelölteknek a physika-mathematikából való előkészítésére.

Hollósy, Pannonhalmára jöttével, Rendje közvetlen érdekeinek szolgálatába lépett. Négy éven át, 1862—1866-ig mint tanár oktatta a Rend gymnasiumi növendékeit és tanárjelöltjeit. Ezen időben voltam én is, mint tanárjelölt, a physikából és matematikából két éven át tanítványa és ez az idő nyújtott nekem alkalmat arra, hogy róla, mint kitünő tanárról közvetlen megfigyelés alapján szólhatok.

1865-ben betöltés alá került a pannonhalmi főapáti méltóság, a melyre a Rend tagjai hármat jelöltek Ő Felségének kinevezésre: első helyen Kruesz Krizosztomot, második helyen pedig Hollósy Jusztiniánt. Kruesz Krizosztom ekkor makacs gégebajban szenvedett s aggodalom fogta őt el az iránt, hogy kineveztetve főapáttá, eshetőleg azonnal a rokantak sorsára jut és nem felelhet meg hivatásának. Közölte ez okból jelölt-társaival azon óhaját, hogy visszalép a jelöltségtől; visszavonul, míg nem késő. A harmadik helyen jelölt, méltányolván az okot, tervét nem ellenezte. Hollósy azonban, írja Kruesz az ő Emlékirataiban, egész erővel ellentmondott e szándéknak. »Az Úr Isten határozott — mondá; — nyugodjunk meg határozatán; mert végre is Ő tudja legjobban, mit cselekszik. Neked nincs jogod visszalépni, valamint nekem nincs jogom az első helyet elfoglalni. A Szent Szerzet téged állított oda, nem engemet. Bizzál a jó Istenben, és ne aggódjál!« És Kruesz Krizosztom e határozott szóra belenyugodott és kineveztetett főapáttá.

Ime egy vonás Hollósy lelkiületéhez!

Kruesz elfoglalván főapáti székét, csak az iskolai év befejeztét várta meg, hogy 1866. év közepén Hollósyt fölmentse a tanári teendőktől és mint régi bizalmasát maga mellé vegye titkárrul, egy év múlva pedig főmonostori alperjellé és a panonhalmi főiskola igazgatójává nevezze ki, a mely

tanintézet a rendi növendékek VII—VIII. gymnasiumi osztályain kívül a theologiai és a tanárképző tanfolyamokat foglalta és foglalja ma is magában.

1869-ben Hollósy Bakonybélbe vonult, mint az apátság perjele; de négy évi pihenő után, 1873-ban ismét a tanügy szolgálatába állott, mint az esztergomi főgymnasium igazgatója és egyúttal mint az ottani benczés székház főnöke.

Ezen állomásán azonban csak egy évig maradt; mert az 1873^{3/4}. tanév végén Kruesz Krizosztom főapát őt, a rendtársak óhajának imposans alakban való megnyilatkozása folytán, dömölki apáttá nevezte ki.

Ezen egyházi méltóságában töltötte életének hátralevő 27 évét, korántsem tétlenül, hanem folytonosan hasznos munkában. Kedvelt foglalkozását, a természettudományok terén való tanulmányozást itt sem ejtette ugyan el; de állásából kifolyólag főleg a hitélet és a helyi népiskolai oktatás szolgálatában fejtette ki buzgó működését.

A dömölki apátság székhelye u. i. Kis-Czell, apátsági temploma pedig a Dunántúlnak leglátogatottabb búcsujáróhelye, a hová vallásos népünk, a nyári hónapokban ezereként zarándokol a Boldogságos Szűz tiszteletére. Hollósynak mindenkor mélyen vallásos lelkében élénk visszhangot keltett az áhítatos népnek e kegyeletes helyen napról-napra felhangzó buzgó éneke. A vallásos érzésnek ez a megható megnyilatkozása lelkes ápolóra talált Hollósy apátban, a ki magas kora és gyenge szervezete daczára fáradhatatlanul nyújtott lelki vigasztalást a hívek ezreinek a gyóntató székben és öntött beléjük buzgó hitet, lelkesedést egyházi beszédeivel a szószéken.

De tért keresett e közben és talált is, a közoktatás iránt való meleg érdeklődése számára. Hisz életének nagy részét, 27 évet, az iskola szolgálatában töltötte el; csoda-e, ha szorosan hozzá forrott lelkéhez az oktatás magasztos ügye. Mint tanár, szellemi tőkéjét áldozta az iskolának; mint apát, gyűjtögette megtakarított filléreit, hogy iskolát állítson a vallásos nevelésnek. És e nemes célját meg is valósította 1891-ben, midőn részint és főleg saját pénzéből, részint pedig nagylelkű adakozóktól gyűjtött összegekből, Kis-Czell város számára szerzetes nővérek vezetése alatt, két

osztályú leányiskolát és kisdédóvót létesített, mintaszerű épülettel és berendezéssel. Ez az intézet, mint saját alkotása, képezte élete alkonyán gondoskodásának dédelgetett tárgyát, szívének örömét.

Az évek multak és Hollósy 1893. október hó 8-án elérkezett áldozó-papságának ötvenéves jubileumához, a melyet e napon apátsági templomában bemutatott aranymiséjével ünnepelt ő és vele az egész Kemenesalja, melynek közönsége valláskülönbség nélkül sereglett ez alkalommal köréje, hogy igaz tiszteletéről és szeretetéről tegyen tanúságot.

Két év mulva, 1895. év szeptember hó 16-án még egy szép nap sugarai aranyozták be életének alkonyát. Felséges urát, királyát fogadhatta mély hódolattal egy napra vendégül apáti székházában, a Kis-Czell vidékén tartott hadgyakorlatok alkalmával. A Felséges úr meglegedése és kegye értékes apáti gyűrűben nyert kifejezést, melyet Hollósy mint legdrágább emléket őrzött kegyelettel utolsó lehetéleg.

Ez a szép nap volt az ő csendesen munkás életének utolsó kiemelkedő momentuma. Hátralévő napjait, az utolsó négy évet, az Úr szőlőjében való buzgó munkásságban és áhitatos lelkének vallásos elmélyedéseiben töltötte, korához mérten elég ép egészségben.

De a különben is gyenge szervezet végre is megtörött, gyorsan, rohamosan.

Évtizedeken át folytatott kedvelt foglalkozását, a meteorologiai napi följegyzéseket pontosan végezte egész 1900. év január hó 1-éig. De ekkor ereje hirtelen aláhanyatlott, szellemi élete apathiába esett, gyötrelmek nélkül, de teljes kimerültségben töltött néhány hetet, míg végre 1900. év január hó 24-én a 81 éves aggastyánnak szelid lelke, az összeroskadt testből, minden agonia nélkül, az örökké-valóságba szállt el.

Mint rendtársa 38 éven át állottam vele közelebbről vagy távolabbról érintkezésben. Voltam tanítványa, tanártársa és rendfőnöke. E viszonylatok nemcsak arra nyújtottak bőséges alkalmat, hogy őt egész valójában megismerjem, hanem arra is, hogy sokszorosan adósává legyek; sokat tanultam tőle mint tanáromtól, idősebb tanártársamtól és

igazgatómtól; mint rendfőnöke pedig hűséges támogatásában részesültem.

Kegyeletem és hálám adóját csak két alkalommal róhatam le iránta; akkor, a midőn mint főapátja én vezettem őt ötvenéves papi jubileuma alkalmával, aranymiséjekor az Úr oltárához és akkor, a midőn én szenteltem be holttestét a végtisztesség alkalmával. S ma még egyszer nyílt alkalmam arra, hogy magam és Rendem nevében, Akadémiánk színe előtt róhassam le iránta való tartozásomat, s oda illeszthessem áldott emlékére kegyeletes visszaemlékezésem koszorúját.

Ezek a vonások rajzolják meg Hollósy Jusztinián életének külső képét. Egy szerény szerzetes zajtalan visszavonultságban és folytonos szellemi munkában töltött életének képe ez. De ez a Tudományos Akadémiát csak mellékesen, mint keret érdekelheti. Ide tulajdonkép a keretnek tartalma, a tudományos és az irodalmi munkásság méltatása tartozik.

Ezzel kell tehát Hollósy Jusztiniánt illetőleg foglalkoznom.

Ha valaki a maga életirányát határozott keretbe foglalt eszméktől függetlenül, saját egyéniségének vágyai, céljai, törekvései szerint jelölheti ki és követheti, annak működése csakis saját életének tényeiből mérlegelendő és méltatandó. Nem így azé, a ki egyéni érvényesülését háttérbe szorítva, valamely konkrét alakban körvonalozott eszmének vagy intézménynek szolgálatára szentelte életét. Az ilyen egyén, számára eleve kijelölt utakon halad, kitűzött célok felé tör. Az egyéniség csak közeg, melynek közvetítésével az eszmék és az intézmény céljai megvalósulnak.

Ilyen a szerzetes, a ki Rendje feladatainak szolgálatába állott. Az ő működését magának az intézménynek céljai irányítják s viszont az ő élete tartalmának, munkájának megértéséhez, méltatásához oda kell állítanunk, mint háttért, magát az intézményt, melynek szolgálatában az egyén érvényesülni kívánt. Másként és másként ítélendő meg az az élet, a mely a nemzeti vagy egyéni jogok védelmében, a szenvedő emberiség szolgálatában, a hitélet fejlesztésében,

a tudományok cultusában vagy a közoktatás munkájában stb. telt el hivatásszerűen.

Hollósy Jusztinián magyar benediktinus volt. Indokolt tehát, hogy munkálkodása mögé oda rajzoljam néhány vonással a benediktinus szerzetes-intézményt általában, a magyar benzés hivatását pedig különösen is.

A szerzetes életnek megalapítója nyugaton Szent Benedek vala; ő volt az, a ki a keleten már előbb létezett szerzetesi intézményt nyugaton is nemcsak meghonosította, hanem annak új irányt is jelölt ki annyiban, a mennyiben a keleti szerzeteseknek tisztán contemplatív életmódjával szemben, az imádság és az elmélkedő lelki élet mellé a munkát is hivatásul tűzte ki. Ebben az intézkedésében rejlik gyökere annak a fának, mely később oly terebélyessé nőtt, és a mely századokon át oly bőségesen termette gyümölcseit Európa keresztény civilisatiója, culturája számára.

Szent Benedek a szerzetes élet feladatául kitűzött munkának fogalmát a legtágabb értelemben kontemplálta; felölelte mindazt a munkát, a mi az egyén lelki tökéletesedésével párhuzamosan haladva, közhasznú. S a mint az idők viszonyai szerint a közhasznú munkának egyik vagy másik neme lépett mint szükséglet előtérbe, a szerint alakult az idők és népek viszonyaihoz mérten a benediktinusok tevékenysége is. A hittérítés, az agricultura, a tudományok művelése, a nevelés és az oktatás, mint közhasznú munka, egyaránt benne foglaltatik a benediktinus hivatásban. A kitűzött céloknak ez a sokoldalúsága képesítette Szent Benedek-rendjét arra, hogy az életviszonyoknak legkülönbözőbb alakulásai között, a nemzetek kulturájának legkülönbözőbb fokozatai mellett is mindenkor jó szolgálatokat tehettek a közérdekeknek.

De a tudományokkal való foglalkozást Szent Benedek külön is sarkalatos elvé tette az ő Regulájában, midőn minden benzés kolostor alapfelszerelései közé számította a könyvtárt, napi feladattá tette ennek használatát s midőn elrendelte, hogy olyan választassék apáttá és előljáróvá, a ki jártas a tudományokban is.

És az ő fiai mindenkor híven teljesítették mesteröknek

a tudományos foglalkozásra vonatkozó utasításait; minden nép és minden század culturájában ott találjuk az ő munkásságuknak nyomait, nem ritkán magasan kiemelkedő alakokkal s ezek körül a hangya-szorgalmú munkásoknak egész csapatával, a kiknek emléke nevökben nem, csak munkájoknak eredményeiben maradt az utókorra.

Nem lehet ma feladatomban e munkásságnak részletezése. Csak egyes neveket említek fel, a melyek magasan emelkednek ki a keresztény civilisatio történetében.

A VI. században Italiában működik Dionysius Exiguus, keresztény, időszámításunk megalapítója és Cassiodorus, a nagy polyhistor és a classikai tanulmányoknak fölélesztője.

A VII. században Angliában Venerabilis Beda, szintén polyhistor és korának egyik legnagyobb tudósa.

A VIII. században Szent Bonifác, Németország apostola megalapítja a tudós benczés íróknak fuldai iskoláját; Olaszországban Paulus Diaconus írja nagy történeti munkáit; Franciaországban Alkuin, Nagy Károlynak tanítója újjászervezi az európai iskolaügyet és megalapítja a párisi főiskolát.

A IX. században Rhabanus Maurus, a fuldai hirneves iskolának »praeceptor Germaniae« névvel megtisztelt mestere, kolostorában művészi iskolát alapít.

A X. századhoz a tudományok általános hanyatlásának szomorú emléke fűződik ugyan; de a benczés kolostorok tudományos és irodalmi munkássága akkor sem szünetel, sőt épen a francia benczések cluny-i kolostorából indul ki ez időben Európa szellemi újjászületése, a mely munkájával a cluny-i benczés congregatio világtörténelmi jelentőségre is emelkedik.

Ebből az iskolából került ki az a hét benediktinus, a ki a XI. és XII. században, szoros egymásutánban a pápai székhelyre jutva, ennek aláhanyatlott tekintélyét nemcsak visszaállította, de a multnál még magasabbra is emelte. Ezek között volt II. Szilveszter pápa, szent koronánk adományozója is.

A cluny-i benczés kolostorból kiindult szellemi mozgalomnak hullámai elhatottak hazánkba is. Szent István

királyunk, mielőtt a kereszténység szervezését megindította, a cluny-i kolostornak nagynevű apátjához, Szent Odilóhoz fordult levelével és követével, bizonyára tanácsát és támogatását kérve.

A benzéseknek hazánkban való meghonosodását és kilenczszázados működését nemzetünk története mondja el.

Az iskola és a könyvtár nálunk is éppen úgy, mint egyebütt, kiegészítő részét képezte a benzés kolostoroknak. Szent István a pécsváradi benzés apátságnak 35 kötet könyvet ajándékozott. A pannonhalmi apátság könyvtárában Szent László idejében 80 kötet nagyobb könyv volt, a bakonybéli apátságéban pedig 84 darab. Abban a korban mindez nagy tudományos kincset képviselt. S ezeknek a könyveknek bizonyára nagy része itthon készült, a hangyaszorgalmú benzéseknek stuba scriptoriáiban.

Mindebből, sajnos, csak egyetlenegy darab maradt fenn mai napig, de éppen ez az egy darab képezi nemzeti nyelvünknek és irodalmunknak Árpád-kori legbecsesebb emlékét. Ez a Pray-codexben foglalt Halotti Beszéd és Könyörgés, a melyet a pozsonymegyei deákii ősrégi benzés templom számára a XII. század végén benzés kéz alkotott.

Hogy az oktatás kezdet óta egyik főfoglalkozását képezte a magyar benzéseknek is, azt eléggé bizonyítják kolostori iskoláik. Úttörőjük és példaképök e téren Szent Gellért volt, az első magyar benzés nevelő, a kire Szent István az ő drága vérének, Szent Imre herczegnek nevelését és oktatását bízta.

És ennyi elég is háttérül Hollósy Jusztinián életírnyának megértésére.

A benzés növendékek, mindjárt a Rendbe lépésök első évében, egyebek közt a Rend történetével ismerkednek meg. A fogékony ifjú lélek megtalálhatja ebben a maga példaképét az életszentségben, a fáradhatatlan munkában, a tudományos munkásságban, az írói hivatottságban, a nevelés és oktatás rátermettségében, a hazafias érzések felbuzdulásában. Ki-ki a maga egyéni képességei, hajlamai és ambíciói szerint.

Hollósy lelkét, a hazafias lelkesedés mellett, főleg a

tudományos munkálkodás és az oktatás nagy példaképei ragadták meg. Ezek hatottak rá irányítólag. Mint lelkes *hazafi*, mint buzgó *tanár* és mint szerény *tudós* akart érvényesülni.

Tanári hivatásának évtizedeken át élt odaadó buzgalommal. Minden előadására leggondosabban elkészülve, higgadt, világos és szép előadásával mindig le tudta kötni tanítványainak figyelmét. Bánásmódja szelid, de komoly volt. Erősebb szót sohasem használt; de azért egy-egy enyhe megjegyzésének büntető súlyát jobban érezték tanítványai, mint a legerősebb dorgálásnak. Érthető, hogy a tanítványok a mint tisztelték, épen úgy szerették is őt, mint jóakaró atyjokat.

Tudomángos és írói munkássága két, egymástól élesen különböző időszakra oszlik. Mint kezdő tanárnak, 1843-tól 1848. végéig a költészet hevítette lelkét és foglalkoztatta írói tollát. A szabadságharcz után meg teljesen szakítva a szépirodalommal, a természettudományok felé fordult egész odaadással.

Méltán feltűnő nála ez a gyors és teljes irány-változás. De életkörülményei és az idők viszonyai megadják hozzá a magyarázatot.

Hollósy fölötte érzékeny, fogékony lélek volt, a kire a viszonyok és események erős hatással voltak. Mint papnövendék egy évet töltött az erdők közepett regényes fekvésű Bakonybélben, az ideális lelkű Guzmics Izidor apát vezetése alatt. A Bakony sűrű tölgyesei, üde forrásai, csörgedező patakjai, Szent Gellért és Szent Gunther itt tartózkodásának, contemplatív életének nyolcz százados emlékei és a nemes lelkületű Guzmics Izidornak egyénisége, írói nimbusa, — mindez élénk hatással volt Hollósy fogékony lelkére, üde kedélyére; mindez magasan hangolta szívének hurjait. Csak alkalom kellett hozzá, hogy érzelmei hangokban nyilatkozzanak.

És ez az alkalom nemsokára kínálkozott is, midőn theologiai tanulmányainak végeztével 1843-ban mint fiatal tanár Győrré került. Itt találta mint tanártársait Czuczor Gergelyt, a költőt és Rónay Jácint bizalmas barátját, a

bölcselőt; itt érintette őt az ébredező nemzeti szellem erősebb fuvalma.

Ily behatások alatt vette kezébe Hollósy az írói tollat. De szerénysége jó ideig visszatartotta őt a nyilvánosságtól. Irogatott; de ezzel csak saját lelke szükségletének kívánt eleget tenni; tollának termékeit íróasztalában rejtegette; nagy részek csak halála után kerültek, mint kézirat, napfényre.

Kezdő munkálatai voltak: történeti rövid novella Győrnek Schwarzenberg és Pálffy hős kapitányok által 1598-ban történt visszavételéről; alagyás verssorok distichonokban; Császár Ferencz sapphói ódáinak és néhány horátiusi versnek distichonokba való átöltöztetése, továbbá műfordítás Ovidiusból.

Irt Verstant és Költészettant; ez csak vázlatos ugyan, de mégis teljes rendszerű poetika, mely még a ritkább költői műfajokat is érinti röviden; általában tömör szerkezetű, ügyes kis összeállítás, mely ha nyomtatásban megjelenik vala, más, e korból való poetikák mellett számottevő, jó kis iskolai vezérfonál lett volna.

Győrnek a 40-es években »Vaterland« című német lapja volt, a mely 1847. január elején »Hazánk« cím alatt, dr. Kovács Pál elsőrangú novellaírónk szerkesztésében, magyarrá alakult át. Egyike volt ez a legkiválóbb vidéki lapoknak; hetenként háromszor jelent meg; 1848. április haváig mint kereskedelmi és szépirodalmi lap, azontúl mint politikai és irodalmi közlöny. Irányát világosan kifejezte mottója: »Hazádnak rendületlenül légy híve, óh magyar.« Tekintélyes voltát pedig legjobban bizonyítja az, hogy hasábjait az írói nemzedék legkiválóbbjai keresték fel műveikkel. Petőfinek 25 költeménye jelent meg benne; egyebek közt az »Egy gondolat bánt engemet«, »Magyar vagyok« és »Csonka torony« címűek; ugyanabba irta Kerényi Frigyeshez »Uti leveleit« és »Naplótöredékeit«. Ott jelent meg Arany Jánostól egyebek közt mutatvány »Toldy estéjéből«; továbbá költeményeket irtak Császár Ferencz, Garay János, Gyulai Pál, Vajda János, Szász Károly stb. Ott jelentek meg dr. Kovács Pál, Degré Alajos, Vas Gereben, Szegfy Mór, Szatmáry Pál, Szilágyi Sándor stb. novellái és élet-

képei, továbbá Rónay Jácint, Hiador, Gyulai Pál stb. cikkei.

Ily írói gárda csoportosult akkor a győri »Hazánk« körül. Virágzó élete azonban, sajnos, nem sokáig tartott. Másfélévi fényes pályafutás után 1848. évi augusztus hó elején megszűnt.

Ez a győri hirlap megszólaltatta Hollósy Jusztniánt is. Szerény hangon bár, de ő is ki akarta a maga részét venni megnyilatkozásával az akkori idők lelkesedéséből. Kéziratai között találtunk holtá után egy dicsőítő ódát a győri »Hazánk«-hoz, első megjelenése alkalmából.

Több költeménye saját neve alatt jelent meg e lap hasábjain; nevezetesen »Temesvár ostroma« (1552), ballada; »A királymentő«, románcz a tatárjárás idejéből; továbbá »Népdalok«. 1848. évi május havában »Legyünk magyarok« cím alatt lelkesítő szózata jelent meg a »Hazánk«-ban a magyar nyelv terjesztése érdekében.

Hagyatékában egész csomó költemény-kézirat maradt, melyekről nehezen konstatálható, vajjon megjelentek-e valahol, vagy sem. Ilyen a csinos kidolgozású »Krasznabródi bucsu« cz. legenda; továbbá alkalmi költemény »István főherczeghez«, azon alkalomból, midőn ez, mint József nádor elhalálozása után kinevezett kir. helytartó, országos körútjában, 1847. évi november hó 6-án Győrt is meglátogatta. Kéziratai között van egy költemény II. Endre szentföldi hadjáratáról, a melyben Apor Imre deli ifjú Szulejka török leányt kiszabadítja Omár kezei közül; van ballada »Szent Gellért«-ről, a ki Aba Sámuel a csanádi templomban, husvét vasárnapján megdorgálja kegyetlenkedése miatt; van »Árva« cz. lyrai költemény, elhunyt szüleinek emlékezetére; vannak »Alagvás versek« distichonokban, az 1847. évi országgyűlési rendekhez; van »Alkaiusi zengzet« a tanuló ifjúsághoz az 1846/7. iskolai év végén; vannak »Lejti versek« egy tanuló, hihetőleg saját tanítványa halálára stb. Maradt továbbá több latin költeménye is, nevezetesen óda, elegia és epigramm.

Költői munkálatain nyilvánvaló a Győrött vele együtt tanárkodó Czuczor Gergelynek hatása, főleg népdalain, a

melyek egyébként leggyengébb versei Hollósynak; többnyire mesterkelt helyzetdalok. Költeményeiben általában nem nyilatkozik meg nagyobb, eredeti költői tehetség; de eléggé tanúskodnak azok ügyes dictióról és meglepő stiláris készségről. Értékek nem is a formában van, hanem abban, a mi bennök Hollósy lelkéből megnyilatkozik: a hazafias meleg érzés és felbuzdulás a magyar történeti eseményeken és az 1847/8. évi nemzeti ébredésen. Ez az, a mire ráillenek a latin classikusnak szavai »in magnis et voluisse sat est«.

Az ő szemében pedig nagy és szent ügy volt a hazának akkoron válságos sorsa. Visszavonuló természeténél fogva nem vett ugyan részt, mint szereplő, a zajos eseményekben; de hazafias lelkesedésének számtalanszor adta tanújelét. Örömmel vette és viselte is azt a nemzeti kokárdát, melyet tanítványai tűztek föl papi öltönyére. Tanítványainak sikerültebb magyar dolgozatai közül felolvastatta az iskolában azokat, a melyek a nemzeti ébredés eseményeire vonatkoztak. 1848. május havában a győri »Hazánk« hasábjain így lelkesít a nemzeti ügy érdekében: »Márczius 15-ke nem volt azon határ, melyen túlemelkedni vágyainknak nem szabad;... a magyar ne csak dicső, hanem hatalmas is legyen;... legyünk mindnyájan magyarok;... a már felnevelkedett és az antimagyarismus fondorkodásai által felizgatott nemzedéktől sok jót nem reménylek; nekünk ujat kell nevelnünk;... ezeknek mondjuk meg, hogy a nemzet átká száll fejükre, ha hivalkodók, — áldása, ha buzgók leendnek a magyar szó terjesztésében;... mi mindnyájan gyermekei, egy hazának polgárai, mindnyájan magyarok, szabad magyarok vagyunk... Mindenkit Isten úgy segéljen, a mint nemzetünk szent ügyét előmozdítani fogja.«

A rohamosan fejlődő események 1848. végén őt legbizalmasabb barátjától, Rónay Jácinttól fosztották meg, a ki ekkor a magyar kormány szolgálatában Pestre került, Hollósy pedig mint tanár Pannonhalmára költözött.

Az országgyűlésnek Debreczenbe távoztával Rónay 1849. első napjaiban Pannonhalmára jött, a hol őt Hollósy, a régi jó barát, lesujtottan e szavakkal fogadta: »Hát így kell találkozoznunk? hát vége mindennek? Óh barátom,

félek, hogy nehéz napok várnak reád; Czuczort már elfogták, a »Riadó«-ért vasban ül». Így írja le találkozásukat Rónay a maga »Napló-töredékei«-ben. Másnap Hollósy közölte bizalmasan Rónayval, hogy a szobát nem szabad elhagynia; a győri császári kormánybiztos, a törvényszék elé állítás helyett, beérte ezzel a büntetéssel.

Két hónapot töltött ekkor Rónay internálva Pannonhalmán; de később már ki is sétálhatott; s ezt naponként megtette Hollósyval az erdőre, »a hol, írja Naplótöredékeiben, egykoron oly boldog órákat töltöttünk s a hol most oly szomorúan tűnődünk a haza jövője fölött«.

Rónayt márczius hó elején Bakonybélbe internálták, a honnan azonban április hó végén a magyar kormány ismét Győrbe szólította szolgálatára. Útját Pannonhalmán át vette, s ekkor találkozott, a hazából való kibujdosása előtt, utoljára Hollósyval.

Azontúl a két hű barát már csak levél útján érintkezhetett. Rónay 1849/50. telén, a Hortobágyon való bujdosása közben írta »A lélektan természettani rendszere« című pályamunkáját. Ezt 1850. márczius hó elején vendégszerető házigazdájának, Lukács Ignác lőrői földbirtokosnak közvetítésével Hollósynak küldette el, azzal a kéréssel, hogy nyujtsa be azt névtelenül az Akadémiának. Időközben azonban az Akadémia visszavonta a pályakérdést s így Rónay munkája kézirat maradt.

Rónay 1850. év július elején Anglia szabad földjére érve »El, el a nagy világba« motto alatt kereste föl levelével Hollósyt, már mint soproni tanárt, a kivel száműzetése alatt is levelezésben állott; a mi fel is ébresztette a császári kormány gyanuját; ez okból a rendőrség Hollósy szobájában kutatást tartott, melyet Kruesz Krizosztom, Hollósynak szintén jó barátja, akkoron pannonhalmi tanár, mint szemtanú, Emlékirataiban következőkép ír le: »A jó sors úgy hozta magával, hogy én is épen akkor, Sopronban legyek. Aug. 20-án Szt. István napját ültük. Ebéd alatt a folyosón négytagú kutató bizottság jelent meg, mely előmutatván a parancsot, Hollósyt követelte és azonnal hozzá is fogott a kutatáshoz. Hollósy a kutatás jelzésére halál-

sápadttá lőn, mert tény, hogy több forradalmi irat volt szobájában, a melyeket ő történelmi szempontból gyűjtött. Fölmentem Hollósy szobájába, hol a kutatás már két órán át tartott. Megérkeztemnél Hollósy egyenesen kérdezte a kutatóktól, ha bizonyos tárgyat keresnek, mondják meg, ő önként kiszolgáltatja mindazt, a mit akarnak, ha nála csakugyan megvan. Nem kapott tanár úr leveleket Rónaytól? kérde a biztos. — De kaptam, felelé Hollósy; itt is vannak, s előadta azokat. A biztos örült, hogy nem kutatott hiában, s miután Hollósynak meghagyta, hogy további intézkedésig otthon tartózkodjék, eltávozott. Hollósy házi fogása sokáig tartott, jöllehet Rónay leveleiben semmi compromittáló dolog nem volt.

E néhány vonásból összeállítható Hollósy *hazafias lelkületének* képe.

A szabadságharcz lezajlása után, Hollósy tudományos és írói munkássága, mint már említém, a szépirodalmi térről a természettudományok felé fordult. Része lehetett ebben az irányváltozásban egyrészt annak, hogy Hollósy maga is érezte, miszerint hivatottsága kevésbbé utalja őt a szépirodalmi térre, hanem inkább a tudományos foglalkozásra. De befolyással lehetett erre az elhatározásra az is, hogy a szabadságharcz katastróphája után bekövetkezett nyomasztó viszonyok általában elnémították a lelkesedés megnyilatkozásait és természetszerűen oda terelték a lelkeket a tudomány veszélytelen cultusához.

Hollósy előbb Pannonhalmán, utóbb Sopronban, majd ismét Pannonhalmán a physika tanára volt 1849—1866-ig, vagyis 17 éven át. A természettudományoknak ez az ága kötötte le tehát első sorban az ő érdeklődését. Magyar tankönyveink abban az időben még nagyon fogyatékosak voltak. Ezen a hiányon kívánt segíteni akkor, a midőn 1855-ben németből magyarra fordítá Schabusnak alreáliskolák és gymnasiumok számára irt physikáját, s hogy ezzel a munkájával csakugyan hiányt pótol, azt eléggé mutatja az a körülmény, hogy egy év múlva physikájának már második kiadása vált szükségessé.

Az elnyomatás szomorú idejének vége felé Akadémiánk is megkezdte élénkebb működését. Első feladatai közé sorolta azt, hogy a magyar művelt közönségnek a megváltozott viszonyokhoz mért magasabb igényeit elégítse ki. E célból 1859. végén a magyar hölgyek díjából pályázatot hirdetett népszerű tudományos kézikönyvekre, egyebek közt »Népszerű csillagászatra« is.

E pályázat eredménye az Akadémiának 1861. évi december hóban tartott ünnepélyes közülésén lőn kihirdetve. A beérkezett négy pályamű közül a pályadíjat Hollósynak a művelt rendek szükségéhez alkalmazott »Népszerű Csillagászat«-a nyerte el, mely 1864-ben került sajtó alá.

Ezzel a munkájával érdemelte ki azt, hogy az Akadémia őt 1863. évi január hó 13-án tartott nagygyűlésén levelező tagjává választotta. Mint ilyen, székét az Akadémiában 1863. évi október hó 19-én foglalta el »A távesők történelmének vázlata« című értekezésével.

Ezen székfoglalóján kívül még csak egyszer ült Akadémiánk felolvasó-asztalához, 1886. év január 25-én, a mikor emlékbeszédet mondott ifjúkora óta bizalmas jó barátja, később pedig rendfőnöke, dr. Kruesz Krizosztom pannonhalmi főapát, Akadémiánk tiszteleti tagja fölött.

De ha nem szerepelt is Hollósy sokat a nyilvánosság terén, annál szorgalmasabban kultiválta a természettudományokat csendes otthonában és pedig a physikán kívül egyéb ágakat is. Hagyatékában egész halmaz kézirat maradt, mint hangyaszorgalommal gyűjtögetett anyag; egyebek közt chemiai jegyzetek a molecularis elméletre; tervezet a gymnasiumokban használandó természettan szerkesztésére; az erőműtan elemei cím alatt a szilárd testek mechanikája, a népszerű csillagászatához hasonló berendezéssel, de tudományosabb kezeléssel; földrajzi szélesség, hosszúság és a legrövidebb nap hosszának meghatározása Pannonhalmán; a táplálkozási elmélet történelmi fejlődése; természetes lénytan, vagyis a lények bölcselemi tanulmányozása; értekezés a növények physiológiájáról, táplálkozásáról, élettartamáról, szaporodásáról és geographiai elterjedéséről; stb. Későbbi években nagy előszeretettel foglalkozott az égitestek fejlődésének

kérdésével és a geológiával. Ezen munkálatai közül néhány napvilágot is látott, nevezetesen: a földfejlődés jégkorszakának főokáról, az esztergomi főgymnasium 1872/3. tanévi Értesítőjében; a naprendszer égi testeinek legősibb fejlődéséről, a Magyar Sion 1874. évfolyamában; Győr megye földtani viszonyairól pedig 1874-ben, Győr megye monographiájában értekezett.

Mint dömölki apát buzgón kultiválta az egyházi szónoklatot is. Az »Isten ígéje« című szakfolyóiratban 30 egyházi beszéde jelent meg.

Ilyen volt, tek. Akadémia, Hollósy Jusztiniánnak, a szerény szerzetesnek, a komoly tudósnak élete, működése. Az ő értékét nem a zajos élet, nem a nagy alkotások jelölik, hanem az odaadó, fáradhatatlan munkásság mindazon téren, a mely az ő hivatásához, mint magyar benediktinuséhoz hozzáfűződött. És munkássága, egész életén át való szerény visszavonultsága daczára sem maradt elismerés nélkül. Királya, aranymiséje alkalmából, III. osztályú vas-koronarenddel tüntette ki; a társadalom pedig ugyanakkor, vallás-különbség nélkül, apáti aranykeresztet és lánczot nyújtott át neki hálás tisztelete jeléül. A Tud. Akadémia tagjai sorába iktatta nevét; Rendje 1865-ben, második helyen, a főapáti székre jelölte, majd pedig főapátja, a Rend óhajára, apáti méltóságba emelte.

Lehet-e valami jutalmazóbb egy szerény szerzetes életére annál, mintha királya, Rendje, a tudományos világ és a társadalom méltatja elismerésre munkásságát, a melyet mint tanár és nevelő, tudós és hazafi egy hosszú életen át kifejtett?

Bizonyára nem.

Adjon az ég a hazának sok oly buzgó munkást, a milyen Hollósy Jusztinián volt!

VI. Pompéry János l. tagról. <i>Joannovics György</i> t. tagtól	—	kor. 20	fm.
VII. Gyárfás István l. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	—	> 20	>
VIII. Kovács Pál lev. tagról. <i>Vadnai Károly</i> r. tagtól	—	> 20	>
IX. Ladányi Gedeon l. tagról. <i>Szabó Károly</i> r. tagtól	—	> 20	>
X. Korizmic László t. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	—	> 20	>

V. KÖTET.

I. Fábián Gábor rendes tagról. <i>Zichy Antal</i> t. tagtól	—	> 20	>
II. Tanárky Gedeon lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	—	> 80	>
III. Dr. Zlamál Vilmos lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	—	> 20	>
IV. Fleischer Leberecht Henrik k. t.-ről. <i>Goldziher Ign.</i> l. tagtól	—	> 60	>
V. Hornyik János lev. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	—	> 40	>
VI. Reichard Henrik Vilmos k. tagról. <i>Kanitz Ágost</i> lev. tagtól	—	> 40	>
VII. Boissier Péter Edmund k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> t. tagtól	—	> 40	>
VIII. Greguss Ágost rendes tagról. <i>Bánóczy József</i> l. tagtól	—	> 40	>
IX. Grote Artur külső tagról. Dr. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	—	> 20	>
X. Rózsay József t. tagról. Dr. <i>Batizfalvy Sámuel</i> l. tagtól ...	—	> 40	>

VI. KÖTET.

I. Petzval Ottó r. tagról. <i>Kondor Gusztáv</i> l. tagtól	—	> 20	>
II. Ökröss Bálint lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	—	> 40	>
III. Hunfalvy János r. tagról. <i>Keleti Károly</i> r. tagtól	—	> 60	>
IV. Tóth Agoston lev. tagról. <i>Höllán Ernő</i> t. tagtól	—	> 40	>
V. Oppolzer Tivadar külső tagról. <i>Konkoly Miklós</i> tiszt. tagtól	—	> 30	>
VI. Paúr Iván lev. tagról. <i>Hampel József</i> l. tagtól	—	> 50	>
VII. Pauer János l. tagról. Dr. <i>Czobór-Béla</i> l. tagtól	1	> 20	>
VIII. Heer Oszvald külső tagról. <i>Klein Gyula</i> l. tagtól	—	> 80	>
IX. Balogh Kálmán r. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	1	> 20	>
X. Pott Frigyes Ágoston k. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól ...	—	> 40	>
XI. Danielik János t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	—	> 60	>
XII. Apáthy István r. tagról. <i>Mattekovics Sándor</i> l. tagtól	—	> 60	>
XIII. Rómer F. Flóris r. tagról. <i>Hampel J.</i> l. tagtól	1	> 20	>
XIV. Zsigmondy Vilmos l. tagról. <i>Péchy Antal</i> l. tagtól	—	> 50	>
XV. Rónay János Jácint r. tagról. <i>Pór Antal</i> l. tagtól	—	> 60	>

VII. KÖTET.

I. Pesty Frigyes r. tagról. <i>Ortway Tivadar</i> l. tagtól	—	> 80	>
II. Gorové István t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	—	> 40	>
III. Beöthy Leó l. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	—	> 40	>
IV. Jendrássik Jenő r. tagról. <i>Klug Nándor</i> l. tagtól	—	> 60	>
V. Rádzsa Rádzsendralála Mitra k. t.-ről. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	—	> 80	>
VI. Kacs Kovics Lajos l. tagról. <i>Nagy Iván</i> r. tagtól	—	> 20	>
VII. Ballagi Mór r. tagról. <i>Imre Sándor</i> r. tagtól	1	> —	>
VIII. Lenhossék József r. tagról. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól ...	—	> 90	>
IX. Haán Lajos l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> l. tagtól	—	> 60	>
X. Keleti Károly r. tagról. <i>Jekelfalussy József</i> l. tagtól	—	> 60	>

VIII. KÖTET.

I. Szücs István lev. tagról. <i>Ballagi Géza</i> l. tagtól	—	kor. 60 fill.
II. Renan mint orientalista. <i>Goldziher Ignác</i> r. tagtól	2	> — >
III. Pančić József külső tagról. <i>Kanitz Ágost</i> l. tagtól	—	> 80 >
IV. Bárány Kemény Gábor t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól ...	—	> 60 >
V. Wenzel Gusztáv r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól	1	> 50 >
VI. Sir Richard Owen k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> t. tagtól	1	> — >
VII. Vajkay Károly l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	—	> 60 >
VIII. Grünwald Béla l. tagról. <i>Láng Lajos</i> r. tagtól	—	> 60 >
IX. Deák Farkas r. tagról. <i>Báró Radvánszky Béla</i> t. tagtól ...	—	> 30 >
X. Szabó Károly r. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	—	> 30 >
XI. Markuszovszky Lajos t. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól ...	—	> 60 >
XII. Roscher Vilmos k. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	1	> 50 >

IX. KÖTET.

I. Cantù Caesar k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól	—	> 60 >
II. Dankó József lev. tagról. <i>Pór Antal</i> r. tagtól	—	> 60 >
III. Nagy Imre r. tagról. <i>Fejérfataky László</i> r. tagtól	—	> 50 >
IV. Ludwig K. F. V. k. tagról. <i>Klug Nándor</i> r. tagtól	—	> 60 >
V. Kronecker Lipót k. tagról. <i>Rados Gusztáv</i> l. tagtól	—	> 30 >
VI. Margó Tivadar t. tagról. <i>Entz Géza</i> r. tagtól	—	> 60 >
VII. Gneist Rudolf k. tagról. <i>Concha Győző</i> l. tagtól	—	> 80 >
VIII. Du Bois-Reymond E. k. tagról. <i>Thanhoffer L.</i> r. tagtól ...	—	> 60 >
IX. Xántus János l. tagról. <i>Mocsáry Sándor</i> l. tagtól	—	> 60 >
X. Hazslinszky Frigyes r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S.</i> l. tagtól ...	—	> 80 >
XI. Finály Henrik l. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól	1	> 20 >
XII. Török József és Antal Géza tagokról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	—	> 60 >

X. KÖTET.

I. Spencer Wells k. tagról. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	—	> 30 >
II. Szathmáry György l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> r. tagtól ...	—	> 60 >
III. Gladstone W. E. k. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	—	> 60 >
IV. Ábel Jenő l. tagról. <i>Hegedűs István</i> l. tagtól	—	> 60 >
V. Horvát Boldizsár t. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	1	> — >
VI. Nagy Iván r. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól	—	> 40 >
VII. Mihalkovics Géza r. tagról. <i>Thanhoffer Lajos</i> r. tagtól ...	—	> 50 >
VIII. Pasteur Lajos k. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	1	> — >
IX. Capasso Bertalan k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól	—	> 30 >
X. Jurányi Lajos r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz Sándor</i> l. tagtól ...	1	> — >
XI. Bunsen Róbert k. tagról. <i>Than Károly</i> r. tagtól	1	> — >
XII. Gr. Andrássy Manó l. tagról. <i>Br. Radvánszky Béla</i> t. tagtól	—	> 30 >

XI. KÖTET.

I. Domanovszky Endre l. tagról. <i>Alexander Bernát</i> l. tagtól ...	—	> 30 >
II. Hauer Ferencz k. tagról. <i>Böckh János</i> l. tagtól	1	> 20 >
III. Télfy Iván l. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól	—	> 80 >
IV. Szilágyi Sándor r. tagról. <i>Fraknoi Vilmos</i> r. tagtól	2	> — >
V. Laufenauer Károly l. tagról. <i>Ketty Károly</i> l. tagtól	—	> 30 >
VI. Arneth Alfréd k. tagról. <i>Károlyi Árpád</i> r. tagtól	—	> 40 >

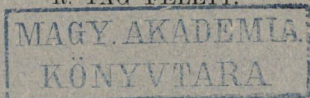
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XI. KÖTET. — 8. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
JEKELFALUSSY JÓZSEF

R. TAG FELETT.

VARGHA GYULA

L. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1902. decz. 22-én tartott összes ülésén.)

Ára 40 fillér.

BUDAPEST.
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.
1903.

EMLEKBESZÉDEK

A M. T. AKADÉMIA ELHÚNYT TAGJAIRÓL.

I. KÖTET.

I. Korponay János l. t.-ről. <i>Kápolnai Pauer István</i> l. tagtól	— kor. 20 fill.
II. Suhayda János lev. tagról. Dr. <i>Konek Sándor</i> r. tagtól	— » 20 »
III. Morócz István lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— » 20 »
IV. Révész Imre l. tagról. <i>Ballagi Mór</i> r. tagtól	— » 40 »
V. Broca Pál külső tagról. <i>Lenhossek József</i> r. tagtól	— » 60 »
VI. Asbóth Lajos lev. tagról. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	— » 20 »
VII. Ami Boué külső tagról. Dr. <i>Szabó József</i> r. tagtól	— » 20 »
VIII. Fabritius Károly lev. tagról. <i>Kozma Ferencz</i> lev. tagtól	— » 80 »
IX. Jerney János emlékezete. <i>Gyárfás István</i> lev. tagtól	— » 40 »
X. Mihályi Károly lev. tagról. <i>Domanovszky Endre</i> lev. tagtól	— » 20 »

II. KÖTET.

I. Molnár Aladár levelező tagról. <i>Tanárky Gedeon</i> l. tagtól	— » 40 »
II. Árkosi Benkő Dániel lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— » 20 »
III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. <i>Szécsen Antal</i> t. tagtól	— » 20 »
IV. Charles Róbert Darwin k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> r. tagtól	— » 80 »
V. Wöhler Frigyes k. tagról. <i>Nendtvich Károly</i> l. tagtól	— » 20 »
VI. Érkövy Adolf l. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> l. tagtól	— » 20 »
VII. Zsivora György l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> rendes tagtól	— » 40 »
VIII. Fenzl Ede k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> igazg. és t. tagtól	— » 60 »
IX. Sainte-Claire Deville Henrik k. t.-ről. <i>Than Károly</i> r. tagtól	— » 60 »
X. Mignet Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. tagtól	— » 20 »

III. KÖTET.

I. Tarczy Lajos rendes tagról. <i>Török József</i> r. tagtól	— » 20 »
II. Thiers Lajos Adolf k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	— » 20 »
III. Lönnrot I. k. tagról. <i>Hunfalvy Pál</i> r. tagtól	— » 40 »
IV. Baintner János l. tagról. <i>Apáthy István</i> r. tagtól	— » 20 »
V. Guizot Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	— » 20 »
VI. Horváth Cyrill tisz. tagról. Dr. <i>Pauer Imre</i> tisz. tagtól	— » 20 »
VII. Davis József Bernát k. tagról. <i>Lenhossek József</i> rendes tagtól	— » 40 »
VIII. Vandrák A. lev. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> lev. tagtól	— » 40 »
IX. Konek Sándor r. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	— » 20 »
X. Kruesz Krizosztom t. tagról. <i>Hollósy Jusztinián</i> lev. tagtól	— » 40 »

IV. KÖTET.

I. Zsoldos Ign. r. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— » 60 »
II. Benfey Tivadar k. tagról. <i>Budenz József</i> r. tagtól	— » 20 »
III. Frankenburg Adolf l. tagról. <i>Vadnai Károly</i> l. tagtól	— » 40 »
IV. Tárkányi Béla József t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	— » 60 »
V. Dr. Henle Jakab k. tagról. Dr. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	— » 20 »

JEKELFALUSSY JÓZSEF RENDES TAG EMLÉKEZETE.

VARGHA GYULA 1. tagtól.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1902. decz. 22-én tartott összes ülésén.)

Tekintetes Akadémia!

Alig egy évtizede, hogy e helyről Jekelfalussy József, a m. kir. statisztikai hivatal igazgatója, kegyeletes emlékbeszédben méltatta elhunyt elődének, Keleti Károlynak el nem évülő érdemeit, s most énnekem jutott a szomorú kötelesség, hogy elköltözött elődöm, Jekelfalussy József emlékezetét a tek. Akadémia megbízásából megújítsam.

Keleti Károlyt java férfikorában, testi és szellemi erejének teljességében ragadta el a halál. Jekelfalussy életét a gondviselés még annál is rövidebbre szabta. De azért mindkettő mögött nem csonka, nem töredékes, hanem egy teljesen bevégzett pálya áll.

A magyar hivatalos statisztika megalkotásának dicsősége Keleti Károlyt illeti. Ő adott a fiatal intézménynek európai jelleget, mintegy oda állítva azt az európai eszmék vonzó körébe. Jekelfalussy viszont hivatalos statisztikánkat a gyakorlati élettel kapcsolta össze, fölkellette iránta az érdeklődést, népszerűvé tette s a népszerűség felhasználásával nem remélt belső és külső fejlődést biztosított számára.

Keleti Károly, mint érett férfi, a közgazdaság gyakorlati mezejéről lépett a statisztikai hivatal élére, s bár lelkét öntötte az általa teremtetett intézménybe, egyik lábával mindig ott állt a közgazdasági élet küzdő terén. A magyar

iparfejlesztésnek nem volt nála bátrabb és határozottabb szószólója; a kiállítások rendezésében, úgy benn a hazában, valamint külföldön is mindenütt, a hol csak Magyarország a nemzetek nagy versenyében megjelent, mindig élénk részt vett. Folyvást gyakorlati közgazdasági kérdések megoldását forgatta elméjében, értekezve, tárgyalva az illetékes körökkel. Égett lelkében a vágy, alkotásokban örökíteni meg tetteirejét, s tevékeny részt venni az új Magyarország megteremtésében.

Jekelfalussy József, mint kezdő ifjú, már joghallgató korában belépett a statisztikai hivatalba, s a hivatalos ranglétrának, a legalsótól kezdve, minden fokát megmászta. Alig is játszott máshol szerepet, legfőlebb akadémiánk kebelében, hová szakmájának tulajdonképeni természete is utalta, s egy humanisticus intézmény körében, az országos rabsegélyző egyletben. Ezen kívül kizárólag a statisztikai hivatalban összpontosította egész erejét, tevékenységét, s több mint három évtizeden keresztül élete egészen összeforrt a m. kir. statisztikai hivatal életével.

Jekelfalussy József régi előkelő családból származott. Őse, Jakul comes, 1282-ben nyerte adományul Kun László királytól a Gölniczbányától Hernádig terjedő s a Szepesről Krompachra vezető úttal határos lakatlan vadon erdőségeket, hol Jekelfalvát, Szent-Margitfalvát és Koyfalvát alapította. A család a két előbbi községtől nyerte előnevét is, s viseli mind mai napig. Jakul utódai nemcsak a béke műveiben tüntették ki magukat, Zsigmond király alatt már a török ellen vívott harcokban vitézkedtek. A későbbi századokban is mint vagyonos birtokos családdal találkoztunk velök, több falu birtokán kívül Szepes vármegyében bányáik voltak. Utóbb házasság révén Zemplén és Gömör vármegyékben szereztek kiterjedt birtokokat.

A XIX. század elején Jekelfalussy József, Józsefünk nagyapja, ki a gersei Pethő család ágán Zemplén vármegyében a 24 faluból álló sztropkói uradalom négyhatod részét birta, a mint az egykorú forrásokból olvassuk, kitűnt úgy áldozatkészségével mint tudományszeretetével. Alattvalói hűségét azzal mutatta meg, hogy a francia háború alatt

20 ezer forint subsidiumot ajánlott meg, magyar hazafiságáról pedig törvénykönyvünk tesz fényes tanúságot, mely örök emlékezetül őrzi, hogy 1808-ban a Ludovica-Akadémiára 20 ezer, 1827-ben pedig a Nemzeti Múzeumra 8333 forint 20 krajczárt adományozott. Kelecsesi kastélya, hol hitvesével, gróf Csáky Annával nyílt házat tartott, gyülekező helye volt a felvidéki hazafias nemességnek.

Józsefünk atyja, szintén József, Gömörmegyében a feledi s Szepesmegyében a jekelfalvi birtokot örökölte. A bécsi Theresianumban neveltetett s a katonai pályára lépett. Mint fiatal hadnagy azonban megismerkedett Nagy-Czenken gróf Széchényi István uradalmi tisztjének, Szalay Józsefnek ritka szépségű leányával, Máriával, kit nőül vett, s lemondva tiszti rangjáról, ifjú hitvesével feledi birtokán telepedett le. Az orosz invázió idejében, 1849 nyarán családjával együtt Rimaszombatba költözött, s itt született legifjabb fia, József, épen az aradi gyásznapon, 1849. október 6-dikán.

Józsefünk első gyermekéveit még Feleden töltötte; de apja már 1854-ben kénytelen volt eladni feledi birtokát s jekelfalvi birtokára vonulni. A megkezdődött anyagi romlás azonban négy-öt év múlva ettől a birtokától is megfosztotta, közhivatalt vállalt s Lőcsére költözött központi szolgabírónak. Itt végezte a fiatal József az első hat osztályt a kir. főgymnáziumban. A tannyelv német volt, de a gyermek szívében magyar érzés lobogott, romantikus hajlamokkal vegyülve. Ennek tulajdoníthatjuk, hogy mint második osztályos kis diák Garibaldihoz akart szökni, de a kis szökevényt, alig egy órányira a várostól, apja hajdúja utolérte s hazavitte a szülői házhoz.

Apja 1867-ben Budapestre költözött s a pénzügy-miniszteriumban nyert alkalmazást. Józsefünk nem jött vele, hanem nagynénje férjének, Szinnyey Merse Bódog főispánnak házához költözött Eperjesre, hol a hetedik osztályt végezte. A nyolczadik osztályt azonban ismét másutt, Nagyszombatban járta, mint az ottani érseki főgymnázium convictusának tagja. Iskoláinak e gyakori változtatása, habár nem szolgált tanulmányai rendszerességének előnyére, de

mégis jó hatással volt az ifjú lélek fejlődésére, új viszonyokkal, új emberekkel ismerkedett meg, látköre bővült, emberismerete kifejlődött, s megtanulta az emberekkel való bánásmódjának a közélet férfaira nézve oly nagy értékű titkát.

Letéve Nagyszombatban az érettségit, Budapestre jött s az egyetemen a jogra iratkozott be. De idejének csak egy részét szentelhetette a tanulmányoknak, az önfentartás terhe ekkor már egészen az ő vállára nehezedett. Egy felvidéki előkelő családnál, Bánó József képviselőházi alelnök házában nevelőséget vállalt, s az akkori Deák-párt ez előkelő tagjában, mondhatni, atyai indulatú támogatót, fiaiban pedig testvéri barátokat nyert. Kedves napokat töltött a Bánó család körében, úgy Budapesten, mint Sáros megyében az oroszpatikai kastélyban, honnan kirándulásokat, látogatásokat tettek, fölkeresve a vármegye úri családjait, kikkel úgy a Bánó, mint a Jekelfalussy családot többnyire rokonsági kapocs fűzte össze.

Ez csak egy kedves epizód volt életében. Sorsára az elhatározó lépést szintén még joghallgató korában tette meg, midőn belépett az akkori földművelés-, ipar- és kereskedelmi minisztérium statisztikai osztályába; sőgora, Duka Marczell biztatására, ki akkor ott irodavezető volt.

Állását, mely egészen ideiglenes jellegű volt, 1869. decz. 1-én foglalta el, inkább segélyforrásnak tekintve azt egyetemi tanulmányainak elvégzéséig, semmint életcélként látva a statisztikában. De azért a pályán, hová a véletlen vezette, igyekezett helyét minél jobban megállni, sőt a szükséges elméleti képességet is mihamarább megszerezni. Ez időben a budapesti tud. egyetemen statisztikai szaktanfolyamat tartottak, melyen a statisztika különböző ágait a legkiválóbb szakemberek, Keleti Károly, Hunfalvy János, Konek Sándor, Hieronymi Károly, Beöthy Leó, Barsi József, adták elő. Erre a tanfolyamra Jekelfalussy is beiratkozott, s 1870. május 26-án a szakvizsgát dicséretes eredménynyel le is tette.

Midőn 1871-ben a földművelés-, ipar- és kereskedelmi minisztérium egyszerű osztályából az országos m. kir. statisztikai hivatal szervezetett, Jekelfalussy 1871. április

27-én gyakornokká neveztetett ki az új hivatalhoz. Egyike volt tehát azoknak, kik a hivatalt kezdettől fogva szolgálták.

Tehetségének eleinte nem nyílt nagyobb tér, külsőleg legalább nem igen vált ki kartársai sorából. Azok is, a kik a társaságban találkoztak vele s ismerték a jókedvű, tréfás, vidám mulatságra mindig kész fiatal embert, aligha sejtették a később megnyilatkozó komoly törekvést, szigorú erélyt s célra törő erős akaratot. A munkából azonban szívesen kivette a maga részét; kivált ha rendkívüli munka kínálkozott, minő 1871-ben a helységnévtár szerkesztése volt. Nálánál senki sem volt leleményesebb az anyagnak formába öntésében s a vállalat anyagi sikerének biztosításában. A fiatal gyakornok e tekintetben már egyéniségének egész súlyával érvényesült az idősebb tisztviselők mellett.

De a hivatalos ranglétrán elég lassan haladt fölfelé. 1871. április 27-dikétől 1873. szeptember 26-ig, tehát csaknem harmadfél évig volt gyakornok, segédfogalmazó pedig, ha azt az egy évet is hozzászámítjuk, midőn már elnyerte a fogalmazói címet és jelleget, közel négy évig. Valóságos fogalmazóvá 1878. július 6-án neveztetett ki, de csakhamar jött a boszniai occupáció, s több más hivataltársával együtt neki is le kellett menni a mozgósított csapatokkal s végig szenvednie a háború fáradalmait.

A megpróbáltatások éve után nyomban következett a boldogság esztendeje. Évek óta táplált óhajta végre teljesült, s legyőzve az akadályokat, melyeket a szülői akarat gördített útjukba, 1879. május havában oltárhoz vezette Podhorszky Györgynek, Hont vármegye alispánjának szép leányát, Elzát.

Nemcsak magán életében nyitott ez a házasság új korszakot, hanem közéleti működésének is új fordulatot adott. A könnyű vérű ifjúból, a víg czimborák jókedvű társából egyszerre komoly férfi lett, ki erős ambícióval határozott célokat tűzött maga elé s szívós kitartással igyekezett azokat elérni.

Nem ment ez akadály nélkül. A statisztikai hivatal szűkkörű hivatal volt, kevés állással, hol alig-alig történt

egy kis mozgás. A legtehetségesebbnek és legszorgalmasabbnak is hosszú évekig kellett vesztegelni egy állásban mozdulatlanul. Jekelfalussy közel négy évig volt fogalmazó, csak a titkári címet nyerte meg harmadfél év múlva, 1883. január 21-dikén.

Nagyobb befolyása, szélesebb működési köre a hivatalban ebben az időben kezdődött. Átvéve az elnöki osztály vezetését, közvetlen közel jutott a hivatal igazgatójához, Keleti Károlyhoz, ki felismervén benne a kiváló munkatársat, mind több befolyást engedett neki az ügyek vezetésére. Valóban nagy szükség volt akkor oly erős szervező és adminisztratív tehetségre, a minő Jekelfalussy volt. Az 1880. évi népszámlálás, Keleti Károly merész kezdeményezésére szakított a régi lajstromos rendszerrel, s az egyéni laprendszerre tért át. Ma már fölösleges szőszaporítás volna csak érinteni is ennek a rendszernek nagy előnyét, annyira köztudomású az s annyira felül áll minden kétségen. De akkor nagy bátorság kellett hozzá. Sikerül-e az összeírás kinn az országban, sikerül-e a feldolgozás benn a központban? Méltán fölmerülhetett az aggódó kérdés. Az a hivatal, mely többnyire csak kész kimutatásokat összesítgetett, a maga elégtelen személyzetével meg tud-e birkózni oly óriás feladattal, minőt közel tizennégy millió lapnak sokszoros kombinációkban való feldolgozása ró reá? A siker első sorban Keleti Károly genialitásának köszönhető, de Jekelfalussyt is méltó rész illeti a sikerből, ki úgy a feldolgozási táblák megszerkesztése, mint a munkavezetés és az összeállítás körül fáradhatatlan buzgósággal segédkezett a hivatal igazgatójának. A népszámlálást követő, s annak mintegy természetes folytatását képező munkálatokban, az iparstatisztikának és a malomipar statisztikájának kidolgozásában neki vezető szerep jutott.

Hivatali pályáján is mindinkább haladt a tető felé. 1882. május 11-én valóságos titkárrá neveztetett ki, 1886. február 15-én az osztálytanácsosi címet és jelleget nyerte meg, 1888. április 3-án pedig valóságos osztálytanácsossá s a hivatal aligazgatójává neveztetett ki.

Irodalmi munkássága az 1880. évi népszámlálási ada-

tok tudományos feldolgozásával kezdődik. Írói hajlamot nem igen érzett magában, de annyit foglalkozott a népszámlálás eredményeinek összefoglalásával és rendezésével, hogy kedvet kapott a hosszú számsorok megszólaltatására.

Mintául főnöke, barátja, mestere, Keleti Károly állt előtte. Szorgalmasan tanulmányozta műveit, s igyekezett azok lelkébe hatolva, egyúttal a technikai ügyesség megfelelő készségét is elsajátítani.

Legelső dolgozata egy kisebb tanulmány volt: »Magyarország műveltségi állapotai« című, s Keleti Károly ajánlására, igen előkelő helyen, a »Budapesti Szemlé«-ben jelent meg 1882-ben. A dolgozat az írni-olvasni tudóknak a népszámlálás által kiderített létszámát ismertette, a hitfelekezettel és anyanyelvvel kombinálva, s kimutatta a különbséget, mely a műveltségnek ez első eleme tekintetben hazánk különböző vármegyéi között fenforgott.

Ugyancsak 1882-ben egy másik dolgozata is jelent meg, hasonlóképen a népszámlálás gazdag adatkincséből merítve: »Népünk hivatása és foglalkozása«; melyben a szerző az 1880. évi népszámlálásnak egyik legbecsesebb eredményét, a népességnek foglalkozás szerinti tagozódását mutatta be.

A következő években szintén új és új részletek jelentek meg neve alatt népességünk jellemzőbb viszonyairól, valamint a hivatal több új kiadványának (Magyarország házi ipara, malomipara, iparstatisztikája) tudományos bevezetése szintén az ő nevéhez fűződik.

Legnagyobb elismerést »A községi pénzügy főbb eredményei« című dolgozatával ért el, melyet tudományos Akadémiánk, mint utólagos jutalommal, az Első Magyar Általános biztosító társaság jutalomdíjával tüntetett ki.

E kisebb értekezések után Jekelfalussy nagyobb feladatra vállalkozott. Láng Lajos, akkor a budapesti tudomány-egyetemen a statisztika fiatal tanára, most kereskedelemügyi miniszter, Magyarország statisztikáját egy nagyobb conceptiójú műben akarta feldolgozni, mely ne csak az egyetemi oktatás céljait szolgálja egyszerű tankönyv gyanánt, hanem a közszükségletté vált tudományt a művelt

magyar közönség körében is alkalmas legyen elterjeszteni, sőt valóságos összefoglaló forrásmunkává váljon, a hiteles hivatalos adatok jól csoportosított nagy tömegének közlése által.

Az alkalom szinte kínálkozott ily feladat megoldására. Az 1880. évi népszámlálás anyagának feldolgozása éppen befejezést nyert, az adatoknak addig sem ismert gazdagságát tárva föl népességi viszonyainkról. Különös érdeklődésre tarthattak számot a nemzetiségi viszonyainkat megvilágító adatok, melyeket az 1869. évi népszámlálás még nem mert kutatni. De az izmosodni kezdő hivatalos statisztika más tekintetben is sok oly adatot nyújtott a tudományos feldolgozónak, melyeket a statisztika korábbi munkásai nélkülözni voltak kénytelenek.

Láng Lajos, belátva, hogy vállalkozásában mily jó segítségére lehetnek a hivatalos statisztika vezetői, munkájában társakul Keleti Károlyt, a statisztikai hivatal igazgatóját, s Jekelfalussy Józsefet, a hivatal kiváló fiatal tehetségét igyekezett megnyerni; Jekelfalussyra bízván az álló népességről szóló rész megírását, Keleti Károlyt pedig a gazdasági rész szerkesztésével bízván meg.

A nagy mű első kötete 1884-ben jelent meg. A bevezetést, a statisztika történetét és elméletét, valamint a népmozgalmi részt maga a szerkesztő, Láng Lajos írta meg; Jekelfalussyra maradván az álló népességről szóló rész tizenhárom fejezete.

E műben már nem a régi statisztikai szakmunkák terjengős leíró módszerét találjuk. Jól szerkesztett kisebb-nagyobb táblázatok, az abszolút és relatív számok tömör phalanxai alkotják a mű gerinczét, e táblázatokhoz csatlakoznak a jellemző sajátságokat élesen kidomborító fejtegetések.

Ez a mű a népszámlálás némely adatait megcorrigálva, kiegészítve hozta forgalomba. Így a nemzetiségre vonatkozó adatokat. Bár az 1880. évi népszámlálás előkészítése alkalmával az illetékes körök belátták, hogy az 1869. évi bátortalan eljárás, mely félt érinteni a nemzetiségi viszonyokat, határozott hiba, s hogy azt a mulasztást jóvá kell tenni; mégis bizonyos tétovázást árultak el, s a

beszélni még nem tudó gyermekeket, valamint a süket-némákat egyik nemzetiséghez sem sorolták, hanem a beszélni nem tudók közös czíme alatt, egy külön csoportban kívánták kitüntetni. Így jelent meg a hivatalos mű is a népszámlálás eredményéről. Láng Lajos és Jekelfalussy tisztaban voltak vele, hogy ez téves felfogás, s munkájukban oly módon igyekeztek e vizzásságnak véget vetni, hogy a beszélni nem tudókat felosztották az egyes nemzetiségek között, oly arányban, a mint az illető nyelv a beszélni tudók között szerepel. Jól tudták, hogy ezzel nem pótolhatják teljesen az eredeti felvétel fogyatkozását, mert hiszen a beszélni nem tudó gyermekek különböző arányban fordulnak elő a különböző vármegyékben, sőt még egyazon vármegyének különböző ajkú népességében is, s így bizonyos fokig ez a felosztás önkényes. De azért ezek a kiszámított adatok nagyon becsesek voltak, mert először mutatták, legalább megközelítőleg, a különböző anyanyelvű honpolgárok létszámát. Ez az eljárás egyúttal útmutatásul szolgált, hogy a legközelebbi népszámlálás alkalmával mi módon kell a nemzetiségi viszonyokat kutatni.

E munka után sűrűn találkozunk Jekelfalussy nevével, részint a hivatalos statisztikai közlemények bevezető részében, részint kisebb-nagyobb statisztikai értekezések, tanulmányok alatt. E tanulmányok betöltik úgyszólván a statisztika egész mezejét, foglalkoznak népességi, kulturális, moralstatisztikai, gazdasági és pénzügyi kérdések és problémák megvilágításával, megoldásával.

Nem csekély elismerést szerzett magának a Közgazdasági és Statisztikai Évkönyv szerkesztésével, melyet a magyar tudom. Akadémia nemzetgazdasági bizottságának megbízásából ketten szerkesztettünk. Keleti Károly, midőn Jekelfalussy Józsefet a magyar tud. Akadémiának levelező tagul ajánlotta, főleg e kézikönyv szerkesztése által szerzett érdemét emelte ki, hangsúlyozván, hogy azzal »oly művet szolgáltatott, mely a külföldi szakirodalomban is ritkítja párját«. E kézikönyv 1887-től 1894-ig, majd egyes, majd kettős évfolyamokban jelent meg. Főczélja a nemzetközi adatoknak feltárása volt a magyar közönség részére; de

központul mindig a hazai viszonyok szolgáltak, s a magyar közönség mintegy a hazai állapotokhoz hasonlítva ismerkedhetett meg a külföldi államok népességi és közgazdasági viszonyaival. A mű nagy elterjedésnek örvendett, s nem kis mértékben hozzájárult a statisztika népszerűsítéséhez s a statisztikai érzék kifejlesztéséhez.

Jekelfalussy József irodalmi működése csakhamar megfelelő méltánylásban részesült. A magyar tud. Akadémia nemzetgazdasági és statisztikai bizottságának 1882. nov. 30-diki ülésében egy felolvasása után, melyben hazánk bűnügyi statisztikájának adatait ismertette, a bizottság őt nyomban tagjai közé választotta. A magyar tudományos Akadémia 1888-ban választotta őt levelező tagjává, 1892-ben pedig már rendes tagjai sorába emelte. E két időpont közé esik egy nagyfontosságú megbízatás, melyet Jekelfalussy József Akadémiánk nemzetgazdasági és statisztikai bizottságától nyert: a Nemzetgazdasági Szemle szerkesztése. 1889. január 1-én vette át a folyóirat szerkesztését, mely ekkor már XIII. évfolyamába lépett. Feladata tehát tulajdonképpen egy már kiforrott, megszilárdult irányú vállalatnak gondos és szakavatott tovább vezetése volt. Ő azonban az eddigi feladatok körét, mindjárt első programjában, kissé kibővítve s újszerű vonásokkal kiegészítve vázolta. »A Nemzetgazdasági Szemle — mondá többek közt — mint eddig, úgy ezután is tisztán objectiv, tudományos álláspontból fogja méltatni a nemzetgazdaság, pénzügy és statisztika körében felmerült kérdéseket, nemkülönben a a magyar gazdaságtörténet és kulturélet összes viszonyait. *Hogy azonban közgazdasági életünk fejlődésére is minél közvetlenebb hatást gyakorolhasson, kiváló gondot fog fordítani a fontosabb napi kérdések alapos megvitatására, mindenkor megőrizvén a pártszempontokon felülemelkedő objectiv álláspontot, melyet a tudomány méltósága és a jól felfogott közérdek egyaránt megkíván.*«

De mint szerkesztő nagy súlyt fektetett arra is, hogy ne a szűk helyi szempontból tekintsük a hazai eseményeket, hanem igyekezzünk azokat összekapcsolni az egyetemes irányzatokkal. Ezért mondá programjában, hogy »az esz-

mék közösségénél s azon szoros kölcsönhatásnál fogva, melyet a különböző országok közgazdasági viszonyai egymásra gyakorolnak: a folyóirat a külföld eszmemozgmát s közgazdasági életének főbb mozzanatait is élénk figyelemmel fogja kísérni.

Úgy hiszem, tekintetes Akadémia, hogy még mindnyájunk élénk emlékezetében van, mily eleven élet pezsdült meg a Nemzetgazdasági Szemlében Jekelfalussy szerkesztőségének első éveiben. A siker újabb vállalkozásra buzdította a szerkesztőt, s minthogy ebben az időben közigazgatásunk reformjának nagy kérdése került napirendre, a folyóiratot kibővítette a közigazgatás tudományos és gyakorlati tárgyalásával, s ennek megfelelőleg a címét is átalakította; Közgazdasági és Közigazgatási Szemle névvel cserélvén föl a tizenhat éven keresztül viselt nevet. A világosan kitűzött cél a nagy közönség tájékoztatása volt részint a hazai és külföldi közigazgatási viszonyok ismertetése, bírálata által, részint új eszmék, javaslatok tudományos mérkőzése útján. Így vélte a szerkesztő irodalmi téren a nagy reformot előkészíteni, megérlelni.

Ez a törekvése azonban sikert nem ért. Nem talált elég munkatársat, kik ezen a téren kellőleg támogatták volna, de a nagy közönségben sem tudta fölkelteni az érdeklődést, úgy, hogy pár évi kísérlet után, visszatért a folyóirat eredeti alakjához.

Szerkesztői ügyességének egy másik fényes bizonyítéka az ezredévi kiállítás alkalmával készült honismertető munka: »Az ezredéves magyar állam és népe«, mely kiváló szakemberek tollából hazánk népességi, gazdasági, közmívelődési állapotait, hazánk történelmét, nyelvünket, irodalmunkat, zenénket, közjogi helyzetünket röviden, de nagy szakavatottsággal s élvezetes formában ismertette. E mű német, francia és angol nyelven is megjelent, s igen nagy szolgálatot tett, sőt tesz ma is, hogy a külföld a magyar viszonyokat megismerje és helyesen ítélje meg.

De ezzel már nagyon is messze hagytuk az életrajzi adatok elejtett fonalát, vissza kell ugranunk jó tíz évvel, hogy Jekelfalussy munkásságának, bár vázlatos, de nagyobb hézagok nélküli képét adjuk.

Bár, mint a hivatal aligazgatója az ügyek intézésére s a szellemi vezetésre kiterjedt hatáskört nyert, nagyra törő lelkét a második hely sokáig nem elégítette ki. Azt gondolta, hogy egyetemi tanszéken inkább érvényesíthetné tehetségét s azért 1891-ben a megüresedett pénzügytani és pénzügyi jogi tanszékért ő is pályázott. Óhajta azonban nem sikerült, az egyetemi tanárok többsége nem ő mellett foglalt állást.

E csalódás épen nem lankasztotta munkakedvét. Egyéniségének szokott erélyével fogott Keleti Károly oldalán az 1890. évi népszámlálás előkészítéséhez, mely nagy munkát vezetésében is az övé volt az oroszlanrész; a feldolgozott eredmények közzététele pedig egészen ő reá maradt.

A gondviselés Keleti Károlynak már nem engedte meg, hogy a harmadik magyar népszámlálás eredményeit is ő tegye közzé. Ez a feladat Jekelfalussy Józsefre maradt, ki az 1892. május 29-én elhunyt Keleti Károly helyére 1892. július 14-én a magyar kir. statisztikai hivatal igazgatójává neveztetett ki.

Az új aera, melyben az igazgató biztos szeme a jeles munkatársaknak egész phalanxát választotta ki és gyűjtötte maga köré, legelőször is a hivatal kiadványainak átalakításával kezdődött. A füzetekben megjelenő, részeiben egyenlőtlen, majd terjengős, majd hézagos évkönyvet egy jól szerkesztett, tömör, egységes évkönyv váltotta fel. A statisztikai közleményeknek is új sorozata nyílt meg, rendszerebb, gazdagabb a korábbinál. Az új sorozat három első kötetét az 1890. évi népszámlálás eredményei alkották, úgy tudományosan feldolgozva, mint táblás alakban közölve a hivatalos adatoknak rengeteg tömegét. A köteteket pompás kivitelű cartogrammok egészítették ki, magyar művekben eddig szokatlan számmal és technikai tökélyvel.

Nem volna itt helyén, ha csak futólagosan próbálnám is ösmertetni a Magyar Statisztikai Közlemények sorozatában megjelent becses statisztikai forrásműveket. Elég, ha még egy párt főlemlitek, így a »Magyarország a pragmatica sanctió korában« című hatalmas kötetet, melyben Acsády Ignác tagtársunk az 1715. és 1720. évi adóösszeírások

alapján próbálta rekonstruálni Magyarország népességét; az 1893. évi cigányösszeírás eredményeit, Hermann Antal kitűnő bevezető tanulmányával; Magyarország mezőgazdasági statisztikájának négy nagy kötetét, s népmozgalmi statisztikáknak oly nagy érdekű köteteit, részint boldogult társunk, Ráth Zoltán, részint Vizaknai Antal osztálytanácsos mintaszerű feldolgozásában.

De az adatoknak nemcsak közlése, hanem gyűjtése és feldolgozása is lépcsőről lépésre tökéletesedett. Az imént feldolgozott 1890. évi népszámlálás tanulságai megmutatták, mily nagy előnnyel jár, ha a statisztikai hivatal az eredeti forrásból közvetlenül merített részletes, s ha lehetséges, egyéni adatokat dolgozza fel. Jekelfalussy törekvése tehát kezdettől fogva arra irányult, hogy a statisztikát minél inkább központosítsa, s a közbeeső hatóságok jól-rosszul teljesített közreműködésének mellőzésével maga az őszanyag kerüljön feldolgozásra a statisztikai hivatalban.

A statisztikának némely ágában ez a rendszer már életbe volt léptetve. Így az áruforgalmi statisztika már 1881-től kezdve ezen nyugodott. Nagy szükség volt azonban itt is a reformra, melyet az 1895. évi XVIII. törvényczikk valósított meg, novelláris úton orvosolva az 1881. évi XIII. törvényczikk hiányait. Nem térhetek ki e helyen az áruforgalmi statisztikai reform ismertetésére; de még sem hallgathatom el, hogy e reformmal kapcsolatban Jekelfalussy a hivatalos statisztikára nézve egy igen termékeny eszmét vetett föl és valósított meg, a statisztikai kirendeltségek eszméjét. Természetesen következett ez abból az alapelvből, melyet Jekelfalussy kezdettől fogva elfoglalt, hogy a hivatalos statisztikát minél szerveesebb kapcsolatba kell hozni a gyakorlati élettel. A hivatalos kiküldetéseken, tanulmányutakon kívül az állandó kirendeltségek kínálkoztak olyan szervül, melynek segítségével a hivatal élénk összeköttetést tarthat fenn a gyakorlati élettel. Különösen a külkereskedelmi statisztikára nézve jelentett korszakos újítást az állandó kirendeltségek szervezése, mert egyes nagy forgalmú pontokon az adatszolgáltatás jóságát csakis állandó erős ellenőrzéssel lehet biztosítani. Kirendeltség szerveztetett

Fiumében, külkereskedelmi forgalmunknak e legszövevényesebb képét mutató csomópontján, továbbá a budapesti nagyobb vasuti és hajóállomásokon, hol a külfölddel való forgalmunknak igen tekintélyes része bonyolódik le.

A statisztikai hivatalt e költséges berendezésekre jóvedelmének az az emelkedése tette képessé, melyet az áruforgalmi statisztikai reform biztosított számára. Ez tett lehetővé némi létszámszaporítást is, mely a hivatal fiatal tagjainak az eddigi rendkívül kedvezőtlen előléptetési viszonyok után gyorsabb előmenetelt nyújtott.

A magyar kir. központi statisztikai hivatal tisztviselői karának mindig hálásan kell gondolnia elhunyt igazgatójára, Jekelfalussy Józsefre, ki szívós kitartásával, minden akadályon diadalmaskodó erős akaratával, s az emberekkel való bánni tudás ritka adományával a hivatal tagjainak nagyobb munkatért, tehetségeknek nagyobb érvényesülést és elismerést biztosított.

Hivatalában szinte katonai fegyelmet tartott fenn. Talán fölösleges volt ez sokakkal szemben, kikben úgy is megvolt a munkaszeretet, kötelességtudás s a fáradságot nem ismerő, önfeláldozó odaadás; de Jekelfalussy elérte, hogy még azokat is rendhez, munkához szoktatta, kik természetüknél fogva hajlandók lettek volna a kötelesség lazább felfogására. Általában ritka administratív tehetség volt, nemcsak az alkalmas munkatársak kiválogatásához értett igen jól, hanem ahoz is, hogy e munkatársakat úgy vezesse, úgy befolyásolja, hogy azok tehetségek teljességével, munkarejük végletekig való kihasználásával dolgozzanak.

Ily módon sikerült elérni oly nagy eredményeket, melyek a magyar statisztikai hivatal nevét a külföldön is tekintélyessé, tiszteltté tették. Csak egy lépés volt még hátra, törvényben biztosítani a szilárd alapot a hivatal számára. Egészben véve addig sem hiányzott az. 1871-ben az ő Felségének legfelső elhatározásával jóváhagyott ügyviteli szabályzat állapította meg első szervezetét, majd később az országos statisztika ügyének szervezéséről szóló 1874. évi XXV. törvénycikk jelölte ki e fontos feladat megoldásában a központi statisztikai hivatal helyét. De a hivatal a

kilenczvenes évek második felében már szinte túlnőtt azon a kereteken, melyeket az idézett rendelet és törvény megállapított, gondoskodni kellett oly törvényes alapról, mely a magyar hivatalos statisztikát az új feladatok magaslatára emelje.

Az 1897. évi XXXV. törvénycikk valóságos magna cartája a magyar hivatalos statisztikának, melyet külföldön is úgy tekintenek, mint a hivatalos statisztikának legtökéletesebb szabályozását. A statisztika általános érdekén kívül azonban speciális magyar szempontok is érvényesülnek e törvényben, melynek megalkotása Jekelfalussy életének legmaradandóbb emléke. Ilyen, hogy a magyar központi statisztikai hivatal hatásköre kiterjed a magyar korona országainak egész területére. Igaz, hogy ez a jog világosan meg volt az 1874. évi XXV. törvénycikkben is; de lassankint veszendőbe ment, a statisztikai hivatal nem gondolt rá, hogy adatgyűjtéseinek eredményét a társországok adataival teljessé tegye, csak szórványosan, rendszertelenül közöltettek a Horvát-Szlavonországra vonatkozó adatok. Az 1897. évi XXXV. törvénycikk kötelező intézkedéseket tartalmaz, s a módokat is megjelöli, hogy a társországok autonóm jogának minden sérélme nélkül, mikép érvényesüljön a magyar birodalom egyetemes érdeke statisztikai téren is.

Ép ily fontos volt a statisztika erős központosítása, hogy minden statisztikai adatgyűjtés, kivéve, ha netalán adminisztratív szempontból van szüksége rá egyes minisztériumoknak, a központi statisztikai hivatalban folyjon össze. Sőt a törvény, abból a célból, hogy hazánk közállapotának statisztikailag minél hübb és hézagtalanabb képét nyerjük, még arról is gondoskodott, hogy az összes hivatalos adatgyűjtések eredménye évenként egy egységes munkába foglalva kerüljön a nyilvánosság elé. A törvény ez összefoglaló munkának különös súlyt és fontosságot tulajdonított az által, hogy maga a miniszterelnök terjeszti a törvényhozás elé, az állami költségvetés benyújtásával egyidejűleg.

A törvény a statisztikai hivatalt közvetlenül a kereskedelemügyi miniszternek rendeli alá; de a kormányjelentés és évkönyv munkájánál fogva, melynek szerkesztésére

a statisztikai hivatal igazgatójának elnöklete alatt az összes miniszteriumok képviselőiből alakult vegyes bizottság szerveztetett, a statisztikai hivatal közvetlen kapcsolatba került valamennyi miniszteriummal, s a törvény azonkívül is gondoskodott róla, hogy a statisztikai hivatal munkássága mindig az egyetemes nemzeti érdeket szolgálja, tekintet nélkül arra, hogy melyik miniszterium van közvetlenül érintkezve.

Az 1897. évi XXXV. törvényczikknek egy igen nagy horderejű intézkedése, hogy az adatszolgáltatás kötelezettségét a magán személyekre is kiterjesztette. A társadalmi statisztikának nagyobb mérvű művelése egyenesen elkerülhetetlenné tette ezt. De a törvény bölcsen gondoskodott az egyéni szabadság megvédéséről is minden hivatalos túlkapás ellen. A statisztikai hivatal csak azokat az adatokat gyűjtheti, a melyek a törvényhozás által jóváhagyott munkatervbe fölvétettek, sőt a törvény az egyén benső életére, vagy vagyoni viszonyainak összességére vonatkozó kérdések fölvételét még a munkatervbe sem engedi meg; az egyéni adatokkal való visszaélést pedig szigorú büntetéssel torolja meg.

De viszont arról is gondoskodott a törvény, hogy egyesek hanyagsága vagy rosszakarata a statisztikai adatok pontosságához és gyors megjelenéséhez fűződő fontos közérdeket meg ne bénítsa. Ezért a hamis adatbevallást és az adatok szolgáltatásának megtagadását kihágásnak minősíti s megfelelőleg bünteti; a statisztikai hivatalnak pedig igen széles körű ellenőrzési jogot biztosít.

A törvény gyönyörű munkakört jelölt ki a statisztikai hivatal számára, de egyúttal felelősségteljes nehéz terheket is rakott rá; s hogy a hivatal feladatának jól megfeleljen, pontosan megállapítja a tisztviselők minősítését, melyben nagyfontosságú a statisztikai szakvizsga. Ez a statisztikai hivatal személyzetének mintegy zárt testületi jelleget kölcsönöz, biztosítván a szakszerűleg képzett külön státust, a mire a statisztika ügyének érdekében föltétlen szükség van.

Lázás tettvágy hajtotta folyvást Jekelfalussy Józsefet, s bízva az általa újjászervezett statisztikai hivatal munka-

képességében, mindig új és új feladatokat vállalt magára, úgy a hivatal tulajdonképeni hatáskörében, mint azon túl. Ez utóbbiak közül legyen szabad megemlítenem a községek és egyéb helynevek országos törzskönyvezését, mely maga jóformán egy külön hivatalt kívánna.

Nem simán, nem könnyen, nem akadály nélkül ment az a sok reform, melyet megvalósított; de szívós kitartásával győzött minden akadályon, s végül még állandó otthont is sikerült teremtenie a külsőleg és belsőleg egyaránt megnövekedett hivatalnak.

Életének nagy alkotása a m. kir. központi statisztikai hivatal díszes palotájának emelésével, be volt fejezve; az annyit hányódott-vetődött hivatal végre biztos otthonhoz jutott, s oly elhelyezést nyert, minőt tán egyetlen más statisztikai hivatal sem. Jekelfalussy azonban már nem örülhetett zavartalanul alkotásának, szervezetét megtámadta egy kérlelhetlen lappangó baj, mely lelkére, kedélyére egészen ránehezedett sötét súlyával. Hangja hosszú ideig csaknem egészen elveszett, s heves köhögési rohamok gyötörték, úgy, hogy többször volt kénytelen délvidéken keresni enyhülést bajában. Látszólag mindig egészségesen érkezett haza, arcza megtelt s az élet piros színe költözött reá. Nyenkor egyidőre jó kedélye is visszatért.

Testének, lelkének üdülés volt az is, ha falusi birtokon időzhetett. Azt hiszem, kevés példa van rá, hogy valakiben érett korában támadjon oly erős szenvedély a mezői gazdaság iránt. Atyja korán elvesztvén birtokait, ő neki ifjú korában már nem igen volt alkalmá beleszokni a falusi foglalkozásba. Városi emberré lett, egészen beleélte magát a városi szokásokba, itt talált föl mindent, a mi lelkének kielégítésére szolgált. Ipának halálával állt be a nagy fordulat. Ipa, Podhorszky György, előbb Hont vármegye alispánja, majd országgyűlési képviselő, elhunván, a megnyílt örökségből Jekelfalussy József nejeire a lontói birtok jutott, kies, hullámos dombvidéken, termékeny szántóföldekkel, gazdag rétekkal. Az örökséget némi szerzeménnyel egészítve ki, hitvesével, ki szintén osztozott férje gazda

szenvedélyében, hozzáfogott a birtok fölszereléséhez, a romladoszó épületek átalakításához. A régi nemesi kuriából díszes, modern úri lak épült, s a roskatag vén istállókat, csűrőket szép, tágas új gazdasági épületek váltották fel. Jekelfalussy valódi szenvedélylyel csüggött gazdaságán; tervezett, újíttott, s lázas sietséggel igyekezett gazdálkodását minél intensívebbé tenni. Czukorrépát termesztett, foglalkozott marha- és sertéshizlalással, majd tehenészetet állított, s a mellett a szemtermelésben, különösen a sörárpa termesztésében fényes eredményeket ért el.

Lontón érezte magát legboldogabbnak, szerető és szeretett családjá körében. Elégülten ült a díszes úrilak széles terraszán, honnan fenséges kilátás nyílt a szelíd hajlásokkal hullámzó, dombos, völgyes vidékre, kedvvel hallgatta itt, ha vendégek gyűltek össze, a fiatalság vidám csevegését, s szemeit boldogan nyugtatta egy kedves, szép, szelíd hajadon karcsú alakján. Egyetlen gyermeke volt e szende szűz, a szülők öröme, szemefénye s kiválasztott kegyeltje fiatalnak, öregnek.

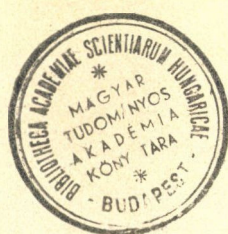
De a szép napok elmultak. Elmultak örökre. Az 1900. év ősze kínosan köszöntött be Jekelfalussy Józsefre. Lélegzetvétele folyvást nehezebb lett, fuldokló köhögés kínozza, s lappangó lázak gyötörték, melyek ellen hiába szedett orvosságot. Karácsony estéjén ágyba dőlt, melyből nem is kelt föl többé. Folyvást fogyott, enyészett, mint a kialvó mécs s 1901. február 12-én kilehelte lelkét.

A gyászszertartás óriás résztvevő közönség jelenlétében ment végbe a magyar kir. központi statisztikai hivatal palotájában, melynek homlokzata márványba vésve őrzi nevét. Hült tetemét Lontóra szállították, s a magyar kir. központi statisztikai hivatal népes küldöttségének s Hont vármegye egész intelligenciájának jelenlétében helyezték örök nyugalomra a családi sírboltba. Hideg téli nap délutánján ropogó havon kísértük az elhunytat a domboldalon fekvő falusi temetőbe. Zokogva követte a koporsót a gyászbaborult özvegy s a gyászbaborult ifjú leány, ki, mintha elszakadni sem tudott volna bálványozásig szeretett apjától.

Döbbenve állunk a Gondviselés csodálatos végzése

előtt. Az a szép, kedves, fiatal leány ma már szintén ott pihen a lontói temető zuzmarás fái alatt, édes apjának oldalán.

Bocsánatot kérek, tekintetes Akadémia, ha feladatomból körötten túllepem. De a közeli gyász hatása alatt, Jekelfalussy József emlékét nem tudom elválasztani annak a szép, szelíd gyermeknek emlékétől, ki apjának bálványa, apja emlékének könyező Niobéje volt, s kit élte virágjában oly szörnyű alakban keresett föl és tört le a halál. De most már vége a földi kinnak, szenvedésnek; lebegjen béke és hű emlékezet a kettős sír fölött!

VI. Pompéry János l. tagról. <i>Joannovics György</i> t. tagtól	— kor. 20	fil
VII. Gyárfás István l. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 20	>
VIII. Kovács Pál lev. tagról. <i>Vadnai Károly</i> r. tagtól	— > 20	>
IX. Ladányi Gedeon l. tagról. <i>Szabó Károly</i> r. tagtól	— > 20	>
X. Korizmicz László t. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	— > 20	>

V. KÖTET.

I. Fábíán Gábor rendes tagról. <i>Zichy Antal</i> t. tagtól	— > 20	>
II. Tanárky Gedeon lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 80	>
III. Dr. Zlamál Vilmos lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— > 20	>
IV. Fleischer Leberecht Henrik k. t.-ról. <i>Goldziher Ign.</i> l. tagtól	— > 60	>
V. Hornyik János lev. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 40	>
VI. Reichard Henrik Vilmos k. tagról. <i>Kanitz Ágost</i> lev. tagtól	— > 40	>
VII. Boissier Péter Edmund k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> t. tagtól	— > 40	>
VIII. Greguss Ágost rendes tagról. <i>Bánóczy József</i> l. tagtól	— > 40	>
IX. Grote Artur külső tagról. Dr. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 20	>
X. Rózsay József t. tagról. Dr. <i>Batizfalvy Sámuel</i> l. tagtól ...	— > 40	>

VI. KÖTET.

I. Petzval Ottó r. tagról. <i>Kondor Gusztáv</i> l. tagtól	— > 20	>
II. Ökröss Bálint lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 40	>
III. Hunfalvy János r. tagról. <i>Keleti Károly</i> r. tagtól	— > 60	>
IV. Tóth Agoston lev. tagról. <i>Hollán Ernő</i> t. tagtól	— > 40	>
V. Oppolzer Tivadar külső tagról. <i>Konkoly Miklós</i> tiszt. tagtól	— > 30	>
VI. Páur Iván lev. tagról. <i>Hampel József</i> l. tagtól	— > 50	>
VII. Pauer János l. tagról. Dr. <i>Czobor Béla</i> l. tagtól	1 > 20	>
VIII. Heer Oszvald külső tagról. <i>Klein Gyula</i> l. tagtól	— > 80	>
IX. Balogh Kálmán r. tagról. <i>Hőgyes Endre</i> r. tagtól	1 > 20	>
X. Pott Frigyes Ágoston k. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól ...	— > 40	>
XI. Danielik János t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	— > 60	>
XII. Apáthy István r. tagról. <i>Matlekovics Sándor</i> l. tagtól	— > 60	>
XIII. Rómer F. Flóris r. tagról. <i>Hampel J.</i> l. tagtól	1 > 20	>
XIV. Zsigmondy Vilmos l. tagról. <i>Péchy Antal</i> l. tagtól	— > 50	>
XV. Rónay János Jácint r. tagról. <i>Pór Antal</i> l. tagtól	— > 60	>

VII. KÖTET.

I. Pesty Frigyes r. tagról. <i>Ortvay Tivadar</i> l. tagtól	— > 80	>
II. Gorové István t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40	>
III. Beöthy Leó l. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40	>
IV. Jendrassik Jenő r. tagról. <i>Klug Nándor</i> l. tagtól	— > 60	>
V. Rádzsa Rádzsendrakála Mitra k. t.-ről. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 80	>
VI. Kacsokovics Lajos l. tagról. <i>Nagy Iván</i> r. tagtól	— > 20	>
VII. Ballagi Mór r. tagról. <i>Imre Sándor</i> r. tagtól	1 —	>
VIII. Lenhossék József r. tagról. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól ...	— > 90	>
IX. Haán Lajos l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> l. tagtól	— > 60	>
X. Keleti Károly r. tagról. <i>Jekelfalussy József</i> l. tagtól	— > 60	>

VIII. KÖTET.

I. Szücs István lev. tagról. <i>Ballagi Géza</i> 1. tagtól	—	kor. 60 fill.
II. Renan mint orientalista. <i>Goldziher Ignác</i> r. tagtól	2	> — >
III. Pančić József külső tagról. <i>Kanitz Ágost</i> 1. tagtól	—	> 80 >
IV. Báró Kemény Gábor t. tagról. <i>György Endre</i> 1. tagtól	—	> 60 >
V. Wenzel Gusztáv r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól	1	> 50 >
VI. Sir Richard Owen k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> t. tagtól	1	> — >
VII. Vajkay Károly 1. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	—	> 60 >
VIII. Grünwald Béla 1. tagról. <i>Láng Lajos</i> r. tagtól	—	> 60 >
IX. Deák Farkas r. tagról. <i>Bárá Radvánszky Béla</i> t. tagtól	—	> 30 >
X. Szabó Károly r. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	—	> 30 >
XI. Markusovszky Lajos t. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	—	> 60 >
XII. Roscher Vilmos k. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	1	> 50 >

IX. KÖTET.

I. Cantù Caesar k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> 1. tagtól	—	> 60 >
II. Dankó József lev. tagról. <i>Pór Antal</i> r. tagtól	—	> 60 >
III. Nagy Imre r. tagról. <i>Fejérpataky László</i> r. tagtól	—	> 50 >
IV. Ludwig K. F. V. k. tagról. <i>Klug Nándor</i> r. tagtól	—	> 60 >
V. Kronecker Lipót k. tagról. <i>Rados Gusztáv</i> 1. tagtól	—	> 30 >
VI. Margó Tivadar t. tagról. <i>Entz Géza</i> r. tagtól	—	> 60 >
VII. Gneist Rudolf k. tagról. <i>Concha Győző</i> 1. tagtól	—	> 80 >
VIII. Du Bois-Reymond E. k. tagról. <i>Thanhoffer L.</i> r. tagtól	—	> 60 >
IX. Xántus János 1. tagról. <i>Mocsáry Sándor</i> 1. tagtól	—	> 60 >
X. Hazslinszky Frigyes r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S.</i> 1. tagtól	—	> 80 >
XI. Finály Henrik 1. tagról. <i>Márki Sándor</i> 1. tagtól	1	> 20 >
XII. Török József és Antal Géza tagokról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	—	> 60 >

X. KÖTET.

I. Spencer Wells k. tagról. <i>Duka Tivadar</i> 1. tagtól	—	> 30 >
II. Szathmáry György 1. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> r. tagtól	—	> 60 >
III. Gladstone W. E. k. tagról. <i>György Endre</i> 1. tagtól	—	> 60 >
IV. Ábel Jenő 1. tagról. <i>Hegedüs István</i> 1. tagtól	—	> 60 >
V. Horvát Boldizsár t. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	1	> — >
VI. Nagy Iván r. tagról. <i>Márki Sándor</i> 1. tagtól	—	> 40 >
VII. Mihalkovics Géza r. tagról. <i>Thanhoffer Lajos</i> r. tagtól	—	> 50 >
VIII. Pasteur Lajos k. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	1	> — >
IX. Capasso Bertalan k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> 1. tagtól	—	> 30 >
X. Jurányi Lajos r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz Sándor</i> 1. tagtól	1	> — >
XI. Bunsen Róbert k. tagról. <i>Than Károly</i> r. tagtól	1	> — >
XII. Gr. Andrássy Manó 1. tagról. <i>Br. Radvánszky Béla</i> t. tagtól	—	> 30 >

XI. KÖTET.

I. Domanovszky Endre 1. tagról. <i>Alexander Bernát</i> 1. tagtól	—	> 30 >
II. Hauer Ferencz k. tagról. <i>Böckh János</i> 1. tagtól	1	> 20 >
III. Télfy Iván 1. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> 1. tagtól	—	> 80 >
IV. Szilágyi Sándor r. tagról. <i>Fraenói Vilmos</i> r. tagtól	2	> — >
V. Laufenauer Károly 1. tagról. <i>Kétly Károly</i> 1. tagtól	—	> 30 >
VI. Arneth Alfréd k. tagról. <i>Károlyi Árpád</i> r. tagtól	—	> 40 >
VII. Hollós Jusztián 1. tagról. <i>Fehér Ipoly</i> t. tagtól	—	> 40 >

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XI. KÖTET. — 9. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
FODOR JÓZSEF

R. TAG FÖLÖTT.

MAGY. AKADEMI
KÖNYVTÁRA

HÓGYES ENDRE

R. TAGTÓL.

(ARCZKÉPPEL).

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1903. április 27-én tartott összes ülésén.)

Ára 1 kor. 20 fill.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1903.

EMLÉKBESZÉDEK

A M. T. AKADÉMIA ELHÚNYT TAGJAIRÓL.

I. KÖTET.

I. Korponay János l. t.-ről. <i>Kápolnai Pauer István</i> l. tagtól	— kor. 20 fill.
II. Suhayda János lev. tagról. Dr. <i>Konek Sándor</i> r. tagtól ...	— » 20 »
III. Morócz István lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	— » 20 »
IV. Révész Imre l. tagról. <i>Ballagi Mór</i> r. tagtól ...	— » 40 »
V. Broca Pál külső tagról. <i>Lenhossék József</i> r. tagtól ...	— » 60 »
VI. Asbóth Lajos lev. tagról. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	— » 20 »
VII. Ami Boné külső tagról. Dr. <i>Szabó József</i> r. tagtól ...	— » 20 »
VIII. Fabritius Károly lev. tagról. <i>Kozma Ferencz</i> lev. tagtól ...	— » 80 »
IX. Jerney János emlékezete. <i>Gyárfás István</i> lev. tagtól ...	— » 40 »
X. Mihályi Károly lev. tagról. <i>Domanovszky Endre</i> lev. tagtól	— » 20 »

II. KÖTET.

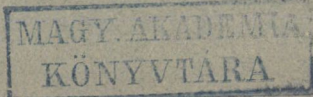
I. Molnár Aladár levelező tagról. <i>Tanárky Gedeon</i> l. tagtól	— » 40 »
II. Árkosi Benkő Dániel lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— » 20 »
III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. <i>Szécsen Antal</i> t. tagtól ...	— » 20 »
IV. Charles Róbert Darwin k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> r. tagtól	— » 80 »
V. Wöhler Frigyes k. tagról. <i>Nendtvich Károly</i> l. tagtól ...	— » 20 »
VI. Érkövy Adolf l. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> l. tagtól ...	— » 20 »
VII. Zsivora György l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> rendes tagtól ...	— » 40 »
VIII. Fenzl Ede k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> igazg. és t. tagtól	— » 60 »
IX. Sainte-Claire Deville Henrik k. t.-ről. <i>Than Károly</i> r. tagtól	— » 60 »
X. Mignet Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. tagtól ...	— » 20 »

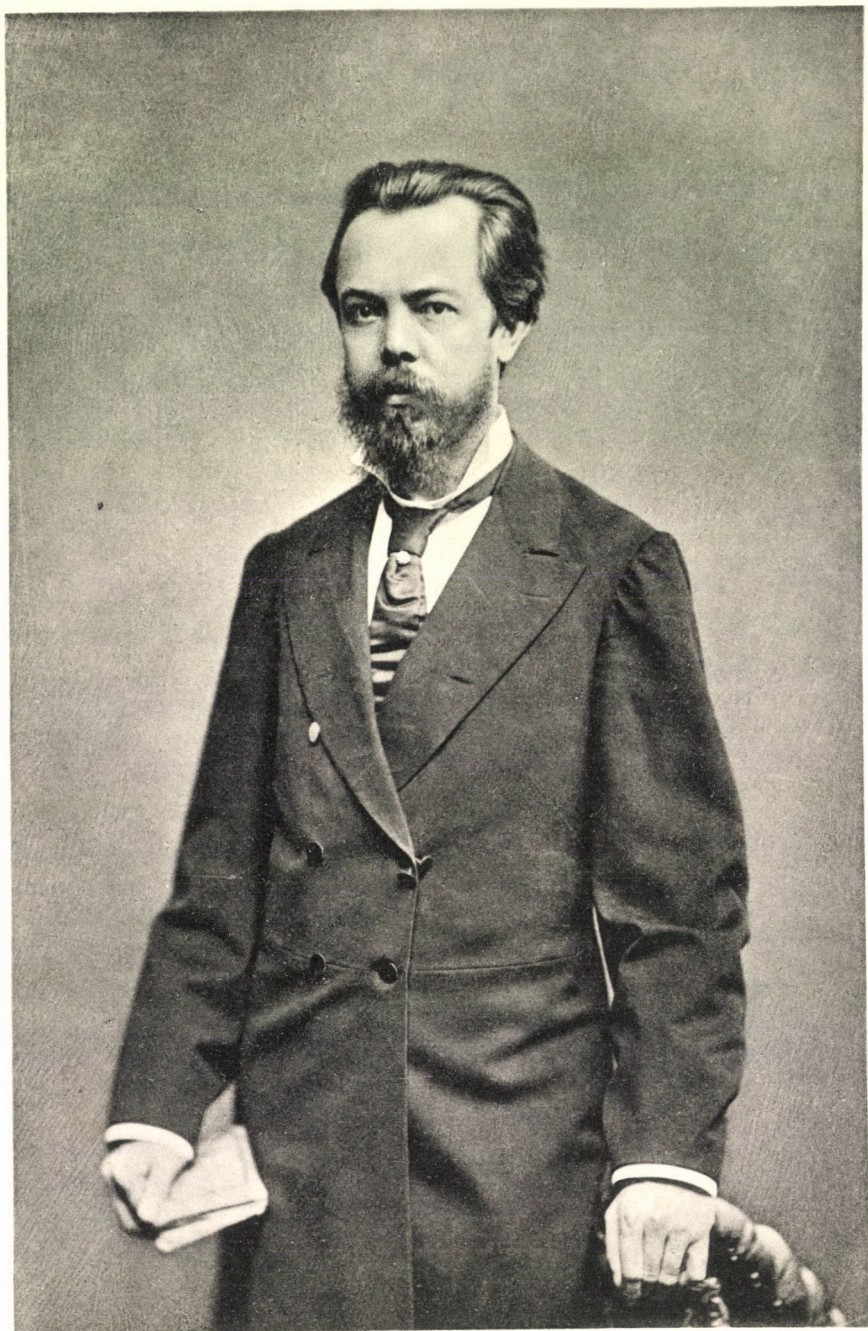
III. KÖTET.

I. Tarczy Lajos rendes tagról. <i>Török József</i> r. tagtól ...	— » 20 »
II. Thiers Lajos Adolf k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	— » 20 »
III. Lönnrot I. k. tagról. <i>Hunfalvy Pál</i> r. tagtól ...	— » 40 »
IV. Baintner János l. tagról. <i>Apáthy István</i> r. tagtól ...	— » 20 »
V. Guizot Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól ...	— » 20 »
VI. Horváth Cyrill tisz. tagról. Dr. <i>Pauer Imre</i> tisz. tagtól	— » 20 »
VII. Davis József Bernát k. tagról. <i>Lenhossek József</i> rendes tagtól	— » 40 »
VIII. Vandrák A. lev. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> lev. tagtól ...	— » 40 »
IX. Konek Sándor r. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól ...	— » 20 »
X. Kruesz Krizosztom t. tagról. <i>Hollósy Jusztinián</i> lev. tagtól	— » 40 »

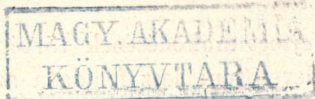
IV. KÖTET.

I. Zsoldos Ign. r. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól ...	— » 60 »
II. Benfey Tivadar k. tagról. <i>Budenz József</i> r. tagtól ...	— » 20 »
III. Frankenburg Adolf l. tagról. <i>Vadnai Károly</i> l. tagtól ...	— » 40 »
IV. Tárkányi Béla József t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	— » 60 »
V. Dr. Henle Jakab k. tagról. Dr. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	— » 20 »
VI. Pompéry János l. tagról. <i>Joannovics György</i> t. tagtól ...	— » 20 »
VII. Gyárfás István l. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól ...	— » 20 »

L. József
MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

FODOR JÓZSEF EMLÉKEZETE.

HÓGYES ENDRE r. tagtól.

(Felolvastatott a Magyar Tud. Akadémia 1902. április 27. tartott
összes ülésén.)

Tek. Akadémia!

Népek, nemzetek kulturális fejlődését és haladását mindenütt és minden időben egyes kiváló egyének szellemi energiája indítja meg és tartja szakadatlan folyamatban. Az ő gondolatviláguk ragadja meg a haladás eszméit más népek és nemzetek gondolatvilágából, az ő agyuk dolgozza fel és idomítja azokat saját népük és nemzetük szellemi tulajdonává és az ő lelki genialitásuk teremt azokból saját szükségletükhöz mérve a továbbhaladásra önálló utakat és módokat.

A kulturális fejlődés különböző ágaiban ez úttörő szellemek úgyszólván önként támadnak a nemzet életében, midőn kedvező külső körülmények megindítják az egyetemes fejlődés folyamatát.

Hazai orvostermészettudományi kulturánk még alig néhány évtizedre visszanyúló fejlődéstörténetében szintén ez a törvényszerűség mutatkozik. Az alkotmány helyreállítása után megindult egyetemes fejlődés folyamán az orvostermészettudományok különböző ágai is megnyerték az úttörő egyéneket, kiknek együttes fáradozása és szellemi energiája nem sok idő multán sok elmaradást pótolott és a hazai kultúra ez ágának fejlődésirányát a nyugati kultúra modern áramlatainak sodrába csakhamar beiktatta.

Ezen úttörők közé tartozik saját szakmájában elhunyt tagtársunk *Fodor József* is, a kinek életefolyását, különösen

szakmájában kifejtett működésének történetét legalább nagy vonásokban feleleveníteni lesz feladata az Akadémia e mai hálás és elismerést nyújtó megemlékezésének.

Fodor József szakmája a közegészségtan volt, az a tudomány, mely az után kutat és arra igyekszik, hogy az emberi szervezet benső szerkezetének és az ezekre ható külső természeti folyamatoknak ismerete alapján mikép lehessen az ember egészségét az életfolyamat természetszabta határain belül minél tovább fenntartani és megerősíteni.

Az orvosi és természettudományi ismeretek ezen ága azon időben, a múlt század 60-as éveinek végén és a 70-es éveknek elején, midőn Fodort élete folyása e tan műveléséhez vezette, mint tudomány még egészen fiatal korát élte. Itt nálunk azzal tudományosan és hivatásszerűleg senki sem foglalkozott. Tanszéke sem nálunk, sem a külföldön az egyetemeken nem volt. Az államorvostani tanszéken tanították az egészségügyi rendszert, mely a fennálló empiria útján felállított egészségügyi hivatalos rendeletek ismertetésében állott.

Markusovszky Lajos, az »Orvosi Hetilap« megalapítója és szerkesztője, Akadémiánknak lev., majd tiszteleti tagja volt az első, a ki nálunk a közegészségtannak tudományos és gyakorlati elsőrendű fontosságát irodalmilag nyilvánosan fejtegette. Már 1857-ben, lapjának legelső számában, programmként nyilatkoztatta ki, miszerint a lap feladatátul tekinti, hogy az ország közegészségügyét szolgálja. Annyira meg volt győződve ennek fontosságáról, hogy az általa szerkesztett főlap mellé már 1865-ben egy, a törvényszéki orvostannal kapcsolatos közegészségtani mellékletet rendezett be a közegészségtani ismeretek hazai meghonosítására és terjesztésére és a felmerülő hazai és külföldi közegészségi kérdések részletes megbeszélésére. Maga is behatóan foglalkozott a tárggyal, a legtöbb közegészségtani cikket lapjába ő maga írta. Székét itt az Akadémiában 1865-ben a közegészségi tudomány akkori állásának megismertetésével foglalta el, különösen előadva ez ismereteknek Angliában való állását, a melyet saját tapasztalataiból ismert és tanulmányozott. Ő már akkor tisztán látott és kifejtette, hogy a közegészségtan önálló természettudomány és nem, mint sok ideig sokan

gondolták és tanították, a physikai, chemiai, physiologiai és pathologiai tanoknak egyszerű alkalmazásaiból álló ismeret-halmaz; hogy ezt a tudományt szintén, úgy mint a többi természettudományt, a felmerülő hygieniai kérdések természete szerint saját módszerekkel kell inductive művelni; hangsúlyozta, hogy az így nyerendő ismereteket nem kell csupán a tudományos szakkörökben elzárva meghagyni, hanem terjesztetni kell azokat a társadalom különféle rétegeiben, hogy az egészség fenntartása és megóvása fontosságának tudata mindenütt elterjedjen és folytonosan ébren maradjon és irányadója legyen a jó egészség érdekében teendő magán- és közintézkedéseknek. »Nem tudom, hogy hazánkban mikor lesz szerencséje a közegészségügy kérdéseit behatóan tanulmányozni s azokat társadalmi tevékenysége és törvényhozása tárgyául kitűzni« — mondja akadémiai székfoglalója végén. — »De reménylenem s óhajtanom szabad, hogy találkozni fognak annak idején komolyan gondolkozó hazafiak, kik a magán- és közjólét egyik nagy alapját képező közegészségügyet figyel-mőkre méltónak találják és elővitelét eszközlik.«

Németországban ugyanez időtájt már szintén lendületbe jött a közegészségügyek cultusa, különösen Pettenkoffer müncheni tanár kitartó és genialis működése folytán, a ki a chemiai és physikai vizsgálatok módszerét sikeresen honosította meg az egészségtani kérdések önálló tanulmányozásában és az által e tudományt felemelte a kísérletező természettudományok magaslatára. Pettenkoffer *Hygiene* cím alatt 1865-ben kezdette tartani a müncheni egyetemen előadásait és ez által megalapította a hygieniai tudomány létezését hazájában.

Markusovszky ábrándja a hazai közegészségügyi kérdések jövőbeli intensivebb cultusáról hamarabb beteljesedett, mint a hogy akkor gondolni lehetett. A nagy politikai kiegyezés létrejöttét követő évek alatt a közélet minden terén mutatkozott szokatlan pezsdülés szöbe hozta a közegészségi kérdéseket is; az országos közegészségügye törvényhozás útján való rendezésének s a hygienia egyetemi tanítása szükségességének kérdései csakhamar napirendre kerültek. Az oktatásügyi kormányzat, melynek akkor már Markusovszky

is részese volt, továbbá az orvostanár-testület egyes tagjai már a hatvanas évek végén azon voltak, hogy a közegészségi tudomány szakszerű művelésére tanszék állíttassék az egyetemen és arra szakember neveltessék, a mit úgy véltek elérni, hogy ösztöndíjjal a külföldi közegészségi viszonyok tanulmányozására fiatal szakerőt küldenek ki. Ezt tették akkor más tanszékek felállításánál és betöltésénél is.

A szakember, kit 1870-ben a közegészségtanra kiszemeltek, Fodor József volt. Fodor ekkor már mint egyetemi docens és az államorvostani tanszék adjunctusa működött. Somogyban született Lakócsán 1843-ban. Orvosi tanfolyamának első évét Bécsben, a többbit Pesten végezte. 1865-ben lett orvos, majd sebészdoctor, szemész és szülésmester. 1866-ban Rupp tanár mellett az államorvostani tanszék assistensévé, később adjunctusává választották. Ugyanez időben lett Pest-belvárosi halottkém és 1869-ben a Sz. Rókus kórháznak bonczoló főorvosa. Szintén ez évben nyerte el a magántanári képesítetést »a tisztí orvosi eljárás« tanából. Már ez időben elég élénk irodalmi tevékenységet fejtett ki. Közleményei, melyek az Orvosi hetilap »Közegészségügy« mellékletében és a Gyógyászatban jelentek meg, részint törvényszéki orvosi, részint orvosrendészeti tárgyakkal (l. Függelék 1—13. sz.) foglalkoznak. Figyelemre méltó hygiénei tanulmányt tett már ekkor is közzé a hagymáz kóroktanáról (1.) és az árnyékszékrendszerekről (4.) tekintettel a hazai, főleg a pesti viszonyokra, magántanári próbaelőadásának tárgya is közegészségtani volt: »Statisztikai tanulmányok a házasság felett közegészségtani tekintetben« (13.) címmel.

Külföldi tanulmányútját Fodor Münchenben kezdette *Pettenkoffer* mellett, a ki a hygiénét mint tudományt ekkor már teljes érvényre emelte és 1865 óta — a midőn tanszéke ezen cím alatt rendszeresített — tárgyát évről-évre előadta. Pettenkoffer szerint — mint ezt Markovszky fennebb említett akadémiai székfoglalójában már nálunk először megismertette — a hygiène nem alkalmazott, hanem önálló természettudomány, melynek feladata a betegség okait és az egészség feltételeit a speciális célokra alkalmazva, chemiai és physikai vizsgáló módszerekkel kutatni és

az így nyert ismeretek segélyével a közegészséget emelni. Nemcsak a járványos betegségek vizsgálata az útja a higiéniai tevékenységnek, hanem tanulmányozni kell az egész életet, a ruházatot, táplálkozást, a levegőt, a melyben, a talajt, a melyen élünk, a lakásmódokat, és a felismert törvények alapján rendezni be lehetőleg legjobban az életnek folyását. Pettenkoffernek a higiénere vonatkozó ez alapelvei helyességét, a miket ő már a mult század 40-es éveiben elméletileg tisztázva felállított és az 50-es évek folyamán gyakorlatilag érvényre emelt és élete végéig követett, a mult század második fele beigazolta: a higiéné ma már nemcsak oly tudomány, a mit a tanszékről prédikálunk, hanem behat az egyes ágaival a népelet minden ízébe, az egyesek és összeségek kormányzatába, mívelt államokban az egészségtan szabályai, jelentőségének tudata mai nap már meglehetősen bevészte magát a közfoglomba. Talán elmondhatjuk, hogy így van ez ma — legalább egy bizonyos mértékig — már nálunk is, Trefort óta, ki első volt azon államférfiaink között, kik a közegészségügy állami fontosságát felismerték és érdekében közreműködtek. Habár gyéren, mégis olykor olykor halljuk, sok más államférfiaink és a közélet terén szereplő politikusaink, egyes publicistáink és a hazai sajtó részéről is felmerülni a sürgető szót a hazai közegészségügy emelésére. Hogy csak ennyire is vagyunk, az kétségen kívül kiindulását veszi azon mozgalomból, melyet a kultura ezen terén más tárgyakkal együtt Trefort, Markusovszky és Fodor megindítottak, melyben a specialis activ és intensiv munkálkodás szerepe természetesen, mint szakembernek, Fodornak feladatává vált.

Ő e hivatásra előtanulmányaival nagy szorgalommal készítette elő magát. Münchenben Pettenkoffer előadásainak hallgatásán kívül Liebig laboratoriumában is dolgozott. Azután tanulmányútat tett Ausztrián, Németországon, Belgiumon és Hollandián át Angliába, mindenütt látva és megismerelve a közegészségi intézményeket. 1871-ben Angliából Észak-Francziaországon, Belgiumon át Dél-Németországba utazott vissza, Heidelbergben rövidebb, Würzburgban hosszabb ideig foglalkozott chemiai tanul-

mányokkal, nevezetesen Würzburgban Hilger docens mellett élelmiszer-vizsgálati módszerekkel. 1871-ben újlag tanulmányútra kelt Párisba s onnét Londonba, — utóbbi helyre oly célból, hogy Anglia közegészségügyéről megkezdett munkájához újabb adatokat szerezzen.

Időközben felállították itthon a második egyetemet Kolozsvártn. 1872-ben mindjárt az első tanárok közé Fodor Józsefet a törvényszéki orvostan és orvosi rendészet ny. r. tanárává nevezték ki. Ez állásban ő csak átmenetileg maradt, mert már 1873-ban sikerült az Országos közegészségi tanács és az Orvostani tanártestület útján Markusovszkynak kivinni azt, hogy a budapesti egyetem orvoskarához tartozólag egy közegészségtani tanszék felállíttassék, a melynek tanárául 1874-ben, a kar meghívására, Fodor neveztetett ki. A mi közegészségtani tanszékünk az első a continensen, mely Pettenkoffer müncheni tanszéke után felállíttatott és orvoskarunk az első, mely e tárgyat már ez időben az orvosi szigorlatok tárgyai közé bevette. Így 31 éves korában eljutott Fodor élete folyásának legfontosabb étape-jához, a honnan azután állandó mederben indulhatott tovább kulturális hívatásához kötött köteleességteljesítése.

Fodor az után hogy külföldi tanulmányútra ment, irodalmilag csaknem kizárólag közegészségtani kérdések ismertetésével és fejtegetésével foglalkozott. Az 1871—72. és 73-ik év folyamán közzétett czikkei (16—23. szám) majdnem kivétel nélkül közegészségtani irányúak, szólanak a lakásokról (18), megismertetik az angol közegészségi és orvosi ügyeket: (Az angol »Privy Council« közegészségi hatóság szervezete (17), Útlevelek (20), Orvosügy Angliában (16***. Ivóvíz-szolgáltatás Angliában, az olasz tengerparti egészségügyi intézményeket (27); actualis indítványt közöl, hogy a Rókus-kórházi igazgatóságtól választassék el a tisztifőorvosi állomás (16), jelentést tesz az Orvosegyesületben az akkori pesti himlőjárványról (19), utasítást dolgoz ki a himlőjárvány alatti eljárásokról (22), új módszert ajánl a halálozási arány kiszámítására (25) stb. Legnagyobb munkája volt ez időben, mely önállólag jelent meg a Magyar orvosi könyvkiadó-társulat kiadványai között »Az egészségügy

Angliában (24), melylyel 1875-ben a M. Tudományos Akadémia 200 aranyas nagy jutalomdíját nyerte el és a melyért az 1890-iki londoni nemzetközi hygiénei congressus alkalmával a cambridgei egyetem díszdoktorává avatták. E díszdoktorság mint legidősb magyarországi kiváló orvosnak, Markusovszkynak volt szánva, ki azonban betegeskedése miatt a congressusra el nem mehetett és így a megtiszteltetést Fodorra ruházták, mint akkor már elismert hírnagy magyarországi hygienikusra, a ki Anglia közegészségügyével is behatóan foglalkozott és arról írt.

Az újonnan kinevezett tanár nagy buzgalommal fogott munkájához. A miniszterium felhívására kifejtette programját a közoktatásügyi miniszterhez tett felterjesztésében a közegészségtan jövőbeli tanítása és a hygiénei vizsgálatoknak országosan szervezendő megindítására. Az országos közegészségi tanács már 1873-ban nyújtott be egy, részben ő általa kidolgozott tervezetet a belügyminiszteriumhoz, melyben indítványozza, hogy a járványos betegségeknek és az ország hygiénei viszonyainak tanulmányozására egy intézmény létesíttessék, hygiénei tanszék állíttassék fel és vele kapcsolatban központi észlelő-intézet, melynek vezetése alatt természetileg szétszétva folyjanak az egyes vidékeken a hygiénei vizsgálatok. Elvben a tervezetet el is fogadták. E tervezetet tette felterjesztésében magáévá mint tanár is. A felállítandó közegészségtani tanszék és észlelő-intézet feladatát a következőkben foglalta össze: 1. első feladata legyen az orvosi pályára lépőket a közegészségtudománnyal elméletileg és gyakorlatilag megismertetni, valamint bevezetni őket a közegészségügyi szervezés elemeibe; 2. második teendője legyen az országos egészségügyi statisztika szervezése és vezetése; 3. teendője legyen a főváros területére vonatkozó föld- és légköri viszonyoknak hygiénei szempontból való tanulmányozása; 4. a vidéki észlelő-állomások szervezése és vezetése; 5. felmerülő járványok esetén a helybeli viszonyok tanulmányozása, végre önálló hygiénei búvárlatok egyetemes tudományi szempontból. E tervezet részletesen kidolgozva került fel a miniszteriumba; de csak *pium desiderium* maradt és csak a tanszék állíttatott fel szűken dotálva és

még szűkebben elhelyezve. E tervet német nyelven is napvilágot látott (28a, b.). Két év múlva Berlinben a birodalmi egészségügyi hivatal felállítása és berendezése nagyobb részint ugyanilyen berendezési programmal jött létre.

De ha e nagyméretű program egészen nem is valósulhatott meg — kétségen kívül a hazai közegészségügy nagy kárára — megmaradt annak magva, a higiènei tanszék, melyet Fodor tekintélyre emelt és központjává tett a hazai közegészségügyi kultúra fejlődésfolyamának. Híven a még Markusovszky által kifejtett és tőle elfogadott felfogáshoz, hogy a higiènei ismereteket nem szabad a tanszék szűk keretében hagyni, hanem terjeszteni kell azokat a társadalom minden rétegében, ő 27 évre terjedő higiène-tanársága alatt nemcsak mint orvostanár az orvosi kar kebelében hirdette tudománya igéit és végezte laboratoriumi vizsgálatait, hanem igyekezett azoknak tért hódítani más hivatású szakkörökben és a nagy társadalomban is. A higiènei ismeretek elterjesztésében több tanártársa mellett leghívebb és legbuzgóbb szellemi munkarészese és támogatója volt Markusovszky, ki megszerezte ez irány pártolójának a közoktatásügyi kormányzatot is, élén Trefort miniszterrel. A munka activ része az 1870- és 80-as évek folyamán tetemesen és örömdetes módon lendületbe jött közegészségügyi mozgalomban természetesen, mint specialis szakemberre, ő reá nehezedett, a mit ő kitartó buzgalommal, széles látókörrrel, lankadás nélkül életének majdnem legutolsó évéig szakadatlanul végezett. A higiènei tudomány abszolút bűvárlatának tőle elért tudományos eredményei, a közegészségi ismeretek elterjesztésére kigondolt javaslatai, tervei és tényleg elért gyakorlati eredményei írásban is megmaradtak nagyszámú irodalmi közleményeiben, a melyek önmagukban véve is egész kis magyar közegészségügyi litteraturát alkotnak. Reá megy az általa írott könyvek, értekezések, kisebb-nagyobb közleményeknek száma a másfél százra, melyek önállóan hozzászólnak a higièneben szóbajöhető majdnem valamennyi kérdéshez.

Mindezeket megismertetni ez emlékbeszéd keretét túlhaladná. Összefoglalva vannak kivonatos ismertetésben az emlékbeszéd függelékében. Itten csak főbb vonásokban

érintve ismertetem meg azokat létrejöttük körülményeivel, hogy úttörő tudományos és gyakorlati munkásságának legalább vázlatos képét nyujthassam.

Fodornak mint természettudósnak nézete az volt, hogy a hygiénei ismereteknek, mint más természettudományi ismereteknek is, az igazi forrása a személyes tapasztalat. Látni, személyesen észlelni kell mindent, a mit az előhaladottabb népek e téren elértek, érintkezésbe lépni annak szóvivőivel, megismerni azoknak felfogását, összehasonlítani a hazai viszonyokat a külföldiekkel és e megfigyelések alapján önállóan állapítani meg tudományos és gyakorlati igazságokat. Ő azért, úgy mint pályája kezdetén, későbbben is folytatta saját és hivatalos tanulmányútjait. 1873-ban a bécsi nemzetközi kiállítás hygiénei tanulmányozására küldte ki őt a miniszter, ugyanekkor meglátogatta Németország nevezetesebb városait (Berlin, Hamburg, Boroszló), szintén a közoktatásügyi miniszter küldte őt ki 1875-ben a belügyminiszterrel egyetértőleg az Adriai és Tyrrheni tengerpart vesztegzárainak tanulmányozására Triesztbe, Fiuméba, Velenczébe, Nápolyba, Génúába, a midőn egyúttal tanulmányozta Olaszország többi nevezetesebb városainak egészségügyét is. Szintén ez évben beutazta Svájc és Dél-Németország nevezetesebb városait és részt vett a német hygienikusok müncheni gyűlésén. 1876-ban a budapesti nemzetközi statisztikai congressuson vett részt, előadást tartva és az orvosi statisztikai osztályban működve.

1878-ban Párisba utazott, a hol hosszabb ideig tanulmányozta a kiállítást és a közegészségi intézményeket és a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter megbízásából leírta a kiállítás hygienikus részét. Ugyanekkor meglátogatta Frankfurtot és ismételve Berlint.

1879-ben a belügyminiszter megbízásából a Bécsben tartott internationalis pestis-conferentián vett részt, valamint az ugyane tárgyban Budapesten a belügyminiszteriumban tartott értekezleten.

1881-ben a vallás- és közoktatásügyi miniszter támogatásával Bécsbe utazott, hogy a légfűtést tanulmányozza, a miről ugyanazon évben a német hygienikusok bécsi ülésén

előadást tartott. 1883-ban a berlini egészségügyi kiállításra kapott kiküldetést, a hol hygienikus búvárlati és előadási apparatusokat állított ki. 1887-ben a bécsi nemzetközi egészségügyi congressuson, 1888-ban a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésén, 1891-ben a londoni nemzetközi egészségügyi congressuson vett részt és mind a három helyen előadásokat tartott.

Fodor azon gazdag tapasztalatokat, melyeket tanulmányutazásai alatt szerzett és saját tudásán átszűrve, a hazai viszonyokkal egybevetett, bőven értékesítette itthon közszolgálatának különféle terein, melyek közegészségi ügyekben, mint szakértőtől, tőle tanácsot kértek. A különféle hivatalos és nem hivatalos tanácskozó testületekben alig fordúlt elő fontosabb közegészségügyi tárgy, a melyben az ő véleményét meg nem hallgatták és legtöbb esetben el ne fogadták volna. Az orvostanártestületi, az orvosegyesületi üléseken, az országos egészségügyi tanácsban számos közegészségi kérdésben adott véleményt. Egyes miniszteriumok részéről jött meghívás alapján számos szakszerű vizsgálódást végzett. Így a vallás- és közoktatásügyi miniszterium megbízta, hogy egyes közintézetek egészségi viszonyairól megvizsgálás után jelentést tegyen (Üllői-úti klinikai telep talajvízviszonyairól, a tervezett paedagogium számára felajánlott különféle telkekről, az állami tanítónői intézetről, a pozsonyi bábaintézetről, a buziási fürdőről, stb.).

A belügyi, a földművelési, ipar- és kereskedelmi miniszter megbízásából vizsgálatot és véleményes jelentést tett ismételve a fiumei veszteglő intézetekről, a postaépület hygienikus viszonyairól, a hódmezővásárhelyi kórházról, a Breyer-féle vízszűrőről. Részt vett a belügyminisztertől egybehívott többrendbeli értekezleten: a pestis-ügyben, cholera elleni intézkedések, angyalföldi elmekórház építése, lépfenevédőoltások stb. [ügyében. Az országház elnökének felhívására megvizsgálta a régi országház szellőzését és fűtését. Miskolcz város felkérésére megvizsgálta a város közegészségi viszonyait és véleményt adott a város csatornázásáról. Pécs város kérésére az 1890/1-ben ott uralgott typhus-járványt illetőleg végzett vizsgálatokat és adott véleményt.

Mindezen tapasztalatait Fodor javaslataival együtt írásba foglalva közzé is tette, irodalmi dolgozatának egy jó része tehát ilyen referáló természetű, a melyekhez azonban számos eredeti reflexiók is járulnak.

Tudományos működésének központja azonban a *tanítás*, a hygiènei ismereteknek terjesztése és az önálló tudományos kérdések megfejtésével való foglalkozás volt.

Mint *tanító*, 1874 óta haláláig, 26 éven át adta elő a közegészségtant, hivatalos alkalmaztatása értelmében első sorban az orvostanhallgatóknak, a kiknek az államorvostan volt tanárának, Ruppnek halála után, 1876-tól kezdve az orvosi rendészetet is rendszeresen tanította. Előadása egyszerű, cziczomázatlan, tiszta, világos és demonstratív volt, mint a milyennek a komoly, jó természettudományi előadásnak kell lennie, elevennek, képzeletgerjesztőnek, de felesleges szellemeskedéstől mentesnek. Vizsgálában szigorú volt tanítványaival szemben, de méltányos és igyekezett ismeretkörüket mindig igazságosan megállapítani. Hallgatóit az egyetemen, miután tárgya gyakorlatilag nem volt kötelező, de intézete sem volt, ismételt sürgetései daczára sem, ahhoz elegendő helyiségekkel ellátva, laboratoriumilag ki nem képezhetette ugyan, mindazáltal számosan voltak hosszú tanársága alatt olyan hallgatói, kik hozzá bejártak az intézetbe tudományos búvárkodásra, a kik később gyakornokai majd segédjei és a magyar tudományos hygiènenek is vele együtt buzgó munkatársai lettek. Tudományos szakiskolát nagyszámú tagokkal magyar egyetemi tanár csak két egyetem mellett alig alkothat. Fodor sem alkothatott. Mindazonáltal mellőle két egyetemi tanár és több magasabb egészségügyi hivatalnok került ki, kik az ő tudományos irányát elsajátítva, művelték és művelik tovább szaktudományukat.

Fodor, mint a hygiène tanítója, nem maradt tanításaival szorosan csak az orvosi körökben. A közegészségügyi ismereteknek igyekezett tért hódítani a nagyobb tudományos képzés egyéb köreibben, sőt a középiskolai oktatásban, majd végezetre a nagy intelligens közönségben. E törekvés azonos volt a Markusovszky eszméivel, a kit élete folyása, oktatási és közegészségügyi kulturánk szerencséjére, oly helyzetbe

juttatott, hogy Fodort e törekvéseiben elősegíthette. Így sikerült bevinnie a közegészségtan tanítását a gyógyszerészeti és a jogi karba, a műegyetemi oktatásba, a mely intézetekben a társadalom jövő vezetői elsajátíthatják az élet legkülönbözőbb viszonyai között a közjó hasznára fordítható egyetemes egészségtani ismereteket. Eljutott a higiéné az ő fáradozásai alapján a hadseregbe is. A honvédorvosi ismétlődő folyamnak tárgya lett a közegészségtani oktatás is, melyet haláláig szintén ő vezetett.

Még tovább vitte a közegészségtani ismeretek kiterjesztését Fodor az *iskolaorvosi és egészségtani intézmény* eszméjének felvetésével és gyakorlati érvényre juttatásával. 1885-ben szervezte a közoktatásügyi miniszter megbízásából az első iskolaorvosi és egészségtani tanfolyamot és azt évről-évre egész haláláig, tehát 16 éven keresztül vezette. Ez intézmény évről-évre számos orvost képezett ki a közegészségtan specialisabb művelőjéül,¹ kik szanaszét az ország különböző középiskoláiban alkalmazást nyertek és lényegesen hatottak a higiénéi ismeretek elterjesztésére. Ez intézmény is olyan volt, melylyel megelőztük a művelt külföldet, s melyet több országban későbbben szintén meghonosítottak. Fodor a középiskolai tanításhoz tankönyvet is írt, mely közkeletűvé lett és csakhamar második kiadást is megért. Ez intézményt később még inkább tökéletesítette, a mennyiben a tanfolyamot több specialis higiénéi tárggyal kibővítette és tanítványai közül oktatókul többeket maga mellé hívott a tanfolyamba.

A Markusovszky inaugurálta közegészségügyi politikai program legutolsó phasisa is megtestesült, részint magának Markusovszkynak páratlan buzgalma, de főleg Fodornak és elvtársainak szervező közreműködésével. A program ez utolsó része az volt, hogy intézmény alkottassék, mely alkalmas legyen arra, hogy a laikus nagyközönség is bevonassék a közegészségtani eszmék kultuszába. Megalakult az *Országos közegészségi egyesület* 1886-ban, melynek elnök-

¹ 1885-től mostanáig 360 ilyen okleveles iskola-orvos és egészségtantanár került ki ez iskolából.

ségét maga Trefort miniszter vállalta el, főtítkár pedig Fodor lett. Markusovszky és Fodor az egyesületet az első években mindjárt élénk lendületbe hozták, egyesítették abban a társadalom különféle rétegeit, számos szaküléseket és népszerű előadásokat rendeztek, melyeken a közegészségügy legkülönbözőbb tárgyai kerültek megbeszélésre és ismertetésre orvosok, természetvizsgálók, építészek, administratív hivatalnokok stb. részéről. 1887-ben pedig az egyesület ismeretterjesztő havi folyóirat kiadását határozta el, mely »Egészség« cím alatt ez évben meg is indult, főszerkesztője Fodor lett, a ki munkatársakat gyűjtött maga köré és egész kis közegészségügyi irodalmat keltett, mely az Orvosi hetilap szorosán szakszerűen tartott »Közegészségügy« melléklete mellett arra volt hívatva, hogy a közegészségügyi eszméket a nagy művelt közönség felfogásához és gondolkozásköréhez alkalmas alakban tárgyalja. Ez az egyesület ma is élénken és nagy haszonnal működik.

Fodor hosszú tanársága folyamán az egyetemi oktatási adminisztrációban is nagy tevékenységet fejtett ki. 1881-ben az orvosi kar jegyzőjévé választották. 1886-ban prodékán, 1888-ban dékán lett, mely állásban 1891-ig maradt, midőn pár évig a prodékáni hivatalt viselte, majd az 1893/4. évre egyetemi rektorul választották meg és még a következő tanévben prorektor maradt. Tehát több mint 12 éven át foglalkozott a kari adminisztratív teendőkkal és végezte a fenn vázolt nagyszabású közegészségügyi tevékenység kapcsolatában buzgóan és pontosan jegyzői, dékáni és rektori teendőit.

Buzgó tevékenységet fejtett ki Fodor még dekánná választatása előtt a természettudományok népszerűsítésében is. 1887-ben a kir. magy. Természettudományi társulat főtítkárává választották, a mely tisztséget hét éven keresztül viselte. Mint titkár, szerkesztője volt ez idő folyamán a »Természettudományi Közlöny«-nek és egyik vezetője a társulat tudományos életének. Titkársága alatt a népszerű előadások igen fellendültek és változatosakká lettek az által, hogy ő a biológiai előadásokra előadókat toborzott a biológusok és orvosok közül is.

* * *

Fodor tanár tudományos élete folyásának és közművelődési tevékenységének maradandó emlékei vannak letéve az ő nagyszámú irodalmi dolgozataiban, melyeknek kiterjedt voltak őt a legtermékenyebb, tartalmuk pedig a legjelesebb hazai orvosi írók közé emelik. Tárgyuk sokféle a sokféle alkalom szerint, a melyben szerzőjük szavát felemelte, eszméit kifejtette és hatni igyekezett, túlnyomó részük azonban hygieniai kérdéseket fejteget, mindig könnyedén, elevenen, egyszerű, tiszta, átlátszó logikával, és a rábeszélő képesség bizonyos varázsával. Irályuk a legelvontabb kérdések tárgyalásában is mindig világos, átlátszó, a könnyebb kérdések tárgyalásánál pedig tárczairói könnyűségű. Fodor-nak tudományos és ismeretterjesztő cikkei magyarul részint önálló füzetekben és könyvalakban, részint a M. Tud. Akad. és az Orvosi könyvkiadó társulat kiadványaiban, különösen pedig az Orvosi hetilapban, annak a Markusovszky által 1865-ben megindított és Fodor által 1882-től 1898-ig szerkesztett Törvényszéki és közegészségtani mellékletében, 1887 óta az Országos közegészségi egyesület általa megindított folyóiratában, az »*Egészség*«-ben, a Természettudományi közlönyben, valamint a napilapokban jelentek meg. Német nyelven minden fontosabb tudományos értekezése és nagyobb munkája szintén megjelent, részint önálló könyvalakban, részint egyes folyóiratokban: mint a Vierteljahrschrift für Gesundheitspflege, Deutsche Vierteljahrschrift für öffentliche Gesundheitspflege, Archiv für Hygiene, Deutsche Medizinische Wochenschrift, Centralblatt für Bakteriologie und Parasitenkunde, az egyes hygiénei congressusok évkönyveiben. E közleményei nevét a külföldi hygiénei irodalomban is ismertté és becsültté tették.

A mellékelt irodalmi összeállítás rövid tartalmát adja Fodor valamennyi megjelölt értekezésének. Egy nagy részük azoknak különféle általános hygiénei kérdéseket fejteget rendszeren valamely felmerült hazai közegészségügyi kérdés kapcsolatában. Másik részük specialis hygiénei kérdések bővebb és tudományosabb tanulmányozásával foglalkozik. Ide tartoznak a talajról, vízről, levegőről, lakásról, különösen pedig a fertőző betegségek kapcsolatában a vérről,

annak változásairól írott nagyszámú értekezései és kísérleti vizsgálatai. Elég nagy számban fordulnak elő köztük az orvosi statisztika, az orvosi paedagogia különféle kérdéseit fejtegető értekezések.

Noha sok ezen közleményekből úgy tünik fel első pillanatra, mint ha alkalmi voltánál ephemer volna, különösen ez az első benyomás, midőn referál egyes hygiénei esetek vagy tárgyak felett, ismereteinek tág köre, a tárgyalás folyamába beszótt gondolatai érdekessé teszik iratait még e kurta jelentőségű czikkeiben is.

Nagy számban vannak azonban Fodornak ezen úgyszólván alkalmi, inkább ismeretterjesztésre szolgáló czikkein kívül, egészen önálló tudományos buvárlatokat tartalmazó értekezései is, melyekben szerzőjük a hygiéne egyes nagy kérdéseiben új eszméket vet fel, azoknak tudományos kutatására új módszereket gondol ki és ez által irányt ad azon kérdések továbbfejlesztésében. E vizsgálatai megállják helyüket az internationalis tudományban is, a mit bizonyít az, hogy azok nyomán számos vizsgálat indult meg a külföldi tudományos bűvárok részéről is.

A vízről, a talajról, a levegőről, a hygiéne e három nagyjelentőségű tényezőjéről, tette legelső nagyobb szabású vizsgálatait, mesterének Pettenkoffernek szellemében és módszere szerint és hazai vonatkozásokkal. E vizsgálatokat még kolozsvári tanár korában elkezdette és azután Budapesten folytatta 1874-től 1879 végeig, tanulmányozván a Duna balparti rész talajának, vizének és levegőjének mindennemű chemiai, physikai, biológiai viszonyait, összevetve azokat a városban ez idő alatt lefolyt fertőző betegségek megjelenéséről, elterjedéséről és lefolyásáról szerzett tapasztalataival. Vizsgálatainak eredményeit időközben több kisebb-nagyobb értekezésekben tette közzé, végre pedig három nagy részből álló, táblázatokkal illusztrált 30 és néhány nyomtatott ívre terjedő kötetben foglalta össze, mely a M. T. Akad. matematikai és természettudományi közleményei között mint annak XVI kötete jelent meg. Fodor e munkája végtelen szorgalom és kitartás gyümölcse és mintaképe marad mindenkor az ilyenmű vizsgálatoknak. Ujabb és czélszerűbb

kutatási módokat talált vizsgálatai közben. Különösen előmozdították e vizsgálatok a talajban végbemenő chemiai folyamatok tüzetesebb ismeretét, a folyó- és talajvíz között fennálló összefüggés mibenlétét, a talajszennyeződés módját, a talaj légáramlási viszonyait, tisztázzák a víz, talaj, levegő befolyásának mibenlétét a fertőző betegségekre, hogy azok magok nem készítik a fertőző anyagot, hanem csak bevihetik azt a testbe, hogy azok szennyezettségöknél fogva hatnak az emberi szervezet ellenálló képességének csökkentésére, hogy mindama körülmény, mely a talaj, víz és levegő tisztaságát emeli, csökkenti a fertőző betegségek járványos erejét. Különösen fontossá vált e munka az által, hogy constatálta Budapest levegőjének, talajának, vizének akkori nagy mértékű szennyezettségét és hirdette annak nagy szükségességét, hogy e viszonyokon mihamarabb segíteni kell a vízvezetés tökéletesítése, helyes csatornázás és általában a köztisztaság emelése által.

E felfogás lassanként átment a köztudatba, a főváros egészségügyi kormányzata intézkedéseiben igyekezett a hygiène szellemében cselekedni, javította vízvezetékét, megindította a nagy csatornázási építkezést, minden téren igyekezett emelni a főváros köztisztaságát. És ennek fényes eredményeit elértük már egy pár évtized folyamán. Szép fővárosunk, mely a hetvenes évek végén még a legegészségtelenebb nagyvárosok sorozatában a második helyen állott 40 sőt több promille halálozással, ma a legegészségesebbek közé tartozik 17—19 promille halálozással.¹ A főváros közegészségügyi kormányzatának intézkedéseit ma is a Fodor által inaugurált és proponált hygiènei alapelvek szelleme vezeti a főváros és a hazai közegészség javára és előhaladására.

Fodornak a talajra vonatkozó dolgozatai a világirodalomban is érvényre emelkedtek, a mire mutat az, hogy

¹ A székes főváros tisztii főorvosi hivatalának szives közlése szerint a halálozási aránynak, Budapesten az utóbbi 20 év alatt következő menete volt: 1874: 44.9‰, 1878: 38.6, 1882: 32.9, 1886 (cholera év): 36.1 1890: 27.9, 1892 (cholera év): 25.9, 1896: 21.8, 1900: 18.9, 1901: 17.9, 1902: 17.3‰. Mig tehát 1873-ben 10000 lakos közül 449 halt meg, ma ugyanannyiból csak 192 hal meg.

12 évvel később a Weyl F. híres német hygiénei tankönyvében a talaj hygiénéjének megírására őt kérték fel, mely munkája 1893-ban ama tankönyv első fejezete gyanánt meg is jelent.

Fodor e nagyszabású vizsgálatainak közzétételével demonstrálni akarta azt is, hogy mi teendő várna egy a hygiénei tanszék főfelügyelete mellett működő országos hygiénei központi észlelő állomásra, melyet ő korábban javaslatba hozott, s az egész ország hygiénei viszonyainak összesítő rendszeres tanulmányozásra akart felhasználni. E terv beteljesülésének reménye sok ideig sarkalta őt a hygiéne ilyen irányú művelésére egészen a 80-as évek tizedén keresztül, álmainak — melyeket sokan utopistikusoknak tartottak — beteljesedését bizton remélte; később azonban, különösen Trefort és Markusovszky halála után, bizonyos foku resignációval lemondott azokról.

Több kisebb és nagyobb önálló vizsgálataitól, mint pl. a szénoxydra vonatkozó kutatásaitól eltekintve, fel kell említenünk az ő búvárlatait a múlt század második felének legmodernebb tudományágában, a bakteriologiában. Ő volt egyike azoknak, a kik a búvárlat ez ágában nálunk legelőször önállóan foglalkoztak. Már a hetvenes évek végén megragadta figyelmét a búvárlat ez iránya, különösen Halliernek azon időtájt nagy port felvert gomba-közleményei alapján. Ő már a fennebb ismertetett vizsgálatai alapján arra jutott, hogy a különféle járványos és fertőző betegségek keletkezését tisztán a talaj, víz, levegő elváltozásából nem lehet megmagyarázni, hogy csak a szennyezettsége e közegeknek az a közös valami, mely kapcsolatban látszik lenni a járványos betegségek megjelenéseivel. Az egyes betegségeknek más okának is kell lenni, mely talán a szennyezettséggel kapcsolatban van, de nem csupán maga a szennyezettség. Hallier tana, hogy a betegségek okait apró, mikroszkop alatt látható gombák képezik, világosságot látszott előtte felderíteni e homályos kérdésben. Az a hit érlelődött meg benne, hogy ezen kicsiny gombák csakugyan tényezők a betegségek és járványok támasztásá-

ban és elterjesztésében. Hallier gomba-tana, mint ismeretes, tulzása miatt csakhamar hitelét veszítette. Bizonyos kicsinylő mosolylyal kezdték tekinteni jó darabig a betegségek »gombászait«. Fodor ezen kicsinylésen nagyon sajnálkozott. És nevezetes az ő korai divinatioja e tan jövőjéről, már azon időben, midőn még oly mély belátásu patholog mint Virchow is bizonyos kicsinyléssel nyilatkozott a mikroparasiták specifikus betegséggerjesztő hatása felől közzé tett elméletekről. Fodor már 1869-ben az »Árnyékszék-rendszerekről« külön kiadott brochurejében írja: »A feltörekvő eszméket nincs mi úgy lesújthassa, mint nevetségessé tételök. Pedig ezen tan a valószínűség mellett a nagyszerűség csíráit hordja magában. Ezen tan hivatva látszik az orvosi tudományban forradalmat idézni elő: forradalmat, felforgatóbbat s e mellett gyümölcsözőbbet, mint ezt most még csak gyaníthatjuk is! Forradalmat, a mely dúsan kárpótolhatja az utolsó tizedek nagy eszmékben szegény, tudományos különözködésekben, hajszálhasogatásokban gazdag idejét! Ezen tan tehát mindenestre védelmet, jóakaratot s mindenekelőtt szorgalmas kutatást érdemel, nem kicsinylést.«

Hogy e forradalom az orvosi tudományban a mikroorganizmusok tüzetesebb tanulmányozása folytán a múlt század 80-as és 90-es évtizedében Pasteur és Koch és egész sereg őket követő bűvár nagyszabású felfedezései folytán csakugyan be is következett, ma már közismeretes dolog. A modern bakteriologia azzal, hogy felfedezte igen sok járványos és fertőző betegség specialis kórokozó mikrobáját és kitanulmányozta biológiai sajátságait, valóban felforgató forradalmat idézett elő az orvosi tudományban és a fertőző betegségek ellen való védekezés tanulmányozásával a veszettség, diphteria, choleraellenes védő és gyógyító oltások felfedezésével a czélszerű sebkezelésnek ezen alapokon öntudatossá válásával valóban gyümölcsözőbbek, mint a hogy akkor, mikor a fennebbi sorokat írta, még csak gyanítani is lehetett.

Fodor az új tudomány e forradalmi eszméinek fejlesztéséhez maga is igen értékes önálló tudományos vizsgálatokkal és felfedezésekkel működött közre.

A 80-as évek első éveiben folyt tudományos vizsgálá-

tok csakhamar felderítették azt, hogy legtöbb járványos és fertőző betegségnek az oka egy-egy specifikus kis baktérium, vagy mikroba. Ez hatol be az emberi szervezetbe és ha ez nem bír ellenállani káros behatásának, előidézi abban az illető betegséget. Sok ember szervezete azonban ellene bír állani a behatoló ellenségnek. Az ilyen aztán mentes marad a járványos bajtól: immunis — a mint mondják — az illető betegséggel szemben.

Mi lehet az oka ez immunitásnak?

Fodor e kérdés megoldását tette laboratoriumi kísérleti tanulmánya tárgyává. Már 1885-ben rendes taggá választásának székfoglaló értekezésében tett e vizsgálatainak első csoportjáról jelentést. Azt találta, hogy élő egészséges állat vére nem tartalmaz mikrobákat, továbbá azt, hogy az élő állat vérébe mesterségesen bevitt mikrobák abból rövid idő alatt eltűnnek és mert a test egyes szöveteiben sem lehet őket feltalálni, úgy látszik magában a vérben elpusztulnak. E kísérleti tényt egy német bűvár saját kísérleteiben igazolva találta, csak az eltűnés módját fogta fel másképp: nem a vérben pusztulnak el a baktériumok, hanem leszűrődve abból, az endothel sejtek faljára fel. Fodor 1887-ben és 1888-ban újabb vizsgálatokkal kimutatta, hogy a baktérium (*anthrax bacillus*) *in vitro* is elpusztul a vérben, még pedig a friss vérben gyorsabban mint a már állott vérben, a mi azt mutatja, hogy a vérnek a hatása biochemiai hatás. E tapasztalatot Nutall, Flügge megerősítették. Buchner, Lubarsch, Behring tovább fejlesztették és alapját vetették meg a Fodor első vizsgálatai alapján megindított dolgozataikkal a későbbi vér és vérsavó terapiának.

Fodor tovább kutatta a vér baktériumölő képességének okait és kísérletei közben rájött, hogy ha a vérbe alkalikat fecskendezett be, baktériumölő képessége megnövekedett, ha pedig savakat fecskendezett be, megcsökken. E kísérleti eredményeket is több bűvár, ki azokat ismerte, megerősítette, bár voltak olyanok is, kik azt — másképp kísérletezve — nem találták. Fodor e kísérleti tapasztalata terapeutikus kísérletezésre szolgált kiinduló pontul. Cantani az 1892-diki nápolyi cholera alkalmával

indítványba hozta, hogy cholerasoknál meg kell próbálni az alkali-befecskendést.

A 90-es évek folyamán tovább füzte vizsgálatait, előbb egyedül, később tanítványával, Riegler tanárral. Azt a kérdést vetette fel: miután az alkali és sáv oly lényeges szereppel van a vér bakteriumölő tulajdonsága tekintetében, vajjon a fertőzött, immunisált stb. állat vérében nincs-e különbség alkalicitas tekintetében? Az 1894-diki budapesti congressuson kimutatta: hogy különféle állati individuumok vérének alkalicitása különböző, hogy az anthrax-szal oltott állatok közül tovább ellenállottak azok, a melyeknek vérök erősebben alkalis volt; a vér alkalizálása a fertőzött állatban szabályszerű ingadozást mutatott. Tovább folytatta e vizsgálatát tanítványával Riegerrel és 1897-ben kimutatta, hogy az activ immunizálás tartósan, a passiv rövidesen emeli a vér alkalicitását, hogy a toxin csökkenti, az antitoxin növeli az alkalicitást és bizonyította, hogy a vér alkalicitásának ingadozását nem a vér ásványsoi, hanem organikus anyagai feltételezik. Sokan ismételték részletekben és teljesen azonos eredményekkel Fodor e kísérleteit, és ha a vér bakteriumölő tulajdonságát más bűvárok mai nap Metschnikoff phagocytismusának szemüvegén másképen is magyarázzák, Fodor azon tétele, a mit még az 1891-diki londoni congressuson enuntiált, hogy az cytochemismuson alapszik, mai nap is és ezen újabb elmélet mai álláspontján sem változott. Mondhatjuk tehát, hogy Fodor e vizsgálatai az alapvető és iránytadó munkálatok közé tartoznak a modern kísérleti kór- és gyógytan ama nagy küzdelmében, melyet az az emberiség érdekében, annak egyik legnagyobb csapása, a fertőző betegségek ellen, eddigelé is már szép sikerrel folytat.

Utolsó nagyobb szakmunkája Fodornak 1898-ban jelent meg. Ez »A tiszti-orvosi kiképzés és minősítés reformjá«-ról szól, tekintettel az egészségtudomány és a közegészség igényeire. Ez egy javaslat, melyet szerzője az Országos közegészségügyi tanácshoz nyújtott be, mint annak alelnöke, az egészségügyi szolgálat államosítása tárgyában tanácskozás alá bocsátott törvényjavaslati terv tárgyalása alkalmával.

Ez öt nyomtatott ívnyi füzetben Fodor XXVIII fejezetben szokott világos és átlátszó előadásában classikusan körvonalozza az egészségi tudomány mai fejlődését, annak hasznát az egyes emberre és a társadalomra, a magán- és közszolgáltatásban levő orvos felelősségét az egészségügygyel szemben, szól a közhatósági orvosi kiképzésről, körülírva a kör-, járás- és tiszti-főorvosok teendőit és feladatát. Új különösen tervezetében az az eszme, hogy ő a tiszti-főorvosi hivatalokat tisztán hygieniai orvosra kívánja bízni, a ki orvosgyakorlattal nem foglalkozik, hanem csak a megyéjének vagy törvényhatóságának hygiénei viszonyait tanulmányozza és ügyeli, úgy mint az történik jelenleg is már itten fő- és székvárosunkban. E hygienikus főorvosnak laboratorium és segéd álljon rendelkezésre. Az ilyen hygienikus tiszti-főorvos külön tanfolyamban képeztessek és kapjon külön képesítést. Nem élelmiszer-vizsgálókká akarja tenni ezeket, mint teszi azt az ausztriai és németországi új reform, hanem teljesen kiképzett hygienikusokká, kik megfigyelni és tanulmányozni tudják az egész hygiéne minden tereit. E terv tehát új formája az ő fiatalkori ábrándjának, az egész ország hygiénei viszonyait összesítve tanulmányozni és felügyelni központi vezetés mellett a vidéken tervszerűen felállítandó fiók észlelő helyek segedelmével. Ez új tervezetet is, úgy mint az elsőt, túlságos idealisnak tartották. Amazt, midőn köztudomásra jött, lényegében véve életbe léptette a külföld, valószínű, hogy Fodor ideái megtestülést fognak nyerni külföldön az egészségügyi szolgálat reformjaiban. Nekünk megmarad a reform kigondolásának dicsősége.

Fodor Józsefet köztevékenysége értékességének elismeréseül, pályafutása alatt ismételve érte társadalmi és hivatalos kitüntetés. Már 1875-ben »Közegészségügy Angolországban« című művét a M. Tud. Akadémia a 200 aranyos nagyjuttalomdíjban részesítette. 1878-ban a kir. Természettudományi Társulat jutalmazta meg a »talajlég«-ről szóló munkáját 800 frttal. Később »Egészségtani kutatás a levegőt, talajt és vizet illetőleg« című művét a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlése tün-

tette ki 100 aranyas díjával. A budapesti Orvosegyesület ismételve ítélte oda neki az Orvosi hetilap 100 frtos díját mint a bizonyos időközökben megjelent legjobb közegészségi dolgozatok írójának, egy ízben a csatornázásról, más ízben a vér bakteriumölő tulajdonságáról szóló czikkekért.

A Magy. Tud. Akadémia 1878-ban levelező, 1885-ben rendes tagjává választotta. A Természettudományi társulat főtitkárságával tisztelte meg. Az orvostanár-testület kari jegyzővé, majd dékánná, az egyetem pedig rector magnificussá választotta meg. Előbb főtitkára, majd elnöke lett az Országos közegészségi egyesületnek. Alelnökévé választották az Országos közegészségi tanácsnak. A bécsi és londoni közegészségügyi congressusokon osztályelnök. 1894-ben a VIII. (budapesti) nemzetközi egészségügyi és demographiai congressus másodelnöke és végrehajtó bizottságának elnöke volt. 1896-ban pedig elnöke gyanánt működött a közegészségi és orvosügyi congressus szervező bizottságának. Tagja volt a közoktatási tanácsnak.

1894-ben a király a III. osztályú vaskorona renddel tüntette ki, későbbben pedig a miniszteri tanácsosi czímmel ruházták fel.

Rendes tagja volt az Országos statisztikai és az Országos közegészségi tanácsnak, a főváros törvényhatósági bizottságának; tiszteleti, illetőleg kültagja volt az olasz (turini) kir. orvosi akadémiáknak, a florenczi »Società d'Igiene«-nak, a »Reale Societa d'Igiene«-nak (Milano), a belga közegészségi egyesületnek (Association internationale pour le progrès de l'hygiène (Brüssel), a »Sanitary Institute of Great Britain«-nek, a »Royal Institute of Public Health«, a »Sociedad español de Higiene« (Madrid), a finn orvos-egyesület és finn közegészségügyi egyesületnek, a belga »Société roy. de med. publique«, a »Société française d'hygiène«, a »Société des ingénieurs et architectes sanitaire de France«-nak. A londoni nemzetközi hygiénei congressus alkalmával — mint már említettük — a cambridgei egyetem tiszteletbeli jogtudorává választották. A szabadkai vándorgyűlés alkalmával mint a vándorgyűlés részéről a szerbiai közegészségügyi viszonyok megtekintésére kiküldött bizottság

elnöke, a szerb király részéről a II. oszt. Szt. Száva renddel való kitüntetést kapta. 1883-ban a berlini egészségügyi kiállításon bemutatott bűvárlati és előadási készülékeiért, valamint munkálataiért Augusta császárné nagy érdmével lón kitüntetve.

A megemlékezés teljessége megkívánja, hogy elhunyt tagtársunk magánélete folyásáról, egyéniségéről is felelevenítsünk egyet-mást.

»Kedves, víg pajtás volt — írja volt kartársa Genersich tanár, a róla kiadott megemlékezésekben (I. Egészség, XVI. évf. 100. f. 1902.) — ifjú korában és szeretttük mindannyian. Bár úri nevelésben részesült volt és kedvező anyagi viszonyainál fogva úgy élhetett, hogy kivált szegény társai megirigyelhették volna, de ő nyájas volt mindenkivel szemben és pajkosságával csak vidámságot keltett, soha sérelmet nem okozott, sőt ellenkezőleg, ha bármi összekocczanás volt köztünk, egy-egy jó ötlettel minden ellenkezésnek, duzzogásnak véget vetett. Jó felfogása, szorgalma és a tudomány iránti érdeklődés folytán már tanuló korában a legjobbak közé tartozott, de nem állt előtérbe s minthogy akkori időben tanfolyam alatt egyetlen egy vizsga sem volt, és colloquiumra csak a tandíjmentesek és stipendisták jelentkeztek, tanáraink csak mint jó nevelésű és kedves fiút ismerték őt, mint a segély-egylet hivatalnokát, bálelnököt, szellemes szónokot, de jeles szakképzettségéről csak tanfolyam végén a szigorlatok alkalmával vettek tudomást. Úgy élt tanuló korában, mint a hogyan egyetemi hallgatónak tulajdonképen élnie kellene: nem robotolt, hanem tanult, okosan mindenfélét; zenét, nyelveket, és e mellett részt vett mulatságban és vígan élvezte élete tavaszát. Bizonyára ennek köszönhette nagyrészt azon ruganyosságot és bátorságot, a melylyel majd mint férfi szaktudományát művelte és járatlan utakon határozottsággal felfele haladt és sok akadálylallyal sikeresen megküzdött. Sokat dolgozott, de el nem fáradott, sokat használt szaktudományának és hazájának, de életét is élvezte, sokat ért el külső elismerésben s kitüntetésben is részesült, de azért mindnyájunk őszinte szeretetét is megtartotta mindvégig.«

Alig kell valamit hozzátenni e találó jellemzéshez. Valóban ilyen volt kartársunk éltének későbbi éveiben is, úgy akkor, midőn munkaerejének teljességében és törekvéseinek ambiciosus tetőpontján állott és valóban bámulatos sokoldalú tevékenységet fejtett ki, valamint életének utolsó éveiben. Szerény, kedves modorú volt kérkedés és pose nélkül, határozott és szókimondó a maga véleményében, türelmes az ellenvéleményekkel szemben, másoknak sikere nem bántotta, saját sikerei el nem kábították. Élénk szellemét saját szakmáján kívül is minden kulturális dolog érdekelte, szerette a művészetet, a zenét, a festészetet, buzgó látogatója volt a műtárlatoknak, figyelemmel kísérte a hazai és külföldi szépirodalmat, szeretett beszélni a politikáról, különösen a társadalmi politikáról. Bizonyos mértékben chauvin magyar volt. Hirdette, hogy a magyar ember agyveleje van olyan, mint akármely más nemzeté, a mely képes arra, hogy befogadhassa, vagy megteremthesse a legelvontabb és legmagasabb eszméit is az internationalis vagy egyetemes közművelődésnek. E szerény, kedves, előzékeny modoráért, mint jóbarát önzetlenségeért, tanácsadásaiban közvetlen szives készségeért mindenki előtt, ki körében megfordult, köztisztelőben és szeretetben, eleven kedvteljes és szellemes társalgási modoráért pedig közkedveltségben állott. Így élete folyása, kapcsolatban csendes és kezdetben zavartalan családi boldogsággal, valójában az ideális euphoriát tüntette fel, melyre a derűt megadta a sok küzdelemmel járó munka sikerének megnyugtató öntudata.

De az ő élete folyásának csendes és derűs menetét, mint sok másét is, különböző sorscsapások zavarták. Első nejeének évek hosszú során tartó folytonos szenvedései és végre is bekövetkezett halála, felnőtt és férjhez ment egyik kedves leányának korai elhalála és egyéb családi bajai időről-időre kemény próbára tették amúgy is folytonos feszült munkában levő idegrendszerét. Tudományos ideáljai is, miket rajongó képzelete magában tudománya és a közegészségi közjólét érdekében kiforralt, csak részben mentek teljesedésbe. Egy nagy központi egészségügyi hivatal felállításának eszméje tanszéke kapcsában az ország egészség-

ügyi viszonyainak rendszeres tanulmányozására, az ő agyában, mint láttuk, már a hetvenes évek folyamán megérett és pozitív indítvány alakjában napvilágot is látott. Itthon az a szakkörök egyértelmű támogatása daczára nem létesülhetett. Megcsinálták azt — az ő közleményei szellemében — külföldön, Németországban. Így járt részben második nagy tervével, az iskolaorvosi és egészségtanári intézmény tervével. Trefort alatt az kezdetlegesen életbe lépett, de azután későbbi kormányok alatt elegendő támogatás híján pangásnak indult és csak későbben jött kissé újabb lendületbe, midőn azt Németországban szintén az ő tervei értelmében nagyobb méretekben érvényre emelték. A közegészségügyi szolgálat rendezésére a modern hygiène szellemében kigondolt, szintén originalis és nagyszabású tervei, ismételt napfényre hozataluk daczára, maguknak talajt nem verhettek. Túlságosan idealisoknak tartották azokat. Hosszú tudományos működése daczára, mi eleinte ideálja volt, önálló intézetet — holott a másik egyetem azt megkapta — itten nem kaphatott. Mindezen csalódások az ő kedély- és idegéletét, bár azokról csak ritkán panaszkodott, kétségen kívül megviselték és lassan aláásták szervezetének ellenálló képességét.

Bizonyos közönyös lehangoltságot csakugyan észre lehetett venni rajta az utóbbi években. A közügyektől visszavonult. 1898-ban lemondott kedvencz lapja az Orvosi Hetilap közegészségügyi mellékletének szerkesztéséről, odahagyta a városi képviselő-testületet. Az Országos közegészségi egyesület vezetésétől is visszalépett és bizonyos resignáló hangulattal eltelve élte napjait, jóságos lelkű második neje, leánya és veje valamint unokái körében, kis intézetében és egy pár jóbarátja között. 1891. január elején influenzába esett, mely őt pár hétre ágyban maradásra kényszerítette, melyből kikelve, több héten át fel- és kijárt, de előbbi erejét sehogy sem tudta visszanyerni. Februárius 10-ről jött a hír Budapestre, hogy Pettenkofer a 81 éves agg tudós, az önálló tudományos hygiène lánglelkű megalapítója, a ki munkásságával milliók életét mentette és menti meg a korai haláltól, saját kezével oltotta ki életét. Ez a hír Fodort rendkívül lesújtotta.

Megható nekrológot írt elhunyt mesteréről az Orvosi hetilapban, feltűnő hévvel, szellemi látókörének úgyszólván legfelsőbb magaslatáról, nagy vonásokban papírra vetette mindazon küzdelmeket, melyeket a mester tudománya fejlesztéséért hosszú élete folyama alatt kifejtett.

Ki hitte volna, hogy e nekrológját öt hétre rá az ő nekrológja követi. Márczius elején ismét ágyba került, a hol utólérte az a katastropha, hogy bal alsó végtagjában emboliát és thrombosist kapott, a minek folytán czombját felső harmadában amputálni kellett. Heroikus önuralommal tűrte a katasztrófát. Amputált végtagja begyógyult, de a thrombosis úgy látszik tovább folyt, a vérkeringés folytonos gyengülése folytán soporosus állapot fejlődött és hosszas agonia után 1901. márczius 19-dikén, reggel csendes kimúlás zárta be tevékeny, áldásdús életét.

Mindössze 57 éves volt. Koporsója előtt megdőbbenve álltunk. Eszünkbe jutott az ő statisztikai tanulmányainak egy szomorú tapasztalati ténye, melyet itt az Akadémiában »A hosszú életről« tartott nagy díszbeszédében adott elő, hogy a magyar tudós és tanár élete legrövidebb az európai nagy nemzetek tudósai és tanárai között, átlag, mint ő kimutatta, 11·7 évvel rövidebb az osztrákokénál, 16-tal az angolokénál, 16·5-del a németekénél, 19·3-del a francziákénál. Semmelweis, Balassa, Balogh Kálmán, Antal Géza, Schwimmer Ernő, Miháلكovics Géza, Laufenauer Károly, Kézmárszky Tivadar kora halála az orvostudósok közül, fájdalom, mind igazolja e tétele helyességét. És most igazolja azt az ő kora elköltözése is. Valamint igazolja az okokat is, melyeket ő e természettüneménynek magyarázatul felállított.

A magyar tudós, a magyar szellemi munkás nem él, vagy ritkán élhet hygiénei életet. Mostoha ifjúsága, többnyire sanyarú tanulóévei korán megakasztják teste erőteljes kifejlődését, férfi korában elnyert posztíójának szerfelett sok oldalról feltoluló tudományos, társadalmi és morális kötelmei korán kizsarolják szellemi tőkéjét, teste és lelke idő előtt megöregszik és a külső káros behatásokkal szemben ellenálló képességét idejekorán elveszíti. És különösen áll ez a

hazai kulturális fejlődés mai rohamos korszakában, midőn annyi hátramaradás után az internationalis színvonal gyors elérése vagy legalább megközelítése túlfeszített munkára sarkalja mindazon ambitiosus és lelkiismeretes szellemi munkásainkat, kiket életük folyása és benső hivatásuk a cultura valamelyik ágának fejlesztésére vezetett.

De ilyen vigasztalan volna-e a magyar szellemi munkás jövője? Ő nem azt hitte. Az a magas kor — szerinte — nálunk is elérhető: csak a hygiène elvei szerint kell élni; *akarni* kell meg nem öregedni. Az erős akarát, hogy az ember ne érezze, legyőzze teste gyengülését; az az erős meggyőződés, hogy az ember életfonala épenséggel nincsen oly rövidre szabva, mint azt rendesen tapasztaljuk: fentartja az életerőt. Valamint a képzelődés, a lélek hangulata, az elcsüggedés beteggé, korán aggá tesz és sírba visz: épen úgy a meggyőződés, a bizalom az élet tartósságában, az erős akarát a munkásélet folytatására, kellő hygiénikus életmód s lelki nyugalom mellett a legbiztosabb szer a hosszú életre. Ime ezek voltak az ő hygiénei szabályai az élet lehető meghosszabbítására.

Fájdalom, e szabályok nála be nem váltak. De bizonyára nem azért, mintha azok nem volnának helyesek, hanem azért, mert csak félig tett és tehetett eleget azoknak. Sokkal többet, sokkal nagyobb erőfeszítéssel dolgozott, mintsem hogy hygiénileg élhetett volna, és így ő sem menekült meg a magyar tudós és tanár általa felismert végzetétől.

Ime ez volt Fodor József társunknak tudományos, köztevékenységi és magánélete. Mintaképe egy helyét emberül betöltő magyar egyetemi tanárnak, tudósnak és férfiúnak, ki saját szakmájában sok bajtól nyugtalanított életét és fényes szellemi tehetségét a hazai közművelődés folytonos emelésében töltötte el, a kinek neve testi egyéniségének természet szerint való elmúlása után megmarad mint uttörő a hazai közegészségügy és az egyetemes közegészségtudomány történetében, a kinek kedves emlékét családja, rokonai, jóbarátai, tanítványai és személyes tisztelői sok ideig fogják szívében és lelkökben őrizni.

FÜGGELÉK.

Fodor József r. tag irodalmi dolgozatai.

1868—1902.

Összeállította *Högyes Endre* tanár vezetése mellett *Marikovszky György* dr. egyetemi tanársegéd.

1868.

1. A hagymázjárvány a budapesti kir. orvosegylet előtt.
A hagymáz kóroktani kutatása. Orv. Hetil. 1868.

A hagymáz és (mutatis mutandis) egyéb fertőző bajok kóroktanának kutatásában első kelléknek tartja, hogy rendszeres adatgyűjtés eszközöltessék; ezen adatgyűjtéssel egy bizottságot kellene megbízni; közli az akkori ismereteket a hagymáz kóroktanára vonatkozólag (Pettenkofer, Virchow elméleteit stb.) s végül pontokba foglalva adja elő, hogy miben állana a bizottság feladata (ivóvíz, talaj, talajvízvizsgálatok, bonczolatok, meteorológiai észleletek, egyéb betegségek fennállása, árnyékszékek, csatornák vizsgálata stb.).

2. A halálozási arány kiszámítása. Orv. Hetilap. Közeg. melléklet. 1868.

A halálozási arány kiszámításának mások által ajánlott módjait ismerteti és bírálja, s végül egy helyesebb módot proponál, mely abban áll, hogy a gyermekkor és azon felüli kor külön számíttassék a következőképen: a 0—5 évig elhaltak évi száma a születettek évi számával arányíttatik; hogy a többi korban levők halálozási arányát kitudjuk, az ezen korokban elhaltakat egyszerűen viszonyítjuk a lakosság számához. A 0—5 évesek számát megtudjuk a népszámlálás nyomán, vagy úgy, hogy az 5 év alatt születettek közül az 5 év alatt elhalt 0—5 évesek számát levonjuk; ezen szám Fodor eddigi adatai alapján az egész lakosságnak körülbelül 10 %-át teszi. Ezen alapon végez összehasonlító számításokat Magyarország; illetőleg Budapest és a külföld, továbbá Magyarország egyes vidékei között, s arra az eredményre jut, hogy nálunk »mind az összes lakosság, mind, és különö-

sen a gyermekkor, nagyobb halálozásnak van alávetve mint a külföldön, s így hygieniai állapotunk nagyobb javítást igényel. A mi Magyarország egyes vidékeinek halálozási arányát illeti, arra az eredményre jut, hogy »mind a felnőttek, mind a gyermekek halálozása legnagyobb az ország zömét elfoglaló magyar megyékben, míg ellenkezőleg legkisebb az északi és az északkeleti határokon. A dunántúli vidék határozott középállást foglal el s oly hygieniai viszonyoknak látszik örövendeni, mik a szerencsésebb külföldet is elérik, sőt meghaladják».

1869.

3. Miként lehetne a városi hulladékot értékesíteni. Orv. Hetil. Közeg. mell. 1869.

Számításokat végez a pesti városi hulladékok mennyiségét és értékét illetőleg, s véleménye szerint »hazánkban, oly országban, mely évenként sok ezernyi mázsa gabonát, lisztet s egyebet szállít ki külföldre s helyette csipkét, gyöngyöt hozat vissza, hol a termőföld majdnem zsarolatlik, kétszeresen fontos annak kieszközlése, hogy városaink nagyértékű trágyaanyaga haszon nélkül, sőt a lakosok kárára, ne fecséreltessék el.

4. Az árnyékszék-rendszerekről, tekintettel a hazai és főleg a pesti viszonyokra. Orv. Hetil. 1869. Külön füzet alakjában Lampel R.-nél.

A cikk önálló füzet alakjában is megjelent, mert, mint az előszóban mondja, a közlemény eleje kissé általánosan van tartva s »nevezetesen elmulasztottam elégséges bizonyítékait felhozni annak, hogy a gombákat elég jogosan tartom tényezőeknek a betegségek, járványok támasztásánál, terjesztésénél. Megvallom, ezen bizonyítékokat feleslegesen tartottam. De más nézetre téríttettem, s most sajnálom a hiányt. Oly tollakból és oly szájakból tapasztaltam gúnyt és hitetlenséget a gombák iránt, melyeket méltán nagyra tarthattam... Beláttam, hogy... a gombász elnevezés kissé kétértelmű dicsőségét nyerhetném el, ez pedig, megvallom, nagy sajnálkozással töltene el, nem önmagam, de a tárgy fontossága miatt, mely így általam s tevékenységem ellenére szenvedhetne. A gombatan oly kevésbé szilárd még, legalább az orvosi közönség zöme szemei előtt, hogy minden csorba, még a legcsekélyebb is, veszélyes vagy legalább ártalmas lehetne reá nézve. A feltörekvő eszméket nincs mi úgy lesűjthassa, mint nevetségessé tételük. Pedig ezen tan valószínűség mellett a nagy-szerűség csiráit hordja magában. Ezen tan hívatva lenni látszik az orvosi tudományban forradalmat idézni elő; forradalmat, felforgatóbbat s a mellett gyümölcsözőbbet, mint azt most még csak gyaníthatjuk is! Forradalmat, mely dúsan kárpótolhatja az utolsó tizedek nagy eszmékben szegény, tudományos különczködésekben, hajszálhasogatásokban gazdag idejét stb.».

Ismertetve az egyes árnyékszék-rendszereket, oda concludál, hogy eddigelé oly rendszer, mely minden kívánalomnak mindenkor és mindenütt megfelel, nincs; hogy minden helyen a helyi viszonyok kimerítő ismerete s azoknak másutt végrehajtott intézkedések eredményével szakértők, szemtanúk által való összehasonlítása után szabad csak valamely rendszer végleges kiviteléhez fogni.

5. Pár szó a kétes lelkiállapot megítélése felett. Orv. Hetil. 1869. Közeg. mell.

A Chorinszky-féle bűnpörben az elmeorvos-szakértők közt folyt vitákoz szól hozzá, s közleményében ahhoz a felfogáshoz csatlakozik, hogy Ch. már tettének elkövetése előtt is elmebeteg volt.

6—11. Közlemények a törvényszéki orvosi gyakorlat köréből. Gyógyászat. 1869.

I. Megfojtás? Természetes halál? (Vélemény: A nyolcz hónapos magzat születése után nem élt, valószínűleg születése közben és pedig természetes úton halt el.)

II. Megfúlás lisztben. Véletlen halál? (Vélemény: A halált fúladas idézte elő, mely a légútaknak liszttel való betömetése által okoztatott. Valószínű, hogy az elhunyt véletlenül esett a lisztes kamarába.)

III. Ütés a fejre. Halál. Halálos sértés. (Vélemény: A fejre tompa eszközzel, nagy erővel gyakorolt ütés önmagában halálos volt. A halált közvetlenül agyhártya-vérömleny okozta.)

IV. Megfojtás. (Vélemény: A halált fúladas okozta, melyet valószínűleg a szájnak nyomással történt elzárása okozott.)

V. Erőszakos koponyasértés, agyrontsolás és elvérzés. (Vélemény: Az agyrontsolást vékony élű, súlyos eszközzel ejtett ütések hozták létre.)

VI. Vilanymérgezés. (Vélemény: A halált valószínűleg öngyilkossági szándékból bevett vilany okozta. A halált a 7—9. hónapban való abortus előzte meg.)

Ezen közlemények nem egyszerű bonczjegyzőkönyvek, hanem valamennyi egy-egy tanulmány. Minden véleményt behatóan indokolva, ismerteti az akkori felfogást, kritikát gyakorol, s közli Fodor saját nézetét is.

12. Közlések az angol egészségügyi hivatal kilenczedik évi jelentéséből. Orv. Hetil. 1869. Közeg. mell.

Az angol »report«-ok páratlanok mind alaposságuk, mind tanulságos voltuk miatt, minthogy sehol sem foglalkoznak annyit közegészségüggyel mint Angliában. Ez a jelentés főleg azért érdekes, mert temérdek adattal felszerelve illusztrálja azt, hogy a több angol városban ujabban behozott egészségügyi intézkedések (vízvezetés, csatornázás, zsúfolt lakások kiürítése stb.) mily nagy mértékben javították a viszonyokat, főleg a fertőző betegségek elterjedésének korlátozása körül.

13. Statistikai tanulmányok a házasság fölött, közegészség-tani tekintetben. Magántan. habilit. dolgozat. Kézirat. 1869.

1870.

14. Víziszony. Gyógyászat. 1870.

Törvényszéki orvostani casuistikus közlemény. Három lyssában elhalt s általa bonczolt egyén bonczületét leírva, arra figyelmeztet Fodor, hogy a hullatünetek, főleg az egyik esetben, fúladás miatti halálra engednek következtetni. Tovább kellene kutatni abban az irányban, hogy lyssánál nem fúladás okozza-e a halált.

15. Mérgezés világitó-lég által. Orv. Hetil. 1870. Közeg. mell.

Foglalkozik a világitó-lég természettani és élettani tulajdonságaival, a mérgezés tüneteivel élőkön és hullán, a górcsói és vegyi tünetekkel, s a szénéleg vegyi kimutatásának módszereit ismerteti és bírálja.

1871.

16. A Rókus-kórház igazgatói és a pestvárosi tisztí főorvosi hivatalok. Orv. Hetil. 1871.

Flor F. halála alkalmából hozzászól ahhoz a kérdéshez, hogy különválasztassék-e a kórházigazgatói és tisztí főorvosi állás vagy egy kézben hagyassék. Határozottan a különválasztás mellett van; eddig ugyanis, a közegészségügy rovására, mindig az igazgatói állásra fordítottak nagyobb figyelmet; fontos közegészségügyi kérdésekben nem maga az igazgató működött, hanem helyettest küldött; maga az igazgató igen sokszor fejezte ki sajnálkozását, hogy hygienikus tanulmányok végzésénél a kellő segínyt, támogatást nem nyújthatta, mert minden idejét elfoglalta a kórház. Megengedhetlennek tartja, hogy egy 200.000 lakosú város egészségi érdekei háttérbe szorúljanak egy kórház érdekeivel szemben, s mivel egy ember a két hivatalt jól nem láthatja el, szét kell választani. Az egész közegészségügy fölötti örökös legyen a tisztí főorvos dolga; minden egészségi intézmény, így a kórház is, alája rendelendő. Nehéz lesz megfelelő embert találni, de találni kell; a kórházi igazgatói tiszt pedig az oda nem tartozó teendők eltávolítása után egyszerűvé válik. Végül hangsúlyozza, hogy a Rókus-kórháznak az egyetemi tanításra felhasználhatónak kell lenni, s oly t. főorvos és igazgató alkalmazását óhajtja, kik félretéve minden hiúságot, vetélkedést stb., képesek ezt a közóhajt előmozdítani, vagy annak létesítését legalább nem akadályozzák meg.

17. Az angol »Privy Council« közegészségügyi hatóságának szervezete. Orv. Hetil. 1871.

Ismerteti az angol »Privy Council« mint közegészségügyi központi hatóság szervezetét, azután a magyar viszonyokat; nálunk két központi orvosi hatóság létezik: a belügyministerium egészségi

osztálya (a hajdani protomedicatus) és az orsz. közegészségügyi tanács. Ismerteti mindkettőt s arra az eredményre jut, hogy a jelen helyzetten változtatni kell, még pedig »a fennálló intézményeken kívül egészségügyi biztosok alkalmazása által, kik a belügyministerium egészségügyi osztályához tartoznának, ez által ezen testület teljesebbé emeltetnék fel, mi az orvosi közigazgatás tekintélyére lényeges befolyással lenne. De másrészt az orsz. közegészségi tanács is, mint véleményező, tanácsadó forum, visszaadtnék eredeti és hasznos rendeltetésének, a mennyiben csak akkor lenne működése igénybe véve, midőn fontos egészségügyi kérdésben minél alaposabb vélemény szükségeltetik«. Végül felsorolja az »egészségügyi biztosok« működési körét.

18. Pár szó lakásaink felett. Orv. Hetil. 1871.

Ismerteti és szembeállítja a pesti lakásviszonyokat sok külföldi város s különösen London lakásviszonyaival. Addig, szerinte, a szegény néposztály lakásviszonyai nem javulhatnak meg, míg a műveltebb osztály is az ismertetett lakásviszonyok közt él. Azt hiszi, hogy a város főútczái (soroksári, vácsi, üllői, kerepesi) mentén az építkezést előmozdítaná s az építési szabályzatot módosítaná, ha a lakosság elkezdene a villaszerű építkezést. Számokkal illusztrálja, hogy a lakás nem, vagy alig lenne drágább, de hasonlíthatlanul egészségesebb, másrészt a város kiterjedése nem lenne baj a fejlett közlekedési viszonyok mellett; hasonló lakások különben pl. a városligeti fasorban már vannak. Egy második és harmadik ily című közleményben magának a háznak és lakásnak egészségügyi követelményeivel foglalkozik.

19. Jelentés az orvosegyülethez az akkori himlőjárványról. Orv. Hetil. 1871.

Az orvosegyesület közgyűlése megbízta volt Fodort, hogy az akkori himlőjárványra vonatkozólag gyűjtsön adatokat. F. a budapesti adatokat más nagy városok analog adataival összehasonlítva, arra az eredményre jutott, hogy himlőjárvány van kitörőfélben.

20. Úti levelek. Orv. Hetil. 1871.

Két úti levelet írt Fodor Loudonból. Az első főleg azt az erős actiót tárgyalja, melyet Londonban akkoriban a himlőoltás ellen kifejtettek. A másik levél azt írja le, hogy még az előkelőbb angol orvosok is milyen óriási reklámmal dolgoznak.

1872.

21. Indítvány állandó egészségügyi bizottság felállítására tárgyában, az orvosegyülethez intézve. Orv. Hetil. 1872.

Állandó egészségügyi bizottság felállítását ajánlja. Az indítvány az 1872. márcz. 2. ülésen lett tárgyalva, mikor el is fogadták. A bizottság jegyzője Fodor J. lett. Az indítványt aláírták volt Fodor, Ambra J., Farkas K., Rózsafy és Högyes E.

22. Utasítás az orvosegyesület megbízásából kidolgozva a himlőjárvány ügyében. Orv. Hetil. 1872.

A 26. pontba foglalt »Utasítás tervezet« a himlő, álhimlő, himlőcske vagy bárányhimlő megbetegedéseknél követendő eljárásokat foglalja össze, melyek mind azt célozzák, hogy sem a beteg maga, sem ápolói, sem ürülékei, sem az általa beszennyezett tárgyak ne terjeszthessék tovább a ragályt.

23. Az ujbpesti kikötő egészségügye. Orv. Hetil. 1872.

Ezen jelentést az egészségügyi bizottság megbízásából dolgozta ki Fodor, s az orvosegyelet 1872. máj. 4. ülésén olvasta fel. Az orvos-egyelet a jegyzőkönyv szerint »a szorgalommal és tudományos alapos-sággal összeállított jelentést egészben magáévá tette, s a belügy-ministerhez felterjeszteni határozta«. Vizsgálataiból kitűnik, hogy az ujbpesti kikötő vize szerves anyagokkal telítve van s erősen rothad. Első sorban ki kellene a medret szélesíteni és a szabad folyást bizto-sítani, de azonfelül elkerülhetetlen a medernek kikotrása, kitisztítása.

1873.

24. Közegészségügy Angolországban, tekintettel a hazai viszonyokra. Kiadta a magyar orvosi könyvkiadó társulat. XIV és 507 l. 1873.

Az általános rész (I. fejezet) Angolország föld- és népisméjével, népmozgalmi és orvosi statisztikájával foglalkozik. A második fejezet az angol orvosügy történetét s jelenlegi viszonyait ismerteti, majd a gyógyszerészek, gyógyszertárak, fogorvosok, szülészek és szülésznők helyzetét írja le. A harmadik fejezet az angol orvosi rendészet ismer-tetését tartalmazza. A IV. fejezet a lakások, tápszerek, kórházak, börtönök hygienéjét írja le, azonkívül a járványügy, szegényügy és elmebetegügy állását tárgyalja. A fejezet többi része a gyár-, iparügy és bányászat hygienéjével, a mérgekkeskedéssel, a hajók és más szállítási eszközök egészségügyével, a véletlen szerencsétlenségek ese-tére alkalmazásban levő szokások- és rendszabályokkal, végre a hulla- és temetkezésügygyel foglalkozik. A munka befejező része (V. fejezet) a törvényzéki orvosi ügyet ismerteti.

25. A halálozási arány Magyarországon. Gyógyászat. 1873.

Locher müncheni tudós és Weszelovszky dr. (utóbbi az akade-miában tartott előadásában) összehasonlítva több ország halálozási arányszámát, olyanféle következtetésre jutottak, hogy a magyar nem-zet 100 év alatt részben egészen kipusztul, részben németté vagy oroszszá fog válni. Csak hibásan összeszedett statisztikai adatokból lehet oly következtetést vonni. A halva szülöttek, továbbá az 1—2. napon (a kereszteleés előtt) elhaltak pl. nem vétetnek fel másutt az elhaltak közé. Locher és Weszelovszky azonkívül nem

hasonlították össze a születési arányszámot a halálozással, pedig világos, hogy a hol többen születnek, többen is halhatnak el, a nélkül hogy rontanák a szaporodási arányszámot. (Körülbelül ugyanezeket mondta el Fodor a Pesti Naplóban is rögtön a Weszelovszky akadémiai előadása után »Megjegyzések Weszelovszky akadémiai előadására« című cikkében.)

26. Még egyszer Weszelovszky dr. ur előadásáról. Gyógyászat 1873. »Állam orvos« mell. 75. sz.

Mikor Fodor a halálozási arány Magyarországon című cikkében megtámadta Weszelovszky akadémiai előadását, Weszelovszky védekezett, hangsúlyozva, hogy a felhasznált külföldi adatokat a külföldiek készpénznek vévén, ő is hiteleseknek tekintheti azokat. Válaszában Fodor kimutatja, hogy azok az adatok igenis hibásak voltak s bár tisztelettel viseltetik W. szándékával szemben, melylyel adatai alapján közegészségügyünk javítását sürgeti, de kellemetlennek tartja, hogy az inkriminált előadás oly nagy tekintélyű forum, mint az akadémia előtt tartatván, annak külföldön is hire ment, s bizony sokat rontott, alaptalanul, amúgy sem túl jó kulturális hírnevünknek.

27. Az olasz tengeri egészségügyi intézetek és általános ujitási nézetek a vesztegázarak tárgyában. Orv. Hetil. 1873.

Ilanori Zsigmond bécsi tanár hasonló című német munkáját ismerteti és bírálja. Különösen azt hangsúlyozza, hogy a vesztegázár csak tudományos szempontból bír jogosultsággal, gyakorlati szempontból azonban nem. A szárazföldi vesztegázár különösen tarthatatlan, mert szigoruan keresztülvinni lehetetlen, módosítva, enyhítve pedig haszontalan zaklatássá válik. A tengeri vesztegázarat még inkább el lehetne fogadni, de itt is fennáll a szárazföldivel szemben hangoztatott kifogások legnagyobb része.

1874.

28. a) A közegészségtani tanszék, és központi észlelde. Orv. Hetil. 1874.

28. b) Ugyanaz németül. Deutsche Vierteljahrsschrift für öffentliche Gesundheitspflege.

Tudomása szerint Magyarország az első az államok között, mely egy egységes vezetéssel bíró intézet életbeléptetését tervezi, s azért közli szerző tervezetét járványok exact vizsgálatának organizatioját és kivitelét illetőleg. A tervezet 5 pontból áll. 1. Az orvosnövendékek theoreticus és practicus kiképzése. 2. Járványstatistika organizatioja. 3. levegő és talajvizsgálatok Budapesten. (A talaj physikai és vegyi vizsgálata, talajvíz, talajlevegő, ivóvíz, atmosphaerikus viszonyok, eső, légnyomás, szél, ozon.) Megfigyelő állomások létesítése 26 magyar városban. 5. Hygien. és aetiologikus vizsgálatok a helyszínén azon városokban, a melyekben a 2. pont alapján

epidemikus vagy endemikus betegség uralkodik, vagy a hol általában közegészségügyi hiányok észlelhetők. Az említett 5 főcsoporton kívül az intézet feladatát képeznek speciális tudományos vizsgálatok a desinfectiót, a lakáshygienet, ételeket, italokat illetőleg stb.; minden csoportnál kifejti a részletes programot is.

1875.

29. a) Kísérleti tanulmányok a talaj és talajlégnemek fertőtlenítése felett. Orv. Hetil. 1875.

29. b) Ugyanaz németül. Deutsche Allg. Central Zeitung.

Kísérletezve a carbolsavval és a kénessavval, az derült ki, hogy ennek gőzeivel nem lehet a talajt jól átjáratni. Megkísérte a halvanyt is, az a talajt és a talajlevegőt bizonyos térségen áthatva, jó desinfectiensnek bizonyult.

30. a) Kísérleti tanulmányok a talaj és talajlégnemek felett. Orv. Hetil. 1875.

30. b) Ugyanaz németül. Deutsche Vierteljahrschrift für öffentliche Gesundheitspflege.

A talaj szénsavtartalma annak mélységével párhuzamosan növekedik; mennyisége nemcsak különböző városoknál, hanem ugyanazon város különböző helyein is különböző, keletkezik pedig az által, hogy a talajban levő szerves anyagok a levegő élenye által oxydálódnak. A szénsav mennyisége azonban mégsem a talajban levő szerves anyagok mennyiségétől függ első sorban, hanem a talajnak átjárhatóságától. A talaj szénsava időnkint felemelkedik a talaj fölé, s valószínű, hogy a küllég szénsava legnagyobb részt a talajból kerül a levegőbe. Kimutatható, hogy a talajban levő szerves anyagokból ammoniák is képződik. Kénkömény a kolozsvári talajban nem volt kimutatható. Az eső mennyiségének mérése nem helyettesítheti a talajvizmérést. A talaj hőmérséke sok körülmény behatásától függ.

1876.

31. A talajvizsgálatok céljáról és módszereiről. A budapesti kir. orvosegyesület ünnepélyes ülésén tartott előadás. 1876.

Elmondja, hogy már a régi rómaiaknál találunk olyan feljegyzéseket, melyek arra engednek következtetni, hogy házépítésnél igen fontosnak tartották azt, hogy az jó talajon épüljön. A későbbi nagy járványok tapasztalatai szintén arra mutatnak, hogy a talaj minősége igen nagy befolyással volt elterjedésükre. Hogy a talaj vizsgálata végett ne kellessen nagy, költséges, alkalmatlan gödröket ásni, Fodor fúrókat ajánl, melyek tányérja 2—4 méter mélységből a vizsgálandó elegendő mennyiségű földet tur fel. A czikk további része az ezen fúrókból kivett talajpróba részletes vizsgálatának menetét és módszereit írja le.

1877.

32. a) Az egészséges házról és lakásról. Előadások a M. Term. Társ. népszerű estélyein. I. füzet 1877.

32. b) Ugyanaz németül. Vieweg und Sohn. Braunschweig. 1878.

Az ó-kori kulturnépek lakásviszonyait ismertette, vázolja az Európa nagyobb városaiban lábra kapott építkezéseket. Szóltott különösen a talajlégről és annak fertőző hatásáról, az ivóvizről, melyet kutakból nyerünk, a tisztaságról, a halandóságnak a lakásviszonyokkal való összefüggéséről, továbbá az építő anyagokról, a szobák berendezéséről, a falak festéséről, a szellőztetésről és a fűtésről. Előadásait számadatokkal és kísérletekkel világította meg.

33. Budapest csatornázási tervezete. Orv. Hetil. 1877.

Bazalgette készítette az első tervet (1869) Budapest új csatornázására. Ő az eddigi, sugarak irányában futó csatornák helyett három a Dunával párhuzamosan futó gyűjtőt tervezett. 1872-ben Beiwinkler adott be új tervet. Ő megtartja az eddigi csatornákat (melyek csekély lejtésűek, eliszaposodnak, magas Duna-állásnál egyáltalában nem vezetnek le, a város közepén torkolnak a Dunába stb.) de egy csatorna-elzárót készít minden házban. És az egész nap elzárva gyűjtené a ház szennyét, az estének ugyanazon perczében aztán minden házmester egyszerre kinyitná a zsilipet, s a rohanó nagy tömeg tisztára mosná a csatornákat. Ugyancsak 1872-ben Horváth Farkas 4 főgyűjtős tervet készített. Reitter későbbi terve nagyjában a Bazalgette-ét fogadja el, s öblítésre részben a Dunát, részben a Rákospatakot ajánlja. Valamennyi későbbi tervezet is a közös csatornarendszer mellett van. Fodor jobban szeretné az elválasztó rendszert. Azonfelül ajánlja, hogy minden gyanus csatornánál aláásás útján néznék meg, nem fertőzi-e a talajt.

1878.

34. Egészségtan és életmentés oktatása. Orv. Hetil. 1882. Közeg. melléklet.

1878-ban a vallás- és közokt. minister pályázatot hirdetett az elemi iskolák számára irandó hyg. tankönyvre. Nagy örömmel üdvözölve az eszmét, kimutatja a czikk, hogy óriási horderejű dolog a közegészségügy tanításának általánosítása az elemi iskolától az egyetemig. A közigazgatási pályán levő jogász, az ifjúságot nevelő tanár, a technikus, az építész, a népet tanító lelkes egyaránt igen nagy hasznát vehetik az egészségtan tanulásának.

1879.

35. Közegészségügy. A Párisban 1878-ban tartott egyetemes kiállításról szóló hivatalos jelentések 3-dik füzet. Kiadta az orsz. statist. hivatal. 1879.

A könyv a párisi világkiállítás egészségügyi részét ismerteti. Leírva a kiállítás palotájának s az abban kiállított tárgyak összeállításának előnyeit és hátrányait, leírja azon kiállított közmunkákat és intézményeket is, a melyek városok egészségessé tételét célozzák és az épületek egészségessé tételére való tárgyakat. Ezután a középületeket és intézeteket ismerteti közegészségügyi szempontból. A mű hátralevő része az életmentési készülékekről, a temetkezésügyről, a tápszerekről és az egészségtudományi szakbuvárlati tárgyakról szól.

36. Az egyetemes kiállítás Párisban. Orv. Hetil. 1879.

Nemzetgazdasági és egészségügyi szempontból igen érdekesek voltak azon kiállított közmunkák rajzai, melyek Olasz- és Franciaország óriási mocsaras területeinek kiszáraitását szemléltették. A mi a csatornázás ügyét illeti, annak Párisban nagy hiánya az eliszaposodás, mert nincs elég nagy lejtése. Rossz a gödrös és tonnás (Párisi) árnyékszékrendszer, mely sok piszokkal, bűzzel jár. Igen tanulságos volt a kiállított sok vízvezetés minta, melyeknél mind nagyobb szerepet kezdenek játszani a cement-csővek. A kiállított sok vízóra azt látszott mutatni, hogy egyik gyáros sem tartja jónak a másik óráját. A vízsűrők és utcزابurkolatok kiállítása is sok új dolgot mutatott, nemkülönben a fűtő és a szellőző berendezések osztálya is. A kórházak közül kiemelendő a milánói járványkórház, melynek terve szerint abban 64 izoláló szoba van. A börtönök egészségügyében Franciaország állított ki legtöbbet. Hygienikus szempontból figyelemre méltó volt még a munkáslakások, életmentési eszközök, és a tápszerek és italok kiállítása.

37. A bécsi »pestisértekezlet«. Orv. Hetil. 1879.

Európát, főleg pedig a szomszédos országokat Oroszország felől akkoriban pestis veszedelme fenyegette. Német- és Magyarország, Austria és Románia megbízottjai 1879. jan. 24-én Bécsben értekezletre gyűltek össze. Az értekezlet kimondta, hogy 1. a járvány neme 2. terjedése sürgősen és alaposan tanulmányoztassék. 3. Áruk behozatala az astrachani (legjobban meglepett) s esetleg a saratovi kormányzóságból tiltassék meg. 4. Utas Oroszország felől csak akkor léphessen át a határon, ha legalább 20 napja már nem tartózkodott az astrachani kormányzóság területén. 5. Az utasok podgyásza a legszigorubban fertőtlenítenendő. 6. Ha a járvány még erősödnék, egyáltalán csak bizonyos, jól felszerelt helyeken legyen szabad utasoknak a határon átlépni. 7. A határig járó vasuti kocsik desinfiálódnók. Még súlyosabb viszonyok esetén szigorú határzár és tengerzár hozassék be nemcsak Oroszország, de Románia s a többi aldunai tartományokkal szemben is.

1880. — 38.

38. A levegőről. Term. Tud. Társ. 1880.

A levegő alkatrészeit ismerteti Fodor jelen cikkében, a szén-savval foglalkozva legkimerítőbben. Leírja azokat a körülményeket,

melyek egyik vagy másik levegőalkatrész mennyiségére, szaporodására vagy fogyására befolyással vannak, ismerteti az alkatrészek kimutatásának, megvizsgálásának és megmérésének módjait, s elmondja, hogy főleg az oxigénnek, a szénsavnak, a levegő porának és a levegő bacteriumainak miféle befolyása van, illetőleg lehet egészségünkre.

39. A hideglelés vidékek esteli levegője. Term. Tudom. Társ. 1880.

Váltólázás vidékeken kerüljük az esteli ködös, nyirkos levegőt, mert igen régi tapasztalat, hogy ez a legalkalmasabb idő a fertőzésre. Veszedelmes főleg a mélyebb helyek, kertek stb. levegője. Ezért czélszerű váltólázás vidékeken dombokra, emelkedésekre építeni, lehetőleg magas, emeletes, szellős lakásokat.

40. a) A szénéleg egészségi tekintetben. Orv. Hetil. 1880.

40. b) Ugyanaz németül. Vierteljabrschr. f. öffentl. Gesundheitspflege.

Annak megállapítására végzett vizsgálatokat, hogy kis mennyiségű CO ártalmas-e az egészségre, valamint módot keresett kis mennyiségű CO jelenlétének kimutatására. Kísérleti nyulak 4·0—3·1 pro mille CO-os levegőben elpusztulnak, 1·5 ‰ levegőben súlyos mérgezési tünetek lépnek fel, sőt a mérgezés első nyoma nyúlnál kimutatható, ha a levegőben 0·5 ‰ CO van. Hosszasabban, vagy gyakrabban belélegezve még kisebb mennyiségben sem ártalmatlan; igen érzékeny módszerrel kimutatható, hogy még 0·04 ‰ jelenléténél a levegőben a vérbe behatol s lassú mérgezést okozhat. Az ember érzékenyebb CO-val szemben mint az állat, mert az állat enyhébb mérgezésnél magához tér, míg az ember a legtöbb esetben belehal, vagy súlyos betegséget áll ki utána. Valószínű, hogy gyakran áramlik a kályhákból ki nagy mennyiségű CO, s hosszas fejfájást, álmoságot, szédülést, étvágytalanságot s anaemiát okoz. Szükséges tehát a fűtő és világító (gáz) berendezés időközönkénti ellenőrzése; ennek könnyű végrehajtására kémlopapírt készített, mely 0·05 ‰ söt kevesebb CO tartalmazó levegőben megfeketedik. A CO-nak vízben vagy levegőben való kimutatására pontos vegyelemző módszert is mutat be.

41. Gyilkosság szénéleg által. A szénéleg kimutatása beszáradt vérben. Orv. Hetil. 1880.

Valószínűleg szénéleg által mérgezetek vérében a szénéleget egy esetben nem mutatta ki kénammoniummal való kezelés után a spektroskop. Fodor palladiumchlorürös módszerével nemcsak hogy ki lehetett a szénéleget mutatni, hanem mennyiségét is pontosan megtudta határozni. A módszerrel kimutatva a szénéleg mennyiségét, azt is meg lehet állapítani, hogy a mérgezett gyors vagy lassú mérgezésnek esett-e áldozatául, s hogy több egyidejűleg mérgezett egyén közül melyik halt meg hamarabb.

1880—81.

42. a) Egészségtani kutatások a levegőt, talajt és vizet illetőleg. M. Tud. Akad. Math. és természettud. közlemények XVI. és XVII. 1880—1881.

42. b) Ugyanaz németül. Braunschweig. Vieweg u. Sohn. 1881—82.

Az első rész a levegő szénsavával, ammoniákjával, porával ozonával és a levegőben található szervezetekkel foglalkozik. A második rész tárgyalja a talajban levő szerves anyagokat s azok magatartását, a talajviszonyok és a fertőző betegségek közötti összefüggést, és a talaj szénsavának tulajdonságait. A vízről szóló rész a pesti víz vizsgálatát, s az ivóvíz minősége és időbeli változásainak összefüggését tárgyalja a fertőző betegségekhez. Mindhárom rész kimerítő irodalom átnézetet nyújt, leírja a különféle vizsgálatok módszereinek történetét és kifejlődését, s a laboratoriumi vizsgálatok eredményét bősz casuistikával támogatja. Az elmondottak illusztrálására szolgál a három részhez mellékelt tizenhárom tábla.

1882.

43. Közegészségügyünkéről. Orv. Hetil. 1882.

Legfőbb hiánya közegészségügyünknek az egészségügyi közigazgatás fogyatékosága, s a legelső teendő volna, hogy az egészségtelen állapotok szanálására a központban egy szakértő hivatal állíttassék fel. Ennek a hivatalnak az volna a feladata, hogy országunk bizony szomorú egészségi állapotát figyelemmel kísérje, az egészségügyi közigazgatást ellenőrizze, szükség esetén a helyszínen megjelenjen s a szükséges intézkedéseket megállapítsa. Sok helyen azzal indokolják a rossz egészségi viszonyokat, hogy nincs pénz azok szanálására. Vannak azonban olyan dolgok, melyeken segíteni lehet szegénységünk mellett is, másokon meg segíteni kell szegénységünk daczára is.

44. Bécs avagy Budapest az egészségtelenebb város? Orvosi Hetil. 1882.

Fodor főleg abban leli Bécs kedvezőbb halálozási arányszámának magyarázatát, hogy Bécs statisztikájába csak »a linián« belül lakó népesség halálozása van felvéve, míg Budapesten a külső Ferencváros, Ó-Buda stb. is, pedig éppen ezen városrészek rontják meg nagyon az arányszámot.

45. A „vörös kereszt.“ Orv. Hetil. 1882. Közeg. mell.

A vörös kereszt egyesület akkor felelne meg igazán feladatának béke idején is, ha könnyen mozgó kórházzal és gyakorlott személyzettel felszerelve, rögtön ott teremhetne valamely kitörni készülő vagy már kitört közegészségi veszedelem helyén, s jól fel lévén készülve, hamarabb elfojthatná azt mint a hatóságok.

46. Az olvasóhoz. Orv. Hetil. 1882. Közeg. mell.

Abból az alkalmából hogy az Orvosi Hetilap »közegészségügy és törvényszéki orvostan« című mellékletének szerkesztését átvette, ebben a cikkben azon vezéreket körvonalazza, a melyeket a melléklet szerkesztésénél szem előtt fog tartani. Első és legfontosabb feladatának azt fogja tartani, hogy Magyarország közegészségi állapotát és egészségügyi közigazgatását figyelemmel kísérje.

47. Az egészségtan oktatása papnevelő intézetekben. Orv. Hetil. 1882. Közig. mell.

A cultusministernek az ország egyházi főhatóságaihoz intézett felszólításának engedve, már több papképző intézet behozta az egészségtan tanítását. Fodor nagy örömmel üdvözlí az ügyet, s méltatva óriási horderejét, amaz intézeteknek tankönyvül a Schermann Test- és Egészségtanát, és Erismann Népszerű egészségtanát ajánlja.

48. A berlini egészség- és mentesügyi kiállítás hamvai. Orvosi Hetil. 1882. Közig. mell.

Az 1882-ben Berlinben tervezett egészségügyi kiállítás négy nappal megnyitása előtt leégett. Oriási veszteség ez, annál is inkább, mert a kiállítás főcélja a közegészségügy népszerűsítése volt. Magyarországból a főváros, a közoktatásügyi ministerium, a belügyministerium (balneologia) és Fodor küldtek be tárgyakat. Bebizonyítottuk a külföld előtt: »hogy teszünk, művelődünk«.

49. Középületeink egészségtelen berendezése. Orv. Hetil. 1882. Közeg. mell.

Ez a cikk a főposta palotájának hiányaival foglalkozik. Leírva az ott berendezett fűtés, szellőzés és világítás ártalmas sőt helyenkint teljesen tarthatatlan voltát, azt a tanulságot vonja le, hogy az illetékes körök ne bizzanak túlságosan a vállalkozók jó nevében, hanem mutassák meg a terveket megbirálás végett más szakértőknek is.

50. A „szegedi magyar ház.“ Term. Tud. Társ. 1882.

A szegedi nagy árvíz elsöpörte a régi, kicsiny, piszkos, egészségtelen házakat, s valósággal tabula rasat csinált Szegeden. A helyükbe a kormány által készített terv szerint felépített házakat írja le a szerző, melyeket olyan jóknak talál, hogy szeretné, ha valamennyi hatóság megszerezné ezeket a mintaterveket s a hozzájuk való utasítást, s elterjesztené a nép között.

51. A fővárosi középítési rendszabályok. Orv. Hetil. 1882. Közeg. melléklet.

A főváros törvényhatósága 1881-ben új középítési rendszabályt fogadott el. Ezt bírálja Fodor jelen cikkében. A törvényjavaslat, a helyett hogy pártolná az egyedül helyes családi ház ügyét, inkább a kaszárnyaszerű bérházak építését mozditja elő. Egyik pontja a szabályzatnak kimondja, hogy valamely utczában levő legmagasabb háznál legfeljebb egy emelettel alacsonyabbat szabad építeni. Például a szűk és sötét Lipót-utczában csak három emeletes házakat szabad majd

építeni. Csak gyökeres elvi változtatásokkal lehetne a javaslat hibáin segíteni.

52. a) A légfűtésről. Term. Tud. Társ. 1882. és Orv. Hetil. 1882. Közeg. mell.

52. b) Ueber die Vorzüge u. Nachtheile d. Luftheizung. Előadás a Deut. Verein für öffentl. Gesundheitspfl. IX. gyűlésén Bécsben. Deutsche Vierteljahrsschr. f. öffentl. Gesundheitspfl. 1882.

A légfűtés hátrányai, hogy a levegőt kiszáritja, kormot hoz be, a kályha felülete pörköli, szenesíti a levegő porát és szénoxydot termel. Circulációs berendezésnél meg ha az alsó lakásban nagy takarítás van, annak pora a caloriferen keresztül a felső lakásba jut. Előnye a légfűtésnek, hogy pompásan szellőz. Teljesen kifogástalan a légfűtés ha nem circulációs, ha nagyon tisztán lesz tartva, s ha kevés túl forró levegő helyett inkább sok, mérsékelt hőmérsékű levegőt ad.

53. A gyermekági lázról. Orv. Hetil. 1882. Közeg. mell.

Az orvosegyesület egyik gyűlésén a gyermekági lázról lévén szó, több hozzáértő azon nézetének adott kifejezést, hogy annak oka legfőképen a bábák tudatlanságában, gondatlanságában és gyakran bűnös hanyagságában keresendő. Ajánlatos volna ezért, ha a hatósági orvosok mihelyt egy gyermekági láz halálesetről értesülnek, végére járva a dolognak, ellenőriznék a bábát. A melyiknek gyakorlatában gyakrabban fordul elő eset, azt el lehetne tiltani a gyakorlattól egy időre, a tudatlant ki kellene tanítani, a bűnöst vagy hanyagot megbüntetni.

1888.

54. A fojtó levegőről. Term. Tud. Társ. 1883.

55. A veszettég okáról. Term. Tud. Társ. 1883.

A veszettség fertőző anyagát kutatva. Pasteur 1881-ben ama tapasztalatra jött, hogy a veszettség színhelye az agy- és a gerinczvelő, valamint az azokat átitató savó. Igen valószínű, hogy a veszettséget bacteriumok okozzák, ezeket azonban még nem ismerik. Paul Bert 1878-ban agyaglemezen átszűrve veszett állatok nyálát, azt tapasztalta, hogy a szűrlet nem fertőz, a visszamaradó anyag azonban igen. A fertőző anyag tehát nem folyadék, hanem szűrés által visszatartható test.

56. Egészségügyi kirándulások Budapesten. Orv. Hetil. 1883. Közeg. mell.

Felsorolva Budapestnek egészségügyi intézményeit, ajánlja, hogy úgy a vidéki, mint (legalább) a fővárosi orvosok használjanak fel minden alkalmat, hogy azokat az intézményeket megismerjék, mert ha nem is kifogástalanok valamennyien, de igenis valamennyien tanulságosak. Külföldi orvosok utazgatásuk közben mindenütt megnézik a kórházakat, iskolákat stb. Nálunk a pesti orvos nem ismerős a pesti viszonyokkal sem.

57. A harmadik magyar egyetemről. Orv. Hetil. 1883.

A harmadik egyetem érdekében az ezen ügyben egybehívott enquete 1883. május hó 8-án tartott ülésén Fodor beszédet mondott. A harmadik, orvosi facultással is felszerelt egyetem felállítását sürgetően szükségesnek tartja. Közművelődésünkre való tekintettel, de figyelembe véve főleg több irányban való visszamaradottságunkat, okvetlenül fel kell a harmadik egyetemet állítanunk. A mostani viszonyok mellett nemcsak hogy elegendő tudóst, de még csak elegendő számú jó orvost sem vagyunk képesek produkálni.

58. a) Nehány készülék egészségügyi előadások- és kísérletekhez. A berlini egészségügyi kiállításra egybeállítva. Kiadta a vallás- és közokt. minist. 1883.

58. b) Ugyanez németül.

E munka az általa kiállított tárgyak jegyzékét és leírását adja. Ki volt állítva: 1. Hordozható készülék nagy mennyiségű levegő aspirálására. 2. Levegő-aspiráló készülék a Pettenkofer-féle szén-sav elemző üvegek megtöltésére. 3. Készülék a levegő C_2O_2 tartalmának meghatározására. 4. Készülék a vér C_2O_2 tartalmának elemzésére. 5. Háziminta szellőzés és fűtés demonstrálására. 6. Fémötvények fűtés-melegségének mérésére. 7. A talaj permeabilitásának befolyását a szerves bomlásra feltűntető készülék. 8. Készülék a talaj szenny-megkötő képességének birálatára. 9. Készülék, a mely feltűnteti a talajbeli szenny nagyobb mennyiségének befolyását annak bomlására. 10. A talaj tisztító képességét demonstráló készülék. 11. Szekrény a szabadban végzendő talajmegfigyelések számára.

59. A lakásügy Budapesten. Orv. Hetil. 1883. Közeg. mell.

Minden gondolkodó embernek meg kell arról győződve lenni, hogy lakásviszonyaink társadalmi és közegészségügyi szempontból egyaránt veszedelmesek. Főleg a pinczelakások azok, melyek súlyos kifogás alá esnek. Ha már nem lehet valamennyit megszüntetni, legalább azokat kell kiűriteni, a melyek átalakításokkal, javításokkal sem lesznek tűrhetőkké. A helyett pedig, hogy fogynának a pinczelakások, az utolsó évtizedben 1501-el szaporodott számuk. A belső berendezésre, closetekre, kiöntőkre, csatornákra, tisztaságra nézve is szigorú egészségrendőri intézkedéseket kellene életbe léptetni. A legjobb természetesen az volna, ha a családi ház rendszert lehetne behozni.

60. a) A piaci tej vizsgálata. Orv. Hetil. 1883. Közeg. mell.**60. b) Ugyanez németül.** Arch. f. Hygiene.

A belügyminiszterium felszólítására a piaci tej vizsgálatánál követendő eljárásra nézve kidolgozott javaslat ez. Azokat a tevizsgáló eljárásokat foglalja magában, a melyeket az eladásra került tej hatósági megvizsgálásánál alkalmazni kell és lehet.

61. Szabad-e a mustot czukrozni. Orv. Hetil. 1883. Közeg. mell.

Franciaországban a phylloxera kipusztítván a jobb borfajokat, beállott a szükség, hogy a gyengébb minőségű bort javítsák. A leg-

első gazdák, chemikusok és hygienikusok kimondták, hogy a must czukrozását (tisztá, kristályos nád- vagy répaczukorral) még a czukoradó leszállítása árán is elő kell mozdítani. Erre az álláspontra kell nekünk is helyezkednünk, mert itt nálunk is kezd már imminenszé válni a vezedelem, hogy a borivás helyett a pálinkaivás fog meghonosodni.

62. A tej Budapesten. Orv. Hetil. 1883. Közg. mell.

Az országos magyar gazdasági egyesület 1882. nov. 24. tartott ülésén Egan Ede Budapestnek tejjel való ellátásának kérdését tárgyalta. Az előadást követő eszmecsereben részt vett Fodor is. E közlemény az egész gyűlés lefolyását ismerteti, mely gyűlés tárgyalásai oda concludáltak, hogy egy központi tejesarnokot kell létesíteni, a mely a jó és tiszta tejkezelésnek mintaképe legyen.

63. A budapesti vízvezeték. Orv. Hetil. 1883.

Víz calamitásunk megszüntetésére ez idő szerint 3 mód van: 1. Pesten új szűrőtelep létesítése a város felett lévő lapályon; 2. budai víznek a pesti oldalra vezetése; 3. új, budai szűrőtelepek és mesterséges szűrőágyak létesítése. Mielőtt valamelyiknek kiviteléhez fognánk, meg kell bizni egy szakértő bizottságot a kérdés tüzetes tanulmányozásával, mert ez ideig még igen fogyatékosak ez irányú adataink.

1884.

64. A közegészségtan művelése és oktatása az egyetemen. Előadás a hágai (V.) Nemzetközi egészségügyi congressus számára. 1884. a Congressus Évkönyveiben.

65. A harmadik egyetem kérdése. Magyar Tanügy 1884.

Az államfenntartó erők közül a művelődésnek tulajdonítja az első rangot. Az egyetemeknek pedig szerinte épen az a feladatuk első sorban, hogy a tudományt ápolva a művelődést előbbre vigyék. Ezért is szükséges egy harmadik, orvosi facultással is felszerelt egyetem felállítása, de szükséges azért is, mert a mai viszonyok között Magyarországon a szakférfiaknak nem nyílik elég terük, s talán ezért nem is fejlődik ki nálunk annyi kimagasló férfi mint a mennyit kedvezőbb körülmények között produkálhatnánk.

66. a) A lakásviszonyok befolyása a cholera és a typhus elterjedésére. Székfoglaló beszéd a m. tud. Akademiában. Értekezések XIV. kötet. 1884.

66. b) Ugyanaz németül. Arch. f. Hyg.

Régebben kimutatta, hogy Budapesten a talajnak és víznek befolyása van a cholera, typhus és más fertőző betegségek elterjedésére; ez a befolyás első sorban a talajnak és a víznek rothadó szennyétől származik. Most azt akarta vizsgálni, hogy a talaj és víz szennyein kívül maga a szenny, függetlenül a talajtól, talajviztől, van-e befolyással ezen betegségek epidemikus fellépésére. Sorra vette azon

házakat, a melyekben 1863—1877-ig cholera és typhus fordult elő, s első sorban ezen házak tisztasági viszonyait vette tekintetbe; összehasonlítást végzett a betegségek felléptét illetőleg a tiszta és tisztátalan házak között, miközben rendesen szomszédos házakat vett figyelembe. mint a melyeknél a talaj- és talajvízviszonyok egyenlők. Eredményei a következők: 1. Azon házak, a melyek már építésük folytán egészségtelenek voltak, gyakoribb typhus- és cholera- epidemiát mutatnak. 2. Tisztátlan udvaru házakban 3-szor annyian haltak el cholera- és typhusban mint a szomszéd tiszta udvaruakban. 3. 3—4-szer annyian haltak el cholera- és typhusban azon házakban, melyeknek lakásai tisztátalanok voltak, mint a szomszéd ház tiszta lakásaiban. Követett udvaru házak egészségesebbek mint a kövezetlenek. Mind ebből azt következteti, hogy a ház egészséges vagy egészségtelen építése, a lakások és az udvar tisztasága vagy szennyes volta, a talaj- és talajvíztől függetlenül, sőt annak ellenére is befolyással van a typhus elterjedésére. A bomló szenny termékei, szervezetei azok, melyek behatására a szervezet ellenálló képessége csökken; quasi chronikus fertőzést (pl. bélhurutot) tartanak fenn ezek a hatányok a szervezetben, mely aztán ez által alkalmasabb lesz a specifikus fertőzésre.

67. Budapest csatornázása. Előadás a Budapesti kir. orvos-egylet ülésén. Orv. Hetil. 1884.

Ismerteti Budapest jelenlegi csatornázásának hiányait s ezen hiányok befolyását a város egészségi állapotása. Ezután a szennyes anyagok eltávolításának különböző módjait ismerteti s végül a következő véleményt mondja ki: »Budapest közegészségügye és köztisztasága szempontjából a csatornázás jelenlegi állapotában tovább nem tűrhető meg; a közös csatornarendszer gondos és szakértő kiépítés esetén megfelel a közegészség és a köztisztaság igényeinek, azért e rendszer Budapestre nézve elfogadandó, és minél hamarabb kiépítendő«.

68. Budapest csatornázása. Előadás a magyar mérnök- és építészegylet ülésén. Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye. XVIII. kötet. 1884.

Budapest akkori csatornázási rendszerének hibáit három csoportba foglalja össze: 1. szennyezi a levegőt; 2. fertőzi a talajt; 3. megrontja a vizet. Taglalva ezeknek a bajoknak a jelentőségét, felemlíti a többi árnyékoldalt is, pl. azt, hogy, ha a Duna vízállása magas, a csatornavíz nem folyik le, hogy a gyűjtőcsatorna tartalma a városon belül ömlik a Dunába stb. Ismertette azután a modernebb berendezések fajtáit, s azok előnyeit, sürgősen kiépítendőnek tartja Budapestén az új, gondos szakértelemmel elkészítendő közös csatornarendszert.

1885.

69. Javaslat Miskolcz város köztisztasági ügyének rendezésére. Orv. Hetil. 1885.

Összehasonlítva Miskolcz, Budapest és Bécs halálozási arányszámát, az derül ki, hogy Miskolcz egészségügyi viszonyainak igen kedvezőtleneknek kell lenni. A megtartott helyszíni szemléből az derült ki, hogy a legnagyobb hiba a város árnyékszék, és szennyvezető rendszerének fogyatékos volta. Óriási hiba az is, hogy a konyhabeli moslékvíz és más szennyes lé az udvarra kiöntetvén, az végig folyik az utcán. Első sorban tehát jó csatornázást kellene építeni, másodsorban pedig a Szíma és a Pecze patakokat megtisztítva, megtiltani, hogy azokba, legalább a városon belül, szenny bocsáttassék.

70. a) A hosszú életről. Ünnepi előadás a m. tud. Akad. 1885. évi közgyűlésén. A M. Tud. Akad. Évkönyvei. 1885.

70. b) Über die Bedingungen der langen Lebensdauer. Ungarische Revue 1885.

A magyar közeposztály férfainak és nőinek élettartamát összehasonlítva Ausztriával, Németországgal és Angliával, azt tapasztalta, hogy az átlagos életkor nálunk a legalacsonyabb. A hosszú élet feltételei szerinte a mértékletesség, czélszerű táplálkozás, egészséges lakás, tisztaság, kényelem, jó kedély és öröklött dispositió. Magyarországon az volna az első teendő, hogy az ifjuság neveltetése angol mintára reformáltassék.

71. Középisk. hyg. tanárok és iskolaorvosok. 1885. Orv. Hetil. Közeg. mell.

A középiskolai egészség-tanári intézmény fölötté fontos az egész ország hygiénéjére, mert azok folyton az egészségtudomány elveivel foglalkozván, bizonyosan a közegészségügye is figyelemmel lesznek s annak érdekeft elő fogják mozdítani.

72. a) Baktériumok az élő állat vérében. Székfoglaló beszéd a m. tud. Akademiában. 1885.

72. b) Ugyanaz németül. Arch. f. Hygiene. 1886.

Számos vizsgálatából az derült ki, hogy egészséges állat vérében rendszerint nincsenek baktériumok. Valószínű ugyan, hogy jutnak a vérbe rothadási baktériumok, de ezek ott hamarosan elpusztulnak. Fodor nyulak vérébe 50—200 millió baktériumot fecskendezve, azt tapasztalta, hogy erős állat véreből azok 4—8 óra alatt, gyenge vagy éhező állatok véreből hosszabb idő alatt, de eltűnnek.

73. A budapesti végleges vízmű. Orv. Hetil. 1885. Közeg. mell.

A közmunkatanács és egyes szakérték véleménye a létesítendő vízmű rendszerét illetőleg egymással ellenkező lévén, Than Károlyt, Fodor Józsefet és Balló Mátyást felkérte, hogy a következő pontokra adják meg véleményüket: 1. A természetesen vagy a mesterségesen szűrt víz jobb-e? 2. Ha mindkettő jó-e mi a különbség köztük? 3. Akkora, az esetleges különbség, hogy tekintetbe véve a helyi viszonyokat is, határozottan egyik vagy másik rendszer mellett kellene dönteni? 4. Jó vizet melyik rendszer mellett lehetne szerezni a legnagyobb mennyiségben. 5. Az ó-budai lőpormalom melletti forrásvíz felhasznál-

nálható volna e. (A kérdésekre adott választ l. a »Budapest vízszolgáltatásának kérdése« czim alatt.)

74. Budapest vízszolgáltatásának kérdése. 1885. Orv. Hetil. Közeg. mell.

A budapesti végleges vízmű kérdésével foglalkozó vegyes bizottság véleménye szerint a víz természetes gyűjtésének terve fogadandó el a káposztásmegyer-dunakeszi medenczében, mert ez a rendszer adja a legjobb és legolcsóbb vizet. Az ó-budai források vizét sem szűrővel, sem a nélkül nem lehet felhasználni.

75. A Chamberland-féle vízsűrítő. Orv. Hetil. 1885. Közeg. mell.

A Chamberland-féle szűrővel végzett kísérletek szerint az eleinte jól filtrál, később azonban folytonosan rosszabbul, úgy hogy egy idő múlva (5 heti folytonos használat után végzett kísérlet szerint) már sokkal több a bacterium a szűrt mint a szűretlen vízben, mert a szűrő akkorára teljesen megtelt velük. Azzal a cauteléval azonban, hogy a szűrő időközönként kitisztíttassék, szükség esetén pedig kicseréltessék, járvány idején gyanus vízzel szemben a Chamberland-féle szűrő gyakorlati értékkel is bír.

76. Természetesen szüremkedő avagy mesterségesen szűrt vizet használjon a főváros? Bizottsági jelentés Balló Mátyás, Fodor József előadó és Than Károlytól. Orv. Hetil. 1885. és a fővárosi hivatal. közleményekben.

Absolute véve mindkét fajtájú szűrővel lehet jó minőségű vizet szerezni, de relative sokkal inkább kaphatunk jó vizet a természetes szűrés útján, s ezért az utóbbi berendezése ajánlatosabb.

1886.

77. A tisztviselők üllői-úti háztelepe. Orv. Hetil. Közeg. mell. 1886.

Kétségtelen, hogy sok jó oldala is van ennek az új telepnek, de vannak bőven rosszak is. Az épülő járványkórházzal három kórház lesz szomszédságában. Egy csomó gyár is ott ontja füstjét és bűzét. A talajvíz igen magas, s jó lett volna a csatornázást drainezéssel összekötni. Nincsenek a telepnek terei. Az is hiba, hogy megengedték a pinceszékházak építését.

78. Egészségtan a középiskolák felső osztályai számára. Kiadta Lampel Róbert, 1886.

A bevezető részek után, a melyek az egészségtan fogalmát és feladatát tisztázzák és körvonalozzák, a tankönyv a táplálkozás, a lakás, a munka és foglalkozás hygienéjével foglalkozik. A többi fejezet a test ápolásáról, a fertőző betegségekről és az életmentésről szól.

79. Fuladás talajlevegőben. Orv. Hetil. 1886.

1885 tavaszán egy kőbányai akol kútjába egy mérő vesszőért leszálló munkás beleszédülve belefuladt. Ugyanígy járt még négy egyén,

a kik az előbbieket mentésére a kútba leszálltak. Fodor elemzéséből kiderült, hogy a kút levegője circa 13% szén-savat tartalmazott.

80. Egészségtan és egészségügy a középiskolákban. Orsz. középisk. tanáregyes. Közlönye. 1886.

Paszlavszy az »Országos középisk. tanáregyesület Közlönyében« azt hangoztatta, hogy az iskolaorvosi intézmény hiábavaló, és viszonyainkba bele nem illő. Fodor ezt az állítást dönti meg jelen cikkében, kimutatva, hogy a hygiene tanítása igenis való a középiskolába, s azt ott más mint orvos nem taníthatja. Valamint feltétlenül szükséges az is, hogy az iskolák hygienéjét szakember ellenőrizze.

81. Az 1886/87. egyetemi tanévet megnyitó beszéd. Acta Reg. Sc. Univers. Hung. Budapestinensis. 1886/87.

E megnyitó beszéd az egyetemi ifjúság életrendjéről szól legfőképen. Kifejti, hogy az egyetem ifjúsága egyetemi éve alatt szellemében és testében fejlődik. Mindkettő egyformán követeli ápolását és fejlesztését. És bár az egészséges test »váltó a hosszú életre, melyet csak ritkán disputálhat el lejárata előtt a halál,« bár a szellem fejlődésének igen lényeges feltétele az ép test, s bár katonai szempontból sem volna szabad a kérdést elhanyagolni, mégis azt látjuk, hogy az egyetemi ifjúság testi nevelése teljesen a véletlenre van bízva, pedig: »a gyenge és senyves szervezet terminus nélküli adóslevél, a melyet akkor pöröl és exequál a halál, a mikor neki tetszik.« Arról, fájdalom, szó sem sem lehet, hogy egyetemi ifjúságunk oly kedvező hygienikus viszonyok között élhessen, mint pl. az angol, de azért kis jóakarattal, kevesebb nembánomsággal nagyon sokat lehetne javítani, lendíteni a mostani viszonyokon.

82. a) Újabb kísérletek erekre fecskendezett bakteriumokkal. M. T. Akad. értekezések. 1886.

82. b) Ugyanaz németül. Deutsche med. Wochenschr. 1886.

Kisfoku anaemia újabb vizsgálatai szerint nem befolyásolja a bakteriumoknak a vérből való eltűnését. Vizzel hígított vérből hamarabb tűnnek el a bakteriumok. Anthrax- és typhusbacillusok szintén mihamar eltűnnek a véráramból, de egyes szervekből (lép, máj, vese) még kitenyészthetők. Az anthraxbacillus különben egy idővel eltűnése után megint megjelenik a vérben. 1. Az inficiált állatok vére csak akkor fertőz, mikor az anthrax újra megjelenik benne. 2. Az anthraxbacillus-fertőzés átmegy az anyáról az embryora. 3. Az állatok akkor is elpusztulnak anthraxban, ha szövetek nem lettek inficiálva. 4. Igen kis quantum anthraxbacillust baj nélkül kibír az állat, nagyobb dosisnál pedig annál hamarabb pusztul el, minél nagyobb volt a befecskendezett mennyiség.

83. A tatatóvárosi forrásvíz. Orv. Hetil. 1886. Közeg. mell.

Esterházy Miklós gróf felajánlotta a tatai források vizét a fővárosnak, Feszty műépítész pedig kiszámította, hogy a vízmű, ezeket a forrásokat felhasználva, nem kerülne többbe, mint a Káposztás-

Megyerre tervezett vízmű, a mesterségesen szűrt Dunavíznél meg épen olcsóbb volna. Balló elemzése szerint a tatai víz vegyi szempontból kifogástalan. Attól függ már most, hogy használhatjuk-e a pompás forrásvízet, hogy nyáron is le fog-e az 5 méter mélységben vezetett csövekben kellőleg hűlni. Mert a források 20·4—20·6° C melegen ömlenek elő a földből.

84. Budapest új csatornázása. Orv. Hetil. 1886. Közeg. mell.

A főváros mérnöki hivatala elkészülvén a pesti oldal csatornázásának tervezetével, annak egészségügyi elbírálására Fodor kéretett fel. Fodor, hozzászólva a tervezet minden egyes részletéhez, s felemlítve annak előnyeit és hátrányait, szükségesnek tartja, hogy mielőtt az építkezést megkezdenék, a függőben maradt kérdésekre (mint a csatornák és gyűjtők szellőzése, az egyes házak csatornázása s annak összekapcsolási módja a nagy csatornázással) nézve is készíttessenek fix tervezetek.

1887.

85. Az egészségügyről. Egészség. 1887.

Sajátságos és szomorú jelenség, hogy nálunk a lakosság maga mily keveset törődik a közegészségügygel. A legtöbb ember megelégszik azzal, ha saját kisebb-nagyobb baját kezelteni. Pedig a kérdésnek óriási a nemzeti jelentősége. Épen nembánomságunk az oka annak, hogy nálunk a szaporodás mostanában igen rossz, s hogy például az 1872—78. kolera alkalmával Magyarország több polgárát veszítette el a maga 15.000.000 lakosából, mint Német-, Francia-, Olasz-, Angolország összesen 150 millió lakosukból. A nemzet politikai jelentősége, ereje, a nép munkaképessége, vagyonozódása, az ország nemzetközi prestige-e mind szoros nexusban vannak a közegészséggel.

86. Nyaralás és fürdőzés. Egészség. 1887.

A nyár Budapesten főleg a gyermekekre nézve egészségtelen, ha csak lehet, hagyjuk itt főleg július és augusztus hónapokban. Hacsak pl. valamely ásványos víz javalata nem teszi szükségessé, hogy valamely fürdőbe menjünk, célszerűbb, ha több időt töltünk egyszerű nyaralóhelyen, a zöldben, mint kevesebbet valamely fürdön. Természetesen figyelembe kell venni a lakás fekvését, szomszédságát, vizét s általában mindazon körülményeket, melyek egészségünknek befolyással lehetnek.

87. Palika iskolába jár. Egészség. 1887.

Mielőtt a gyermeket iskolába adnák, gondosan mérlegelni kell testi fejlettségét. Ha egy évvel később végez majd, az sokkal kisebb baj, mintha már eleitől fogva gyenge szervezettel kerülne az iskolába. A rosszul, értelmetlenül gondozott test elsatnyul és összetörik.

88. Iskolaorvosok és egészségtantanárok a középiskolákban. Egészség. 1887.

Trefort 1887-ben több fővárosi és vidéki iskolába iskola-orvosokat nevezett ki. Ebből az alkalomból íródott ez a cikk, mely az iskolaorvosi és egészségtanári intézményt ismertetve, melegen üdvözlí a terhes s (akkoriban) díjtalanul végzett munkájukba lépő orvosokat.

89. A kályha és a kandalló. Egészség. 1887.

A kályha jól fűt, de rosszul szellőz. Kandallónál megfordítva van a dolog. A helyiséghez képest más és más fűtést czélszerű alkalmazni. Hálóban jó az agyagkályha, mert az jól szellőz, vaskos teste azonfelül megtartja a meleget sokáig, s így nem vagyunk az éjjel; ellenőrzés nélkül égő tűz veszedelmeinek kitéve. A szellőzés kedvéért Tobin-csőveket kell alkalmazni. Szalonban a szépség és a szellőzés kedvéért kandallót alkalmazunk, mögötte pedig helyezünk el egy jól fűtő kályhát. Ebédlöben, hogy a nagy szivarfüst, ételszag stb. eltávozhasson, a szobatetőhöz közel a kéménybe vezető, elzárható, úgynevezett »Arnott« szelelőt kell vágni.

90. a) A vérnek bakteriumölő képességéről. Előadta a m. tud. Akad. ülésén. Értekezések. 1887.

90. b) Die Fähigkeit des Blutes Bakterien zu vernichten. Deutsche med. Wochenschrift. 1887.

Már régebbi vizsgálataiból is azt következtette, hogy az élő állat vérében valamely, a bacteriumokra nézve kártékony agensnek kell lenni. Ezt a felfogását a következő újabb kísérlettel kívánja támogatni. Frissen leölt állatok szíve vérebe anthrax-bacillusokat kevert. Nehány perc, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{2}$, 1 és 2 óra mulva ebből az anthraxos vérből kis próbákat átvíve a gelatinára, azt tapasztalta, hogy az életképes bacteriumok száma lényegesen megfogyott.

91. Budapest vízvezetéke. Orv. Hetil. 1887. Közeg. mell.

Ez a cikk recapitulálja a létesítendő vízmű körül felmerült valamennyi tervet és véleményt, s reméli, hogy a fogalmak az eszmecsere által tisztázódván, a főváros intéző körei meg fogják indítani a szakértők által sürgetett alapos és körültekintő vizsgáldást és nem fognak a »praktikusak« kedvéért elhamarkodva döntení az óriási horderejű ügyben.

92. Az egészségtan elvei az ivóvíz megbírdálásában. O. H. 1887.

A víz jószágára nézve az egészségtannak az a legfőbb és egy-szersmind alapvető kívánsága, hogy az absolute tiszta lévén, rothadás és fertőzés veszedelmeivel ne fenyegethessen. A vízben levő ásványi alkatrészek bizonyos esetekben a víz szennyes eredetére mutathatnak ugyan (pl. a talajvízben talált mész és magnesia), rendesen azonban 300—400 sőt 500 mmgrammnyi mennyiség egyenesen szükséges a vízben.

1888.

93. Az egészségtan oktatása különböző rendű iskolákban. Referaturn a (VI.) bécsi nemzetközi hyg. congressus számára. (Németül.) 1888.

M. T. AKAD. EMLÉKESZÉDEK. XI. K. 9. SZ.

4

94. A közegészségügy haladásáról. Egészség. 1888.

A külföldön, főleg Angliában utazgatót meglepi az a bámulatos haladás, mely a közegészségügy minden ágában tapasztalható. Nálunk túlságosan kevés az érdeklődés, és sok tekintetben igen el vagyunk maradva. A készülő csatornázás a legszebb reményekre jogosít, régóta vajudó ivóvízgyűnk azonban igen sok kívánni valót hagy fenn. Kenyerünk és húsunk aránylag drága és rossz, a tej javult. A fertőző betegségek, az egészségtan térfoglalása a közoktatásügyben és a csecsemők és gyermekek rendkívül nagy halálózása ügyében kell főleg még igen sokat tennünk.

95. A budai vágóhíd és az Erzsébetfürdő. Orv. Hetil. 1888. Közeg. mell.

A budai oldalon, az Erzsébetfürdőhöz közel vágóhidat akartak építeni. Ez ellen a terv ellen az Erzsébetfürdő tulajdonosa felfolyamodással élt. Az ügy az országos közegészségügyi tanács véleményezése alá kerülván, az kimondta, hogy a Krisztinavároson kívül épen csak a Gellérthegy déli lejtőjének levegője nincs még Budapesten szennyezve, ott vágóhíd felépítését nem tartja megengedhetőnek. A vágóhíd ugyanis nagy mértékben szennyezi a talajt és a levegőt még a leggondosabb csatornázás és tisztántartás mellett is.

96. a) Nők az egészség ügyében. Beszéd a magyar orvosok és természetvizsgálók tátrafüredi vándorgyűlése megnyitó ülésén. 1888.

96. b) Ugyanaz németül. Deutsche med. Wochenschr.

A statistika adatai szerint Magyarországon a nők átlagos élettartama kisebb mint a férfiaké. Ha ebben a tekintetben javulást akarunk látni, mindenekelőtt a nők nevelését kell reformálni. Manapság ugyanis a leánygyerek túlsokat van bábuival, edénykéivel a szobában, s az iskolában is sok olyan dolgot tanul, melyek bár szépek és hasznosak, de nélkülözhetők. Pedig a sok iskolai tanulás, kézimunkázás stb. sok egészségtelen üléssel, görnyedéssel, szemrontással jár. A női foglalkozások hygienéje is sok kívánni valót hagy fön, s főleg a gyári munkásnők egészségét nem védi kellő erélylyel a törvény.

1889.

97. A szombathelyi lovaskaszárnya csatornázása. Orv. Hetil. 1889. Közeg. mell.

A szombathelyi lovaskaszárnya összes híg ürülekeit egy, a kaszárnyán kívül építendő emésztő-kútba kívánták levezettetni. Félvén a város attól, hogy a talaj rétegei az említett emésztő-kútból a város felé lejtén, a város kútai szennyeződni fognak idővel, az ügy véleményezés végett a belügyminister közvetítésével a közegészségügyi tanács elé került. Fodor szerint sem az inpermeabilis pöczegődör, sem az ürüléknek egyszerűen a város felett vagy alatt a patakba ömlesztése nem felel meg, hanem az volna a legcélszerűbb, ha az egyszerű mezőöntözésre felhasználva, ez által megtisztítva vezetnék a patakba.

98. Egészségügyi közigazgatásunk reformja. Orv. Hetil. 1889.

Nálunk sem az egyes polgároknak, sem az állami vagy megyei hatóságoknak nincs meg az egészség érdekei iránt az az érzék, a mi Angliában megvan. A főfeladat volna jó törvényeket és szabályrendeleteket alkotva, azoknak pontos betartását ellenőrizni. A kórházügy, himlőoltásügy, a prostituáltak és tolonczok orvosrendszete, a lelenchez és árvaügy okvetlenül államosítandók. A tiszt- és járásorvosi hivatal fenntartandók, de jobb javadalmazással. A községi és körorvost választások ezután is a községek, mert ez bensőbbé teszi a viszonyt közöttük. A közegészségügyi tanácsot lássák el könyvtárral, segédeszközökkel. munkáját díjják és becsülik meg, akkor képes lesz feladatának megfelelni.

99. Hogyan ruházkodjunk télen. Egészség. 1889.

Az öltözködés hygienéjével foglalkozik. Nedves időben főleg arra kell vigyáznunk, hogy lábunk legyen jól ellátva. A gyapjú alsóruha jó szolgálatot tesz nyirkos, langyos időben a sokat járónak, utazónak, könnyen izzadónak, de az a baj, hogy a test nagyon is megszokja. Általában főleg a felső ruhával kell az időjáráshoz alkalmazkodni.

100. A saccharin. Egészség. 1889.

A cikk mindenekelőtt ismerteti a saccharint. Elmondja róla, hogy toluolból készítik, hogy 300-szorta édesebb a cukornál, de tápértéke semmi, sőt a pepsin saccharin jelenlétében lombikban nem emészteti a fehérnyét. Ellenzik az orvosok, a cukorgyárosok, a répa föld-tulajdonosok s a finánczok is. Saccharinnal édesített tápszer hamisítottnak tekintendő. Végül leírja a közlemény, hogy az ibolyaszínű salicylsav-reactionnal hogy lehet tápszerekben a saccharint kimutatni.

101. Budapest vízműve. Orv. Hetil. 1889.

Ismerteti Budapestnek akkori vízvezetékügyét, melyről azt mondja, hogy igazán »szomorú látványt« nyújt. Minthogy belátják, hogy a meglevő állapot tarthatatlan, egyik technikusokból álló ankét a másik után ülésezik, s nem tudnak dűlőre jutni, hogy mesterségesen szűrt folyóvizet, vagy természetesen szűrt folyó-illetőleg részben talajvizet használjanak-e. A hygienikusok tatai vagy hámori forrásviz bevezetését ajánlották, de őket, mint nem eléggé gyakorlati embereket, lehurrogták. Szóba jöttek a vízmérő-órák is. Ezeket Fodor perhorrescálja.

1890.

102. A kisdedővásról szóló törvényjavaslat. Orv. Hetil. 1890.

Csak olyanok számára tartja üdvösnek a kisdedővékat, kiknek szülei teljesen képtelenek a kisdedet otthon gondozni. A többieket kár volna összezsúfolni s így temérdek bajnak, veszedelemnek, járványos betegségnek kitenni. Azonfelül nem a 3—6 éves gyerekekre kellene a fősúlyt fordítani hanem a 0—3 évesekre, minthogy hazánk-

ban a kellő ápolás híján éppen a 0—3 éves gyermekek szolgáltatták a halálesetek legnagyobb contingensét.

103. Beszéd az 1890/91. tanév ünnepélyes megnyitásakor.
Acta Sc. Univ. Hung. Budapestin. 1890 I.

A magyar középiskola ifjúságának 8—9 tizedrésze, végezve a középiskolákat, az egyetemen folytatja tanulmányait. Ezeknek megint legjelentékenyebb része jogász, hivatalnok lesz, s csak kevesen szánják rá magukat az orvosi pályára, holott ez a legszebb, legmagasztosabb valamennyi között. A megnyitó beszéd főleg azon okok felsorolásával foglalkozik, a melyek miatt az orvosok száma oly kevés s folyton kevesebb. A baj oka főleg abban keresendő, hogy sem az állam, sem a társadalom nem becsüli meg kellőleg sem anyagilag, sem erkölcsileg az orvost. Az eredmény azután az, hogy az egészségügyi körök számai évtizedeken keresztül betöltetlenek. Buzdítva a fiatalságot, hogy minél számosabban iratkozzanak be az orvosi szakra, »az egyetemen az időnek és a tanulás eszközeinek bölcs és kötelességszerű kihasználásától« teszi függővé azt, hogy ez egyetemi tanulóból lesz-e jó szakember és hasznos szellemi munkása a hazának.

104. a) Ujabb vizsgálatok a vérnek bacteriumölő képességére és az immunizálásra vonatkozólag. Orv. Hetil. 1890.

104. b) Ugyanaz németül. Centralbl. f. Bakt. und Parasitenk. 1890.

E közleményben foglalt kísérletek eredményeit a következőkben lehet összefoglalni: 1. Az arteriás vér sokkal erősebben bacteriumölő mint a venosus vér. 2. A friss vér sokkal erősebben bacteriumölő mint az állott. 3. A levegőben levő Oxigén vagy szénsav behatására csökken a vér bacteriumölő képessége. 4. Ha a vérből kiszivattyúzzuk gázait, annak nincs semmi befolyása a vér bacteriumölő képességére. 5. C_2O_2 -vel mérgezett nyúl vére nem öli a bacteriumokat. 6. A vér mozgása nincs befolyással annak bacteriumölő képességére. 7. Ez a képesség különben a hőmérsékkel nő, 38—40° C-nál a legerősebb, 40° C-on felül gyorsan csökken. 8. Állatfajok szerint individualis eltérések vannak. 9. Acidum tartaricum vagy chinin hozzáadása csökkentette, HCl hozzáadása nem módosította a vér bacteriumölő képességét, a chlornatrium, ammonium carb. kis mértékben, a natr. phosphoricum, natr. carbonicum, calium carbonicum és a natrium bicarbonicum feltűnően fokozta. 10. A szervezet alkalizálása nagy mértékben képes növelni az állat ellenálló képességét anthraxsal szemben.

105. A pécsi vízvezeték. Orv. Hetil. 1890. Közeg. mell.

Ismerteti Loewy dr. pécsi közs. isk. orvos cikkét, mely a létesítendő pécsi új vízvezeték tervezetét írja le és bírálja.

1891.

106. a) A fürdők egészségügyéről. Előadta a baln. országos congressuson. Egészség. 1891.

106. b) Ugyanaz németül. Deutsche med. Wochenschr. 1892.

A fürdők hygienéje függ azoknak közlekedési viszonyaitól, fekvésétől, talajától, lakásviszonyaitól, sétahelyeitől, a fürdőházak minőségétől, a vízvezeték- és csatornázástól, az egészségesek és a betegek tápszerekkel való ellátásának módjától, végre a fürdőorvosoktól.

107. Az élet és egészség politikája Budapesten. Egészség. 1891.

Budapesten a legvagyonosabb és legértelmesebb lakos sem ápolhatja kellőleg egészségét, mert hiányoznak a legfőbb tényezők, a tiszta levegő, tiszta talaj, tiszta ivóvíz, a jó élelem, pedig az utolsó 10—20 év alatt szinte hihetetlen sokat javultak a viszonyok. Hibás azonban egész építkezésünk, mert német mintára kaszárnyszerű bérházakat építünk a helyett, hogy angol mintára családi házakat építenénk. Még adóelengedésben is kellene részesíteni azokat, a kik telküik egy részét beépítetlenül hagyva, befásítják. Túl sok a por is Pesten. Ennek tulajdonítja, hogy a világ összes városai között Budapesten van a legtöbb tuberculosis haláleset. Vízünk is igen sok kívánni valót hagy fenn, csatornázásunk is rossz. Ideje volna, hogy a főváros értelmes és élelmes polgársága erőlyesen kezébe vegye a főváros hygienéjének ügyét. (Előadva a budapesti I. ker. polgári kör estélyén, 1891. nov. 11.)

108. a) Készülék a bacteriumcoloniák átoltására. Orv. Hetil. 1891.**108. b) Ugyanaz németül.** Centralblatt f. Bakt. etc. 1891.

Ha Koch-féle lemezről egy bizonyos telepet át akarunk oltani, ez kezünk reszketése miatt néha nehezen megy. Ennek a bajnak megszüntetése végett készítette Fodor készülékét, melynél a kéznek nem feltétlenül megbízható és pontos mozgásait csavaroknak mindig praeciz működésével lehet pótolni.

109. Zur Frage der Immunisation durch Alkalisisation. Centralbl. f. Bakt. etc. 1891.

Behring- és *Chor-*nak nem sikerült volt a Fodor módszerével emelve a vér alkalicitását, egyúttal emelni az állat ellenálló képességét is anthraxsal szemben. Fodor ezt annak tudja be, hogy szerzők oly anthraxsal dolgoztak, mely a kísérleti állatot 24—48 óra alatt ölte meg, míg az ő anthraxa a nem immunisált állatokat (nyulakat) 3—5 nap alatt pusztította el.

110. a) Az 1890/91-diki hagymázjárvány Pécssett. Orv. Hetil. 1891.

110. b) The typhoid-fever at Pécs (Hungary) in 1890 in relation with drinking-water. Előadta a londoni (VII.) nemzetközi hyg. congressuson. 1890. A cong. évkönyveiben.

110. c) Ueber eine ausgebreitete Typhusepidemie, in Verbindung mit Trinkwasser. Deutsche med. Woch. 1892.

Pécs 35.000 főnyi lakosságának mintegy 3·5 %-a (1228 eset) betegedett meg akkoriban. Ezek közül meghalt 93 beteg, vagyis 7·5 %.

A különösen megtámadott városrész vízvezetékéből próbákat véve, abból typhus-bacillusokat tudtak kitenyészteni. Minthogy a vízvezeték igen felületesen van elhelyezve, több helyen árnyékszékek, szemétdombok stb. közvetlen közelében húzódik el, bizonyosnak látszik, hogy egyes, akkor még sporadikus typhusesetek ürülete a vízbe jutva, ezen víz által terjedt el annyira a járvány,

1892.

111. Kresylmész, új desinficiáló anyag. Orv. Hetil. 1892.

A kresylsav, a carbolsavgyártás egy mellékproductuma, sokkal erősebben desinficiál mint a carbolsav, s a mellett nem oly mérges. Oltott mésszel Fodor ebből oly vegyületet készített, mely vízben kitűnően oldódik, desinficiáló hatása vetekedik a carboléval, sokkal olcsóbb annál és alig mérgező. 1 kilója 19 liter vízben oldva, 3 %-os carbolsavoldatnak felel meg. Árnyékszékek, pöczegődrök stb. desinficiálására ajánlja a szert a hatóságok figyelmébe.

112. A fertőztelenítő szerekről és módokról. Orv. Hetil. 1892.

A költséges desinficiálást csak járványok esetén, midőn valódi szükség forog fenn, tegyük kötelezővé, rendes körülmények között prophylaxis céljaira elegendő a gondos tisztogatás. A hol desinficiálás szükséges, végeztesse a hatóság azt szakértő, kitanított emberekkel. Ezután a cikk a desinficiáló módszerekkel foglalkozik. (Elégetés, száraz meleg, gőz, kifőzés, szellőzés, szárítás, lemosás, öblítés, söprés, porolás, chemikaliákkal való fertőtlenítés.)

113. Oltónyirk-termelésre használt borjúk húsa. Orv. Hetil. 1892. Közeg. mell.

A belügyminister a közegészségi tanácshoz fordult annak eldöntése végett, hogy az oltónyirk termelésére használt borjúk húsa kimérhető-e. A vélemény oda concludál, hogy a kérdéses hús kimérése, minőségének megjelölésével, más hústól elkülönítve, külön mésszárszékekben, megengedhető.

114. A choléráról. Egészség. 1892.

Az I. ker. járványbizottság felkérésére 1892 okt. 24-én mondott beszédében főleg azzal foglalkozott Fodor, hogy milyen kilátásaink lehetnek egy fellépő cholerajárványnyal szemben, s hogy annak korlátozására milyen intézkedések szolgálhatnak. Az emelkedettebb, tisztább, szárazabb helyek egészségesebbek mint a mélyebben fekvő, nedves, szennyes helyek. Valószínű, hogy Budapesten a vár fog a legkevesebbet szenvedni a cholérától. Fellépett cholérával szemben az a főfeladat, hogy a cholérás beteget azonnal megtalálva, elkülönítsük, s minden ürületekének, váladékának s általa szennyezett tárgynak szigorú desinficiálásával megakadályozzuk, hogy a cholera bacillusa más egyénre áterjedhessen. A járvány tartama alatt csak forralás után igyunk vizet.

115. A Breyer-féle vízszűrő. Orv. Hetil. 1892. Közeg. mell.

Breyer bécsi technikus egy vízsűrőt készített, mely gőznyomással asbestrétegen át nyomva a vizet, így szűri azt meg. Fodor is megvizsgálta a szűrőt s nagyon becsesnek találja főleg epidémiák esetére, mert jól szűr, előre elkészíthető s szükség esetén azonnal munkába állítható, s mert jól tisztítható, sőt sterilisálható.

116. A Béga szennyezése Nagy-Becskereken. Orv. Hetil. 1892. Közeg. mell.

A nagybecskereki nagyvendéglő szennyének (ürülék, moslék stb.) levezetésére tlnajdonosa a Bégába vezető csatornát akart építtetni. A város lakosságának azonban épen a tervezett csatorna szájadzása alatt lévő Béga szolgáltatja az ivóvizet. Ez okból a közegészségi tanács, mely elé a dolog került, a terv kivitelét nem tartja megengedhetőnek.

117. A budapesti végleges vízmű. Orv. Hetil. 1892. Közeg. mell.

Ez a cikk abból az alkalomból íródott, hogy a közmunkák tanácsa Salbach német mérnök véleményes jelentése alapján elfogadta a Káposztás-Megyer—Dunakesz közé építendő vízmű tervét, s azt a közgyűlésnek készült benyújtani. A cikk éle főleg azon körülmény ellen irányul, hogy a közegészségügyi bizottságnak nem mutatták meg Salbach jelentését, és így nem volt alkalom a vízművel szemben felmerült hygienikus aggodalmakat szóvátenni.

118. Hyg. des Bodens, mit besonderer Rücksicht auf Epidemiologie u. Bauwesen. (Weyl: Handb. d. Hyg. I. k. II. rész. Fischer. Jena. 1893.)

Rövid bevezetés után tárgyalja a talaj szerkezetét, hőmérséki viszonyait, nedvességét, a talajvizet, talajlevegőt, a talaj szerves alkotórészeit, bacteriumait, a talajviszonyok befolyását a közegészségügyre, a talaj szennyvezését és tisztítását, s végül a talaj egészségügyi vizsgálatának módszereit.

1893.

119. A házi szemet kihordása Budapesten. Orv. Hetil. 1893. Közeg. melléklet.

Leírja a cikk, hogy miképen bánnak el a szeméttel Pesten, s bár egyes részleteket helyben hagy, illetőleg elfogad, több kifogást is emel. Mikor a szemetgyűjtő ládákat kiürítik a szemetes kocsikra, sok szemet széthull. Ezért ajánlatos volna hogy minden háztartásnak két ládája legyen, hogy az 1 napi szemetet ládástul vihesse ki a koci. A kocsinak is jobbnak kellene lenni, hogy rázása közben, míg a városon végig zötyög, ne hulljon ki megint minden szemét belőle. A még értékesíthető anyagoknak szemétből való kikaparását a szemétkiágyazó helyeken jó volna megtiltani. A szemétkiágyazó helyek legyeknek messzebb a várostól. Tanulmányozni kellene a központi elégetés kérdését is.

1894.

120. A makói artézi víz. Orv. Hetil. 1894.

A makói artézi kút vizére nézve felmerült az a kérdés, hogy az egészség veszélyeztetése nélkül iható-e, minthogy benne a chemiai analysis a megengedettnél nagyobb quantum szerves anyagot mutatott ki. Az orsz. közegészségügyi tanács felülvéleményezése alá kerülve az ügy, Fodor kimondta, hogy a víz egészséges, nem kifogásolható, mivel a szerves anyagok őskori eredetűek (tekintettel a kút mélységére) és így más elbírálás alá esnek, mintha a felületes kutakból kerülnének ki, a hol fel kellene tenni, hogy a víz beszívargó állati anyagokkal szennyeztetik.

121. a) L'alcalicité du sang, durant l'infection. Előadta a budapesti (VIII.) nemzetközi hyg. congressuson. A congressus évkönyveiben. 1894.

121. b) Ugyanez magyarul. Orv. Hetil. 1894.

A vér alkalicitása bizonyos pathogén befolyásokra növekedik, hogy aztán egy erősebb vagy gyengébb fogyásnak adjon helyet. Halálos fertőzésnél a későbbi fogyás jelentékeny és progressiv. Gyengébb fertőzésnél a fogyás kisebb, sőt az alkali-tartalom visszatérhet eredeti mennyiségére. Azon állatok, melyeknek vére ab ovo erősebben alkalikus, vagy a melyeknél az alkalicitás fertőzésre erőlyesebben növekedik, ellenállóbbak fertőzéssel szemben.

122. A betegségre való hajlandóságról. Előadta a magyar orvosok és természetvizsgálók pécsi vándorgyűlésén. Vándorgy. évkönyve. 1894.

Leírja azokat a tapasztalatokat és kísérleteket a melyek a betegségekre való hajlamosság, és az azokkal szemben való fokozott ellenálló képességre nézve észleltettek illetőleg végeztek. Ezután azokat a körülményeket mondja el, melyek az ellenálló képességet fokozni vagy kisebbíteni képesek.

1895.

123. Rectori beszéd az egyetem megnyitásakor. Acta R. Sc. Univ. Hung. Budapestinensis. 1894/95. I.

A szellemi munka iránti követelés, a munkateher folytonosan és gyorsan nő. A szellemi túlterhelés kérdése kezd ijesztően actualis lenni. Mint orvos és hygienikus aggódik, hogy hová fog mindez vezetni, ha nem gondoskodunk a szellemi munkaképesség fokozásáról is. Több súlyt kellene fektetni a tanulás hygienéjére. Ne tanuljunk beosztás nélkül egyszer izgatottan sokat, máskor lankadva keveset vagy semmit. Ne tanuljunk helytelent válogatás nélkül, »szükséges helyett hasznosat, hasznos helyett szépet, sőt teljesen feleslegest is valamint károsat.« Már az elemi iskolában nyolczféle a, nyolczféle b stb. betűt

tanulnak meg a gyerekek, a mi teljesen felesleges. Ép ilyen felesleges ma már pl. az orvsnövendékeknek annyi időt eltölteni ásvány-, növény- és állattanra. Hygienikus szempontból elkerülhetetlen a szellemi munka, főleg pedig a tanítás reformja.

124. Über d. Alkalicität d. Blutes u. Infection. Centralbl. f. Bakteriöl. 1895. XVII. 225.

Vizsgálatai alapján azt találta, hogy, ha állatok vérének alkalicitását natriumhydrocarbonat per os vagy subcután nyújtásával növelte, azoknak ellenálló képessége fertőzéssel szemben körülbelül kétszeresre növelhető. Az alkalival tractált állatok tovább életben maradnak, s egyáltalában kisebb %-uk pusztul el ha pl. anthraxal lesznek fertőzve. Azon állatok, melyeknek vérében ab ovo több az alkali, könnyebben bírják ki a fertőzést, s ha el is pusztulnak, de később mint más állatok. Anthraxon kívül cholera, typhus, tuberculon és erysipel. suummál is sikerült a kísérlet. Vizsgálatai alapján oda concludál. hogy a vér alkalicitásának foka, valamint a szervezetnek azon képessége, hogy infectio után önmaga is fokozza alkalicitásának fokát, lényeges befolyással van az Immunitásra, illetőleg az individualis dispositióra.

125. A budapesti „végleges“ vízmű készítése. Orv. Hetil. 1895. Közeg. Mell.

Lechner és Kajlinger tervezetéből ismerteti a »végleges vízmű«-nél a víznyerés helyét és módját, a víz minőségét és mennyiségét; ezután kijelenti, hogy ma is csak az a véleménye a túlnyomóan természetes szűrt folyóvizet szállító vízműről, a mi régen volt, hogy csakis azon kényszerhelyzet, a melyben a város a kitörőben levő choleraával szemben volt, menti ki ezt a művet.

1896.

126. A budapesti új honvéd laktanya. (Az orsz. közeg. tanács felülvéleményezéseiből.) Orv. Hetil. 1896. Közeg. mell.

Honvédlaktanyát akartak építeni az üllői-úti honvédhuszár laktanyával szemben. Kérdés volt, hogy a László kórház közelsége nem lesz-e ártalmas. Fodor nem ajánlja az építést, mert tapasztalat szerint a fertőző (himlőkórházakra van több tapasztalat) kórházak a szomszédságot inficiálják, pedig arra is kilátás van, hogy a Szent László kórház mellé fogják a járványbarakokat is építeni.

127. Kénsav- és műtrágyagyár Aradon. (Az orsz. közeg. tanács felülvéleményezéseiből.) Orv. Hetil. 1896. Közeg. mell.

Aradon a lovassági kaszárnya mellé kénsav- és műtrágyagyárat akartak építeni. A város, mint a kaszárnya tulajdonosa félt, hogy a gyár füstje, mérges gőzei, a munkások szennye stb. ártalmára lesznek a kaszárnyának. Fodor főleg külföldi tapasztalatokra hivatkozva igazat ad a városnak, és a gyárra nézve nem javasolja az építési enge-

dély megadását, bár az aradi tisztí orvos, a kir. iparfelügyelő és a gyár képviselősege szerint semmi az egészségre ártalmas productummal nem fog a gyár járni.

128. Rectori beszéd az egyetem újjáalakításának 115. évfordulóján. (A tudományok, az egyetemek és a közjólét.) Acta etc. 1895. II.

A szokásos bevezetés után, melyben az egyetem ünnepének, illetőleg az egyetem újjáalakításának történetét adja, a tudománynak és az egyetemnek a közjólétéhez való viszonyát tárgyalja. A modern társadalom igen sok tekintetben, kényelem, jólét stb. dolgában, mérhetetlen sokat haladt, és senki sem tagadhatja, hogy e haladás a tudomány fejlődésének köszönhető; és örömeinkre e fejlődés folytonos, s nincs igaza Brunetiére-nek, mikor azt mondja, hogy a tudomány immár csődbe jutott. Legfőbb ápolói a tudománynak épen az egyetemek s azok tanárai, s mégis, sem erkölcsileg, sem anyagilag nem méltányolják őket kellőleg hazánkban. »A közjó munkálása, a szociális humanismus szolgálása« a feladatuk, s ebben nálunk csak tudományos ihlettségük és hazafiasságuk támogatja őket. — Beszéde további folyamán kifejti, hogy helyesebbnek tartaná, ha az orvos-, gyógyszerész- és bábaképzést kivennék a közoktatásügyi ministerium hatásköréből és a belügyministeriumhoz osztanák be.

129. Leszámoló rectori beszéd az egyetem megnyitásakor. Acta etc. 1895/96. I.

A leszámoló beszéd jelentékeny része a lefolyt tanév főbb mozzanatait, eseményeit registrálja és írja le. Egyebekben pedig azon óhaját fejezi ki, vajha az év folyamán mondott beszédeinek szavai ne veszttek volna el teljesen, mindannyian. Ha azonban mégis úgy volna: »Se baj! Újra hozzá fogok majd a vetéshez!«

130. Elnöki megnyitó az orsz. közeg. egyesület közgyűlésén. Orv. Hetil. 1896.

Közéletünknek központja ma is a politika, és mostoha gyermeke, sőt árva a kultura, a tudomány, a közjó, az egészségügy. Arra kell törekednünk, hogy ez másképp legyen, hogy a pártversengés ne tengjen túl minden egyébnek rovására. »A milleniumi obeliszkre multunk hőseinek és mátyujainak nevei vannak bevésve; őket siratjuk. A jövő lapja nincs még meg írva rajta. Adja a gondviselés, hogy oda apostolok nevei, a tudomány, a kultura, a közjólét, az egészségügy apostolainak nevei kerülhessenek, a kiket áldhasson a második millenium.«

1897.

131. Fodor-Rigler. Neuere Untersuchungen über die Alkalicität d. Blutes. C. f. Bakt. 1897. XXI. 134.

A régebbi kísérleteket folytatva, arra a meggyőződésre jutottak, hogy immunizálás- illetőleg antitoxinkezelésnél a vér alkali-tar-

talmának növekedését oly szerves anyagok (tényezők) okozzák, a melyek immunizálás vagy antitoxinkezelés alkalmával a vérben megszorodnak, infectio vagy toxinbefecskendés által pedig megfogytatkoznak. Minden arra mutat, hogy az állat testében vitalis reactiót okozó befecskendések szerepelnek mint specificus okozók az alcalicitás növekedésénél. Ez a reactio abban áll, hogy a test, illetőleg leukocytái oly specificus tényezők működését indítják meg, melyeknek hatása bactericid illetőleg antitaxikus. Fodor ezt a reactiot Cytochemismusnak nevezi. A vér alkalitartalma megadja a szervezet és infectio küzdelmének állását, sőt követni lehet vele az immunizáló, antitoxinos kezelés hatását, értékét is. Hogy valjon ez az alkalitartalom azonos-e azzal a valamivel, a mely inficiált állatokat a toxinhatás ellen megvédi, azt későbbi vizsgálatok lesznek hivatva eldönteni.

132. A vízórak Budapesten. Orv. Hetil. 1897. K. 4. sz.

A főváros tanácsának 1897. nov. 11. ülésén újból szóba hozták a vízórak felállításának szükségességét. Fodor ebből az alkalmából újra sikra száll a vízórak ellen, első sorban azért, mert drágák. A tanács az órák nagyságához képest 6—50 frt évi bért óhajt értük szedni, vagyis átlagban legalább 15 frtot 15 ezer házra számítva ez évi 225,000 forintot, vagyis 5 millió forint befektetett tőke kamatainak felel meg. Mennyibe kerülne azonfelül az órák fel- illetőleg beállítása. Gazdasági szempontból tehát káros volna. Legnagyobb hibája azonban az volna a vízórás rendszernek, hogy a lakosság félve a rázúduló pót-díjaktól nem merne annyi vizet használni, a mennyire egészsége fenntartására okvetlenül szükséges.

1898.

133. a) Fodor-Rigler : Vizsgálatok typhusszal fertőzött állatok vérével. Akadémia 1898. III/14. ülése. Ref. O. H. 1898.

133. b) Ugyanez németül. C. f. Bakt. 1898. Bd. XXIII. 930.

Ép tengeri malacz vére typhusbouillonnal keverve még 1—1 arányban sem agglutinál. Typhuskultúrával inficiált malacz vére már 3 nap múlva is, a 8—10. napon legjobban, 12—80 napon mind kevésbé, de még mindig észrevehetően agglutinál. Coli tenyészetben a typhusszal inficiált malacz vére csak pseudoagglutinatiót okoz. Ez jó jel a typhus és a coli megkülömböztetésére. Alkalmazásnál oly malacz vérét kell venni, mely 8—10 nappal azelőtt lett typhusszal fertőzve; a serumot 50-szeresen kell hígítani, s 1—4 óra hosszat kell a 24 órás bouillon tenyésztetre hatnia, hogy agglutinatio álljon elő.

134. A tisztí orvosi kiképzés és minősítés reformja. 1898. Eggenberger.

A mai tisztí orvosi vizsgából járásorvosok részére elhagyandó volna a trachoma és elmekórtan ügye. Egyáltalában az egész vizsgának egyszerűbbnek, gyakorlatibbnak kellene lenni, s jó volna összekötni a szintén könnyítendő törvényszéki orvosi vizsgálattal. A tisztí

főorvosnak azonban kitűnően képzett szakfélfinak kell lennie, a kinek kellően felszerelt laboratorium is álljon rendelkezésére.

1899.

135. Atzél Béla báró sporttelepe. Orv. Hetil. 1899. 237.

Atzél Béla báró sporttelepet akart a fővárosban létesíteni. Fodor a legnagyobb örömmel üdvözli az eszmét. Kimutatja statisztikai adatokkal, hogy Bpest egyike a legegészségtelenebb városoknak minden korú és rendű emberre nézve, de leginkább egészségtelen a 5—20 éves, tehát az iskolázás korában levő lakosságra nézve. Mindezt annak tulajdonítja, hogy nálunk a testedzés ügye nagyon, de nagyon el van hanyagolva.

1901.

136. Pettenkofer Miksa tanár. Orv. Hetil. 1901. 7. k.

Élete utolsó irodalmi művében a legnagyobb lelkesedéssel irta meg Fodor Pettenkofernek életét és működését. Elismeri, hogy főleg tanítványai, de olykor a viták hevében maga a mester is talán többet állított mint a mennyit bizonyítani tudott, de nagy horderejű felfedezései, új eszméi s általában »az általa teremtettt új egészségtudományért, s az általa megmentett töméntelen emberéletért az egész emberiség hálája örökös emléke felett«.

TARTALOM.

Bevezetés. A hazai orvos-természettudományi kultúra uttörői. A közegészségtudomány állapota a múlt század hatvanas éveiben itt Magyarországon és a külföldön. Markusovszky Lajos fellépte a közegészségügyi eszmék érdekében 1865-ben. Angol és németországi állapotok a közegészségtanban. Hazai törekvések. Külföldi utazó-ösztöndíj adása fiatal szakértők kiképzésére. Fodor József kiküldetése a közegészségtan tanulmányozására 1870. Fodor eddigi életfolyása. Oklevél-szerzése. Tanársegédség. Adjunctura az államorvostani tanszék mellett. Magántanárság a »Tiszti eljárás«-ból. Eddigi irodalmi tevékenysége.

Fodor tanulmány utjai 1870/1—1871/2-ben. Münchenben Pettenkofernél, Liebignél. Utazásai Austria, Németország, Belgium, Hollandia, Angliába a közegészségi intézmények tanulmányozására. Angliából vissza Belgiumon át Dél-Németországba, Heidelbergbe. Würzburgi chemiai tanulmány Helgernél. 1871-ben ismét Páris és London.

A kolozsvári egyetem felállítása 1872. Fodor kineveztetése ide a törvényszéki orvostan tanárának. A közegészségtani tanszék felállítása Budapesten. Fodor meghívása 1874. Fodor irodalmi működése 1870—1873. »A közegészségügy Angliában«. Fodor első programja a hygienai tanszékkel kapcsolatos országos észlelő intézet felállítására. A hazai közegészségügyi mozgalmak lendületbe jövele. Trefort. Markusovszky. Fodor. Országos közegészségi tanács.

Fodor újabb tanulmányutjai. 1873 Bécsi nemzetközi hygienai kiállítás. 1875 olasz tengerparti kikötők vesztegzárai. Németországi városok. Münchener hygienai gyűlés. 1876 Budapesti nemzetközi statisztikai congressus. 1878. Párisi világkiállítás. 1879 Bécsi pestis-konferencia. 1871 Bécsi légfűtés tanulmány. Fodor megbízatásai közegészségtani tanulmányozására a hazai viszonyoknak. Irodalmi közleményei ezen időtől.

Fodor tanító működése. A hygiene tanításának kiterjesztése az orvosin kívül más tudományos körökre. Iskolaorvosi és egészség-tanári intézmény létesítése. Markusovszky és Fodor törekvései a

hygienei ismeretek társadalmi elterjesztésére. Országos közegészségi egyesület felállítása 1886. Fodor szerepe az orvosi kar és egyetem administratiojában. Kari jegyző. Dékán. Rector magnificus.

Fodor a kir. Természettudományi társulatban.

Fodor irodalmi működésének általános ismertetése. Nagyobb munkái a vizről, talajról, levegőről. Fodor mint bakteriologus. Vizsgálatai a vér bakteriumölő sajátságairól. A tisztí orvosi kiképzés és minősítés reformja.

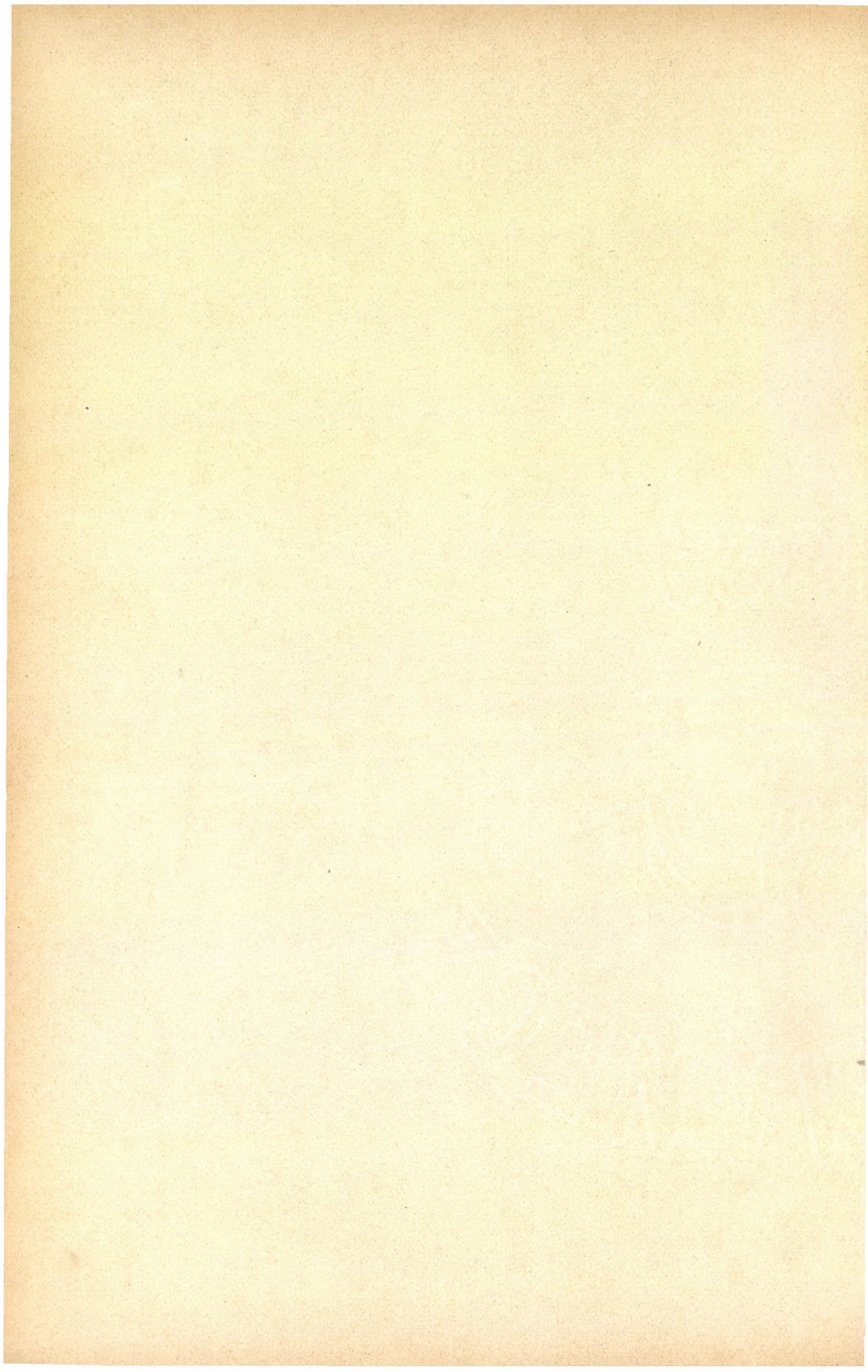
Fodor tudományos és társadalmi kitüntetései.

Fodor mint magánember. Fodor betegeskedése. Nekrologja Pettenkofferről. Fodor halála.

Függelék:

Fodor irodalmi közleményeinek kivonatoss összeállítása.

VIII. Kovács Pál lev. tagról. <i>Vadnai Károly</i> r. tagtól	— kor. 20 fill.
IX. Ladányi Gedeon l. tagról. <i>Szabó Károly</i> r. tagtól	— > 20 >
X. Korizmiás László t. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	— > 20 >

V. KÖTET.

I. Fábíán Gábor rendes tagról. <i>Zichy Antal</i> t. tagtól	— > 20 >
II. Tanárky Gedeon lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 80 >
III. Dr. Zlamál Vilmos lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— > 20 >
IV. Fleischer Leberecht Henrik k. t.-ről. <i>Goldziher Ign.</i> l. tagtól	— > 60 >
V. Hornyik János lev. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 40 >
VI. Reichard Henrik Vilmos k. tagról. <i>Kanitz Ágost</i> lev. tagtól	— > 40 >
VII. Boissier Péter Edmund k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> t. tagtól	— > 40 >
VIII. Greguss Ágost rendes tagról. <i>Bánóczy József</i> l. tagtól	— > 40 >
IX. Grote Artur külső tagról. Dr. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 20 >
X. Rózsay József t. tagról. Dr. <i>Batizfalvy Sámuel</i> l. tagtól ...	— > 40 >

VI. KÖTET.

I. Petzval Ottó r. tagról. <i>Kondor Gusztáv</i> l. tagtól	— > 20 >
II. Ökröss Bálint lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 40 >
III. Hunfalvy János r. tagról. <i>Keleti Károly</i> r. tagtól	— > 60 >
IV. Tóth Agoston lev. tagról. <i>Hollán Ernő</i> t. tagtól	— > 40 >
V. Oppolzer Tivadar külső tagról. <i>Konkoly Miklós</i> tiszt. tagtól	— > 30 >
VI. Paúr Iván lev. tagról. <i>Hampel József</i> l. tagtól	— > 50 >
VII. Pauer János l. tagról. Dr. <i>Czobor Béla</i> l. tagtól	1 > 20 >
VIII. Heer Oszvald külső tagról. <i>Klein Gyula</i> l. tagtól	— > 80 >
IX. Balogh Kálmán r. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	1 > 20 >
X. Pott Frigyes Ágoston k. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól ...	— > 40 >
XI. Danielik János t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	— > 60 >
XII. Apáthy István r. tagról. <i>Matlekovics Sándor</i> l. tagtól	— > 60 >
XIII. Rómer F. Flóris r. tagról. <i>Hampel J.</i> l. tagtól	1 > 20 >
XIV. Zsigmondy Vilmos l. tagról. <i>Péchy Antal</i> l. tagtól	— > 50 >
XV. Rónay János Jácint r. tagról. <i>Pór Antal</i> l. tagtól	— > 60 >

VII. KÖTET.

I. Pesty Frigyes r. tagról. <i>Ortvay Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
II. Gorové István t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
III. Beöthy Leó l. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
IV. Jendrássik Jenő r. tagról. <i>Klug Nándor</i> l. tagtól	— > 60 >
V. Rádzsa Rádzsendralála Mitra k. t.-ről. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
VI. Kacs Kovics Lajos l. tagról. <i>Nagy Iván</i> r. tagtól	— > 20 >
VII. Ballagi Mór r. tagról. <i>Imre Sándor</i> r. tagtól	1 > — >
VIII. Lenhossék József r. tagról. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól ...	— > 90 >
IX. Haán Lajos l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> l. tagtól	— > 60 >
X. Keleti Károly r. tagról. <i>Jekelfalussy József</i> l. tagtól	— > 60 >

VIII. KÖTET.

I. Szücs István lev. tagról. <i>Ballagi Géza</i> l. tagtól	— > 60 >
II. Renan mint orientalista. <i>Goldziher Ignác</i> r. tagtól	2 > — >
III. Pančić József külső tagról. <i>Kanitz Ágost</i> l. tagtól	— > 80 >

IV. Bárá Kemény Gábor t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól ...	—	kor. 60 fill.
V. Wenzel Gusztáv r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól ...	1	> 50 >
VI. Sir Richard Owen k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> t. tagtól ...	1	> — >
VII. Vajkay Károly l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól ...	—	> 60 >
VIII. Grünwald Béla l. tagról. <i>Láng Lajos</i> r. tagtól ...	—	> 60 >
IX. Deák Farkas r. tagról. Bárá <i>Radvánszky Béla</i> t. tagtól ...	—	> 30 >
X. Szabó Károly r. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól ...	—	> 30 >
XI. Markusovszky Lajos t. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól ...	—	> 60 >
XII. Roscher Vilmos k. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól ...	1	> 50 >

IX. KÖTET.

I. Cantù Caesar k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól ...	—	> 60 >
II. Dankó József lev. tagról. <i>Pór Antal</i> r. tagtól ...	—	> 60 >
III. Nagy Imre r. tagról. <i>Fejérpataky László</i> r. tagtól ...	—	> 50 >
IV. Ludwig K. F. V. k. tagról. <i>Klug Nándor</i> r. tagtól ...	—	> 60 >
V. Kronecker Lipót k. tagról. <i>Rados Gusztáv</i> l. tagtól ...	—	> 30 >
VI. Margó Tivadar t. tagról. <i>Entz Géza</i> r. tagtól ...	—	> 60 >
VII. Gneist Rudolf k. tagról. <i>Concha Győző</i> l. tagtól ...	—	> 80 >
VIII. Du Bois-Reymond E. k. tagról. <i>Thanhoffer L.</i> r. tagtól ...	—	> 60 >
IX. Xántus János l. tagról. <i>Mocsáry Sándor</i> l. tagtól ...	—	> 60 >
X. Hazslinszky Frigyes r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S.</i> l. tagtól ...	—	> 80 >
XI. Finály Henrik l. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól ...	1	> 20 >
XII. Török József és Antal Géza tagokról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	—	> 60 >

X. KÖTET.

I. Spencer Wells k. tagról. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól ...	—	> 30 >
II. Szathmáry György l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> r. tagtól ...	—	> 60 >
III. Gladstone W. E. k. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól ...	—	> 60 >
IV. Ábel Jenő l. tagról. <i>Hegedűs István</i> l. tagtól ...	—	> 60 >
V. Horvát Boldizsár t. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól ...	1	> — >
VI. Nagy Iván r. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól ...	—	> 40 >
VII. Mihalkovics Géza r. tagról. <i>Thanhoffer Lajos</i> r. tagtól ...	—	> 50 >
VIII. Pasteur Lajos k. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól ...	1	> — >
IX. Capasso Bertalan k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól ...	—	> 30 >
X. Jurányi Lajos r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz Sándor</i> l. tagtól ...	1	> — >
XI. Bunsen Róbert k. tagról. <i>Than Károly</i> r. tagtól ...	1	> — >
XII. Gr. Andrássy Manó l. tagról. <i>Br. Radvánszky Béla</i> t. tagtól	—	> 30 >

XI. KÖTET.

I. Domanovszky Endre l. tagról. <i>Alexander Bernát</i> l. tagtól ...	—	> 30 >
II. Hauer Ferencz k. tagról. <i>Böckh János</i> l. tagtól ...	1	> 20 >
III. Télfy Iván l. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól ...	—	> 80 >
IV. Szilágyi Sándor r. tagról. <i>Fraknói Vilmos</i> r. tagtól ...	2	> — >
V. Laufenauer Károly l. tagról. <i>Kétly Károly</i> l. tagtól ...	—	> 30 >
VI. Arneth Alfréd k. tagról. <i>Károlyi Árpád</i> r. tagtól ...	—	> 40 >
VII. Hollós Jusztián l. tagról. <i>Fehér Ipoly</i> t. tagtól ...	—	> 40 >
VIII. Jekelfalussy József r. tagról. <i>Vargha Gyula</i> l. tagtól ...	—	> 40 >

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XI. KÖTET. — 10. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
HORVÁT ÁRPÁD

L. TAG FÖLÖTT.

KÁROLYI ÁRPÁD

R. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1903. október 26-án tartott összes ülésén.)

Ára 40 fill.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1904.

EMLEKBESZÉDEK

A M. T. AKADÉMIA ELHÚNYT TAGJAIRÓL.

I. KÖTET.	I. Korponay János l. t.-ről. <i>Kápolnai Pauer István</i> l. tagtól	— kor. 20 fill.
	II. Suhayda János lev. tagról. Dr. <i>Konek Sándor</i> r. tagtól ...	— » 20 »
	III. Morócz István lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	— » 20 »
	IV. Révész Imre l. tagról. <i>Ballagi Mór</i> r. tagtól	— » 40 »
	V. Broca Pál külső tagról. <i>Lenhossék József</i> r. tagtól	— » 60 »
	VI. Asbóth Lajos lev. tagról. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	— » 20 »
	VII. Ami Boué külső tagról. Dr. <i>Szabó József</i> r. tagtól	— » 20 »
	VIII. Fabritius Károly lev. tagról. <i>Kozma Ferencz</i> lev. tagtól ...	— » 80 »
	IX. Jerney János emlékezete. <i>Gyárfús István</i> lev. tagtól	— » 40 »
	X. Mihályi Károly lev. tagról. <i>Domanovszky Endre</i> lev. tagtól	— » 20 »

II. KÖTET.	I. Molnár Aladár levelező tagról. <i>Tanárky Gedeon</i> l. tagtól	— » 40 »
	II. Árkosi Benkő Dániel lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— » 20 »
	III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. <i>Szécsen Antal</i> t. tagtól	— » 20 »
	IV. Charles Róbert Darwin k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> r. tagtól	— » 80 »
	V. Wöhler Frigyes k. tagról. <i>Nendtvich Károly</i> l. tagtól	— » 20 »
	VI. Érkövy Adolf l. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> l. tagtól	— » 20 »
	VII. Zsivora György l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> rendes tagtól	— » 40 »
	VIII. Fenzl Ede k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> igazg. és t. tagtól	— » 60 »
	IX. Sainte-Claire Déville Henrik k. t.-ről. <i>Than Károly</i> r. tagtól	— » 60 »
	X. Mignet Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. tagtól ...	— » 20 »

III. KÖTET.	I. Tarczay Lajos rendes tagról. <i>Török József</i> r. tagtól	— » 20 »
	II Thiers Lajos Adolf k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	— » 20 »
	III. Lönnrot I. k. tagról. <i>Hunfalvy Pál</i> r. tagtól	— » 40 »
	IV. Baintner János l. tagról. <i>Apáthy István</i> r. tagtól	— » 20 »
	V. Guizot Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	— » 20 »
	VI. Horváth Cyrill tisz. tagról. Dr. <i>Pauer Imre</i> tisz. tagtól	— » 20 »
	VII. Davis József Bernát k. tagról. <i>Lenhossék József</i> rendes tagtól	— » 40 »
	VIII. Vandrák A. lev. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> lev. tagtól	— » 40 »
	IX. Konek Sándor r. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	— » 20 »
	X. Kruesz Krizosztom t. tagról. <i>Hollósy Jusztinián</i> lev. tagtól	— » 40 »

IV. KÖTET.	I. Zsoldos Ign. r. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— » 60 »
	II. Benfey Tivadar k. tagról. <i>Budenz József</i> r. tagtól	— » 20 »
	III. Frankenburg Adolf l. tagról. <i>Vadnai Károly</i> l. tagtól	— » 40 »
	IV. Tárkányi Béla József t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	— » 60 »
	V. Dr. Henle Jakab k. tagról. Dr. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	— » 20 »
	VI. Pompéry János l. tagról. <i>Joannovics György</i> t. tagtól	— » 20 »
	VII. Gyárfás István l. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— » 20 »

HORVÁT ÁRPÁD EMLÉKEZETE.

KÁROLYI ÁRPÁD r. tagtól.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1903 okt. 26-án tartott összes ülésén.)

Oly férfiú emlékére szítom föl a kegyelet tűzét, a kinek nevét nem nagyszabású alkotások örökítik meg, de a ki tudományos törekvéseink évkönyveiben az őt megillető helyet mindamellettt jogosan megkövetelheti. Jogosan és méltán; mert hozzá göröngyös úton, hosszú lelki mártíromság kálváriáján keresztül jutott el. Midőn azért az emlékezetének szentelt e rövid órában föllebbentem a fátyolt Horvát Árpád néma türeséről és bemutatom az ezen türeshez tapadt darabka specialis kultúrtörténetet: ezzel csak tartozásunkat rovom le az elhúnyt irányában.

Horvát Árpád nemzeti és irodalmi újjáébredésünk hőskorának egyik apostolában, a lánglelkű Horvát Istvánban tisztelte édes atyját s nagy szellemi mozgalmak küszöbén, 1820 februárjában Pesten született. Tanuló éveit atyja oldala mellett s a sz.-fejérvári cisztercziták gimnáziumában tölté; egyetemi tanulmányait a pesti bölcsészeti s jogi karnál végezte be. Vasszorgalma, erősen kifejlett receptív tehetsége oly szép eredmény elérésére képesíték, mely ritkaságszámba ment. Mert alig volt még 17 éves, midőn már a bölcsészettudori, s nem múlt még 20 esztendő, mikor már a jogtudori oklevelet megszerzé s két évre rá az ügyvédi cenzurát is kitünő sikerrel állotta ki.

De nem az ifjúkori szorgalomnak e külsőleg is látható jelei szabtak irányt életének, hanem az az irigylendő nevelés, melyben édes atya részesíté, az a befolyás, melyet reá e rendkívüli ember példája gyakorolt s végre az az éltető légkör, melyben atya barátainak, irodalmunk és szellemi megújódásunk legjelesbjeinek szemei előtt fölnevekedék.

A tüzes lelkű, minden ízében tudatosan magyar apa, a ki a régi magyar személynevek használatát divatba hozá s a pesti irodalmi köröknek kedves meglepetést szerzett, hogy elsőszülött fiát Árpád névre keresztelteté, a munkája közben lábánál játszó gyermekbe belélehelte már a maga izzó, háborgó lelkének magyarságát. S alig kezde eszmélni a fiú, már öntudatlanul szívébe lopódzott a nemzeti irodalom s hazai történet szeretete, midőn korán fejlett értelemmel s korát meghaladó komolysággal figyelt Virág Benedek, Kisfaludy Károly vagy Vitkovics Mihály oldala mellé húzódva a társalgásra, melyet atya e hősoszokkal a múlt dicsőségéről, a jelen törekvéseiről s a jövő reményeiről folytatott. A 8—9 éves fiúhoz Guzmics Izidor s Kazinczy Ferencz kedves leveleket írnak; az egyik munkáját küldi meg neki, a másik földgömböt ajándékoz kis gyűjteménye szám ára, megdicséri, hogy már gyűjteni kezd »s ezzel mutatja meg, hová indul«.

S míg a tanulékony gyermek ifjú emberré fejlődik, az apa bevezeti őt a nemzeti történet irott kútfői, különösen az oklevelek ismeretébe s pedig oly szerencsés körülmények közt, a minőkhöz hasonlóknban más ember fiának nálunk akkor alig lehetett volna csak távolról is része. Mert Horvát István, a ki hosszabb idő óta helyettesíté már a diplomatika tanszékét az egyetemen, párját ritkító oklevél-gyűjteménnyel rendelkezett, a melyet kihasználnia, a melyből újabb és újabb szakismereteket merítenie a szorgalmas és tehetséges ifjúnak bőven volt kedve és alkalmá.

Mint a jól megépített hajóhoz a vízrebocsátás előtt jogos reményeket köthetünk, hogy hatalmas barázdákat fog a tenger hátán szántani s erősen szótt vitorláit vígan fogja kifeszíteni a dagadó szél ellen: azonkép joggal nézhetett

Horvát Árpád is a jövő elé, mikor 1841-ben a pesti egyetem pályázatot hirdetett a könyvtára őri állásával egybekapcsolt diplomatikai rendkívüli tanszékre, a melytől édes atyja, soknemű elfoglaltsága miatt is, de főként ép e szakra nevelt fia kedvéért visszalépett.

Elégé ismeretes, t. Akadémia, még nem szigorúan szakkörök előtt is az a két diplomatikai tollharcz, mely tudásaink közt a XVIII. század második felében a Sylvester-féle bulla s a sz.-mártoni apátság alapítólevelének hitelessége miatt folyt s az akkori külföldi szaktekintélyek elismerését is kivívta. E két bellum diplomaticumnak köszönhető, hogy az egyetlen hazai egyetemen az oklevéltan számára 1777-ben rendkívüli tanszéket állítottak és előadásával Praynkat bízták meg. A bölcsészeti kar számára 1784-ben előírt tanulmányi rendszer mint nem épen fölöslegest, de nem is lényegest, meghagyá ugyan e kathedrát; véglegesíté azonban azt az aránytalanúl csekély javadalmazást is, melylyel alapításakor dotálva lőn, a mennyiben kimondá, hogy a tanszékkal évi 600 frt fizetés élvezete jár, ha azt világi egyén, 400 frt, ha oly szerzetes tölti be, a kinek rendháza nem Pesten volna, s csak 200 frt, ha oly szerzetespap a tanár, a kinek rendháza Pesten van.

A kormányiszékek maguk is érezték e javadalmazásnak nevetségesen csekély voltát s azért már 1777-ben kimondatott, hogy a tanszék az egyetemi könyvtár igazgatói vagy őri állásával kapcsolandó össze; sőt egy 1779-iki udvari rendelet ép e czélból megkövetelte az egyetemi könyvtár tisztviselőitől, hogy az oklevéltanban s egyéb efféle kisebb disciplinákban »optime versatusok« legyenek. Csak 1847-ben lőn a pesti egyetemi könyvtár tisztviselőkara a történelmi segédtudományok rendkívüli tanszékei ellátásának kötelezettsége alól felmentve.

Nehogy azonban e kétféle állás cumulációjából vérmes következtetésekre jussunk, ki kell jelentenem, hogy a mit a cumuláció szaktudományosságunk ügyén elvileg lendített volna, azt a szűkmarkú gyakorlat lerontá. Mert már pl. a derék Cornidesnek, mikor a diplomatika tanszékét 1785-ben Praytól átvette s egyszersmind az egyetemi könyvtár őrévé

kinevezteték, az őri fizetésnek, 400 frtnak, csak a felét adták meg.

E valóban száználmas viszonyok közt vergődött a tanszék sorsa az egész időn át, mely alatt Cornides után Gabelhoffer, ez után Schönwiesner, Schönwiesner után Schwartner volt a professzor. Ez utóbbinak 1823-ban történt halála után e tanszéket szegényes renumeráció fejében Horvát István helyettesíté, a kinek visszalépésekor, 1841-ben, ugyancsak ily kedvezőtlen javadalom várt utódjára is.

Remélhette ugyan, hogy ezen, a XIX. század közepén immár szégyenletesnek mondható anyagi helyzet előbb-utóbb jobbra fordul; mégis nem ez a remény, hanem a szakma önzetlen szeretete bírta arra Horvát István nagy készült-ségű fiát, a ki előtt, ha akarja vala, anyagiakban kecsegtető pályák álltak nyitva, hogy azt a hivatást válassza, a melyre atyja gondos buzgalommal képezte ki. Készségesen veté hát magát alá a kettős torturának: a nyilvános pályázat s az ezzel egybekötött vizsgálatok kellemetlenségeinek; mivelhogy akkor még kajánúl örködött az egyetem kapuinál ez a két-fejű cerberus, melynek az egyetemi oktatás igazi hazájában azóta már régen leütötték mind a két fejét; míg nálunk, a hol a szakkörök a maguk avatottjait úgyszólván ex asse ismerik, az egyik feje, pályázat alakjában, persze még mindig él.

Harmadmagával állotta ki 1841 őszén Horvát Árpád a bölcsészeti kar s direktora Trsztyánszky püspök előtt a vizsgálatot, mely neki legjobban, kitünően, sikerült s a dicsérettel teli jelentés alapján a helytartótanács azzal ajánlá őt a két állásra, hogy ha idejében tér és alkalom nyújtatik az ifjú tudósnak a szakmunkásságra, »non sana spes est, eum . . . rei literariae eximiam operam praestitutum.« A szép fölterjesztés, mely szerzőjének becsületére válik s arról tesz bizonyosságot, hogy akadt az akkori helytartótanács közt is olyan, a kinek szíve melegebben dobogott a hazai tudományosság előbbviteleért, azt a nyomós és jellemző okot is fölhozá a kinevezés mellett, hogy az egyetem könyvtárának a jelenben sem prefectusa, sem őrei nincsenek.

Idősb Szógyény László emlékirataiból tudjuk, T. Akadémia, hogy azok a törekvések, melyekkel ő mint a tanul-

mányi bizottság elnöke, quasi közoktatásügyi miniszter, 1844—46 közt a felsőbb oktatás színvonalát emelni igyeke-
vők, a bécsi körök akadémikuskodásán hajótörést szenvedtek.
Ha ez így volt akkor is, midőn már Apponyi György és
Szögyény László erős nemzeti szellemet s a közmívelődés
iránt szívós érzéket vittek be a kormányszékek falai közé:
gondolhatjuk, mennyivel rosszabbul kellett állaniok az
ügyeknek 1844 előtt. Azon ürügy alatt, hogy az egyetemi
könyvtár őri állásának a diplomatika tanszékétől való elvá-
lasztása tanácskozások tárgyát képezi, az udvari cancellária
visszaveté a helytartótanács előterjesztését s kiadta a rende-
letet, hogy maradjon minden a régiben s az oklevéltant,
mint addig régóta, helyetteskép adja elő, tovább is Horvát
István.

Mélyen elkeseredve vonult vissza az ifjú tudós a
magánéletbe s könyvei közé, a honnét öt négy esztendő
múlva, rá nézve szomorú körülmények közt ugyan, de
kitüntető módon szólítja ki maga az egyetem. 1846 tavaszán
ugyanis súlyos betegségbe esett s nemsokára el is halt
Horvát István s mély fájdalom között engedett most fia a
megtisztelő megbízásnak, melylyel néhai atyja tanszékeinek,
a magyar nyelvnek és irodalomnak meg a diplomatikának
helyettesítését ő reá ruházták. Szerény honorárium mellett
két éven át vitte e kettős terhet, míg 1848 juniusában első
szakminiszterünk, a nagyemlékű Eötvös őt az oklevéltan
rendes tanárává nevezte ki.

... Megnyilt volna hát a tér a szorgos szakmunkához,
a sorompó a szép jövőhöz, mely a nagy készültségű fiatal
tudós ambícióját minden jóval biztatta. A szép jövő azon-
ban, fájdalom, rövid márnak, csalfa délibábnak bizonyult.
Eltemette az a nagy katasztrófa, mely az egész nemzetre
ránehezült...

Már 1849 végén ott találjuk Horvát Árpád nevét az
új provizórius kormány aktái közt Balassa János, Nendtwich
Károly, Télfy, Arányi, Gebhardt, Csausz, Bercsényi, Vál-
las, Petzelt s a derék piarista Palotay-Purgstaller egyetemi
tanárok s Reguly Antal könyvtárőr nevei társaságában,
midőn a császári polgári biztos, báró Geringer tanácskozó

termében arról volt szó, hogy a megnevezett tudósok közül kiket és mi alapon állítsanak nemzeti bűneikért a hadi törvényszék elé. A becsületes Virozsil Antal, mint a pesti egyetemi tanács elnöke, egy 1849 december végén kelt beadványában szokatlan melegséggel fogta pártját Horvát Árpádnak, arra kérve a hatalmas bárót, hogy az egyetem és a hazai irodalom terén oly nagy érdemeket szerzett Horvát István fiának, e »hoffnungsvoller Literat«-nak ne tudja be bűnül, hogy mint fiatal ember a nemzeti párttal rokonszenvezett s az egyetemi tanároknak a magyar kormányhoz intézett juniusi hódoló nyilatkozatát 1849-ben aláírta; gondoljon inkább arra a közmondásra, hogy »modica non curat praetor«. A meleg ajánlat csak annyit használt, hogy nem vették el tőle *egész* kenyerét, mint többektől a nevezettek közül, hanem — miután jóakarói segítségével a hadi törvényszék előtt tisztáznia sikerült magát — őt, a már másfél év óta rendes tanárt, a ki magának érvényes szabályrendeletek értelmében már 9 évvel azelőtt megszerzése formális jogot a katedrára, kegyelemből a tanszék supplensévé degradálták.

E súlyos csapás anyagi következményei, a megélhetés nehéz gondjai Horvát Árpádot, a ki e közben családot alapított, ereje legjavában vonták el a tudományszak irodalmi művelésétől s a kenyérkeresetre utalták. Mindazonáltal ideje nagyobb részét buzgalommal szentelé tanszékének s a híven teljesített kötelesség tudatával jelentkezett őt kemény esztendő múlva, 1855 nyarán, szerényen, mint jelleme engedé, csak rendkívüli tanárságért. Mondanom sem kell, hogy kar és tanács egyhangúan mellette nyilatkozott. Csak a rendőrség főnökének, báró Prottmannak volt ellene kifogása és pedig csodálatosképen — tudományos okokból. Ha hivatalos akták nem bizonyítanak, el sem hihetnők azt a szomorú s mégis mintegy operettbe illő helyzetet, hogy valakinek a pesti egyetemi tanszékre jogosító tudományos qualificációjáról a rendőrség mond teljes komolysággal véleményt, hogy Prottmann báró, eladdig teljesen ismeretlen nagyság a diplomatika, a palaeographia és a chronologia terén, Horvát Árpádnak oklevéltani ismereteit hivatalos jelentésben bírálja

és persze — fölületeseknek találja. A budai helytartósági osztály közoktatásügyi departementja megadta ugyan erre Prottmann úrnak a jól megérdemelt választ; elismeré kegyesen azt is, hogy Horvát Árpádnak megbocsátható, ha tiz esztendei oktatás után, minekutána már 14 évvel azelőtt rendkívüli tanárrá javaslatba hozatott, sőt másfél évig rendes tanár is volt, rendkívüli tanárságra törekszik; mindamellét a magyar tudományos mozgalmak iránti rossz indulatból, az egyetemi alapok kedvezőtlen helyzetére hivatkozva, nem pártolá a kérelmet.

Az igazságnak tartozunk azzal a kijelentéssel, hogy Thun gróf miniszter másként gondolkodott. Tudni óhajtá, nem lehetne-e Horvát Árpádot olykép, mint az Német-országón és Ausztriában szokás volt akkor, valamely történelmi és a diplomatikai tanszékre kapcsolatosan kinevezni? A jóakarató kérdésre a jóindulatú Virozsil előterjesztésében a valóságnak megfelelően, a legszebb bizonyítványt állítá ki érdemes védencke részére, az esetre, ha a miniszterium a két disciplina összekapcsolásához ragaszkodnék. Fősúlyt azonban magvas fejtegetései az egyetem s a hazai tudomány százados tradíciójára, a külön diplomatikai tanszék fenntartására fektették s Horvát Árpád kinevezését a speciális szakra nagy nyomatékka ajánlották.

Virozsil szava a bécsi miniszteriumnál sokat nyomott s tanácskozások tárgya lőn. E tanácskozások alatt 1856 második felében, az egyetemi könyvtár egyik tiszti állása megüresedett s most Toldy Ferencz, a könyvtár prefectusa, arra kérte az egyetemet, hogy sürgesse meg Horvát tanársága ügyét s egyszersmind terjeszse őt föl a mondott tiszti állásra őri czímmel, hogy a különben akkoron igen szerény pozíciót Horvát Árpád tisztességgel elfogadhassa s nagymérvű egyetemes irodalomtörténeti ismereteit a könyvtár javára értékesíthesse.

Toldy javaslatát az egyetemi tanács egész terjedelmében pártolá s miután a lassan érő ügyet megsürgetni a jó Toldy maga is Bécsbe utazott, végre 1857 közepén Thun megtette előterjesztését a felséghez s a tanári kinevezést azzal ajánlá, hogy, mivel ennek a rendkívüli tanszéknek a

javadalma igen csekély, adja neki a korona a megürült tiszti állást is őri czímmel, a mi összhangban volna a rendkívüli tanár rangjával. A legfelsőbb elhatározás erre kinevezé Horvát Árpádot a rendkívüli tanszékre s megengedé, hogy a helytartóság a könyvtári tiszti állást is, őri czímmel, ő vele tölthesse be.

A csillagokban azonban nem volt megírva, hogy Horvát Árpád 16 évi küzdelem után révbe juthasson. Sem ő, sem az egyetem, sem maga Thun nem számolt egy hatalmas tényezővel, a Bach-korszakbeli bürokratizmus korlátolt kicsinyességével.

Az 50-es évek alatt a fővárosban, t. Akadémia, gyakran lehetett találkozni olyan, a kishivatalnoki osztályhoz tartozó, jobb sorsra érdemes egyénnel, a kiket 49 végén és 50 elején, a magyarfaló vakbuzgalom első rohamában, a kormány a maguk inoffenzív természetű szerény állásaiktól vagy azért mozdított el, mert 1848 márczius 15. után a magyar miniszteriumoktól nyerték végleges kinevezetésüket, vagy azért, mert, noha semmi »politikai bűn« nem volt rájuk bizonyítható, már arczokról, ajkukról és nevük-ről lerítt a velük született magyarság. Ezeket a, hivatalos nyelven »redukáltak«-nak nevezett férfiakat, többnyire családapákat, mégsem lehetett minden jogos alap nélkül egyszerűen szélnek ereszteni s koldusbotra juttatni. Meghagyták hát nekik kegyelemből és egyelőre törzsfizetésük egy harmadát, a mit »Quiescentengehalt«-nak neveztek el, lucus a non lucendo, mert a szerencsétleneket e kegyelemkenyér fejében ide-oda hányták-vetették többnyire díjnoki alkalmazásban. Az volt ez eljárásnál a kegyetlen számítás, hogy a boldogtalanok, megúnva a kolduskenyeret, magánfoglalkozás után fognak látni s az állam budgetje így megszabadul tőlük. Csakhogy e számítás balul ütött ki, mert hisz' ép e tősgyökeres magyar s hivatali pályára készült egyéneknek volt akkor a legnehezebb valami magánfoglalkozásra szert tenniök. Ezért az 50-es évek közepén a budai helytartósági osztály őket mégis csak alkalmazgatni kezdé, a nélkül azonban, hogy e »redukáltak«-nak szakismereteire valami tekintettel volt volna.

Így történt, hogy midőn az egyetemi könyvtárnál a főntebb említett tiszti állás megüresedék, a budai rész-kormány erre a helyre az állami praeparandia egyik igazán jóra való, de ok nélkül »redukált« tanárát szemelte ki, nehogy ingyen élvezze 233 forintnyi »Quiescentengehalt«-ját, noha szegény e nyomorú összegért mint »Nebenlehrer« itt is, ott is kénytelen volt, a hová kiharancsolták, helyt állani.

Hogy tehát Horvát Árpádot visszalépésre bírja, nem épen tiszteletreméltó cselekedet ki a budai kormány. Megkérdezte tőle, vajjon őri cím nélkül is elvállalná-e azt a szerény állást. Hiába hangoztatták erre Virozsil és Toldy, hogy Horvátnak »wahrlich nicht zu verargen ist, wenn er sich einer so schmerzlichen Selbstverläugnung für unfähig erklärt«, hogy még a pusztá czímét se kapja meg annak az állásnak, melyre már 15 évvel azelőtt mint legilletékesebb egyént hivatalosan fölterjesztették. A budai bürokrácia nem tágitott és számítása sikerült: Horvát Árpád fájdalmas megbotránkozással utasítja vissza a megalázó föltételt. A fáradhatatlan Toldy azonban, a ki barátjának különösen egyetemes irodalomtörténeti ismereteit a hazai intézet számára mindenkép hasznosítani akarta, a budai cselszövés ellenébe szintén fortélyt állított, rábírta t. i. Horvátot, hogy merő hazafiságból mindenféle hivatalnoki cím, jelleg és rang nélkül mint tudományos segéderő álljon a könyvtárügy szolgálatába — s midőn e tervet az egyetem pártolólag fölterjeszté, azt lehetne hinni, hogy a rosszakaratú bürokraták kelepczébe kerültek. A helytartóság azonban nem adta meg magát, hanem addig halasztá a döntést, míg Horvát Árpád a két esztendei kínoztatást megúnva, leköté magát a Kereskedelmi Akadémiánál a magyar nyelv és irodalom előadására. Most, mikor innét tisztességgel vissza nem vonúlhatott Horvát, akkor lépett elő a budai kormány a fölség kettős elhatározásával s abba a kényszerhelyzetbe hozta őt, hogy maga kérje fölmentését az őri czímmel diszített tiszti állás alól. Mily érzelmek dúlhatták az új rendkívüli egyetemi tanár kebelét, midőn tudára adatott, hogy tanszéke az 1777-diki alapon évi 600 frttal lesz javadalmazva, s így előléptetése eredményeképp eddigi 800 frtnyi

supplensi fizetése egy negyeddel megapad, az elgondolható... Csak a teljesség kedvéért említem meg, hogy a budai kormány a könyvtári tisztségre a maga jelöltjét, dr. Márki Józsefet, az érdemes paedagogust, noha ez beadványaiban kétségbeesetten ismételte, hogy mint paedagogiával foglalkozónak sem képessége, sem kedve nincs a könyvtári szolgálathoz, »Quiescentengehalt«-jának különbeni beszüntetésével fenyegetve, erőszakkal nevezte ki. A könyvtárhoz hát a »botcsinálta doktor« került; míg Horvát Árpád, kit vonzalma, szakképzettsége, a könyvtár igazgatójának s az egyetem tanácsának közös óhaja akart e helyre juttatni, a Kereskedelmi Akadémiánál volt kénytelen túrni a rendőrség zaklatásait azért, mert itt a magyar nyelv elsajátítására s a magyar nyelv hasznaira figyelmezteté a főváros kereskedelmi ifjúságát. De kénytelen volt, mert még 1859-ben is, midőn a derék Reguly halálával az egyetemi könyvtár első őri állása megüresedett s erre Toldy és az egyetem megint egyhangúlag őt, mint a legképesebb jelöltet, ajánlotta: ezt az ajánlatot most meg — ép úgy, mint 17 évvel azelőtt a legelsőt — *Bécsben* vetették vissza, azzal a valóban nemtelen indokolással, hogy két évvel azelőtt az őri címet és tiszti állást visszautasítá!... A jogosan méltatlankodó Toldyt, a tanácsot és magát Horvátot is csak az az egy körülmény engesztelé ki némileg, hogy a miniszteriumi referens, egy régi stájerországi nemesi család ivadéka, a ki a genealogiai kutatásokkal rokonszenvezett, nem valamely, a nyilvános pályázatban szintén résztvevő börtönőrt, hanem az ifjabb magyar tudományos gárda egyik elsőrendű tagját, nemrég elhunyt jeles tudósunkat, Nagy Ivánt segíté be az őri állásba.

Múltak az évek, t. Akadémia s a politikai viszonyok a magyarságra kedvezőbb jövőt helyeztek kilátásba. Horvát Árpád, a ki immár két teljes évtizeden keresztül fecsegtel el ereje s ideje javát a konok sorssal való ádáz küzdelemben, jó emberei ösztönzésére elérkezettnek látta 1861-ben az időt, hogy rendes tanszékért folyamodjék. Kérelmét a bölcsészeti kar a lehető legmelegebben ajánlá, s ép oly jóindulatú, mint emelkedett szellemű megokolással terjeszté föl az egye-

tem akkori kitűnő rectora, Pauler Tivadar is. E kiváló tudós az őt jellemző mélyreható ítéllettel tört pálczát azon elavult bürokratikus rendszeren, mely a XVIII-dik században s a XIX-dik elején a tudományágakat, a tudományok univerzitásában, rendesekre és mellékesekre osztá. Különösen a mi az oklevéltant illeti, »az általános jog- és történelemtani irányulat — mondja Pauler — hatalmasan tiltakozik az ellen, hogy a diplomatika, mely a kútforrások bűvárlati kiaknázásán alapuló történelemnek és az oklevelek szorgos tanulmányozását igénylő jogtudománynak egyik főkalauza, rendkívüli vagy mellékes tanszagnak tekintessék. Ha a legközelebb lefolyt évtizedben e szakma az itteni egyetemen alárendelt természetűnek tartatott, az abból magyarázható, hogy az akkoron érvényre jutott ausztriai jogtörvényhozás uralma alatt a jobbára a magyar jogélet forrásai kutatásával foglalkozó magyar oklevéltan kevésbé fontosnak tetszhetett, de miután a magyar jogtörvényhozás előbbi érvényébe visszaállított, az oklevéltannak tárgyi-lagos fontossága is tényleg a magyar kormány részéről elismerve lőn ...«

Ezen az alapon kérte hát Pauler Horvát Árpád számára 16 évi tanárkodása alatt szerzett érdemei kellő méltánylásául a rendes tanári állást s ezen alapon ajánlotta őt a helytartótanács előadója is. Az udvari kancellárián az ügyet a derék Frankenburg Adolfnak adták ki, a ki dolgozatában teljesen Pauler álláspontjára helyezkedett s e dolgozat alapján ugyanily értelemben referált róla a jó emlékü Pápay udvari tanácsos is. De a Horvát Árpádot üldöző sors megint közbelépett — s tanszékét az udvari kancellária leirata rendkívülinek hagyta meg, csupán szármalmas fizetését emelte föl 1260 frtra. Két évtized munkásságának ez lőn az összes jutalma. Még hosszú hat esztendeig kellett tűrnie és várnia, míg végre 1868-ban ugyanazon dicső emlékü miniszter ellenjegyzése mellett lőn rendes tanári székébe visszahelyezve, a ki őt húsz teljes esztendővel azelőtt 1848-ban már egyszer rendes tanárrá nevezte ki.

Ezzel a ténynyel azonban in integrum restituczióját még nem egészen érte el. Jogai teljes elismeréseért még

újabb 11 esztendőn keresztül kellett viaskodnia, miközben arra a szomorú tapasztalatra jutott, hogy bár csak egyetlen egy ízben, de még az egyetem tanácsa is ellene foglalt állást egy hírneves, de erőszakos jelleméről is ösmeretes, Horvát Árpád iránt ellenséges indulatú tagjának befolyása alatt. A 70-es évek közepe táján ugyanis a bölcsészeti kar azt indítványozá, hogy Horvát Árpád »tekintettel 28 éves tanárkodására« és arra, hogy — mint a kari javaslat mondja — »ismert szerénységével... csekély díj mellett, meg nem rendülve a sors csapásai alatt, hanem folyvást kötelesség-híven s megelégedésére azoknak szolgált, a kik őt tanszékre méltónak tartották, de a megérdemelt jutalmat nekie meg nem adták«, az őt szolgálati éveinél fogva megillető fizetési fokozatba emeltessék. De a kar e javaslatát a tanács — említett tagjának ellenséges indokolása mellett — azzal a minden logikát arczulverő kijelentéssel veté el, »hogy azon tényben, miszerint — mondja a senatus consultum — dr. Horvát Árpád 1868-ban ugyanazon minister ellenjegyzésével neveztetett rendes tanárnak, a ki őt 1848-ban egyszer már kinevezte, azt kényszerül a tanács felismerni, hogy maga az őt 1868-ban ő Felsőségének előterjesztő miniszter is az 1848-diki kinevezést teljes érvényűnek *nem* tekintette«.

E magyar embereknel hihetetlen fölfogás ellen utóbb, midőn pár év múlva a kérdés újra szőnyegre került, a bölcsészeti kar élénken tiltakozott s az új emberekből álló egyetemi tanácsban hathatós támogatóra talált. De maga a fönnkelt lelkű miniszter, Trefort is, mikor az ügy ő eléje jött, határozottan meghazudtolá azt a most említett agyafúrt okoskodást és a koronához intézett fölterjesztésben kimondá, hogy Horvát Árpád sérelme orvoslását »múltán kérheti és — így szól szószerint a fölterjesztés — el is várhatja, hogy miután 1848-ban történt kineveztetésének érvényessége már átaljában sem, legkevésbé azonban a visszaállított magyar kormány által vonható kétségbe, rendes tanári évei is azon időponttól kezdve fognak neki teljesen beszámíttatni«...

Ilyen értelemben döntött Trefort előterjesztése alapján 1877. május 26-dikán a korona s ezzel Horvát Árpádnak 58 éves korában, élete alkonyán, sikerült végre visszanyernie

azt a jogot és azt a pozíciót, mely 30 esztendővel azelőtt már egyszer az övé volt.

Ez a három évtized, t. Akadémia, s az azt megelőző lustrum 1842-től 1847-ig több egy emberöltőnél. Ez alatt a hosszú idő alatt majd minden esztendő újabb forrása volt meg nem érdemelt bántalmaknak s méltatlanságoknak Horvát Árpád részére. Csuda-e, ha e sok erkölcsi sebet a késő elégtétel nem tudta behegeszteni s Horvát Árpád a világtól visszavonult? Sokan keserűnek, emberkerülőnek, sőt embergyülőlőnek tartották e miatt. Pedig ezek csalatkoztak. Emberkerülőnek ő csak azért látszott, mert nem szerette lelke sebeit mutogatni. De embergyülőlő nemcsak nem volt, hanem ennek épen az ellenkezője. Én, a ki nem sokadmagammal közelebből ismerhettem meg gondolkodását s lelki világát, nyíltan és hálásan teszek tanúbizonyosságot arról, hogy senkinek kebelébe nem oltott a természet jóakaróbb és emberszeretőbb lelkét, mint Horvát Árpádéba. De keserű volt sokszor ez a lélek, az igaz. Mert fájt és pedig gyógyíthatatlanul fájt neki az, hogy ifjú és férfikora egész idejét, a munka és tettek termőkorát s e termőkor összes vasszorgalmát és kitartó szívósságát nem arra fordíthatá, a mire vonzalma s hivatása hajtá, szakmájának irodalmi intenzív művelésére és előbbvitelére; hanem arra kellett és pedig elkerülhetetlenül arra kellett fordítania, hogy megszerezze naponként és keservesen azokat az anyagi eszközöket, a melyek nélkül lehetetlen volt volna társadalmi állásának megfelelően, noha szerényen élnie, a hozzá illő »standard of life«-ot becsülettel lobogtatnia. Azt az aránylag kedvező helyzetet, nem mondom ótiumot, mely szaktudománya intenzív művelésének elengedhetetlen föltétele volt, neki az élet oly szakában nyújtá a sors, mikor másnak már kihúll kezéből a toll. Mert öreg ember volt már Horvát Árpád, midőn végre ideje maradt szaktudománya művelésére. Élete alkonyán, 1880 és 1884 közt jelentek meg három kis kötetben »Oklevéltani jegyzetei« és tanulmánya Mabillon Jánosról, a diplomatika megalapítójáról.

Ez a magvas tanulmány, melylyel székét Akadémiánkban elfoglalá, talán a legrészletesebb és legbehatóbb mël-

tatása az oklevéltan nagynevű ősapjának. Az irodalomtörténeti ér, mely Horvát Árpádban igen erősen ki volt fejlődve, ép úgy meglátszik e tanulmányon, mint az »Oklevéltani jegyzetek« első kötetén, melyet az általános és hazai diplomatika története csaknem egészen kitölt.

E három kötetes nem nagy mű, Horvát Árpád főmunkája, többszörös tekintetből bír értékkal.

Egyik becse abban áll, hogy Perger Jánosnak 1821-ben megjelent munkája után az első s így összevéve is a második rendszeres mű, mely a magyar diplomatikát magyar nyelven tárgyalja. Becses aztán azért, mert hibái mellett is tetemesen fölülmulja magyar és latin nyelvű előzőit; mert míg pl. Perger műve jóakarató ugyan, de lelketlen compilatio, mely a saját kora színvonalát alig érte el; addig Horvát Árpád Jegyzetei arról tesznek tanúbizonyságot, hogy kora szakirodalmának legújabb jelenségeit mind ismerte és digerálta, a vívmányszámba menő újabb elméleteket kellően tudá értékelni. Rendszerét, irányát és általánosságban elfoglalt álláspontját tekintve, az igaz, féllépéssel hátrább maradt szaktudománya színvonalának fejlődésétől; de ez nála tudatos visszamaradás volt. Mert a rendszerben tudva kísérté meg eklektikus-féle álláspontra helyezkedni; a fölfogásnál, melyet a külföldi szakférfiak a disciplínának önálló voltáról ép a tudomány szakszerű művelése czéljából hirdettek, készakarva emelé ki csupán a túlzást; a jogtörténeti irány értékének lejjebbcsúszását pedig méltán hibáztatta ugyan; de viszont ő meg majdnem jogtörténeté szerette volna tenni az oklevéltant. S noha így egyik-másik nézete elavulttá vált s apródonkint saját maga is érezni kezdé, hogy a legújabb szakirodalom legteljesebb ismerete mellett is csak féllábbal áll a modernebb fölfogás talaján: élete utolsó éveiben mindamellett megérte s velem való szíves beszélgetése közben örömmel és méltán hangoztatta azt az elégtételt, melyben, mint tréfásan mondá, az ő »ósdisége« részesült. Ez elégtétel abban állott, hogy Brunnernek, a berlini egyetem híres tanárának működése újabb fordulatot adott a diplomatikának s ezt részben legalább a régi vágásba, a jogtörténeti irányba terelé vissza.

De ha Horvát Árpád szakmunkássága nem is hagyott maga után oly mélyen ható nyomokat disciplinája magyar irodalmában, mint ő óhajtotta volna: annál nagyobbak az érdemek, a melyeket a katedrán szerzett. Soha professzort nem hatott át hivatásának tudata jobban, mint őt. Ahhoz a lelkesült melegséghez, melylyel tárgyát előadá, ahhoz a közvetlenséghez, melylyel hallgatói figyelmét odavonta s katedrájáról leszállva a padosorok előtt mintegy tenyéren vitte eléjük disciplinája tanait, nagy értékű természeti tulajdonságok járultak: a világos logika, a minden modorosságtól ment, ékesen szóló előadás s a zamatos magyar beszédben kellő helyen való hangbeli és beszédbeli kidomborítása a vezérgondolatoknak és ellentéteknek. Érdekes, hogy ezek, a tanárban oly becses tulajdonságok már az 1841-diki pályázati vizsgálatnál föltűntek; már az erről szóló jelentésben ki van emelve a »modus in proponendo clarus et succinctus« és hogy a jelölt »logico idearum ordine, claro et praeciso modo dicendi antecellit«. Még fokozottabb mértékben érvényesültek e jó tulajdonságok akkor, mikor Horvát előadásaiiban a magyar diplomatikánál elkerülhetetlen jogtörténeti fejtegetésekre került a sor. Itt volt ő, a magyar jog és perjog történetének kitűnő ismerője, a maga igazi elemében. S hogy mit jelentett ez akkor, midőn Hajnikunknak különösen perjogtörténeti munkái, a magyar diplomatika e megbecsülhetetlen kalauzai még nem, vagy csak részben álltak rendelkezésre: azt nem szükség erősebben hangoztatnom. Buzgalmáról, melylyel tárgyát tanítá, Virozsil-tól és Paulertől kezdve mindvégig számtalanszor tanúskodott az egyetem; de legékebben szól az a körülmény, hogy tanszékét a lehető legprimitívabb segédeszközökkel kellett mindvégig ellátnia. Egész tanársága idején csak egyetlen-egyszer részesült katedrája támogatásban, akkor, midőn a jóakaró Pauler Tivadar rectorsága alatt 1861-ben hasonmáslenyomatokat készítettek oklevéltani és paleografiai gyakorlatai számára édes atyjának régésrégi réztábláiról!

Többször említém Horvát Árpád irodalomtörténeti hajlamait. Ezek gyümölcsei a »Századok«-ban s az »Irodalomtörténeti Közlemények«-ben jelentek meg, szintén élete

vége felé. De tudomásom van arról, Virozsilnak egy 1856. tavaszán tett előterjesztéséből, hogy Horvát Árpádnak egy nagyobb, egyetemes irodalomtörténeti műve kéziratban közel volt akkor a sajtókész állapothoz. Hová lőn ez a kézirat, nem tudom; noha érdekes volna az úttörőt ismerni most, midőn félszázad múlva egy újabb nemzedék megvalósítja az ő tervét.

Ebbeli ismereteit az egyetemi könyvtár hasznára értékesíteni Toldy Ferencz, mint szintén említém, gyakran törekedett. Végre 1867-ben ki tudta Toldy vinni, hogy Horvát Árpádot a könyvtár első őrévé kinevezték. Kilencz évi működése ez intézetnél, melynek három évig igazgatója is volt, epizódyszerű jelleggel bír ugyan életében; de teli van kulturtörténeti momentumokkal. Mert az ő igazgatósága idejében folyt és fejeződött be az Egyetemi Könyvtár mostani palotájának építése s a könyvtárányag beköltöztetése; ekkor készült a modern igényeknek megfelelő elveken a könyvtár szervezeti és ügyviteli szabályzata s kezdetett meg a könyvtár anyagának czédulázása. Méltó megelégedéssel tölthették el Horvát Árpádot ezek az eredmények, de bántotta, hogy a tisztviselők anyagi és erkölcsi helyzetének javítására irányult törekvései sikertelenek maradtak s hiába hangoztatá, mint egy 1874-diki előterjesztésében mondja, hogy »nemcsak bármely pesti elemi tanító, hanem a legtöbb kereskedősegéd is anyagi tekintetben sokkal kedvezőbb helyzetben vagyon, mint az egyetemi könyvtár tisztviselői«. Sem ebben, sem más a könyvtár niveauja emelésére irányzott törekvéseiben nem tudott czélt érni. Az az öröndetes érdeklődés és jóakarat, mely a legújabb időkben törvényhozás, kormány és közvélemény részéről a hazai könyvtárügy javára megnyilatkozik, s a melyet még és tán legelső sorban oda kellene irányítani, hogy a mint Horvát Árpádnak is eszménye volt, ne legyünk kénytelenek nálunknál sokkal kisebb kulturállamok könyvtárainál rendes árukon megszerezhető könyvekért épenséggel nem szívesen látott kölcsönkéregető gyanánt minduntalan kunyorálni, mondom, ez az öröndetes irány, mely most ifjúkorát éli, Horvát Árpád idejében még bölcsőben ringott. Támogatás helyett akárhányszor közönyre, sőt rosszindulatra

akadt. Ha helyén valónak tartanám e komoly órában, nevetésre ingerlő példákat tudnék mondani arról a kicsinyes rosszakaratról, melylyel pl. egyidőben az egyetemi tanács némely tagjai részéről találkozott tán személyes antipathiák miatt. Ezeket s az ezekkel járó küzdelmet megúnva, 1877 legelején otthagytá az igazgatóságot s visszavonúlt katedrájára és saját, nagyértékű, szép bibliotékájába, a melyet nagy szenvedélylyel s régibb időkben még nélkülözések árán is szorgalmasan hordogatott össze. Itt a könyvek társaságában keresett üdülést öreg napjaira, vigaszt az elveszett múltért s balzsamot az e múlt küzdelmeiben vett lelki sebekre.

Kitűnő szakértelemmel gyűjtött s mintegy négyezer műből álló könyvtárában a szakához tartozó s a történelemre és jogtörténetre vonatkozó munkák mellett előkelő helyet foglaltak el a kulturnemzetek komoly szépirodalmi s irodalomtörténeti termékei, meg a társadalmi tudomány-szakokat tárgyaló jelesebb művek. Mert a buzgó könyvgyűjtő egyszersmind sokoldalú műveltséggel bíró polyhistor is volt. Nagy nyelvismeretei, szinte fékezhetetlen tudásvágya s a humanistikus tudományágak iránti mindhalálíg tartó élénk érdeklődése képesíték és tették őt polyhistorrá. Azok a kevesek, a kiknek számára, ha kopogtattak nála, otthon volt, s a kik közé tartozni — melegen hálás szívvel gondolok rá — én is szerencsés valék, bámulattal tapasztalhatták óriási olvasottságát s széleskörű tájékozottságát a világszerte felmerülő tudományos, társadalomtani s irodalmi kérdésekben. Ha ezek fejtegetése közben mintegy önmagával vitatkozva tűzbe jött, hajnalpír szállott föl sötétbarna arczára s mély-sugárú szemének napja szinte megvilágította a homályos szobát.

Ezek a szemek, sok eltitkolt férfikönny forrásai, életének 75-dik, egyetemi tanárkodásának 48-dik évében törtek meg örökre. A bölcsészeti kar amazz utolsó tanárának elhunytát, a ki a budapesti egyetemen már a szabadságharcz előtt tanított, a dékán, Beóthy Zsolt, még az nap, épen ma 9 esztendeje, »mély megindulással« jelenté be.

IV. KÖTET.	VIII. Kovács Pál lev. tagról. <i>Vadnai Károly</i> r. tagtól	— kor. 20 fill.
	IX. Ladányi Gedeon l. tagról. <i>Szabó Károly</i> r. tagtól	— > 20 >
	X. Korizmicz László t. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	— > 20 >

V. KÖTET.	I. Fábíán Gábor rendes tagról. <i>Zichy Antal</i> t. tagtól	— > 20 >
	II. Tanárky Gedeon lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 80 >
	III. Dr. Zlamál Vilmos lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— > 20 >
	IV. Fleischer Leberecht Henrik k. t.-ről. <i>Goldziher Ign.</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Hornyik János lev. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 40 >
	VI. Reichard Henrik Vilmos k. tagról. <i>Kanitz Ágost</i> lev. tagtól	— > 40 >
	VII. Boissier Péter Edmund k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> t. tagtól	— > 40 >
	VIII. Greguss Ágost rendes tagról. <i>Bánóczy József</i> l. tagtól	— > 40 >
	IX. Grote Artur külső tagról. Dr. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 20 >
	X. Rózsay József t. tagról. Dr. <i>Batizfalvy Sámuel</i> l. tagtól ...	— > 40 >

VI. KÖTET.	I. Petzval Ottó r. tagról. <i>Kondor Gusztáv</i> l. tagtól	— > 20 >
	II. Ökröss Bálint lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 40 >
	III. Hunfalvy János r. tagról. <i>Keleti Károly</i> r. tagtól	— > 60 >
	IV. Tóth Agoston lev. tagról. <i>Hollán Ernő</i> t. tagtól	— > 40 >
	V. Oppolzer Tivadar külső tagról. <i>Konkoly Miklós</i> tiszt. tagtól	— > 30 >
	VI. Paúr Iván lev. tagról. <i>Hampel József</i> l. tagtól	— > 50 >
	VII. Pauer János l. tagról. Dr. <i>Czobor Béla</i> l. tagtól	1 > 20 >
	VIII. Heer Oszvald külső tagról. <i>Klein Gyula</i> l. tagtól	— > 80 >
	IX. Balogh Kálmán r. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	1 > 20 >
	X. Pott Frigyes Ágoston k. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól ...	— > 40 >
	XI. Danielik János t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	— > 60 >
	XII. Apáthy István r. tagról. <i>Mattekovics Sándor</i> l. tagtól	— > 60 >
	XIII. Rómer F. Flóris r. tagról. <i>Hampel J.</i> l. tagtól	1 > 20 >
	XIV. Zsigmondy Vilmos l. tagról. <i>Péchy Antal</i> l. tagtól	— > 50 >
	XV. Rónay János Jácint r. tagról. <i>Pór Antal</i> l. tagtól	— > 60 >

VII. KÖTET.	I. Pesty Frigyes r. tagról. <i>Ortvay Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
	II. Gorové István t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
	III. Beöthy Leó l. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
	IV. Jendrássik Jenő r. tagról. <i>Klug Nándor</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Bádzsa Rádzsendralála Mitra k. t.-ről. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
	VI. Kacs Kovács Lajos l. tagról. <i>Nagy Iván</i> r. tagtól	— > 20 >
	VII. Ballagi Mór r. tagról. <i>Imre Sándor</i> r. tagtól	1 > — >
	VIII. Lenhossék József r. tagról. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól ...	— > 90 >
	IX. Haán Lajos l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> l. tagtól	— > 60 >
	X. Keleti Károly r. tagról. <i>Jekelfalussy József</i> l. tagtól	— > 60 >

VIII. KÖTET	I. Szücs István lev. tagról. <i>Ballagi Géza</i> l. tagtól	— > 60 >
	II. Renan mint orientalista. <i>Goldziher Ignác</i> r. tagtól	2 > — >
	III. Pančić József külső tagról. <i>Kanitz Ágost</i> l. tagtól	— > 80 >

VIII. KÖTET.	IV. Báró Kemény Gábor t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól ...	— kor. 60 fill.
	V. Wenzel Gusztáv r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól ...	1 > 50 >
	VI. Sir Richard Owen k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> t. tagtól ...	1 > — >
	VII. Vajkay Károly l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	VIII. Grünwald Béla l. tagról. <i>Láng Lajos</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	IX. Deák Farkas r. tagról. Báró <i>Radvánszky Béla</i> t. tagtól ...	— > 30 >
	X. Szabó Károly r. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól ...	— > 30 >
	XI. Markusovszky Lajos t. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	XII. Roscher Vilmos k. tagról. <i>Kantz Gyula</i> r. tagtól ...	1 > 50 >

IX. KÖTET.	I. Cantù Caesar k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	II. Dankó József lev. tagról. <i>Pór Antal</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	III. Nagy Imre r. tagról. <i>Fejérpataky László</i> r. tagtól ...	— > 50 >
	IV. Ludwig K. F. V. k. tagról. <i>Klug Nándor</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	V. Kronecker Lipót k. tagról. <i>Rados Gusztáv</i> l. tagtól ...	— > 30 >
	VI. Margó Tivadar t. tagról. <i>Entz Géza</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	VII. Gneist Rudolf k. tagról. <i>Concha Győző</i> l. tagtól ...	— > 80 >
	VIII. Du Bois-Reymond E. k. tagról. <i>Thanhoffer L.</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	IX. Xántus János l. tagról. <i>Mocsáry Sándor</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	X. Hazslinszky Frigyes r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S.</i> l. tagtól ...	— > 80 >
	XI. Finály Henrik l. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól ...	1 > 20 >
	XII. Török József és Antal Géza tagokról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól ...	— > 60 >

X. KÖTET.	I. Spencer Wells k. tagról. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól ...	— > 30 >
	II. Szathmáry György l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	III. Gladstone W. E. k. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	IV. Ábel Jenő l. tagról. <i>Hegedüs István</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	V. Horvát Boldizsár t. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól ...	1 > — >
	VI. Nagy Iván r. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól ...	— > 40 >
	VII. Mihalkovics Géza r. tagról. <i>Thanhoffer Lajos</i> r. tagtól ...	— > 50 >
	VIII. Pasteur Lajos k. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól ...	1 > — >
	IX. Capasso Bertalan k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól ...	— > 30 >
	X. Jurányi Lajos r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz Sándor</i> l. tagtól ...	1 > — >
	XI. Bunsen Róbert k. tagról. <i>Than Károly</i> r. tagtól ...	1 > — >
	XII. Gr. Andrassy Manó l. tagról. <i>Br. Radvánszky Béla</i> t. tagtól ...	— > 30 >

XI. KÖTET.	I. Domanovszky Endre l. tagról. <i>Alexander Bernát</i> l. tagtól ...	— > 30 >
	II. Hauer Ferencz k. tagról. <i>Böckh János</i> l. tagtól ...	1 > 20 >
	III. Télfy Iván l. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól ...	— > 80 >
	IV. Szilágyi Sándor r. tagról. <i>Fraknói Vilmos</i> r. tagtól ...	2 > — >
	V. Laufener Károly l. tagról. <i>Ketty Károly</i> l. tagtól ...	— > 30 >
	VI. Arneth Alfréd k. tagról. <i>Károlyi Árpád</i> r. tagtól ...	— > 40 >
	VII. Hollósy Jusztián l. tagról. <i>Fehér Ipoly</i> t. tagtól ...	— > 40 >
	VIII. Jekelfalussy József r. tagról. <i>Vargha Gyula</i> l. tagtól ...	— > 40 >
	IX. Fodor József r. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól ...	— > 20 >

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XI. KÖTET. — 11. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
HALÁSZ IGNÁCZ

LEV. TAG FÖLÖTT.

SZILASI MÓRICZ

L. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1903. november 30-án tartott összes ülésén.)

Ára 40 fill.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1903.

EMLÉKBESZÉDEK

A M. T. AKADÉMIA ELHÚNYT TAGJAIRÓL.

I. KÖTET.

I. Korponay János l. t.-ről. <i>Kápolnai Pauer István</i> l. tagtól	—	kor. 20	l.
II. Suhayda János lev. tagról. Dr. <i>Konek Sándor</i> r. tagtól	—	> 20	>
III. Morócz István lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	—	> 20	>
IV. Révész Imre l. tagról. <i>Ballagi Mór</i> r. tagtól	—	> 40	>
V. Broca Pál külső tagról. <i>Lenhossék József</i> r. tagtól	—	> 60	>
VI. Asbóth Lajos lev. tagról. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	—	> 20	>
VII. Ami Boué külső tagról. Dr. <i>Szabó József</i> r. tagtól	—	> 20	>
VIII. Fabritius Károly lev. tagról. <i>Kozma Ferencz</i> lev. tagtól	—	> 80	>
IX. Jerney János emlékezete. <i>Gyárfás István</i> lev. tagtól	—	> 40	>
X. Mihályi Károly lev. tagról. <i>Domanovszky Endre</i> lev. tagtól	—	> 20	>

II. KÖTET.

I. Molnár Aladár levelező tagról. <i>Tanárky Gedeon</i> l. tagtól	—	> 40	>
II. Árkosi Benkő Dániel lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	—	> 20	>
III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. <i>Szécsen Antal</i> t. tagtól	—	> 20	>
IV. Charles Róbert Darwin k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> r. tagtól	—	> 80	>
V. Wöhler Frigyes k. tagról. <i>Nendtvich Károly</i> l. tagtól	—	> 20	>
VI. Érkövy Adolf l. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> l. tagtól	—	> 20	>
VII. Zsivora György l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> rendes tagtól	—	> 40	>
VIII. Fenzl Ede k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> igazg. és t. tagtól	—	> 60	>
IX. Sainte-Claire Deville Henrik k. t.-ről. <i>Than Károly</i> r. tagtól	—	> 60	>
X. Mignet Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. tagtól	—	> 20	>

III. KÖTET.

I. Tarczy Lajos rendes tagról. <i>Török József</i> r. tagtól	—	> 20	>
II. Thiers Lajos Adolf k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	—	> 20	>
III. Lönnrot I. k. tagról. <i>Hunfalvy Pál</i> r. tagtól	—	> 40	>
IV. Baintner János l. tagról. <i>Apáthy István</i> r. tagtól	—	> 20	>
V. Guizot Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> l. tagtól	—	> 20	>
VI. Horváth Cyrill tiszt. tagról. Dr. <i>Pauer Imre</i> tiszt. tagtól	—	> 20	>
VII. Davis József Bernát k. tagról. <i>Lenhossek József</i> rendes tagtól	—	> 40	>
VIII. Vandrák A. lev. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> lev. tagtól	—	> 40	>
IX. Konek Sándor r. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	—	> 20	>
X. Kruesz Krizosztom t. tagról. <i>Hollósy Jusztinián</i> lev. tagtól	—	> 40	>

IV. KÖTET.

I. Zsoldos Ign. r. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	—	> 60	>
II. Benfey Tivadar k. tagról. <i>Budenz József</i> r. tagtól	—	> 20	>
III. Frankenburg Adolf l. tagról. <i>Vadnai Károly</i> l. tagtól	—	> 40	>
IV. Tárkányi Béla József t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	—	> 60	>
V. Dr. Henle Jakab k. tagról. Dr. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	—	> 20	>
VI. Pompéry János l. tagról. <i>Joannovics György</i> t. tagtól	—	> 20	>
VII. Gyárfás István l. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	—	> 20	>

HALÁSZ IGNÁCZ L. T. EMLÉKEZETE.

SZILASI MÓRICZ 1. tagtól.

(Felolvastatott a M. Tud. Akadémia 1903. nov. 30-iki összes ülésén.)

Tek. Akadémia!

Szerény, egyszerű tudósnak szenteljük a megemlékezésnek e néhány perczét. Mert Halász Ignác nem tartozott az úgynevezett vezető férfiak közé, sőt nevét is csak nagy későn kezdték ismerni s akkor is kevesen tudományos munkáiból. Nem is vágyódott népszerűségre, bár megnyerte később, de akkor sem tudományos érdemei miatt. Nyelvtudományi munkássága nagyon is szakszerű volt, nagyrészt még azok a czikkei is, a melyeket a Nyelvőrbe írt; a legfontosabb munkásságáról azonban, a lapp nyelvi gyűjtésekről, csak annyit tudtak s tudnak talán mai nap is, hogy ott járt több ízben a lappok között. Soha nem hallotta senki, miért voltak oly rendkívül nevezetesek ezen utazások a magyar összehasonlító nyelvtudományra, sőt gyűjtött nyelvkincsét a szaktársak sem becsülték meg eléggé, annyira hogy hasznát nem a mieink, hanem a finn tudósok aratták.

Igaz ugyan, hogy külső eredményekben nem volt híja, kitüntetésekben is eléggé megjutalmazták Halász lapp nyelvészeti munkálkodását. De eredményeit tudományosan alig, vagy csak keveset használták fel nálunk; ott hevert a kincs lábaink előtt, de hozzá nem közeledett senki, akár csak a sárkány őrizte volna. Nyugodt türelemmel, szemével a jövő felé tekintve, várta Halász is és bizton remélte, hogy eljő majd az ő ideje is, valamint hogy el is jött már. Megszok-

hatta a türelmes várakozást, a hogy megszoktuk mindannyian mi magyar tudósok, hogy eszméinknek, gondolatainknak, munkáinknak ritkán akad a jelenben értelmes közönsége. Vaj lesz-e a jövőben, ki tudja? De ennek a reménye lelkesít mindnyájunkat, ez lelkesítette őseinket, s ennek a reménynek köszönjük, hogy mindig volt s, mint bizton hisszük, hogy mindig lesz előre törekvő magyar tudomány. Ebben a reményben dolgozott Halász is folytonos kitartással s törhetetlenül. Jól tudta ő is, hogy a sok kötetnyi lapp szövegei most akár kézirat számba mennek, oly kevés a buvárlója. De ezt tudta Budenz is, Hunfalvy is, de mert nem csüggedtek el, gyorsan fényes, az egész nemzetre kiható eredmények jutalmazták meg munkásságukat. Igazi hősök ezek a férfiak, tek. Akadémia. A kik nem törődve a közömbösséggel, szembe szállva a gúnyolódással, fáradhatatlanul haladnak a kitűzött uton előre; utat törve, irtva a gázt, a dudvát és gyomot, egyengetve a pályát a késő szerencsésebb utódoknak. Közéjük tartozott Halász Ignác is, bár csak mint lelkes katonája a nagy vezéreknek.

De a mitől megfosztják a tudóst a mostoha körülmények, az igazi tudományos sikertől, mely abban áll, hogy tanításunknak tudós követői és fejlesztői támadjanak; ha ezt a legnagyobb gyönyörűséget és jutalmat nélkülözni kénytelen, a jóságos isten más részről bő kárpótlást nyújt neki érette. »Csak az önzőnek nincs vigasztalása a földön,« mondja mély bölcsességgel Eötvös József. Viszont megtoldhatjuk azzal, hogy igazi gyönyörűsége csak az önzetlen munkáságban lehet az embernek. Csak erről mondhatjuk el, hogy »Labor voluptasque, dissimillima natura, societate quadam inter se iuncta sunt«. (Livius V, 40). Kiemeli az embert az ilyen munka a köznapi élet porából; megedzi, megerősíti a földi élet apró, sőt súlyosabb bajai ellen; megváltoztatja a földi javak értéklését. A mit ezrek s milliók értékesnek vallanak, mily hiúvá, haszontalanná válik az ilyen munkás ember szemében. Megváltoztatja a szenvedélyek irányát s tárgyát. Nyughatatlanná tesz ugyan s türelmetlenné, de csak az eszmék harczában az igazság diadaláért. Versenyre készítet, de nem a hiúság vásárján. Önfeláldozásra szoktat a végtelen-

ségig és önismeretre a lélek titkos mélységéig. Szóval megváltoztatja világnézetünket; megnemesíti s magasabb szempontok alá helyezi erkölcsi felfogásunkat.

Ilyen igazi vérbeli tudós volt Halász Ignác. Nagy s mély tudományosságból fakadt páratlan szerénysége, mert ismerte tudásunk szűk korlátait; ez volt forrása nagy türelmességének, mert tapasztalta, mily nagy fáradság helyes meggyőződésre szert tennünk. Ennek köszönhette higgadtságát, csendes, vidám derűségét. Mert a kitörő vigasság érzetét visszafojtja bennünk a lét melancholiája, viszont a pessimismustól megóv a gondolkozó lélek, az eszmékkal való együttélés, mely arra tanít, hogy az életet sub specie aeternitatis s ne a saját törpeségünk szempontjából szemléljük. A böles arra törekszik egyedül, mikép szabadulhasson a fájdalmasztól, de nem hássza az örömeiket.

Halász Ignác élete körülményeit röviden összefoglalhatjuk. A Bakony egyik kis falujában született Tésen 1855. május 26-án. Szegény emberek voltak szülei. Azonban a tanulás családi hagyomány volt náluk. Ifjabb korában atyja is tanító volt, úgyszintén mind a két nagyatyja és egyik nagybátyja. Tésről a család még Halász kis gyermek korában átköltözködött a szomszéd Cseténybe. Ez a falu azért volt nevezetes, hogy Vámbéry Ármin egy ideig itt nevelődött. Nagy híre volt s csudálkozva mesélték, mennyi nyelvet tanult s tudott és nem lehetetlen, hogy ez ösztönözte eleinte Halászt is arra, hogy a nyelvek tanulásával foglalkozzék. Mert feltűnő, milyen korán belefogott, igaz hogy rendkívüli is volt a nyelvtelhetsége. Már kis gymnasista korában elkezdte Veszprémben a francziát tanulni egyedül minden segítség nélkül. Azt se tudom honnan szerzett magának egy ütött-kopott régi grammatikát, meg egy elavult Kaltschmiedt jó terjedelmes franczia-német szótárt s fogta végig tanulni a nyelvtant s a szótárt egyaránt. Még nem járt a IV. osztályba s jól tudott francziául. Valóban bámulatos szorgalom és kitartás egy 15 éves fiuban, a kinek a mellett nyomasztó szegénységgel, a mindennapi kenyérért is keservesen kellett küszködnie. De az iskola kitűnő volt. Ezzel szerezte meg azt a tehetségét, hogy mondhatnám

érzékével tanult meg később is akármilyen idegen nyelvet, néha bámulatosan rövid idő alatt. Még nem végezte el a középiskolát és a franczián kívül tudott folyékonyan németül s jól angolul, annyira, hogy Ossianon, Göthe és Schilleren kívül Burns nehéz költeményeit is szép sikerrel fordítja. S mire az egyetemből kikerült, tudja az összes európai nyelveket, sőt tudott beszélni is valamennyin.

Csudálkozva hallgatták Fiumében olasz beszédjét, Stockholmban svéd, Sz. Pétervárott orosz, Helsingforsban finn társalgását. Valami megmagyarázhatatlan ösztön vezérelte, hogy szinte gyerekkorában megérezte hivatását s készült jövődő pályájára, a nélkül hogy számot vetett volna czieljairól, terveiről. Tanácsadója, vezetője nem volt, még közvetve se, mert jó könyveket se látott szükös körülményei közt a kis vidéki városokban, Veszprémbe s Székesfehérvárra, a hol a gymnasiumot végezte. De komoly és tántoríthatatlan elhatározása volt, a mely Isten tudja mily korán megfogalmazott lelkében, hogy magyar író lesz belőle. Honnan is nyerhette hozzá a buzdítást, hogyan támadhatott reá vágya a kis bakonyi faluban a szükös életviszonyokkal küszködő zsidó család szegényes portáján; ki volna annak a megmondhatója? Nem elemezhető, titkos hatások vezérelték. Mert hiszen körülményei, a környezet, a melyben egész ifjúságában, különösen gymnasiumi évei alatt élt, inkább arra való volt, hogy elriaszszák, mintsem buzdítsák, hogy elfojtsák, mintsem éleszszék fejledező tehetségét. Vagy velünk születnek vágyaink? Előre meg vannak jelölve jövődönk utjai? Avagy a kiváló emberek lelke már telítve nagy és szép ideákkal száll a porhüvelybe, mint Platon képzelte? Vagy a tehetség születik az emberrel s ez kergeti és üzi, hajtja akaratlanul is jó vagy gonosz, kárhuzatos vagy áldásos tettekre, cselekedetekre?

Itt fekszik előttem egy kopottas táblájú, több száz oldalra terjedő füzet. Nem nézhetem megindulás nélkül, mert régi, boldog ifjúkori emlékek zsonganak körülöttem láttára; nem nézhetem könnyeim csordulta nélkül, mert egyetlen drága barátomra emlékeztet, a kit oly korán sirba döntött a végzete. De ha engem jobban meg is hatnak

baráti érzelmeim, azt vélem, hogy nincs senki, a kit hidegen hagyhatnának ez elsárgult lapok, a fejledező genius ezen első rügyei, a kitartó s önfeláldozó szorgalomnak ezen első megnyilatkozásai. Halász Ignác első irodalmi kísérleteit foglalja ez a könyv magában, az 1871—74. évekből, 15—18 éves korából. Néhány prózai dolgozaton kívül több száz kisebb költeményt tartalmaz, két színművet és sok fordított költeményt, végre egy nagy eposzt 12 énekben »A cseszneki rém« címűt. Nem kiváló művek, az kétségtelen. De egyrészt versei (nem nevezem költeményeknek, hisz ő maga is úgy címezi, hogy »költeményi kísérletek«) nagyon változatosak nem csak tartalomban — nagy részt szerelmes versek, de sok a románcz, költői leírás, ballada, óda, elmélkedés, sőt egy költői levél is találkozik köztük — hanem formában is, és a könnyed verselés, a nyelv változatossága és színessége valamennyinek kirívó sajátsága. A népdal hangját utánozza különösen és igen ügyesen. Például legyen szabad ezt a kis versét idéznem :

Cseresnyét szedek én
 Pirosló cseresnyét,
 Szerelem fájának
 Mosolygó gyümölcsét.
 Pirosló cseresnyét
 Szerelem fájáról,
 Mézes édes csókot
 Galambom ajkáról.

(Székesfejérvár 1873. május 20.)

Biztos jele ezen kísérletei költői tehetségének, úgy hogy mint költő is valószínűleg kiemelkedik vala, ha ezt a pályát folytatja.

Ilyenek voltak tanuló évei. Megismerte a népet és szeretettel tanulmányozta, buzgón gyűjtötte már ekkor a népnyelv kincseit, sőt még tót népdalokat is találok följegyzései között. Sok nyelvet megtanult. Jobban már nem is készülhetett jövőendő hivatására.

1873 őszén került az egyetemre, a hol magyar s német szakbeli bölcsészethallgatónak iratkozott be. Jeles tanárai voltak, mint Greguss Agost, Heinrich Gusztáv stb., de leg-

nagyobb hatással Budenz József volt reá, annyira, hogy eddigi munkakörét abbahagyva egészen a nyelvészetre szánta magát. Igaz, hogy új világ nyílt meg előtte, olyan tudomány, a melyről eddigelé sejtelve sem volt. Hunfalvy vállain emelkedve, Budenz a magyar nyelvtudományt új irányba terelte, új módszert teremtett, új czélokat tűzött ki számára. Lejárt a délibábos nyelvészkedés korszaka Magyarországon is. Rengeteg nagy tudománya, korszakalkotó működése valóságos glóriával övezte a nagy mestert tanítványai szemében. S az a nagy ember, a ki az utólérhetetlen tudományosság fényében világolt előttünk, még szebben, ragyogóbban tündöklött lelki jóságával, leereszkedő nyájasságával, bátorító s fölemelő barátságával. Félelemtől sápadtan léptük át háza küszöbét, mert együtt voltam én is Halászszal, midőn először jelentkezünk nála — és kipirulva távoztunk. Arcunk lángolt az örömtől, a meglepetéstől a váratlan fogadáson, de legeslegjobban a lelkesedéstől. Mert meg voltunk nyerve mindörökre a magyar nyelvtudomány számára. Nem szoltunk semmit, de azért szívünk mélyében erős esküvést tevünk, hogy ehhez a zászlóhoz szegődjünk, a melyet soha el nem hagyunk, — soha el se hagytunk.

Budenz új életet, eleven mozgalmat teremtett a magyar nyelvtudomány minden ágában. Nem épen általa indult meg a Magyar Nyelvőr, de bizonyos, hogy ő tőle s tanításaiból merített fontos alapvető, vezérlő eszméket, a melyek irányát s tartalmát megszabták. Akkor még kevesen voltak a magyar nyelvészek és annyira közösek valának a céljaik, hogy mindannyit a személyes barátság köteléke is összefűzte egymással. Igazán ez volt a magyar nyelvtudomány arany kora: az önzetlen munkásság, a fáradhatatlan buzgalom, a legnemesebb lelkesedés önfeláldozó korszaka! Szóval Budenz tanítványai Szarvas Gábornak is tanítványai lettek. Ez pedig azzal járt, hogy egyuttal a Magyar Nyelvőrnek is a dolgozó társai. Budenz a tanulásra buzdított; Szarvas a mellett az irodalmi munkálkodásra is. Korán befogta a fiatal embert. Ma ez káros volna, mert a tanulástól eltérítene és elbizakodottságra szoktathatna. Akkor szükséges volt, mert a legjobb módszer volt arra, hogy lelkes munkásokat

teremtsen, s hogy a tudományt szélesebb körben is népszerűvé tegye. Budenz fedezte fel és kodifikálta a nagy igazságokat. Kissé homályos formában, különösen azok előtt, a kik a tárgyhoz keveset értettek. Szarvas finom logikájával, éles eszével megmagyarázta őket, úgy hogy mindenki megértette; megírta úgy, hogy mindenkinek gyönyörűsége tellett benne; alkalmazta őket s bővítette, úgy hogy új alkotások értékére emelkedtek. Ilyen világos, logikus előadásra szoktatta dolgozó társait is. Nem tűrte el a homályosságot s a ki megírt neki valamit, annak bizony a tárgyat jól meg kellett érteni. Rettegtek kérlelhetetlen logikájától; de ép azért jól össze is szedte magát minden ember előtt.

Halász azonnal a »Nyelvőr« dolgozó társai közé szegődött s már 1874-ben, első éves egyetemi hallgató korában megjelenik első értekezésre »Tudom tom« czímen a Nyelvőr 3. kötetében. Egy kis rövid cikk, de a népnyelv pontosan finom megfigyelésén alapúl. Ilyen viszonyok közt az is természetes, hogy az orthologia zászlaja alá szegődött, mint minden nyelvész, a ki megtanulta, hogy a nyelv tartalmában bár történeti, de az egyesek akaratától független fejlődés. Valószínűleg Szarvas Gábor ösztönzésére összeállította Kazinczy műveiből a feltünőbb nyelvújítási adatokat, s végre »Kazinczy újításai« czímen (Nyr. IV. 453.) egy rövid, de velős összefoglaló tanulmányt írt róluk. Ezek a dolgozatok, a melyekhez, mint említém, szerkesztői megbízásból fogott, határozott irányt szabtak későbbi magyar nyelvészeti munkálkodásának. Ugyanis a nyelvújításnak egyik leggyökeresebb tévedése volt az úgynevezett gyökelvonás és aztán a képzők hibás alkalmazása s félreértése. Ezt erősen megrója Halász f. i. értekezésében s erre hozzáfog, hogy ezt a fontos kérdést tisztázza. Megkezdi az egyes képzők tárgyalását s néhány apróbb értekezés után megírja nagyszabású tanulmányát a »Ritkább és homályosabb képzők« címűt, a mely a Nyr. négy évfolyamában, a 7—10. kötetekben jelent meg. Tehát ép azokkal a képzőkkel foglalkozott behatóan, a melyekből a nyelvújítás legtöbb félreértését merítette. A munka különösen ritka szorgalma s óvatos körütekintése miatt méltó feltűnést keltett, úgy

hogy a M. T. Akadémia a Samuel-díjjal is kitüntette. Azóta persze sok idő, több mint húsz esztendő eltelt s lényegesen megváltoztak a nyelvészeti elméletek, úgy hogy nem csoda, ha e fejtegetések ma már kevésbbé s nem mindnyája helyesek. Azonban a tudományos változékony eredményeket s érdemeket mindig a maguk kora mértékével kell mérnünk, ha igazságosak akarunk lenni.

A homályos képzők tanulmánya, de különösen visszaszolgáltatuk, pl. az *-ár*, *-nok*, stb. képzőknek, a melyek szláv jövevényszók végzetei, arra vezették most Halászt, mivel minden dolognak, ha egyszer belekapott, a végire szokott járni, hogy a szláv jövevényszavakkal foglalkozzék. Ennek köszönhetjük a következő igen becses tanulmányait: »Visszahódított magyar szók« Nyr. X., XII. kötet, a melyben Miklosich ellenében számos szónak eredeti voltát bizonyítja, hol sikerrel, hol sikertelenül. Ennél is értékesebb a másik két idevágó nagy tanulmánya, a »Magyar elemek az északi szláv nyelvekben« Nyr. XVII., XVIII. k. és a »Magyar elemek a déli szláv nyelvekben« Nyr. XVIII. k. Mind a kettőre máig is hivatkoznak, mint becses forrásokra, legjelesebb szlávistáink.

Valamint az elvetett mag, ha kedvezők a körülményei, kikel, szintügy csodálatos módon az emberi léleknek egyszer megfogamzott irányzata a megkezdett csapáson szinte következetesen halad, — és öntudatlanul, úgy hogy maga az ember számot se tudna adni működése titkos rugóiról. Sőt vajmi ritkán látja önmaga a következetességet élete folyásában, mert csak arra eszmél, hogy mi a közvetetlen motívuma tetteinek, amaszt, a fővezérlőt azonban, a mely e pillanatnyiakat mind igazgatja, a mely a lelkületnek, a gondolkodásnak, az erkölcsnek egész sajátosságát megszabja; ezt maga a cselekvő ember alig, s csak a hideg szemlélő láthatja.

Végig kísérve Halász eddigi élete folyását is, láttuk, hogy már zsenge ifjúkorában a nyelveket tanulmányozta, s a mellett irodalommal is kiváló szeretettel foglalkozott. Tapasztaltuk azt is, hogy mennyire szerette a népet s nagy gonddal tanulmányozta s gyűjtötte a népnyelv kincseit. Ezek

az ifjúkori foglalkozások továbbá is egész életén keresztül irányzói valának érdeklődésének és foglalkozásának.

A tiszta, zamatos nyelv ismerete s szeretete okozta, hogy örömmel felkarolta a megbízást, hogy a nyelvújítással foglalkozzék. Ebből eredtek, mint láttuk, becses nyelvészeti dolgozatai. De viszont eredeti hajlamánál fogva folyton érdeklődött az irodalom iránt is. Ez utóbbi aztán összekapcsolódva a nyelvtörténetivel szülte irodalomtörténeti tanulmányait. Kazinczy s a nyelvújítás folyton foglalkoztatta, míglen egy jeles munkájában »Kazinczy mint fordító« (Nyr. XII.) legalább részben összefoglalta idevágó irodalomtörténeti s nyelvészeti tanulmányait. Jól esik az egész értekezésen átvonuló higgadt hang, a mely magyaráz s nem ítél, nem fedd ott sem, a hol a hibákat feltárja. Minden esetre tanúbizonysága is Halász jó szívének s nemes felfogásának, hogy tartózkodott a kemény nyilatkozatoktól, mikor pedig a leghevesebb kifakadások voltak a harez hevében divatosak a nyelvújítás, valamint megalapítói s követői ellen. Együttal világosan s szabatosan meghatározza Kazinczy tévedéseinek forrásait három pontban, s oly pártatlanul, hogy ezt nemcsak az orthologus, de még a neologus is nyugodtan elfogadhatja. 1. »Kazinczynak nem volt világos fogalma arról, hogy a nyelv hosszú, még pedig törvényekhez kötött fejlődés eredménye.«

2. »Kazinczy föltétlen hatalmat adott az írónak a nyelv és a mi vele együtt jár a nyelvbeli szokás felett.«

3. »Kazinczy a szépet a nyelv szellemének, törvényeinek megsértésével akarta elérni és kudarczot vallott.« De mintha még ezt is túlságos szigorúnak tartaná, ezt a kétségtelenül igazságos és pártatlan ítéletét, mintha meg akarná követni a nagy férfiút a sérelemért, a melyet fájó szívvel rajta ejtett, azonnal idézi rá Guzmics szavait: »Hogy nyelvünk emelkednék, valakinek botlania kellett s jól, igen jól esett, hogy Kazinczy, hogy e látó férfiú botlott.« (Nyr. XII : 541.)

Nem az ellenpártra való tekintetből fogadja el helyesnek e nyilatkozatot, hanem igazságszeretetből, a mely a jó s tiszta szívű emberek legnemesebb erkölce.

Legelső irodalomtörténeti tanulmánya Kármán Józsefről szól (Budapest, 1878.). Ehhez is nyelvészeti, különösen a nyelvújításról folytatott tanulmányai vezették. Nem győzi magasztalni Kármánt nyelve tisztasága miatt, szembeállítva őt Kazinczyval. »Míg ez, úgy mond, az író minden szeretett sajátásaival akarja átültetni és ez által a germanismusokat magyar germanismusokkal fordítja, addig Kármán nem ragaszkodik a fordított írónak minden betűjéhez, hanem annak szellemét úgy igyekszik visszaadni, hogy a magyar olvasó a fordításnál ugyanazt érezze, mint az angol olvasó, mikor Pope-ot olvassa.« (Kármán 24. l.) Tudjuk, hogy Kármán ellensége volt a neologianak s a purismusnak s Halász bőven tárgyalja s idézi nézeteit. Persze, hogy helyeslőleg. Különben is az a kis tanulmány igen jeles munka; a kérdést minden oldalról tisztázta s Kármán élete folyásáról, művelődése menetéről, céljai- s szándékairól, végre működése értékéről s érdemeiről pontos, világos s élénken megrajzolt képet adott. Feltűnik már e fiatalkori munkájában szerzőjének higgadt, de biztos kritikája s még inkább egyszerű ugyan, de mind a mellett szép folyékony s rendkívül világos, kivált igen magyaros prózája. Ez a stilus már mintha vele született tehetsége lett volna; olyan készen jelenik meg mindjárt legelső értekezéseiben. Nem virágos kifejezéseiben; nem bonyodalmas vagy szövevényes mondat szerkezetében, viszont nem is szakgatott, hogy úgy mondjam, meggyesett; nem hivalkodó, idézetekkel vagy vonatkozásokkal ékeskedő, hanem síma, nyugodt s csendes folyású; de nem lapos, mert erősebb hullámokat is tud verni, ha a lelkesedés vagy szenvedély hevíti s bár kedveli az egyszerűséget, itt-ott fölszed és fölékesíti magát néhány parti virággal, mezei liliummal. Szóval, igazi magyar lélek nyilatkozik meg benne. Mintha már látnók a híres Móka bácsi meseíró. De nem is csoda, mert a néptől tanulta ezt a tudományát.

Vége harmadik irodalomtörténeti dolgozata »Sajnovics hatása a magyar költészetre« (Bud. Szemle XXII. 1880.), a mint már címe is mutatja szintén nyelvészeti tanulmány tulajdonképen s forrását lapp nyelvi tanulmányaiban kell

keresnünk, a melyekkel ekkor már behatóan foglalkozott. Érdekesen mutatja ki ebben, hogy Sajnovicsnak föllépése a nyelvészetre szinte teljesen hatástalan maradt, ellenben mennyire lelkesítette két írónkat Dugonics Andrást és Perecsényi Nagy Lászlót. Dugonics nemcsak a Balti tengert magyarosította *Balta-tengerre*, hanem még az egyes finn tartományokat is, úgy hogy Nylandiából Nyílország, Kajaniából Kajánország, sőt Vibur Vígvárrá lett stb. Perecsényi Nagy meg egy egész epost írt »Szakadár« czímen, a melyben a lappok, vagy mint ő nevezi az éjszaki magyarok s az idevaló déli magyarok rokonságát bizonyítja.

Közben megváltoztak Halász külső körülményei is, mert 1878-ban a székesfehérvári reáliskolánál tanári állást kapott. Legalább megszűntek a nyomasztó szegénység, mondhatjuk nyomorúság kínos évei. Mert mialatt írt, tanult s dolgozott, bizony alig volt meg a betevő falatja. Szinte megalázó volt az ilyen deákélet, de valóságos csuda, hogy lehetséges volt mellette a tanulás. Halász tanári állásában is ép csak hogy a mindennapi gondoktól szabadult meg, de nem mondhatni, hogy valami kiválóan rózsás helyzetbe jutott volna. Egyrészt gondoskodik arról a magyar állam, hogy a középiskolai tanár ne lehessen valami nagyon kikapós, de azonfelül Halásznak még voltak egyéb gondjai is. Atyja sokáig betegeskedett, korán elhalt s egészen vagyon-talanul maradt vissza neje s nagy családja. Mint a legidősebb fiú, Halász lett a család feje és eltartója. Ő pedig zúgolódás nélkül elvállalta a nehéz tisztelet s lelkiismeretesen teljesítette. Özvegy édes anyjának vigasztaló gyámolója volt, árva kiskorú testvéreinek apjuk helyett apja. A lányokat férjhez adta, ezek is hárman voltak; a négy fiút kitaníttatta orvosnak, tanárnak, kereskedőnek. Most mindnyájan jómódú s előkelő emberek.

Budenz tanításával és műveivel egyaránt megmutatta, hogy egyedül az összehasonlító módszer a magyar nyelvtudomány helyes útja. A rokon nyelvek tanulására buzdította tanítványait. Folyton tartott előadásokat is róluk, a mi korunkban legkivált a finn nyelvről, azért természetesen, mert itt volt hozzávaló legjobb s legtöbb anyaga. A többi

rokon nyelvből kevés megbízható gyűjtéssel rendelkezünk akkor tájban. Reguly gyűjtéseiben kevés volt a használható s azt feldolgozták Hunfalvy s Budenz; a külföldön Ahlquist gyűjtött némelyest és Donner, de mind a ketten nemcsak keveset, de hiányosan is, különben egyedül Castrén, továbbá Wiedemann nyelvtanaira és szűkszavú szótáraikra voltunk utalva. Szövegeink ezenkívül a finn nyelvek kivételével rendszerint csak gyarló fordítások még gyarlóbb orosz átírásban valának. Égetően sürgős lett volna folytatni Reguly működését, sürgősen különösen azért, mert a rokon népek rohamosan pusztulnak, gyakran némely vidék lakossága egészen kivész s vele együtt egész nyelvjárások. Már pl. Munkácsi, a ki Reguly után járt a vogulok között, emennek minden tájszólását nem találta meg. Sürgős volt továbbá azért is, mert a mióta közmeggyőződésé vált a nyelvtudományban, hogy a hangtörvények kivételt nem ismernek, a fonétika óriási fontosságot nyert s vele együtt a nyelvek pontos fonétikai leírása. Általában tudományunk haladtával egyre nagyobb tért hódít benne a pontos inductiv módszer s ennél fogva arra kell törekednie, hogy minden tekintetben az egyes nyelvek legteljesebb leírását megkaphassa. Ezt már Budenz is látta ugyan, de az ő idejében még nem volt ez oly sarkalatos tétele a nyelvtudománynak, mint manapság. Budenz például egyik levelében (1881. 2. 13.) ezt írja Halásznak: »Nyelvészeti dolgozásban általában főfőkellék a minutiosus pedans gondos- és pontosság.« De e mellett egy másik levelében (1892. 2. 17.) Wiklund és Paasonen fonétikai írásáról szólván, ezt mondja: »Általában ne legyünk azon, hogy minden fonétikai subtilitásnak valódi szükség és haszon nélkül írásmódunkban kifejezést adjunk.« Pedig most már tudjuk, hogy az ilyen subtilitások gyakran fontos fölfedezésekre vezetnek. Ezt finn szaktársaink nemcsak tudják, hanem jeles dolgozatokkal be is bizonyították. Náluk a nyelvész iskolájához tartozik, hogy minél több rokon nyelvet a helyszínen tanulmányozzon és alig múlik el év, hogy nálunk is egy-egy hosszabb-rövidebb ideig ne tartózkodnék. Mind itt jártak a jelesebb nyelvészek: Donner, Genetz, Setälä, Paasonen,

Wichmann, Wiklund s még többen is, fiatalabb emberek. A mellett folyton utazik kettő-három egész Oroszország s Szibéria területén, sőt még Mongoliában és Chinában is, legalább is egy, de olyan is, a ki négy esztendeig. S mindnyájan nagy úti ösztöndíjakkal, évenként 3—4000 frankkal ellátva. S nálunk? Reguly után csak Halász járt kinn, utána Munkácsi, Kúnos és legújabban Pápai József. Hogy minő körülmények, jobban mondva nyomorúság között, azt már részben elmondták ők maguk; a Halász útjáról meg mindjárt beszélek. De a mióta Budenz meghalt, az állam s az Akadémia még azt az alig számbavehető csekély támogatást is megvonta a nyelvészeti tudományos utazásoktól. S miért tette? Ha idegen külföldi embert kérdeznénk meg, az alig adhatna más feleletet, mint hogy nincs már keresni valónk, mindent összegyűjtöttünk már, a mi összeszedhető vala. Nincs mit találhassunk már a finnugor népek között a Budenz-pártiaknak; nincs a törökség területén a Vámbérystáknak; nincs a mongolságban, japánságban a tudom is én miféle pártiaknak. Mert, tekintetes Akadémia, pártoskodunk mi a nyelvészetben is, akár a politikában szoktunk. De a következményeket nem vonjuk meg, azt t. i., hogy tanulnánk is — legalább a közvéleményen uralkodó törökpártiak, hogy tanulnának törökül. Nekik talán megadnák a módot hozzá s hasznunkra válnék mindannyiunknak.

Vagy tudjuk, hogy van még kutatni valónk a rokon nyelvek területén, s még sem tesszük? Tudva elmulasztjuk legszentebb kötelességünket? S nem félünk az utódok ítéletétől? Vagy talán úgy okoskodunk, szinte szégyenlem kimondani, hogy a finnek úgyis szorgalmazatoskodnak, megteszik azok a mi feladatunkat is? A finnektől várunk ajándékot, tek. Akadémia? Mi, a büszke magyarok, a kicsi, szegény s elnyomott nemzettől?

De ha már bele is nyugodnánk, hogy ajándékot, különösen tudományos ajándékot, elfogadni nem szégyen: azt hisszük, hogy ilyen nagyterjedelmű kutatásokra elég munkást tud szolgáltatni a kis finn nemzet? Általában létezhetik tudományos feladat, a melynek nem hogy sok, hanem kevés ne volna a munkása?

Tek. Akadémia! Azt látjuk, hogy széles Európában az összes népek s nemzetek versenyt munkálkodnak valamely nagy tudományos kérdés megoldásán s óriási összegeket áldoznak rájuk. Nagy tudományos expedíciók ásnak Babylonban, Susában, Egyiptomban, Kréta szigetén, Kis-Ázsiában stb., nagy hajóútakat szerelnek föl ismeretlen földek fölfedezésére és kikutatására, bizottságok járnak járványos betegségek tanulmányozására. De nincs közöttük sehol egy se, a mely magyar. Nem az én feladatomban, hogy ennek kutassam az okait, csak egy dologra bátorkodom b. figyelmüket felhívni. Nyelvünk és származásunk rokonsága felől akárminő véleménye legyen bárkinek is, abban tökéletesen egyet kell értenünk, hogy nemzetünk s nyelvünk bölcsője az európai s ázsiai Oroszország. Historiai, archaeologiai, nyelvészeti legnagyobb kérdéseink csak orosz földön fejthetők meg. Ide tehát állandóan kellene küldeni tudósainkat, sőt ezekre a fontos tanulmányokra állandó iskolát kellene alapítanunk. Mindenki tudja, hogy Kazán városa volna a legalkalmasabb, illetőleg az egyedül alkalmas hely, a hova ilyen magyar iskolát telepíteni lehetne. A költség csekély; számításom szerint évi 60 ezer korona. Ennyit még megbir a magyar állam budgetje s többet is megér történeti multunk földérítése. Indítványom kivitele könnyű s hogy pl. egy évtized lefolyása alatt az az iskola minő eredményeket tudna felmutatni, arról röviden beszélni se lehet, most tehát erről nem is beszélhetek.

1874-ben történt, hogy a budapesti állatkertbe svéd lappokat hoztak s Budenz felhasználta a ritka alkalmat, hogy a kevésbbé ismert nyelvjárásból vagy 8 lapnyi szöveget gyűjtsön, a melyet a Nyelv. Közlemények XII. kötetében ki is adott. A következő (1876.) évben egyetemi pályázatot tűzött ki svéd-lapp rövid grammatika megírására, a melyhez az anyagot az említett szövegek s Lindahl-Öhrling lapp szótára szolgáltatnák. Ezt a pályadíjat Halász és én, mint dolgozó társa, megnyertük. Halász olyan ember volt, hogy a mibe egyszer bele fogott, annak a végére is járt szinte makacs kitartással. Így tanulta meg gyerekkorában is elejétől végig a francia szótárt.

Most már törhetetlen vágya volt, hogy elmegy a svéd-lappok közé nyelvészeti tanulmányútra. A maga részéről a nehézségeket leküzdötte s elkészült, a mennyire csak módjában állt. De a miniszteriumtól még egy havi szabadságot is nagy fáradságba került kicsikarni. Budenznek kellett többször eljárnia, még pedig, a mint levelében írja, »nagyobb tekintélyesség kedvéért czilinderesen« s igéri, hogy »majd elmegy szintén czilinderesen« Luthert, a főigazgatót sürgetni.« Budenz kieszközöl számára az Akadémiától 500 frt úti segélyt, elintézi útlevelét stb. Sőt mikor kifogy a saját s az Akadémia pénze, Budenz a magából küld neki, »a fedezetéről most ne szóljunk, ennek meglesz a módja«, írja neki 1884. aug. 2. Szóval 1884. június elején elindulhatott Halász és sikere most már annyira támogatta, hogy útját még kétszer, 1886. és 1891-ben megismételhette. Össze-vissza a három alkalommal, az utazást is beleszámítva, alig volt ott 8—9 hónapig s ezen idő alatt gyűjtött hét nagy kötet népnyelvet és szótárt, a svéd lappság összes nyelvjárásaiból. Mindez eddig nem ismert pontossággal leírva. Megírta összefoglaló grammatikájukat »A svédországi lapp nyelvjárások« cz. akadémiai székfoglaló értekezésében (Nyelvt. Közl. XXII. : 161. kv.) s végül »A déli lapp nyelvjárások« cz. tanulmányában, a mely már csak halála után töredékben jelenhetett meg (Ny. K. 31. kötet). A lapp nép ethnológiájáról, szokásairól útleírása keretében több érdekes ismertetést írt a Budap. Szemlében (41. 51. 70. k.), a Fővárosi Lapokba, a Földrajzi Közleményekbe, stb. Fordított továbbá finn s lapp költeményeket és meséket különféle lapokba; szóval igen szorgalmas irodalmi munkásságot fejtett ki. Minden munkásságát azonban messzire felülmúlják értékben a lapp kutatásai. Reguly után ő volt az első magyar ember, a ki hasonló tanulmányútra indult, de nagyobb eredménnyel mint amaz, mivel ő ki is adhatta gyűjtése eredményeit. Sőt úttörő volt ezen a téren, mert előtte ilyen megbízhatóan tudományos gyűjtemény nem jelent meg az uralaltáji nyelvek köréből. A finnugor nyelvészet fejlődésére meg beláthatatlan haszna volt; egyrészt mert utánzásra csábított s ösz-

tönzött, és csakugyan utána indult meg a finneknél a rokon nyelvek nagyszabású gyűjtése. Másrészt egész ismeretlen nyelvjárásokat feltárt s a lapp nyelvi hangviszonyok sajátosságánál fogva alkalmat szerzett fontos hangtörténeti felfedezésekre. Ilyenek különösen Setälä tanulmányai a kétféle finnugor δ és δ' , az s és s' , \check{c}_1 és \check{c}_2 viszonyáról, az erős és gyenge tövek rendszeréről, a melyeknek kulcsa nagyrészt a déli lappságban lelhető meg. Tehát méltán jutalmazta meg érte a m. tud. Akadémia 1886-ban a nagyjutalom felével.

A Móka bácsi meseíráshoz Halász lapp utazásai révén jutott. Ezekről néhány cikket írt 1892-től kezdve a Pesti, később a Budapesti Naplóba s egyebekről is, pl. Jóka ördöge a finneknél és lappoknál. A szerkesztő látta, hogy kedveli az efféléket a közönség s fölszólította Halászt, hogy állandóan írjon egy-egy mesét a lap vasárnapi mellékletébe. Halász, a kinek magyar népmeséből is nagy gyűjtése volt, a ki továbbá már lefordította a Grimm népmeséket és ismerte alaposan a népnyelvet, örömmel elfogadta ezt az ajánlatot. Az eredmény fényes volt s meglepte az író meg a szerkesztőt is egyaránt. Lesve lesték a gyerekek vasárnaponként a Móka bácsi meséit. Rövid idő alatt igen nagy népszerűsége tett szert. Az igaz, hogy nem közönséges meséket írt. Eltalálta bennük az igazi czikornyátlan népies hangot, friss és zamatos a nyelvezetük, kerekded a szerkezetük. Elragadó bájjal festi bennük a magyar nép csendes, józan humorát, másrészt komolyságát, mély de nem túlzott vallásos hitét. Később e mesék összegyűjtve is megjelentek több kötetben s több kiadást értek.

Ilyen nagy tudományos és irodalmi működése mellett s miután 1888-ban a m. tud. Akadémia is megválasztotta levelező tagjának, nem igen hagyhatták lenn Székesfehérvárott a reáliskolánál. 1892. őszén a fővárosba kerül a VI. ker. reáliskolához. Ha törte volna magát utána, akkor bizonyosan előbb is eljuthat vala a fővárosba. De ő jól érezte magát a kis városban, minthogy különben is közel volt Budapesthez, a hol családja s jó barátai körében

boldogan élhetett, zajtalanul dolgozhatott. Itt se volt sokáig Budapesten, mert 1894-ben kinevezték a kolozsvári egyetemhez tanárnak. Örömmel vállalkozott, de nagyon nehéz volt a föladata. Mindig csak a középiskolában tanított, úgy hogy most egész új helyzet előtt állott. S ő olyan ember volt, hogy föladata nehézségeivel arányosan nőtt a lelkiismeretessége. Most tehát minden erejét tanári hivatása betöltésére fordította s ezen dolgozott fáradhatatlan kitarással. Kezembem vannak nagy gonddal megírt előadásai — s bár bámulom szorgalmát, mégis azt kell mondanom, hogy kár volt érettük elhanyagolnia tudományos működését. Ő is azzal vigasztalgatta magát, hogy majd elkészül nem-sokára ezzel a dolgával is, s majd akkor megvalósítja nagy tudományos terveit, a melyekről sokat szeretett beszélgetni. De mire elkészült amazzal s belefogott volna emebbe, reá rontott és sírjába sodorta korai halála. Ha ő azonban összefoglaló előadások helyett, egy-egy probléma részletes megvitatására szorítkozott volna inkább egyetemi előadásaiiban, akkor egyúttal gyarapíthatta volna a tudományt is s akkor egyetemi tanszéke, a mely hátráltatta, áldásos lett volna tudományos működésére. Nem sokat beszélgettünk ugyan erről a kérdéstről, de elejtett megjegyzéseiből azt kell következtetnem, hogy ő is tudta ezt s hasonló nézeten volt elméletileg. De a kivitelhez gyengéllette hallgatói készülségét s még inkább az egyetemi seminarium s egyetemi könyvtár fölszerelését, a mely bizony még most is szerfelett hiányos. S túlzott becsületességében attól félt, hogy így esetleg kevesebbet tanulnak majd hallgatói, ha föl akarja őket magához emelni, mintha ő ereszkedik le hozzájuk. Én azt hiszem, hogy ebben jó részben tévedett s a középiskolai tanítás vezette félre, de még jobban fálalhatjuk azért, mert e felfogása megfosztott bennünket tudományának legérettebb gyümölcseitől. Kolozsvári tanársága idejéből csak egy fontosabb tanulmánya jelent meg életében »Az ugor-szamojéd nyelvrokonság kérdése« (Nyelvt. Közl. 23. s 24. kötet), a melyben egy igen fontos kérdést vet föl s bár nem is fejti meg véglegesen, de azért jelen-

tékeny fölfedezéssel gyarapítja nyelvtudományunkat. Hátra-maradt munkái közül még csak egy vár kiadásra a »Lapp Ethnographia«, a melyre Vikár Béla t. barátom vállalkozott; bár minél hamarébb sajtó alá bocsátaná.

Szakadatlan, folytonos, soha nem pihenő munka: ez volt Halász Ignác élete. Ifjúságában sokat kellett küzdenie, de azt számba se vette, mert nem érdeklik azt az aprólékos gondok, a kinek lelkébe a tudomány napja bevilágít. Rövid, de boldog életet élt. Lépésről lépésre s folyton haladt a tudományban. Megvalósultak sorra legkedveltebb vágyai. Siker és elismerés kísérte fáradozásait. Tanítványaiban, a kikhez atyai szívvel ragaszkodott, utódjait látta s örömmel töltötte el a tapasztalat, hogy mindig akad köztük némelyik, a ki tanításait tovább fogja fejleszteni. Boldog családi élete volt. Nejét s egyetlen gyermekét hön szerette; ők szenvedték halálával a legnagyobb veszteséget. Családja közelebbi s távolabbi tagjai bámulták s csodálták; ő volt a vezérük, jótevőjük, büszkeségük. A hol csak megfordult, számos és igaz barátot tudott szerezni magának. Mindenki megkedvelte azonnal szelidsége, szerénysége, lelki jósága miatt. Zok szót nem hallott tőle soha senki, sem rágalmazó vagy feddő bírálatot. Mindig hajlandó volt a bocsánatra, de őt magát különben se merte volna senki megbántani. Mert hihetetlen, hogy ezt a szelid, jámbor embert mennyire tisztelték, mennyire félték tőle. Elég volt egy rosszaló szava vagy tekintete súlyos büntetés gyanánt, még az iskolában is az apró gyerekek között. Barátságába fogadták tanárai, köztük legkivált Budenz, a ki többször meg is látogatta Székesfehérvárott, meg Rév-Fülöpön, a hol egy kis szőleje volt neki. Önzetlen és irigység nélkül voltak barátai szaktársai és kollégái mindannyian. Hálát adok Istennek, hogy én is dicsekedhettem igaz barátságával. Sőt én voltam a legrégibb barátai közül. Iskolatársa voltam a gymnasium első osztályától fogva végig az egyetemen. Korán felleltük egymást, a nélkül, hogy kerestük volna. Együtt küzködtünk, de főkép együtt tanultunk s ez volt a megszakíthatatlan kapocs közöttünk. Mint Aristoteles mondja, hogy a barát-

ság egyenlőség és hasonlóság, különösen az, a mely rokon erényen alapszik (Ethica 8, 8, 4.). Mondhatom, hogy a mienk is ment volt az önzéstől; nőtt és apadt is, a szerint, a mint együtt vagy távolabb laktunk egymástól, mert ugyancsak helyesen jegyzi meg ismét Aristoteles: πολλὰς δὴ φιλίας ἀπροσηγορία διέλυσεν, sok barátságot felbontott már az érintkezés hiánya. A mienk soha meg nem szűnt, sőt az utóbbi időkben régi bensőségét is visszanyerte.

A sors azután úgy akarta, hogy én legyek az utódja itt, e tudományos Akadémiában, meg egyetemi tanszékén is. Kettős kötelesség háramlik tehát reám, hogy barátom s elődöm emlékét hiven megőrizzem, hogy szellemében haladjak, hogy örökét veszni ne engedjem. Ezt pedig megteszem minden bizonnyal. Élni fog nemcsak érdemei által, de élni a baráti kegyeletben is.

VIII. Kovács Pál lev. tagról. <i>Vadnai Károly</i> r. tagtól	—	kor. 20 fill.
IX. Ladányi Gedeon l. tagról. <i>Szabó Károly</i> r. tagtól	—	> 20 >
X. Korizmics László t. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	—	> 20 >

V. KÖTET.

I. Fábián Gábor rendes tagról. <i>Zichy Antal</i> t. tagtól	—	> 20 >
II. Tanárky Gedeon lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	—	> 80 >
III. Dr. Zlamál Vilmos lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	—	> 20 >
IV. Fleischer Leberecht Henrik k. t.-ról. <i>Goldziher Ign.</i> l. tagtól	—	> 60 >
V. Hornyik János lev. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	—	> 40 >
VI. Reichard Henrik Vilmos k. tagról. <i>Kanitz Ágost</i> lev. tagtól	—	> 40 >
VII. Boissier Péter Edmund k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> t. tagtól	—	> 40 >
VIII. Greguss Ágost rendes tagról. <i>Bánóczi József</i> l. tagtól	—	> 40 >
IX. Grote Artur külső tagról. Dr. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	—	> 20 >
X. Rózsay József t. tagról. Dr. <i>Batizfalvy Sámuel</i> l. tagtól ...	—	> 40 >

VI. KÖTET.

I. Petzval Ottó r. tagról. <i>Kondor Gusztáv</i> l. tagtól	—	> 20 >
II. Ökröss Bálint lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	—	> 40 >
III. Hunfalvy János r. tagról. <i>Keleti Károly</i> r. tagtól	—	> 60 >
IV. Tóth Agoston lev. tagról. <i>Hollán Ernő</i> t. tagtól	—	> 40 >
V. Oppolzer Tivadar külső tagról. <i>Konkoly Miklós</i> tisz. tagtól	—	> 30 >
VI. Paúr Iván lev. tagról. <i>Hampel József</i> l. tagtól	—	> 50 >
VII. Pauer János l. tagról. Dr. <i>Czobor Béla</i> l. tagtól	1	> 20 >
VIII. Heer Oszvald külső tagról. <i>Klein Gyula</i> l. tagtól	—	> 80 >
IX. Balogh Kálmán r. tagról. <i>Hőgyes Endre</i> r. tagtól	1	> 20 >
X. Pott Frigyes Ágoston k. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól ...	—	> 40 >
XI. Danielik János t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	—	> 60 >
XII. Apáthy István r. tagról. <i>Matlekovics Sándor</i> l. tagtól	—	> 60 >
XIII. Rómer F. Flóris r. tagról. <i>Hampel J.</i> l. tagtól	1	> 20 >
XIV. Zsigmondy Vilmos l. tagról. <i>Pécs Antal</i> l. tagtól	—	> 50 >
XV. Rónay János Jácint r. tagról. <i>Pór Antal</i> l. tagtól	—	> 60 >

VII. KÖTET.

I. Pesty Frigyes r. tagról. <i>Ortway Tivadar</i> l. tagtól	—	> 80 >
II. Gorové István t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	—	> 40 >
III. Beöthy Leó l. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	—	> 40 >
IV. Jendrássik Jenő r. tagról. <i>Klug Nándor</i> l. tagtól	—	> 60 >
V. Rádzsa Rádzsendralála Mitra k. t.-ról. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	—	> 80 >
VI. Kacskovics Lajos l. tagról. <i>Nagy Iván</i> r. tagtól	—	> 20 >
VII. Ballagi Mór r. tagról. <i>Imre Sándor</i> r. tagtól	1	> — >
VIII. Lenhossék József r. tagról. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól ...	—	> 90 >
IX. Haán Lajos l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> l. tagtól	—	> 60 >
X. Keleti Károly r. tagról. <i>Jekelfalussy József</i> l. tagtól	—	> 60 >

VIII. KÖTET.

I. Szűcs István lev. tagról. <i>Ballagi Géza</i> l. tagtól	—	> 60 >
II. Renan mint orientalista. <i>Goldziher Ignác</i> r. tagtól	2	> — >
III. Pančić József külső tagról. <i>Kanitz Ágost</i> l. tagtól	—	> 80 >

IV. Bárá Kemény Gábor t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól ...	— kor. 60 fill
V. Wenzel Gusztáv r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól ...	1 > 50 >
VI. Sir Richard Owen k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> t. tagtól ...	1 > — >
VII. Vajkay Károly l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól ...	— > 60 >
VIII. Grünwald Béla l. tagról. <i>Láng Lajos</i> r. tagtól ...	— > 60 >
IX. Deák Farkas r. tagról. Bárá <i>Radvánszky Béla</i> t. tagtól ...	— > 30 >
X. Szabó Károly r. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól ...	— > 30 >
XI. Markusovszky Lajos t. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól ...	— > 60 >
XII. Roscher Vilmos k. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól ...	1 > 50 >

IX. KÖTET.

I. Cantù Caesar k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól ...	— > 60 >
II. Dankó József lev. tagról. <i>Pór Antal</i> r. tagtól ...	— > 60 >
III. Nagy Imre r. tagról. <i>Fejérpataky László</i> r. tagtól ...	— > 50 >
IV. Ludwig K. F. V. k. tagról. <i>Klug Nándor</i> r. tagtól ...	— > 60 >
V. Kronecker Lipót k. tagról. <i>Rados Gusztáv</i> l. tagtól ...	— > 30 >
VI. Margó Tivadar t. tagról. <i>Entz Géza</i> r. tagtól ...	— > 60 >
VII. Gneist Rudolf k. tagról. <i>Concha Győző</i> l. tagtól ...	— > 80 >
VIII. Du Bois-Reymond E. k. tagról. <i>Thanhoffer L.</i> r. tagtól ...	— > 60 >
IX. Xántus János l. tagról. <i>Mocsáry Sándor</i> l. tagtól ...	— > 60 >
X. Hazslinszky Frigyes r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S.</i> l. tagtól ...	— > 80 >
XI. Finály Henrik l. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól ...	1 > 20 >
XII. Török József és Antal Géza tagokról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	— > 60 >

X. KÖTET.

I. Spencer Wells k. tagról. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól ...	— > 30 >
II. Szathmáry György l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> r. tagtól ...	— > 60 >
III. Gladstone W. E. k. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól ...	— > 60 >
IV. Ábel Jenő l. tagról. <i>Hegedüs István</i> l. tagtól ...	— > 60 >
V. Horvát Boldizsár t. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól ...	1 > — >
VI. Nagy Iván r. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól ...	— > 40 >
VII. Mihalkovics Géza r. tagról. <i>Thanhoffer Lajos</i> r. tagtól ...	— > 50 >
VIII. Pasteur Lajos k. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól ...	1 > — >
IX. Capasso Bertalan k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól ...	— > 30 >
X. Jurányi Lajos r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz Sándor</i> l. tagtól ...	1 > — >
XI. Bunsen Róbert k. tagról. <i>Than Károly</i> r. tagtól ...	1 > — >
XII. Gr. Andrássy Manó l. tagról. <i>Br. Radvánszky Béla</i> t. tagtól	— > 30 >

XI. KÖTET.

I. Domanovszky Endre l. tagról. <i>Alexander Bernát</i> l. tagtól ...	— > 30 >
II. Hauer Ferencz k. tagról. <i>Böckh János</i> l. tagtól ...	1 > 20 >
III. Télfy Iván l. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól ...	— > 80 >
IV. Szilágyi Sándor r. tagról. <i>Fraknoi Vilmos</i> r. tagtól ...	2 > — >
V. Laufenaucr Károly l. tagról. <i>Kéthly Károly</i> l. tagtól ...	— > 30 >
VI. Arneth Alfréd k. tagról. <i>Károlyi Árpád</i> r. tagtól ...	— > 40 >
VII. Hollós Jusztián l. tagról. <i>Fehér Ipoly</i> t. tagtól ...	— > 40 >
VIII. Jekelfalussy József r. tagról. <i>Vargha Gyula</i> l. tagtól ...	— > 40 >
IX. Fodor József r. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól ...	— > 20 >

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XI. KÖTET. — 12. SZÁM.

TÓTH LÖRINCZ
EMLÉKEZETE.

VÉCSEY TAMÁS

RENDES TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1903. december 21-én tartott összes ülésén.)

ARCZKÉPPEL.

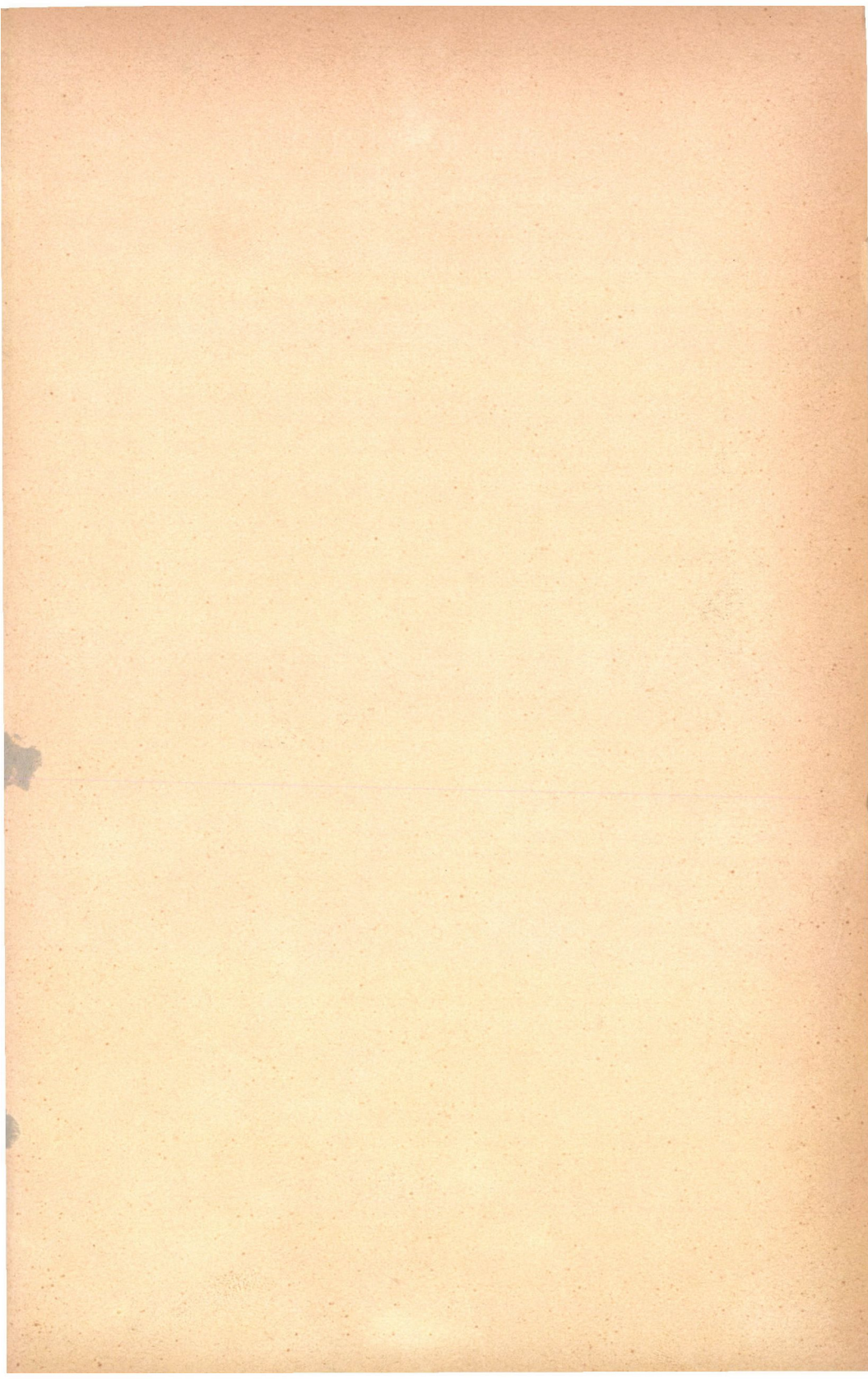
Ára 1 korona.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1903.

- I. KÖTET.
- I. Korponay János l. t.-ről. *Kápolnai Pauer István* l. tagtól — kor. 20 fill.
- II. Suhayda János lev. tagról. Dr. *Konek Sándor* r. tagtól ... — > 20 >
- III. Morócz István lev. tagról. *Galgóczy Károly* lev. tagtól ... — > 20 >
- IV. Révész Imre l. tagról. *Ballagi Mór* r. tagtól ... — > 40 >
- V. Broca Pál külső tagról. *Lenhossek József* r. tagtól ... — > 60 >
- VI. Asbóth Lajos lev. tagról. *Kápolnai Pauer István* lev. tagtól — > 20 >
- VII. Ami Boué külső tagról. Dr. *Szabó József* r. tagtól ... — > 20 >
- VIII. Fabritius Károly lev. tagról. *Kozma Ferencz* lev. tagtól ... — > 80 >
- IX. Jerney János emlékezete. *Gyárfás István* lev. tagtól ... — > 40 >
- X. Mihályi Károly lev. tagról. *Domanovszky Endre* lev. tagtól — > 20 >
- II. KÖTET.
- I. Molnár Aladár levelező tagról. *Tanárky Gedeon* l. tagtól — > 40 >
- II. Árkosi Benkő Dániel lev. tagról. *Galgóczy Károly* lev. tagtól — > 20 >
- III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. *Szécsen Antal* t. tagtól ... — > 20 >
- IV. Charles Róbert Darwin k. tagról. *Margó Tivadar* r. tagtól — > 80 >
- V. Wöhler Frigyes k. tagról. *Nendtvich Károly* l. tagtól ... — > 20 >
- VI. Érkövy Adolf l. tagról. *Galgóczy Károly* l. tagtól ... — > 20 >
- VII. Zsivora György l. tagról. *Tóth Lőrincz* rendes tagtól ... — > 40 >
- VIII. Fenzl Ede k. tagról. Dr. *Haynald Lajos* igazg. és t. tagtól — > 60 >
- IX. Sainte-Claire Deville Henrik k. t.-ről. *Than Károly* r. tagtól — > 60 >
- X. Mignet Ferencz k. tagról. *Trefort Ágoston* igazg. tagtól ... — > 20 >
- III. KÖTET.
- I. Tarczy Lajos rendes tagról. *Török József* r. tagtól ... — > 20 >
- II. Thiers Lajos Adolf k. tagról. *Trefort Ágoston* t. tagtól — > 20 >
- III. Lönnrot I. k. tagról. *Hunfalvy Pál* r. tagtól ... — > 40 >
- IV. Baintner János l. tagról. *Apáthy István* r. tagtól ... — > 20 >
- V. Guizot Ferencz k. tagról. *Trefort Ágoston* t. tagtól ... — > 20 >
- VI. Horváth Cyrill tiszt. tagról. Dr. *Pauer Imre* tiszt. tagtól — > 20 >
- VII. Davis József Bernát k. tagról. *Lenhossek József* rendes tagtól — > 40 >
- VIII. Vandrák A. lev. tagról. *Vécsey Tamás* lev. tagtól ... — > 40 >
- IX. Konek Sándor r. tagról. *Kautz Gyula* r. tagtól ... — > 20 >
- X. Kruesz Krizosztom t. tagról. *Hollósy Jusztinián* lev. tagtól — > 40 >
- IV. KÖTET.
- I. Zsoldos Ign. r. tagról. *Tóth Lőrincz* r. tagtól ... — > 60 >
- II. Benfey Tivadar k. tagról. *Budenz József* r. tagtól ... — > 20 >
- III. Frankenburg Adolf l. tagról. *Vadnai Károly* l. tagtól ... — > 40 >
- IV. Tárkányi Béla József t. tagról. *Szvorényi József* t. tagtól — > 60 >
- V. Dr. Henle Jakab k. tagról. Dr. *Mihalkovics Géza* r. tagtól — > 20 >
- VI. Pompéry János l. tagról. *Joannovics György* t. tagtól ... — > 20 >
- VII. Gyárfás István l. tagról. *Szilágyi Sándor* r. tagtól ... — > 20 >

Farkas Lőrincz

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

TÓTH LŐRINCZ EMLÉKEZETE.

VÉCSEY TAMÁS rendes tagtól.

(Olvasatott a Magy. Tud. Akadémia 1903. december 21-én tartott összes ülésén.)

I. A révkomáromi ev. ref. paplak tiszta falára, kegyeletből, mostanában két márványtábla készül, hogy az egyik Péczely Józsefnek, a másik Tóth Lőrincznek születési helyét és idejét aranybetűkkel hirdesse.¹⁾

A bibliai otthonnak áhitata s a Kálvin-egyháznak istenfélő erős meggyőződése megadta ünnepeltünk hitének törhetetlenségét, egész életére.

A vallásosság krisztusi lelkülete meleg sugárokkal tündökölt jóságos szemeiből. Az emberi rendeltetés vallás-erkölcsi felfogását tükrözik vissza életének legszerencsésebb pillanatai. A halhatatlanság reménye táplálta lelkét, mint maga mondá, midőn ötvenéves örömnépén, kezében tartá a köszönet áldomás-poharát.

Boldognak érzem magamat, hogy mellette foglalhattam helyet a templomban, úgyszintén az Akadémia ülésein, tehát a hit és a tudomány hajlékában. A *hívő* a tudásnak tenger mélységével s a *tudós* a hitnek égi magasságával lepett meg. Lelke az élő buzgóság szárnyain emelkedett. Ezért az élet viszontagságai kedélyét le nem fokozták.

¹⁾ A költő és műfordító Péczely József komáromi ev. ref. lelkésznek hasonló nevű fia, Péczely József, a történetíró, akademikus, a Péczely-jutalom alapítója, 1789. december 25-én, a költő jogtudós akademikus, Tóth Lőrincz, 1814. december 17-én született. Péczely 1849. május 23-án, Tóth Lőrincz 1903. márczius 17-én halt meg.

A sikerek esetén önmérséklést, a bajokban csüggedetlenséget tanusított.

A lelki adományokért, melyekkel őt a bölcső és a nevelés megajándékozta, szívében élt az elismerés. Ennek első irott, gyöngéd emléke az a magyar és az a latin óda,¹⁾ melyben szüleit üdvözli, a 14 éves fiú egyebek közt azt is mondva: apám »bölcs kezed kormányja és oltalma alatt« fejlődtem, örök hála, hogy »a tudomány mezején vezettél«. Édes anyja iránt is meleg ragaszkodást tanusított.

Azok közé a nemes érzésű férfiak közé tartozott, a kik hálás kegyelettel emlegetik édes anyjokat.²⁾ Azt írja Naplójában, hogy egyik-másik fiatalkori szenvedélyét »akaraterejével és jó *anyjára* gondolva, mérsékelte s korlátozta«. Az időelőtti házasságkötéstől az tartá vissza, hogy igen fájt volna neki olyat tenni, a mivel *édes anyját* megszomorítja. Sohase feledte, hogy midőn szívét nagy keserűség érte, szerető kedves *anyja* oldalán talált édes és vigasztalva nyugtató pihenést.³⁾

A szép iránt fogékony költői lélek előkelő, művelt családok körében kereste azt, a mi e földön igazán szép, a boldogító női eszményképet.

Naplójában bábajos játszi tündérek képeivel találkozott. Lényök a kellem és a szellem harmoniája, mely az érzékiség gőzkörén magasan tülemelkedve boldogítja.

A statisztika tanárát, Jurjevichet hallgatta, szépséges leányát magasztalva emlegeti. Csajághy Julia elbűvölte, de csakhamar Bajzához ment férjhez.

Varázslóan érinté szívét »költészetének istennője, imádatának, hazáján kívül akkor egyetlen tárgya«, Somogyi Mária. A »Szívhangok« Irmája. Idővel Palkovics Károlyhoz ment férjhez.

Majd egy másik vénusi szépség, Kégl Lujza, lábai elé hinti virágait. Aztán a szende, kecses, Pajthényi Eszter felé száll csinos költeményeinek tömjéne.

¹⁾ Pozsony, 1828. Ez az első latin verse.

²⁾ Tóth Jánosné, született Szabó Éva.

³⁾ Boldog volt a negyvenes-ötvenes években, hogy özvegy édes anyját áldozatkész figyelemmel halmozhatta el.

A női test és lélek szüzi tisztaságát magasztalva jut végre ahhoz, a ki az ő számára volt teremtvé. Láng Karolinának ¹⁾ esküdött örök hűséget (1845). De boldogsága nem tartott soká, a halál kioltá a lángoló háztűzhelyet, mely azonban újra kigyuladt, midőn áldott kezét nyújtá neki a művelt, bájos Kandó Zsófia, ²⁾ kit Deák minden levelében oly nagyrabecsüléssel köszönt.

Ritka költő, a ki a családiasság házi üdvösségét oly állandóan tudta élvezni, mint ünnepeltünk. Gyermekeit, majd unokáit senki se szeretheti jobban, mint szerette ő. Kedélyének melegségét, gyöngédségét mindnyájan érezték. Igen örült annak, hogy nagyreményű unokái közt kettő is van, névszerint Miklós Elemér és Tóth Andor, kiknek adományul az Égtől költői tehetség jutott.

II. A koronázó Pozsonyba Tóth Lőrinczet első ízben a német nyelv tanulásának vágya vezette. Onnan Pestnek, akkor még latin tannyelvű egyetemére jött, melynek hallgatói közt csakhamar kitűnt, midőn a bölcsésztanár Imre János koporsójára emlékdóát írt, mely költemény szélesebb körök tetszésével találkozott (1832).

Kedves tanára után két hónapra a jeles tanuló szomorúan látta szerető, gondos édes apját örökre eltávozni a minden élők elkerülhetetlen útján (1832).

Az árvaságra jutott 18 éves ifjúnak költői erejét a bánat fokozta. Önérzetét az önállóság emelte. Anyagi függetlenségét az irodalmi foglalkozás támogatta, ez pedig idejének teljes kihasználását tette szükségessé.

Késő esteiken, az iskolai feladatok elvégzése után belemerült a német irodalomba, később a francia és angol remekírókat is eredetiben olvasta. Örömmel említi (1835), hogy a három nagy nemzet szellemi kincstára megnyílt előtte. ³⁾

¹⁾ Láng Károly, pozsonyi ügyvéd leánya.

²⁾ Kandó József, Fehér vármegye egykori alispánjának leánya.

³⁾ A brit hatás alatt készült: Lord Byron. London és az angolok. Fordított Addison és Sheridan műveiből. Channing nyomán ismereti Napoleon karakterét. Miss Pardoe után, a kinek emlékkönyvébe Vörösmarty is írt (1840), közli a Stambuli képeket. Lord Brougham

A Széchenyivel kezdődő nemzeti kikelet s a peczsgő, zajos pesti élet változatos képei ellenállhatatlan érdeklődéssel ragadják meg az ifjú költő keblét már az egyetemen, hol a szépirodalom mellett a lelkes Horváth Istvántól magyar történelmet tanu!, majd a jog és politika is leköti figyelmét. Amazt a Savigny módszerével dolgozó Franktól tanulja. Emezt a júliusi forradalom szellemes írói tárják fel előtte. Perier Kázmér, Barrot Odillon s Lafayette akkortáiban tanították Európát arra, hogy miképen kell a királylyal az alkotmányt elfogadtatni, az ágyúk dörgése nélkül.

A jogi és államtudományi tanulmányok közt se feledte el ünnepeltünk a múzákat. Múza, jog és politika osztozik most a szíven és komoly tanulási óráin. Gyorsan tanult és dolgozott, így maradt elég idő az örök szépnek imadására. Komoly jogtudós és publicista korában is nyiltak számára bimbók a költészet virágos kertjében.

A remények és tervek délibábos vidékétől, az egyetemtől, kitünő bizonyítvánnyal s nemes becsvágygyal vesz búcsút s lép (1835) a gyakorlati élet útjára.

Hagyományos szokás szerint, ügyvédi gyakorlatra (patvaria) megy a legjelesebb táblai ügyvédekhez,¹⁾ majd jegyzővé esküszik (iuratus notarius) a királyi táblán.

Verebi Végh Ignác személynöki ítélőmester, az ifjú esküdt jegyzőt (iuratus) lelki tehetségeiért s komoly, tiszta erkölcsi viseleteért megkedvelte.²⁾ Bevált a Czuczor Gergely bölcs tanácsa: »Valót keresni józan elv nyomán, mívelni, mit legjobbnak elme, szív sugall; vakon nem menni a tömeg

szerint állítá szembe Napoleon és Washington emlékét. — A francia befolyásra mutat, hogy fordít Scribetől a színház számára. Értékes átültetések: Lavaley: Kormányformák (1881). Gide: A nők joga (1885), becses magyarjogi toldalékkal. Berryer: Törvényszéki beszédei (1887). Nem maradt nyomok nélkül Tocquille munkája, az amerikai köztársaságról.

¹⁾ Luczenbacher János és Kubinyi Zsigmond, híres két »tabularis procator« vezette be az ügyvédi gyakorlatokba.

²⁾ A tekintélyes prothonotarius bizonyítványában kiemeli: »in-signes animi dotes«, továbbá azt, hogy: »morum suorum gravitate et peculiari probitate semper insignitum fuisse.«

után, de meg sem vetni a szokást, ha szent. Ez üdvözítő bölcsesség.«¹⁾

A királyi tábla (1848-ig) a rendi országgyűlés kiegészítő része lévén, a táblai jegyzőség élénk, sőt hangadó szerepléssel járt. Alkalmat adott arra, hogy az olyan törekvő ifjú, mint Tóth Lőrincz, a törvénygyakorlat mellett az országos mozgalmakat színről színre lássa és a vezérlő férfiakat megismerje, a kik bizalmukkal tüntették ki őt, mint az országgyűlési tudósítások kiváló munkását.

Még át se lépte a teljes kor határát, már hírneves költő s jogtudós ügyvéd (1837). Szellemi kapcsolatba jut a közélet kiválóságaival. Az 1839/40. országgyűlésen képviseli Batthyány Gusztávot, az Angliában időző főurat. A távollévők képviselőjét (ablegatus absentium) megillette az alsótáblán való személyes megjelenés, továbbá a közvetlen érintkezés a Karokkal és Rendekkel, nemkülönben a sérthetetlenség (salvus conductus). Képviselői jogaival komolyan élt. A követeket tacitusi szigorú bíráló alá vette s Naplójában történeti becsű jellemzést közöl mindenikről, a hazafiság, szabadelvűség és szellemi tehetség mértéke szerint.

Különösen boldogítja az, hogy sikerült neki Deák Ferencz közelébe jutni. Az ő zászlója alá esküdött s leg-hívebb hivei közé sorakozott. Tőle tanul, példáját vezércsillagul választja s követi egész életén át.

A főrendiház szabadelvű ellenzékét is nagyrabecsülte, hisz azt előbb Széchenyi, majd Batthyány Lajos és Teleki László vezette.

III. Tágasabb látókör s általános művelődés utáni élénk vágya megérlelte uti terveit. Nem szórakozás vagy üdülés, hanem tanulás végett készül a külföldre, miután a hazai földet jóformán bejárta.²⁾

A negyvenedik országgyűlés végével lépte át az ország határait. Gorove István baráti jobbján beutazza Belgiumot,

¹⁾ Czuczor Gergely eredeti kézírata a családnál 1837-ből.

²⁾ A Pannónia gőzhajón tette első utazását az Al-Dunán (1834). Mint gróf Károlyi Lajos igazgatósági titoknok bejárta az ország nagy részét (1837. és 1838-ban). Naplója érdekes úti benyomásokat közöl.

Francziaországot. Huzamosabban időzik Párisban. Majd hajóra ül s átvitorlázik Angliába s innen átmegy Skót- és Írországba.

Fiatalkori vágya teljesült, midőn bejárta (1842) a németek Gangesének, a Rajnának váromladékos festői partjait, sejtelmes erdős vidékeit, hol a bérczetetőkön holdragyogta romok táplálják a költői képzelődést, melynek látományaiban fel-feltűnnek a büszke lovagkor zord hűbérurai, az éberen őrzött, ábrándos várhölgyek regényes mondái és az epedő szerelem kalandos vándordalnokai, a vitézi dicsőség és nőimádás megéneklői. Kiapadhatatlan regeforrás körül merenghetett a költő, de utazásának komoly célja, a német igazságszolgáltatás és közigazgatás tanulmányozása megóvta őt az érzelgősségtől.

Tervszerű utazásai közben a szépművészetek élvezete se hagyta érintetlenül a költői lelket. Különösen Németalföldön s Olaszországban tanulmányozta a műkincseket s gyűjteményeket.

A merre jár, mindenütt néz és lát, figyel és hall, ösztönzést nyer és érez. Felírja tapasztalatait és gondolatait. Benyomások és észleletek, politikai s műismeretek gyűlnek az »Uti tárcza« rovata alá. Közli a hálás közönséggel.¹⁾

Valóságos irodalmi esemény. Tanulmányt és buzdítást merít a figyelmes olvasó, kedvet kap, hogy az idegen országok haladását maga is megnézzé s a belföldét siettesse.

A külföldön híres, érdekes államférfiakkal, pl. O'Connell, Bowring, jogtudósokkal, pl. Mittermayer, Wildner és nemzetgazdasági szaktekintélylyel, pl. List Frigyes, ismerkedett meg, kiknek előkelő sora szaporodik, főleg a nemzetközi congressusok alkalmával.²⁾

¹⁾ Hat kötet 1844—1846. Péczely József a debreczeni collegium jelesebb tanulóit közt tizenöt tiszteletpéldányt osztott ki. A köszönőlevél sejteti velünk a könyvnek akkori jelentőségét. Uti novelláit megkezdi a »Kárpát gyermeke«. Van mit mondania Pozsonyból, az Adriáról, a Rajnáról, Spanyolországból stb.

²⁾ Róla is elmondható Tacitus emez észrevétele: insignes amicitias iuvenis ambitiose coluerat. Hist. I. c. 10.

IV. A világlátott költő s széles látókörű jogtudós az 1843/4. országgyűlésen is képviselte a távollevő grófot. »Örömmel ment a legnemesebb küzdelmek mezejére, hol az alkotmányos élet virágai, a nemzet és a király egyetértésével hozott törvények születnek s hol a haza legjelesebb tehetségei pályáznak a figyelő közönség éljenei vagy moraja közt, a maradék áldása vagy átkai elébe«. Ime, ilyen a költő szemében az akkori országgyűlés!

Ünnepeltünk nevét az országgyűlés, az Akadémia s a Kisfaludy-társaság tagjai tisztelettel emlegetik, ismeretségét keresik, barátságát nagyra becsülik.

Naplójából látom, hogy önzetlen barátsággal vonzódott hozzá: Kazinczy Gábor, Pázmándy Dénes, Klauzál Imre, Zádor György, Ghyczy Kálmán, Ürményi Ferencz, Zsivora György, Szalay László, Bajza, a két Vachott, Vörösmarty, Toldi, Pulszky Ferencz, Fogarassy, Henszelmann, Gorove, Tanárky, Vámbéry, Horváth Boldizsár.

A rokonszenvet biztosítja neki nyájas, kedves modora, jogot, erkölcsöt tisztelő, férfias jelleme s a szépért hevülő költői kedélye.

Barátaíért feltűnés nélkül tudott áldozni. Meghatva láttam ezt, midőn Vachott Imre, Sárossy Gyula, vagy midőn tudós társa: Fogarassy János közelgett a sír széléhez.

Alig volt kortársai közt híresebb ember, a kivel nem levelezett. A szabadságharcz szereplőitől érkezett leveleit ugyan elkobozta a rendőrség, de ennek daczára is gazdag levélgyűjtemény maradt utána, társadalmi összeköttetéseinek emlékeül, főleg az ötvenes évek óta.

Tizenhárom levelet láttam a haza bölcsétől Tóth Lőrincz irományai közt. Ezek a levelek mutatják a baráti viszony folytonos melegedését és szilárdulását s azt a nagyra-becsülést, melyben Deák barátját részesíti, becsületessége, ügyessége s tudománya következtében.

Egyik levél akkor kelt, midőn Deák (1849. október 27-én) bizonyítványt küldött Tóth Lőrincz érdekében a császári hadbíróshoz, bár a vádat senki ellen nem emelték abból az időszakból, mely alatt Deák miniszteriumában szolgált, hanem főleg a Kossuth követése miatt.

Deák másik leveléből látom, hogy ő ajánlotta Tóth Lőrincznek az amnestia után (1850. szeptember 15.) az ügyvédi pályára való visszatérést, »az ügyvédi állás független s minden státusformák közt tiszteletre méltó«. Az eszményi magaslaton álló ügyvédi hivatásnak legszebb apothezisa.

Aurél fia keresztapjának Deák Ferenczet kérte fel¹⁾ s válaszul nyerte, hogy a »komaságot a keresztény anyaszentegyház lelki rokonságnak tartja. Lelki rokonság közöttünk barátom, úgy is régen megvolt s most az anyaszentegyház is reá ütötte pecsétjét«.

Levelezett vele Deák a Kisfaludy Sándor emlékszobra ügyében; a nemzet vértanuitól elkobzott javak megmentése, a Zalavármegyei nemesi felkelőssereg pénzeinek biztosítása, az 1848/9. áldozatok sorsának enyhítése, az árvák, főleg a Vörösmarty árvák ügyének felkarolása érdekében. Mindezek önkéntelenül is igazolják Deák szivjóságát s barátja jellemébe vetett bizodalmát.

V. Tóth Lőrincz írói egyéniségének kifermálódása abba az ébredő korba esik, midőn a jobb tehetségű magyar ifjak többnyire tettek szárnypróbálgatásokat a szépirodalom terén.

Ki buzdítá s lelkesíté az akkori ifjúságot? A belső tűz és a Kazinczy-féle hagyomány, mely az írói tollat minden tehetséges ifjú kezébe adta, mert a legszerényebb író is apostola a nemzetiségnek. Koratavasszal az igénytelen kis virág is díszé a természetnek.

Ünnepeltünket nem a külső befolyás, hanem a belső hivatás vezette a költészet virágos útjára. Az ókori remekírók ismerete mellett három világirodalom mestereitől tanult izlést s nyert ihletésget, de a génusz tisztán magyar maradt nála minden időre.

A nemzeti ébredés dalnokaival olyan magyaros eszmekörben élt, hogy az idegen írók olvasása nem hagyott stílusán semmi idegenszerű nyomot. Ellenben a hazai szép minták nem maradtak hatástalanok.²⁾

¹⁾ 1852. szeptember 4.

²⁾ Első beszélye: »Czélérésem« (1830), szépen írt munka, stílárís virágokkal. Kisfaludy Károly és Fáy András nyomaira mutat.

Emelkedett lelkület, derült kedély, elronthatatlan írói kedv s alkotási vágy él keblében. Szórakozik, szeret, csalódik, szenved, olvas, utazik. Mindez élénkíti a költői vérkeringést és táplálja a gazdag képzelőerőt. Hangulata különösen fogékony a természet gyönyörű alkotásai, isteni szépségei iránt.

Természet templomában
Gondoltam szépeket.¹⁾

Ezekhez úgy odaillik az a tavaszi fuvalom s zöld liget, az a virágos, illatos akáczfásor, az a sereg rezgő nyárfa, az a szelíd őszi rózsza, az a hangulatos esthajnal, az a bús levélhullás. A természet templomának égbe nyúló magas sziklatornyai az ő hívó lelkét Istenhez emelik.

Közvetlenség, festői szín, vallásos áhitat tünteti ki némelyikét ama soroknak, melyeket a tarpataki Rózsamenedékház vendégkönyvébe meghatva írtak be a tarpataki vízesések szellemes látogatói. A felséges tájkép benyomásai ünnepeltünk kezébe is tollat adtak. A költői rögtönzés így szól:

Poprád völgye felett bérczszálak nyúlnak az égre.
Gránit medrében harsog a vad zuhatag.
Fényes ezüst foltok csillámlanak a magas ormon.
Néma smaragd tavakon játszik a nap sugara.
Isteni mű! Oltárod előtt a köznapi élet
Képei eltűnnek s felmagasul az erény.
Fel nyomorult uzsorás! börzéből e tiszta világba.
És leborulva imádd, kit feledél, Jehovát.²⁾

Tóth Lőrincz költői műveiből a fogékony olvasó szemei elébe nyhe, szelíd fény sugárzik, glóriával övezve a költő eszményi szerelmének ígéző alakjait. Meghat a szépnek dicsőítése, a magasröptű lélek emelkedettségé. Elandalítnak az ábrándok, minőket az élet tavaszán szó a költői képzelet, mely csak a körül csapong, a mi bájos, kedves, magyaros, hazafias.

¹⁾ Szívhangok 21. lap. Lirai költeményeinek eme gyűjteménye megjelent 1838. Ajánlva Somogyi Máriának. Jellemző az akkori sajtóviszonyokra, hogy a censor kitörölte a kéziratból a »Niagara dalát« és az »Amerikához« címzettet. Hatvan előfizető jelentkezett.

²⁾ A Vendégkönyvet a Kárpátgyűlés poprádi múzeuma őrzi. Tóth Lőrincz verse kelt 1880. július 20-án.

Itt a hangulat, hév, ihlet, áhitat; ott a gondolat, érzés, lendület és találó kifejezés; most a kép és keret, okoskodás és tanulság, majd a stíl és szerkezet, jellemzetes sajátos vonás, vagy örök isteni igazság, egyszer a tárgy, máskor a forma arat tetszést. Ezt az olvasót a képzelet, irány, izlés, amazt a csinos részlet, a korrajz, a színezés bájolja el.

Epigrammáiból derült hangon beszél az életbölcse. Gondolatszikrák villannak ki a sorokból.

Festői vonásokat és vonzó miniature-képeket nyújtanak a Xéniák.

Csípős, szellemes ötletekkel röpkednek a »Méhek« (1882.)

Tóth Lőrincz költészetének nincs tárgyi egysége. De megvan benne a motivum egysége. Mindent a magyar nemzetért.

Költői becse az, hogy társaival együtt arra tanítá olvasóit, miként kell lelkesedni, hevülni az eszményi czélokért. Nevelte a közönségben a szebb és jobb jövő hitét.

Szépirodalmunk gyöngyeinek nagy érdeme van abban, hogy 1849-től 1867-ig a sivár évek alatt kétségbe nem estünk, Magyarország feltámadásában hittünk és bízunk. A hazafias költészet, a nemzeti eszmék s érzelmek hirdetője, nemcsak szórakoztatott, hanem felemelt, megtartott, lelkesített bennünket.

Fiatalkori művei azokban a folyóiratokban jelentek meg, a melyekre, mint bölcsőkre gondol vissza irodalom-történetünk.

A pozsonyi logikusnak lírai verseit s humoros elbeszéléseit a *Koszorú* közölte (1831., 1833).¹⁾

A »Regélő« és a »Társalkodó« ezelőtt hetven évvel (1833) már írói törzskarához számítá Tóth Lőrinczet.²⁾ A »Rajzolatok« és a »Jelenkor« lapjain is találkozunk nevével.³⁾

¹⁾ A Tudományos Gyűjtemény melléklete, mint szépliteraturai ajándék a Tudományos Gyűjtemény olvasói számára. 1828 óta Vörösmarty szerkeszté.

²⁾ Schiller művészi fordítója, a Társalkodó szerkesztője Szenvei József, nyitott neki utat.

³⁾ Kisfaludy Károly tervezte, Helmeczy Mihály indítá meg

Az Aurora¹⁾ olvasói élénk tetszéssel fogadták ünnepeltünk lírai dolgozatait, kitől a Garay *Hajnala* s a Heckenast *Emlénye* szinte hozott költeményeket, sőt az Eötvös Árvízkönyve is.

Báró Eötvös József népszerű s tekintélyes író társai, névszerint: Vörösmarty, Bajza, Erdélyi, Tóth Lőrincz és a többi közreműködésével szerkeszti az árvízkárosultak javára (1839—1841) az Árvízkönyvet, melynek megjelenése irodalmi ünnep. Itt látott világot első ízben a Karthauzi, mely mindnyájunk szeméből könnyeket fakasztott.

Széchenyi a színházat is eszményileg fogta fel, mint a nemzetiség őrzőjét, sőt terjesztőjét. »Minden a mi a szépet, dicsőt, erényt megszeretteti s ekkép a lelket nemesíti, a keblet tágitja, hasznosnál hasznosabb.«

Széchenyi sürgetéseire egyezett bele a nádor, hogy a nemzeti színház ügye az országgyűlésen napirendre kerüljön s szentesíttessék az 1832/6: XLI. t.-cikk »a Pesten, országos költségen felállítandó nemzeti játékszínről.«²⁾

Az 1832/6: XLI. t.-cikk védelme alatt megnyílt »a nemzet személfénye«.

Gyönyörködtette a lelkes közönséget. Hát még azután milyen lesz az elragadtatás, ha a magyar drámaírók megteremtik a gazdag, változatos magyar műsort?

Erre szövetkeztek az akkor még ifjú magyar írók: Szigligeti, Garay, Vajda Péter, Kunos. Hozzájuk csatlakozott Tóth Lőrincz, a Szózat megjelenésének évében (1836). Rajong az ábrándos eszméért, hogy az egész magyar történelmet színre vigyék. Hadd lássa a nemzet a káprázatos színpad bűvös lámpafényénél a dicső elődök megragadó tüneményeit, tanulságul, lelkesítő buzdításul.

1832-ben a Jelenkort. E lapnál Tóth Lőrincz segédszerkesztő volt. A Jelenkor melléklapot is hozott Társalkodó cím alatt. Úttörő munkát kezdett Helmecezy. Lapja conservatív irányba terelődve, 1843-tól, megszűnéseig (1847) a Széchenyi lapja. Az egykori munkatársak közül már csak Jókai van életben.

¹⁾ Bajza volt akkor (1836) a szerkesztője.

²⁾ »A nemzeti kifejlődésre, a nyelv pallérozásának előmozdítására és az erkölcsiség e módon is bővebb kimívelésére« jótékony hatású lesz.

Hazafias szempontból, a nemzet oktatása, lelkesítése czéljából viszik színre a hősök erényeit, hibáit, bukását vagy diadalát. Legyen mindenik történeti dráma egy-egy tükör, melybe a magyar bepillantva sóhajjal vagy büszke önérzettel, régi dicsőségünk fényénél lelkesüljön vagy balsorsunk tragikumából okuljon, tanulságot merítsen.

Költői igazságszolgáltatásra sokáig vártak a nemzet régi nagyjai. Hadd ragyogjon fel emléke annak az egykori hatalmas magyar közéletnek, midőn a királyi udvarban magyarul meg kellett tanulni az idegen hercegeknek s az Árpád-házi szebbnél szebb királykisasszonyok közül választott feleséget a keletrómai császár s más európai koronásfő.

A harminczas években magasbra vágyó nemzeti szenvedélyt kellett ébresztetni a legszélesebb rétegekben. Ezért a szinpadi esemény, mese, előadás, mind a hazafiság jegyében fogantatott. A szereplők ajkairól gyujtólag zengett az élénk magvas párbeszéd, s tetszészajt idézett elő a hirtelen fordulatú csattanós vég. A lendület és számos költői részlet kielégíté a bírálókat.

Tóth Lőrincz első történeti drámája Vatha.¹⁾ Hatalmas ősmagyar. Vezeti a monarchia ellen kitört nemzeti visszahatást s a kereszténység ellen felzúdult forradalmat. »Nevem Vatha. Jelszóm: boszú.« E dráma írója Shakespeare erőteljes nyersségét szólaltatja meg s kitör belőle a nemzeti törekvések melletti lelkesedés. A lélekrajz gondos, korhűségre törekvő.

Heckenast kiadásában indult meg az »Olympia«, drámai pályavirágok gyűjteménye. Ebben jelent meg Tóth Lőrincz első vígjátéka: »Alkonyatkor.«²⁾

Hunyadi László az akadémiai száz arany jutalom babériját szerezte meg a szerzőnek, a ki ez után a többek közt tanulmányozta Hugo Viktort. Erre mutat az *Atyátlan*. Ez utóbbi darabnak hőse az utolsó néptribun Rienzi. Ezért

¹⁾ Vatha a Magyar történeti színművek gyűjteményének első kötetében látott világot. E gyűjtemény a negyedik kötettel megszűnt.

²⁾ A »Külföldi játékszin« is hoz tőle színműveket, többek közt fordítást Scribetől és Kotzebuetól. Az »Eredeti játékszin« lapjain jelent meg a »Pesti vőlegény« (1834).

a censura nem engedte színre vinni. Az *Átok* a német Müller iskolájára emlékeztet s annak jelszavait viseli. *Ekebontó Borbála*, melynek morálja, hogy: »nincs büntetés rút vétkeidhez méltó« Vörösmarty nyomán járt. Mindhárom mű akadémiái dicséretben részesült. Drámái hozták ünnepeltünket állandó érintkezésbe az Akadémiával.

Tóth Lőrincz a sajátkezű »Életírási adatok« lapjain minden egyes színművéről beszámol. Súlyt fektet drámaírói tevékenységére. Talán azért, mert a drámai költő akkor nem csupán önmagáért beszélt, hanem hivatásának érzé a magyar nyelv fejlesztését, csinosítását, terjesztését, a magyar történelem ismertetését. Önérzetesen hallgattuk nemzeti múltunk dicsőítését s örömmel láttuk, hogy a művészi szereplők fényvel árasztják el nemzeti hagyományainkat, dicsőítik szabadsághőseinket, megvilágítják az ő nagy eszméiket s fenséges céljaikat. Mindez hozzájárult az államalkotó magyar faj politikai és társadalmi felsőségének feltüntetéséhez s parancsoló elismertetéséhez.

Ennek a hazafias ügynek jött segítségére a romlatlan magyar népiesnek felkarolása, mely a nemzeti színház játéktérére emelte a népdalt, népzene s népszínművet. Ünnepeltünk, ki a maga helyén maga is használta a népies hangot, meglegegedéssel látta azt, hogy a magyar népdal, magyar népzene és a népies, de nem pórias népszínmű, úgy a mint azt Szigligeti színre vitte, tetszést, diadalt arat nemzeti műintézetünk fényes nézőterén. Az akkori mágnás és nemes urak és hölgyek gyönyörrel élveztek a magyar népdalt és népzene, mely bűbájosan hangzott a magyar nemzeti színház emelvényéről, hol Füredi, Hegedűsné s művész-társaik remekeltek.

Tóth Lőrincz a színházat nemcsak darabok írásával szolgálta, hanem kritikai ellenőrzéssel is kísérte. Budának magyar színházából, mely 1835. husvétkor nyílt meg, »Őszinte testvérek« írói álnév alatt bírálati észrevételeket írt a »Rajzolatok« olvasói tetszése mellett.

A Kisfaludy-társaság a maga jegyzőjének lírai s drámai műveiben annyi izlést, érzést s eszterhetikát szemlélt, hogy öt rendes taggá választotta (1841).

Széptani első intézetünk becses erőt nyert Tóth Lőrinczben. Az elnyomatás nehéz évei után, Eötvössel, kivel a társaság új korszaka nyílt meg, lényeges szolgálatokat tett.

VI. Széchenyi István, Deák Ferencz és Dessewffy Aurél titoktartást fogadva egyeztek meg abban, hogy Dessweffy mindent elkövet a királynál Bécsben, Deák az országban, Széchenyi pedig József nádornál, hogy előkészítsék a reformok keresztülvitelét.¹⁾ De a többi államférfi se pihent. Kossuth a fogságban honmentő terveket alkot, szabadságát visszanyerve, a védegyletet szervezi.

Elnök: Batthyány Kázmér. Igazgató: Kossuth Lajos. Titkár: Tóth Lőrincz, a ki éles tollával lelkesen szolgálja a magyar közgazdasági politikát, melynek jelszava: »honi« s célja kizárni a fogyasztásból mindent, a mi nem honi.

A magyar közgazdasági törekvéseket tudományos védelemre méltatta a német szaktekintély List Frigyes, kinek védvamos könyvét magyarra fordítá Sárváry. A »honi«-ért hevülő közönség érdeklődéssel olvasta. Szólamokban gazdag közvélemény formálódott, mely hazánk gazdasági önállóságának hatalmas előmozdítóját látta abban, hogy az idegen ipar ellen saját küszöbeink előtt tilalmi vámot állít a lelkesen felkarolt Védegylet.

A nemzeti Casino lakomáján List felköszönti Széchenyit, a gazdasági reformok vezérét. De a szép szó nem változtat Széchenyi meggyőződésén. Nem helyeselte List védvamos izgató beszédeit, melyekben az angol classikusok ellen pattogott.

A nagyközönség azonban másként vélekedett. A Védegylet pártolói országszerte szaporodtak s a nemzeti felgerjedés melegénél létre jött a gyapjúfonó, vegyészeti, cukor- és gépgyár és egyéb »fabrika«.

Kossuth hazafias Védegyletét, mely hat éven át tanítá közönségünket a magyar közgazdasági önállóságra, az 1849-iki események eltemették. De közgazdasági függetlenségünkről nem mondtunk le. Érte ma is küzdünk. Él és uralkodik az önálló vámterület követelése. A kik ezt az eszmét imádják,

¹⁾ Széchenyi. Napló. 39. l. 1841. nov. 7. és 42. l. decz. 20.

ma is meríthetnek tanulságot és lelkesedést a Védegylet egykori titkárának hirlapi czikkeiből.

A nagy idők egyéb reformérzelmeit s vágyait is szívében hordta ünnepeltünk.

Az 1847/8-iki országgyűlésen mint Breznóbánya követő vett részt. Radikális szabadelvű szellemével méltó feltűnést keltett. Az ő szemeit is elkápráztatta az a villámlásszerű fény, mely a februári forradalom egeről Párizsból, Pozsonyba is átvilágított. Annak varázshatása alatt egyszerre, mintha demokrata-congressussá alakult volna át a Karok és Rendek táblája, úgy lelkesedik a népszabadságért. Önzés (egoismus) helyett másértiség (altruismus). Előjog helyett jogegyenlőség, kiváltságok bágyadt mécse helyett a közszabadság napja ragyog.

Szerencsénkre az első pillanatban belátta a tábla azt, hogy a francia forradalom eszméitől ragadott korszellem most már nem a rendi intézmények javíthatását várja, hanem teljesen felszabadított földet és népet, népképviselőt s független felelős parlamenti kormányt követel. Kossuth, Eötvös, Szemere sietve formulázzák a nemzeti követeléseket. Gyorsan készül a szöveg, s a nemzeti követelmények enciklikájával a nádor vezetése alatt fényes országos választmány siet Bécsbe, a koronás királyhoz.

A választmány tagjai közt van Széchenyi, Eötvös, Kossuth, Tóth Lőrincz és a többi nevezetesség.

Bécs tüntetőleg fogadta az érkezőket, köztük a szabadság ékeesen beszélő tribunusát, Kossuth Lajost, a ki Ausztria számára is alkotmányt követelt.

A választmány a legjobb remények mámorában tért haza Bécsből.

A márczius 15-iki ifjúság Budapesten lázas izgalomban várta a pozsonyi híreket.

Joanovics György, báró Podmaniczky Frigyes és Tóth Lőrincz is tagja annak a 22 tagú országos bizottmánynak, melyet a közrend fentartása végett a pozsonyi országgyűlés Pestre küldött 1848. márczius 18-án. Az alkotmányért lelkesülő közönség kedvező hangulatáról megnyugvással értesült a nádor s a két tábla.

A nádor erélyes közbenjárására V. Ferdinánd szentesíti, Batthyány Lajos mint miniszterelnök, ellenjegyzí az 1848-iki örökömlékű 31 cikket.¹⁾

Az eszményképek törvényekké váltak. Előttük leborult a nemzet színe-java. Az avult rendi alkotások zajtalanul alámerültek, a nélkül, hogy magok alá temettek volna bárkit és bármit.

A független felelős magyar miniszterek a legkiválóbb munkaerőket keresik fel. Az igazságügyminiszter Deák, államtitkára Ghyczy Kálmán, elnöki titkára Tóth Lőrincz lett (1848. április 28).

A törvényelőkészítő osztályt Szalay László vezeti. A nehezebb munkákat Tóth Lőrincz fogalmazza. Ő szövegezi az 1848: XVIII. törvénycikk alapján kibocsátott sajtóesküdtszéki eljárásnak szabályait, francia minták után,²⁾ a mint, hogy akkor Párizsból indultak ki az eszmearamok.

Az 1848. júliusban megnyílt nemzetgyűlésen Tóth Lőrincz szülőföldét, Révkomáromot képviselte. Midőn a Batthyány-cabinet lemondott, tizenhárom felől volt megtámadva a haza. Védelméről sürgősen, erélyesen kellett intézkedni.

Ez hozta létre a Honvédelmi Bizottmányt, melynek első jegyzője Tóth Lőrincz. Nyáry Pállal együtt segített Kossuthnak, hogy megteremtse a honvédséget, mely a lázadó horvátokat szétverte, úgy hogy a hazaáruló Jelasics nem birta megalázni a magyart.

A Debreczenbe leköltözött országgyűlésen Tóth Lőrincz Jókaival együtt a békepárthoz tartozott.

Irányi Dániel 1849. február 28-án a távollevő képviselők *kitöröltetését* indítványozta. Tóth Lőrincz azt javasolta, hogy mellőztessék a »kitöröltetésnek« már magában is

¹⁾ Ezeknél fontosabb törvényeket királyaink nem szentesítettek soha. A szentesítési nap (1848. április 11.) évfordulóját méltán ünnepli az alkotmányos Magyarország.

²⁾ Ugyanezt a szabályzatot, mint edictum tralatitiumot hirdette ki az 1867-iki igazságügyminiszter, mihez Tóth Lőrincznek szerencsét kívántunk.

büntetést foglaló eszméje s cseréltessek fel azzal, hogy a kerületek új választásra hatalmaztatnak fel.

Ezt a méltányosságot Tóth Lőrincz annál inkább ajánlotta, mert hiszen 74—75 érdemes hazafiról volt szó, köztük Pázmándy Dénes, Pulszky Ferencz, Ghyczy Kálmán, báró Eötvös József, gróf Széchenyi István.

A Döblingben szenvedő Széchenyi mentségére Tóth így szólt: »Hogy senki ne mondhassa, miként Széchenyi felett mende-mondák után ítélünk, ott van a hivatalos Közlöny (1848. szeptember 20.), melyben Széchenyi lelki betegségét házi orvosa terjedelmesen leírta. Így a haza előtt tudva lévő okoknál fogva, tetszik a Háznak elfogadni azt, hogy gróf Széchenyi István neve a »nem igazolt« képviselők sorába nem tartozik.«

Tóth Lőrincz a védelem sikerével meg volt elégedve ¹⁾ s az ő érdemén nem változtat az én meggyőződésem, hogy Széchenyi egészségesen se ment volna Debreczenbe.

De bármit tett volna is Széchenyi, a Tóth Lőrincz parlamenti sikere azt bizonyítja, hogy ő a jogot a méltányossággal együtt alkalmazta. *Juris civilis rationem nunquam ab aequitate seiunxerit.*²⁾

Háromszinű lobogónkat győzelemről győzelemre vitték az 1849-iki tavaszi hadjárat hősei.

Sorsunk később balra fordult.

Ennek daczára Vukovics Sebő, Kossuthnak igazságügyminisztere, folyvást dolgozott.

Hű és szakértő munkatársa Tóth Lőrincz, mint miniszteri tanácsos és helyettes államtitkár törvényjavaslatot készített az izraeliták és a nemzetiségek egyenjogusításáról s a törvényszékek beosztásáról és szervezetéről, mire az úri székek megszüntetése következtében égető szükség volt.

A helyettes államtitkár az igazság és a szabadság szent ügyét híven szolgálta végig. Hivatalát az ország kormányzójának s minisztériumának leköszönése szüntette meg.

¹⁾ Zichy Antal: Széchenyi. 246. l.

²⁾ Cicero, *Pro Caec.* c. 7.

Komárom leszerelése után kezdetét vette legjobbaink letartóztatása s az idegen osztrák haditörvényszékek drákói működése.

Paskievics nem tudta, vagy nem akarta annak idején megértetni Haynauval, hogy az a hős, de szerencsétlen tábor, mely a túlnyomó erő előtt letette a fegyvert, a népjog oltalma alá tartozik. A rémuralom, a hóhér kezébe adta a hősokeket s polgári kitünőségeket.

Tóth Lőrinczre is ki volt már mondva a halálbüntetés. Hogy vértanú halált nem szenvedett, azt csak annak a véletlennek köszönhetette, hogy Haynau a bukása miatti dühében, a felmentetése előtti pillanatban szinte árasztotta a kegyelmet, 209 elítéltnék, köztük ünnepeltünknek is elengedte a halálbüntetést.¹⁾ Szabadságát és életét igen, de irományait soha se nyerte vissza.

Pedig milyen érdekes levelei voltak Széchenyitől, Kossuthtól. Ezeket s a szabadságharczban résztvevő hazafiaktól eredő irományokat a házkutatás alkalmával a rendőrség elkobozta.

Gyász és bánat ellen a munka az egyedüli vigasztalás. De hát a szabadságharcz után az ostromállapot alatt hová lett a szellemi munkakör, melyben Tóth Lőrincz addig dolgozott. A parlamenti és törvényhatósági közélet kioltatott. Az Akadémia és Kisfaludy-társaság nem ülészhett.

A hazafiaknak, mint Tóth Lőrincz, eltiltották az ügyvédkedést. Az írók lenyűgözte az, hogy a sajtót szigorú censura alá vetették, úgy hogy pl. a mit ünnepeltünk a magyar honvédség történetéről írt, azt a rendőrség elkobozta, csak a porosz honvédség (Landwehr) ismertetése jelenhetett meg.

Látva a sajtórendőrség akadékoskodását, nevét elhallgatva dolgozik.

¹⁾ A k. k. Kriegsgericht 1850. július 5-én igazolja, hogy Tóth Lőrincznek az *illegalis* országgyűlésen volt képviselőnek fej- és jószágvesztésre szóló büntetése »von Sr Excellenz dem k. k. Feldzeugmeister, Freiherr von Haynau im Gnadenwege gänzlich nachgesehen worden ist.« A család birtokában levő eredetiről.

A negyven magyar író és tudós életrajzát és arczképét szerkesztői név nélkül megindított vállalatban közli (1858), a kiadó felelőssége alatt. A jellemzetes ismertetéssel a nemzetet biztatni, vigasztalni, lelkesíteni kívánta.

A magyar közjog helyreállítására az 1861-iki országgyűlés összehívása nyújtott némi reményt.

Deák és elvtársai, köztük Tóth Lőrincz is a *jogfolytonosság* erejénél fogva az 1848-iki közjogi törvények érvényének feltétlen elismerését követelték, az örökbecsű két felirat és óvás igéi szerint.

Az 1861-iki reménysugárt borús felhők takarták el. Magyarországra a jogeljárás (Verwirkung) elméletét akarták alkalmazni. Végre négy év múlva Deák husvéti czikke megnyitja a király és a nemzet kiegyezésének útját.¹⁾

Az 1865/8-iki országgyűlésnek hatvanhetes bizottsága, melyben Tóth Lőrincz tevékeny részt vett, Deák bölcs útmutatása szerint ajánlotta a kibontakozásnak aranyfonalát. Ez az aranyfonál a *jogfolytonosság*.

Mind a kiegyezési, mind a többi alaptörvények hozatalánál Deákot követte Tóth Lőrincz, vele szavazott, mert vele érzett. »A már is nagy sikereket elért politikát akarta követni, t. i. azt, a melyet Deák Ferencz a nemzet nagy többségének tagjai közt megteremtett és fölnevelt.«

Deák kiegyezési művének tudományos feldolgozását Kautz Gyula kezdte meg (1868) az egyetemen.

Horváth Boldizsár, az Andrássy-kabinet lelkes igazságügyminisztere 1867-ben, Tóth Lőrinczet kéri fel egyik tanácsosává s a törvényelőkészítő bizottságban foglalkoztatja Szilágyi Dezsővel együtt. Ennek következtében Tóth Lőrincz búcsút vesz az ügyvédségtől s jogtanácsosságtól. A törvényjavaslatok előkészítésére fordítja minden idejét s tudását.

Horváth Boldizsárnak bizalmasabb tanácsosa és őszintebb híve nem volt, mint Tóth Lőrincz. Hogy milyen nagyrabecsüléssel kegyelte egymást a két költői kedélyű

¹⁾ A király és a nemzet közt kötöttett a kiegyezés, nem pedig Magyarország és Ausztria közt. Az osztrák 1867. decemberi törvények nem is mindenben vágnak össze az 1867: XII. t.-czikkel.

jogtudós, mutatja az a levél is, melyben Tóth Lőrincznek ezt írja Horváth Boldizsár: Köszönöm, szívem mélyéből köszönöm, hogy oly pazarul szórtad rám költői lelked mosolygó sugárait, a melyek a művészet fényével és a barátság melegével voltak telve.¹⁾

A közélet átalakulásával 1867-ben, az irodalom is új korszakba lép. A sajtó Kemény, Pompéry, Csernátony nyomán, eddig nem ismert terjedelmet, tartalmat s döntő befolyást nyer.

A sajtó tekintélyét s tisztességét Tóth Lőrincz ifjú kora óta munkálta mint a Kossuth, majd a Széchenyi lapjának munkatársa. A Pesti Napló, melyet a költő és jogtudós: Császár Ferencz alapított (1850) s mely a legnehezebb időkben az egyetlen politikai független magyar napi lap volt, munkatársai közé büszkén sorolta Tóth Lőrinczet.

VII. Az ostromállapot enyhültével újra megkezdhetette Tóth Lőrincz az ügyvédséget (1853). Ismét előkelő urak keresték jogi tanácsát. Még fiatal táblai ügyvéd korában adott neki meghatalmazást Károlyi Lajos, Batthyány Kázmér és Gusztáv. Előbb-később őt bizta meg a verebi Végh, Gorove, Vidos család, Batthyány Antal több örököse és Teleki József. Országos érdeklődés kísérte a gróf Szapáry Antalné válópörét, a ki az elválás és újra férjhezmenetel céljából az ev. ref. egyházba lépett, valamint jegyese Batthyány Kázmér is, bár a grófot előre figyelmeztette Tóth Lőrincz, hogy ezzel eljátsza a Batthyány hercegségben gyökerező örökjogát. A nemzet dicső vértanujának: Batthyány Lajosnak árváit sikerrel képviselte a kincstár ellen. A tatai gróf Eszterházy Miklós perét a csákvári hitbizományi uradalom iránt a bécsi legfőbb törvényszék elnökének elnöki szavazata dönté el az alperes javára.

A jelentékenyebb közgazdasági intézetek a legfontosabb ügyekben az ő tanácsával éltek.

Igazgatósági tagja az Országos iparegyesületnek, az Országos magyar gazdasági egyesületnek, mikor ez még

¹⁾ Horváth Boldizsár levele Tóth Lőrinczhez. 1896. január 5. A család birtokában.

politikai szerepet játszott az ötvenes években. Deák ajánlataira választotta jogtanácsosává az Első magyar általános biztosító társaság, melynek Benczur festette jubiláris nagy képén, a Tóth Lőrincz alakja is ott látható, Deák, Eötvös, Lónyay, Ürményi, Károlyi s a többi nagyjaink társaságában.

Az ügyvédség tudományos színvonalának és társadalmi állásának emelésén már 1848 előtt is fáradozott.¹⁾ Az ügyvédség reformját 1856-ban olyan behatóan tárgyalta, hogy az Akadémia száz arany pályadíjjal tüntette ki.

Az abszoluthatalom előbb közjogunkat s nyelvünket, aztán magánjogunkat szorítá háttérbe.

A visszafoglalásnak ezekre kellett irányulnia.

A magyar magánjog alkalmazásának akadályait az országbirói értekezlet iparkodott elhárítani.²⁾

Az országbirói értekezleten a septemvirek, jogtanári és ügyvédi kitünőségek, köztük Tóth Lőrincz is, a rázkódtatások elkerülését javasolták, érvényben hagyva az osztrák szabályokból azokat, a melyek az 1848-iki törvények elvi kijelentéseinek foganatosítására készültek, pl. az ősiségi, urbéri és telekkönyvi rendeleteket.

Deák vezetése alatt a higgadtabbak, köztük Tóth Lőrincz is védtek a jogerős birói ítéletek megmászhatatlanságát, vagyis jogerejét, bis de eadem re ne sit actio. Mindez határozatba is ment.

A büntetőjog tekintetében indítványozta ünnepeitünk az 1843-iki javaslat életbeléptetését. Deák így szólt: »Tóth Lőrincz tisztelt barátom nézeteimet bővebben kifejtette s újabb okokat is hozott fel.« Fájdalom, sikertelenül, mert a többség félt a szabadelvű s emberies javaslat elfogadásától, a halál- és a testfenyítő büntetés eltörlését és az esküdtszék behozatalát nem akarta. De azért Deák emlékezetes műve a tudományra és birói gyakorlatra üdvösen hatott.

Csak egy kérdésben, a családiság mikénti biztosítása kérdésében tért el Deáktól Tóth Lőrincz. Erre czéloz Deák,

¹⁾ Ügyvédi állapotok. Pozsony, 1848.

²⁾ Tanácskozott gróf Apponyi György országbíró elnökelete alatt 1861. január 23-tól márczius 4-ig.

midőn így szólt: »Tóth Lőrincz, igen tisztelt barátom igen szépen előadta, hogy érdekünkben volna nemzetiségi tekintetből a *családíság* megmentése s ennek eszközzésére óhajtotta az ősiséget az öröklésben fentartani. De nekem azon nehézségem van, hogy a czélt, melyet Tóth Lőrincz oly szépen fejtett ki, hogy az ősiséggel mentsük meg a családot, el nem érhetjük.«

Tóth Lőrincz nagy jogtudással és jellembeli szeplőtelenséggel vitte az érdekesnél érdekesebb nagy pereket. Az ő nemes működésének hírét gyermekkoromban gyakran hallva, alkottam legelső eszményképemet az igazi jogvédő ügyvédről s hogy eszményképemben nem csalódtam, erről meggyőződtem, midőn ünnepeltünk ügyvédi s jogtanácsosi működését 1856 óta saját szemeimmel láttam s a nyilvános szóbeli végtárgyalásokból közvetlenül megismertem. Csodálva hallgattam őt, mint elragadó szónokot főbenjáró bűnügyekben, az ügyvédi hivatás magaslatán. Élénk emlékezetemben maradt a tekintélyes védő, a ki nem palástol, hanem az igazság útját egyengeti, hogy még a gonosztevővel se bánjanak másként, mint a hogy a törvény parancsolja. Erős logikával, éles dialektikával védi a törvényességet, tudás és erkölcsi érzés sugallja szavait a védelemben.

Ő is azok közé az ügyvédek közé tartozik, a kikre Leo és Anthemius császárok eme nyilatkozata illik: az ügyvédek, a kik a bonyolult jogesetek kétségeit eloszlatják, s akár köz-, akár magánjogi vitában a letiport jogot fel-emelik, az igazság diadalát kivívják: nem kisebb jóltevői az emberiségnek, mint azok, a kik vér, sebek s haláláldozattal a hazát s szüléiket megmentik. Mert nemcsak azok harcolnak a hazáért, a kik fegyvert ragadnak az ellenség ellen, hanem az ügyvédek is, a kik az elragadó szónoklat bástyájáról megvédik az üldözöttek jogát, életét s jövő nemzedékét.¹⁾

¹⁾ Codex. 2. könyv. 7. cím. 14. lex. Advocati, qui dirimunt ambigua fata causarum non minus provident humano generi, quam si proeliis atque vulneribus patriam parentesque salvarent. Nec enim solos militare credimus illos qui gladiis nituntur, sed etiam advocatos, qui gloriosae vocis confisi munimine, laborantium spem vitam et posteros defendunt. Vécsey. Római jog. 226. lap.

Az ügyvédi kar 30 éven át sorolta tagjai közé (1837—1867) Tóth Lőrinczet. A kar tekintélyének emelésére akkor is gondolt, mikor már a főbírói téren működött. Berryer törvényszéki beszédeinek válogatott szemelvényeivel (1887) tükröt állított a hazai ügyvédek elébe.¹⁾ Azt mondá, hogy e könyv neki aggkorában ifjú örömet okozott.

VIII. Széchenyi a reformokat a gazdasági életbe vágó *magánjog* terén kezdte meg. Úgy vélte, hogy ha a nemzet újjászületése a magánjog korszerű átalakításával megindul, önként következik az alkotmányos élet fel-
lendülése.²⁾

Mennyi buzdítás és küzdelem, nemes hév és kitartás, később milyen eredmény és diadal fűződött Széchenyi programjához.

A magánjognak is szolgálni kell a szociális czélokat.

A tulajdonjog a társadalom rovására nem lehet se teljes és korlátlan hatalom, se az ösiség és háramlás érint-
hetetlen kizárólagos jutaléka, hanem be kell illeszkednie a szociális közérdek határai közé.

Így tehát mi se szükségesebb, minthogy a tulajdonos, kártalanítás mellett, eltűri a közérdek parancsolta *kisajátítást*.

De ehhez igen nehezen jutottunk. Széchenyi Naplóiban érinti, hogy a kisajátítás behozatala, melynek az *ösiség* és háramlás állt útjában, hihetetlen nehézségekkel járt.³⁾

Széchenyinek jó szolgálatot tett Tóth Lőrincz, midőn a kisajátítási jogot népszerűsítve fejtegette az Athenaeum hasábjain.

Széchenyi erélyes ostromot intézett az ösiség (aviticitas) ellen. Az 1848: XV. t.-cz. *elvben* megadta, a mit a »Hitel« követelt. De az idő rövidsége miatt sem a magyar polgári törvénykönyvet nem tudta Deák és Vukovics előkészíteni,

¹⁾ Berryer a francia tribune egyik legnagyobb szónoka, a francia barreaunak fejedelme. Kiváló tehetség. Nagy szellemi hatalom, kitűnt mint szónok, ügyvéd s képviselő.

²⁾ Széchenyi és a magyar magánjog. Vécsey Tamás. 10. és köv. lapokon.

³⁾ Széchenyi, Napló. 1836. április 25.

se az elvi kijelentések tényleges foganatosítására nem volt érkezésök.

Az abszolút bécsi hatalom behozta az osztrák polgári törvénykönyvet, oly kihirdetési nyílt parancssal (1852. november 29.), mely azt nálunk alkalmazhatóvá tette, s egyidejűleg rendeleti úton szabályozta (Aviticitáts-Patent) az ősiség eltörléséből folyó kérdéseket. Ezzel az ősi és szerzett, adományos és nem adományos, fiági s nem fiági jóságok közti különbség elesett. A *földbirtokosból földtulajdonos* lett.

De hát a régi gyökeres jogok alapján ki mit menthet meg maradékai számára? Nagy a tájékozatlanság, zavar és kapkodás. Az Ausztriából behozott bírák a régi magyar jogot fel nem fogták, a magyarok pedig az új osztrák jogot a hazai joggal összevetni nem tudták.

A töprenkedésnek oraculumi tekintélyvel vetett véget Tóth Lőrincz magyarázó munkája, mely az Akadémiától a Marczibányi jutalmat nyerte. Ettől kezdve az ősiségi kérdésekben Tóth Lőrincz a nagy tekintély, még a bécsi legfőbb és semmítő törvényszéken is, miután említett munkáját barátja, Görgey István németre fordítá (1853.)

Az *urbériséget* az 1848: IX. t.-czikk örökösen megszünteti, a kártalanítást a nemzeti becsület védpaizsa alá helyezi.

Az urbéri pátens vitte az elvet keresztül. Több jóakarattal, mint bölcseséggel. A bonyolult kérdéseknek egész tömegét vetette fel s hagyta megoldatlanul.

Tóth Lőrincz adott elméleti és gyakorlati útmutatást az urbéri s egyéb birtokviszonyok rendezése ügyében.

Ugyanő a betódult *osztrák törvények*, pátensek és miniszteri rendeletek bírálatával s azok megmagyarázásával égető szükségét elégitett ki,¹⁾ melyre mint a német nyelvet alaposan értő szakember, csaknem egyesegyedül volt akkor hivatva.

¹⁾ Az ő szerkesztősége alatt indult meg a Jogtudományi s Törvénykezési Tár. 1855. Osztrákjogi irodalom keletkezett magyar nyelven, mint volt magyarjogi irodalom latin nyelven.

A szükségparancsolta magyarázást a közönség követelte s hálával fogadta.¹⁾ Alig volt nagyobb család urbéri, ősiségi, zálogváltó és régi örökösödési per nélkül. A magyar birtokososztály sorsa függött az osztrák szabályok értelmezésétől és bírói alkalmazásától.

A jogtörténeti módszer mellett Tóth Lőrincz meglepő világításba helyezte az egész magyar öröklési jogot, ennek rendszerét adta, szellemét, alapelveit kimutatta, más nemzetek öröklési jogaival tanulságos párhuzamba tette, ezzel az összehasonlító jogtudomány művelését nálunk kezdeményezte.

A büntetőjog különösen sokat köszönhet Tóth Lőrincznek.

Midőn Reviczky Szevér, a fiatal kiváló publicista, párbajban elesett, ünnepeltünk megírta a *Párbaj* című értekezését (1865). »Halottak napján Reviczky sirjától jövők, melyet a részvét koszorúkkal borított el. Legyőzhetetlen előítélet áldozatául esett, mert nem védetik eléggé a becsületjog.«

A humánus jogtudósnak becses fejtegetéseiben a becsület s ennek védelme mesterileg van tárgyalva. Legyen becsületvédő törvény s hajtassék végre szigoruan. Állítsunk becsületbíróságokat s párbajelleni egyleteket. Ma már csak annak a fenkölt gondolkodásnak elterjedése hiányzik, melyre Tóth Lőrincz értekezése támaszkodik, idézve Horatiustól emez örök igazságot: *vanae sine moribus leges*.

A *rabmunkáról* szépen értekezett, abban az irányban, mit a penitentiarius-rendszer legkitünőbb művelői Desportes, Fuesslin, Röder stb. megjelöltek.

A Magyar Jogászegylet *börtönügyi* bizottságának oszlopos tagja gyanánt tisztelte őt.²⁾ A büntetőjogi elméletet olyan emberies irányban képviselte s a bírói hatalmat olyan szellemben gyakorolta, hogy a lerombolt emberi méltóság

¹⁾ Deák Ferencz írja Szögyény Lászlónak, hogy »biztos alkalmam van Tóth Lőrincz által e levelet hozzád juttatni.« 1854. december 14.

²⁾ Fegyházi tanulmányok, 1885. és 1887. Nemzetközi börtönügyi congressus. 1885. A visszaesés okai és óvszerei. 1888. A feltételes elítélés. 1890.

újra felemeltessék. Az Eötvös, Szemere, főleg Deák Ferencz szabadelvű irányát pártolta s érvényesítette.

Távol állt az ósdi szűkkeblű elfogultságtól. Nem helyeselte a középkori kegyetlen elméleteket, a nélkül, hogy pártolta volna a humanizmus neve alá rejtőző beteges érzélgősség és erélytelenség túlhajtásait. Célja volt: *ex improbis, consilio et labore probos efficere*.

Az *alkoholizmus* ellen Róma keveset tett, mert ott a sok bűn közt aránylag ritka volt az iszákosság. A kánon-jog szigorú szabályait a bajnak középkori terjedése tette szükségessé. Ma alig van nagyobb veszély a népre, mint az alkoholizmus. A bűnbeesést és visszaesést, a testi-lelki elfajulást többnyire okozza vagy növeli. Igaza volt Tóth Lőrincznek, hogy mennydörgött ellene.

Mint *publicista* nagy tájékozottsággal fejtegette az európai alkotmányos fejedelem s az amerikai köztársasági elnök közti különbséget.¹⁾

Az 1848-iki törvényhozás népképviselőket inaugurál, de a *Főrendiházat* érintetlenül hagyja. Ezt a debreczeni országgyűlés se törölte el. A koronázás utáni évek azonban napirendre hozták a képviselőházban a Főrendiház reformját.

Ebben a kérdésben a demokratikus nézetet Pulszky Ferencz hirdette. Konzervatív irányban írt róla Somsich, sőt Trefort is. A legkonzervatívabb hajlamok Szögyény Marich Lászlót vezették.

A monarchiákban oly nagyjelentőségű intézmény elvi tárgyalásánál Tóth Lőrincz jogtörténeti alaphól indul ki s állambölcséleti magaslátra emelkedik.²⁾ Kifejti, hogy magyar nemzeti szempontból nélkülözhetlen a Felsőház, ellentétben Schwarz Gyulával, a ki vitatta, hogy a két kamara szükségtelen s így a Főrendiház felesleges.

Mint processualista érdekes *perjogi* kérdések, elméleti

¹⁾ Ez az értekezés megjelent a *Társalkodó* lapjain.

²⁾ Az 1885: VII. t.-cikk a magyar történeti alapon, sőt a »Főrendiház« név megtartásával szabályozta a kérdést. A képviselőházban Láng Lajos, egyetemi tanár referálta.

fejtegetésével gazdagítá jogirodalmunkat.¹⁾ Negyvennyolcz után úgy a iudicatura, mint a tudomány nagyot haladt. Mindezt figyelemmel kísérte s irodalmilag is értékesítette.

Behatóan ismertette a felelbbviteli formákat, a felelbezést és a felülvizsgálatot (appellatio, revisio), a tény- és a jogkérdés elválasztásával s a korlátozásra célzó értékhatárral, a ténybeli és a jogbeli következtetés megkülönböztetésével. Az osztrák polgári perrendtartás behozatala tette szükségessé az ilyen tudományos fejtegetéseket.

A szóbeliség, közvetlenség, nyilvánosság rendszeréről²⁾ helyesen mondta, hogy az, a bírák *saját* látásának, hallásának és kellő ellenőriztetésének elve. Az anyagi igazság felderítésének s így az igazságos ítélethozatalnak egyedüli biztosítéka. Munkálkodásával hozzá járult amaz épület emeléséhez, melynek oszlopai alatt az igazság oltárát helyesen és célszerűen állítá fel Horváth Boldizsár, Csemegi Károly és Plósz Sándor.

Igazságszolgáltatásunk 1868-ban kapott egyöntetű perrendtartást. De a helyhatósági szabályok és helyi szokásjogok szerint eljáró kisebb-nagyobb városi, vármegyei s kerületi bíróságok³⁾ fogják-e az új perjogot tudni és helyesen alkalmazni? Valóban nagy szükség volt akkor a Semmitőszékre. A legkiválóbb jogtudósokból alakult meg, Majláth György országbíró elnöklete alatt. Tóth Lőrincz a sajtóügyeket referálta.

Ez idő óta munkásságát főleg a magas bírói szék vette igénybe. Nagy tudományt és gyöngéden érző nemes szívet vitt oda. Igazságos, tapintatos és méltányos volt. Ezt a költői és vallásos lelkület hozta magával.

Bírói önérzetét emelte az a meggyőződés, hogy az igazságszolgáltatás az emberiség legszentebb érdeke. Ezért

¹⁾ A békebíróságokról már 1839-ben írt az Athenaeumban.

²⁾ Szóbeliség, nyilvánosság, közvetlenség a törvénykezésben. 1876.

³⁾ Bíraskodott minden sz. kir. és rendezett tanácsú városban a városi bíró, a városi törvényszék, megyékben a szolgabíró, a megyei törvényszék. Jász-Kún-Hajdú és szepesi, kikindai kerületekben a városi bíró, törvényszék és kerületi törvényszék. Az 1871: XXXI. t.-cikk rendezte *államilag* a bíróságokat.

legmagasztosabb állami szolgálat a bírói. Úgy járt el abban, a mint esküje parancsolta: *custodite iudicium et facite iusticiam.*¹⁾

Éles megfigyelés, lelkiismeretes gondosság, mély belátás, melyet nemcsak a tett, hanem a tettes is érdekel. Ez biztositja az igazságos ítéletet.

Nézzetek Tóth Lőrinczre, meglátjátok, milyen az igaz bíró. Az olyan bíró, mint ő volt, a népek tiszteletének tárgya. Követendő példa.

A magyar nyelv országos érvényesülése semmire se hatott élénkítőbben, mint a hazai *jogirodalomra*.

Az úttörők közt buzgólkodik: Jászay Pál, Szalay László, Szemere Bertalan, Lukács Mór, Pauler Tivadar, Wenzel Gusztáv, Fogarassy János, Tóth Lőrincz, a ki 67 éven át tartott tagsága alatt, mindig buzgón szolgálta Akadémiánk nemzeti hivatását s örült, hogy szóval és tollal előmozdíthatta a magyarság térfoglalását.

Hazafias kötelességének tartotta a magyar jogi műnyelv megrontása ellen tiltakozni. Megróttá a hanyagságot, melyel a tiszti írásmódot, főleg az osztrák uralom idejében kezelték. Aggódott, hogy a hanyagságnak, lelkiismeretlenségnek, ha tovább harapózik, eredménye lehetne az átkos elnemzetlenedés.

Hazafias aggodalommal látta annak tüneteit is, hogy sokan kapva kapnak az idegen eszméken és intézményeken, ha azok az újdonság modern köntösében jelentkeznek.

A *jogászgyűlések* tárgyalásain és megállapodásain szemlét tartva, int, hogy a *korszerűség* mellett azt is mérlegeljük, hogy mi felel meg *hazai* különleges viszonyainknak, *nemzeti* sajátosságainknak, melyeket csak korcs akarhat mellőzni s idegen fogalmak és szokások árjában elmosni.

A úttörők érdeme, hogy a latinnyelvű magyar jog helyébe kifermálódott a magyarnyelvű hazai jog s ennek irodalma gazdagodott.

Senkise volt a latin classikusoknak nagyobb tisztelője és élvezője, mint Tóth Lőrincz. Szerinte a tudásképzésnek

¹⁾ Ezsaiás próféta. 56. r. 1. vers.

nincs észfejlesztőbb eszköze, mint a remekírók, de államunk hivatalos nyelve nem lehet más mint a magyar. Ez már az 1790/1-iki országgyűlésen alkotott XVI. t.-cikk is kívánta, kimondva, hogy »bármiféle ügyekre nézve idegen nyelv nem fog használtatni.«¹⁾

A Corpus iuris Hungarici használhatóvá tétele céljából kívánta Széchenyi, hogy az *elő* nemzetnek *holt* nyelvű törvénykönyve, melyet úgyis alig ért a nemzetnek egy tized-része, magyar nyelvre fordíttassék.²⁾

Széchenyi véleményét magáévá téve, indítványozza 1840-ben Fogarassy János a Corpus iuris Hungarici lefordítását, jogi, történeti, nyelvészeti kritikával. Akadémiánk megválasztja a fordító bizottság tagjait. Az indítványozó, továbbá Erdi János, Szalay László, Bartha Sándor és Tóth Lőrincz.

A hazafias bizottság a Werbőczy Tripartitum-át az akkori szövegg kritikával s magyarsággal lefordítá, de tovább nem haladt. Széchenyi nemzeties követelését az ezredév alkalmából Márkus Dezső teljesíté, ismét a Tóth Lőrincz közreműködésével.

Ő adott a Corpus iuris Hungarici magyar fordításának tudományos súlyt és megbízhatóságot, mert alaposan érté nemcsak az ókori classikus, hanem a középkori latin nyelvet is. Gondosan, híven, szabatos jó magyarsággal adta vissza a szöveg valódi értelmét. Emeli a fordítás becsét az, hogy tudományos bevezetéssel, szövegbírálati s történeti megvilágítással kíséri I. Lipót s III. Károly törvényeit, úgy hogy ez a munkája ama viszontagságos, gyászos nyolczvan évnök (1659—1739) legbecsesebb magánrajza.³⁾

Mind ez igazolja az egyetem elhatározását, melylyel Tóth Lőrinczet a jogtudomány előbbrevitelével szerzett érdemeiért már 1880-ban, midőn az egyetem újjáalakítá-

¹⁾ 1790/, : XVI. De lingua peregrina ad manipulationem negotiorum publicorum non inducenda Hungarica vero conservanda. Lásd 1792 : VII. ; 1836 : III. t.-cz.

²⁾ Hunnia. 78. és 79. l. Széchenyi beszédei. Közl : Zichy Antal. 107. lap.

³⁾ Századok. 1903. április. 382. l.

sának évszázados ünnepét ültük, díszdoktori oklevéllel tisztelte meg.

A Pallas-Lexikonban vannak Tóth Lőrincz legutolsó cikkei. A nagy munkában a legjobb életrajzok azok, a melyeket ő írt. Jó szívének s nagy ismeretkincsének bizonyítékai s annak is tanúi, hogy tolla, bár ezt már hetven éven át forgatta, el nem avult.

Jó szívének bizonyítéka az is, hogy soha senkinek előmenetelét nem irigyelte, nem hátráltatta, sőt mindig előmozdítani törekedett. Örömmel és szolgálati készséggel ajánlotta az Akadémiába az új tagokat, nem várva, de aratva hálát, elismerést. Örült, ha az Akadémia figyelmét feltudta ébreszteni a tehetségek iránt s jelöltjei érdemeinek, irodalmi munkásságának feltüntetésében nem volt szűkszávu.¹⁾

Az Akadémia nagy halottai közül számosakat bucsúztatott el, szebbnél szebb emlékbeszédekkel. Meghatóbban, mint ő, senki se tudott visszaemlékezni az elhunyt tagokra, a nekrológók hízelkedése nélkül.²⁾

A jogtudós szónok és költő: Horváth Boldizsár az utolsó, a kiről Tóth Lőrincz emlékbeszédet írt. Gondolat és érzés, fogalmazás és kidolgozás egyaránt emeli a képet, melyet elhunyt miniszteréről és barátjáról rajzolt. Az Akadémia nagygyűlésére készíté. Bár ott adhatta volna elő, de fájdalom, gyöngélkedése gátolta. Ennek következtében az ülésre se jöhetett el a 85 éves aggastyán. Megbizásából én olvastam fel a nagy tetszéssel fogadott szép művet, az összes ülésen.

Emlékbeszéde nem fénykép, hanem élénk korrajz, a jogélet előbbrevitelének tanulságos drámája, a jogirodalmi s törvényhozási nemes törekvések méltánylása.

¹⁾ Az ő ajánlatára választatott meg a többek közt: Ballagi Aladár, Láng Lajos, Apáthy István, Kováts Gyula, Plósz Sándor, Wlassics Gyula, Balogh Jenő, Asbóth János, Edvi Illés Károly, Nagy Ernő, Szilágyi Dezső, gróf Apponyi Albert, gróf Andrássy Gyula, Concha Győző, Zsögöd-Grosschmid Benő, Reiner János stb.

²⁾ Ő parentálta el Zádor György, Bertha Sándor, Fogarassy János, Zlinszky Imre, Vajkay Károly, Horváth Boldizsár jogtudós tagtársakat.

Tóth Lőrincz két oltáron áldozott. A *költészet* és a *jogtudomány* oltárán. A jog sohase feledteté el a költészetet s a múzsa mindig visszamosolygott a jogtudósra, kit az igazság szentélyéből fel-felembelt a költészet verőfényes magaslatára, hol az égi szépnek hódolt. Mint költő a felhők honába száll, mint jogász a gyakorlati élet ösvényein járt.

Előttem sohase volt érdektelen tünemény a költő és jogász egy személyben. Az ilyen lelki gazdagságot az Isten külön adományának néztük az ifjúsági években is. A ki köztünk joghallgatók közt költő is volt, pl. Zilahi Kis Károly, Kuliffay Ede, Dalmady Győző, azt bámultuk, csodálattal tiszteltük.

Nemesítően hat a jogászra a költészet. Mint Kölcsey vagy Horváth Boldizsár, úgy Tóth Lőrincz is költői lelkületének köszönhetette a jog alkotásánál és alkalmazásánál az érző meleg szív humanizmusát, a fenséges eszményiséget s azt a magasztos törekvést, hogy keresse és imádjá az anyagi szent igazságot. A költő-jogász: Tóth Lőrincz nemcsak sújt és büntet, hanem elmélkedik a társadalmi kórságoknak okairól, áldozatairól s ellenszereiről.

A költői lelkületű jogásznak szive nem fásul el soha. Mindég hódol annak, a mi igaz, jó és méltányos, justum, bonum et aequum. Érzékeny a lélektani motivumok iránt. Minél finomabb ez az érzékenység, annál alaposabb a cselekvények belső rúgóinak vizsgálatában s kideríti a bünbe esett ember tetteinek legtitkosabb indítékait is. Si misericordia fecisti in factum, si contra, furti teneris actione.

A költészet adott Tóth Lőrincz törvényszéki és parlamenti beszédeinek lendületet, a versírás csiszolta ki a stílusát; így lett az tömör, szabatos, kimért, szép és magyaros.

Ha nem alkotott is Werbőczy-szerű jogi műveket, hiszen a Hármaskönyvet eddig semmi más magyar jogi mű nem szárnyalta túl, de hű munkatárs, megbízható segéd és fáradhatatlan bajtárs az újabb irányok terjesztésében. Irodalmi hatása mély, megható, alkotásra indító. A jogtudomány gyakorlati alkalmazásában elsőrangú tekin-

tély, főleg az osztrák jog ismeretében, minden magyart fölülmult.

A szépirodalom kritikai története nem fogja őt a vezérlő kortársak fölébe helyezni. De a jeles munkatársak közt emlegeti.

Az író, a tudós, a költő, a publiczista, a ki költői lelkesedésével, tollának meggyőző vonásaival, kutatásainak módszerével kortársaira üdvösen hatott, az jól betöltte hivatását. Szerzett érdemét nem szállítja le az, hogy anyagi értéke idővel háttérbe szorul. A Corvina dicsőségét nem kisebbíti az, hogy ma egy-egy tudósnak is van annyi könyve, mint volt Mátyás királynak.

A hosszú közpálya sikerei és babérjai közt, midőn a nyugalomra való jogot már ki érdemelte, de az elvénülés (marasmus senilis) még be nem állott, a Curia kéttornyú palotájából nyugalomba vonult a nagytekintélyű tanácselnök.

A létért fáradozó társadalom küzdőteréről Buda csendes részébe vonult s költői lelkületű fia, Aurél, gyöngéd, szerető családi körében pihent.

Ha olykor-olykor meglátogattuk, patriarchaként emlegette a multakat, jelesül a tetterőtől duzzadó negyvenes és hatvanas éveket, azok eszményképeit, küzdelmeit, győzelmeit.

Neki az ébredő, a küzdő, az alkotó nagy korszak tevékeny férfának s hírmondójának a Gondviselés megadta, hogy a hazafias törekvések vívmányait éveken át elvonulva, nyugodtan szemlélje s a haza *haladásában* államférfiúi elégtétellel gyönyörködjek.

A ki a köztevékenység küzdelmes évtizedei után nyugalomba vonul s elcsendesedve, elhallgatva magányában sok évig él, az ilyennek emlékét a pihenési esztendők rendesen elfeledtetik.

Vele ez nem történt.

Bár a gőz és villany erőivel rohanó korunk a lelépő személyek felett gyorsan tér napirendre: *őt*, a régi hű munkást, a nemzet színe-java nem feledte.

Az Akadémia, Kisfaludy- és Petőfi-társaság folyvást gondolt az érdemekben megőszült tagtársra.

Akadémiai tagságának 60-ik évfordulója alkalmából (1896. október 20.) báró Eötvös Loránd elnök és Szily Kálmán főtítkár vitték hírül neki üdvözlétünket. Születésének 87-ik évfordulóján is köszöntöttük a nagyérdemű tagtársat, a ki ovációkra szép levélben válaszolt.¹⁾

IX. 1897. október 24-én ültem mellette e padokban *utolszor*. Feltűnt, hogy a 83 éves tagtársnak arczát egyetlen mélyebb ráncz se barázdálta. Az öregkor törődöttségétől még akkor távol állt. Kedélyének üdeségét még el nem veszíté.

Utolsó öt éve a bölcsnek nyugodt várakozásában telt el. Mint mondá: várja s reményli a békés, csendes kimulást.

Övéinek gyöngéden ápoló körében alkonyodott le napja. A hosszas esthajnalt felváltá a koporsó éjszakája.

A nemzet nagy halottai közül, többnek komordiszű ravatala itt, Akadémiánk márványcsarnokában állott, hogy megsiratott nagyjaink a *földszinén* az utolsó órákat nálunk s velünk töltsék.

Ebben az átmenőleges pantheonban adtuk meg neki is, az Akadémia halhatatlanait méltán megillető végtiszteséget és gyászpompát, részünkről Beöthy Zsolt feledhetetlen szónoki bucsuztatójával (1903. márczius 19.).

Veled, megdicsőült ünnepeltünk, sírba szállt a régi magyar jogtudós had utolsó kimagasló hőse, a ki egynél több téren aratott babérokat.

Emlékedet felidézve, ime lelki szemeink előtt áll a lírai és drámai költő, az alapos jogtudós és tudós akadémikus (1836 óta), a jeles publiczista s a tekintélyes jogvédő, az országgyűlési képviselő, majd főrendiházi tag és az igazságos főbíró, Tanácselnök.

Mindenütt tevékeny, mindenütt kiváló. Korának érző és gondolkodó fia, kinek finom jogérzetét, szívjóságát, humánus bánásmódját még ellenfelei is tisztelettel emlegették.

Nemes lelkét hevíté a költészet ihletsége. Hatalmas agyában fénylett a jogtudomány világossága. Tiszta kezé-

¹⁾ 1900. decz. 17. Akad. Ért. 1901. jan. 130. füzet. 44. lap.

ben finom érzékenységgel, nyugodt az igazság hű mérlege. Irodalmi műveiből kiviláglik a szépnek, erkölcsi jónak s az igazságnak imádása. Törekvéseiben visszhangzik az erkölcsi s hazafias indítékok komoly szent igéje.¹⁾

Nemes szív, buzgó hit, életbölcseiség, tetterő, munkakedv, kitartás, kötelességérzet, önfeláldozásra kész hazaszeretet isteni adományai ritka teljességben nyilatkoztak meg ő benne. Igaz lélek, erős jellem, összhangzatos vonásokkal.

A kötelességtudás és a felelősség érzése kiváló munkássá avatta őt minden téren. Tehetségét elismerték a kortársak és jogászok.

A vezérférfiak körében korán nyílt számára hely. Ezért már fiatal éveitől kezdve nagy tekintélyben állott életfogytáig minden időben.

A magyar titáni szellemerők századában híven szolgált Széchenyi *ébresztő*, felrázó agitációját, majd Kossuth *honvédő* szabadságharczát, végül Deák *kibékítő* koronázó politikáját.

Ott serénykedtél a *Széchenyi* táborában, hogy hazánkból jogállam és nemzetállam legyen. Széchenyi és Deák visszalépésével *Kossuth*nak a honvédelmet szervező s vezető független kormánya kebelében működöttél a jók, nagyok, dicsők körében, a halhatatlanok seregében.

És midőn *Deák* ismét átvette a nemzet vezetését, ott voltál az ő legbensőbb hívei közt. Az ő zászlója alatt küzdöttél az országbírói értekezleten, a hatvanhetes bizottságban s a képviselőházban. Mindég igaz meggyőződéssel követted azt az államférfit, a ki a nemzetet vezette. Történeti következetesség és állambölcseleti egység műve tehát az, hogy édes szavaiddal s ékes tolladdal hirdetted és védted, mind a *legnagyobb*, mind a *legmagyarabb*, mind a *legbölcsebb* magyarnak egymást felváltó s kiegészítő hazafias, bár azok mindég népszerű, de mindég jóhiszemű politikáját. Mindeket a maga idejében.

¹⁾ Tóth Lőrincz emlékezete. Írta: Vécsey Tamás. Jogt. Közöny. 1903. 13. sz.

Vörösmarty ezt írta a Te Emlékkönyvedbe:

»Hosszú életet élj, hogy elérd, a mit mi reméltünk,
S a mi reményünkön túl vala, érni reméld.
S mondhassad, ha porainkat jössz üdvözleni: Küzdők
Hamvai! béke veletek: a haza boldog, erős.«

A mit jókívánságul írt a költő, a jós, ime az beteljesült. Hála az Égnek, *hosszú* életet éltél.

Elérted azt, a mit az Auróra-kör várt, remélt s előkészített, a *negyvennyolczadiki* újjászületést. Elérted azt, a mi Wesselényi, Széchenyi s a haldokló Vörösmarty reményén *túl vala*, a hatvanhetediki feltámadást s a fényes ezredévi ünnepeket.

Elmondhattad Kossuth és a többi küzdő egykori társaid poraitól búcsúzva: »Küzdők hamvai, béke veletek!« Ime, a magyar ezer sebből vérzik ugyan, de törhetlenül küzd, hogy hazája egykor boldog és erős legyen.

Dicsőült költő s jogtudós!

Hogy a nemzeti küzdelmekben és sikerekben részed volt s érdemed van, azt kortársaid tudták, s a hálás utódok soha nem feledik. A Te kedvelt Tacitusod mondja: *sum cuique decus posteritas rependit,*¹⁾ vagyis, hogy az önmagát megbecsülő utókor a letűnt nemzedéknek megadja a kiérdemelt dicsőséget.

¹⁾ Tacit. Annal. IV. 35.

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára 10275/1952. sz.

ÖTET.	VIII.	Kovács Pál lev. tagról.	<i>Vadnai Károly</i> r. tagtól	—	kor.	20	fill.
	IX.	Ladányi Gedeon l. tagról.	<i>Szabó Károly</i> r. tagtól	—	>	20	>
	X.	Korizmicz László t. tagról.	<i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	—	>	20	>

ÖTET.	I.	Fábián Gábor rendes tagról.	<i>Zichy Antal</i> t. tagtól	—	>	20	>
	II.	Tanárky Gedeon lev. tagról.	<i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	—	>	80	>
	III.	Dr. Zlamál Vilmos lev. tagról.	<i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	—	>	20	>
	IV.	Fleischer Leberecht Henrik k. t.-ről.	<i>Goldziher Ign.</i> l. tagtól ...	—	>	60	>
	V.	Hornyk János lev. tagról.	<i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	—	>	40	>
	VI.	Reichard Henrik Vilmos k. tagról.	<i>Kanitz Ágost</i> lev. tagtól ...	—	>	40	>
	VII.	Boissier Péter Edmund k. tagról.	Dr. <i>Haynald Lajos</i> t. tagtól ...	—	>	40	>
	VIII.	Greguss Ágost rendes tagról.	<i>Bánóczi József</i> l. tagtól	—	>	40	>
	IX.	Grote Artur külső tagról.	Dr. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	—	>	20	>
	X.	Rózsay József t. tagról.	Dr. <i>Batizfalvy Sámuel</i> l. tagtól ...	—	>	40	>

KÖTET.	I.	Petzval Ottó r. tagról.	<i>Kondor Gusztáv</i> l. tagtól	—	>	20	>
	II.	Ökröss Bálint lev. tagról.	<i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	—	>	40	>
	III.	Hünfalvy János r. tagról.	<i>Keleti Károly</i> r. tagtól	—	>	60	>
	IV.	Tóth Agoston lev. tagról.	<i>Hollán Ernő</i> t. tagtól	—	>	40	>
	V.	Oppolzer Tivadar külső tagról.	<i>Konkoly Miklós</i> tiszt. tagtól ...	—	>	30	>
	VI.	Paúr Iván lev. tagról.	<i>Hampel József</i> l. tagtól	—	>	50	>
	VII.	Pauer János l. tagról.	Dr. <i>Czobor Béla</i> l. tagtól	1	>	20	>
	VIII.	Heer Oszvald külső tagról.	<i>Klein Gyula</i> l. tagtól	—	>	80	>
	IX.	Balogh Kálmán r. tagról.	<i>Hógyes Endre</i> r. tagtól	1	>	20	>
	X.	Pott Frigyes Ágoston k. tagról.	<i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól	—	>	40	>
	XI.	Danielik János t. tagról.	<i>Szvorényi József</i> t. tagtól	—	>	60	>
	XII.	Apáthy István r. tagról.	<i>Matlekovich Sándor</i> l. tagtól	—	>	60	>
	XIII.	Rómer F. Flóris r. tagról.	<i>Hampel J.</i> l. tagtól	1	>	20	>
	XIV.	Zsigmondy Vilmos l. tagról.	<i>Péchy Antal</i> l. tagtól	—	>	50	>
	XV.	Rónay János Jácint r. tagról.	<i>Pór Antal</i> l. tagtól	—	>	60	>

KÖTET.	I.	Pesty Frigyes r. tagról.	<i>Ortvay Tivadar</i> l. tagtól	—	>	80	>
	II.	Gorové István t. tagról.	<i>György Endre</i> l. tagtól	—	>	40	>
	III.	Beöthy Leó l. tagról.	<i>György Endre</i> l. tagtól	—	>	40	>
	IV.	Jendrássik Jenő r. tagról.	<i>Klug Nándor</i> l. tagtól	—	>	60	>
	V.	Rádzsa Rádzsendralála Mitra k. t.-ről.	<i>Duka Tivadar</i> l. tagtól ...	—	>	80	>
	VI.	Kacs Kovics Lajos l. tagról.	<i>Nagy Iván</i> r. tagtól	—	>	20	>
	VII.	Ballagi Mór r. tagról.	<i>Imre Sándor</i> r. tagtól	1	>	—	>
	VIII.	Lenhossék József r. tagról.	<i>Mihalkovich Géza</i> r. tagtól ...	—	>	90	>
	IX.	Haán Lajos l. tagról.	<i>Zsilinszky Mihály</i> l. tagtól	—	>	60	>
	X.	Keleti Károly r. tagról.	<i>Jekelfalussy József</i> l. tagtól	—	>	60	>

KÖTET.	I.	Szücs István lev. tagról.	<i>Ballagi Géza</i> l. tagtól	—	>	60	>
	II.	Renan mint orientalista.	<i>Goldziher Ignác</i> r. tagtól	2	>	—	>
	III.	Pandé József külső tagról.	<i>Kanitz Ágost</i> l. tagtól	—	>	80	>

VIII. KÖTET.	IV. Báró Kemény Gábor t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól ...	— kor. 60 fill.
	V. Wenzel Gusztáv r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól ...	1 > 50 >
	VI. Sir Richard Owen k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> t. tagtól ...	1 > — >
	VII. Vajkay Károly l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól ...	— > 60 >
VIII.	Grünwald Béla l. tagról. <i>Láng Lajos</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	IX. Deák Farkas r. tagról. Báró <i>Radvánszky Béla</i> t. tagtól ...	— > 30 >
	X. Szabó Károly r. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól ...	— > 30 >
	XI. Markusovszky Lajos t. tagról. <i>Hőgyes Endre</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	XII. Roseher Vilmos k. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól ...	1 > 50 >

IX. KÖTET.	I. Cantù Caesar k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	II. Dankó József lev. tagról. <i>Pór Antal</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	III. Nagy Imre r. tagról. <i>Fejérpataky László</i> r. tagtól ...	— > 50 >
	IV. Ludwig K. F. V. k. tagról. <i>Klug Nándor</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	V. Kronecker Lipót k. tagról. <i>Rados Gusztáv</i> l. tagtól ...	— > 30 >
	VI. Margó Tivadar t. tagról. <i>Entz Géza</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	VII. Gneist Rudolf k. tagról. <i>Concha Győző</i> l. tagtól ...	— > 80 >
VIII.	Du Bois-Reymond E. k. tagról. <i>Thanhoffer L.</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	IX. Xántus János l. tagról. <i>Mocsáry Sándor</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	X. Hazslinszky Frigyes r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S. l.</i> tagtól ...	— > 80 >
	XI. Finály Henrik l. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól ...	1 > 20 >
	XII. Török József és Antal Géza tagokról. <i>Hőgyes Endre</i> r. tagtól ...	— > 60 >

X. KÖTET.	I. Spencer Wells k. tagról. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól ...	— > 30 >
	II. Szathmáry György l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	III. Gladstone W. E. k. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	IV. Ábel Jenő l. tagról. <i>Hegedüs István</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	V. Horvát Boldizsár t. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól ...	1 > — >
	VI. Nagy Iván r. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól ...	— > 40 >
	VII. Mihalkovics Géza r. tagról. <i>Thanhoffer Lajos</i> r. tagtól ...	— > 50 >
VIII.	Pasteur Lajos k. tagról. <i>Hőgyes Endre</i> r. tagtól ...	1 > — >
	IX. Capasso Bertalan k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól ...	— > 30 >
	X. Jurányi Lajos r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz Sándor</i> l. tagtól ...	1 > — >
	XI. Bunsen Róbert k. tagról. <i>Than Károly</i> r. tagtól ...	1 > — >
	XII. Gr. Andrassy Manó l. tagról. <i>Br. Radvánszky Béla</i> t. tagtól ...	— > 30 >

XI. KÖTET.	I. Domanovszky Endre l. tagról. <i>Alexander Bernát</i> l. tagtól ...	— > 30 >
	II. Hauer Ferencz k. tagról. <i>Böckh János</i> l. tagtól ...	1 > 20 >
	III. Télfy Iván l. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól ...	— > 80 >
	IV. Szilágyi Sándor r. tagról. <i>Fraknoi Vilmos</i> r. tagtól ...	2 > — >
	V. Laufenuer Károly l. tagról. <i>Kéthy Károly</i> l. tagtól ...	— > 30 >
	VI. Arneht Alfréd k. tagról. <i>Károlyi Árpád</i> r. tagtól ...	— > 40 >
	VII. Hollósy Jusztian l. tagról. <i>Fehér Ipoly</i> t. tagtól ...	— > 40 >
VIII.	Jekelfalussy József r. tagról. <i>Vargha Gyula</i> l. tagtól ...	— > 40 >
	IX. Fodor József r. tagról. <i>Hőgyes Endre</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	X. Horvát Árpád l. tagról. <i>Károlyi Árpád</i> r. tagtól ...	— > 40 >
	XI. Halász Ignác l. tagról. <i>Szilasi Mórincz</i> l. tagtól ...	— > 40 >